ЩОРІЧНИК СІПРІ 2019

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2019
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2019

Armaments, Disarmament and International Security

STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2019

Щорічник СІПРІ 2019

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

СІПРІ

СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2020

STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE

СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що грунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Посол Ян Елліассон (*Jan Eliasson*), голова Правління, Швеція
Др. Деві Фортуна Анвар (*Dewi Fortuna Anwar*), Індонезія
Др. Владімір Барановскій (*Vladimir Baranovsky*), Росія
Еспен Барт Ейде (*Espen Barth Eide*), Норвегія
Жан-Марі Геенно (Jean-Marie Guéhenno), Франція
Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія
Др. Патріція Льюїс (*Patricia Lewis*), Ірландія/Велика Британія
Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Ян Дейвіс (*Ian Davis*)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (*Joey M.Fox*)

Редактори

Джон Бейсо (*John Batho*), Франк Еспаррага (*Frank Esparraga*),
Андрю Маш (*Andrew Mash*), Аніка Солсбері (*Annika Salisbury*)

STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE

Signalistgatan 9,
SE-169 72 Solna, Sweden
Telephone: +46 8 655 97 00
Email: sipri@sipri.org
Internet: www.sipri.org

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2019

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISBN 978–0–19–883999–6

Typeset and originated by SIPRI
Printed and bound by
CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work

SIPRI Yearbook 2019 is also published online at
<http://www.sipriyearbook.org>

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проекту: Олексій МЕЛЬНИК
Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА

Дизайн і макет: Олександр ШАПТАЛА, Тетяна ОВСЯНИК

СІПРІ 2019: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:
Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2020. – 608с. ISBN 978-966-2050-09-7

У черговому 20-му україномовному виданні Щорічника СІПРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямами: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-09-7

© Видавництво «Заповіт», 2020

Зміст

Звернення до читача xvii

Передмова xix

Скорочення xxi

Вступ

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2018р. 3
ДЕН СМІТ

I. *Криза контролю над ядерною зброєю* 4

II. *Проблеми ядерного нерозповсюдження* 9

III. *Застосування хімічної зброї* 14

IV. *Міжнародна напруженість і динаміка сил* 16

V. *Безпека людини та міжнародне співробітництво* 21

VI. *На закінчення: 50-те видання Щорічника* 26

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2018р.

2. Збройні конфлікти та мирні процеси 29

Загальний огляд
ЯН ДЕЙВІС

I. *Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2018р.* 31
ЯН ДЕЙВІС

Визначення збройного конфлікту – Важливі риси збройних конфліктів у 2018р. – Наслідки збройних конфліктів у 2018р. – Мирні процеси

Врізка 2.1. Визначення збройного конфлікту в цьому розділі 34

Таблиця 2.1. Форми збройного насильства та їх висвітлення у двох основних базах даних 32

II. *Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці* 41
МАРИНА КАПАРІНІ, ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР

Ключові загальні події – Збройний конфлікт у Колумбії

III. *Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії* 49
ЯН ДЕЙВІС

Ключові загальні події – Збройний конфлікт в Афганістані – Збройний конфлікт у М'янмі – Збройний конфлікт на Філіппінах

Таблиця 2.2. Головні міжнародні мирні процеси на підтримку Афганістану у 2010-2018рр. 60

IV. *Збройні конфлікти та мирні процеси у Європі* 69
ЯН ДЕЙВІС

Ключові загальні події – Збройний конфлікт в Україні

Схема 2.1. Спірні території на пострадянському просторі у 2018р. 70

Таблиця 2.3. Багатосторонні і двосторонні навчання на території України у 2018р. 76

V. *Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці* 78
ЯН ДЕЙВІС

Ключові загальні події – Збройний конфлікт у Єгипті – Збройний конфлікт в Іраку – Палестино-ізраїльський конфлікт – Збройний конфлікт у Лівії – Збройний конфлікт у Сирії – Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами – Збройний конфлікт у Ємені

Схема 2.2. Територія, втрачена ІД з 2015р. по 2018р. 83

Схема 2.3. Території Лівії під контролем конкуруючих сил у 2018р. 92

Схема 2.4. Контроль території Сирії, станом на 31 грудня 2018р. 100

Таблиця 2.4. Число цивільних, загиблих в Іраку від тероризму і пов'язаного з конфліктом насильства, у 2009-2018рр. 86

VI. *Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці* 110
ЯН ДЕЙВІС, НІЛ МЕЛВІН

Ключові загальні події – Збройний конфлікт у районі оз.Чад – Збройний конфлікт у Сахелі – Збройний конфлікт у Центральноафриканській Республіці – Збройний конфлікт у Демократичній Республіці Конго – Збройний конфлікт в Ефіопії та Ефіопо-Ерітрейська мирна угода – Збройний конфлікт у Сомалі – Збройний конфлікт у Південному Судані та мирна угода від вересня 2018р. – Збройний конфлікт у Судані

Схема 2.5. Уражені конфліктом та еболою райони ДРК у 2018р. 127

Таблиця 2.5. Національні вибори у Субекваторіальній Африці у 2018р. 113

Таблиця 2.6. Випадки холери, кору та еболи у ДРК у 2018р. 128

3. Миротворчі операції та врегулювання конфліктів 139
Загальний огляд
ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН

I. *Глобальні тенденції і розвиток миротворчих операцій* 141
ТІМО СМІТ

Міжнародні миротворчі операції у 2018р. – Тенденції у розгортанні персоналу у 2009-2018рр. – Втрати в миротворчих операціях ООН – Ініціатива "Дій з підтримки миру"

Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2009-2018рр., за організаторами 142

Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2009-2018рр. 143

Діаграма 3.3. Найбільші міжнародні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2018р. 144

Діаграма 3.4. Найбільші постачальники військ для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2018р. 146

Діаграма 3.5. Найбільші постачальники поліції для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2018р. 147

Діаграма 3.6. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2018рр. 148

Діаграма 3.7. Рівень смертності серед військовослужбовців у миротворчих операціях ООН у 1990-2018рр. 150

II. *Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій* 153

ТІМО СМІТ

Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід

Діаграма 3.8. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2009-2018рр., за регіонами 154

Діаграма 3.9. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2009-2018рр., за регіонами 154

Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2018р., за регіонами та організаціями 155

III. *Таблиця міжнародних миротворчих операцій 2018р.* 170

ТІМО СМІТ

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2018р. 171

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2018р.

4. Військові витрати 177

Загальний огляд

НАНЬ ТЯНЬ

I. *Глобальні події у сфері військових витрат* 179

НАНЬ ТЯНЬ, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Тенденції військових витрат у 2009-2018рр. – Країни з найвищими військовими витратами у 2018р. – Регіональні тенденції

Діаграма 4.1. Військові витрати у 2009-2018рр., за регіонами 182

Діаграма 4.2. Військові витрати як частка ВВП у 2009-2018рр., за регіонами 183

Діаграма 4.3. Зміни військових витрат у 2009-2018рр. та 2017-2018рр., за субрегіонами 192

Таблиця 4.1. Військові витрати та військовий тягар у 2009-2018рр., за регіонами 180

Таблиця 4.2. Основні статистичні дані військових витрат у 2018р., за регіонами та субрегіонами 184

Таблиця 4.3. *Top 15* країн з найвищими військовими витратами у 2018р. 186

Таблиця 4.4. Військові витрати Китаю і деяких інших країн у 1989-2018рр. 190

II. *Прозорість військових витрат* 205

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Звітність в ООН – Прозорість військових витрат на національному рівні – Витрати Бразілії на виконання поліцейських функцій військовими – Висновки: Підвищення прозорості військових витрат

Врізка 4.1. Визначення, джерела й методи 207

Таблиця 4.5. Асигнування збройним силам Бразілії для проведення операцій з підтримання правопорядку у 2009-2018рр. 211

5. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері їх виробництва 213

Загальний огляд

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА

I. *Світові тенденції поставок озброєнь у 2018р.* 215

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Врізка 5.1. Методологія 218

Діаграма 5.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2018рр. 217

Таблиця 5.1. Імпорт основних озброєнь та світова частка у 1979-2018рр., за регіонами та субрегіонами 216

II. *Події у групі постачальників у 2018р.* 219

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Сполучені Штати Америки – Росія – Країни Західної Європи та Європейський Союз – Китай – Інші постачальники озброєнь

Таблиця 5.2. *Top 50* найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2014-2018рр. 221

Таблиця 5.3. *Top 10* найкрупніших постачальників основних озброєнь і регіони-отримувачі у 2014-2018рр. 223

Таблиця 5.4. *Top 25* найкрупніших постачальників основних озброєнь і три їх головні покупці у 2014-2018рр. 226

Таблиця 5.5. Шість найкрупніших постачальників і їх поставки основних озброєнь у 2014-2018рр., за категоріями 228

III. *Події у групі отримувачів у 2018р.* 235

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід

Таблиця 5.6. *Top 50* найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2014-2018рр. 237

Таблиця 5.7. *Top 10* найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2014-2018рр. 239

Таблиця 5.8. *Top 40* найкрупніших імпортерів основних озброєнь та їх три головні постачальники у 2014-2018рр. 241

IV. *Прозорість поставок озброєнь* 249

МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Реєстр звичайних озброєнь ООН – Звіт про поставки озброєнь згідно з Договором про торгівлю зброєю

Діаграма 5.2. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), у 1992-2017рр. 250

Діаграма 5.3. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), у 2001-2017рр. 252

Діаграма 5.4. Кількість держав-сторін Договору про торгівлю зброєю та держав-учасниць ОБСЄ, що подали річні звіти, у 2015-2017рр. 253

Таблиця 5.9. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН та згідно з Договором про торгівлю зброєю, у 2013-2017рр., за регіонами 251

V. *Фінансова вартість державного експорту озброєнь* 254

МАРК БРОМЛІ, КІТЕРІ ДЕ ЛАББІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Таблиця 5.10. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2008-2017рр., за даними національних урядів і промисловості 255

VI. *Виробництво озброєнь та військові послуги* 258

ОДЕ ФЛЬОРА, НАНЬ ТЯНЬ

Загальний огляд подій в оборонній промисловості у 2017р. – Провідні виробники озброєнь – Інші традиційні виробники озброєнь – Нові виробники озброєнь – Відстеження продажів озброєнь міжнародними компаніями – Порівняння *Top 100* з *Fortune Global 500*

Врізка 5.2. Категоризація СІПРІ виробників озброєнь 261

Таблиця 5.11. Тенденції продажів озброєнь компаніями *Top 100* у 2008-2017рр. 259

Таблиця 5.12. Частки регіонів і країн у продажу озброєнь компаніями *Top 100* у 2016-2017рр. 260

Таблиця 5.13. Порівняння 15 найкрупніших виробничих компаній у *Fortune Global 500* з 15 найкрупнішими виробниками озброєнь *Top 100* у 2017р. 270

6. Світові ядерні сили 273

Загальний огляд

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Таблиця 6.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2019р. 274

I. *Ядерні сили США* 275
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Огляд ядерного стану – Ядерна модернізація – Бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя

Таблиця 6.2. Ядерні сили США, станом на січень 2019р. 276

II. *Ядерні сили Росії* 286
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя

Таблиця 6.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2019р. 288

III. *Ядерні сили Великої Британії* 295
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Програма заміни підводних човнів *Trident*

Таблиця 6.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2019р. 297

IV. *Ядерні сили Франції* 298
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Таблиця 6.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2019р. 299

V. *Ядерні сили Китаю* 301
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Літаки і крилаті ракети

Таблиця 6.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2019р. 303

VI. *Ядерні сили Індії* 308
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях – Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети

Таблиця 6.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2019р. 309

VII. *Ядерні сили Пакистану* 314
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети наземного й повітряного базування

Таблиця 6.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2019р. 315

VIII. *Ядерні сили Ізраїлю* 319
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Таблиця 6.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2019р. 320

IX. *Ядерні військові спроможності Північної Кореї* 322
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Виробництво розщеплюваних матеріалів – Ядерні боєголовки – Балістичні ракети

Таблиця 6.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2019р. 323

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2018р.

7. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження 331

Загальний огляд
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ

I. *Ядерна дипломатія Північної Кореї і США* 333
ШЕННОН Н.КАЙЛ

Поновлення діалогу та контактів з Північною Кореєю – Американо-північнокорейський саміт – Після Сінгапурського саміту – На шляху до другого саміту

II. *Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння* 341
ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ЯН ДЕЙВІС

Дотримання остаточних лімітів Нового СНО – Договір про РСМД: кінець гри?

Таблиця 7.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. та 1 вересня 2018р. 342

III. *Виконання Спільного всеохопного плану дій* 349
ТЮТТІ ЕРАСТЬО

Виконання Іраном зобов'язань за СВПД – Рішення США про вихід із СВПД – Поновлені американські санкції і заявлені цілі – Економічні наслідки санкцій та їх сприйняття в Ірані – Спроби ЄС зберегти СВПД – Висновки

IV. *Договір про заборону ядерної зброї* 357
ТЮТТІ ЕРАСТЬО

Суперечливість ДЗЯЗ – Національні дебати та участь громадянського суспільства

V. *Інші події, що стосуються міжнародних договорів та ініціатив з контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження* 361
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ, УГНЕ КОМЖАЙТЕ

Підготовчий комітет Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. – Ядерний аспект нового Порядку денного з роззброєння Генерального секретаря ООН – Група експертів високого рівня з підготовки Договору про припинення виробництва розщеплюваних матеріалів

Врізка 7.1. Пов'язані з ядерним роззброєнням напрями діяльності в новому Порядку денному з роззброєння Генерального секретаря "Захист нашого спільного майбутнього" 363

8. Хімічні та біологічні загрози безпеці 367

Загальний огляд

КЕТРІОНА МАКЛІШ, ФІЛІПА ЛЕНДЗОС

I. *Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії* 369

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Хімічний удар по м.Дума – Місія ОЗХЗ із встановлення фактів у Думі – На шляху до визначення відповідальних за хімічні удари

II. *Справа Скрипалів: замах на вбивство у Великій Британії з використанням токсичних хімікатів* 377

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Деталі замаху на вбивство в Солсбері – Реакція у країні, за кордоном і з боку міжнародних організацій – Змагання версій і роль інформаційної війни у визначенні відповідальності

III. *Хімічна зброя: контроль та роззброєння* 386

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Заходи у співробітництві з іншими міжнародними організаціями – Порядок денний ООН у сфері роззброєння та хімічної зброї

9. Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями 391

Загальний огляд

ЯН ДЕЙВІС

I. *Конвенція про "негуманну" зброю і летальні автономні системи озброєнь* 393

ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЯН ДЕЙВІС, МАЙКЕ ВЕРБРУХЕН

Зустрічі держав-учасниць – Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь – Інші головні теми обговорення: вибухова зброя у населених районах, запальна зброя та міни, крім протипіхотних

Врізка 9.1. Конвенція 1981р. про "негуманну" зброю 394

Схема 9.1. Моменти взаємодії людини з машиною у контексті нових технологій летальних автономних систем озброєнь 398

Таблиця 9.1. Зустрічі у рамках Конвенції про "негуманну" зброю у 2018р. 395

II. *Протипіхотні міни та касетні боєприпаси* 405
ЯН ДЕЙВІС

Конвенція про протипіхотні міни – Конвенція про касетні боєприпаси

III. *Заходи контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями* 413
МАРК БРОМЛІ

Програма дій ООН з питань стрілецької зброї і легких озброєнь

Таблиця 9.2. Кількість наданих національних звітів про виконання *UNPOA* 414

IV. *Презентація Генеральним секретарем ООН нового Порядку денного з питань роззброєння* 418
СІБІЛ БАУЕР

V. *Контроль над кібернетичною зброєю і стійкість* 421
ЕНЕКЕН ТІКК

Вступ – Міжнародний діалог у рамках ООН – Регіональні, національні та корпоративні процеси – Висновки

Схема 9.2. Процеси міжнародного діалогу з питань кібербезпеки 426

Таблиця 9.3. Групи урядових експертів зі змін у галузі інформації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки у 2004-2017рр. 423

10. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю 441
Загальний огляд
МАРК БРОМЛІ

I. *Договір про торгівлю зброєю* 443
МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Імплементація Договору – Механізми Договору – Універсалізація Договору та міжнародна допомога

Діаграма 10.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, що подавали річні звіти за 2015-2017рр. 446

Таблиця 10.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами, станом на 31 грудня 2018р. 448

II. *Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання* 450
МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Ембарго ООН на поставки озброєнь – Виконання ембарго ООН на поставки озброєнь – Ембарго ЄС на поставки озброєнь

Таблиця 10.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2018р. 451

III. *Режими експортного контролю* 459
ДЖОВАННА МАЛЕТТА, СІБІЛ БАУЕР, КОЛЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ

Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість

Таблиця 10.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю 460

IV. *Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю* 469
МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання – Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь

V. *Контроль над передачами технологій і прямими іноземними інвестиціями: обмеження експортного контролю* 475
МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН

Контроль над прямими іноземними інвестиціями і новітніми технологіями у США – Запропоновані правила ЄС з відбору прямих іноземних інвестицій – Висновки

Додатки

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння 485

I. *Універсальні угоди* 487

II. *Регіональні угоди* 511

III. *Двосторонні угоди* 522

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки 527

I. *Глобальні організації та органи* 527

II. *Регіональні організації та органи* 536

III. *Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією* 551

Додаток В. Хронологія 2018р. 555

Про авторів 571

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 20-те україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2019*: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. і вже 50 років поспіль визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності Щорічника, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською та шведською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підгрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

У *Щорічнику СІПРІ 2019* міститься досить багато аналітичної інформації стосовно різних аспектів збройного конфлікту на території України. Оцінки та висновки можуть не повністю поділятися українськими читачами, але від цього вони є не менш вагомими, оскільки ілюструють певні відмінності сприйняття т.зв. “української кризи” зарубіжними аналітиками.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів у цьогорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятися від попередніх, оскільки вони постійно коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СІПРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СІПРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях Щорічника.

Щорічник СІПРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СІПРІ

Квітень 2020р.

Передмова

Це, 50-те видання Щорічника СІПРІ присвячується Роберту Нілду (*Robert Neild*, 1924-2018рр.), першому директору й засновнику СІПРІ, "батькові" *Щорічника СІПРІ*. У першому виданні він писав: "досі не було авторитетного міжнародного джерела, що разом вміщувало б огляд новітніх тенденцій світових військових витрат, стану технологічної гонки озброєнь та успіхів чи невдач останніх спроб обмеження озброєнь чи роззброєння". Сьогодні його творіння визнане у світі як авторитетне джерело з питань миру та безпеки.

Робота над цим виданням завершувалася на фоні очевидного зростання міжнародної напруженості та посилення нестабільності світового порядку. Європа відзначила 100-у річницю "війни за припинення всіх війн" в умовах поглиблення конфронтації з Росією. США оголосили про вихід з двох ключових угод про контроль над озброєннями: Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles*, *INF Treaty*), що забороняв американські та російські ядерні ракети середньої дальності, та Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*, *JCPOA*) 2015р., що блокував шлях Ірану до ядерної зброї. Попри величезні людські страждання під час трьох крупних збройних конфліктів у світі (в Афганістані, Сирії та Ємені), саме обурення вбивством одного саудівського журналіста дало імпульс нетривкій мирній угоді в одному з них (у Ємені). Крім того, попри певні багатообіцяльні події у перебігу мирних процесів в Афганістані та явну деескалацію збройного конфлікту в Сирії, на ці три збройні конфлікти припадало понад половину всіх випадків організованого насильства у 2018р. 70-а річниця затяжного палестино-ізраїльського конфлікту ознаменувалася погіршенням відносин між його сторонами.

Попри певний позитив, загальний баланс явно зміщується в бік зростання небезпеки. Подолання викликів для безпеки людини та міжнародної стабільності вимагає грунтовного, заснованого на фактах підходу до вироблення політики. Подача фактажу завжди була головною метою *Щорічника* та є особливо важливою в епоху дезінформації і "фейкових новин". Мир, безпека та конфлікти є широкими і багатовимірними. Це різноманіття відбивається в публікаціях СІПРІ. У цьому *Щорічнику* досліджуються та подаються основні моменти важливих подій у сфері миру, безпеки й конфліктів у 2018р.

У Вступі (розділ 1) містяться роздуми про рік, у якому негативні тенденції продовжували переважати позитивні. Частина I *Щорічника* охоплює тематику збройних конфліктів та їх врегулювання у 2018р., акцентуючи увагу на основних моментах і тенденціях в ескалації конфліктів і миротворчій діяльності. Розділ 2 зосереджується на збройних конфліктах і мирних процесах, а в розділі 3 розглядаються міжнародні миротворчі операції.

Частини II і III охоплюють питання, пов'язані з озброєннями та роззброєнням. Робота Інституту в цій галузі значною мірою грунтується на

зборі первинної перевіреної інформації – основі баз даних СІПРІ. Частина II присвячена військовим витратам та озброєнням, включно з оцінками останніх тенденцій у військових витратах (розділ 4), міжнародних поставках озброєнь і виробництві зброї (розділ 5). У розділі 6 детально розглядаються світові ядерні сили та поточні програми їх модернізації. Частина III охоплює питання нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння. У розділі 7 розглянуто ядерну дипломатію Північної Кореї і США, події у сфері контролю над ядерними озброєннями між Росією та США, включно з Договором про РСМД, а також продовження виконання Іраном СВПД. У розділі 8 розглядається застосування хімічної зброї в Сирії, використання отруйної речовини нервово-паралітичної дії під час замаху на вбивство у Великій Британії та інші події, пов'язані з хімічними та біологічними загрозами. Розділ 9 присвячений огляду світових інструментів контролю над звичайними озброєннями, в т.ч. нові дебати навколо регулювання питань, пов'язаних з летальними автономними системами озброєнь. У розділі 10 повідомляється про заходи зміцнення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання.

Отже, загалом у цьому виданні розглянуті деякі з найбільш нагальних проблем, з якими наразі стикається людство. СІПРІ продовжує шукати шляхи кращого використання *Щорічника* та його вмісту як інструмента прозорості й підзвітності. Для цього *Щорічник* багато років перекладають арабською, китайською, російською та українською мовами.

Видання *Щорічника СІПРІ* залежить від праці багатьох людей. До цьогорічного видання долучилися 24 автори. Його матеріали активно цитуються у світі. Відданий своїй справі колектив забезпечує відповідність книги найвищим видавничим стандартам. Персонал із забезпечення комунікацій і повсякденної діяльності, бібліотекарі та ІТ-персонал СІПРІ – кожен на своєму місці робить внесок у видання та поширення книги. Я хотів би скористатися можливістю й висловити подяку всім причетним до цього в СІПРІ та поза його межами.

У вересні 1969р. побачив світло перший *Щорічник СІПРІ*, відкриваючи нові обрії. На той час вже існували щорічники з таких тем як світове сільське господарство чи світова економіка, але не було щорічника з питань світових процесів озброєнь і роззброєння. Через п'ять десятиліть цей *Щорічник* залишається відправною точкою глибокої, авторитетної інформації на базі відкритих джерел з важливих питань міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. Навіть у нашу цифрову епоху, коли будь-які "факти" стають доступними шляхом натискання клавіші, відданість СІПРІ перевірці фактів робить це видання незамінним загальносвітовим надбанням.

Ден Сміт,
директор СІПРІ,
Стокгольм, липень 2019р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APEC	АТЕС	Asia-Pacific Economic Cooperation	Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
APT	АСЕАН+3	ASEAN Plus Three	АСЕАН плюс три
ARF	РФА	ASEAN Regional Forum	Регіональний форум АСЕАН
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
ATTU	АУ	Atlantic-to-the Urals (zone)	Зона від Атлантики до Уралу
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BSEC	ОЧЕС	Organization of the Black Sea Economic Cooperation	Організація Чорноморського економічного співробітництва
BWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBSS	РДБМ	Council of the Baltic Sea States	Рада держав Балтійського моря
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CDS	ПАРО	Consejo de Defensa Suramericano (South American Defence Council)	Південноамериканська рада оборони

CEEAC		Communauté Economique des Etats de l'Afrique Centrale (Economic Community of Central African States, ECCAS)	Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав
CFE	(Д)ЗЗСЄ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CICA		Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia	Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав
COPAX		Conseil de Paix et de Sécurité de l'Afrique Centrale (Central Africa Peace and Security Council)	Центральноафриканська рада з питань миру та безпеки
CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(О)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохосяжну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав

EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
EDA		Excess Defense Articles	Надлишкові оборонні засоби
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів
FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
GUAM	ГУАМ	Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova	Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)

ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран
MDGs		Millennium Development Goals	Цілі розвитку тисячоліття
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MOTAPM		Mines other than anti-personnel mines	Міни, крім протипіхотних
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного Договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
ODA	ОДР	Official development assistance	Офіційна допомога розвитку
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація Ісламської конференції
OPANAL		Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)	Орган із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти

OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета "земля-повітря", зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SDGs	ЦСР	Sustainable Development Goals (of the UN)	Цілі сталого розвитку (ООН)
SICA		Sistema de la Integración Centroamericana (Central American Integration System)	Центральноамериканська система інтеграції
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
SRCC	СРКК	Sub-Regional Consultative Commission	Субрегіональна консультативна комісія
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TLE	ОТОД	Treaty-limited equipment	Озброєння та техніка, обмежені договором (ДЗЗСЄ)
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об'єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат

UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав
UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Розділ 1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2018р.

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2018р.

ДЕН СМІТ

Перед вами – 50-е видання щорічного огляду подій у сферах озброєнь, роззброєння, контролю над озброєннями та безпеки, підготовлене Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ, *Stockholm International Peace Research Institute*, *SIPRI*). У першому виданні *Щорічника СІПРІ 1968-1969* перший директор СІПРІ Р.Нілд зазначав, що метою видання було "надання фактичної і збалансованої звітності з контроверсійної теми – гонки озброєнь і спроб її зупинити"[1]. Це залишилось одним із головних завдань і для наступних випусків *Щорічника*, включно з цьогорічним. На передній план вийшли й інші теми. Як і в першому виданні, в цій публікації розглядаються військові витрати та поставки озброєнь, а також стан ядерних сил, хімічної і біологічної зброї, разом з подіями й заходами з роззброєння та переговорами про контроль над озброєннями. Крім того, тут розглядаються збройні конфлікти та протистояння між державами, мирні процеси й миротворчі операції, виконання угод про контроль над озброєннями.

Ці дані доповнюють деякі важливі індикатори оцінки глобальних миру та безпеки. Звичайно, всі спроби узагальнення ризиків і можливостей для миру та безпеки в кожному році слід розглядати в контексті тенденції відповідного періоду.

Якщо стисло, тенденція останніх років загалом є негативною. У січні 2018р. відомий і широко визнаний "годинник судного дня", запропонований Бюлетенем учених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*), на якому північ означає апокаліпсис, перевели на "за дві хвилини до опівночі"[2]. Положення стрілок годинника на початку року показує, куди нас завели події року попереднього. "Годинникарі", оглядаючись на 2017р., вважають ситуацію в ньому найнебезпечнішою з 1950-х років, коли стрілки годинника востаннє були настільки ж близькі до опівночі.

На жаль, у 2018р. стало ясно, що негативну тенденцію останнього часу подолати не вдалося. Попри певні позитивні ознаки – насамперед, розрядка на Корейському півострові, спільні зусилля з протидії загрозам, обмеження й припинення насильства в Ємені, міцність мирного врегулювання в Колумбії між Урядом і Революційними збройними силами-Народною армією, Ерітрейсько-Ефіопська мирна угода, що поклала край 20 рокам конфлікту й ворожнечі, та свідчення того, що РБ ООН починає звертати увагу на наслідки

[1] 'Preface', *SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1968/69* (Almqvist & Wiksell: Stockholm, 1969), p.5.

[2] Mecklin, J., 'It is 2 minutes to midnight', Bulletin of the Atomic Scientists, 25 Jan. 2018.

зміни клімату для безпеки, – так само було й багато негативу. Зокрема, руйнація контролю над озброєннями, включно з відмовою США від Спільного всеохопного плану дій, загальновідомого як Іранська ядерна угода, та збереження напруженості в ряді зон геополітичної конфронтації. Загалом військові витрати, поставки озброєнь і випадки збройних конфліктів у світі залишалися на високому рівні.

Баланс плюсів і мінусів не засвідчує погіршення, порівняно з попередніми роками. Але збереження високого рівня ризику є серйозною причиною для занепокоєння; це також спонукає або має спонукати до пошуку шляхів виходу з існуючих конфронтацій і глухих кутів, що ускладнюють світову політику. Баланс загалом залишається від'ємним. Незручні питання, порушені в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, ще не мають задовільних відповідей.

I. Криза контролю над ядерною зброєю

Вихід США з Договору про РСМД

20 жовтня 2018р. Президент США Д.Трамп оголосив, що США вийдуть з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles*, *INF Treaty*), згідно з яким були ліквідовані всі американські та радянські ракети наземного базування з дальністю 500-5 500 км[3]. Причиною виходу США з Договору називали його невиконання Росією, пов'язане з розробкою крилатої ракети наземного базування (КРНБ) дальністю понад 500 км[4].

Досягнення Сходу та Заходу в контролі над озброєннями, здобуті переважно наприкінці 1980-х років, тобто із завершенням холодної війни, та на початку 1990-х років, вже певний час руйнуються[5]. Претензії Президента Д.Трампа стосовно невиконання Росією Договору про РСМД висувалися на переговорах з Росією ще Адміністрацією Б.Обами у травні 2013р. та були публічно озвучені наступного року[6]. На липневому 2018р. саміті НАТО союзники США солідаризувалися, хоч і з певними застереженнями, з американськими звинуваченнями. У заяві саміту зазначено, що "за відсутності переконливої відповіді Росії про цю нову ракету, найбільш імовірний висновок – Росія порушила Договір"[7]. Це можна зрозуміти і як підтримку

[3] Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД та інших двосторонніх договорів про контроль над озброєннями, згаданих у цьому підрозділі, див. у підрозділі III додатка А цього видання.

[4] Про пов'язані з Росією і США події у сфері контролю над ядерною зброєю, включно з Договором про РСМД, див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.

[5] Аналіз засад контролю над озброєннями наприкінці холодної війни (кінець 1980-х - початок 1990-х років) див.: Сміт Д. "Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2017р.". – *Щорічник СІПРІ 2018*.

[6] Ali, I., 'US general says Russia deploys cruise missile, threatens NATO', Reuters, 8 Mar. 2017; Gordon, M.R., 'US says Russia tested cruise missile, violating treaty', *New York Times,* 28 July 2014; Gordon, M.R., 'Russia deploys missile, violating treaty and challenging Trump', *New York Times*, 14 Feb. 2017; Panda, A., 'The uncertain future of the INF Treaty', Council on Foreign Relations backgrounder, 22 Oct. 2018.

[7] NATO heads of state and government, 'Brussels Summit Declaration', 11 July 2018, para.46.

звинувачень Росії у невиконанні Договору про РСМД, і як збереження певної невизначеності в цій справі, що залишає простір для дипломатії. Однак наприкінці року позиція НАТО стала жорсткішою. Міністри закордонних справ на зустрічі у грудні висловили міцну підтримку "висновку Сполучених Штатів, що Росія суттєво порушує свої зобов'язання"[8].

Росія заперечує американські звинувачення. Вона висуває зустрічне звинувачення США в порушенні трьох пунктів Договору: використання заборонених Договором ракет як цілей для випробувань протиракет; окремі американські безпілотні літальні апарати фактично є крилатими ракетами; можливість використання розміщеної в Європі системи протиракетної оборони (*Aegis Ashore*) можна використовувати в інтересах ядерних сил проміжної дальності. США, своєю чергою, відкидають ці звинувачення[9]. Наступні зауваження Росії мають процедурний характер. Договір передбачає наявність каналу для скарг про його невиконання – Спеціальної верифікаційної комісії (*Special Verification Commission*, *SVC*), яка, проте, не збиралася з 2003р. по 2016р. Саме в цей 13-річний період у США виникла стурбованість через російські крилаті ракети, але – нарікає Росія – США вирішили говорити про це публічно, замість використання *SVC* чи інших офіційних каналів. Але коли США порушили це питання на засіданнях *SVC* у листопаді 2016р. і грудні 2017р., нічого також не змінилося[10]. Тому важко оцінити актуальність цього процедурного питання.

Ясно, однак, що звинувачення в невиконанні стосовно однієї системи озброєнь перетворилося на системну кризу сучасного контролю над озброєннями. Питання полягає не лише у виході США з Договору про РСМД, – чий приклад Росія, схоже, наслідувала наприкінці 2018р. – існує додаткова, ширша проблема.

Новий СНО та ядерні стратегії США і Росії

Певні види американської і російської ядерної зброї обмежені Договором 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms*, *New START*)[11]. Його термін спливає у 2021р.; до кінця 2018р. переговорів про його поновлення чи заміну не відбувалося. Росія стверджує, що США технічно не дотримуються Нового СНО, і починати роботу над наступною угодою не можна, доки це питання

[8] NATO foreign ministers, 'Statement on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty', Brussels, Press Release (2018) 162, 4 Dec. 2018, para.2. Це сталося, зокрема, через повідомлення розвідслужб Франції і Нідерландів про те, що вони самостійно перевірили заяви США. Див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

[9] US Department of State, 'Bureau of Arms Control, Verification and Compliance factsheet–Refuting Russian allegations of US noncompliance with the INF Treaty', 8 Dec. 2017.

[10] Woolf, A.F., *Russian Compliance with the Intermediate Range Nuclear Forces (INF) Treaty: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43832 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Feb. 2019).

[11] Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО та попередніх американо-російських двосторонніх стратегічних угод див. у підрозділі III додатка А, а також у підрозділі II розділу 7 цього видання.

не вирішено[12]. Радник з питань національної безпеки Дж.Болтон (*John Bolton*) заявив, що Адміністрація визначає свою позицію стосовно переговорів про подовження чи заміну Нового СНО, додавши, що до 2021р. ще "багато часу"[13]. Це було геть не схоже на чітку декларацію про наміри. Можна додати, що у 2010р. Дж.Болтон казав, що Новий СНО означає одностороннє роззброєння США; невдовзі після інаугурації Президент Д.Трамп також називав Новий СНО "одностороннім" і "всього лише ще однією невигідною оборудкою, яку уклала країна"[14].

Водночас і США, і Росія здійснюють стратегічну модернізацію ядерних арсеналів. У США вона охоплює розвиток і модернізацію ядерної зброї, плани стосовно нових Космічних сил (див. нижче) і розширену програму протиракетної оборони (ПРО). Стратегічні плани Росії є не менш амбітними, і Президент В.Путін частково виправдовує їх наявними у США ядерними спроможностями і планами ПРО[15].

У лютому 2018р. США оприлюднили новий Огляд ядерного стану (*Nuclear Posture Review*, *NPR*)[16]. В Огляді загалом зберігається підхід до ядерної політики попередніх адміністрацій США, однак там передбачені розширені сценарії можливого застосування ядерної зброї у відповідь на неядерні загрози, включно з кіберзагрозами, та окреслено план створення нових ядерних боєголовок малої потужності для деяких ракетних систем. Це викликало суперечку, яка засвідчила різні погляди на ядерну стратегію – корені якої сягають 40-річної давнини, середини 1970-х років, – і питання "мініатюрних ядерних зарядів", зокрема, "нейтронної бомби"[17]. В Огляді стверджується, що ці можливості розширять масштаби ядерного стримування (тобто збільшать перелік дій, від яких треба утримати потенційних противників). Натомість критики зазначають, що результатом стане зниження порогу застосування ядерної зброї, що підвищує ризик ядерної війни[18].

[12] МЗС РФ, "Заява Міністерства закордонних справ", 5 лютого 2018р.; "Заява В.І.Єрмакова, голови делегації РФ на Першому комітеті 73 сесії ГА ООН, директора Департаменту з питань нерозповсюдження та контролю над озброєннями МЗС РФ, у рамках основних дебатів у Нью-Йорку 9 жовтня 2018р.", 10 жовтня 2018р.

[13] Mehta, A., 'One nuclear treaty is dead. Is New START next?', *Defense News*, 23 Oct. 2018.

[14] Bolton, J., 'New Start is unilateral disarmament', *Wall Street Journal*, 8 Sep. 2010; Holland, S., 'Trump wants to make sure US nuclear arsenal at "top of the pack"', Reuters, 23 Feb. 2017.

[15] Президент РФ, "Засідання Валдайського міжнародного дискусійного клубу", стенограма інтерв'ю з Президентом Росії В.Путіним, 18 жовтня 2018р.

[16] US Department of Defense, 'Nuclear Posture Review 2018', Feb. 2018; див. також підрозділ I розділу 6 цього видання.

[17] Про початок спорів з питань нейтронної бомби див.: Pincus, W., 'Neutron killer warhead buried in ERDA budget', *Washington Post*, 6 June 1977; Warshawsky, A.S., 'Radiation battlefield casualties–credible', *Military Review*, May 1976. Див. також: Leitenberg, M., 'Background information on tactical nuclear weapons (primarily in the European context)', ed. F.Barnaby, SIPRI, *Tactical Nuclear Weapons: European Perspectives* (Taylor & Francis: London, 1978); Cohen, S., 'Enhanced radiation warheads: Setting the record straight', *Strategic Review,* Winter 1978; *Newsweek*, 'Furor over the neutron bomb', 17 Apr. 1978.

[18] Coyle, P.E. and McKeon, J., 'The huge risks of small nukes', *The Agenda,* 3 Oct. 2017. Про особливості малих ядерних боєприпасів див.: Rawnsley, A. and Brown, D., 'The Littlest Boy', *Foreign Policy*, 30 Jan. 2014.

Зі свого боку, російські стратегічні плани на 2018-2027рр. надають пріоритет удосконаленню російських ядерних сил[19]. Розробляється перспективний стратегічний бомбардувальник, планується будівництво нових атомних підводних човнів[20]. Ще деякі нові системи були сенсаційно продемонстровані Президентом В.Путіним на початку березня 2018р.[21]

Останніми роками американські аналітики та офіційні особи обговорюють можливу зацікавленість Росії в ядерних боєголовках малої потужності, подібних до згаданих в американському *NPR 2018*, в рамках стратегічної концепції під назвою "ескалація заради деескалації". По суті, це означає вдавання до ядерної ескалації з метою закріплення домінування у війні та, таким чином, її успішного завершення, незалежно від факту використання противником ядерної зброї. Іншими словами, це можна сприймати як зниження порогу застосування ядерної зброї і готовність розпочати ядерну війну[22]. Попри поширення такої оцінки російської стратегії у США, явних доказів внесення цієї концепції до офіційної стратегії Росії немає, а деякі аналітики дійшли висновку, що офіційна російська доктрина відкидає цю ідею[23]. Росія, як і США та НАТО, не приховує, що у випадку нападу може застосувати ядерну зброю незалежно від того, чи використав її першим противник, а в її офіційній доктрині сказано, що така можливість існує у випадку, "коли під загрозою опиняється саме існування держави"[24]. У жовтні 2018р. Президент В.Путін заявив, що стратегічна концепція Росії передбачає застосування ядерної зброї лише в разі нападу на російську територію, незалежно від того, є цей напад ядерним чи неядерним[25]. Загалом це встановлює планку застосування ядерної зброї приблизно на такому ж рівні, як і новий американський *NPR*, де зазначено, що "для будь-якого

[19] Cooper, J., 'How much does Russia spend on nuclear weapons?', SIPRI Commentary, 1 Oct. 2018. Див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

[20] Tass, 'Russia to develop first prototype of next generation strategic bomber by early 2020s', 13 Apr. 2017.

[21] Osborn, A., 'Russia names Putin's new "super weapons" after a quirky public vote', Reuters, 23 Mar. 2018; President of Russia, 'Presidential address to the Federal Assembly', 1 Mar. 2018. Докладніше див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

[22] House Committee on Armed Services, 'Statement of Robert Work, Deputy Secretary of Defense, and Admiral James Winnefeld, Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Before the House Committee on Armed Services', 25 June 2015; Payne, K.B. and Schneider, M.B., 'Russia's new national security strategy', Real Clear Defense, 11 Feb. 2016; Pifer, S., 'Time to push back on nuclear saber-rattling', Brookings Institution, 10 May 2016; Schneider, M.B., 'Escalate to de-escalate', *US Naval Institute Proceedings*, vol.143/2/1368 (Feb. 2017); Kroenig, M., 'The case for tactical US nukes', *Wall Street Journal*, 24 Jan. 2018.

[23] Oliker, O., 'Russia's nuclear doctrine: What we know, what we don't, and what that means', Center for Strategic and International Studies, May 2016; Oliker, O. and Baklitskiy, A., 'The Nuclear Posture Review and Russian de-escalation: A dangerous solution to a nonexistent problem', War on the Rocks, 20 Feb. 2018; Long, A., 'Russian nuclear forces and prospects for arms control', Testimony presented before the House of Representatives Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Terrorism, Non-Proliferation and Trade, 21 June 2018.

[24] Президент РФ, Воєнна доктрина Російської Федерації, 5 лютого 2010р.; Carnegie Endowment for International Peace, '"The Military Doctrine of the Russian Federation" approved by Russian Federation presidential edict on 5 February 2010'.

[25] Президент РФ, "Засідання Валдайського міжнародного дискусійного клубу", стенограма інтерв'ю з Президентом Росії В.Путіним, 18 жовтня 2018р.

президента застосування ядерної зброї передбачене лише за крайніх обставин, для захисту життєвих інтересів нас самих і наших союзників”[26].

Космічні сили та протиракетна оборона США

У червні Президент Д.Трамп оголосив про плани формування Космічних сил (*Space Force*), назвавши їх шостим видом Збройних сил США[27]. У серпні Віце-президент М.Пенс (*Mike Pence*) озвучив окремі конкретні кроки, потрібні для їх створення[28]. Згідно з пропозиціями Адміністрації, нові Космічні сили можуть бути укомплектовані персоналом з інших видів Збройних сил. З метою оптимізації закупівель техніки та інновацій має з’явитися також Агентство освоєння космосу (*Space Development Agency*).

Це може надати певного сенсу міжнародним зусиллям із запобігання гонки озброєнь у космосі (*prevention of an arms race in outer space*, *PAROS*). Після набуття чинності у 1967р. Договором про космічний простір (*Outer Space Treaty*), нових міжнародних угод, що регулюють військову діяльність у космосі, не було[29]. Конференція ООН з роззброєння роками вела дискусії з цього питання, але без конкретних результатів. У 2008р. Росія представила проект Договору про недопущення розміщення зброї у космосі (*Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space*), після чого у 2014р. надійшла переглянута версія, представлена спільно з Китаєм[30]. США піддали нищівній критиці проект 2014р., зазначивши, що він “не є верифікабельним” і не згадує про протисупутникову зброю[31]. Група урядових експертів зібралася для обговорення *PAROS* у 2017р.; наступна зустріч групи запланована на 2019р. Але попри важливість експертних дискусій для визначення можливих дій, досягненню реального прогресу в запобіганні мілітаризації космосу має передувати зміна міжнародних політичних відносин.

До кола стратегічних інтересів повернулася ПРО – частково внаслідок спорів з питань Договору про РСМД, частково – через поновлення інтересу до ПРО як складової стратегічної оборони. Важливість ПРО у разі провалу ядерного стримування зазначена в американському *NPR*; це зовсім не нова проблема для Адміністрації США, хоча з часів Стратегічної оборонної ініціативи Адміністрації Р.Рейгана 1980-х років, загальновідомої як “Зоряні війни”, масштаби завдань дещо зменшилися.

[26] US Department of Defense (посилання 16).

[27] Weisgerber, M. and Tucker, P., ‘What Trump’s Space Force announcement means?’, Defense One, 18 June 2018; ‘Toward the creation of a US “Space Force”’, US Congressional Research Service, 16 серпня 2018.

[28] White House, ‘Remarks by Vice President Pence on the future of the US Military in space’, The Pentagon, 9 Aug. 2018.

[29] Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір), відкритий для підписання 27 січня 1967р., набув чинності 10 жовтня 1967р. Загальний огляд та інші подробиці див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[30] Nuclear Threat Initiative, Proposed Prevention of an Arms Race in Space (PAROS) Treaty, 29 Sep. 2017.

[31] Schlein, L., ‘US to confront Russia, China on militarization of outer space’, Voice of America, 4 Oct. 2018.

ПРО розгорнута в Європі. НАТО постійно підкреслює, що, як зазначено в декларації липневого саміту, "ПРО НАТО не спрямована проти Росії і не підриває стратегічного стримування Росії"[32]. Це аргументується тим, що ПРО НАТО спрямована проти загроз з-поза євроатлантичного регіону, насамперед, з боку Ірану. Росіян цей меседж, схоже, не переконав. Після виходу у 2002р. Адміністрації Президента Дж.Буша з Договору 1972р. про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО, *Anti-Ballistic Missile Treaty*, *ABM*) Росія стверджувала, що розвиток ПРО у США послабить російську систему стримування та дестабілізує взаємне стримування[33]. Таким чином, на думку Росії, ПРО стане серйозною перешкодою для скорочення ядерної зброї. З 2007р. Росія постійно висловлювала ці занепокоєння, особливо після оголошення планів США розмістити засоби ПРО у Східній Європі[34]. Ракета, яку адміністрації Б.Обами та Д.Трампа називали порушенням Договору про РСМД, була вперше випробувана у 2008р. Хоча прямий зв'язок між появою протиракетних спроможностей у США та розробкою і випробуванням нової російської КРНБ довести неможливо, але, на перший погляд, здається, що на позицію російських посадовців вплинула саме уява про такий зв'язок. Пізніше з'явилися чутки, ніби США хочуть скоригувати політику ПРО, враховуючи загрози від Росії і Китаю, а також від Ірану та Північної Кореї[35].

II. Проблеми ядерного нерозповсюдження

Складнощі в американо-російському контролі над озброєннями є лише частиною загальної картини. Ядерне нерозповсюдження стикається з серйозними викликами як у двосторонніх, так і в багатосторонніх відносинах.

Політика США стосовно Ірану та Північної Кореї

У 2018р. відбулися важливі події у двох інших сферах контролю над озброєннями. З одного боку, Адміністрація США 8 травня оголосила про вихід зі Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*, *JCPOA*) – Угоди між сімома державами (Великою Британією, Китаєм, Німеччиною, Росією, США Францією та Іраном) та ЄС, підписаної у 2015р., яку ще називають Іранською угодою[36]. З іншого боку, Адміністрація США вела активну дипломатію стосовно Північної Кореї, з якою наприкінці

[32] NATO heads of state and government (посилання 7).

[33] Загальний огляд та інші подробиці Договору ПРО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

[34] Erasto, T., 'Between the shield and the sword: NATO's overlooked missile defense dilemma' (Ploughshares Fund: San Francisco, CA, June 2017).

[35] Sonne, P., 'Pentagon looks to adjust missile defense policy to include threats from Russia, China', *Washington Post*, 2 Mar. 2018.

[36] Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Див. також: Ерастьо Т. "Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.308-315; а також підрозділ III розділу 7 цього видання.

2017р. - на початку 2018р. тривали дедалі гостріші суперечки. Кульмінацією став не лише обмін особистими образами лідерів двох країн, але й заява Кім Чен Ина у Нью-Йорку про те, що "ядерна кнопка постійно на моєму робочому столі", і твіт Президента Д.Трампа у відповідь, що його кнопка "більша й потужніша"[37].

Контраст між політикою США за часів Д.Трампа стосовно Північної Кореї та Ірану вражає. На момент "міряння кнопками" Північна Корея приєдналася до неофіційного клубу ядерних держав і мала балістичні ракети з ядерними боєголовками, здатні вражати цілі в регіоні та, ймовірно, окремі цілі у США. І це попри активні міжнародні спроби не допустити цього; РБ ООН ухвалила дев'ять резолюцій про санкцій проти Північної Кореї[38]. Кім Чен Ин у новорічній промові 2018р. заявив, що тепер він розмовляє з позиції сили і пропонує Північній Кореї та Південній Кореї вжити заходів для зниження напруженості між ними[39]. Далі розпочався активний процес розрядки між двома Кореями, а в червні в Сінгапурі відбулася зустріч Кім Чен Ина і Д.Трампа. Кожен з лідерів виявив готовність дипломатично поставитися до партнера та до держави, яку він раніше таврував.

На відміну від Північної Кореї, Іран не визнавав і ніколи не був викритий стосовно наявності програми розробки ядерної зброї, хоча ознаки наявності такої програми існували до 2003р. і менше ознак – в наступний період[40]. Проте, заради зменшення тиску економічних санкцій Іран пішов на переговори та погодився на СВПД, фактично закривши собі шлях до ядерної зброї. СВПД обмежує іранську програму збагачення урану до 2030р. і передбачає заходи моніторингу й прозорості, що зберігатимуться ще тривалий час після цієї дати; Угода є технічно обгрунтованою і має чіткі верифікаційні процедури[41]. Саудівська Аравія, Ізраїль і більшість політиків-республіканців у США від самого початку були проти неї. Д.Трамп зробив відмову від цієї Угоди лейтмотивом своєї президентської виборчої кампанії 2016р. Як і більшість інших критиків, головними недоліками він вважав її тимчасовий характер і відсутність контролю над іранською ракетною програмою та діями Ірану в Сирії та в інших частинах регіону[42]. Проте, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), якому доручено стежити за виконанням Іраном

[37] *Irish Times*, 'Kim Jong-un says nuclear button "always on his desk"', 1 Jan. 2018; @real DonaldTrump, 2 Jan. 2018, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/948355557022420992>; BBC News, 'Trump to Kim: My nuclear button is "bigger and more powerful"', 3 Jan. 2018.

[38] Перше рішення про санкції було ухвалене у 2006р. у формі Резолюції РБ ООН 1718. Наступні заходи запроваджувалися через резолюції 1874 (2009р.), 2087 (2013р.), 2094 (2013р.), 2270 (2016р.), 2321 (2016р.), 2371 (2017р.), 2375 (2017р.) і 2397 (2017р.).

[39] National Committee on North Korea, 'Kim Jong Un's 2018 New Year's Address', 1 Jan. 2018 (20 Mar. 2019).

[40] Свідчення, різні тлумачення та аргументи див.: Kerr, P.K., *Iran's Nuclear Program: Status*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL34544 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 Apr. 2019).

[41] Рауф Т. "Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми". – *Щорічник СІПРІ 2016*, с.595-610; Рауф Т. "Реалізація Спільного всеохопного плану дій". – *Щорічник СІПРІ 2017*, с.392-396.

[42] Holland, S., 'Trump issues ultimatum to "fix" Iran nuclear deal', Reuters, 12 Jan. 2018.

СВПД, пересвідчилось у повному дотриманні Іраном Угоди[43]. Отже, рішення США вийти з Угоди можна вважати суто політичним кроком, спрямованим проти Ірану, а не технічно обгрунтованою незгодою з СВПД чи його виконанням.

У серпні США поновили екстериторіальні санкції проти компаній третіх країн, у т.ч. європейських, які торгують з Іраном. Наприкінці року Велика Британія, Німеччина і Франція розробляли т.зв. спеціальний цільовий механізм (*special purpose vehicle*, *SPV*) для спрощення торгівлі Європи з Іраном[44]. Проблема майбутніх європейських торговельних зв'язків з Іраном полягає в тому, що майже всі банки, залучені до фінансового забезпечення будь-якої операції, є вразливими до покарання США і бояться цього. Залишається побачити, чи досягне *SPV* заявленої мети. Зберігалося також занепокоєння реакцією Ірану на поновлення американських санкцій, навіть якщо він зможе й надалі торгувати з Росією і Китаєм. Тиск може викликати реакцію у відповідь. Тому вихід США з СВПД зумовив зростання ризиків для безпеки в районі Перської затоки (див. підрозділ III).

Натомість американська дипломатія стосовно Північної Кореї, разом з міжкорейською розрядкою, наприкінці 2018р. давала певні надії. На Сінгапурському саміті була досягнута домовленість, яка дуже приблизно визначила орієнтири руху в напрямі денуклеаризації, тривалого мирного врегулювання та повернення останків військовослужбовців, загиблих під час війни в Кореї[45]. У певних колах різко критикували брак конкретики та чітких визначень ключових понять, але навряд чи це є нагальною потребою для першої зустрічі двох лідерів після періоду підвищеної напруженості та жорсткої риторики. Згода між ними може виглядати як визначення головних тем переговорів, що надає посадовцям з обох сторін час для опрацювання наступними роками необхідних деталей.

Договір про нерозповсюдження: підготовка до Оглядової конференції 2020р.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, *NPT*) набув чинності в 1970р. і вже майже п'ять десятиліть залишається головним міжнародним запобіжником від ядерного розповсюдження[46]. На початку 1970-х років рівень стурбованості

[43] Reuters, 'Iran fulfilling nuclear deal commitments: IAEA chief', 30 Oct. 2017; Dixit, A., 'Iran is implementing nuclear-related JCPOA commitments, Director General Amano tells IAEA Board', International Atomic Energy Agency (IAEA), 5 Mar. 2018.

[44] Gharagozlou, L., 'EU implements new Iran trade mechanism', CNBC News, 31 Jan. 2019; O'Toole, B., 'Facing reality: Europe's Special Purpose Vehicle will not challenge US sanctions', Atlantic Council, 31 Jan. 2019.

[45] White House, 'Joint Statement of President Donald J. Trump of the United States of America and Chairman Kim Jong Un of the Democratic People's Republic of Korea at the Singapore Summit', 12 June 2018. Аналіз ядерної дипломатії США та Північної Кореї див. у підрозділі I розділу 7 цього видання.

[46] Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty*, *NPT*), відкритий для підписання 1 липня 1968р., набув чинності 5 березня 1970р.

визначався тим, що, за оцінкою СІПРІ, приблизно 15 держав мали "майже ядерний" статус[47]. Тоді ядерною зброєю володіли шість держав: п'ять ядерних держав (*nuclear weapon states*, *NWS*), згаданих у ДНЯЗ – Велика Британія, Китай, СРСР, США і Франція – та Ізраїль, який наявність ядерної зброї тримав у таємниці. Відтоді до них приєдналися ще три: Індія, Пакистан і Північна Корея. Після розпаду СРСР у 1991р., чотири держави-наступниці могли зберегти ядерний статус. Це зробила лише Росія. Білорусь, Казахстан і Україна відмовилися від ядерної зброї. ПАР відмовилася від розробки ядерної зброї після падіння режиму апартеїду в 1994р. У наступні 10 років під міжнародним контролем були ліквідовані програми ядерної зброї в Іраку та Лівії. Отже, загалом, нерозповсюдження мало певний успіх.

Тим не менш, міжнародна спільнота зберігає високу занепокоєність стосовно ДНЯЗ. Компроміс, який є її основою, виглядає приблизно таким чином: ядерні держави зрештою відмовляться від ядерної зброї, а неядерні держави зможуть отримати доступ до здобутків мирного використання ядерних технологій в обмін на відмову від власних ядерних амбіцій. Ключова частина цього компромісу викладена у Статті VI ДНЯЗ, згідно з якою нерозповсюдження як форма контролю над озброєннями стає шляхом до роззброєння:

> Кожна зі Сторін Договору зобов'язується в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи з припинення гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та ядерного роззброєння, а також стосовно договору про загальне й повне роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем[48].

Із середини 1980-х років здійснені великі скорочення арсеналів Росії і США: кількість ядерних боєголовок у світі зменшилася з 65-70 тис. до менше ніж 15 тис., станом на січень 2018р.[49] Але, якщо відкинути риторику, то ознак готовності ядерних держав до повної ліквідації ядерної зброї немає. Навпаки, всі вони модернізують власну ядерну зброю, системи доставки та відповідну інфраструктуру[50].

На цьому фоні ООН був підтриманий Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, *TPNW*), що є доступним для підписання з 2017р.[51] Упродовж 2018р. підтримка Договору постійно зростала. На додачу до 50 неядерних держав, які підписали його відразу, ще шість – підписали його у 2017р., 13 – у 2018р. Наприкінці року було вже 69 підписантів і 19 держав-учасниць (для набуття чинності Договором потрібна ще 31 ратифікація). Хоча такі темпи ратифікації можуть здаватися

[47] *World Armaments and Disarmament: SIPRI Yearbook 1972* (Almqvist & Wiksell: Stockholm, 1972), pp.290-298.

[48] ДНЯЗ (посилання 46), с.4.

[49] Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. "Світові ядерні сили". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.221.

[50] Про світові ядерні сили див. розділ 6 цього видання.

[51] Загальний огляд ДЗЯЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання. Про обговорення ДЗЯЗ і різні погляди на нього див.: Сміт Д. "Ядерна зброя в міжнародній політиці". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.4-10; Кайл Ш.Н. "Договір про заборону ядерної зброї". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.287-294; див. також підрозділ IV розділу 7 цього видання.

повільними, вони є аналогічними до ДНЯЗ і швидшими, ніж у ратифікації Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) і Договорі 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) на тому ж етапі, хоч і повільнішими, ніж у багатьох інших договорах з роззброєння[52].

ДЗЯЗ є неминуче суперечливим. Його ключові положення забороняють ядерну зброю, але не матимуть сили закону навіть після набуття Договором чинності, оскільки він є обов'язковим лише для держав, що є його повноцінними учасницями. Мета розробників і прихильників Договору – затаврувати ядерну зброю і спонукати до "термінових заходів з роззброєння"[53]. Велика Британія, США, Франція (у спільній заяві) та Росія відразу відхилили ДЗЯЗ як нереальний і небажаний, через те, що він не враховує міжнародних реалій – рідкісна єдність країн Заходу та Росії, попри різні погляди на міжнародні реалії та відповідні вимоги[54]. Погляд Китаю був гнучкішим. У березні 2017р., перед доопрацюванням ДЗЯЗ, китайське МЗС заявило, що китайська мета можливого ядерного роззброєння "принципово відповідає цілям переговорів з питань Договору про заборону ядерної зброї"[55].

Наступна п'ятирічна Конференція з огляду ДНЯЗ відбудеться у 2020р. Підготовча робота супроводжувалася спорами навколо ДЗЯЗ. На засіданні Підготовчого комітету у 2018р. більшість неядерних держав вітали ДЗЯЗ, тоді як ядерні держави та їх союзники підкреслювали необхідність "диференційованого", "поступового" або "поетапного" підходу до роззброєння через ДНЯЗ[56]. Спори навколо ДЗЯЗ, зокрема, стосувалися питання: чи є світ безпечнішим з ядерною зброєю (завдяки ядерному стримуванню) або без неї (через невідворотний ризик можливого використання ядерної зброї). До спірних питань належать і політичні розбіжності стосовно шляхів забезпечення ядерного роззброєння. Якщо ДНЯЗ реалізує уявлення кінця 1960-х років про пріоритет нерозповсюдження над довгостроковою метою роззброєння, то ДЗЯЗ відбиває думку, що через півстоліття після укладання ДНЯЗ пора б домогтися прогресу в роззброєнні. Цей погляд, схоже, поділяє і Генеральний секретар ООН А.Гутерреш. Порядок денний ООН з роззброєння, оприлюднений у травні, визначає кілька пріоритетних завдань, включно зі скороченням і ліквідацією зброї масового ураження;

[52] Van, S., 'Revisiting the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons', Lawfare, 27 Nov. 2018; загальний огляд Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[53] International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, 'Stigmatize, ban and eliminate: A way forward for nuclear disarmament', 1 Oct. 2013; Beatrice Fihn quoted in Hogsta, D., 'ICAN at the UNGA', Heinrich Boll Stiftung, 16 Nov. 2016.

[54] US Mission to the United Nations, 'Joint press statement from the permanent representatives to the United Nations of the United States, United Kingdom and France following the adoption of a treaty banning nuclear weapons', 7 July 2017; Міністерство закордонних справ РФ, "Виступ Міністра закордонних справ С.Лаврова на засіданні РБ ООН з питань нерозповсюдження зброї масового ураження: заходи зміцнення довіри", Нью-Йорк, 18 січня", 18 січня 2018р.

[55] МЗС Китаю, "Публічна прес-конференція речниці Міністерства закордонних справ Хуа Чуньин 20 березня", 20 березня 2017р.

[56] Див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

не закликаючи держави підписувати чи ратифікувати ДЗЯЗ, порядок денний з роззброєння називає його "важливим елементом режиму ядерного роззброєння та нерозповсюдження"[57].

III. Застосування хімічної зброї

Іншу проблему, пов'язану з контролем над озброєннями, виявили два великі інциденти із застосуванням хімічної зброї (ХЗ) у 2018р.[58] Відверте порушення КЗХЗ викликає додаткові питання про життєздатність і надійність режимів роззброєння та контролю озброєнь за нинішнього міжнародного політичного клімату.

Замах на вбивство у Великій Британії

4 березня 2018р. під час замаху на колишнього російського шпигуна С.Скрипаля та його дочку в м.Солсбері (Велика Британія) був використаний хімічний реагент "*Новичок*". Пізніше флакон-розпилювач для парфумів, який, імовірно, викинули можливі вбивці, був підібраний і переданий жінці, яка нанесла речовину на зап'ястя й померла[59]. Британська влада швидко ідентифікувала застосований хімікат як "*Новичок*" – бойову речовину нервово-паралітичної дії. 12 квітня це підтвердила Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*, *OPCW*)[60]. Попри перші заяви тодішнього Міністра закордонних справ Б.Джонсона про виявлення британськими фахівцями джерела "*Новичка*", експерти з Великої Британії та ОЗХЗ не змогли підтвердити його точне походження[61].

За кілька днів після цього британський Уряд заявив, що, дуже ймовірно, за інцидент відповідає російська сторона, але Росія бурхливо заперечила це[62]. Відносини Заходу з Росією і без того були найгіршими за кілька десятиліть, а напад у Солсбері призвів до зростання напруженості, взаємних звинувачень і висилки дипломатів обома сторонами[63].

[57] UN Office for Disarmament Affairs, *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (UN, Office for Disarmament Affairs: New York, 2018). Див. також підрозділ V розділу 7, підрозділ III розділу 8 та підрозділ IV розділу 9 цього видання.

[58] Докладніше про ці інциденти див. підрозділи I і II розділу 8 цього видання.

[59] BBC News, 'Novichok: Murder inquiry after Dawn Sturgess dies', 9 July 2018; Sengupta, K., 'Salisbury poisoning: Woman among Russian hit squad of four identified as key suspects in Skripal novichok probe', *The Independent*, 19 July 2018.

[60] Zanders, J.P., 'Novichok between opinion and fact–Part 1: Deconstruction of the Russian denial', *The Trench*, 10 Apr. 2018.

[61] DW, 'Boris Johnson: Russia's position in Skripal case is "increasingly bizarre"', 20 Mar. 2018; Morris, S. and Crerar, P., 'Porton Down experts unable to verify precise source of novichok', *The Guardian*, 3 Apr. 2018.

[62] British Government, 'PM Commons statement on Salisbury incident: 12 March 2018', 12 Mar. 2018; Asthana, A. et al., 'Russian spy poisoning: Theresa May issues ultimatum to Moscow', *The Guardian*, 13 Mar. 2018.

[63] *The Guardian*, 'Western allies expel scores of Russian diplomats over Skripal attack', 27 Mar. 2018; BBC News, 'Spy poisoning: Russia expels more UK diplomats', 31 Mar. 2018.

Росія офіційно трактує звинувачення та висилку дипломатів як театральну постановку. Голова Служби зовнішньої розвідки Росії назвав цей напад "гротескною провокацією, грубо влаштованою спецслужбами Великої Британії і США"[64]. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров провів паралель з "Алісою у країні чудес", глузуючи з Великої Британії через вирок, зроблений ще до рішення суду[65]. І хоча Б.Джонсон припустився помилки, перебільшуючи докази вини Росії, реагування на серйозні звинувачення у використанні хімічної зброї сарказмом і необгрунтованими взаємними звинуваченнями було непродуктивною лінією поведінки російської влади.

Застосування хімічної зброї у Сирії

За сім років громадянської війни в Сирії постійно лунали звинувачення у використанні Президентом Б.Асадом ХЗ проти власного народу. Останніми роками під егідою ООН було проведено кілька розслідувань застосування ХЗ у Сирії. Спільний механізм розслідувань ОЗХЗ-ООН (*OPCW-UN Joint Investigative Mechanism*, *OPCW-UN JIM*), одноголосно запроваджений РБ ООН у 2015р., видав сім звітів і дійшов висновку, що сирійський Уряд відповідає за чотири випадки застосування ХЗ, а недержавні діячі – за два[66]. На жаль, мандат *JIM* завершився у листопаді 2017р., оскільки РБ ООН не змогла узгодити умови його подовження через російське вето[67]. Більш однозначною у визначенні винних була Незалежна міжнародна комісія з розслідування у Сирійській Арабській Республіці (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*), створена Радою ООН з прав людини для розслідування порушень прав людини в Сирії. Вона підтвердила, що сирійський Уряд з 2013р. здійснив щонайменше 34 хімічні атаки, багато з них – з використанням хлору чи зарину (хімічної речовини нервово-паралітичної дії)[68].

Ще одна ймовірна хімічна атака 7 квітня в передмісті Дума (Дамаск), за повідомленнями, забрала життя щонайменше кількох десятків цивільних осіб[69]. Їй передували повідомлення про менші інциденти з газоподібним хлором у Думі в березні[70]. ОЗХЗ оголосила розслідування з метою перевірки, чи була це хімічна атака, і з'ясування, що саме було застосовано. Проте, 13 квітня, Велика Британія, США і Франція, не чекаючи розслідування,

[64] TASS, 'Russian foreign intelligence chief slams Skripal case as provocation', 4 Apr. 2018.

[65] RT, 'Lavrov calls UK handling of Skripal case "open mockery of intl law"', YouTube, 5 Apr. 2018.

[66] United Nations, Security Council, 'Seventh report of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism', S/2017/904, 26 Oct. 2017; Харт Дж. "Заяви про застосування хімічної зброї у Сирії". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.318-326.

[67] Campos, R., 'Russia vetoes extension of mission probing chemical weapons use in Syria', Reuters, 24 Oct. 2017.

[68] Almukhtar, S., 'Most chemical attacks in Syria get little attention. Here are 34 confirmed cases', *New York Times*, 13 Apr. 2018.

[69] Hubbard, B., 'Dozens suffocate in Syria as government is accused of chemical attack', *New York Times*, 8 Apr. 2018.

[70] Sanders-Zakre, A, 'More chemical attacks reported in Syria', *Arms Control Today*, Apr. 2018.

випустили 105 крилатих ракет і ракет "повітря-земля" по двох імовірних сховищах хімічної зброї на захід від м.Хомс і по дослідницькому центру в Дамаску[71].

Три уряди назвали ракетний удар покаранням сирійського режиму і застереженням для інших від застосування ХЗ[72]. Ці цілі могли бути легітимними, але не ясно, чи можна їх досягти військовими акціями. Ракетні удари не вплинули на поведінку Б.Асада і мало що змінили для цивільного населення Сирії. Завдання ударів, не чекаючи на висновки розслідування ОЗХЗ, політизувало справу. Реакція Росії знову була млявою: спочатку вона заперечувала хімічну атаку, а потім звинуватила Велику Британію в її інсценуванні[73]. Перехід від однієї неправдоподібної версії до іншої не додав їй довіри. З іншого боку, для західних держав, більш ефективною реакцією було б зачекати та вжити заходів пізніше, за більшої міжнародної єдності.

Сумніви в чесності російської реакції на інциденти з ХЗ у Солсбері та Думі підсилила заява голландської військової розвідки про наявність доказів спроб втручання Росії в розслідування ОЗХЗ[74]. Водночас, реакція Заходу на незаконний акт з порушенням суверенітету Сирії і випередженням висновків ОЗХЗ також послабила повагу до міжнародного права та міжнародних угод, тим самим підриваючи контроль над озброєннями. Адже законні цілі найкраще досягаються законними засобами.

IV. Міжнародна напруженість і динаміка сил

Перипетії двосторонніх і багатосторонніх угод і переговорів з питань контролю над озброєннями та роззброєння є свідченнями напруженості і невизначеності міжнародної політичної ситуації. За сучасних міжнародних розкладів дивує відсутність сили, зацікавленої у збереженні *status quo*. І Китай, і Росія, і США не задоволені різними аспектами світового політичного устрою і прагнуть його змінити. Для Китаю як нової потуги, та Росії з її відчуттям важких втрат за роки після завершення холодної війни, таке невдоволення легко зрозуміти. Обидві держави піддають сумніву різні елементи світового порядку: від політичної географії ключових регіонів до балансу сил у міжнародних фінансах.

Більше вражає те, що США, здається, виступають проти або розчаровані деякими ключовими міжнародними інститутами та нормами, у формуванні яких вони відіграли ключову роль і перевагами яких довгий час користувалися, й намагаються дистанціюватися від них. Це може бути

[71] Collins, K., Ward, J. and Yourish, K., 'What we know about the three sites targeted in Syria', *New York Times*, 14 Apr. 2018; Reuters, 'French declassified intelligence report on Syria gas attacks', 14 Apr. 2018.

[72] CNN, 'Mattis: This is a one-time shot, for now', 14 Apr. 2018.

[73] Reuters, 'Russia denies chemical weapons used in Syria's Douma, Ifax reports', 8 Apr. 2018; BBC News, 'Syria conflict: Russia says no evidence of Douma chemical attack', 9 Apr. 2018; Sputnik, 'We have evidence of UK's role in staging Douma provocation–Russian MoD', 13 Apr. 2018; BBC News, 'Russia says Syrian "chemical attack" was staged', 13 Apr. 2018.

[74] Reuters, 'Dutch government says it disrupted Russian attempt to hack chemical weapons watchdog', 4 Oct. 2018.

короткочасним явищем і справою уподобань лише нинішньої Адміністрації США та її політичних прихильників усередині країни, але може стати й більш тривалим феноменом. Американська винятковість і невіра в "постійний союз з будь-якою частиною зовнішнього світу" (Президент Дж.Вашингтон) та "обтяжливі альянси" (Президент Т.Джефферсон) є складовими американського політичного мислення[75]. Упродовж 165 років після здобуття незалежності США не укладали міжнародних союзів, крім союзу з Францією під час Війни за незалежність[76]. Станом на 2018р., США мали союзницькі договори з 54 іншими державами[77]. Певна ностальгія за досоюзницькими часами проявилася у світогляді Республіканської партії США ще до обрання Д.Трампа Президентом у 2016р. Дійсно, його гасло "Америка передусім" має давню історію в американській політиці, де його використовував зокрема Президент В.Вільсон[78]. Давні європейські союзники США відреагували на очевидну невизначеність Президента Д.Трампа щодо логіки союзів власними публічними сумнівами в довгостроковій надійності свого союзу зі США[79].

Ці зміни роблять міжнародну політику менш передбачуваною, що може призвести до зростання невизначеності та відчуття небезпеки. Сьогодні в дотриманні прописних законів і правил міжнародної системи, не кажучи вже про її негласні норми та зобов'язання, певності менше, ніж буквально кілька років тому. Усе це означає, що напруженість і конфронтація, які завжди присутні у світовій політиці, спричиняють більше ризиків негативних наслідків для міжнародної стабільності, ніж це було раніше.

Росія, США і Захід

Послаблення єдності Заходу в перші два роки Адміністрації Д.Трампа означає, що в деяких важливих аспектах відносини США-Росія і Захід-Росія – вже не одне й те саме[80]. Тим не менш, відносини США з Росією є такими ж складними, як і відносини з Росією їх європейських союзників. Це проявилося в руйнуванні американо-російського контролю над озброєннями та положеннях стратегій національної безпеки США 2017р. і 2018р. про те, що Росія є глобальним противником[81].

75 Fromkin, D., 'Entangling alliances', *Foreign Affairs,* July 1970.

76 Beckley, M., 'The myth of entangling alliances', War on the Rocks, 9 June 2015.

77 US Department of State, 'US Collective Defence Arrangements'.

78 White House, 'The inaugural address: Remarks of President Donald J. Trump–as prepared for delivery', 20 Jan. 2017; Churchwell, S., *Behold, America: A History of America First and the American Dream* (Bloomsbury: London, 2018).

79 BBC News, 'Merkel: Europe "can no longer rely on allies" after Trump and Brexit', 28 May 2017; *Time,* 'French President Emmanuel Macron calls for a "European army" to defend against China, Russia and the US', 7 Nov. 2018; *Politico*, 'Macron says Trump acting to 'detriment' of allies', 29 Nov. 2018.

80 Drury, C., 'European leaders "scared to death" Donald Trump will pull US troops out of continent', *The Independent*, 8 July 2018; Renouf, J.S., 'Why Trump has made Europe more fearful of a possible Russian attack', The Conversation, 18 July 2018.

81 White House, 'National Security Strategy of the United States of America', Dec. 2017, p.3; US Department of Defense (DOD), Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military's Competitive Edge (DOD: Washington, DC, Jan. 2018); Ali, I., 'US military puts "great power competition" at heart of strategy: Mattis', Reuters, 19 Jan. 2018.

Багато чого змінилося з 1990-х років, коли здавалося був шанс на інтеграцію Росії із Заходом; тепер жодна сторона не вважає це можливим. Російська анексія Криму у 2014р. і участь у конфлікті на сході України стали вирішальними моментами у тривалому погіршенні взаємин. У 2018р. Росія на певний час загострила цей конфлікт, захопивши три українські судна та їх екіпажі на вході в Азовське море, доступне лише крізь вузьку Керченську протоку[82]. Побудову мосту через протоку, що з'єднав Крим з територією Росії у травні 2018р., критикували як незаконну та як заваду міжнародному судноплавству[83].

У міжнародних справах Росія дозволяє собі значно більше своєї "вагової категорії". Її економіка значно менша за економіку не лише США та Китаю, але й дев'яти інших країн з *Top-12*[84]. Але її політика є стратегічно добре продуманою, гнучкою в межах цієї стратегії, і цілеспрямованою. Росія довела готовність використати збройну силу, як це було в Україні (2014р.) та в Сирії (2015р.). Її погляди на міжнародні справи приваблюють великі аудиторії у Росії і за її межами, хоча варто зауважити, що погляди російської влади на національні інтереси та міжнародний порядок дуже відрізняються від поглядів Заходу[85].

З іншого боку, хоча військова присутність США у світі є значно більшою, з мережею із близько 800 баз та інших військових об'єктів, Захід виглядає непевним і поділеним[86]. Схоже, він втратив значну частину м'якої сили – сили тяжіння, симпатії і, відповідно, довіри – яку він мав[87]. Симптоматично, що у висланні дипломатів через отруєння в Солсбері за принципом "око за око" серед країн, що стали пліч-о-пліч з Великою Британією і вислали російських дипломатів, не було жодної з Південної Америки, Африки, Близького Сходу чи Азійсько-Тихоокеанського регіону, крім Австралії[88]. Поки Росія і Захід уперто тримаються ритуалів конфронтації, позовів один до одного стосовно законності дій, які ніколи не передаються до міжнародних інстанцій, дрейф до глобальної нестабільності триватиме.

[82] Sasse, G., 'Crimea Annexation 2.0', Judy Dempsey's Strategic Europe, Carnegie Europe, 29 Nov. 2018. Про конфлікт в Україні див. також у підрозділі IV розділу 2 цього видання.

[83] Saha, D., Kravchuk, V. and Movchan, V., 'The impact of the new Kerch Strait bridge on Ukraine's trade', Policy Briefing Series, PB/02/2018, German Advisory Group Ukraine, Feb. 2018; Socor, V., 'Azov Sea, Kerch Strait: Evolution of their purported legal status (part one)', *Eurasia Daily Monitor*, vol. 15, no.169 (3 Dec. 2018); Socor, V., 'Azov Sea, Kerch Strait: Evolution of their purported legal status (part two)', *Eurasia Daily Monitor*, vol.15, no.171 (5 Dec. 2018); Socor, V., 'Azov Sea, Kerch Strait: Evolution of their purported legal status (part three)', *Eurasia Daily Monitor,* vol.15, no.173 (10 Dec. 2018); Socor, V., 'Azov Sea, Kerch Strait: Evolution of their purported legal status (part four)', *Eurasia Daily Monitor*, vol.15, no.173 (10 Dec. 2018)

[84] Російська економіка посідає 12-е місце у світі; крім США та Китаю, Росію економічно випереджають наступні країни (у низхідному порядку): Японія, Німеччина, Індія, Франція, Велика Британія, Італія, Бразілія, Канада і Південна Корея. International Monetary Fund (IMF), 'IMF DataMapper', accessed 20 Mar. 2019.

[85] Lieven, A., 'The dance of the ghosts: A new cold war with Russia will not serve Western interests', *Survival*, vol.60, no.5 (2018), pp.115-140.

[86] Pemberton, M., 'US overseas bases: The facts', 27 Nov. 2018; Pemberton, M., 'Something we can agree on: Close some overseas bases', Defense One, 28 Nov. 2018.

[87] Nye, J.S., Soft Power: The Means to Success in World Politics (Perseus: Cambridge, MA, 2004).

[88] Al Jazeera, 'Which countries are expelling Russian diplomats?', 31 Mar. 2018.

Міжнародні відносини Китаю

Економічне зростання Китаю в минулі 40 років становило близько 10% на рік[89]. За основним показником (номінальний ВВП) США залишаються найбільшою економікою світу, але до 2030р. Китай може обійти їх[90]. Приблизно з 2008р. – з початку великої кризи світової економічної системи – це зростання проявляється й у значно більш рішучій міжнародній політиці в регіоні та у світі. Китай наростив збройні сили; знайшов друзів і союзників завдяки допомозі в розвитку й інвестиціям в Африці; наразі він реалізує широку програму інвестицій у транспортну інфраструктуру в Азії в рамках ініціативи "Один пояс, один шлях" (*Belt and Road Initiative*) – "Шовковий шлях" XXI ст.[91] Він подає себе новим адептом багатосторонності, глобалізації і заходів з пом'якшення наслідків та адаптації до змін клімату[92]. У рамках цього багатогранного процесу самоствердження Китай рішучо просуває власні національні інтереси у близькому зарубіжжі, в т.ч. в ряді територіальних суперечок.

Успіхи міжнародної торгівлі Китаю спричинили жорстку критику його нечесної, як вважають, політики і практики з питань тарифів, валюти і прав інтелектуальної власності, разом з обмеженням доступу до внутрішнього інвестиційного та комерційного ринків[93]. Це вже переросло в американо-китайську торговельну війну. У 2018р. США обклали китайські вироби тарифами на $250 млрд.; Китай відповів підвищенням тарифів на американські товари на суму $110 млрд.[94] У грудні 2018р. вони уклали перемир'я, і два уряди зобов'язалися не запроваджувати нових тарифів упродовж 90 днів, на час розробки широкої торговельної угоди. Якщо вони не зможуть цього зробити, і торгівельна війна відновиться, то наслідки для стабільності світової економіки будуть украй небезпечними.

З інших питань досягти згоди може бути складно. У вересні Президент Д.Трамп звинуватив Китай у втручанні в американські вибори, що посилило конфронтацію[95]. Водночас загострилося стратегічне протистояння між ними в Тайванській протоці та Південнокитайському морі. Китай, за повідомленнями, розгорнув протикорабельні та зенітні ракети на спірних островах

[89] Hirst, T., 'A brief history of China's economic growth', World Economic Forum, 30 July 2015.

[90] Hawksworth J. and Chan, D., *The World in 2050: Will the Shift in Global Economic Power Continue?* (PwC: London, Feb. 2015); International Monetary Fund, 'China's economic outlook in six charts', 26 July 2018.

[91] Ghiasy R. and Zhou, J., The Silk Road Economic Belt: Considering Security Implications and EU-China Cooperation Prospects, SIPRI and Friedrich Ebert Stiftung (SIPRI: Stockholm, 2017); Ghiasy, R., Su, F. and Saalman, L., The 21st Century Maritime Silk Road: Security Implications and Ways Forwardfor the European Union, SIPRI and Friedrich Ebert Stiftung (SIPRI: Stockholm, 2018).

[92] *Financial Times,* 'Xi Jinping delivers robust defence of globalisation at Davos', 17 Jan. 2017; NBC News, 'China's Xi lectures Trump on globalization and climate change', 17 Jan. 2017; Hilton, I., 'China: Contradictions in climate leadership', The Interpreter, 11 Dec. 2017.

[93] Collins, M., 'It's time to stand up to China', *Industry Week*, 13 June 2016; White House, 'President Donald J. Trump is confronting China's unfair trade policies', 29 May 2018.

[94] Wong, D. and Koty, A.C., 'The US-China trade war: A timeline', China Briefing, 25 Feb. 2019.

[95] BBC News, 'Trump accuses China of election "meddling" against him', 26 Sep. 2018.

Спратлі й розмістив там кілька бомбардувальників, у т.ч. носій ядерної зброї *Н-6К*[96]. США та їх союзники (в т.ч. Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія, Франція і Японія) започаткували в цьому районі операцію "Свобода навігації"[97]. У вересні сталося небезпечне зближення американського та китайського бойових кораблів, коли вони розійшлися на відстані лише 40 м[98].

Іран і Саудівська Аравія

Близький Схід переповнений безпековими проблемами та насильницькими конфліктами[99]. Ключем до розуміння деяких з них є протистояння Ірану та Саудівської Аравії. Суперництво за вплив поставило їх по різні сторони у збройних конфліктах в Іраку, Сирії та Ємені. Саудівська Аравія належить до антиіранської коаліції за інтересами, до якої належать Ізраїль, ОАЕ та США. США підтримали ідею нового сунітського військово-політичного союзу – Близькосхідного стратегічного альянсу, що його часто називають "арабським НАТО" – для протидії експансії Ірану. Але попри припущення про можливість його створення у 2019р., для цього зберігаються суттєві перешкоди[100].

США, Саудівська Аравія та Ізраїль, критикуючи Іран, постійно підкреслюють його регіональну роль і продовження розробки ним балістичних ракет. До стратегічних інтересів Ірану належать підтримка режиму Б.Асада в Сирії, допомога союзникам в Іраку і протидія курдській незалежності, збереження Хезболли в Лівані та допомога хуситам у Ємені. Противники Ірану останніми роками також втручались у справи певних країн – політично або прямим чи опосередкованим застосуванням збройної сили. Далеко не один Іран насичує регіон ракетами. Багато країн купують ракети малої чи середньої дальності у різних постачальників[101]. З точки зору Ірану, його ракети середньої дальності є звичайним засобом стримування від нападу.

Склад антиіранських сил справляє потужний вплив, не останньою чергою – економічний. Але антиіранська коаліція є не надто стабільною.

[96] *The Economist*, 'China has put missiles on islands in the South China Sea', 21 May 2018; Feleke, B., 'China tests bombers on South China Sea island', CNN, 21 May 2018. Про суперечки в Південнокитайському і Східнокитайському морях див.: Сміт Д. "Міжнародна напруженість і зміни балансу сил". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.10-16.

[97] Browne, R. and Starr, B., 'US sails warships through Taiwan Strait amid tensions with China', CNN, 23 Oct. 2018.

[98] CNN, 'Photos show how close Chinese warship came to colliding with US destroyer', 4 Oct. 2018.

[99] Про збройні конфлікти на Близькому Сході й у Північній Африці див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[100] Al Jazeera, 'Bahrain says "Arab NATO" to be formed by next year', 29 Oct. 2018; *The Economist*, 'A new Arab military alliance has dim prospects', 6 Oct. 2018; and Helou, A., 'What's standing in the way of an Arab NATO?', *Defense News*, 20 Nov. 2018.

[101] Про поставки ракет до Близького Сходу див. у підрозділі III розділу 5 цього видання. Див. також: Erasto, T., 'Dissecting international concerns about Iran's missiles', SIPRI Backgrounder, 15 Nov. 2018.

Убивство журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) в консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі 2 жовтня спричинило протести у США проти політики Саудівської Аравії і практично безумовної її підтримки з боку США[102]. З'явились підтвердження не лише жахливих деталей цього вбивства, але й тортур ув'язнених жінок у саудівських тюрмах[103]. Це підживлювало критику бойових дій Саудівської Аравії в Ємені, що спричинили людські втрати, в т.ч. загибель близько 58 тис. осіб, понад мільйон випадків холери під час двох епідемій впродовж війни та голод для 14 млн. осіб[104]. Активізувалися намагання завершити війну, які призвели до переговорів та угоди по припинення вогню в портовому м.Ходейда, укладеної у Стокгольмі у грудні 2018р.[105]

Іран і Саудівська Аравія – великі регіональні держави. В їх протистоянні часто бачать результат конфронтації між сунітською та шиїтською гілками ісламу. Релігія має дуже важливу політичну і конституційну роль в обох державах – ваххабітський напрям сунітського ісламу в Саудівській Аравії та шиїтський іслам в Ірані – але зведення їх суперництва до чисто релігійного не є переконливим. Присутність США та Ізраїлю в антиіранській коаліції свідчить, що політикою Саудівської Аравії рухають не лише релігійні пріоритети. Іран теж надає міцну підтримку алавітському правлячому угрупованню в Сирії і швидко прийшов на допомогу сунітському Катару в 2017р., коли Катару загрожували санкції і мало не блокада з боку Саудівської Аравії. Ці дії показують, що в центрі політики Ірану лежать національні інтереси та стратегічні вигоди. Це – суперництво за вплив між державами. Воно й надалі буде основною лінією поділу в регіональній політиці. Наслідки цього важко передбачити; щоб уникнути катастрофічного сценарію, знадобиться більша, ніж зараз, готовність до діалогу та потенційного компромісу.

V. Безпека людини та міжнародне співробітництво

У річній Доповіді про людський розвиток 1994р. (*Human Development Report*) Програми розвитку ООН запроваджено концепцію безпеки людини, суть якої виражено такими словами:

> Світ не може бути мирним, доки люди не матимуть безпеки у своєму повсякденному житті. Майбутні конфлікти часто можуть відбуватися всередині

[102] BBC News, 'Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death', 11 Dec. 2018; and Ignatius, D., 'How the mysteries of Khashoggi's murder have rocked the US-Saudi partnership', *Washington Post*, 29 Mar. 2019.

[103] Stancatti, M. and Said, S., 'Saudi Arabia accused of torturing women's-rights activists in widening crackdown on dissent', *Wall Street Journal*, 20 Nov. 2018.

[104] Cockburn, P., 'The Yemen war death toll is five times higher than we think–we can't shrug off our responsibilities any longer', *The Independent*, 26 Oct. 2018; Science Daily, 'Mystery of Yemen cholera epidemic solved', 2 Jan. 2019; and UN News, 'Half the population of Yemen at risk of famine: UN emergency relief chief', 23 Oct. 2018.

[105] Про збройний конфлікт і мирний процес в Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

> націй, а не між ними – їх початки глибоко заховані у зростаючому соціально-економічному зубожінні й нерівності. Пошук безпеки за таких умов лежить у розвитку, а не у зброї[106].

Це ставить добробут людини в центр безпеки, всупереч уявленням про центральне місце державних інтересів і влади. Такі різні підходи часто ведуть до корисного позначення м'яких і жорстких підходів до безпеки: перші охоплюють заходи із забезпечення добробуту, а останні включають військові приготування для відсічі потенційним ворогам.

Відстань між цими двома концепціями, які постійно протиставляють одна одній, менша, ніж може здаватися на перший погляд. У теорії інтереси держави та нації – людей – мають збігатися; отже, сенс жорсткої безпеки – гарантувати добробут як мінімум громадянам цієї країни. Питання безпеки людини, не охоплені дискурсом військових приготувань, тим не менш можуть мати очевидні наслідки для жорсткої безпеки. Наслідки посух і поганого водокористування, наприклад, були серед чинників ситуації, що призвела до війн у Сирії та Ємені[107]. Коротко кажучи, існує єдиний безпековий простір, у межах якого різні дії та приготування справляють позитивний або негативний вплив.

Політика безпеки більшості держав не планується і не реалізується інтегровано. У політиці безпеки наголос найчастіше роблять на військових приготуваннях, часто – у взаємозв'язку з дипломатією, тоді як питання безпеки людини ігнорують чи залишають іншим інститутам. Є вражаючі инятки врахування безпеки людини в політиці й стратегії національної безпеки, але їх небагато і вони часто нетипові для ключових рішень з планування та реалізації політики[108].

Цей недолік у підході до безпеки треба буде усунути для ефективного реагування на виклики безпеці людини та, через неї, міжнародній стабільності, що виникають унаслідок зміни клімату та інших форм погіршення довкілля.

Зміна клімату, проблеми безпеки й голод

2018р. не був найбільш спекотним в історії. Усі три попередніх роки були більш спекотними. П'ятим найбільш спекотним був 2014р. Іншими словами, найбільш теплими роками в історії були останні п'ять[109]. Згідно з одним з прогнозів, наступні чотири роки теж будуть дуже теплим періодом, за іншим прогнозом – аж до 2040-х років. Нинішнє надзвичайно

[106] UN Development Programme, *Human Development Report 1994* (Oxford University Press: Oxford, 1994).

[107] Krampe, F. and Smith, D., 'Climate-related security risks in the Middle East', in eds A. Jagerskog, M. Schulz and A. Swain, *Routledge Handbook on Middle East Security* (Routledge: Abingdon, 2019).

[108] Одним із прикладів цього є аналіз майбутніх ризиків, здійснений британським центром Development, Concepts and Doctrine Centre, *Global Strategic Trends: The Future Starts Today* (British Ministry of Defence: London, Oct. 2018).

[109] NASA, '2018 fourth warmest year in continued warming trend, according to NASA, NOAA', Global Climate Change, 6 Feb. 2019.

спекотне літо стане нормою у Європі[110]. У світі цей рік позначився посухами, повенями та погодними катаклізмами – вперше почали руйнуватися канадські льодовики[111].

Упродовж року в ряді доповідей лунали попередження про тенденції та наслідки. В останній доповіді Міжурядової комісії зі зміни клімату *(Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*), оприлюдненій у жовтні, розглянуті серйозні наслідки зростання середньосвітової температури на 1,5°C порівняно з доіндустріальними часами і наводяться ще небезпечніші наслідки її зростання на 2°C і вище[112]. В інших доповідях відзначено падіння чисельності хребетних істот (крім людей) в середньому на 60% з 1970р. і розглянуто імовірний комплексний ефект зміни клімату та інших чинників погіршення довкілля для виникнення раптових і тривалих змін критичних екологічних підсистем[113].

Є досить свідчень, щоб зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок, який, залежно від інших обставин, таких як стан економіки та держави, може призвести від зміни клімату через нестачу води та їжі до ризику соціальної нестабільності, політичних заворушень і навіть гіршого[114]. Необхідно перейти від усвідомлення ризиків до їх системного усунення. Необхідність діяти важко недооцінити. За оцінкою *IPCC*, середньосвітова температура стане приблизно на 1,5°C вищою, ніж у доіндустріальні часи, десь між 2030р. і 2052р., якщо вона продовжить зростати нинішніми темпами[115]. 1,5°C вважається безпечним максимумом для приморських низинних населених місцин. Трохи більше чверті території малих острівних країн, що розвиваються, з приблизно 20 млн. жителів, розташовано не вище п'яти метрів над рівнем моря[116]. Серед менших загроз, з якими вони зіткнуться – величезні наслідки для економіки, фізичної стабільності жителів, їх харчування та здоров'я. Існує загроза самому існуванню окремих країн. Одна з

[110] Sevellec, F. and Drijfhout, S. S., 'A novel probabilistic forecast system predicting anomalously warm 2018-2022 reinforcing the long-term global warming trend', *Nature Communications*, 14 Aug. 2018; and BBC Newsnight, 'Heatwave 2018 explained', YouTube, 25 July 2018.

[111] Sengupta, S., May, T. and ur-Rehman, Z., 'How record heat wreaked havoc on four continents', *New York Times,* 30 July 2018; and *The Guardian*, '"We've never seen this": Massive Canadian glaciers shrinking rapidly', 30 Oct. 2018.

[112] Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Global Warming of 1.5°C* (IPCC: Geneva, 2018); and Levin, K., '8 things you need to know about the IPCC 1.5°C report', World Resources Institute, 7 Oct. 2018.

[113] Висновки дослідження Фонду дикої природи (*World Wildlife Fund*) часто невірно тлумачили як падіння загальної чисельності хребетних тварин на 60%, що статистично досить сильно відрізняється від втрати в середньому 60% всіх тварин різного розміру: *Living Planet Report* (World Wildlife Fund: Washington, DC, 2018). Див. також: Rocha, J. C. et al., 'Cascading regime shifts within and across scales', *Science*, vol. 362, no. 6421 (21 Dec. 2018), pp. 1379-83.

[114] Див., наприклад, Ruttinger, L. et al., *A New Climate for Peace: Taking Action on Climate and Fragility Risks,* Adelphi, International Alert, Woodrow Wilson International Center for Scholars and European Union Institute for Security Studies report, 2015.

[115] IPCC (посилання 112), introduction, para. A.1.

[116] UN Development Programme, 'Small island nations at the frontline of climate action', 18 Sep. 2017. The main source of data on SIDS is the UN Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States (UN-OHRLLS), 'Small Island Developing States (SIDS) statistics'.

оцінок виявила високий ризик для малих острівних країн, що розвиваються, із загальним населенням близько 2,3 млн. осіб[117]. До цієї оцінки чисельності людей у зоні ризику слід додати певну частину з понад 1 млрд. осіб, які живуть у прибережних районах не вище п'яти метрів над рівнем моря[118].

Без заходів, спрямованих на зменшення викидів вуглецю та адаптацію до наслідків зміни клімату, серйозні складнощі для ефективного функціонування та життєздатності цих районів проявляться у середині століття або й раніше. Ці виклики для добробуту можуть спричинити глибокі й неминучі наслідки для безпеки людини, національної безпеки багатьох країн і міжнародної стабільності. Ризики – у разі відсутності адекватної реакції на ці виклики на національному та міжнародному рівні – дуже серйозні. Для порядку денного міжнародної безпеки існує ризик надмірного перевантаження.

Число людей, які потерпають від хронічного голоду, знову зростає (після тривалого періоду стабільного зменшення) і вже досягла 821 млн. осіб – 11% людства[119]. Деякі з найбільш постраждалих районів серйозно потерпають від конфліктів і зміни клімату. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації (*Food and Agriculture Organization*) і Всесвітньої продовольчої програми (*World Food Programme*) ООН, ситуація в Афганістані, ЦАР, ДРК, Південному Судані та Ємені в кінці 2018р. погіршилась переважно через конфлікти. У районі о.Чад, Сомалі та Сирії продовольче забезпечення і безпека дещо покращились[120].

Відбувається деякий прогрес в адаптації поставлених задач та інститутів для вирішення взаємопов'язаних проблем зміни клімату й небезпеки. АС і ЄС, наприклад, досягли прогресу в подоланні пов'язаних з кліматом ризиків для безпеки[121]. У липні 2018р. РБ ООН провела повноцінні дебати про вплив зміни клімату на мир і безпеку; дедалі більше резолюцій РБ ООН наголошують на потребі адекватної оцінки кліматичних ризиків і стратегій їх подолання[122]. Крім того, визначити майбутні дії ООН стосовно кліматичної безпеки допомагають дві недавні ініціативи: міжурядова Група друзів з питань клімату та безпеки (*Group of Friends on Climate and Security*),

[117] Acciona, Sustainability For All, 'Countries at risk of disappearing due to climate change'. Див. також: Statistical Institute of Jamaica, 'Climate Change & Small Island Developing States', Presentation at the 49th Session of the UN Statistical Commission, 7 Mar. 2018.

[118] 'The battle for the coast', *World Ocean Review*, vol. 1 (2010).

[119] Food and Agriculture Organization (FAO), IFAD, UNICEF, World Food Programme (WFP) and WHO, The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building Climate Resilience for Food Security and Nutrition (FAO: Rome, 2018).

[120] Food and Agriculture Organization (FAO) and World Food Programme (WFP), *Monitoring Food Security in Countries with Conflict Situations* (FAO and WFP: Rome, Jan. 2019).

[121] Bremberg, N., Sonnsjo, H. and Mobjork, M., 'The EU and climate-related security risks: A community of practice in the making?', *Journal of European Integration*, 2018; Fishman, A., 'EU event addresses linkages between climate change and security', International Institute for Sustainable Development, 28 June 2018; and Krampe, F. and Aminga, V. M., 'The need for an African Union special envoy for climate change and security', SIPRI Commentary, 7 Feb. 2019.

[122] Government Offices of Sweden, 'Statement by Minister for Foreign Affairs Margot Wallstrom at the UN Security Council debate on climate-related security risks', New York, 11 July 2018.

започаткована у серпні 2018р.; та Механізм кліматичної безпеки (*Climate Security Mechanism*), створений у листопаді 2018р. в Департаменті з політичних питань і питань миробудівництва (*Department of Political and Peacebuilding Affairs*) ООН[123].

Це обнадійливі зміни, навіть якщо вони не потрапляють на перші шпальти. Пов'язані з кліматом ризики для безпеки – це багатовимірні проблеми, які жодна країна не може вирішити самостійно. Важливе значення тут має участь міжнародних організацій, у т.ч. ООН. Кліматичний саміт Генерального секретаря ООН у вересні 2019р. стане важливим елементом формування кліматичного порядку денного.

ООН та міжнародні організації

Червоною ниткою крізь цей загальний огляд обріїв глобальної безпеки проходить роль співпраці та багатосторонніх підходів до вирішення проблем. Існує нагальна потреба створення нової, кращої архітектури контролю озброєнь та роззброєння. Потрібно терміново знайти вихід з напруженої конкуренції потуг, що характеризує світову політику. Насамперед важливо впоратись із викликами зміни клімату та інших погіршень довкілля. Усе це вимагає співпраці, багатосторонніх підходів до політики й потужних та ефективних міжнародних інститутів. Проблема полягає в тому, що безпрецедентна потреба поглиблення співпраці поєднується з браком бажання. Три великі держави – Китай, Росія і США – схильні хіба що вибірково спиратися на міжнародні норми, законність і міжнародні інститути.

Тому важливе значення має оздоровлення ООН, з активним генеральним секретарем, рішуче налаштованим на роззброєння, попередження насильницьких конфліктів, протидію зміні клімату й виконання Цілей сталого розвитку. Можливо, саме тут лежать деякі відповіді на незручні питання нашого часу про міжнародну безпеку. Може й нема ради на те, що великі держави самі вирішують, коли дотримуватись закону, а коли спробувати стати над ним. Якщо це так, то для середніх і менших держав так само має стати аксіомою схильність до більш систематичного та послідовного дотримання міжнародного права та норм політичної поведінки, а також намагань схилити до цього великі держави. Характер сучасних загроз безпеці робить співпрацю, норми та інституціоналізацію важливішими, ніж будь-коли; залишається відкритим питання, як досягти балансу між винятковістю великих держав і міжнародним інституціоналізмом.

[123] SIPRI, 'Expert Working Group on Climate-related Security Risks'; Smith, D. et al., *Climate Security: Making it #Doable*, Clingendael Report, Feb. 2019; and German Federal Foreign Office, 'United Nations: Germany initiates Group of Friends on Climate and Security', 8 Aug. 2018.

VI. На закінчення: 50-те видання *Щорічника*

Це, 50-те видання *Щорічника СІПРІ* дає можливість поміркувати, як за півстоліття змінився спектр тем, що їх розглядає СІПРІ. Спостерігається як значна спадковість між предметом наших досліджень тоді й зараз, так і суттєві зміни. Цей спектр став ширшим – що відображає зміни у світовій політиці та військовій техніці, а також нове сприйняття небезпеки та її чинників. Вплив зміни клімату та інших форм погіршення довкілля, концепції безпеки людини, поняття миротворчості, важливість визнання гендерних питань й акцентування уваги до них, ідея комплексного підходу до безпеки, необхідність усестороннього пояснення причин збройних конфліктів, разом з визнанням важливості насильства, яке випадає зі стандартних визначень війни та збройного конфлікту – все це доповнювало проблематику миру й безпеки в минулі 50 років. Хоча не всі вони розглянуті в цьому розділі чи навіть цьому виданні *Щорічника СІПРІ*, вони всі входять до нової проблематики досліджень СІПРІ. Водночас є принаймні дві важливі константи.

У грудні 2018р. помер перший директор і засновник СІПРІ професор Р.Нілд (*Robert Neild*)[124]. Він багато зробив, щоб ці дві константи увійшли до ДНК нашої організації. Одна з них – відданість миру: СІПРІ був створений, щоб вивчати шляхи покращення перспектив мирних міжнародних відносин і роззброєння. Друга – відданість фактам: СІПРІ був створений ще й для того, щоб заповнити прогалини знань, що існували на той час, надати важливі дані про військові витрати, поставки зброї, ядерну, хімічну та біологічну зброю. Р.Нілд провадив емпіричні дослідження важливих проблем з останніх років Другої Світової війни. Це подвійне прагнення дотримуватись фактів і, наскільки можливо, сприяти покращенню взаємин між державами було природним для нього, і він прищепив цю етику новій установі.

Упродовж років процес збору даних для *Щорічника* удосконалювався, а їх обсяг зростав. У наявності є значно ширший вибір відкритих джерел даних (СІПРІ отримує дані з загальнодоступних джерел і узагальнює їх за стандартною прозорою методикою), немалою мірою – завдяки революції в інформаційних технологіях. Зберігається нестача джерел інформації, брак прозорості у ключових країнах. Це складна задача – надавати інформацію, яка була б максимально точною і водночас важливою. Р.Нілд і його колеги, засновники СІПРІ, особливо шведський політик А.Мюрдаль (*Alva Myrdal*) та економіст Г.Мюрдаль (*Gunnar Myrdal*), задали СІПРІ напрям руху, який залишається актуальним і сьогодні.

124 Kaldor, M., ‘Robert Neild obituary’, *The Guardian*, 8 Jan. 2019.

Частина І. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2018р.

Розділ 2. Збройні конфлікти та мирні процеси

Розділ 3. Миротворчі операції та врегулювання конфліктів

2. Збройні конфлікти та мирні процеси

Загальний огляд

У цьому розділі описуються події 2018р., що стосуються збройних конфліктів і мирних процесів. Він структурований за регіонами (Америка, Азія та Океанія, Європа, Близький Схід і Північна Африка, Субекваторіальна Африка). Головні приклади розглядаються на основі наукових і технічних публікацій, новин і баз даних про конфлікти. Цей розділ стосується не всього організованого збройного насильства та переважно не охоплює кримінальне насильство, за винятком окремих подій в Америці, що розглядаються в підрозділі II.

У підрозділі I вивчаються визначення та окремі головні риси й наслідки збройних конфліктів 2018р. Багато сучасних збройних конфліктів відбуваються переважно в міських районах і завдають шкоди цивільним: у 2018р. понад 90% усіх жертв застосування вибухової зброї в населених районах були цивільні. На початку 2018р. число примусово переміщених осіб у світі становило 68,5 млн. (у т.ч. понад 25 млн. біженців). Затяжні кризи переселення тривали в Афганістані, Демократичній Республіці Конго (ДРК), Ємені, М'янмі, Південному Судані, Сирії, Сомалі та Центральноафриканській Республіці (ЦАР).

В Америці (підрозділ II) тривав мирний процес у Колумбії, але у 2018р. він зазнав впливу ряду проблем. Хоча це була єдина країна в регіоні з активним збройним конфліктом, у багатьох країнах Центральної та Південної Америки зберігалися небезпека та нестабільність через присутність організованих кримінальних банд і недержавних збройних угруповань. Політичні заворушення та насильство спостерігались у Нікарагуа, тоді як у Венесуелі наростаюча гуманітарна криза з відпливом великої кількості біженців викликала побоювання регіональної дестабілізації. Економічні проблеми, поширена злочинність і корупція спричинили послаблення довіри до демократії.

Сім країн з активними збройними конфліктами у 2018р. розташовані в Азії та Океанії (підрозділ III): Афганістан, Індія, Індонезія, М'янма, Пакистан, Таїланд і Філіппіни. Три найзапекліші збройні конфлікти тривали в Афганістані, М'янмі та на Філіппінах. Війна в Афганістані була у 2018р. найбільш смертоносним збройним конфліктом у світі, в якому загинули понад 43 тис. комбатантів і цивільних осіб. Попри деякі обнадійливі події у рамках різних мирних процесів, наприкінці року учасники конфліктів були як завжди по різні боки барикад, насильство на місцях зростало, а регіональні та світові потужні гравці мали конфронтаційні позиції. Двома новими регіональними тенденціями були: (а) зростання насильства внаслідок реалізації політики ідентичності на основі етнічної та/або релігійної поляризації; (б) поширення міжнародних екстремістських джихадистських угруповань, включно з присутністю Ісламської держави (ІД) в Афганістані,

Китаї, Індії, Індонезії, Малайзії, Пакистані та на Філіппінах. Поширення набуло також сексуальне й гендерне насильство, яке часто залишалося без належної уваги. Двома головними мирними подіями у 2018р. були мирний процес на Корейському півострові та зміцнення перемир'я між Індією і Пакистаном у міждержавному збройному конфлікті за Кашмір.

Один збройний конфлікт тривав у 2018р. в Європі (підрозділ IV) – в Україні, де, крім кількох тимчасових припинень вогню, успіх мирного процесу був дуже обмеженим. В інших місцях Європи зберігалася напруженість у зв'язку з нерозв'язаними конфліктами, особливо на пострадянському просторі, а також у таких мілітаризованих і спірних районах, як Чорноморський.

Сім країн з активними збройними конфліктами у 2018р. розташовані на Близькому Сході та у Північній Африці (підрозділ V): Єгипет, Ємен, Ізраїль, Ірак, Лівія, Сирія і Туреччина. Багато з цих конфліктів є взаємопов'язаними, в них беруть участь регіональні та світові гравці, а також численні субдержавні суб'єкти. Крім цих збройних конфліктів, питання безпеки регіону у 2018р. визначали три наскрізні проблеми: (а) регіональне суперництво між державами з непостійними союзами та інтересами; (б) збереження загроз від екстремістських джихадистських угруповань; (в) загострення суперництва за водні ресурси та зростання негативного впливу зміни клімату.

В Іраку у 2018р. починався пост-конфліктний період, але країна залишалася нестійкою зі слабкими державними інститутами. Триваючий збройний конфлікт і громадянські заворушення між Ізраїлем і Хамас та іншими палестинськими організаціями в Газі досягли найвищого рівня з часів війни 2014р. Хоча громадянська війна в Сирії далеко не завершена, але у 2018р. відбулась очевидна деескалація завдяки зміцненню сирійським Урядом контролю над територією і фактичною поразкою ІД. В Ємені у 2018р. відбулося погіршення гуманітарних умов через початок боїв за портове місто Ходейда; ООН намагалася посприяти припиненню вогню. Стокгольмська угода між хуситами та єменським Урядом наприкінці року давала привід для оптимізму, хоча на наступних переговорах ще належало подолати значні розбіжності.

11 країн потерпали від активних збройних конфліктів у Субекваторіальній Африці (підрозділ VI) у 2018р.: Буркіна-Фасо, ДРК, Ефіопія, Камерун, Малі, Нігер, Нігерія, Південний Судан, Судан, Сомалі і ЦАР. Багато з цих конфліктів поширилися за межі держав і регіонів унаслідок транснаціональної діяльності екстремістських ісламістських угруповань, інших збройних угруповань і злочинних мереж й були пов'язані з крайньою бідністю, поганим урядуванням, економічною вразливістю і низькою стійкістю. На цей регіон у 2018р. впливали три наскрізні проблеми: (а) подальша інтернаціоналізація боротьби з тероризмом в Африці; (б) зміни масштабів і частота насильницьких дій на виборах; (в) брак води та зростаючі наслідки зміни клімату. Мирна угода між Ефіопією та Еритреєю у липні 2018р. потенційно могла б змінити ситуацію на Африканському Розі.

ЯН ДЕЙВІС

I. Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2018р.

ЯН ДЕЙВІС

У 2018р. активні збройні конфлікти тривали у 27 країнах: один в Америці; сім в Азії та Океанії; один у Європі; сім на Близькому Сході та в Північній Африці; та 11 у Субекваторіальній Африці (див. підрозділи II-VI, відповідно)[1]. Як і попередніми роками, переважна більшість із них точилися в одній країні (внутрішні), між урядовими силами та одним або кількома озброєними недержавними угрупованнями. Лише один точився між державами (прикордонні сутички між Індією і Пакистаном), і два – між військами держави і збройними угрупованнями, що прагнуть державності; в цих конфліктах бойові дії іноді поширювалися за межі визнаних державних кордонів (між Ізраїлем і палестинцями та між Туреччиною і курдами). Серед внутрішніх конфліктів три були крупними збройними конфліктами (понад 10 тис. загиблих у конфлікті впродовж року): в Афганістані (де повідомлялося про приблизно 43 700 жертв), Ємені (30 700) і Сирії (30 200). 13 були збройними конфліктами високої інтенсивності (від 1 000 до 9 999 загиблих у конфлікті впродовж року): в Іраку (6 200), Нігерії (6 200), Сомалі (5 100), ДРК (3 000), Туреччині (2 000), на Філіппінах (1 800), у Малі (1 800), в Ефіопії (1 600), Південному Судані (1 500), Камеруні (1 500), Єгипті (1 200), ЦАР (1 200) і Лівії (1 100). Цю класифікацію, однак, слід вважати умовною; оскільки укладач даних про жертви – Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), попереджає: "Інформація про жертви є найбільш упередженою і найменш точною частиною будь-якого звіту про конфлікт, і слід виявляти максимальну обережність, використовуючи будь-які дані про число жертв для ілюстрації тенденцій"[2]. Усі три крупні збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізовані, тобто до них були причетні іноземні гравці, які сприяли подовженню чи загостренню конфлікту.

У цьому підрозділі розглядається визначення "збройний конфлікт" і дотичні терміни, вжиті в розділі, а далі визначаються характерні (та переважно ті, що актуальні зараз) риси цих збройних конфліктів та деякі їх головні наслідки у 2018р., а також ключові події у мирних процесах упродовж року.

[1] Визначення "збройний конфлікт" і пов'язані терміни, що вживаються у цьому розділі, див. у підрозділі "Визначення збройного конфлікту" та врізці 2.1 нижче.

[2] Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Data export tool', [n.d.]; ACLED, 'Fatalities', [n.d.]. Про підрахунок жертв див. також: Giger, A., 'Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.247-261.

Таблиця 2.1. Форми збройного насильства та їх висвітлення у двох основних базах даних

База даних	Висвітлення (останній рік)	Вид інформації	Методика
Uppsala Conflict Data Program, Georeferenced Event Dataset, <www.ucdp.uu.se/ged>	Весь світ (2017р.)	Дата Місце Суб'єкти Тип події Число загиблих	Усі форми збройного насильства, скоєного організованими суб'єктами з політичними цілями, що призводить принаймні до однієї жертви. Три типи подій: державний збройний конфлікт; недержавний конфлікт; одностороннє насильство.
Armed Conflict Location & Event Data Project, <www.acleddata.com>	Африка Близький Схід Південна Азія Південно-Східна Азія (2018р.)	Дата Місце Суб'єкти Тип події Число загиблих	Усі "акти політичного насильства і протести", насильницькі та ненасильницькі (наприклад, передислокація військ), без порогу жертв. Шість типів подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; насильство проти цивільних; протести; заворушення; стратегічний розвиток.

Визначення збройного конфлікту

Збройні конфлікти стають дедалі складнішими та багатовимірними, з багатьма учасниками, які мають різні й мінливі цілі[3]. Ця складність становить значну проблему для концептуальної і правової класифікації збройного конфлікту, а також для планування миротворчої діяльності та запобігання конфліктам[4]. Виявлення наявності збройного конфлікту в рамках міжнародного права, наприклад, розрізняється залежно від того, відбувається цей конфлікт між державами (міждержавний збройний конфлікт) чи між державою та одним або кількома недержавними угрупованнями (внутрішній збройний конфлікт)[5]. Кримінальне насильство створює додаткові проблеми; хоча воно може загрожувати владі та дієздатності держави так само, як і збройний конфлікт, але воно перебуває поза рамками міжнародного права.

У 2018р. переважна більшість збройних конфліктів відбувалась усередині держав. Хоча міждержавні збройні конфлікти досить легко виявити, часто бракує чіткої межі між внутрішніми збройними конфліктами та зазвичай меншими за масштабами випадками внутрішнього політичного насильства. Поріг, що відрізняє ці дві категорії, треба в кожному разі оцінювати окремо,

[3] Дейвіс Я. "Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2017р.". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу I.

[4] Про цю складність див.: United Nations and World Bank, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict* (World Bank: Washington, DC, 2018).

[5] Див., наприклад: International Committee of the Red Cross, 'Violence and the use of force', July. 2011.

зважуючи на ряд показників. Ними можуть бути чітке декларування політичних цілей учасниками, тривалість конфлікту, частота актів насильства та військових дій і ступінь їх безперервності, вид застосованих озброєнь, переміщення цивільних, контроль території опозиційними силами та число жертв (у т.ч. загиблих, поранених і переміщених осіб)[6].

Ця складність також призводить до відмінностей між основними базами даних про насильство та конфлікти, в т.ч. тими двома, що головним чином використані в цьому розділі: *Armed Conflict Location and Event Data* (*ACLED*) та *Georeferenced Event Dataset* (*GED*) Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), кожна з яких має власні визначення та методику (таблиця 2.1)[7].

Цей розділ пропонує переважно описовий (а не кількісний) огляд тенденцій і подій 2018р., що впливали на ключові збройні конфлікти[8]. Тут використана гнучка схема опису і класифікації збройних конфліктів у трьох головних категоріях: міждержавні, внутрішні та зовнішні (врізка 2.1). Вони також відокремлені від інших видів організованого групового насильства (таких, як кримінальне насильство). Для визначення серії насильницьких подій як збройного конфлікту використовується поріг – 25 загиблих у конфлікті впродовж року.

Важливі риси збройних конфліктів у 2018р.

До більшості збройних конфліктів після холодної війни залучаються не лише регулярні армії, але й ополчення та озброєні цивільні. Бойові дії часто мають різну інтенсивність, перериваються нетривалими перемир'ями та рідко точаться на чітко визначеному полі бою. Характер більшості збройних конфліктів залежить від ситуації; у цьому підрозділі розглядаються окремі головні риси кількох збройних конфліктів 2018р.

Наявні дані свідчать, що насильство дедалі більше концентрується в містах, але це стосується переважно політичного та кримінального насильства (які не розглядаються в цьому розділі)[9]. Картина збройних конфліктів є складнішою. Багато збройних конфліктів після холодної війни відбуваються переважно в міських районах, тоді як інші зберігають суто сільський характер. Цивільні ризикують постраждати від збройних конфліктів як у міській, так і сільській місцевостях, але в міських умовах ці ризики збільшуються. Згідно з результатами одного з досліджень, якщо вибухова зброя застосовувалася

[6] Vite, S., 'Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations', *International Review of the Red Cross*, vol.91, no.873 (Mar. 2009).

[7] Загальний огляд прогресу у зборі та поданні даних про збройні конфлікти див.: Брзоска М. "Прогрес у зборі кількісних даних про колективне насильство". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 6.

[8] Докладніше про події 2018р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням і міжнародною безпекою, див. у додатку В цього видання.

[9] Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), *States of Fragility 2016: Understanding Violence* (OECD: Paris, 2016); Ентоні Я. "Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 14; International Committee of the Red Cross, 'War in cities', [n.d.].

Врізка 2.1. Визначення збройного конфлікту в цьому розділі

Збройний конфлікт супроводжується застосуванням збройної сили з боку двох або кількох державних чи недержавних організованих збройних угруповань. У цьому розділі він визначається як конфлікт, що спричинив 25 або більше смертей упродовж року. Враховуючи застереження, що дані про загиблих у війні часто є неточними та орієнтовними, в цьому розділі такі конфлікти класифікуються, виходячи з числа загиблих у конфлікті в поточному році, як *великі* (10 тис. і більше загиблих), *високої інтенсивності* (1 000-9 999 загиблих) та *низької інтенсивності* (25-999 загиблих).

Збройні конфлікти можна далі класифікувати наступним чином.

Міждержавний збройний конфлікт, війна між двома або більшою кількістю держав наразі є рідкістю та, як правило, точиться з низькою інтенсивністю. Хоча територіальні, прикордонні та інші суперечки між державами мають хронічний характер, вони рідко переростають у збройний конфлікт.

Внутрішній збройний конфлікт є найпоширенішою формою і зазвичай супроводжується тривалим насильством між одним або кількома збройними угрупованнями, що представляють державу, та одним або кількома недержавними угрупованнями, що воюють з чіткими політичними цілями (наприклад, здобуття контролю над державою чи частиною території держави). Їх можна далі класифікувати наступним чином:

- ***Субнаціональний збройний конфлікт*** зазвичай обмежується окремими районами суверенної держави, тоді як соціально-економічне життя на решті території країни триває відносно нормально. Конфлікт такого роду часто відбувається у стабільних країнах із середніми доходами та відносно міцними державними інститутами й дієвими силами безпеки. Іноді він точиться у неспокійному прикордонному районі великої країни, яка в минулому розширювала свою територію чи має довільно окреслені кордони;
- ***Громадянська війна*** охоплює більшу частину території країни і призводить до щонайменше 1 000 загиблих у конфлікті впродовж року;
- Конфлікт кожного з цих видів вважається *інтернаціоналізованим*, якщо відбувається суттєве втручання з-за кордону (крім миротворчих операцій ООН), яке явно затягує чи загострює конфлікт – наприклад, збройна інтервенція на підтримку чи надання значної кількості озброєнь або допомоги в підготовці військ одній або кільком сторонам конфлікту закордонним урядом або іноземним недержавним суб'єктом.

Зовнішній збройний конфлікт відбувається між державою та політичним утворенням, загально не визнаним як держава, але таким, що має тривалі прагнення до державності (наприклад, конфлікт між Ізраїлем і палестинцями). Такі конфлікти, що спостерігаються не часто, можуть точитись як у межах, так і за межами державних кордонів, визнаних міжнародним співтовариством.

у міських районах (які в цьому дослідженні називають "населеними районами") вісім років поспіль, то 90% жертв були цивільними (порівняно з 20% у сільських чи "інших" районах)[10].

Застосування вибухової зброї у міських районах – особливо вибухової зброї з великим радіусом руйнування, неточною системою доставки, або здатної доставляти багато боєприпасів на велику площу – стає дедалі більш складною проблемою, на розв'язання якої спрямовані відповідні гуманітарні заходи контролю над озброєннями[11].

[10] Action on Armed Violence, '2018: A year of explosive violence', 11 Jan. 2019.

[11] Див. підрозділ I розділу 9 цього видання. Див. також: Overton, I. Craig, I. and Perkins, R., 'Wide-area impact: Investigating the wide-area effect of explosive weapons', Action on Armed Violence, Feb. 2016.

Згідно з висновками спільного дослідження ООН і Світового банку, середня кількість залучених до конфлікту збройних угруповань останніми десятиліттями зросла з восьми на один внутрішній конфлікт у 1950р. до 14 – у 2010р.[12] В окремих збройних конфліктах, як у Сирії та Лівії, можуть брати участь понад 1 000 збройних угруповань[13]. Хоча відмінності між методами визначення учасників конфліктів чи збройних угруповань ускладнюють – або навіть унеможливлюють – порівняння результатів подібних досліджень, але тенденція зростання числа збройних угруповань, схоже, триває: у 2018р. *ACLED* зафіксовано 2 271 назв окремого, поіменованого збройного суб'єкта, що на 23% більше, ніж у 2017р. Попри зростання кількості недержавних збройних угруповань, державні війська у 2018р. залишалися найпотужнішими учасниками, найбільшою мірою схильними до силових дій і, за даними *ACLED*, несли відповідальність за найбільше число цивільних жертв[14].

За оцінками *ACLED*, у 2018р. організоване насильство загалом зменшилось, але охопило більше місць. Три збройні конфлікти – в Афганістані, Сирії та Ємені – дали найвищі показники організованого насильства та числа жертв загалом у 2018р. – близько 100 тис. жертв[15].

Примусова мобілізація і використання дітей як бійців залишається особливістю сучасних збройних конфліктів. У 2017р., останньому році, за який є дані, понад 8 000 дітей були мобілізовані до лав недержавних чи пов'язаних з державою збройних сил (на 3% більше, ніж у 2016р.). Кількість підтверджених випадків зросла вчетверо у ЦАР, подвоїлась у ДРК, суттєво зросла в Сомалі та залишалася високою в Нігерії, Південному Судані, Сирії та Ємені[16].

Дуже поширеним явищем у збройних конфліктах є сексуальне насильство. Двома головними політичними відповідями на це були Резолюція РБ ООН 1820 – у якій визнано що систематичні поширені гвалтування є тактикою ведення війни, – та Римський статут 1998р. Міжнародного кримінального суду, який передбачає переслідування відповідальних за "неймовірні злочини, що глибоко вражають людську свідомість", і прямо криміналізує у міжнародному праві гвалтування та інші форми сексуального насильства[17]. У річній доповіді про сексуальне насильство в конфліктах Генеральний секретар ООН називає зростання насильницького екстремізму, розповсюдження

[12] United Nations and World Bank (посилання 4).

[13] BBC News, 'Guide to the Syrian rebels', 13 Dec. 2013; BBC News, 'Guide to key Libyan militia', 11 Jan. 2016.

[14] Kishi, R. and Pavlik, M., 'ACLED 2018: The year in review', ACLED, 11 Jan. 2019, pp.13-14.

[15] Kishi, and Pavlik (посилання 14), pp.18-20.

[16] Save the Children, 'Stop the war on children: Protecting children in 21st century conflict', 2019, p.20; United Nations, General Assembly and Security Council, 'Children and armed conflict: Report of the Secretary-General', A/72/865-S/2018/465, 16 May 2018.

[17] UN Security Council Resolution 1820 (2008), S/RES/1820 (2008), 19 June 2008; Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. Див. також: Koenig, K.A., Lincoln, R. and Groth, L., 'The jurisprudence of sexual violence', Sexual Violence & Accountability Project Working Paper, Human Rights Center, University of Berkeley, May 2011.

зброї, масові вигнання та руйнування верховенства права критичними чинниками цього насильства, яке у 2017р. (звітний рік) спостерігалося в конфліктах в Афганістані, ДРК, Ємені, Іраку, Колумбії, Лівії, Малі, М'янмі, Нігерії, Південному Судані, Судані, Сирії, Сомалі та ЦАР[18]. У 2018р. Нобелівську премію миру присудили Д.Муквеге (*Denis Mukwege*) та Н.Мурад (*Nadia Murad*) за їх намагання покласти край застосуванню сексуального насильства як зброї у збройних конфліктах[19].

Під час багатьох збройних конфліктів, особливо крупних і конфліктів високої інтенсивності, спостерігалися також інші порушення міжнародного правозахисного і гуманітарного права, в т.ч. використання голоду для досягнення військових цілей, відмови в гуманітарній допомозі, примусове переселення та напади на працівників гуманітарних організацій, лікарні та школи. Не ясно, чи зростають масштаби таких порушень, але правила, спрямовані на захист цивільних у війні, явно регулярно та систематично порушуються[20].

Наслідки збройних конфліктів у 2018р.

Збройні конфлікти спричиняють смерть і каліцтва, переміщення цивільного населення і знищення інфраструктури та інститутів. Вони також мають тривалі економічні, політичні, соціальні наслідки та наслідки у сфері розвитку.

Найбільшою мірою від наслідків збройних конфліктів потерпають діти. У 2017р. (останній рік, за який є дані) 420 млн. дітей, майже п'ята частина дітей світу, жили в районах збройних конфліктів: 142 млн. – високої інтенсивності або великих збройних конфліктів (тобто з 1 000 і більше загиблих у конфлікті впродовж року)[21]. Сотні тисяч дітей щороку помирають від непрямих наслідків конфлікту, в т.ч. від недоїдання, хвороб, руйнування системи охорони здоров'я та водопостачання, а також антисанітарії. В річній доповіді Генерального секретаря ООН про дітей і збройні конфлікти задокументовано понад 25 тис. випадків "грубих порушень" стосовно дітей під час конфліктів у світі у 2017р. – це найбільша кількість в історії. Доповідь охоплює шість категорій таких грубих порушень: вбивство та каліцтво дітей, мобілізація і використання дітей як бійців, сексуальне насильство та викрадення дітей, напади на школи та лікарні, відмова в доступі до гуманітарної допомоги[22].

[18] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on conflict-related sexual violence, S/2018/250, 23 Mar. 2018.

[19] Nobel Media, 'The Nobel Peace Prize for 2018'; Mueller, B., 'Nobel peace prize winners demand global action on mass rape', *New York Times,* 10 Dec. 2018.

[20] Див., наприклад: United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on women and peace and security, S/2018/900, 9 Oct. 2018; United Nations, Secretary-General, 'Secretary-General's remarks to the Security Council on the protection of civilians in armed conflict', 22 May 2018.

[21] Østby, G., Rustad, S.A. and Tollefsen, A.F., 'Children affected by armed conflict, 1990-2017', Conflict Trends no.10, Peace Research Institute Oslo, 2018.

[22] Save the Children (посилання 16), pp.19-21; United Nations (посилання 16).

Число загиблих у конфліктах неухильно знижується, і число загиблих від бойових дій за останні 25 років склало лише 3% числа загиблих від бойових дій у минулі 100 років, або 7%, якщо не враховувати Другу Світову війну[23]. Останніми роками картина була більш строкатою. У 2014р. загальне число загиблих від організованого насильства, за оцінкою *UCDP*, сягнуло 15-річного максимуму – близько 103 тис. осіб. Новіші дані *UCDP* за 2017р. показали майже 92 тис. загиблих, зі зниженням третій рік поспіль до рівня, на 32% нижчого за останній пік у 2014р.[24] *ACLED*, вужча за географічним охопленням база даних (за 2018р. вона охоплювала Азію, Близький Схід та Африку, але не охоплювала Європу та Америку), але ширша за врахуванням форм насильства і конфліктів, повідомляла про скорочення числа жертв політичного насильства у 2017-2018рр. на 23%, підтверджуючи продовження низхідної тенденції[25]. За даними *ACLED*, число відомих жертв у 2018р. найбільшою мірою скоротилося на Близькому Сході, особливо в Іраку та Сирії.

Збройний конфлікт є також важливим чинником масового переселення[26]. Число примусово переміщених осіб у світі наприкінці 2017р. склало 68,5 млн. (у т.ч. понад 25 млн. біженців), і схоже, що це рекордне число збережеться й у 2018р. (даних за цей рік на час публікації ще не було)[27]. У 2018р. загострилася криза біженців в Америці, коли понад півмільйона осіб втекли від політичного насильства та економічного краху у Венесуелі (див. підрозділ II), а загальне число венесуельців, які втекли до Колумбії з 2015р., перевищило мільйон. Затяжні кризи біженців тривають і в багатьох інших місцях: в Афганістані, ДРК, Ємені, М'янмі, Південному Судані, Сирії, Сомалі та ЦАР. Багато переміщених осіб перетнули міжнародні кордони в пошуку захисту та допомоги як біженці, хоча більшість були переміщені в межах своїх країн[28].

У грудні 2018р., у відповідь на великі й тривалі потоки мігрантів і біженців, після майже двох років консультацій і переговорів були ухвалені дві світові угоди: Глобальний пакт про безпечну, впорядковану і регулярну міграцію (*Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*, *GCM*) та Глобальний пакт про біженців (*Global Compact on Refugees*). Жодна з цих угод не є юридично зобов'язуючою. *GCM* 10 грудня 2018р. схвалили 164 держави-члени ООН під час міжурядової конференції – це перша повноцінна

[23] Institute for Economics & Peace, 'Global Peace Index 2018: Measuring peace in a complex world', June 2018, p.36.

[24] Pettersson, T. and Eck, K., 'Organized violence, 1989-2017', *Journal of Peace Research*, vol.55, no.4 (2018), pp.535-547.

[25] Kishi and Pavlik (посилання 14), pp.13-14.

[26] Гріп Л. "Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах". – *Щорічник СІПРІ 2017*, розділ 7.

[27] UN High Commissioner for Refugees, 'Global trends: Forced displacement in 2017', 2018.

[28] UN High Commissioner for Refugees (посилання 27).

міжнародна угода, що стосується світової міграції[29]. Вона надає державам спільну базу для сприяння заходам зміцнення регулярних міграційних шляхів, протидії нелегальній міграції і захисту прав мігрантів. 19 грудня її схвалила ГА ООН: 152 країни проголосували "за", п'ять країн – "проти" (Ізраїль, Польща, США, Угорщина та Чехія), 12 країн утрималися від голосування і 24 – не голосували[30]. *GCM* відхилили переважно країни, де є потужна опозиція міграції[31].

Глобальний пакт про біженців, що грунтується на існуючому міжнародному праві про поводження з біженцями, ухвалений ГА ООН 17 грудня. Він має забезпечити більш справедливий розподіл відповідальності за прийняття та підтримку біженців у світі та був більш позитивно, порівно з *GCM*, сприйнятий членами ООН; "проти" голосували лише США та Угорщина[32].

У 2018р. гостра продовольча криза, спричинена тривалими збройними конфліктами, вразила сім країн: Афганістан, ДРК, Ємен, Південний Судан, Сирію, Сомалі та ЦАР, – і один географічний регіон – басейн оз.Чад (що межує з Камеруном, Чадом, Нігером і Нігерією). Близько 56 млн. осіб у цих країнах потребували термінової продовольчої і матеріальної допомоги. У трьох випадках (басейн оз.Чад, Сирія і Сомалі) забезпечення продовольством наприкінці 2018р. покращилося – разом з покращенням безпеки загалом. В інших п'яти випадках брак продовольства наприкінці року зростав[33].

Нарешті, збройний конфлікт спричиняє суттєві економічні витрати для суспільства як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. В одному дослідженні світові втрати від насильства у 2017р. оцінені в $14,8 трлн., або 12,4% світового ВВП – це найвищий рівень за останнє десятиліття. Економічні наслідки насильства в 10 найбільш постраждалих країнах були еквівалентні 45% їх ВВП; економічні втрати від насильства в Сирії, Афганістані та Південному Судані у 2017р. були еквівалентні 68%, 63% і 49% ВВП, відповідно. За минулі 10 років зростання ВВП у країнах, Індекс миролюбності яких покращився, було в 7 разів вищим, ніж у країнах, де він погіршився[34].

[29] United Nations, General Assembly, Intergovernmental Conference to Adopt the Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Marrakesh, Morocco, 10 and 11 Dec. 2018–draft outcome document of the conference, A/CONF.231/3, 30 July 2018.

[30] United Nations, General Assembly, '73/195 Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration', A/RES/73/195, 11 Jan. 2019; *Washington Post*, 'UN General Assembly endorses global migration accord', 19 Dec. 2018.

[31] *The Economist,* 'European governments in melt-down over an inoffensive migration compact', 6 Dec. 2018; *Financial Times*, 'European states reject divisive UN compact on migration', 3 Dec. 2018.

[32] United Nations, Report of the UN High Commissioner for Refugees, Part II: Global Compact on Refugees, A/73/12 (Part II), 2 Aug. 2018; UN News, 'Global Compact on Refugees: How is this different from the migrants' pact and how will it help?, 17 Dec. 2018; Voice of America, 'UN states adopt Global Compact on Refugees', 17 Dec. 2018.

[33] Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and World Food Programme (WFP), 'Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the United Nations Security Council', Jan. 2019, no.5. Про зв'язок між конфліктом і продовольчою небезпекою див.: FAO, International Fund for Agricultural Development, UN Children's Fund, WFP and World Health Organization, *The State of Food Security and Nutrition in the World2018: Building Climate Resilience for Food Security and Nutrition* (FAO: Rome, 2018).

[34] Institute for Economics and Peace, 'The economic value of peace 2018: Measuring the global economic impact of violence and conflict', Oct. 2018.

Мирні процеси

Як і конфлікти, на розв'язання яких вони спрямовані, мирні процеси також є дуже складними та багатовимірними, з багатьма учасниками, заходами та наслідками[35]. У 2018р. до них належали мирна угода, що поклала край конфлікту між Ефіопією та Еритреєю, та офіційний розпуск баскського сепаратистського угруповання "Країна Басків і свобода" (*Euskadi Ta Askatasuna*, *ETA*) в Іспанії. У кількох особливо затяжних і складних збройних конфліктах мирні процеси також подавали обнадійливі сигнали: особливо в Афганістані – з дипломатичними контактами між США і Талібаном, та у Південному Судані та Ємені, де були укладені нові мирні угоди.

До складових миротворчих заходів зазвичай належать: роззброєння, демобілізація і реінтеграція колишніх комбатантів; переговори про припинення вогню; підписання мирних угод; багатосторонні миротворчі і стабілізаційні операції; домовленості про розподіл влади; заходи державного будівництва, – все це з метою досягти стійкого миру між учасниками конфлікту[36]. Останніми роками посилились спроби зробити мирні процеси більш всеохопними, зокрема, шляхом ширшого представництва жінок[37].

Однак не всі мирні процеси ведуть до міцного миру. Неповне політичне врегулювання, неостаточне розв'язання глибинних причин конфлікту, збереження небезпеки та напруженості часто призводили до поновлення збройних конфліктів[38]. Багато сучасних мирних процесів – це давні, затяжні справи. У деяких з них домовленості зриваються, бойові дії поновлюються (як у Південному Судані з кінця 2013р.), тоді як інші дають відносно стабільне припинення вогню, але не довгострокове врегулювання конфлікту (наприклад, нерозв'язані збройні конфлікти на пострадянському просторі, див. підрозділ IV). Навіть відносно успішні мирні угоди, як угода 2016р. в Колумбії, постійно стикаються з проблемами (підрозділ II).

[35] Wolff, S., 'The making of peace: Processes and agreements', *Armed Conflict Survey*, vol.4, no.1 (2018), pp.65-80.

[36] United Nations and World Bank (посилання 4), p.144. Про міжнародні миротворчі операції див. у розділі 3 цього видання. Про роль програм роззброєння, демобілізації і реінтеграції в мирних процесах див.: Bussmann, M., 'Military integration, demobilization, and the recurrence of civil war', *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.13, no.1 (2019), pp.95-111. Про різні тлумачення терміну "мир", а також інші інструменти розуміння миру див.: Капаріні М., Міланте Г. "Забезпечення миру і сталий розвиток у небезпечних місцях". – *Щорічник СІПРІ* 2017, розділ 6. Базу даних документів, які можуть загалом вважатися мирними угодами, див.: United Nations, Peacemaker, 'Peace agreements database search'. Аналіз мирних угод після холодної війни див.: Caspersen, N., *Peace Agreements: Finding Solutions to Intra-state Conflicts* (Polity: Cambridge, 2017).

[37] Cobar, J.A., Bjerten-Gunther E. and Jung, Y., 'Assessing gender perspectives in peace processes with application to the cases of Colombia and Mindanao', SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/6, Nov. 2018.

[38] Bell, C., *Navigating Inclusion in Peace Settlements: Human Rights and the Creation of the Common Good* (British Academy: London, June 2017); Bell, C. and Pospisil, J., 'Navigating inclusion in transitions from conflict: The formalised political unsettlement', *Journal of International Development*, vol.29, no.5 (2017), pp.576-593.

Із середини 1990-х років більшість збройних конфліктів були новими спалахами старих, а не конфліктами через нові проблеми. Наприклад, згідно з одним із досліджень, з 216 мирних угод, підписаних у 1975-2011рр., 91 завершилася поновленням насильства впродовж п'яти років[39]. Це показує, як те, що мирні процеси є важкими, складними та багатовимірними, так і те, що мирні угоди частіше призводять до успіху, аніж провалу. З подальшим розмиванням межі між війною і миром визначення та концептуалізація завершення збройних конфліктів ускладнюється[40].

[39] Hogbladh, S., 'Peace agreements 1975-2011–updating the UCDP peace agreement dataset', eds T.Pettersson and L.Themner, *States in Armed Conflict 2011*, Department of Peace and Conflict Research Report 99 (Uppsala University: Uppsala, 2012), pp.39-56; von Einsiedel, S. et al., 'Civil war trends and the changing nature of armed conflict', UN University Centre for Policy Research, Occasional Paper 10, Mar. 2017.

[40] De Franco, C., Engberg-Pedersen, A. and Mennecke, M., 'How do wars end? A multidisciplinary enquiry', *Journal of Strategic Studies*, published online 21 Mar. 2019.

II. Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці

МАРИНА КАПАРІНІ, ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР

У 2018р. Колумбія була єдиною країною Америки, у якій тривали активні збройні конфлікти. Уряд Колумбії брав участь у двох субнаціональних збройних конфліктах низької інтенсивності: з партизанським угрупованням Армія національного визволення (*Ejercito de Liberacion Nacional*, *ELN*) та з угрупованням дисидентів Революційних збройних сил Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*, *FARC*), які не погодилися з мирною угодою 2016р. і продовжили боротьбу. Виконання мирної угоди між Урядом Колумбії і *FARC* тривало мляво, а партія Президента І.Дуке (*Ivan Duque*) "Демократичний центр" (*Centro Democratico*) виступала проти багатьох її положень, у т.ч. стосовно прав на землю та національного примирення.

Попри умовну відсутність активних збройних конфліктів, небезпека та нестабільність відчувалися по всій Центральній і Південній Америці, що робило її одним з найнебезпечніших регіонів світу. В Нікарагуа спротив планам Уряду скоротити виплати соціальної допомоги вилився в політичні заворушення, насильство і придушення протестів силами безпеки. У Венесуелі різке погіршення економічної ситуації і гуманітарна криза, що набирала силу – у т.ч. велике число утікачів, зокрема до сусідньої Колумбії, – викликали занепокоєння з приводу можливої дестабілізації регіону. Постійне зростання рівня кримінального насильства в Центральній і Південній Америці зумовило ширше залучення національних збройних сил для протидії насильницьким злочинам за останні 20 років[1]. Стурбованість суспільства економічними проблемами, поширеною злочинністю і корупцією проявились у втраті довіри до демократії та обранні популістських лідерів президентами двох найбільших за населенням та економікою країн регіону – Бразілії і Мексики.

Ключові загальні події

Активний виборчий цикл 2018р. приніс політичні зміни по всій Америці. Президентські вибори відбулись у Венесуелі, Бразілії, Колумбії, Коста-Ріці, Мексиці та Парагваї. Змінився Президент і на Кубі, де Р.Кастро (*Raúl Castro*) залишив посаду і після голосування в Національній асамблеї народної влади його змінив віце-президент М.Діас-Канель (*Miguel Diaz-Canel*). У Чілі офіційно посів посаду новий Президент С.Піньєра (*Sebastian Piñera*). У Бразілії, Колумбії, Коста-Риці, Сальвадорі, Мексиці, Парагваї і США відбулися вибори до законодавчих органів[2].

Центральна Америка, Карибський басейн і Південна Америка в середньому показали у 2018р. помірний приріст ВВП (1,2%) – менше, ніж очікувалося, хоча повільне та нерівномірне відновлення після періоду слабкого

[1] Pion-Berlin, D. and Carreras, M., 'Armed forces, police and crime-fighting in Latin America', *Journal of Politics in Latin America*, vol.9, no.3 (2017), pp.3-26.

[2] Americas Society/Council of the Americas, 'A guide to 2018 Latin American elections'.

економічного зростання було частково пов'язане з падінням товарних цін[3]. У ряді країн вибори відбулися в умовах підвищеної громадської небезпеки, гучних корупційних скандалів і політичної поляризації[4]. Опитування громадської думки показало, що довіра до демократії у Центральній і Південній Америці різко впала[5]. У середньому лише 20% респондентів у регіоні заявили, що вірять у прогрес країни[6]. Найчастіше респонденти згадували такі негаразди, як економічні проблеми (35%), злочинність і громадська незахищеність (19%), політичні проблеми (9%) та корупція (9%)[7].

Наприкінці 2018р. у двох найбільших державах регіону до влади прийшли популісти. Лівий політик Л.Обрадор (*Andres Manuel Lopez Obrador*), відомий в народі як *AMLO*, після переконливої перемоги розпочав шестирічний термін на посаді Президента Мексики, маючи потужний мандат із просування конституційної реформи через важелі контролю над Конгресом і достатньою частиною законодавчих органів штатів. У Бразілії консерватор Ж.Болсонару (*Jair Bolsonaro*) також розпочав чотирирічний президентський термін, але у слабшій позиції, через відсутність явної більшості у проурядовій коаліції, вимогу стосовно ухвалення конституційних поправок більшістю у три п'ятих голосів і дуже фрагментований Конгрес, до якого увійшли представники 30 партій (рекордної кількості), причому в системі, де партійна дисципліна загалом вважається нестабільною[8].

Хоча Президент Л.Обрадор і Президент Ж.Болсонару походять з протилежних кінців політичного спектра, вони обидва є популістами, які виступали проти корупції у верхах і підтримують радикальні зміни. Політика Л.Обрадора зосереджується на допомозі бідним, скороченні зарплат держслужбовцям і боротьбі з корупцією. Ж.Болсонару робить акценти на законності та порядку, компактному Уряді, приватизації, зниженні податків і реформі дефіцитної пенсійної системи[9]. Ж.Болсонару змінив на посаді М.Темера (*Michel Temer*), який був віце-президентом за Президента Д.Русеф (*Dilma Roussef*), поки її не усунули від влади в серпні 2016р. Ж.Болсонару подолав головного опонента, популярного колишнього Президента Л.Сілву (*Luiz Inacio Lula da Silva*) з лівої Робітничої партії, який отримав 12 років ув'язнення за корупцію і прагнув переобрання, доки йому це не заборонив суд з питань виборів[10]. У Мексиці низка корупційних скандалів

[3] International Monetary Fund, 'Recovery in Latin America and Caribbean has lost momentum', Country Focus, 17 Oct. 2018; Werner, A., 'The Latin American growth slowdown', *Americas Quarterly*, Spring 2015.

[4] Zovatto, D., 'What's at stake in the 2018 Latin American electoral marathon', Brookings Institution, 22 Jan. 2019.

[5] Corporacion Latinobarometro, *Informe Latinobarometro 2018* (Latinobarometro: Santiago de Chile, Nov. 2018).

[6] Corporacion Latinobarometro (посилання 5), p.5.

[7] Corporacion Latinobarometro (посилання 5), p.6.

[8] Syzdykov, Y., 'Bolsonaro's bid to kick-start Brazil economy destined to disappoint', *Financial Times*, 29 Nov. 2018; Torres Freire, V. (trans. Madov, N.), 'Party fragmentation reaches a record high in Brazil and becomes a world abnormality', *Folha de S. Paulo*, English version, 10 Oct. 2018.

[9] Boadle, A., 'Brazil markets soar as new government vows to shrink state', Reuters, 2 Jan. 2019.

[10] Phillips, D., 'Brazilian court bars Lula from presidential election', *The Guardian*, 1 Sep. 2018.

затьмарила шестирічний термін Президента П.Ньєто (*Enrique Pena Nieto*), за якого Мексика втратила 33 позиції у міжнародному Індексі сприйняття корупції (країна опустилася зі 105-го на 138-е місце зі 180 країн)[11].

У Центральній Америці, Карибському басейні і Південній Америці фіксується невелика кількість збройних конфліктів у звичному сенсі, проте рівень насильства там є одним із найвищих у світі. У регіоні розташовані 17 із 20 країн з найвищим рівнем убивств у 2018р.[12] Того ж року кількість убивств у Мексиці зросла, порівняно з 2017р., на 15%, вбивств жінок – на 13%[13]. Л.Обрадор, обраний Президентом у липні і приведений до присяги 1 грудня 2018р., обіцяв ряд довгострокових заходів, спрямованих на зниження рівня вбивств. До них належали легалізація марихуани, амністія низовим членам наркокартелів, цільові проекти економічного розвитку на бідному Півдні та дещо спірне створення підпорядкованої МО нової мілітаризованої національної гвардії у складі близько 60 тис. солдатів, матросів і поліцейських для боротьби з бандитизмом[14].

У середині квітня в Нікарагуа спалахнули масові протести проти планів Уряду скоротити соціальні виплати та з вимогою відставки Президента М.Ортеги (*Manuel Ortega*). Під час придушення протестів силами безпеки та проурядовими озброєними воєнізованими угрупованнями загинули 300-450 осіб, тисячі були поранені[15]. Політичні заворушення та насильство, в т.ч. серйозні порушення прав людини, змусили до кінця 2018р. залишити країну багатьох людей – близько 60 тис., 23 тис. з яких виїхали до Коста-Ріки[16]. М.Ортега відмовився від позачергових виборів для виходу з кризи та заявив, що відбуде весь термін до 2021р. У листопаді США запровадили фінансові санкції проти віце-президента Р.Мурільо (*Rosario Murillo*) – дружини М.Ортеги, яку вважають його наступницею і головною соратницею, – заблокувавши доступ до всього майна подружжя у США та заборонивши американським фінансовим установам вести з ними справи[17].

Кримінальні банди та недержавні збройні угруповання продовжують загрожувати громадській безпеці по всій Центральній і Південній Америці. Через високий рівень насильства і злочинності, тиск з боку вуличних банд "марас" (*maras*) і жорстку відповідь державних сил дедалі більше чоловіків, жінок і дітей залишають Гондурас та, меншою мірою, інші країни

[11] *Mexico News Daily*, 'Corruption ranking plummeted during Pena Nieto's term, from 105th to 138th', 29 Jan. 2019.

[12] Muggah, R. and Aguirre Tobon, K., *Citizen Security in Latin America: Facts and Figures*, Strategic Paper 33 (Igarapé Institute: Rio de Janeiro, Apr. 2018), p.4.

[13] Televisa.news, 'Homicidios en México durante 2018 sumaron 28 mil 816', 24 Jan. 2019.

[14] Allire Garcia, D. and Gutierrez, M., 'Mexico's new president takes aim at violence during first day in office', Reuters, 2 Dec. 2018.

[15] Semple, K., '"There's no law": Political crisis sends Nicaraguans fleeing', *New York Times*, 6 Aug. 2018.

[16] UN High Commissioner for Refugees, 'Nicaragua situation', Fact Sheet, Nov. 2018; Robles, F., 'In Nicaragua, Ortega was on the ropes. Now, he has protestors on the run', *New York Times*, 24 Dec. 2018.

[17] Malkin, E., 'Raising pressure on Nicaragua, US imposes sanctions on vice president', *New York Times*, 27 Nov. 2018.

Центральної Америки, караванами вирушаючи до Мексики та кордону США в пошуку притулку. Президент США Д.Трамп назвав ці каравани "навалою" та, попри критику, перекинув на кордон 5 200 американських військовослужбовців[18]. У рамках політики "нульової терпимості" Уряду США, що здійснювалася з квітня по червень 2018р., 2 737 дітей потрапили до списків розлучених з батьками під час затримання без документів на кордоні. За даними державних служб нагляду, ще тисячі дітей, імовірно, були розлучені з батьками ще до запровадження політики "нульової терпимості"[19]. Після осуду цієї політики у країні та за кордоном Президент Д.Трамп у червні оголосив про її припинення. Тим не менш, розлучення сімей тривало, від чого до кінця листопада постраждала ще 81 дітина[20].

31 серпня Президент Гватемали Дж.Моралес (*Jimmy Morales*) оголосив, що його Уряд не подовжуватиме мандат Комісії протидії безкарності у Гватемалі (*Comision Internacional Contra la Impunidad en Guatemala*) – незалежного органу, створеного ООН у 2007р. для допомоги державним інститутам у розслідуванні серйозних злочинів, скоєних незаконними таємними охоронними структурами, та в ліквідації таких структур разом з покаранням злочинів, скоєних їх представниками. Комісії вдалося висунути звинувачення проти багатьох впливових політиків, що сприяло усуненню з посади у 2015р. попередника Дж.Моралеса, П.Моліну (*Otto Perez Molina*)[21]. Опір політичних та економічних еліт посилився, коли розслідування корупції розширились і в роботі Комісії побачили втручання з боку адміністрації Дж.Моралеса[22].

Президентські вибори у Венесуелі у травні викликали різку критику; деяких кандидатів відсторонили від перегонів або кинули за грати, головні опозиційні партії бойкотували вибори. Президент Н.Мадуро (*Nicolas Maduro*) був переобраний на другий шестирічний термін. Контрольована опозицією Національна асамблея не визнала переобрання Н.Мадуро через масові порушення, в т.ч. звинувачення в купівлі голосів і фальсифікації виборів; посада Президента була оголошена вакантною. Згідно з Конституцією Венесуели, за таких обставин повноваження Президента перебирає голова Національної асамблеї. Отже, Х.Гуайдо (*Juan Guaido*), обраний 5 січня 2019р. головою Національної асамблеї, 23 січня 2019р. за підтримки Канади, ЄС, США і ряду країн регіону оголосив себе в.о. Президента[23]. Однак Н.Мадуро ігнорував Національну асамблею, створивши у 2017р. Національну конституційну

[18] Manson, K. and Guthrie, A., 'US deploying 5200 troops to border with Mexico', *Financial Times*, 29 Oct. 2018.

[19] Long, C. and Alonso-Zaldivar, R., 'Watchdog: Thousands more children may have been separated', Associated Press News, 18 Jan. 2019.

[20] Sands, G., '81 children separated at border since Trump's executive order on dividing families', CNN, 6 Dec. 2018.

[21] Menchu, S., 'Guatemala not renewing mandate of UN anti-corruption body', Reuters, 31 Aug. 2018.

[22] Bowen, R.E., 'Guatemala in crisis after president bans corruption investigation into his government', The Conversation, 16 Jan. 2019, updated 29 Jan. 2019.

[23] Gunson, P., 'In Venezuela, a high-stakes gambit', International Crisis Group, 24 Jan. 2019.

асамблею, що складається з прихильників Уряду. 4 серпня 2018р. на Н.Мадуро був скоєний невдалий замах з використанням бойового БПЛА.

Колись найзаможніша країна Південної Америки, Венесуела, потерпала від галопуючої гіперінфляції, яка у 2018р. вимірювалася 80 000% і, за прогнозом МВФ, у 2019р. може сягнути мільйона відсотків; для простого жителя це означає, що ціни подвоюються кожні чотири тижні[24]. В серпні Уряд девальвував валюту на 95% і прив'язав її до державної криптовалюти (*petro*), аби уникнути економічного колапсу[25]. Брак продовольства та медикаментів і колапс системи охорони здоров'я стали головними рисами поглиблення соціально-економічної кризи 2018р. Це призвело також до загострення кризи біженців, через яку, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (*Office of the UN High Commissioner for Refugees*), 3 млн. громадян Венесуели залишили країну, з яких 2,4 млн. знайшли притулок в інших країнах Південної Америки та Карибського басейну[26].

Зростаюча криза спонукала певних осіб у США зокрема сенатора-республіканця М.Рубіо (*Marco Rubio*), закликати до повалення Н.Мадуро та запровадження підтримки лідера опозиції та голови Національної асамблеї Х.Гуайдо[27]. У вересні Генеральний секретар Організації Американських Держав (ОАД, *Organization of American States*, *OAS*) Л.Альмагро (*Luis Almagro*) закликав до військової інтервенції ОАД з метою усунення Н.Мадуро від влади, що спонукало 10 країн Центральної і Південної Америки та Канаду виступити зі спільною заявою із запереченням військової інтервенції, загрози або застосування сили у Венесуелі[28]. Венесуела має найбільші у світі запаси нафти, але її видобуток – головне джерело експортних надходжень – впав нижче 1,4 млн. барелів на добу, що є найнижчим рівнем з 1947р.[29] З метою збільшення надходжень, Уряд Венесуели збільшив видобуток золота та інших мінералів шляхом інтенсивної розробки багатого корисними копалинами району, т.зв. "мінеральної дуги Оріноко" (*Arco Minero del Orinoco*). Військовим, які вже контролюють харчову та нафтову галузі країни, у 2017р. було дозволено створити видобувну компанію і надано широких повноважень з контролю над видобувною галуззю та ліквідації нелегального видобутку. Це призвело до сутичок зі збройними угрупованнями та перетворило центр видобутку золота Кальяо на найнебезпечніше місто країни – 816 вбивств на 100 тис. жителів[30].

[24] Long, G., 'Venezuela lops five zeros off the bolivar to halt economic collapse', *Financial Times*, 20 Aug. 2018.

[25] Long (посилання 24).

[26] UN High Commissioner for Refugees, 'Number of refugees and migrants from Venezuela reaches 3 million', Press Release, 8 Nov. 2018.

[27] Baker, P. and Wong, E., 'On Venezuela, Rubio assumes US role of ouster in chief', *New York Times*, 26 Jan. 2019.

[28] Rathbone, J.P., 'Calls grow for international action in Venezuela', *Financial Times*, 13 Sep. 2018; Herrera, J., 'As some call for military intervention in Venezuela, 10 Latin American countries reject regime change', *Pacific Standard*, 17 Sep. 2018.

[29] Camacho, C., 'Venezuela oil production falls to level Caracas achieved in 1949', *Latin American Herald Tribune*, 16 May 2018.

[30] Rosati, A., 'The bloody grab for gold in Venezuela's most dangerous town', Bloomberg Businessweek, 9 Apr. 2018.

Збройний конфлікт у Колумбії

Колумбія пережила понад 50 років збройного конфлікту, поки у 2016р. найкрупніше партизанське угруповання країни *FARC* не підписало остаточну Мирну угоду. За час конфлікту інші незаконні збройні угруповання та наркокартелі також вдавалися до грубих порушень прав людини. З листопада 2016р. Уряд Колумбії і *FARC* здійснили низку кроків на виконання Мирної угоди. Цей складний процес у 2018р. стикався з певними проблемами, особливо у зв'язку з незгодою бійців *FARC*, які відкидають Мирну угоду, захистом демобілізованих бійців *FARC*, зростаючим впливом Армії національного визволення (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*), розбіжностями в політичних пріоритетах і кризою у Венесуелі.

В останні місяці президентства М.Сантоса (*Juan Manuel Santos*), з січня по травень 2018р., було вбито 261 місцевого діяча та 40 демобілізованих партизан *FARC*[31]. Загалом сили безпеки намагалися забезпечити безпеку на колишніх територіях *FARC*, де давно не було присутності держави. 7 серпня 2018р. посаду Президента посів І.Дуке (*Iván Duque*), який пообіцяв вжити зусиль для захисту активістів, але з червня по грудень 2018р. було вбито 170 правозахисників і громадських активістів[32].

Управління ООН з питань наркотиків і злочинності (*UN Office on Drugs and Crime*) повідомляло, що найбільше зростання кількості вбивств місцевих діячів спостерігалось у прибережних і північних департаментах Колумбії (Антіокія, Каука, Наріно та Норте-де-Сантандер). У цих регіонах були запроваджені програми ліквідації плантацій коки, зокрема, шляхом заміни культур, а також плани розвитку територій, як передбачалося в Мирній угоді[33]. Демобілізація *FARC*, схоже, створила вакуум безпеки, не заповнений державними правоохоронними органами, в районах Колумбії, де вирощують коку. Це відкрило простір для нових кримінальних угруповань та інших войовничих організацій, які змагаються за контроль над територією та ресурсами, що, своєю чергою, зумовило вбивства активістів і місцевих діячів.

Прикладом войовничої організації, що намагається заповнити вакуум безпеки, є *ELN* – партизанське угруповання, що веде збройну боротьбу проти Уряду. Хоча число жертв конфлікту у 2017-2018рр. було меншим за рівень 2015р., але *ELN* завдяки активнішій участі в наркоторгівлі зміцнила позиції у 85 муніципалітетах та активізувалася ще у 32[34]. Переговори з *ELN* з питань завершення конфлікту, що почалися за часів адміністрації М.Сантоса, за І.Дуке загальмувалися через небажання останнього домовлятися, доки *ELN*

[31] Alsema, A., '261 social leaders and 40 FARC members assassinated during Colombia's peace process: Santos', Colombia Reports, 23 May 2018.

[32] France 24, 'Colombia: En dos anos 282 lideres sociales y defensores de derechos humanos fueron asesinados', 1 Mar. 2019.

[33] InSight Crime, 'Coca regions most deadly for Colombia Activists', originally published in *Verdad Abierta*, 9 Oct. 2018.

[34] Uppsala Conflict Data Program, 'Government of Colombia–ELN' search, date of retrieval 6 Mar. 2019; Olaya, A., Risquez, R. and Bonilla, M.A., 'Colombia President Duque's 5 "hot potatoes"', InSight Crime, 8 Aug. 2018.

і її підрозділи не припинять усю злочинну діяльність, включно з торгівлею кокою[35]. *ELN* поширює діяльність на територію Венесуели (див. нижче).

На початку 2018р. зростання впливу тодішнього кандидата в Президенти І.Дуке та його партії "Демократичний центр" призвело до змін у мирній угоді та застосуванню адміністрацією М.Сантоса більш жорсткої тактики дій поліції у відповідь на зростаюче відчуття небезпеки в Колумбії. І.Дуке мав намір модифікувати трибунал з питань воєнних злочинів – відомий як Спеціальний суд з питань миру (*Jurisdiccion Especial para la Paz*, *JEP*) – що є ключовим елементом перехідної системи правосуддя. Він прагнув суворіших покарань для колишніх бойовиків *FARC*. Згідно з Мирною угодою, засуджені за воєнні злочини, які визнають свою вину, звільняються від ув'язнення, але отримують від п'яти до восьми років альтернативного покарання, наприклад, домашній арешт або громадські роботи. І.Дуке та його прихильники вважали це рівноцінним безкарності[36]. І.Дуке мав намір також створити окремий суд для колумбійських військових і поліцейських, звинувачених у воєнних злочинах, аргументуючи це тим, що *JEP* є упередженим проти державних сил[37].

У рамках нової, жорсткішої лінії Генеральна прокуратура Колумбії 9 квітня 2018р. повідомила про арешт колишнього керівника *FARC* Х.Сантрича (*Jesus Santrich*) за звинуваченням у контрабанді наркотиків, висунутим США[38]. Це було важливою подією, оскільки Х.Сантрич був членом переговорної групи *FARC* під час мирного процесу 2016р. В його арешті побачили загрозу неухильності виконання мирної угоди. Станом на грудень 2018р., Х.Сантрич залишався за гратами. *JEP* закликав звільнити його, аргументуючи це тим, що США не надали достатніх доказів на обгрунтування запиту про екстрадицію[39].

Інші новації мирних угод у Колумбії, зокрема, ті, що стосувалися гендерної рівності і прав жінок, також не були повністю виконані. Інститут Крока (*Kroc Institute*), що відповідає за моніторинг виконання домовленостей, повідомляв, що, станом на червень 2018р., лише 4% зі 130 гендерних положень були повністю виконані[40]. Затримка виконання особливо помітна в пунктах, що стосуються аграрної реформи, участі в політиці та розв'язання проблеми незаконного обігу наркотиків. В Інституті підкреслили серйозні загрози, з якими стикаються жіночі активістки, правозахисники та колишні бійці[41].

[35] Olaya, Risquez and Bonilla (посилання 34).

[36] Felbab-Brown, V., 'Death by bad implementation? The Duque administration and Colombia's peace deal(s)', Brookings Institution, 24 July 2018.

[37] *World Politics Review,* 'Disputes over transitional justice threaten a fragile peace in Colombia', 21 Nov. 2018.

[38] LatinNews, 'Colombia's peace process faces new key test', 10 Apr. 2018.

[39] *El Tiempo*, 'Comision de Paz del Senado pide libertad Santrich', 5 Dec. 2018.

[40] Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame, Special Report of the Kroc Institute and the International Accompaniment Component, UN Women, Women's International Democratic Federation, and Sweden, on the Monitoring of the Gender Perspective in the Implementation of the Colombian Final Peace Accord, Dec. 2016-June 2018 (Kroc Institute: Bogota, 2018), p.6.

[41] Kroc Institute for International Peace Studies (посилання 40).

Комісія з визначення істини (*truth commission*), що почала працювати з 29 листопада 2018р., була створена для оцінки глибинних причин внутрішнього збройного конфлікту у країні і сприяння національному примиренню. Чи зможе вона ефективно працювати в умовах серйозного спротиву угоді, що проявився під час її ратифікації і зберігається під час виконання, – ще належить побачити. 24 листопада керівник *FARC* Р.Лондоно (*Rodrigo Londono*), відомий як Тімоченко (*Timochenko*), розкритикував брак прогресу у виконанні мирної угоди, особливо в тому, що стосується доступу до землі[42].

Проблеми в Колумбії ускладнили ситуацію в усьому регіоні, особливо у Венесуелі, – й навпаки. Наприклад, 14-16 жовтня *ELN* вбила сімох шахтарів на нелегальному золотому руднику в Тумеремо (Венесуела). Повідомлялося, що, станом на кінець листопада 2018р., *ELN* діяла у 12 штатах Венесуели[43]. Крім освоєння маршрутів доставки кокаїну через кордон, "дисиденти" з *ELN* та *FARC*, як вважають, беруть участь і в іншій незаконній діяльності, зокрема у здирстві та контрабанді – це прибутковий бізнес, враховуючи, що Колумбія прийняла найбільшу кількість біженців і мігрантів – більше мільйона – з Венесуели[44]. Потік венесуельців через кордон сприяв також торгівлі людьми, і дедалі більше венесуельців приєднуються до збройних банд у Колумбії заради виживання[45].

[42] LatinNews, 'Colombia's truth commission starts work amid challenges for peace', 27 Nov. 2018.

[43] InSight Crime, 'ELN now present in half of Venezuela', 13 Nov. 2018.

[44] UN High Commissioner for Refugees (посилання 26).

[45] Risquez, R. and Salomon, J., 'GameChangers 2018: Venezuelan migration a new gold mine for organized crime', InSight Crime, 8 Jan. 2019.

III. Збройні конфлікти та мирні процеси в Азії та Океанії

ЯН ДЕЙВІС

У 2018р. в семи країнах Азії та Океанії тривали активні збройні конфлікти: в Афганістані (велика інтернаціоналізована громадянська війна), Індії (міждержавний прикордонний і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), Індонезії (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), М'янмі (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), Пакистані (міждержавний прикордонний і субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), на Філіппінах (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності) та в Таїланді (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності)[1]. Тривали спроби розв'язати більшість з них у рамках поточних або нових мирних процесів. У цьому підрозділі розглядаються три найнебезпечніші збройні конфлікти – в Афганістані, М'янмі та на Філіппінах.

Крім збройних конфліктів, окремі райони Азії та Океанії продовжують через ряд причин потерпати від нестабільності без будь-якої загальної тенденції і субрегіональних відмінностей, як показано нижче. Двома ключовими мирними подіями 2018р. були мирний процес на Корейському півострові та відновлення перемир'я між Індією і Пакистаном у їх давньому міждержавному збройному конфлікті з приводу Кашміру[2].

Ключові загальні події

В Азії, особливо у Східній Азії, упродовж минулих 40 років відбулося кардинальне скорочення кількості збройних конфліктів і масових злочинів[3]. Наводяться три структурні пояснення цього скорочення: (*а*) зменшення застосування масових злочинів як інструмента війни (зокрема, як дехто стверджує, завдяки заходам Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of South East Asian Nations*, *ASEAN*) з попередження злочинства; (*б*) зростання доходів (завдяки зосередженню кількох держав у регіоні на економічному розвитку для забезпечення внутрішньої стабільності); (*в*) поширення демократії[4].

Проте, можливі зворотні зміни цієї позитивної тенденції. Масові звірства стосовно цивільних рохінджа (*Rohingya*) у М'янмі у 2017р. та поширене насильство державних сил безпеки на Філіппінах (обидві країни належать до АСЕАН), а також тривалий збройний конфлікт в Афганістані свідчать, що створення спільних політичних і правозахисних норм не завжди є

[1] Визначення і типологію конфліктів див. у підрозділі I цього розділу.

[2] Про мирний процес на Корейському півострові див. у підрозділі I розділу 7 цього видання.

[3] United Nations and World Bank, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches for Preventing Violent Conflict* (World Bank: Washington, DC, 2018), pp.11-12, 19.

[4] Frank, D.A., 'The reduction of mass atrocity crimes in East Asia: The evolving norms of ASEAN's prevention mechanisms', *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, vol.11, no.3 (2018), pp.98-108.

достатньою умовою миру. Хоча ці конфлікти виділяються на фоні відносно низького рівня насильства в регіоні, але занепокоєння викликають дві нові тенденції: (*а*) зростання насильства через політику ідентифікації на грунті етнічної та/або релігійної поляризації; (*б*) активізація транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань – у т.ч. присутність пов'язаних з Ісламською державою діячів в Афганістані, Китаї, Індії, Індонезії, Малайзії, Пакистані та на Філіппінах[5]. Поширеними явищами тут є також сексуальне та гендерне насильство, але про них часто не повідомляють[6].

Нарешті, Азія є дуже вразливою до катастроф; майже половина всіх катастроф світу у 2000-2017рр. сталися в Азії[7]. Найбільшою мірою від катастроф страждають слабкі та уражені конфліктом країни: у 2012-2018рр. п'ять найслабкіших країн регіону – Афганістан, Бангладеш, Північна Корея, М'янма і Пакистан – зазнали збитків від катастроф на близько $8 млрд.[8] За іншими оцінками, ціна катастроф може бути ще вищою – $79 млрд. для всього регіону у 2016р.[9] Очікується, що до 2030р. через збільшення числа жертв екстремальних погодних умов Азія рухатиметься від "високої" до "суттєвої" уразливості[10].

Центральна Азія

До чинників уразливості в Центральній Азії належать напруженість на кордонах, доступ до пасовиськ і водних ресурсів[11]. 15-16 березня керівники п'яти країн Середньої Азії – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану й Узбекистану – зібрались у столиці Казахстану Астані на свій перший саміт за майже 10 років. Хоча спільна декларація зустрічі не містила нових пропозицій, лідери погодилися шукати порозуміння в

[5] BBC News, 'Indonesia attacks: How Islamic State is galvanising support', 13 May 2018; Roul, A., 'Islamic State-inspired extremist threat looms large in India', *Terrorism Monitor*, vol.17, no.3 (8 Feb. 2019); *Straits Times*, 'ISIS claims deadly attack on tribal region in Pakistan', 24 Nov. 2018; Soliev, N., 'How serious is the Islamic State threat to China?', *The Diplomat*, 14 Mar. 2017. Див. також: Zha, W., 'Ethnic politics, complex legitimacy crisis, and intramural relations within ASEAN', *Pacific Review*, vol.31, no.5 (2018), pp.598-616.

[6] Rodriguez, B., Shakil, S. and Morel, A., 'Four things to know about gender-based violence in Asia', Asia Foundation, 14 Mar. 2018; True, J., 'Conflict in Asia and the role of gender-based violence', ed. J.Rieger, *The State of Conflict and Violence in Asia* (Asia Foundation: Washington, DC, 2017, pp.230-239.

[7] Peters, K., *Accelerating Sendai Framework Implementation in Asia: Disaster Risk Reduction in Contexts of Violence, Conflict and Fragility* (Overseas Development Institute: London, July 2018), p.7. Катастрофа визначається як "серйозне порушення функціонування громади чи суспільства будь-якого масштабу через небезпечні події, взаємопов'язані з умовами впливу, вразливості та можливостей, що призводять до одного або сукупності перелічених наслідків: людських, матеріальних, економічних та екологічних втрат"; див.: UN Office for Disaster Risk Reduction, 'Terminology', [n.d.].

[8] Peters (посилання 7).

[9] Guha-Sapir, D. et al., *Annual Disaster Statistical Review 2016* (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters, Institute of Health and Society and Université catholique de Louvain: Brussels, Oct. 2017).

[10] Peters (посилання 7).

[11] Expert Working Group on Climate-related Security Risks, *Central Asia: Climate-Related Security Risk Assessment*, Dec. 2018.

розподілі водних ресурсів, розвитку регіональної торгівлі та проводити річні центрально-азійські саміти, наступний – у Ташкенті (Узбекистан)[12].

Східна Азія

У подіях 2018р. у Східній Азії домінував новий мирний процес між Північною Кореєю і Південною Кореєю. У швидкому розвитку до кінця 2017р. ядерної програми Північної Кореї під керівництвом Кім Чен Ина та в його обміні гострими репліками з Президентом США Д.Трампом багато оглядачів побачили помітне зростання ризику катастрофічного військового конфлікту на Корейському півострові. Але в перші місяці 2018р. ситуацію повністю змінили дві паралельні дипломатичні ініціативи за участі Північної Кореї. Перша стосувалася Південної Кореї і була спрямована на примирення двох держав. Друга стосувалася США й мала на меті досягнення денуклеаризації Корейського півострова та укладення мирної угоди стосовно офіційного завершення Корейської війни, припинення якої у 1953р. досі оформлено лише угодою про припинення вогню[13]. Ці події впливають не лише на майбутнє всіх корейських громадян, але й на мир і безпеку в регіоні та світі, міжнародний режим ядерного нерозповсюдження, американо-китайські відносини та баланс сил у Східній Азії.

Китай, як амбітний регіональний гегемон, імовірно, матиме серйозний вплив на результат цього процесу. Швидкий розвиток Китаю відбувався не без внутрішніх і зовнішніх викликів і протиріч, включно з внутрішньополітичними репресіями та напруженістю у відносинах із сусідами та іншими потужними державами[14]. У країні наростає тотальне невдоволення масштабною програмою масового спостереження, ув'язнення і примусового перевиховання уйгурів (тюрків-мусульман), казахів та інших етнічних меншин в автономному районі Сіньцзян[15]. На стратегічному рівні, загострення економічного, військового і політичного суперництва зі США, Індією та іншими державами посилило регіональне занепокоєння.

Напруженість між Китаєм і США у 2018р. була найвищою за кілька десятиліть, із серйозними розбіжностями у сферах економіки, політики, безпеки і прав людини[16]. Річний саміт Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, *Asia-Pacific Economic Cooperation*, *APEC*) в Папуа-Новій Гвінеї у листопаді вперше, починаючи з першої зустрічі лідерів АТЕС у 1993р., не зміг узгодити підсумкове комюніке – через торгові розбіжності

[12] Gotev, G., 'Astana hosts little-publicised Central Asia summit', Euractiv, 16 Mar. 2018; Eurasianet, 'Central Asia leaders confab but stop short of binding commitments', 16 Mar. 2018.

[13] Див. підрозділ I розділу 7 цього видання.

[14] *The Economist*, 'Why protests are so common in China-masses of incidents', 4 Oct. 2018.

[15] Див., наприклад: Human Rights Watch, '*Eradicating Ideological Viruses*': *China's Campaign of Repression against Xinjiang's Muslims,* 2018; Buckley, C. and Ramzy, A., 'China's detention camps for Muslims turn to forced labor', *New York Times*, 16 Dec. 2018; *The Guardian*, 'China "to let thousands of ethnic Kazakhs leave Xinjiang"', 9 Jan. 2019.

[16] Див., наприклад: Hudson Institute, 'Vice President Mike Pence's remarks on the administration's policy towards China', 4 Oct. 2018.

Китаю і США[17]. Крім ескалації торговельної війни, посилилося стратегічне суперництво двох країн у Південнокитайському морі та Тайванській протоці[18]. Мілітаризація Китаєм Південнокитайського моря (що викликає стурбованість в інших країнах регіону) продовжилась, з розгортанням протикорабельних і зенітних ракет на спірних островах Спратлі, а також пробною посадкою кількох бомбардувальників, у т.ч. носія ядерної зброї *Н-6К*, на невеликому острові[19].

У березні Китай звинуватив США в порушенні т.зв. "політики одного Китаю", що десятиліттями була основою китайсько-американських відносин, після того, як Президент Д.Трамп підписав Закон про поїздки до Тайваню (*Taiwan Travel Act*), який офіційно заохочує візити американських і тайванських посадовців[20]. "Політика одного Китаю" є навмисно неоднозначною, має різні версії і припускає існування двох окремих китайських утворень: материкового Китаю і Тайваню. Місяцем пізніше Китай здійснив перші у своїй історії навчання з бойовими стрільбами в Тайванській протоці[21]. Наприкінці року США збільшили частоту проходів військових кораблів через протоку[22]. З іншого боку, АСЕАН і Китай 2 серпня узгодили проект кодексу поведінки в Південнокитайському морі. До остаточного схвалення цей проект має пройти ще кілька редакцій[23].

Хоча у 2018р. не було повторення прикордонних сутичок між Китаєм та Індією, які траплялися у 2017р., обидві країни продовжували нарощувати свої сухопутні сили в районі Гімалаїв у контексті нового стратегічного суперництва між ними, що додає серйозного екологічного аспекту до неврегульованої прикордонної суперечки[24].

У 2018р. покращились японсько-китайські та японсько-російські відносини. У травні, після кількох років переговорів, Японія і Китай домовилися створити механізм зв'язку з питань морських та авіаційних подій для системи кризового менеджменту, а в жовтні Прем'єр-міністр Японії Абе Сіндзо здійснив історичний офіційний візит до Китаю – перший візит японського

[17] *Straits Times*, 'Apec summit fails to reach consensus as US-China divide deepens', 18 Nov. 2018.

[18] BBC News, 'A quick guide to the US-China trade war', 7 Jan. 2019.

[19] *The Economist*, 'China has put missiles on islands in the South China Sea', 10 May 2018; Feleke, B., 'China tests bombers on South China Sea island', CNN, 21 May 2018.

[20] Brice, M., 'Trump signs Taiwan travel bill that China has opposed', *Sydney Morning Herald*, 17 Mar. 2018.

[21] Chan, M., 'China's live-fire Taiwan Strait drill scales down as both sides reduce tensions', *South China Morning Post*, 18 Apr. 2018; Ramzy, A, 'China conducts war games and Taiwan is the target', *New York Times*, 18 Apr. 2018.

[22] Browne, R. and Starr, B., 'US sails warships through Taiwan Strait amid tensions with China', CNN, 23 Oct. 2018.

[23] Thayer, C., 'A closer look at the ASEAN-China Single Draft South China Sea Code of Conduct', The Diplomat, 3 Aug. 2018; CSIS Expert Working Group on the South China Sea, 'A Blueprint for a South China Sea Code of Conduct', 11 Oct. 2018.

[24] Про сутички на китайсько-індійському кордоні у 2017р. див.: Сміт Д. "Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2017р." – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.12; Marcus, J., 'China-India border tension: Satellite imagery shows Doklam plateau build-up', BBC News, 26 Jan. 2018; Gamble, R., 'China and India's border dispute is a slow-moving environmental disaster', The Conversation, 17 June 2018.

керівника з 2011р.[25] Упродовж року Абе також провів кілька зустрічей з Президентом Росії В.Путіним для обговорення можливої мирної угоди та розв'язання 70-річної суперечки навколо південних Курильських островів (в Японії відомі також як Північні території). Після 23 зустрічей (з 2012р.) з обговорення цього питання два лідери, схоже, наприкінці 2018р. вийшли на новий рівень співпраці: було оголошено, що їх міністри закордонних справ контролюватимуть обговорення мирного договору на російсько-японському саміті в Москві в січні 2019р.[26]

Південна Азія

Донедавна в Південній Азії були поширені внутрішні конфлікти. Але, за винятком давньої руйнівної війни в Афганістані (див. нижче), цей регіон можна вважати стабільнішим і демократичнішим, ніж він був упродовж минулих десятиліть. У Південній Азії придушені масові повстанські рухи, поменшало випадків насильства та заворушень, спостерігаються високі темпи економічного зростання. Однак, у 2018р. зберігалися важливі причини для занепокоєння, а зростаюча етнічна, релігійна й політична напруженість та автократичні тенденції могли спровокувати нові збройні конфлікти у кількох державах[27].

У Бангладеш існували побоювання, що політична поляризація між правлячою Лігою Авамі (*Awami League*) і головними опозиційними партіями може сприяти відродженню джихадистського руху[28]. У сутичках між прихильниками різних політичних партій перед і під час загальних виборів у Бангладеш 30 грудня сотні людей були поранені і не менше 17 загинули. Хоча Прем'єр-міністр Ш.Хасіна (*Sheikh Hasina*) була переобрана в результаті переконливої перемоги, але опозиція не погодилася з цими результатами, заявивши про масові фальсифікації[29]. Політичні заворушення, імовірно, триватимуть і у 2019р.

Напруженість між Індією і Пакистаном у Кашмірі у 2018р. спала після минулорічного загострення[30]. Наприкінці травня, після 18 місяців прикордонних сутичок, у яких загинуло понад 150 цивільних і військових з обох боків, Індія і Пакистан погодилися поновити угоду про припинення вогню

[25] Kovrig, M., 'How a long-awaited hotline could pave the way for calmer China-Japan relations', *South China Morning Post*, 13 May 2018; Myers, S.L. and Rich, M., 'Shinzo Abe says Japan is China's "Partner", and no longer its aid donor', *New York Times*, 26 Oct. 2018.

[26] Reynolds, I. and Krachenko, S., 'Putin, Abe agree to speed talks over 70-year-old island dispute', Bloomberg, 14 Nov. 2018; Kobara, J., 'Abe and Putin designate negotiators for peace treaty and islands', Nikkei, 2 Dec. 2018.

[27] Staniland, P., 'The future of democracy in South Asia', *Foreign Affairs*, 4 Jan. 2019.

[28] International Crisis Group (ICG), *Countering Jihadist Militancy in Bangladesh*, Asia Report no.295 (ICG: Brussels, 28 Feb. 2018).

[29] Safi, M., Holmes, O. and Ahmed, R., 'Bangladesh PM Hasina wins thumping victory in elections opposition reject as "farcical"', *The Guardian,* 31 Dec. 2019.

[30] Про загострення територіальної суперечки між Індією і Пакистаном у 2017р. див.: Сміт (посилання 24), с.13.

2003р. вздовж лінії контролю, що розмежовує Кашмір[31]. Однак спорадичні сутички вздовж лінії контролю тривали до кінця року. Насильство тривало і в межах підконтрольного Індії Кашміру. Так, у квітні в боях між, імовірно, бойовиками-сепаратистами та силами безпеки загинули 13 бойовиків і три індійські солдати. Ще не менше чотирьох цивільних загинули, коли поліція відкрила вогонь по протестувальниках[32]. Правозахисники піддавали критиці індійську тактику боротьби з тероризмом, звинувачуючи силовиків у позасудових стратах[33]. У червні в першій доповіді Верховного комісара ООН з прав людини про Кашмір детально викладені порушення та зловживання з обох сторін і відзначена постійна безкарність сил безпеки за порушення прав людини[34].

У 2018р. Індія також продовжувала стикатися з рядом внутрішніх загроз безпеці, насамперед, з боку маоїстських повстанців (т.зв. наксалітів, *Naxalites*), і напруженістю між громадами (переважно індусами та мусульманами)[35]. Зокрема, в листопаді 2018р. сутички між індійськими силами безпеки та маоїстськими повстанцями відбувались у штатах Чхаттісгарх, Орисса і Махараштра; водночас, загальна кількість актів насильства, за офіційними даними, зменшилася з 2 258 у 2009р. до близько 190 у 2018р.[36]

Пакистан у 2018р. знизив напруженість у відносинах не лише з Індією, але й з Афганістаном. Пакистанська армія посилила заходи протидії перетину кордону бойовиками Пакистанського руху Талібан (*Tehreek-e-Taliban*) (шляхом, зокрема, реалізації програми будівництва загорожі вздовж кордону з Афганістаном) і почала реформи на Територіях племен федерального управління (*Federally Administered Tribal Areas*)[37]. Однак, упродовж року тривало періодичне внутрішнє насильство за участі різних збройних угруповань і пакистанських військових. У Белуджістані, найбільшій з

[31] ‘Pakistan and India vow to implement 2003 ceasefire agreement’, Al Jazeera, 29 May 2018.

[32] BBC News, ‘Kashmir: Curfew after 20 dead in fierce clashes’, 2 Apr. 2018.

[33] *The Economist*, ‘India’s victories against militants in Kashmir are largely pyrrhic’, 12 May 2018; Ganguly, M., ‘Security forces in India engage in extrajudicial killings, then are protected’, Human Rights Watch, 20 Mar. 2018.

[34] Office of the UN High Commissioner for Human Rights, ‘First-ever UN human rights report on Kashmir calls for international inquiry into multiple violations’, Press release, 14 June 2018; Office of the UN High Commissioner for Human Rights, ‘Report on the Situation of Human Rights in Kashmir: Developments in the Indian State of Jammu and Kashmir from June 2016 to April 2018, and General Human Rights Concerns in Azad Jammu and Kashmir and Gilgit-Baltistan’, 14 June 2018.

[35] Khaleeque, N., ‘Communal violence in India during 2018–a brief report’, *People’s Voice*, 7 Jan. 2019. Про підгрунтя конфлікту з маоїстськими повстанцями див.: Дейвіс Я., Гіасі Р., Су Ф. “Збройні конфлікти в Азії та Океанії”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 2.

[36] Nanjappa, V., ‘2018: How forces took the battle to the Naxalites, but the fight is far from over’, One India, 18 Dec. 2018; Shah, A., ‘“Sleepwalking” with India’s Maoist guerrillas’, BBC News, 8 Oct. 2018.

[37] Oztig, L.I., ‘Pakistan’s Border Policies and Security Dynamics along the Pakistan-Afghanistan Border’, *Journal of Borderlands Studies*, 2018; Shah, M., ‘Pakistan’s army is getting serious about defeating domestic terrorism’, *The Economist*, 1 Mar. 2018; Lukas, S., ‘A change of heart in Pakistan? New developments in counter-terrorism and shifting international influences in Pakistan’, German Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper no.1/2018; International Crisis Group (ICG), *Shaping a New Peace in Pakistan’s Tribal Areas*, Asia Briefing no.150 (ICG: Brussels, 20 Aug. 2018).

чотирьох провінцій Пакистану, набирав сили повстанський рух ряду войовничих белуджських угруповань, у т.ч. Армії визволення Белуджістану (*Balochistan Liberation Army*), яка в листопаді 2018р. скоїла напад на китайське консульство в Карачі, вбивши не менше чотирьох осіб[38]. Загальні вибори в Пакистані 25 липня також були затьмарені високим рівнем насильства; понад 200 осіб, у т.ч. кілька кандидатів, загинули внаслідок нападів перед виборами і в день голосування. Два з найбільш масових інциденти – справа рук ІД[39].

Шрі-Ланка продовжує потерпати від напруженості на релігійному грунті, яка може зруйнувати хиткий процес правосуддя на перехідному етапі і спровокувати новий конфлікт[40]. Так, у березні найгостріший з 2014р. спалах насильства проти мусульман змусив Уряд оголосити 10-денний надзвичайний стан[41]. У жовтні конституційна криза спровокувала нову напруженість і занепокоєння перебігом реформ та етнічного примирення[42]. Розв'язання конституційної кризи у грудні широко вітали як тріумф верховенства права та парламентської демократії[43].

Південно-Східна Азія

Головними проблемами у Південно-Східній Азії у 2018р. залишалися наслідки примусового виселення народу рохінджа у М'янмі у 2017р. та триваюче масове насильство на Філіппінах (див. нижче).

У Камбоджі в листопаді за геноцид і злочини проти людяності, скоєні у 1977-1979рр. засудили до довічного ув'язнення двох (ще живих) високопоставлених лідерів "Червоних кхмерів": колись другу людину в керівництві після Пол Пота – Нуон Чеа (*Nuon Chea*) та колишнього главу держави Кхієу Самфана (*Khieu Samphan*)[44]. Ці знакові вироки Надзвичайної судової палати Камбоджі – суду, спільно створеного ООН і Камбоджею у 1997р. – були винесені майже через 40 років після падіння режиму Пол Пота. Але Надзвичайна палата засудила лише трьох осіб, а процес коштував близько $320 млн. Більшість відповідальних за вбивства, в т.ч. Пол Пот, померли ще до створення суду. Ще три командири "Червоних кхмерів" чекають суду, майбутнє судового процесу залишається непевним переважно

[38] BBC News, 'Karachi attack: China consulate attack leaves four dead', 23 Nov. 2018; Hashmi, W., '"Fierce and warlike": Could the Baloch separatist movement remain Pakistan's longest insurgency?', *Small Wars Journal,* 21 Aug. 2018.

[39] Hashim, A., 'Millions vote in Pakistan's violence-marred elections', Al Jazeera, 25 July 2018.

[40] Про мирний процес у Шрі-Ланці див.: Davis, Ghiasy and Su (посилання 35), pp.57-58; Herath, D., 'Post-conflict reconstruction and reconciliation in Rwanda and Sri Lanka', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 31 May 2018.

[41] *The Economist,* 'Anti-Muslim riots in Sri Lanka signal a new social fissure', 8 Mar. 2018; International Crisis Group, 'Buddhist militancy rises again in Sri Lanka', 7 Mar. 2018.

[42] Safi, M. and Perera, A., 'Sri Lankan political crisis could lead to bloodbath, says speaker', *The Guardian,* 29 Oct. 2018.

[43] United Nations, 'Secretary-General welcomes peaceful resolution of political crisis in Sri Lanka', Press Release SG/SM/19417, 20 Dec. 2018.

[44] Ellis-Petersen, H., 'Khmer Rouge leaders found guilty of genocide in Cambodia's "Nuremberg" moment', *The Guardian,* 16 Nov. 2018.

через спротив Прем'єр-міністра Хун Сена (*Hun Sen*), який тривалий час виступає проти цих процесів. У липні він був переобраний ще на один п'ятирічний термін, будучи прем'єром уже 33 роки[45].

Присутність ІД в Індонезії у 2018р. продовжувала зростати, при цьому особливу стурбованість викликали індонезійці, які повернулися з Іраку та Сирії після бойових дій у складі цього угруповання[46]. 13-14 травня ІД здійснила свій найкривавіший напад у країні, вбивши щонайменше 25 осіб в м.Сурабая та його околицях[47].

У грудні Армія національного визволення Західного Папуа (*Tentara Pembebasan Nasional Papua Barat*, *TPNPB*) взяла відповідальність за вбивство 31 особи, переважно цивільних будівельників (за даними Уряду) або військових (за даними *TPNPB*), у районі Ндуга провінції Папуа[48]. Напад стався через день після арешту поліцією сотні людей, які брали участь у демонстраціях з нагоди 57-ї річниці нетривалих приготувань Західного Папуа до незалежності в 1961р.[49]

Хоча в центрі діяльності ІД у Південно-Східній Азії була Індонезія, Уряд Малайзії також стурбований поширенням діяльності цього угруповання на її територію. Поліція Малайзії у 2018р. повідомила, що з 2014р. запобігла дев'яти нападам ІД, арештувала понад 300 осіб за підозрою у зв'язках з угрупованням і заблокувала багато прихильних до ІД веб-сайтів. Малазійці вступали до лав і воювали за ІД в Іраку, на Філіппінах і в Сирії[50]. Зброю пов'язаним з ІД екстремістам у Малайзії переправляють від партизан з півдня Таїланду[51].

Багаторічні конфлікти низької інтенсивності в Таїланді між військовим урядом і різними сепаратистськими угрупованнями на півдні у 2018р. затухали і знов спалахували. З 2004р. в цих конфліктах загинули майже 7 000 осіб, а повідомлення про позасудові страти та катування надходять постійно[52]. Найбільше повстанське угруповання, Національний революційний фронт (*Barisan Revolusi Nasional*, *BRN*), продовжувало бойкотувати

[45] Hookway, J., 'Cambodian strongman claims victory in election widely criticized as a farce', *Wall Street Journal*, 30 July 2018.

[46] Sumpter, C., 'Returning Indonesian extremists: Unclear intentions and unprepared responses', Policy Brief, International Centre for Counter-Terrorism, July 2018.

[47] Schulze, K.E., 'The Surabaya bombings and the evolution of the jihadi threat in Indonesia', *CTC Sentinel*, vol.11, no.6 (June/July 2018), pp.1-6; *The Economist*, 'Islamists in Indonesia deploy their own children in suicide attacks', 17 May 2018.

[48] Davidson, H., 'West Papua independence leader urges calm after killings', *The Guardian*, 6 Dec. 2018.

[49] Davidson, H., 'West Papua: Conflicting reports surround attack that killed up to 31', *The Guardian*, 5 Dec. 2018.

[50] Ellis-Petersen, H., 'Malaysia launches crackdown on ISIS after threats to kill the king and prime minister', *The Guardian*, 20 July 2018. Про активізацію ІД в Малайзії див.: Mohamed Osman, N.W. and Arosoaie, A., 'Jihad in the bastion of "moderation": Understanding the threat of ISIS in Malaysia', *Asian Security*, 2018.

[51] Bodetti, A., 'How the Thai conflict is boosting Islamic State in Malaysia', *The Diplomat*, 17 Oct. 2018.

[52] *The Economist,* 'Terrorists in southern Thailand go on a bombing spree', 24 May 2018; Morch, M., 'The slow burning insurgency in Thailand's deep south', *The Diplomat*, 6 Feb. 2018.

мирні переговори, що ведуться за посередництва Малайзії між Урядом і Мара Патані (*Mara Patani*) – об'єднаною організацією сепаратистських угруповань тайських малайзійців[53]. До кінця року, однак, спроби долучити *BRN* до мирних переговорів активізувалися[54].

Збройний конфлікт в Афганістані

Війна в Афганістані була найбільш смертоносним збройним конфліктом у світі у 2018р. З близько 43 700 загиблих бійців і цивільних – більше, ніж будь-коли після усунення Талібану у 2001р. – на нього припадало 30% жертв у всьому світі, про які повідомляв проект *ACLED* упродовж року[55]. Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*) продовжувала документувати вкрай високий рівень збитків цивільним унаслідок збройного конфлікту, зафіксувавши 10 993 цивільних жертв (3 804 загиблих і 7 189 поранених) у 2018р., що на 5% більше за число цивільних жертв у 2017р.[56] Місія поклала відповідальність за більшість цивільних жертв (63%) на "антиурядові елементи", в т.ч. Талібан та ІД. В Афганістані також реєструється один з найвищих у світі рівнів втрат від наземних мін та інших вибухових залишків війни; на застосування саморобних вибухових пристроїв "антиурядовими елементами" припадає 42% всіх цивільних жертв у 2018р.[57]

Припинення вогню та поступки Талібану з боку афганського Уряду не зупинили насильства. Окремі лідери Талібану нібито були готові до мирних переговорів, але угруповання продовжувало напади, як і Провінція ІД Хорасан (*IS-KP*, філія ІД в Афганістані) та інші повстанські угруповання[58]. Президент США Д.Трамп у середині грудня оголосив про вивід 7 000 американських військовослужбовців – близько половини американських військ в Афганістані, – що додало невизначеності ситуації[59]. Хоча це рішення могло сприяти дипломатичним зусиллям завершити війну, але його ситуативний характер – начебто без консультацій з союзниками та афганським Урядом – може ще більше стимулювати Талібан та інші екстремістські угруповання.

[53] Watcharasakwet, W., 'Thailand wants all of BRN rebel group to join southern peace talks', *Benar News*, 21 Nov. 2018.

[54] Watcharasakwet, W., Rakkanam, p.and Mustafa, M., 'Southern Thai peace talks: Malaysian broker says violence can end in 2 years', *Benar News*, 4 Jan. 2019.

[55] Kishi, R. and Pavlik, M., 'ACLED 2018: The year in review', 11 Jan. 2019, Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), p.20.

[56] UN Assistance Mission in Afghanistan and Office of the UN High Commissioner for Human Rights, *Afghanistan: Protection of Civilians in Armed Conflict: Annual Report 2018,* Feb. 2019.

[57] UN Assistance Mission in Afghanistan and Office of the UN High Commissioner for Human Rights (посилання 56). Про наземні міни та саморобні вибухові пристрої див. у підрозділах I і II розділу 9 цього видання.

[58] Tisdall, S., 'Afghan leader's offer to Taliban is a last-ditch gamble for peace', *The Guardian*, 28 Feb. 2018. Про ісламські повстанські угруповання в Афганістані див.: Congressional Research Service, 'Al Qaeda and Islamic State affiliates in Afghanistan', 23 Aug, 2018.

[59] Gibbons-Neff, T. and Mashal, M., 'US to withdraw about 7000 troops from Afghanistan, officials say', *New York Times*, 20 Dec. 2018.

Високий рівень насильства

Упродовж року рівень насильства то зростав, то зменшувався мірою того, як різні недержавні учасники конфлікту намагалися взяти гору перед запропонованими мирними переговорами та виборами в жовтні. 25 січня Талібан захопив готель у Кабулі, вбивши 22 особи, а 27 січня влаштував у Кабулі вибух, від якого загинуло щонайменше 95 осіб і поранено ще 158[60]. Весною Талібан активізував напади на сільські поселення й столиці провінцій, а Провінція ІД Хорасан продовжувала напади на міста по всій країні, включно з нападом 22 квітня на центр реєстрації виборців у Кабулі, під час якого загинули щонайменше 63 особи[61]. 30 квітня від нападів смертників ІД у Кабулі та Кандагарі загинули понад 50 осіб[62].

Відносини між Талібаном і Провінцією ІД Хорасан коливалися від конфлікту до взаємодії, але у 2018р. це явно був конфлікт[63]. Наприклад, на початку серпня 200 бійців Провінції ІД Хорасан, за повідомленнями, здалися афганському Уряду, щоб уникнути полону Талібаном після двох днів боїв між цими угрупованнями[64]. Наприкінці того ж місяця Провінція ІД Хорасан зазнала ще одного удару, коли її лідер А.С.Ергабі (*Abu Saad Erhabi*), за повідомленнями, загинув під час спільної американо-афганської військової операції[65]. А.С.Ергабі став третім керівником Провінції ІД Хорасан, убитим міжнародною коаліцією на чолі зі США з липня 2017р. У грудні внаслідок американського авіаудару загинув високопоставлений командир Талібану на півдні Афганістану мулла А.Манан (*Abdul Manan*)[66].

У 2018р. американські авіаудари суттєво посилились і, за деякими оцінками, сягнули найвищого рівня з 2001р.[67] Це призвело до загибелі 536 цивільних від авіаударів міжнародних збройних сил і ВПС Афганістану у 2018р., що на 45% більше, ніж у 2017р., хоча й головною причиною жертв залишалися напади партизанів (див. вище)[68]. Рівень втрат в афганських

[60] Mashal, M. and Sukhanyar, J., '"It's a massacre": Blast in Kabul deepens toll of a long war', *New York Times*, 27 Jan. 2018.

[61] Al Jazeera, 'Afghanistan: 63 dead in attacks on voter registration centres', 22 Apr. 2018.

[62] Tisdall, S., 'The US and Afghanistan: Can't win the war, can't stop it, can't leave', *The Guardian*, 1 May 2018.

[63] Ibrahimi, N. and Akbarzadeh, S., 'Intra-jihadist conflict and cooperation: Islamic State-Khorasan Province and the Taliban in Afghanistan', *Studies in Conflict & Terrorism*, 2019.

[64] Rahim, N. and Nordland, R., 'Taliban surge routes ISIS in northern Afghanistan', *New York Times*, 1 Aug. 2018.

[65] Totakhil, H.K., 'Islamic State leader in Afghanistan killed in raid', *Wall Street Journal*, 26 Aug. 2018.

[66] Shah, T. and Abed, F., 'US airstrike kills senior Taliban commander in Afghanistan', *New York Times*, 2 Dec. 2018.

[67] Показники авіаударів за різний час не узгоджуються між собою, що ускладнює історичні порівняння. Див.: UN Assistance Mission in Afghanistan and Office of the UN High Commissioner for Human Rights (посилання 56), p.5; Wellman, P.W., 'US expands air campaign to northern Afghanistan', *Stars and Stripes*, 6 Feb. 2018; Rempfer, K., 'US airstrikes in Afghanistan continue to climb this month, highest this decade', *Military Times*, 28 Aug. 2018.

[68] Ponniah, K., 'Counting the cost of Trump's air war in Afghanistan', BBC News, 7 June 2018; Kube, C., 'New US commander in Afghanistan says we're going on offense against the Taliban', NBC News, 31 Oct. 2018.

військах також вважається найвищим за кілька років, хоча афганський Уряд у травні 2017р. припинив повідомляти докладні дані про втрати[69]. Попри останні наміри приховування даних про втрати, в листопаді Президент А.Гані (*Ashraf Ghani*) заявив, що з 2015р. загинули понад 28 тис. афганських поліцейських і військовослужбовців (близько 25 осіб щодня)[70].

Попри напади Талібану на виборчі дільниці по всій країні, 20-21 і 27 жовтня 2018р. в Афганістані відбулися парламентські вибори[71]. З понад 35 млн. населення, близько 12 млн. мали право голосувати, але лише близько 8,8 млн. зареєструвалися для голосування, а фактично проголосували менше половини з них (близько 4,2 млн.)[72].

Не ясно, яку частину території країни контролює Талібан. Навіть при тому, що американські оцінки схильні занижувати територіальні успіхи угруповання, Спеціальний генеральний інспектор США з питань відновлення Афганістану (*US Special Inspector General for Afghan Reconstruction*) зазначав у жовтневому квартальному звіті, що афганський Уряд забезпечує контроль чи має вплив лише на 56% районів країни, проти 72% у листопаді 2015р. Вплив або контроль партизанів поширився на 12,5% районів, проти лише 7% у 2015р.; приблизно третину Афганістану становили спірні території[73]. До кінця 2018р., за деякими оцінками, Талібан фактично контролював близько половини країни та оточував кілька великих і малих міст[74]. Крім успіхів на полі бою, Талібан також, схоже, перемагав у битві за серця та думки людей завдяки своїм ініціативам з питань місцевого врядування (зокрема, створення судів, збір податків і надання медичних послуг) та неофіційному припиненню вогню на місцях[75].

Тривала криза біженців і гуманітарна криза

Афганістан продовжує потерпати від однієї з найтяжчих у світі криз біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО). До кінця 2017р. число біженців з Афганістану склало 2,6 млн. осіб, дещо більше половини з яких мешкали в Пакистані, а решта була розпорошена по 92 інших країнах, плюс

[69] Nordland, R., ‘The death toll for Afghan forces is secret. Here’s why’, *New York Times*, 21 Sep. 2018.

[70] Nordland, R. and Abed, F., ‘Afghan military deaths since 2015: Mora than 28 000’, *New York Times*, 15 Nov. 2018.

[71] Про насильство на виборах див.: UN Assistance Mission in Afghanistan, Afghanistan: Protection of Civilians in Armed Conflict-Special Report: 2018 Elections Violence, Nov. 2018.

[72] UN Assistance Mission in Afghanistan (посилання 71); *The Economist,* ‘Afghans vote as the war drags on’, 25 Oct. 2018; Felbab-Brown, V., ‘Ballots and bullets in Afghanistan’, Brookings, 23 Oct. 2018.

[73] Nordland, R., Ngu, A. and Abed, F., ‘How the US government misleads the public on Afghanistan’, *New York Times*, 8 Sep. 2018; Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), *Quarterly Report to the United States Congress* (SIGAR: Arlington, VA, 30 Oct. 2018).

[74] Shah, S., Nelson, C. and Yousazai, S., ‘US faces newly muscular Taliban in peace-talks efforts’, *Wall Street Journal,* 5 Nov. 2018; Sediqi, A.Q., ‘Taliban tax collectors help tighten insurgents’ grip in Afghanistan’, Reuters, 6 Nov. 2018.

[75] Jackson, A., ‘The Taliban’s fight for hearts and minds’, Foreign Policy, 12 Sep. 2018.

Таблиця 2.2. Головні міжнародні мирні процеси на підтримку Афганістану у 2010-2018рр.

Процес	Дати	Учасники
Доський процес (*Doha process*)	2010-2015рр. 2018р.- триває	США і Талібан
Процес Мурі (*Murree process*), або Пакистанська платформа	2015р.	Афганістан, Пакистан, США і Талібан
Чотиристороння координаційна група	2016-2017рр.	Афганістан, Китай, Пакистан і США
Кабульський процес	2017р.- триває	Афганістан, Австралія, Азербайджан, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Індія, Іран, Італія, Японія, Казахстан, Киргизстан, Південна Корея, Норвегія, Пакистан, Катар, Росія, Саудівська Аравія, Швеція (“Нордік Плюс”, *Nordic Plus*[a]), Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Узбекистан, ОАЕ, США, ЄС, НАТО та ООН
Консультації у московському форматі	2017р.- триває	Афганістан, Китай, Індія, Іран, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, США (2018р.), Узбекистан, Афганська Рада миру (2018р.) і Талібан (2018р.)

[a] *Nordic Plus* – група донорів у складі Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії і Швеції, в якій одна країна відповідає за кожне окреме питання.

Джерела: Khan, I., ‘Afghan govt, Taliban resume peace talks in Murree on Friday’, Dawn, 29 July 2015; Khan, A., ‘Afghanistan-Pakistan-US-China Quadrilateral Coordination Group’, Institute of Strategic Studies, Issue Brief, 22 Jan 2016; Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Press release on regional consultations on Afghanistan in Moscow’, 14 Apr. 2017; US Embassy in Afghanistan, ‘The Kabul Process for Peace & Security Cooperation in Afghanistan declaration’, 1 Mar. 2018; Al Jazeera, ‘Taliban holds talks with US envoy in Qatar’, 19 Nov. 2018.

1,8 млн. ВПО[76]. Майже 350 тис. осіб у 2018р. були знов переміщені внаслідок конфлікту та великої посухи, і до кінця року Афганістану загрожував найгірший з 2011р. дефіцит продовольства. За прогнозом від листопада 2018р., до лютого 2019р. відсоток афганських селян, яким загрожував гострий дефіцит продовольства, міг досягти 47% (10,6 млн.)[77].

Мирні процеси

Оскільки в афганському конфлікті перетинаються інтереси різних груп конкуруючих суб’єктів, мирні зусилля також є багатовимірними, з багатьма

[76] UN High Commissioner for Refugees, *Global Trends: Forced Displacement in 2017*, 2018, pp.14, 34.

[77] UN High Commissioner for Refugees, ‘Afghanistan: Operational fact sheet’, 31 Dec. 2018; Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and World Food Programme, ‘Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the United Nations Security Council’, Jan. 2019.

сторонами, представленими на місцевому, регіональному та міжнародному рівні (таблиця 2.2)[78]. Але в цілому ці зусилля мало сприяли започаткуванню змістовних переговорів. Тим не менш, у 2018р. з'явилася надія на зміни.

Колишній Президент Афганістану Х.Карзай (*Hamid Karzai*) створив у 2010р. Вищу раду миру (*High Peace Council*), як урядовий механізм з налагодження прямих контактів з т.зв. "мирним Талібаном"[79]. Міжнародні зусилля у 2011-2014рр. зосереджувалися на спробах започаткувати переговори через політичне бюро Талібану в Катарі. США беруть участь майже в усіх переговорах з Талібаном, незалежного від участі в них афганського Уряду. Таємні переговори між американськими урядовцями та представниками Талібану почались у 2010р. за сприяння німецьких і катарських посадовців, а офіційні перемовини почались у 2011р. в Катарі та відомі як Доський процес[80], і тривали до 2015р. На зміну йому прийшов процес розрядки між Афганістаном і Пакистаном і спроби пакистанської розвідки ініціювати переговори між афганським Урядом і Талібаном[81].

Тим часом Афганістан і Пакистан провели багато раундів двосторонніх переговорів на високому рівні в рамках афгано-пакистанського Плану дій заради миру та солідарності (*Action Plan for Peace and Solidarity*), спрямованого на протидію переміщенням бойовиків через кордон і підтримку економічних зв'язків. У квітні 2018р. Президент А.Гані (*Ashraf Ghani*) і Прем'єр-міністр Пакистану Ш.Х.Аббасі (*Shahid Khaqan Abbasi*) узгодили сім ключових принципів доопрацювання Плану дій[82].

Оскільки Пакистан заважає проникненню Талібану крізь кордон до Афганістану (див. "Південна Азія" вище), відносини Пакистану з Талібаном погіршилися. Тому Талібан шукав дипломатичні канали з іншими державами, в т.ч. з Китаєм, Іраном і Росією. Останніми роками більшість сусідів Афганістану намагаються взяти участь у якихось майбутніх офіційних мирних переговорах. У 2016р. була створена Чотиристороння координаційна група – Афганістан, Китай, Пакистан і США, – яка в тому році збиралася п'ять разів, намагаючись знайти життєздатний мирний процес

[78] Про конкуруючі сили в афганському спротиві див.: Münch, P. and Ruttig, T., 'Between negotiations and ongoing resistance: The situation of the Afghan insurgency', *Orient, German Journal for Politics, Economics and Culture of the Middle East*, vol.55, no.3 (2014), pp.25-41.

[79] Див. веб-сайт Вищої ради миру, <http://hpc.org.af/english/>; van Bijlert, M., 'Warlords' peace council', Afghanistan Analysts Network, 28 Sep. 2010.

[80] Womer, N., 'Exploratory talks and peace initiatives in Afghanistan', SWP Comment 44, German Institute for International and Security Affairs, Dec. 2012.

[81] Farrell, T. and Semple, M., 'Making peace with the Taliban', *Survival*, vol.57, no.6 (2015), pp.79-110; Bacon, T., 'Slipping the leash? Pakistan's relationship with the Afghan Taliban', *Survival*, *vol.*60, no.5 (2018), pp.159-180; Wong, E. and Mashal, M., 'Taliban and Afghan peace officials have secret talks in China', *New York Times*, 25 May 2015.

[82] TOLOnews, 'Ghani, Abbasi agree to 7 key principles for Action Plan', 7 Apr. 2018.

для Афганістану[83]. Хоча ці зустрічі були проблемними, вони засвідчили зростання участі Китаю у цьому процесі[84].

У самому Афганістані відзначився певний прогрес мирних переговорів. Хоча 2017р. був загалом втраченим для миру, у серпні того року був запущений важливий новий напрям переговорів, коли Президент А.Гані започаткував Кабульський процес, який мали очолити та за який мали відповідати афганці[85]. Ключові регіональні та міжнародні гравці – близько 30 країн і міжнародних організацій, у т.ч. ЄС, НАТО та ООН – зустрілись у Кабулі в червні 2017р. і ще раз у лютому 2018р.[86] На останній зустрічі Президент А.Гані запропонував мирні переговори з Талібаном без попередніх умов, погодився визнати його в якості легітимної політичної організації і висунув ряд суттєвих мирних пропозицій[87]. Заклик до Талібану погодитись із мирною пропозицією на підтримку Кабульського процесу за участі 21 країни та міжурядової організації знову пролунав на конференції у Ташкенті 26-27 березня 2018р.[88]

Триденне припинення вогню в червні між Талібаном та афганським Урядом – перше у 17-річному конфлікті – дало короткий перепочинок і вселило надію на завершення конфлікту, але відразу після цього бойові дії поновилися[89]. 19 серпня Президент А.Гані запропонував припинення вогню на певних умовах ще на три місяці, але Талібан пропозицію відхилив[90]. Натомість угруповання активізувало напади, особливо у столиці східної провінції Газні[91].

Попри міжнародні мирні зусилля в рамках Кабульського процесу, Талібан досі воліє говорити напряму зі США, які, попри багаторічні зусилля, не змогли ініціювати дипломатичні переговори між США, Афганістаном і Талібаном.

[83] Tiezzi, S., ‘China joins Afghanistan, Pakistan, and US for talks on Afghan peace process’, *The Diplomat*, 12 Jan. 2016.

[84] Ruttig, T., ‘In search of a peace process: A “new” HPC and an ultimatum for the Taleban’, Afghanistan Analysts Network, 26 Feb. 2016; Putz, C., ‘Can China help mediate between Afghanistan and Pakistan?’, *The Diplomat*, 13 June 2017.

[85] Ruttig, T. and Ali, O., ‘Words, no deeds: 2017, another lost year for peace (talks) in Afghanistan’, Afghanistan Analysts Network, 24 Jan. 2018; Office of the President of Afghanistan, ‘Press release on the Kabul Process conference’, 6 June 2017; Haidari, M.A., ‘The Afghan peace process: An FAQ’, *The Diplomat*, 14 May 2018.

[86] Rasmussen, S.E., ‘Afghanistan holds peace conference amid violence and protests’, *The Guardian,* 6 June 2017; Arif, S., ‘A way forward for Afghanistan after the 2nd Kabul Process conference’, *The Diplomat*, 7 Mar. 2018.

[87] US Embassy in Afghanistan, ‘The Kabul Process for Peace & Security Cooperation in Afghanistan Declaration’; Eide, K., ‘The beginning of a peace process in Afghanistan–finally?’, TOLOnews, 8 Mar. 2018.

[88] Permanent Mission of the Republic of Uzbekistan to the United Nations, ‘Declaration of the Tashkent Conference on Afghanistan: Peace process, security cooperation & regional connectivity’, 30 Mar. 2018.

[89] Shalizi, H., ‘Afghanistan announces Eid ceasefire with Taliban until June 20’, Reuters, 7 June 2018; BBC News, ‘Taliban rules out extension of Afghanistan Eid festival ceasefire’, 17 June 2018; International Crisis Group (ICG), *Building on Afghanistan’s Fleeting Ceasefire*, Asia Report no.298 (ICG: Brussels, 19 July 2018).

[90] Nelson, C., Totakhil, H.K. and Amiri, E., ‘Afghan president offers Taliban conditional three-month cease-fire’, *Wall Street Journal*, 20 Aug. 2018; Osman, B., ‘As new US envoy appointed, turbulent Afghanistan’s hopes of peace persist’, Commentary, International Crisis Group, 5 Sep. 2018.

[91] *The Economist*, ‘Afghanistan’s government retakes a strategic town’, 18 Aug. 2018.

Адміністрація Д.Трампа поновила прямі переговори з Талібаном у липні 2018р., а у вересні призначила З.Халілзада (*Zalmay Khalilzad*), який був послом у Кабулі у 2003-2005рр., своїм посланцем на цих переговорах[92]. У Катарі відбулися щонайменше дві попередні зустрічі представників Талібану з З.Халілзадом[93]. Хоча лідери Талібану ніби серйозно підійшли до переговорів, процес загальмував через їх передумову до США – визначити графік повного виводу міжнародних сил до початку ширших мирних переговорів за участі інших афганських фракцій.

У середині листопада Росія приймала переговори з делегатами Талібану і членами Вищої ради миру Афганістану[94]. Два попередні раунди організованих Росією переговорів, у лютому і квітні 2017р., були переважно регіональним діалогом із сусідніми країнами (таблиця 2.2, Консультації у московському форматі). Також у листопаді Президент А.Гані оголосив про новий скоригований мирний план на основі пропозицій попереднього Кабульського процесу, реалізація якого, на його думку, може зайняти п'ять років[95]. Має бути створена нова команда переговірників у складі 12 осіб (фактично, замість Вищої ради миру), а також "консультативна рада миру" у складі дев'яти комітетів для керівництва командою переговірників і "забезпечення консенсусу"[96].

У грудні З.Халілзад та інші американські посадовці зустрілись із представниками Талібану в ОАЕ. Представники Пакистану, Саудівської Аравії та ОАЕ також брали участь, але Талібан і надалі відмовлявся розмовляти з представниками афганського Уряду[97]. Наприкінці 2018р. перспективи врегулювання афганської кризи залишались далекими. Сторони конфлікту були поділені, як і раніше, насильство на місцях посилювалося, а регіональні і світові держави мали різні позиції. Але якби позиції Китаю (який тисне на Пакистан, аби той стримував Талібан), Росії і США зблизилися, то перспективи серйозного мирного процесу у 2019р. суттєво покращилися б. Вибори Президента Афганістану, заплановані на квітень 2019р., та вивід американських військ, оголошений у грудні 2018р., ще більше посилюють невизначеність[98].

[92] Osman (посилання 90).

[93] Greenwood, M., 'State Dept. official met with Taliban to kick-start Afghanistan peace talks: Report', The Hill, 25 July 2018; Mashal, M., 'US officials meet with Taliban again as Trump pushes Afghan peace process', *New York Times*, 13 Oct. 2018.

[94] Roggio, B., 'At Moscow conference, Taliban refers to itself as the "Islamic Emirate" 61 times', *Long War Journal*, 9 Nov. 2018; Jain, R., 'Russia reaches out to Afghan leaders for Taliban talks, angering Kabul', Reuters, 2 Nov. 2018; Roth, A., 'Russia hosts talks between Taliban and Afghan peace council', *The Guardian*, 9 Nov. 2018.

[95] Office of the President of Afghanistan, 'President Ashraf Ghani's remarks at Geneva conference on Afghanistan', 28 Nov. 2018; Office of the President of Afghanistan, 'Achieving peace: The next chapter in the Afghan-led peace process', Summary Document, 28 Nov. 2018.

[96] Ruttig, T., 'Getting to the steering wheel: President Ghani's new set of peace proposals', Afghanistan Analysts Network, 4 Dec. 2018.

[97] Nelson, C. and Fitch, A., 'US Envoy, Taliban discuss peace, while Afghan government is sidelined', *Wall Street Journal*, 18 Dec. 2018; Sediqi, A.Q., 'Afghan Taliban meet US officials, as peace efforts intensify', Reuters, 17 Dec. 2018.

[98] Khaama Press, 'IEC announces final date for Afghan presidential elections', 28 Nov. 2018.

Збройний конфлікт у М'янмі

Упродовж останніх 70 років у штатах М'янми Чин, Качин, Карен, Мон, Ракхайн і Шан тривали повстанські дії. Різні збройні повстанські угруповання воювали проти збройних сил країни (*Tatmadaw*), за політичний контроль над територією, права етнічних меншин і доступ до природних ресурсів[99]. У штаті Шан етнічний конфлікт підживлюється зростанням наркоторгівлі, у штаті Качин – торгівлі нефритом[100]. Найбільш явний конфлікт у 2017р., однак, точився у штаті Ракхайн, звідки, за оцінками, понад 750 тис. рохінджа, які належать до переважно сунітської мусульманської етнічної групи, втекли до Бангладеш після атак *Tatmadaw* та місцевих бойовиків-буддистів на мусульманську меншість у серпні 2017р.[101] Гуманітарна криза в Ракхайні тривала і в 2018р. Поточний мирний процес, започаткований у 2015р., впродовж року не мав особливого успіху на фоні загострення насильства, особливо у північно-східних штатах Качин і Шан на кордоні з Китаєм[102]. За однією з оцінок, у М'янмі у 2018р. загинули 265 комбатантів і цивільних[103].

У Качині та Шані з 2011р. були переміщені понад 120 тис. осіб, і у травні Спеціальний доповідач ООН про ситуацію з правами людини у М'янмі попередив про різку ескалацію сутичок між *Tatmadaw* та Армією незалежності Качину (*Kachin Independence Army*)[104].

Гуманітарна криза рохінджа

У 2018р. понад 900 тис. рохінджа залишались у таборах біженців на півдні Бангладеш після нападів *Tatmadaw* наприкінці 2017р. Це найбільше за розмірами і скупченістю поселення біженців у світі[105]. За умов відсутності будь-яких гарантій громадянства та безпеки в разі повернення рохінджа до М'янми плани репатріації були відкладені на невизначений термін, а перспектива їх появи залишається невизначеною – попри зростаючий дипломатичний тиск з боку Китаю стосовно початку репатріації[106]. Десятиліття

[99] Hart, M., 'Myanmar's peace process on life support', Geopolitical Monitor, 10 Jan. 2019.

[100] International Crisis Group (ICG), *Fire and Ice: Conflict and Drugs in Myanmar's Shan State*, Asia Report no.299 (ICG: Brussels, 8 Jan. 2019); Combs, D., 'Myanmar's jade-fueled war', *The Diplomat,* 1 June 2018.

[101] Про кризу рохінджа у 2017р. див.: Дейвіс, Гіасі, Су (посилання 35).

[102] International Crisis Group (ICG), *Myanmar's Stalled Transition,* Asia Briefing no.151 (ICG: Brussels, 28 Aug. 2018).

[103] Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Myanmar', 2018.

[104] UN News, '"Sharp escalation" in fighting across Myanmar's Kachin state, warns rights expert', 1 May 2018; Combs, D., 'Myanmar's fighting season in Kachin', *The Diplomat,* 18 May 2018; Nickerson, J., 'The Kachin IDP crisis: Myanmar's other humanitarian disaster', Al Jazeera, 2 Dec. 2018. Див. також: Brenner, D., 'Inside the Karen insurgency: Explaining conflict and conciliation in Myanmar's changing borderlands', *Asian Security,* vol.14, no.2 (2018), pp.83-99.

[105] UN High Commissioner for Refugees, *Global Trends: Forced Displacement in 2017*, 2018, pp.24-25. Див. також: Holloway, K. and Fan, L., *Dignity and the Displaced Rohingya in Bangladesh*, Humanitarian Policy Group Working Paper, Aug. 2018.

[106] *The Economist,* 'Rohingya refugees in Bangladesh refuse to go back to Myanmar', 22 Nov. 2018; International Crisis Group (ICG), *Bangladesh-Myanmar: The Danger of Forced Rohingya Repatriation*, Asia Briefing no.153 (ICG: Brussels, 12 Nov. 2018).

політичних репресій і періодичних спалахів насильства, безпрецедентний масштаб нинішньої кризи та зростаюча увага з боку джихадистських угруповань створюють умови для радикалізації рохінджа. Наразі, однак, головне повстанське угруповання, Армія порятунку рохінджа Аракану (*Arakan Rohingya Salvation Army*), не помічене у зв'язках з будь-яким радикальним ісламістським рухом; у 2018р. воно вдавалося лише до кількох дрібних нападів[107].

У березні 2017р. Рада ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*) створила Незалежну міжнародну місію із встановлення фактів (*Independent International Fact-finding Mission*, *FFM*) у М'янмі для розслідування звинувачень у порушенні прав людини військовими та силами безпеки у трьох штатах: Качин, Ракхайн і Шан. 18 вересня 2018р. *FFM* оприлюднила доповідь, у якій дійшла висновку, що дії *Tatmadaw* є злочинами проти людяності, військовими злочинами та, можливо, геноцидом. Щонайменше 10 тис. осіб (за обережною оцінкою) загинули під час "зачисток" з "геноцидними намірами" у штаті Ракхайн, що тривали понад два місяці у 2017р.[108]

Супутникові знімки показують, що 40% сіл на півночі Ракхайну частково або повністю знищені. У доповіді також зазначається, що згідно з міжнародним правом, армія М'янми вчинила "найтяжчі злочини"; Місія закликає РБ ООН передати справу М'янми до Міжнародного кримінального суду (МКС, *International Criminal Court*, *ICC*) або створити міжнародний трибунал для переслідування тих, кого визнають відповідальним за насильство, включно з армійськими командирами. Крім того, в доповіді міститься заклик до перевірки військових і до конституційних змін з метою покласти край політичному домінуванню генералів *Tatmadaw*[109]. Також з'являється дедалі більше свідчень використання військовими у М'янмі соцмереж для поширення провокативних ксенофобських повідомлень з метою розпалювання ворожнечі між мусульманами та буддистами та підбурення до нападів на рохінджа[110].

У серпні понад 130 депутатів парламентів п'яти країн АСЕАН зажадали розслідування справи М'янми в МКС[111]. 18 вересня, в день публікації доповіді *FFM*, МКС оголосив про початок попереднього вивчення наявності достатніх доказів для повноцінного розгляду справи по суті[112]. Уряд М'янми спростував висновки *FFM*, і очікувалося, що Росія і Китай заблокують їх

[107] Fair, C.C., 'Arakan Rohingya Salvation Army: Not the jihadis you might expect', Lawfare, 9 Dec. 2018.

[108] United Nations, Human Rights Council, Report of the detailed findings of the Independent International Fact-finding Mission on Myanmar, A/HRC/39/CRP.2, 17 Sep. 2018. Про складність визначення числа загиблих див. сс.241-242 зазначеної доповіді.

[109] Cumming-Bruce, N., 'Myanmar's "gravest crimes" against Rohingya demand action, UN says', *New York Times*, 18 Sep. 2018.

[110] Mozur, P., 'A genocide incited on Facebook, with posts from Myanmar's military', *New York Times,* 15 Oct. 2018; Douek, E., 'Facebook's role in the genocide in Myanmar: New reporting complicates the narrative', Lawfare, 22 Oct. 2018.

[111] Ellis-Petersen, H., 'Rohingya crisis: 132 MPs across region call for Myanmar to be referred to ICC', *The Guardian*, 24 Aug. 2018.

[112] Wintour, P., 'Myanmar Rohingya crisis: ICC begins inquiry into atrocities', *The Guardian*, 19 Sep. 2018. Аналіз аргументів "за" та "проти" рішення МКС див.: Davies, S.E. and Hall, I., 'Commentaries on the International Criminal Court decision on Bangladesh and the Rohingya people', *Australian Journal of International Affairs,* vol.73, no.1 (2019).

розгляд у РБ ООН[113]. У жовтні голова *FFM* М.Дарусман (*Marzuki Darusman*) заявив, що тисячі рохінджа все ще тікають до Бангладеш, а 250-400 тис., які, за оцінкою, залишились у М'янмі, продовжують потерпати від жорстких обмежень і репресій "триваючого геноциду"[114].

Мирний процес

Уряд М'янми намагався просувати складний мирний процес на основі Загальнонаціональної угоди про припинення вогню 2015р. (*Nationwide Ceasefire Agreement*), підписаної спочатку вісьмома повстанськими угрупованнями. Ще два угруповання – Партія нової держави Мон (*New Mon State Party*) і Демократичний союз Лаху (*Lahu Democratic Union*) – підписали її в лютому 2018р., але найпотужніші загони ополчення країни, в т.ч. Армія незалежності Качину та Армія національного визволення Таангу (*Ta'ang National Liberation Army*), все ще відмовлялися від приєднання до Угоди[115]. Фактичний керівник М'янми (офіційно – державний радник) Аун Сан Су Чжи (*Aung San Suu Kyi*) взяла участь в останній зустрічі в рамках діалогу в липні 2018р. з метою переконати більше повстанських угруповань приєднатися до цієї ініціативи[116]. Однак реального прогресу не спостерігалося, і мирний процес – до якого дуже слабко долучено громадянське суспільство, а з офіційних переговорів фактично виключені жінки, – схоже, згасає[117].

У листопаді два ключові учасники Загальнонаціональної угоди – Національний союз Карену/Армія національного визволення Карену (*Karen National Union/Karen National Liberation Army*) та Рада відновлення держави Шан/Армія держави Шан-Південь (*Restoration Council of Shan State/Shan State Army-South*) – призупинили участь в офіційних мирних переговорах[118]. 21 грудня *Tatmadaw* оголосили чотиримісячне припинення вогню у штатах Качин і Шан (але не у штаті Ракхайн), намагаючись реанімувати переговори, що зайшли у глухий кут[119].

Збройний конфлікт на Філіппінах

Одним із найбільш тривалих і кривавих конфліктів в Азії є повстання Моро в регіоні Мінданао на півдні Філіппін. Упродовж багатьох років різноманітні учасники цього конфлікту об'єднались у два головні сепаратистські

[113] Nichols, M., 'Nine UN Security Council members ask to discuss Myanmar inquiry', Reuters, 17 Oct. 2018; Nichols, M., 'UN Security Council mulls Myanmar action; Russia, China boycott talks', Reuters, 17 Dec. 2018.

[114] *The Guardian*, 'Rohingya genocide is still going on, says top UN investigator', 24 Oct. 2018.

[115] *Jakarta Post*, 'Two ethnic groups sign up to Myanmar's "broken" peace process', 13 Feb. 2018.

[116] Про два попередні раунди переговорів у серпні 2016р. і травні 2017р. див.: Дейвіс, Гіаці, Су (посилання 35); *The Mainichi*, 'Myanmar peace conference reaches more agreements for future union', 17 July 2018.

[117] Pepper, M., 'Ethnic minority women, diversity, and informal participation in peacebuilding in Myanmar', *Journal of Peacebuilding & Development*, vol.13, no.2 (2018), pp.61-75.

[118] Nyein, N., 'KNU reiterates hiatus in peace talks', *The Irrawaddy*, 12 Nov. 2018.

[119] Naing, S. and Aung, T.T., 'Myanmar army pauses operations in north in rare conciliatory action', Reuters, 21 Dec. 2018.

угруповання: Ісламський фронт визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front*) і Фронт національного визволення Моро (*Moro Nationalist Liberation Front*). У 2014р. останнє угруповання підписало мирну угоду з Урядом Філіппін[120].

Тим часом регіон Мінданао став родючим грунтом для прихильних до ІД екстремістських угруповань, які брали участь у заколоті в м.Мараві у 2017р.[121] У 2018р. відновлення міста відбувалося повільно, і напруженість залишалася високою, особливо після подовження Президентом Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*) військового стану на Мінданао у грудні[122].

26 липня 2018р. Президент Р.Дутерте підписав Основний закон про Бангсаморо (*Bangsamoro Organic Law*), що грунтується на мирній угоді 2014р.[123] Серед головних положень закону – перетворення (після схвалення плебісцитом) нинішнього "Автономного регіону на мусульманському Мінданао" на "Автономний регіон Бангсаморо на мусульманському Мінданао". Нове утворення має охоплювати додаткові провінції, а його Уряд матиме ширші делеговані повноваження. Наприкінці 2018р. ці зміни ще чекали на схвалення (плебісцит був запланований на початок 2019р.), але не виключено, що прийнятної мирної угоди вистачить, аби спонукати Ісламський фронт визволення Моро приєднатися до Фронту національного визволення Моро та Уряду в боротьбі з угрупованнями, прихильними до ІД[124].

Так само далекою, попри спорадичні мирні переговори, була мета завершення майже 60-річного повстання Нової народної армії (*New People's Army*, *NPA*) – збройного крила Комуністичної партії Філіппін – та її ширшої політичної організації – Національного демократичного фронту (*National Democratic Front*)[125]. Переговори, що мали відбутися між Урядом і Національним демократичним фронтом в Осло (Норвегія) у червні 2018р., скасували, і попри досить плідні переговори на місцях, до кінця року всі національні заходи зміцнення впевненості та довіри зазнали краху через войовничу риторику з боку лідерів обох сторін[126]. За даними збройних сил Філіппін, повстання *NPA* сходить нанівець (про що свідчить, зокрема,

[120] Про мирний процес з Ісламським фронтом визволення Моро див.: Свенссон І., Лундгрен М. "Посередництво та мирні угоди". – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ І розділу 2; Sombatpoonsiri, J., 'Securing peace? Regime types and security sector reform in the Patani (Thailand) and Bangsamoro (the Philippines) peace processes, 2011-2016', *Strategic Analysis,* vol.42, no.4, 2018, pp.377-401.

[121] Про конфлікт у Мараві див.: Дейвіс, Гіасі, Су (посилання 35); Franco, J., 'Philippines: Addressing Islamist militancy after the battle for Marawi', Commentary, International Crisis Group, 17 July 2018.

[122] Millar, P., 'Whatever happened to the liberation of Marawi City', *Southeast Asia Globe*, 17 Oct. 2018; Beltran, M. and Tobin, M., 'Duterte's martial law extension renews fears of authoritarianism in the Philippines', *South China Morning Post*, 8 Dec. 2018.

[123] Cook, E., 'What does Duterte's signing of the Bangsamoro Law mean?', *The Diplomat*, 1 Aug. 2018.

[124] Ximenes, F.B., 'Bringing peace to the Philippines' troubled south: The Bangsamoro Organic Law', *The Diplomat*, 2 Oct. 2018; Ellis-Petersen, H. and Fonbuena, C., 'Philippines: Scores of Islamic State fighters on Mindanao island', *The Guardian*, 11 Nov. 2018.

[125] Докладніше про мирні переговори див. 'Timeline: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986-present', GMA News Online, 6 Dec. 2017.

[126] Clapano, J. R., 'Joma Sison hits cancellation of peace talks', *Philippine Star*, 16 June 2018; Regalado, E., 'Duterte warns NPA: Blood will flow', *Philippine Star*, 20 Dec. 2018.

здача в полон 326 бойовиків *NPA* у січні 2018р.), і до кінця року загроза від нього офіційно визнавалася лише в кількох районах Мінданао[127]. Однак, за іншими повідомленнями, *NPA* досі становить серйозну небезпеку[128].

Хоча число загиблих цивільних на Філіппінах у 2018р. точно не відоме та викликає спори, але є свідчення, що внаслідок урядової "війни з наркотиками", започаткованої у 2016р., з приходом на посаду Президента Р.Дутерте, загинуло більше людей, ніж унаслідок повстань. За урядовою статистикою, у період з липня 2016р. до кінця листопада 2018р. загинули 5 050 цивільних осіб, а за оцінками правозахисних організацій, це число може становити 12-27 тис. осіб[129]. *ACLED* подає значно нижчі оцінки, зафіксувавши понад 1 000 цивільних жертв у 2018р., переважно внаслідок війни з наркотиками[130]. У лютому 2018р. Міжнародний червоний хрест почав вивчати факти скоєння злочинів проти людяності під час війни з наркотиками[131].

[127] Punongbayan, M., 'AFP sees NPA threat being degraded', *Philippine Star*, 5 Feb. 2018; *Sun Star*, 'NPA threat reduced in Bukidnon', 9 Aug. 2018; Crismundo, M., 'Threat level of 5 NPA fronts downgraded', *Manila Bulletin*, 25 Aug. 2018.

[128] Lischin, L., 'The escalating violence of the New People's Army in Mindanao', New Mandala, 19 Sep. 2018.

[129] Ellis-Petersen, H., 'Duterte's Philippines drug war death toll rises above 5 000', *The Guardian*, 19 Dec. 2018.

[130] Kishi and Pavlik (посилання 55), p.11. Див. також: Kishi, R., Pavlik, M. and La Vina, R., 'Duterte's war: Drug-related violence in the Philippines', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), [n.d.]; Davis, Ghiasy and Su (посилання 35), p.54.

[131] *The Guardian*, 'ICC launches crimes against humanity inquiry into Duterte's war on drugs', 8 Feb. 2018.

IV. Збройні конфлікти та мирні процеси у Європі

ЯН ДЕЙВІС

У Європі у 2018р. точився один активний збройний конфлікт – в Україні. Першопричини цього конфлікту та його класифікація – вважати його громадянською війною з переважно внутрішніми причинами чи іноземною інтервенцією Росії, – є предметом гарячих дискусій. Враховуючи стан конфлікту у 2018р., у виданні він визначається як інтернаціоналізований субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності[1]. Стосовно деяких невирішених конфліктів в Європі, хоч і неактивних, перспективи врегулювання залишилися примарними. У цьому підрозділі розглядаються головні події у регіоні та активний збройний конфлікт в Україні.

Ключові загальні події

Хоча Європа вже два десятиліття виглядає переважно мирним регіоном, але й тут зберігається напруженість, пов'язана з нерозв'язаними конфліктами, особливо на пострадянському просторі та в умовах високої мілітаризації і суперечок з питань безпеки, зокрема в Чорноморському регіоні[2]. Політична напруженість зберігалася також у деяких районах Південно-Східної Європи, хоча суперечка з приводу назви країни між Колишньою Югославською Республікою Македонія і Грецією наприкінці року наближалася до завершення (див. нижче). У 2018р. формально розпустилося баскське сепаратистське угруповання "Країна Басків і свобода" (*Euskadi Ta Askatasuna*, *ETA*) – після оголошення у 2011р. безстрокового припинення вогню і здачі зброї у 2017р.[3]

Зберігалася напруженість між Росією і державами-членами НАТО (та Заходом загалом). У НАТО і в Росії проводилися військові навчання (зокрема, *Trident Juncture* і *Восток*, відповідно) небачених з часів холодної війни масштабів; постійно лунали звинувачення у втручанні Росії у

[1] Визначення і класифікацію конфліктів див. у підрозділі I цього розділу. Обговорення першопричин конфлікту в Україні та підстав вважати його громадянською війною (що наразі згасла до субнаціонального збройного конфлікту) переважно з внутрішніми причинами чи іноземною інтервенцією Росії, див.: Вілсон Е. "Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту у Донбасі". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 4; Clem, R.S., 'Clearing the fog of war: Public versus official sources and geopolitical storylines in the Russia-Ukraine conflict', *Eurasian Geography and Economics*, vol.58, no.6 (2017), pp.592-612. Аналіз питань ідентичності, можливостей і втрат як чинників російської інтервенції в Україні див.: Freire, M.R. and Heller, R., 'Russia's power politics in Ukraine and Syria: Status-seeking between identity, opportunity and costs', *Europe-Asia Studies*, vol.70, no.8 (2018), pp.1185-1212.

[2] Melvin, N.J., *Rebuilding Collective Security in the Black Sea Region*, SIPRI Policy Paper no.50 (SIPRI: Stockholm, Dec. 2018).

[3] *The Economist*, 'Spain's ETA Basque terrorists disband', 10 May 2018; Jones, S., 'Spanish PM says Eta's crimes will not go unpunished', *The Guardian*, 4 May 2018.

Схема 2.1. Спірні території на пострадянському просторі у 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <https://nordpil.se/>.

внутрішню політику західних країн[4]. Замах на вбивство у Великій Британії втікача з Росії в березні з використанням токсичної хімічної речовини (з наступною загибеллю британської громадянки) та покладання Заходом вини за цей інцидент на Росію ще більше посилило напруженість між Росією і Заходом[5].

Задавнений конфлікт у Північній Ірландії був загалом врегульований у 1998р. завдяки Угоді Страсної п'ятниці (*Good Friday Agreement*). Однак переговори про *Brexit* на виконання результатів британського референдуму 2016р. про вихід з ЄС продовжували створювати невизначеність стосовно режиму сухопутного кордону між Великою Британією та Ірландією. Легкість перетину кордону, разом з його демілітаризацією, були важливими

[4] Про погіршення відносин між Росією і США див.: Сміт Д. "Міжнародна напруженість і зміни балансу сил". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 1; Grono, M., 'Mirror images: The standoff between Moscow and Western capitals', Commentary, International Crisis Group, 4 May 2018; див. також розділ 1 цього видання. Про конфлікти на пострадянському просторі див.: Klimenko, E., 'Protracted armed conflicts in the post-Soviet space and their impact on Black Sea security', SIPRI Insights on Peace and Security no.2018/8, Dec. 2018. Про військові навчання див.: Johnson, D., 'VOSTOCK 2018: Ten years of Russian strategic exercises and warfare preparation', *NATO Review,* 20 Dec. 2018; NATO, 'Trident Juncture 2018', 29 Oct. 2018. Про звинувачення Росії у втручанні у виборчі процеси на Заході див.: *New York Times*, 'Russian hacking and influence in the US election'.

[5] Про спробу отруєння у Великій Британії див. у підрозділі II розділу 8 цього видання.

елементами Угоди Страсної п'ятниці. Зберігаються побоювання можливого повернення насильства, якщо з будь-якої причини виявиться неможливим продовжити політичне та конституційне врегулювання у Північній Ірландії[6].

Хоча наплив біженців і мігрантів до Європи у 2018р. різко зменшився до близько 140 тис. осіб після піку 2015-2016рр. (понад 1 млн. у 2015р.), число загиблих серед тих, хто намагався перетнути Середземне море на шляху з Північної Африки, залишалося високим – за оцінкою, 2 275 осіб (проти 3 139 – у 2017р. та 5 096 – у 2016р.)[7].

Неактивні збройні конфлікти на пострадянському просторі

У 2018р. на пострадянському просторі було три більш-менш неактивні збройні конфлікти – в Нагірному Карабаху (Вірменія та Азербайджан), Осетії та Абхазії (Грузія) та у Придністров'ї (Молдова), – хоча напруженість у кожному з них залишалася високою (схема 2.1). Якщо у військовому сенсі ці конфлікти залишалися замороженими, то в соціально-економічній і політичній сферах вони продовжували еволюціонувати.

Нагірно-Карабаський конфлікт – протистояння між Вірменією та Азербайджаном через спірну територію – у 2016-2017рр. періодично переростав у насильство, але 2018р. видався відносно спокійнішим[8]. Регулярні мирні переговори між Вірменією та Азербайджаном за посередництва Мінської групи ОБСЄ не спромоглися розв'язати конфлікт, якому у 2018р. минуло 30 років[9]. Обидві сторони останніми роками нарощують військові потенціали, і ризик ще одного великого конфлікту зберігається[10]. У травні 2018р. сталося найбільше військове зіткнення на лінії контакту в районі покинутого села Гюннют. Попри брак подробиць, за повідомленнями, сутичка завершилася тим, що Азербайджан повернув собі кілька окупованих сіл і стратегічних позицій; загинув як мінімум один солдат[11].

Переговори міністрів закордонних справ Вірменії та Азербайджану в жовтні 2017р. та в січні 2018рр. за посередництва Мінської групи сприяли

[6] Watson, T., 'Brexit could "re-ignite conflict" in Northern Ireland', BBC News, 14 Sep. 2018; Goodman, P.S., 'The border dividing Ireland has long been invisible. Brexit threatens to make it real', *New York Times*, 26 Dec. 2018.

[7] UN High Commissioner for Refugees, 'Desperate journeys: Refugees and migrants arriving in Europe and at Europe's borders, January-December 2018', 18 Dec. 2018. Про політичну відповідь ЄС на кризу біженців див.: Гріп Л. "Світова криза біженців і її вплив на Європу". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 11; Гріп Л. "Реагування на рівнях ООН і регіонів на кризи, пов'язані з переміщенням". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 7.

[8] Дейвіс Я., Ентоні Я. "Збройні конфлікти в Європі". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 2.

[9] Стислу характеристику і список учасників Мінської групи ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання. До інших мирних пропозицій належали мирна ініціатива Казахстану та Росії, посередницькі зусилля Ірану й Туреччини та резолюції РБ ООН. Останній аналіз мирних зусиль Ірану див.: Mahmudlu, C. and Abilov, S., 'The peace-making process in the Nagorno-Karabakh conflict: Why did y fail in its mediation effort?', *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol.26, no.1 (2018), pp.33-49.

[10] Klimenko (посилання 4).

[11] Gurbanov, I., 'Aggravated situation around Azerbaijan's Nakhchivan exclave', Eurasia Daily Monitor, 4 June 2018.

прогресу в контролі над припиненням вогню, а саме – до принципової домовленості збільшити чисельність спостерігачів ОБСЄ на лінії контакту з 6 до 13[12]. Наприкінці року, однак, було не ясно, чи реалізований цей захід.

Зміна влади у Вірменії після масових протестів у травні та "оксамитової революції" у квітні 2018р. посилила непевність, зокрема, через те, що залишалася неясною позиція нового Прем'єр-міністра Вірменії Н.Пашиняна стосовно конфлікту та мирного процесу[13]. Зустрічі у Брюсселі та Нью-Йорку, відповідно, в липні та вересні міністрів закордонних справ Вірменії та Азербайджану зі співголовами Мінської групи не внесли особливої ясності чи прориву в переговори[14]. Водночас, обидві сторони домовилися створити новий канал зв'язку для врегулювання інцидентів на кордоні та в зоні Нагірно-Карабаського конфлікту. 5 грудня міністри закордонних справ зустрілися вчетверте впродовж року з метою підготовки переговорів між лідерами держав у 2019р.[15]

Конфлікти в Абхазії і Південній Осетії (Грузія) у 2018р. залишалися нерозв'язаними, без ознак політичного прориву, попри висунення Грузією у квітні нової мирної ініціативи[16]. Збільшення торгівлі між Грузією і двома бунтівними територіями та між Абхазією і країнами за межами регіону також створювало потенційний місток між розділеними громадами[17]. Однак Механізм попередження та реагування на інциденти (*Incident Prevention and Response Mechanism*) як головний переговорний форум ОБСЄ з розв'язання практичних проблем у зонах конфліктів залишався заблокованим і майже зруйнованим[18].

У Молдові ОБСЄ намагається вирішити конфлікт із сепаратистським регіоном Придністров'я, що з 1992р. контролює територію Молдови на схід від Дністра[19]. Наприкінці 2017р. ОБСЄ повідомила про "суттєвий прогрес" у переговорах лідерів Молдови з сепаратистським регіоном[20]. Однак у 2018р.

[12] Massis Post, 'OSCE to deploy seven more ceasefire monitors in the Nagorno-Karabakh conflict zone', 26 Jan. 2018.

[13] *The Economist*, 'Armenia's revolution continues, as its opposition leader nears power', 3 May 2018; De Waal, T., 'Armenia's revolution and the Karabakh conflict', Carnegie Europe, 22 May 2018; Shiriyev, Z., 'For Azerbaijan, Armenia's political upheaval is a double-edged sword', Commentary, International Crisis Group, 25 May 2018.

[14] CivilNet, 'Armenian and Azerbaijani foreign ministers meet in Brussels', 12 July 2018; Tert.am, 'Armenian, Azerbaijani foreign ministers meet in New York', 27 Sep. 2018.

[15] Vartanyan, O., 'Armenia elections boost hopes for peace with Azerbaijan', Commentary, International Crisis Group, 10 Dec. 2018.

[16] Anshba, R., 'Georgia's overtures to Abkhazia and South Ossetia are flawed', Chatham House, 26 Nov. 2018; Menabde, G., 'Abkhazia and South Ossetia reject Georgia's peace plan', Eurasia Daily Monitor, 18 Apr. 2018.

[17] International Crisis Group (ICG), *Abkhazia and South Ossetia: Time to Talk Trade*, Europe Report no.249 (ICG: Brussels, 24 May 2018).

[18] Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'The 89th Incident Prevention and Response Mechanism meeting takes place in Ergneti', Press release, 14 Sep. 2018; Guthrie, S. and Morrison, T., 'Russia blames Georgia for politicizing IPRM', Georgia Today, 20 Sep. 2018.

[19] Клименко К. "Конфлікти на пострадянському просторі: останні події". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 4; Klimenko (посилання 4) pp.11-15.

[20] Дейвіс, Ентоні (посилання 8).

помітних проривів у мирному процесі ОБСЄ не було. У червні 2018р. після дебатів за ініціативою Молдови ГА ООН ухвалила резолюцію, що закликає Росію вивести війська з Придністров'я[21].

Південно-Східна Європа

Ситуація у багатьох районах Південно-Східної Європи залишається нестабільною. У Косово напруженість між косовськими сербами та косовськими албанцями зберігалася, особливо на півночі. Діалог з питань нормалізації взаємин між Косово і Сербією за підтримки ЄС супроводжували проблеми, включно з убивством сербського політика О.Івановича (*Oliver Ivanovic*) у Мітровиці 16 січня та затриманням у березні ще одного сербського політика, який відвідував це місто[22]. У вересні повідомлялося, що керівники Сербії і Косово розглядають пропозицію стосовно зміни кордонів Косово за етнічним принципом. Переговори між Президентом Сербії А.Вучичем (*Aleksandar Vucic*) і Президентом Косово Х.Тачі (*Hashim Thaçi*) тривали понад рік; пропонувалося, щоб Сербія забрала північ Косово в обмін на відмову від частини Прешевської долини. Однак переговори зволікалися, а проти ідеї, яку підтримують США, в її нинішній формі активно заперечують в ЄС[23].

У жовтні в Косово оголосили наміри реорганізувати сили безпеки в національну армію, що збільшило напруженість у відносинах із Сербією і викликало осуд ЄС і НАТО. Тим не менш у грудні Парламент Косово схвалив урядовий план з реорганізації легкоозброєних Сил безпеки Косово в Армію і збільшення її чисельності впродовж наступних 10 років до 5 000 військовослужбовців регулярних військ і 3 000 резервістів. Це рішення підтримали США[24]. Ще більше посилило напруженість як усередині Косово, так і у відносинах із сусідами запровадження 100% тарифу на імпорт до Косово з Боснії і Сербії[25].

12 червня Колишня Югославська Республіка Македонія домовилася з Грецією про зміну своєї назви на Республіку Північна Македонія, фактично завершивши 27-річну суперечку між двома країнами – хоч угоду ще мали затвердити парламенти обох країн і референдум у Колишній Югославській Республіці Македонія[26]. Ця суперечка між ними триває з 1991р., коли

[21] United Nations, General Assembly, Resolution 72/282, 'Complete and unconditional withdrawal of foreign military forces from the territory of the Republic of Moldova', 13 June 2018.

[22] *The Economist*, A decade since independence, Kosovo is still violent', 15 Feb. 2018; MacDowall, A., 'Kosovo detains Serbian politician after "illegal entry" into region', *The Guardian*, 26 Mar. 2018.

[23] Santora, M., 'Talk of ethnic partition of Kosovo revives old Balkan ghosts', *New York Times*, 19 Sep. 2018; Walker, S. and MacDowall, A., 'US-backed Kosovo land-swap border plan under fire from all sides', *The Guardian*, 3 Sep. 2018.

[24] Surk, B., 'Kosovo Parliament votes to create an army, defying Serbia and NATO', *New York Times*, 14 Dec. 2018.

[25] Bytyci, F., 'Amid recognition row, Kosovo hits Serbia with more customs tariffs', Reuters, 28 Dec. 2018.

[26] Kitsantonis, N., 'Macedonia agrees to change its name to resolve dispute with Greece', *New York Times*, 12 June 2018.

Колишня Югославська Республіка Македонія проголосила незалежність від Югославії під назвою Республіка Македонія. Греція виступала проти назви "Македонія", стверджуючи, що вона приховує територіальні претензії на північний регіон Греції з такою самою назвою, і у відповідь заблокувала приєднання країни до ЄС і НАТО.

Угода здобула переважну підтримку (близько 91% голосів) на референдумі у Колишній Югославській Республіці Македонія 30 вересня, але явка, потрібна для визнання чинності референдуму, склала менше 50% (36,9%), що деякі аналітики пояснювали впливом російської компанії дезінформації[27]. Проте Прем'єр-міністр З.Заєв (*Zoran Zaev*) пообіцяв продовжити процес ратифікації, і голосування в Парламенті Македонії було призначене на 9 січня 2019р. Грецький Парламент також мав поставити на голосування це питання на початку 2019р.

Збройний конфлікт в Україні

Отримавши незалежність після розпаду Радянського Союзу у 1991р., Україна намагалася балансувати між тіснішою інтеграцією із Західною Європою, з одного боку, і співпрацею з Росією, з іншого. Росія, вбачаючи загрозу своїм інтересам у прозахідній Україні, анексувала в березні 2014р. Крим і спровокувала заколот на сході України[28]. З 14 квітня 2014р. по 15 лютого 2019р. у війні між силами українського Уряду і підтримуваними Росією сепаратистами загинули 12 800-13 000 осіб (щонайменше 3 321 цивільний і близько 9 500 комбатантів). Заяви про те, що серед загиблих сепаратистів були також російські найманці та/або військовослужбовці російських регулярних військ, було важко перевірити[29].

Хоча на Донбасі у 2018р. було значно менше бойових втрат і цивільних жертв (55 загиблих і 224 поранених, що у понад 2 рази менше, ніж у 2017р.), але щонайменше 5,2 млн. осіб продовжували потерпати від гуманітарної кризи на Сході України. Близько 1 млн. осіб відчували брак продовольства, 1,5 млн. були ВПО, і набагато більше стикалися з бідністю та репресіями[30]. У східній Україні також фіксувався один з найвищих у світі рівень замінування території[31].

[27] BBC News, 'Macedonia referendum: Name change vote fails to reach threshold', 1 Oct. 2018; Metodieva, A., 'How disinformation harmed the referendum in Macedonia', Blog post, German Marshall Fund, 2 Oct. 2018; Tisdall, S., 'Result of Macedonia's referendum is another victory for Russia', *The Guardian*, 1 Oct. 2018.

[28] Аналіз причин конфлікту в Україні див.: Wilson (посилання 1); Clem (посилання 1).

[29] Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 'Report on the human rights situation in Ukraine: 16 November 2018 to 15 February 2019', 12 Mar. 2019. Див.: Дорош С. "Сколько россиян погибло на Донбассе?". – BBC Україна, 15 червня 2017р.

[30] International Crisis Group (ICG), *"Nobody Wants Us": The Alienated Civilians of Eastern Ukraine*, Europe Report no.252 (ICG: Brussels, 1 Oct. 2018); UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Ukraine Humanitarian Bulletin*, no.28 (1 Sep.-31 Oct. 2018).

[31] United Nations Ukraine, 'Statement by the Humanitarian Coordinator in Ukraine on the tragic death of three children in eastern Ukraine', 1 Oct. 2018.

Ширша конфронтація

Конфлікт в Україні одночасно залежить від геополітичної конфронтації між Росією і західними державами та впливає на неї, про що свідчать поставки озброєнь і військова допомога обом сторонам. За оцінкою України, сили проросійських сепаратистів на Донбасі налічують близько 35 тис., у т.ч. від 3 600 до 4 200 кадрових російських військових і найманців, і мають на озброєнні близько 1 400 бронемашин і танків, а також міномети великого калібру та іншу артилерію[32]. Україна також звинувачує Росію у продовженні постачання сепаратистам військової техніки, зокрема, засобів радіоелектронної боротьби, що підтверджують і спостерігачі ОБСЄ[33].

Український Уряд, своєю чергою, отримує зброю і допомогу в підготовці військ від США та ряду інших країн-членів НАТО. Так, у грудні 2017р. США оголосили про продаж Україні 210 протитанкових ракет *Javelin* на $47 млн. – щоправда, як повідомлялось, із деякими обмеженнями на їх використання на лінії зіткнення на Донбасі, – а також про постачання снайперських гвинтівок[34]. У лютому 2018р. Президент П.Порошенко оголосив про очікуване надходження протиснайперської зброї, а також засобів радіоелектронної боротьби і протиповітряної оборони[35]. У листопаді повідомлялося, що США та Україна наблизилися до домовленості про постачання інших неназваних американських озброєнь[36].

Із 2015р. в Україні працюють три місії з підготовки сил безпеки: Спільна багатонаціональна тренувальна група для України (*Joint Multinational Training Group-Ukraine*) за участі Великої Британії, Данії, Литви, Канади, Польщі, США і Швеції; *Operation Orbital* – Велика Британія; *Operation Unifier* – Канада[37]. Крім того, після ухвалення Україною у січні 2018р. закону, що дозволяє в'їзд до країни до 3 000 іноземних військовослужбовців для навчань і підготовки військ, відбувся ряд багатосторонніх і двосторонніх військових навчань (таблиця 2.3)[38]. Ці навчання проводяться регулярно та допомагають підвищити сумісність збройних сил НАТО та України, а також є сигналом солідарності її учасників з Україною.

[32] Gould, J., 'US, Ukraine in "close discussion" for new lethal arms', Defense News, 18 Nov. 2018; "Арсенал "ЛДНР". Як виглядає "армія" бойовиків на п'ятому році війни". – Радіо Свобода Європа/Радіо Свобода, 6 серпня 2018р.; "10 фактів, які потрібно знати про російську військову агресію проти України", Офіційний сайт Міністерства оборони України.

[33] Див., наприклад: Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Latest from the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM), based on information received as of 19:30, 10 August 2018', 11 Aug. 2018.

[34] Lederman, J., 'US agrees to send lethal weapons to Ukraine, angering Russia', *Military Times*, 23 Dec. 2017; Rogin, J., 'Trump administration approves lethal arms sales to Ukraine', *Washington Post*, 20 Dec. 2017; , UAWire, 'US forbids Ukraine from using Javelin missile systems in Donbass', 7 May 2018.

[35] "Порошенко очікує на сучасну американську зброю "через кілька тижнів"" – Радіо Свобода Європа/Радіо Свобода, 28 лютого 2018р.

[36] Gould (посилання 32).

[37] Egnash, M., 'US, allies give Ukrainians a boost in building modern army', *Stars and Stripes,* 6 July 2017; British Ministry of Defence, 'UK extending training of Ukrainian armed forces', News release, 17 July 2017; Government of Canada, 'Operation UNIFIER', [n.d].

[38] "Порошенко підписав закон про допуск іноземних військових на навчання в Україну у 2018р." – Інтерфакс-Україна, 29 січні 2018р.

Таблиця 2.3. Багатосторонні і двосторонні навчання на території України у 2018р.

Навчання	Дати	Війська	Учасники
Sea Breeze 2018	9-21 липня	Авіація, сухопутні війська, флот і десантні війська	Болгарія, Велика Британія, Данія, Естонія, Грузія, Греція, Італія, Канада, Литва, Молдова, Норвегія, Польща, Румунія, Туреччина, Україна, Швеція і США (співорганізатор)
Rapid Trident 2018	3-15 вересня	Сухопутні війська	Азербайджан, Болгарія, Велика Британія, Данія, Грузія, Канада, Литва, Молдова, Німеччина, Польща, Румунія, США, Туреччина
Riverian 2018	4-7 вересня	Флот	Румунія
Clear Sky 2018	8-19 жовтня	Авіація	Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Нідерланди, Польща, Румунія, США

Джерела: Justinger, L., 'Exercise Rapid Trident 2018 enables relationships to cross borders', US Army, 14 Sep. 2018; US Department of Defense, 'Exercise Sea Breeze 2018 concludes in Ukraine', 19 July 2018; "Україно-румунські навчання *Riverine-2018* починаються в районі Одеси". – Агенство новин 112.UA, 5 вересня 2018р.; *"Clear Sky-2018*: Україна розпочинає навчання за участі літаків США". – УНІАН, 8 жовтня 2018р.

У листопаді новий фронт триваючого конфлікту на сході України відкрився в Азовському морі – суміжному з Чорним морем, – де розташовані важливі порти Донбасу – Маріуполь і Бердянськ (схема 2.1). Зіткнення на морі призвело до захоплення Росією трьох українських кораблів і 24 членів екіпажів. З точки зору Заходу, це було відкрите використання Росією сили проти України – вперше після російської анексії Криму у 2014р.[39] Кожна сторона звинувачувала іншу у провокації. На думку України, цей інцидент став кульмінацією кількамісячних російських спроб обмежити доступ суден зі східних портів України до Чорного моря – всупереч угоді 2003р. між двома країнами, згідно з якою запроваджено спільне використання Азовського моря[40]. Росія заявила, що судна увійшли в її територіальні води і що Президент України П.Порошенко спровокував конфронтацію з метою зміцнення своїх позицій у країні (перед президентськими виборами у березні 2019р.) та забезпечення підтримки Заходу. У відповідь український Парламент схвалив пропозицію П.Порошенка про запровадження у країні військового стану на 30 днів[41].

Упродовж цього періоду підвищеної напруженості між двома країнами українські посадовці також попереджали, що Росія стягує війська і техніку до кордону з Україною, готуючись до можливого вторгнення[42].

[39] *The Economist*, 'Explaining the naval clash between Russia and Ukraine', 1 Dec. 2018; BBC News, 'Russia-Ukraine tensions rise after Kerch Strait ship capture', 26 Nov. 2018.

[40] Wilson, A., 'Strait to war? Russia and Ukraine clash in the Sea of Azov', European Council of Foreign Relations, Commentary, 2 Oct. 2018.

[41] Gobert, S., 'Ukraine's impractical martial law', Commentary, Royal United Services Institute, 19 Dec. 2018; Ferris-Rotman, A., 'Ukraine to impose martial law as standoff with Russia in Black Sea intensifies', *Washington Post*, 26 Nov. 2018.

[42] Kramer, A.E., 'Ukraine asserts major Russian military buildup on eastern border', *New York Times*, 15 Dec. 2018.

Мирний процес

За даними Спеціальної моніторингової місії (СММ, *Special Monitoring Mission*) ОБСЄ в Україні, у 2018р. мирна угода і припинення вогню, досягнуті в лютому 2015р. і відомі як "Мінські домовленості-ІІ", порушувалися майже щодня[43]. Росія не бажає виводити свої сили та засоби з утримуваних сепаратистами районів Донбасу, а Україна, схоже, не зацікавлена в наданні особливого статусу переважно російськомовним районам Донецької і Луганської областей. Президент П.Порошенко робив певні кроки в напрямі передачі влади Донбасу, але найважливіші закони були заблоковані в Парламенті[44]. Упродовж року не були ухвалені й пропозиції із запровадження миротворчих місій[45]. Якщо стисло, Мінські домовленості-ІІ залишилися невиконаними і в підвішеному стані.

Конфлікт на Донбасі був предметом двох основних дипломатичних процесів: Нормандської четвірки (Німеччина, Росія, Франція, Україна) і Тристоронньої контактної групи (Росія, Україна, ОБСЄ), що має чотири робочі групи (економічна, гуманітарна, політична, безпекова). У червні 2018р. міністри закордонних справ країн Нормандської четвірки зустрілися для обговорення ситуації в Україні вперше з лютого 2017р. Вони розглянули кілька аспектів конфлікту, в т.ч. обмін полоненими, можливість запровадження миротворчої операції, стан безпеки та політичні реформи, – але без будь-якого очевидного прориву[46]. Наступна зустріч у Берліні в листопаді також не принесла успіху[47].

Тристороння контактна група у 2018р. збиралася регулярно, але крім кількох тимчасових припинень вогню, що сприяло зменшенню втрат, прогресу було дуже мало. На грудневому засіданні групи Спеціальний представник ОБСЄ Посол М.Сайдик (*Martin Sajdik*) висловив глибоке занепокоєння ситуацією: "Замість пошуку мирного врегулювання конфлікту, сторони, схоже, рухаються у протилежному напрямі"[48]. Наприкінці 2018р. припинення конфлікту на Донбасі залишалося питанням далекої перспективи.

[43] Спеціальна моніторингова місія видає тижневі і спеціальні звіти про кризу в Україні; див. <https://www.osce.org/ukrainecrisis>. Про ОБСЄ у конфлікті в Україні та його врегулювання див.: Ентоні Я. "Європейська безпека". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ І розділу 4; Вілсон (посилання 1); Ентоні Я., Перло-Фрімен І., Веземан С.Т. "Український конфлікт і його наслідки". – *Щорічник СІПРІ 2015*, розділ 3.

[44] International Crisis Group (посилання 30).

[45] Про пропозиції стосовно миротворчих місій див. у підрозділі ІІ розділу 3 цього видання. Див. також: Lawson, E., 'Considering a UN peacekeeping mission in the Donbas', Conference report, Royal United Services Institute, Feb. 2019.

[46] Sputnik, 'Russian Foreign Minister Lavrov on Normandy Four talks: "meeting was useful"', 12 June 2018.

[47] Tass, 'Russia satisfied with Normandy Four political directors' meeting in Berlin–Lavrov', 27 Nov. 2018.

[48] Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'Press statement of special representative of OSCE Chairperson-in-Office Sajdik after meeting of Trilateral Contact Group on 4 Dec. 2018', Press release, 5 Dec. 2018.

V. Збройні конфлікти та мирні процеси на Близькому Сході та в Північній Африці

ЯН ДЕЙВІС

На Близькому Сході та в Північній Африці у 2018р. було сім країн, де тривали активні збройні конфлікти: Єгипет (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Ірак (інтернаціоналізована громадянська війна), Ізраїль (зовнішній збройний конфлікт низької інтенсивності), Лівія (інтернаціоналізована громадянська війна), Сирія (крупна інтернаціоналізована громадянська війна), Туреччина (зовнішній і субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності) та Ємен (крупна інтернаціоналізована громадянська війна)[1]. Багато з цих конфліктів були взаємопов'язані, в них брали участь регіональні та світові потужні гравці, а також численні недержавні суб'кти[2]. У цих конфліктах загинули сотні тисяч людей, а мільйони стали біженцями. Дилеми безпеки, – що виникають, коли держави намагаються зміцнити власну безпеку, але викликають тим самим контрзаходи, які роблять їх дедалі менш захищеними, – у 2018р. приголомшили регіон і були зумовлені трьома наскрізними питаннями: (*а*) триваюче суперництво держав регіону з мінливою мережею зовнішніх альянсів та інтересів; (*б*) збереження загрози насильства джихадистських угруповань; (*в*) загострення конкуренції за водні ресурси і зростаючі наслідки зміни клімату[3]. У цьому підрозділі стисло розглядаються ці три питання, а далі описується розвиток кожного збройного конфлікту і всі пов'язані з ними мирні процеси у 2018р.

Ключові загальні події

Кумулятивний ефект збройного конфлікту на Близькому Сході вражає. У громадянській війні в Сирії загинули щонайменше 400 тис. осіб, а з 2011р. вона призвела також до появи понад 5,6 млн. біженців і 6,6 млн. ВПО[4]. Територія Іраку була звільнена від ІД ціною великих втрат людей та інфраструктури. Громадянська війна в Ємені спричинила ризики голоду і хвороб для значної частини населення. Лівія лишається недієздатною державою. Навіть такі відносно стабільні держави, як Йорданія, Марокко та Туніс, намагаються впоратися з соціально-економічними проблемами, протестами молоді та поширенням конфлікту з територій нестабільних сусідів[5]. Майже

[1] Визначення та класифікацію конфліктів див. у підрозділі I цього розділу.

[2] Hiltermann, J., *Tackling the MENA Region's Intersecting Conflicts* (International Crisis Group: Brussels, 22 Dec. 2017).

[3] Про дилеми безпеки див. зокрема: Tang, S., 'The security dilemma: A conceptual analysis', *Security Studies*, vol.18, no.3 (2009), pp.587-623. Визначення джихадизму див.: 'What is jihadism?', BBC News, 11 Dec. 2014.

[4] UN High Commissioner for Refugees, 'Syria emergency', [n.d.]. Точних даних про жертви в Сирії немає; див.: Specia, M., 'How Syria's death toll is lost in the fog of war', *New York Times,* 13 Apr. 2018.

[5] Graham-Harrison, E., 'Anger that drove the Arab Spring is flaring again', *The Guardian*, 21 Jan. 2018; International Crisis Group (ICG), *Restoring Public Confidence in Tunisia's Political System*, Middle East and North Africa Briefing no.62 (ICG: Brussels, 2 Aug. 2018).

в усіх країнах Близького Сходу та Північної Африки економічні та політичні проблеми, що призвели до Арабської весни, у 2018р. були гострішими, ніж сім років тому[6].

Мінливі альянси та суперники

Міждержавні суперечки, що викликають найбільші дестабілізацію і ризики в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, у 2018р. зберігалися між Іраном і ситуативною групою з чотирьох держав (Ізраїль, ОАЕ, Саудівська Аравія і США), які мають спільний погляд на Іран як на дестабілізуючу силу з амбіціями регіонального гегемона. Ці чотири країни намагаються заперечити та обмежити вплив Ірану в регіоні. В Ірані уявлення про регіональні виклики і причини небезпеки принципово інші. Після революції 1979р. Іран оточений ворожими державами й відповідає на це стратегією "передової оборони" – використанням регіональних союзів і проксі-сил як інструментів стримування або боротьби з противниками подалі від іранської території; стратегія з часом змінювалася, почасти у відповідь на дії зовнішніх гравців. Сьогодні цю стратегію оборони реалізують іранські війська чи проксі-сили в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені[7]. Боротьба між Іраном та антиіранським угрупованням у 2018р. точилася у різні способи.

З боку США такими способами стали вихід у травні з Іранської ядерної угоди 2015р., відновлення санкцій (у т.ч. вторинних санкцій проти країн, що ведуть бізнес з Іраном), більш войовнича риторика та погрози військових дій[8]. США також виступають за новий військово-політичний союз мусульман-сунітів у регіоні під умовною назвою Близькосхідний стратегічний альянс (*Middle East Strategic Alliance*), який часто називають "Арабським НАТО" (за аналогією з Організацією Північно-Атлантичного Договору), з метою протистояння розширенню впливу Ірану. США сподівалися, що до цього новонародженого безпекового союзу під фактичним керівництвом Саудівської Аравії мали увійти шість держав Ради співробітництва держав Перської затоки (*Gulf Cooperation Council*): Бахрейн, Кувейт, Катар, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, а також Єгипет і Йорданія. Але триваюча блокада Катару, організована Саудівською Аравією, залишається серйозною перешкодою – не останньою чергою через те, що цей розкол серед держав Перської затоки підштовхнув Катар до партнерства з Іраном. Оман також

[6] Про неминучі труднощі відновлення, репатріації і примирення в регіоні див.: Project on Middle East Political Science (POMEPS) and Carnegie Middle East Center, *The Politics of Post-Conflict Reconstruction*, Sep. 2018.

[7] International Crisis Group (ICG), *Iran's Priorities in a Turbulent Middle East*, Middle East Report no.184 (ICG: Brussels, 13 Apr. 2018); Ahmadian, H., 'Iran and Saudi Arabia in the Age of Trump', *Survival,* vol.60, no.2 (2018), pp.133-150.

[8] Про вихід США з Іранської ядерної угоди див. у підрозділі III розділу 7 цього видання. Ramzy, A., 'Trump threatens Iran on Twitter warning Rouhani of dire "consequences"', *New York Times*, 22 July 2018; Dagres, H., 'Second wave of resumed Iran sanctions target banks, petroleum, shipping', Atlantic Council, 26 Oct. 2018.

не виявляє бажання приєднуватись до ймовірного альянсу[9]. Тим не менш, у жовтні Міністр закордонних справ Бахрейну Халід бін Аль-Халіфа (*Khalid bin Ahmed Al Khalifa*) заявив, що цей альянс буде створений наступного року[10].

Саудівська Аравія – країна з найбільшими військовими витратами та імпортом озброєння в регіоні – та ОАЕ (і, меншою мірою, деякі інші держави Перської затоки) вже активно протидіють Ірану в Іраку, Лівані та Ємені[11]. Так, у 2016р. Саудівська Аравія відновила дипломатичні відносини з Іраком (розірвані у 1990р. після вторгнення Президента С.Хусейна до Кувейту) та активізувала зусилля у спробі протистояти іранському впливу[12].

Ізраїль протидіє Ірану переважно в Лівані та Сирії. У 2018р. Ізраїль неодноразово атакував іранські та союзні Ірану цілі в Сирії і погрожував ударами по силах підтримуваної Іраном Хезболли в Лівані[13]. На перших з 2009р. парламентських виборах у Лівані у травні 2018р. союзні Хезболлі партії збільшили представництво з приблизно 44% до 53%[14]. Хезболла є яскравим прикладом стратегії передової оборони Ірану, а політичне домінування та військова потуга цього угруповання – Хезболла розгортає загони поза рамками ліванського військового командування, а її спроможності значно перевищують спроможності збройних сил Лівану – фактично означають присутність Ірану (та чималого арсеналу ракет) на ізраїльському кордоні[15].

Головна стратегія Ірану у 2018р. полягала у зміцненні впливу в регіоні, особливо на північному сході Сирії, та покращенні відносин з Катаром і Туреччиною. Він робив це, насамперед реалізуючи стратегію передової оборони на рівні, який він вважав достатнім для уникнення жорсткішої реакції з боку суперників. Так, Іран поновив обмежені ракетні випробування

[9] Блокада Катару почалась у 2017р.; див.: Дейвіс Я. "Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ* 2018, підрозділ V розділу 2; Al Jazeera, 'US plans to revive "Arab NATO" to confront Iran', 28 July 2018; Pradhan, P.K., 'Qatar crisis and the deepening regional faultlines', *Strategic Analysis*, vol.42, no.4 (2018), pp.437-442.

[10] Al Jazeera, 'Bahrain says "Arab NATO" to be formed by next year', 27 Oct. 2018; *The Economist*, 'A new Arab military alliance has dim prospects', 6 Oct. 2018; Helou, A., 'What's standing in the way of an Arab NATO?', *Defense News*, 20 Nov. 2018.

[11] Ehteshami, A., 'Saudi Arabia as a resurgent regional power', *International Spectator*, vol.53, no.4 (2018), pp.75-94; Wezeman, P., 'Saudi Arabia, armaments and conflict in the Middle East', SIPRI Commentary, 14 Dec. 2018.

[12] International Crisis Group (ICG), *Saudi Arabia: Back to Baghdad*, Middle East Report no.186 (ICG: Brussels, 22 May 2018).

[13] International Institute for Strategic Studies (IISS), 'Rising Israeli-Iranian tensions', *Strategic Comments*, vol.24, no.3 (May 2018), pp.vii-viii; International Crisis Group (ICG), 'Israel, Hizbollah and Iran: Preventing another war in Syria', Middle East Report no.182 (ICG: Brussels, 8 Feb. 2018); Lappin, Y., 'Through rapid raids, IDF's special forces to play critical role in future war with Hezbollah', J-Wire, 9 Dec. 2018.

[14] Humud, C.E., 'Lebanon's 2018 elections', Congressional Research Service (CRS) Insight, 11 May 2018; Wimmen, H., 'In Lebanon's elections, more of the same is mostly good news', Commentary, International Crisis Group, 9 May 2018.

[15] International Institute for Strategic Studies (IISS), 'Lebanon's interlocking challenges', *Strategic Comments*, vol.24, no.25 (Aug. 2018). Про миротворчу місію ООН у Лівані див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

та підписав у квітні 2018р. угоду з Катаром про безпеку на морі[16]. За повідомленнями США, Іран також використовував шиїтських маріонеток в Іраку для погроз американському консульству[17].

Ризик загострення конфронтації між Іраном та учасниками ситуативного антиіранського альянсу був упродовж року постійним джерелом напруженості. Напад під час військового параду в іранському місті Ахваз 22 вересня, під час якого загинули щонайменше 25 осіб, лише підвищив її рівень. Іран звинуватив США (в союзі з неназваною країною Перської затоки) у здійсненні нападу, відповідальність за який одночасно взяли арабське сепаратистське угруповання та ІД[18].

Антиіранський альянс не позбавлений власних розбіжностей, особливо між США та Саудівською Аравією. Вбивство в жовтні оглядача *Washington Post* Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) в консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі не лише посилило критику в Конгресі США і ЗМІ зовнішньої політики Саудівської Аравії і, здавалося б, її безумовної підтримки Адміністрацією США, але й підірвало політичну довіру до Саудівської Аравії за межами регіону[19]. Саудівська Аравія, яку й без того дедалі більше критикували за кордоном за інтервенцію в Ємені, наприкінці року мала дипломатичний конфлікт з Канадою через її ставлення до прав людини[20].

Нарешті, важливе значення мало порозуміння Туреччини з Іраном і Росією у 2018р. з приводу розподілу сил і сфер впливу, оскільки воно схилило терези в Сирії проти США і їх курдських союзників (див. “Збройний конфлікт у Сирії” нижче).

Екстремістські джихадистські угруповання

Попри поразки в боях в Іраку та Сирії, від 100 до 230 тис. джихадистів-салафітів, у т.ч. пов’язаних з ІД та Аль-Каїдою, діяли у 2018р. майже в 70 країнах світу – тобто, порівняно з 11 вересня 2001р., чисельність бойовиків збільшилася вчетверо[21]. На думку багатьох спостерігачів, це зростання сталося завдяки поєднанню джихадизму з іншими формами войовничого

[16] Fars News, ‘Iran, Qatar agree to increase sea patrols in Persian Gulf’, 12 Apr. 2018; Erästö, T., ‘Dissecting international concerns about Iran’s missiles’, SIPRI Backgrounder, 15 Nov. 2018.

[17] Gaouette, N., ‘Pompeo threatens Iran over attacks on US in Iraq’, CNN, 21 Sep. 2018.

[18] *New York Times*, ‘Iran’s President condemns Gulf state, and US, after deadly attack’, 23 Sep. 2018.

[19] *The Economist*, ‘The calculations of Muhammad bin Salman’, 9 June 2018; Chulov, M., ‘Middle East: Saudi Arabia weakened as Iran plans to consolidate gains’, *The Guardian*, 27 Dec. 2018.

[20] Cecco, L., ‘Justin Trudeau says Canada is looking to pull out of Saudi arms deal’, *The Guardian*, 17 Dec. 2018.

[21] Jones, S., et al., *The Evolution of the Salafi-Jihadist Threat: Current and Future Challenges from the Islamic State, Al-Qaeda, and Other Groups,* Center for Strategic & International Studies, Nov. 2018. Про ІД, її цілі, дії, відгалуження, а також про міжнародну військову кампанію проти неї див.: Дейвіс Я. “Цілі, завдання, методи Ісламської держави та відповідь міжнародної спільноти”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 2; Дейвіс Я. “Ісламська держава у 2016р.: падіння “халіфату” та зростання транснаціональної загрози?”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 3.

сунізму; до того ж більшість бойовиків воюють на місцях[22]. На Близькому Сході та в Північній Африці боротьба з цими угрупованнями далеко не закінчена, оскільки після територіальних втрат в їх оплоті, Сирії та Іраку, вони реорганізуються в таємну мережу чисельністю понад 20 тис. осіб[23]. Розміри їх соціальної бази важко оцінити, враховуючи її таємний характер і досі значну частку "іноземних бойовиків" (осіб, що беруть участь у збройному конфлікті за кордоном). Але проблеми, що призвели до появи ІД та Аль-Каїди, не усунуті, отже військові перемоги над угрупованнями можуть розв'язати проблему войовничого ісламу лише на короткий час.

Тривав також конфлікт між ІД та Аль-Каїдою, особливо в Єгипті, Лівії та Сирії. Як наслідок, роль Аль-Каїди в регіоні, здається, відновлювалася, тоді як ІД дедалі більше занепадала (схема 2.2)[24].

Брак водних ресурсів та інші наслідки зміни клімату

Зв'язок між проблемами екології, зміни клімату та безпеки в регіоні Близького Сходу та Північної Африки є "складним, багаторівневим і різноспрямованим"[25]. Зростаюча конкуренція за природні ресурси, особливо водні, додає напруженості в регіоні та зумовлює нові потенційні конфлікти. Порівняно з іншими регіонами, прогнози кліматичних наслідків у регіоні Близького Сходу та Північної Африки загалом є більш критичними: зростання температур може бути більшим, посухи будуть довшими, тяжчими та частішими, ніж у середньому у світі[26]. Хоча більшість озер і річок розташовані на територіях кількох країн, але на Близькому Сході та в Північній Африці укладено мало угод про транскордонне водокористування. Понад 60% населення живуть у районах з високим чи дуже високим дефіцитом поверхневих вод (тобто там, де води витрачають більше, ніж її надходить)[27]. Це зумовлює посилення продовольчої небезпеки[28].

[22] Heller, S., 'Rightsizing the transnational jihadist threat', Commentary, International Crisis Group, 12 Dec. 2018.

[23] United Nations, 'ISIL now "a covert global network" despite significant losses, United Nations counter-terrorism head tells Security Council', Press Release SC/13463, 23 Aug. 2018; United Nations, Security Council, *Seventh Report of the Secretary-General on the Threat Posed by ISIL (Da'esh) to International Peace and Security and the Range of United Nations Efforts in Support of Member States in Countering the Threat,* S/2018/770, 16 Aug. 2018.

[24] Van der Heide, L., Winter, C. and Maher, S., 'The cost of crying victory: Policy implications of the Islamic State's territorial collapse', International Centre for Counter-Terrorism Report, Nov. 2018; Burke, J., 'Without territory or new recruits, Islamic State is in its death throes', *The Guardian*, 17 Feb. 2019.

[25] Schaar, J., 'A confluence of crises environment, climate change and security in the MENA region', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/4, July 2019.

[26] World Bank, *World Bank Group Climate Change Action Plan 2016-2020* (World Bank: Washington, DC, 2016); *The Economist,* 'Climate change is making the Arab world more miserable', 31 May 2018; Schaar (посилання 25).

[27] World Bank, Beyond Scarcity: Water Security in the Middle East and North Africa (World Bank: Washington, DC, 2017); UN Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), Overview of Shared Water Resources Management in the Arab Region for Informing Progress on SDG 6.5 (ESCWA: Beirut, 2018).

[28] UN Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), *Arab Horizon 2030: Prospects for Enhancing Food Security in the Arab Region,* ESCWA and the Food and Agriculture Organization of the UN (FAO), E/ESCWA/SDPD/2017/1 (ESCWA: Beirut, 2017).

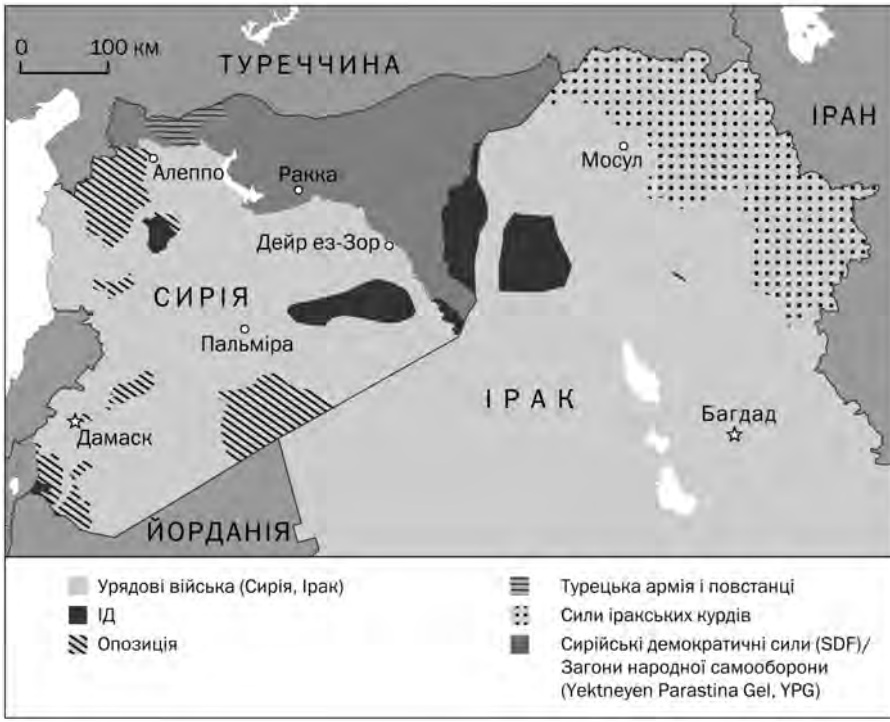

Схема 2.2. Територія, втрачена ІД з 2015р. по 2018р.

Надано: 'The Caliphate's rise and fall: Territory lost by IS between 2015 and 2018', *Building Trust: The Challenge of Peace and Stability in the Mediterranean*, Rome 2018 MED–Mediterranean Dialogues, Italian Institute for International Political Studies, 2018, p.14.

У кількох випадках зміна клімату і проблеми з водою прямо чи опосередковано впливали на недавні або триваючі конфлікти в регіоні: посуха в Сирії (у поєднанні з ліквідацією механізмів підтримки селян), зростання цін на продовольство в Єгипті напередодні Арабської весни, пов'язані з водою причини більшості конфліктів у сільській місцевості в Ємені у 2013р.[29] Застосування контролю над водними ресурсами як зброї проти цивільних, у т.ч. такими войовничими угрупованнями, як ІД, є поширеним явищем[30].

Бурхливі протести на півдні Іраку у 2018р. були прямо пов'язані з порушенням постачання води та електроенергії[31]. У Лівані присутність сирійських біженців у долині Бекаа загострила напруженість через брак водних ресурсів[32]. У Єгипті у квітні 2018р. урядові заходи з водокористування призвели до протестів селян, а в Північній Африці загалом упродовж року

[29] Smith, D. and Krampe, F., 'Climate-related security risks in the Middle East', ed. A.Jagerskog, M.Schulz and A.Swain, *Routledge Handbook on Middle East Security* (Routledge: London, 2019).

[30] Schwartz stein. P., 'Climate change and water woes drove ISIS recruiting in Iraq', *National Geographic*, 14 Nov. 2017.

[31] International Crisis Group (ICG), *How to Cope with Iraq's SummerBrushfire,* Middle East Briefing no.61 (ICG: Brussels, 31 July 2018); Hassan, K., Born, C. and Nordqvist, P., 'Iraq: Climate-related security risk assessment', Expert Working Group on Climate-related Security Risks, Aug. 2018.

[32] El-Kareh, J. et al., *Water Conflict in the Bekaa: Assessing Predisposition and Contributing Factors*, AUB Policy Institute, Policy Brief no.3 (IFI-AUB Policy Institute: Beirut, July 2018).

через брак води сталися сотні протестів на місцях[33]. В Ірані впродовж року також часто відбувалися заворушення через збої у водопостачанні[34]. У Газі 97% питної води забруднено[35].

Збройний конфлікт у Єгипті

Єгипет є найкрупнішою арабською країною (98 млн. у 2018р.), яка часто відігравала провідну роль у близькосхідній політиці. У 2011р., після майже 30 років президентства, внаслідок подій Арабської весни був позбавлений влади Х.Мубарак (*Hosni Mubarak*). У липні 2013р. його наступника, Президента М.Мурсі (*Mohamed Morsi*), усунули з посади під час підтриманого населенням військового перевороту, й у травні 2014р. Президентом був обраний відставний фельдмаршал і колишній Міністр оборони А.Ф.ас-Сісі (*Abdel Fattah al-Sisi*)[36].

У 2013р. на півночі Сінаю спалахнув заколот з нападами переважно на сили безпеки. Однак після приєднання бойовиків на Сінаї у 2014р. до ІД (вілайяту Сінай, або Провінції ІД Сінай – місцевого відгалуження ІД), почалися масштабні напади на цивільні об'єкти, включно з підривом у 2015р. російського авіалайнера, внаслідок якого загинули всі 224 особи на борту[37]. Надзвичайний стан на півночі Сінаю зберігається з жовтня 2014р., а наприкінці 2017р. заколот у цьому районі був головною внутрішньою загрозою безпеці Єгипту[38].

У 2018р. вважалося, що на Сінаї діють близько 2 000 активних джихадистів, хоча перебіг війни проти ІД був значною мірою прихований від зовнішнього світу[39]. У лютому 2018р. збройні сили Єгипту розпочали нову військову кампанію, комплексну операцію "Сінай 2018", спрямовану на придушення заколоту; лунали неперевірені повідомлення про застосування в цій кампанії касетних боєприпасів[40]. Унаслідок першого більш ніж за рік нападу на іноземних туристів у Єгипті від підриву бомби невідомими ісламськими бойовиками у грудні загинули чотири особи. Після того єгипетські сили безпеки під час трьох окремих рейдів знищили 40 імовірних бойовиків[41].

[33] Malka, H., *Water Pressure: Water, Protest, and State Legitimacy in the Maghreb* (Center for Strategic & International Studies: Washington, DC, 2018).

[34] Hiltermann, J. et al., 'Iran's Ahvaz attack worsens Gulf tensions', Commentary, International Crisis Group, 24 Sep. 2018.

[35] Rinat, Z., 'Ninety-seven percent of Gaza drinking water contaminated by sewage, salt, expert warns', *Haaretz*, 21 Jan. 2018.

[36] BBC News, 'Egypt country profile', 7 Jan. 2019.

[37] BBC News, 'Russian plane crash: What we know', 17 Nov. 2015.

[38] Agence France-Presse, 'Egypt declares state of emergency in Sinai after checkpoint bombing', *The Guardian*, 25 Oct. 2014.

[39] Malsin, J. and El-Fekki, A., 'Egypt's hidden war against Islamic State upends lives in Sinai', *Wall Street Journal*, 11 Oct. 2018; Intelligence Online, 'Despite strong support from Israel, Egypt still struggling in Sinai', no.818, 21 Nov. 2018.

[40] *The Economist*, 'Egypt goes on the offensive in Sinai', 15 Feb. 2018; Tawfeek, F., '26 militants killed, 173 arrested in latest Sinai operations: Armed forces', Egypt Independent, 25 Apr. 2018; Amnesty International, 'Egypt: Use of banned cluster bombs in North Sinai confirmed by Amnesty International', 1 Mar. 2018. Про касетні боєприпаси див. також у підрозділі II розділу 9 цього видання.

[41] Busby, M., 'Egyptian forces kill 40 suspected militants after tourist bus bomb', *The Guardian*, 29 Dec. 2018.

У першому кварталі 2018р. Президент А.Ф.ас-Сісі усунув п'ятьох претендентів на президентську посаду шляхом ув'язнення або залякування; він був переобраний 29 березня – 97% голосів за явки лише 41%[42]. Наприкінці року Єгипет мав найгіршу ситуацію з правами людини за кілька десятиліть і відкриту громадянську війну на Сінаї.

Збройний конфлікт в Іраку

Попри заяву Уряду у грудні 2017р. про поразку ІД, у 2018р. тривали військові операції з метою придушення останніх осередків угруповання в сільській місцевості на півночі Іраку[43]. Продовжувалися також спорадичні підриви бомб у містах[44]. Згідно з оприлюдненою у листопаді 2018р. доповіддю ООН, у понад 200 масових похованнях у районах Іраку, раніше контрольованих ІД, було виявлено 12 тис тіл[45]. Два останні підконтрольних ІД міста, Мосул і Таль-Афар, були повернуті у 2017р. ціною великих втрат людей та інфраструктури[46]. На міжнародній конференції донорів у лютому 2018р. було обіцяно виділити майже $30 млрд. (грантів, позик та інвестиційних зобов'язань) на відновлення Іраку – проти $88 млрд., які просив іракський Уряд[47]. У звільнених районах тривали репресії проти ймовірних джихадистів і їх сімей, що також збільшувало релігійну напруженість у країні[48].

Сили, що діють проти ІД, є фрагментованими також: крім армії Іраку, яку підтримує міжнародна коаліція протидії ІДІЛ, вони охоплюють курдські сили Пешмерга (*Peshmerga*) та Сили народної мобілізації (Хашд аш-Шаабі, *Hashd al-Shaabi*), які підтримує іракський Уряд та до яких належать кілька переважно шиїтських формувань (частину яких підтримує Іран), а також сунітське, християнське, шабакське, єзидське та туркменське ополчення[49]. Тим не менш, свідченням покращення безпеки в Іраку є оцінки ООН про зменшення числа цивільних жертв від "актів тероризму і пов'язаного з конфліктом насильства", яких у 2018р., вперше за 10 років, було менше

[42] *The Economist*, 'Egypt's choice: President Sisi, or a man who adores him', 22 Mar. 2018; Davidson, J. and Tolba, A., 'Egypt's Sisi wins 97 percent in election with no real opposition', Reuters, 2 Apr. 2018.

[43] BBC News, 'Iraq declares war with Islamic State is over', 9 Dec. 2017.

[44] Див., наприклад: El-Ghobashy, T. and Salim, M., 'Twin suicide bombers target Baghdad, killing 27 in popular shopping district', *Washington Post*, 15 Jan. 2018.

[45] UN Assistance Mission for Iraq (UNAMI) and UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Unearthing Atrocities: Mass Graves in Territory Formerly Controlled by ISIL* (UNAMI/OHCHR: Geneva, 6 Nov. 2018).

[46] Дейвіс (посилання 9).

[47] Coker, M. and Harris, G., 'Iraq wants $88 billion for rebuilding. Allies offer a fraction of that', *New York Times,* 13 Feb. 2018; Graham-Harrison, E., 'Donor conference pledges $30bn to help Iraq rebuild after ISIS', *The Guardian*, 15 Feb. 2018.

[48] Taub, B., 'Iraq's post-ISIS campaign of revenge', *New Yorker*, 24 Dec. 2018; Chulov, M., '"They deserve no mercy": Iraq deals briskly with accused "women of ISIS"', *The Guardian*, 22 May 2018. Про збереження підтримки ІД серед іракців див.: Kaltenthaler, K., Silverman, D. and Dagher, M., 'Identity, ideology, and information: The sources of Iraqi public support for the Islamic State', *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.41, no.10 (2018), pp.801-824.

[49] Mansour, R. and van Veen, E., 'Iraq's competing security forces after the battle for Mosul', War on the Rocks, 25 Aug. 2017; International Crisis Group (ICG), *Iraq's Paramilitary Groups: The Challenge of Rebuilding a Functioning State*, Middle East Report no.188 (ICG: Brussels, 30 July 2018). *Global Coalition Against Daesh* website – <www.theglobalcoalition.org>.

Таблиця 2.4. Число цивільних, загиблих в Іраку від тероризму і пов'язаного з конфліктом насильства, у 2009-2018рр.

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
3 056	2 953	2 771	3 238	7 818	12 282	7 515	6 878	3 298	939

Джерело: United Nations Iraq, 'UN casualty figures for Iraq for the month of December 2018', 3 Jan. 2019.

1 000 загиблих (таблиця 2.4). Хоч Ірак у 2018р. ніби входив у постконфліктну фазу, проект *ACLED* подає змішану картину: тоді як число "випадків організованого політичного насильства" зменшилося майже на 50%, порівняно з 2017р., упродовж року було зафіксовано понад 6 000 жертв конфлікту[50]. У підсумку Ірак залишався нестабільною країною зі слабкими державними інститутами.

Очікувалося, що регіональні та загальнонаціональні вибори 2018р. сприятимуть примиренню громад, але перші сигнали були неоднозначними. По-перше, не було помітного прогресу у розв'язанні питання курдського кордону чи пошуку взаємоприйнятної формули поділу надходжень від іракської нафти та газу[51]. По-друге, багато сунітів, залишаючись дуже поділеними, прагнуть брати участь у національному політичному процесі покращення делегування влади. По-третє, шиїти поділилися на союзи з різними нешиїтськими партіями, що також затримувало обрання нового Прем'єр-міністра (колишнього Міністра нафти, політика-шиїта А.А.Махді (*Adel Abdul Mahdi*)) і формування нового Уряду[52]. Ще належить побачити, чи послаблять ці політичні зміни вплив Ірану на процес ухвалення рішень в Іраку. Наприкінці вересня США закрили консульство в Басрі – одну з трьох американських дипломатичних місій у країні – через погрози іранських і проіранських сил в Іраку[53]. Міністр закордонних справ Ірану М.Дж.Заріф (*Mohammad Javad Zarif*) заперечував причетність його країни до погроз[54].

Палестино-ізраїльський конфлікт

Історія ізраїльської окупації Західного берега р.Йордан, смуги Газа та Голанських висот – територій, захоплених ним під час арабо-ізраїльської війни 1967р. – давня та заплутана[55]. У грудні 2017р. палестино-ізраїльський

[50] Dodge, T., 'Iraq: A year of living dangerously', *Survival,* vol.60, no.5 (2018), pp.41-48; Kishi, R. and Pavlik, M., 'ACLED 2018: The year in review', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 11 Jan. 2019.

[51] International Crisis Group (ICG), *Reviving UN Mediation on Iraq's Disputed Internal Boundaries*, Middle East Report no.194 (ICG: Brussels, 14 Dec. 2018).

[52] Al Jazeera, 'Iraq: Parliament elects Barham Salih as new president', 2 Oct. 2018; Ibrahim, A., 'Shia blocs in Iraq remain divided months after vote', Al Jazeera, 5 Aug. 2018.

[53] Kesling, B. and Gordon, M.R., 'US to close consulate in Iraq, citing threats from Iran', *Wall Street Journal*, 29 Sep. 2018.

[54] Wolfe, J., 'Iran foreign minister blasts Trump officials over consulate closure', Reuters, 30 Sep. 2018.

[55] Див., наприклад: Shlaim, A., The Iron Wall: Israel and the Arab World (W.W.Norton: New York, 2014); Thrall, N., The Only Language They Understand: Forcing Compromise in Israel and Palestine (Metropolitan Books: New York, 2017); Anziska, S., Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2018).

конфлікт знову опинився в центрі міжнародної уваги, коли Президент США Д.Трамп, попри широкий міжнародний спротив, офіційно визнав Єрусалим столицею Ізраїлю та заявив, що американське Посольство переміститься туди з Тель-Авіву, викликавши при цьому протести палестинців у Газі, Єрусалимі та на Західному березі[56]. У 2018р. спірним питанням залишалося розширення ізраїльських поселень на окупованих територіях[57].

Конфлікт у Газі

У 2018р. триваючі громадянські заворушення і збройний конфлікт між Ізраїлем і ХАМАС разом з іншими палестинськими організаціями в Газі досягли найвищого рівня після війни Ізраїлю з секторі Газа у 2014р. ХАМАС є палестинською сунітською організацією, що має соціальне крило (Давах, *Dawah*) і військове крило (бригади *Izz ad-Din al-Qassam*) і з моменту конфлікту між ФАТХ і ХАМАС у 2007р. фактично керує сектором Гази[58]. ХАМАС та Ізраїль воювали у 2008-2009рр., 2012р. і 2014р. Газа вже більше 10 років перебуває у блокаді з боку Ізраїлю та Єгипту, що спричинило серйозну гуманітарну кризу та перетворило цю територію на, як її називають, "найбільшу у світі тюрму просто неба"[59].

У 2018р. майже повне припинення американського фінансування Агентства ООН з питань допомоги та організації робіт для палестинських біженців на Близькому сході (*UN Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*) та інших гуманітарних проектів у відповідь на відмову палестинського керівництва від участі в політичному процесі під егідою США ще більше посилило тиск на суспільство Гази (80% населення залежить від закордонної допомоги для щоденного прожиття)[60]. Кілька країн-донорів зобов'язалися збільшити фінансування, щоб замістити фінансування Агентства з боку США[61].

30 березня 2018р. на найбільші за кілька років протести палестинців під гаслом "Марш додому" (з вимогою надання біженцям права повернутися до місць свого походження в Ізраїлі) на різних ділянках вздовж стіни на кордоні Гази з Ізраїлем ізраїльські війська відреагували пострілами (кулями в гумовій оболонці і сльозогінним газом), вбивши 17 і поранивши 1 400 неозброєних

[56] Дейвіс (посилання 9). Див. також: Persson, A., 'Palestine at the end of the state-building process: Technical achievements, political failures', *Mediterranean Politics*, vol.23, no.4 (2018), pp.433-452.

[57] Al Jazeera, 'Israeli settlement activity surged in Trump era: Monitor group', 2 Jan. 2019.

[58] Конфлікт між ФАТХ і ХАМАС 2007р., відомий також як Палестинська громадянська війна, був конфліктом між двома головними палестинськими політичними партіями, що призвів у 2007р. до розколу Палестинської адміністрації. ФАТХ під керівництвом палестинського Президента М.Аббаса (*Mahmoud Abbas*) зберігає контроль над Західним берегом.

[59] Roy, S., *The Gaza Strip: The Political Economy of De-development,* 3rd edition (Institute for Palestinian Studies: Washington, DC, 2016); Hovring, R., 'Gaza: The world's largest open-air prison', Norwegian Refugee Council, 26 Apr. 2018.

[60] Iqtait, A., 'Aid and its limits in Palestine', *The Interpreter,* 9 Oct. 2017; US Department of State, 'On US assistance to UNRWA', Press statement, 31 Aug. 2018; 'Report: US to end all funding for UNRWA', Middle East Monitor, 29 Aug. 2018.

[61] Al Jazeera, 'Donors to increase UNRWA support and funding despite US cuts', 2 Sep. 2018.

протестувальників[62]. Генеральний секретар ООН, Високий представник ЄС, правозахисні організації ООН і сім'ї жителів Гази закликали до незалежного розслідування застосування сили ізраїльськими військовослужбовцями[63]. Міністр оборони Ізраїлю А.Ліберман (*Avigdor Lieberman*) відхилив ці вимоги[64].

Палестинці продовжували протести під час підготовки до 70-ї річниці Накби (Дня Накби – 15 травня, на згадку про виселення близько 750 тис. палестинців зі своїх домівок в Ізраїлі під час війни 1948р.). Перед цим, 18 квітня, ізраїльтяни святкували 70 років незалежності[65]. Число жертв росло, оскільки ізраїльські війська продовжували застосовувати зброю для придушення протестів палестинців[66]. Напередодні річниці Накби дочка й зять Президента Д.Трампа поїхали до Єрусалиму для відкриття нового Посольства США. Того ж дня щонайменше 60 неозброєних палестинців було вбито та близько 2 700 поранено під час протестів поблизу стіни на кордоні[67]. У ряді заяв ООН засудила дії Ізраїлю, а палестинці закликали Міжнародний кримінальний суд (МКС) розпочати повноцінне розслідування порушень Ізраїлем міжнародного гуманітарного права – у 2015р. Суд започаткував попереднє розслідування подій війни 2014р. та переселення Ізраїлем його громадян до поселень на окупованих палестинських територіях[68].

Попри триваюче насильство, щотижневі демонстрації на кордоні продовжувалися до кінця року, хоча в листопаді протести дещо вщухли в обмін на деякі поступки Ізраїлю з допомогою[69]. За даними медиків Гази, під час протестів у 2018р. понад 210 палестинців були вбиті та понад 18 тис. поранені ізраїльськими військами[70]. Близько 2 000 поранених отримали серйозні вогнепальні поранення ніг, багато ран були інфіковані стійкими до ліків бактеріями[71]. Один ізраїльський солдат загинув від вогню палестинських протестувальників.

[62] Kubovich, Y., 'Israeli forces to deploy more than 100 snipers along Gaza border ahead of mass protests', *Haaretz*, 30 Mar. 2018; Thrall, N., 'Gaza protests mark shift in Palestinian national consciousness', Commentary, International Crisis Group, 2 Apr. 2018.

[63] *The Guardian*, 'Gaza deaths: UN secretary general calls for "transparent" investigation', 31 Mar. 2018.

[64] Holmes, O. and Balousha, H., 'Israel rejects UN and EU calls for inquiry into Gaza bloodshed', *The Guardian*, 1 Apr. 2018.

[65] *The Economist*, 'Israel at 70', 17 May 2018.

[66] Abuheweila, I. and Halbfinger, D.M., 'Plan to storm fence gets bloody preview in Gaza', *New York Times*, 27 Apr. 2018.

[67] Vick, K., 'Gaza border becomes scene of death as US opens embassy in Jerusalem', *Time*, 14 May 2018; *The Economist*, 'Deadly protests on Gaza's border with Israel', 17 May 2018.

[68] BBC News, 'Israel's Gaza response "wholly disproportionate"–UN rights chief', 18 May 2018; BBC News, 'Palestinians demand full ICC investigation into "Israeli war crimes"', 22 May 2018; UN News, 'UN General Assembly urges greater protection for Palestinians, deplores Israel's "excessive" use of force', 13 June 2018.

[69] *The Economist*, 'An election looms in Israel', 15 Nov. 2018; Halbfinger, D.M., 'Tensions ease in Gaza, allowing money and fuel to roll in', *New York Times*, 9 Nov. 2018.

[70] Ці дані охоплюють період з початку протестів 30 березня 2018р. по 12 листопада 2018р.; див.: Al Jazeera, 'Gaza protests: All the latest updates', 12 Nov. 2018.

[71] Davies, M. and Graham-Harrison, E., 'Palestinian superbug epidemic could spread, say doctors', *The Guardian*, 31 Dec. 2018.

З липня і до кінця року часті обміни ударами між ХАМАС (пуски ракет по Ізраїлю) та Ізраїлем (авіаудари по Газі) загрожували перерости в нову повномасштабну конфронтацію[72]. У жовтні МКС попередив Ізраїль про можливість розслідування імовірних військових злочинів Ізраїлю та ХАМАС у Газі[73]. Ізраїль піддав критиці заяву МКС і висловив сумніви в неупередженості прокурора[74]. *Human Rights Watch* звинуватив Палестинську адміністрацію (на Західному березі) і ХАМАС (у Газі) у знущаннях над опонентами під час загострення ворожнечі між ФАТХ і ХАМАС[75].

Один офіцер ізраїльської армії і сім палестинців, включно з місцевим командиром ХАМАС, загинули після вторгнення до Гази 11 листопада ізраїльського спецназу в одязі працівників гуманітарних організацій, що призвело до нових ракетних обстрілів з боку ХАМАС та авіаударів з боку Ізраїлю[76]. Після того, як ХАМАС випустив близько 400 ракет і мін по Ізраїлю, а ізраїльські літаки атакували щонайменше 100 цілей у Газі, було домовлено про ще одне припинення вогню, що призвело до відставки А.Лібермана[77]. Наприкінці 2018р. до напруженості в Газі, де припинення вогню залишалося хитким, додалося зростання нестабільності на Західному березі. За 12 місяців, починаючи з 6 грудня 2017р., Ізраїль, за повідомленнями, заарештував на окупованих територіях 5 600 палестинців[78].

Мирний процес

Спорадичні мирні перемовини тривали з початку конфлікту. З 2003р. основою палестино-ізраїльської мирної угоди було рішення про існування “двох держав” – незалежної Палестинської держави і Держави Ізраїль. Останні прямі переговори двох сторін відбувались у 2013-2014рр., але зірвались у квітні 2014р.[79] На початку 2018р. повідомлялося, що Адміністрація США готує нову мирну ініціативу, за яку відповідав зять Д.Трампа, посланець США

[72] Heller, A., ‘Israel exchanges intense fire with Hamas militants in Gaza’, Associated Press, 15 July 2018; International Crisis Group (ICG), *Averting War in Gaza*, Middle East Briefing no.60 (ICG: Brussels, 20 July 2018); Kershner, I., ‘Israel strikes Gaza after a rocket is fired’, *New York Times*, 17 Oct. 2018.

[73] Bob, Y.J., ‘ICC issues harsh warning to Israel of possible war crimes in Gaza’, *Jerusalem Post*, 17 Oct. 2018.

[74] Ahren, R., ‘Israel scolds ICC prosecutor over warning of war crimes in Bedouin village’, *Times of Israel*, 18 Oct. 2018.

[75] Human Rights Watch, ‘Two authorities, one way, zero dissent: Arbitrary arrest and torture under the Palestinian Authority and Hamas’, Oct. 2018.

[76] Halbfinger, D.M., ‘Deadly Gaza raid by Israel threatens nascent cease-fire’, *New York Times*, 11 Nov. 2018; Harel, A., ‘Botched special ops in Gaza brings Israel and Hamas to brink of war’, *Haaretz*, 13 Nov. 2018.

[77] Holmes, O. and Balousha, H., ‘Israel and Hamas agree to Gaza ceasefire after intense violence’, *The Guardian*, 13 Nov. 2018; BBC News, ‘Israel Defence Minister Lieberman resigns over Gaza ceasefire’, 14 Nov. 2018.

[78] Halbfinger, D. M., ‘West Bank shootings raise fear that Hamas is expanding its fight’, *New York Times*, 13 Dec. 2018; Middle East Monitor, ‘Israel arrests 5600 Palestinians in year since Trump’s Jerusalem decision’, 7 Dec. 2018.

[79] National Public Radio, ‘Former US envoy explains why Mideast peace talks collapsed in 2014’, 8 June 2017.

на Близькому Сході Дж.Кушнер (*Jared Kushner*)[80]. До кінця року, однак, довгоочікувана "оборудка століття" не розголошувалася[81].

Зростають сумніви з приводу того, чи залишиться рішення або хоча б якась реальна пропозиція стосовно "двох держав" в полі зору США[82]. Згідно з проведеним у березні 2018р. дослідженням, більше палестинців виступали проти рішення "двох держав", ніж підтримували його, а більшість (57%) відповіли, що таке рішення є вже нереальним через розширення ізраїльських поселень. Попри це, лише 28% палестинців підтримували рішення "одна держава" – одна країна з арабською більшістю і рівними правами для всіх[83]. У липні Парламент Ізраїлю завдав нового удару по рішенню "двох держав", ухваливши контроверсійний закон, що визначає Ізраїль батьківщиною єврейського народу. В законі також зазначено, що "право на національне самовизначення в Ізраїлі належить винятково єврейському народу", і що "об'єднаний Єрусалим" є столицею Ізраїлю, а іврит проголошено єдиною державною мовою країни, за умови особливого статусу арабської мови. Арабські законодавці назвали цей закон проявом апартеїду та узаконеної сегрегації[84].

З липня 2018р. вживалися цілеспрямовані дипломатичні зусилля Єгипту та ООН з метою уникнення ще однієї палестино-ізраїльської війни в Газі. Вони передбачали посередництво у двох напрямах: перший – між Ізраїлем і ХАМАС з метою поновлення угоди 2014р. про припинення вогню та її закріплення в довгостроковому і стабільному перемир'ї; другий – між ХАМАС і ФАТХ з метою возз'єднання Палестини та повернення Палестинської адміністрації до Гази[85]. Однак наприкінці року Спеціальний координатор ООН з мирного процесу на Близькому Сході (*UN Special Coordinator for the Middle East Peace Process*) казав, що ізраїльтяни та палестинці "ще більше віддалилися" від розв'язання конфлікту[86].

Збройний конфлікт у Лівії

Збройний конфлікт у Лівії триває з часів збройного повстання 2011р., що відбувалося за військового сприяння Заходу, проти лідера країни М.Каддафі[87]. Згідно з Лівійською політичною угодою (*Libyan Political Agreement, LPA*)

[80] White House, 'Readout of the Gaza conference at the White House', 14 Mar. 2018.

[81] Gardner, D., 'Trump's "deal of the century" offers nothing good to Palestinians', *Financial Times*, 5 Sep. 2018; Miller, A., 'The Israeli-Palestine conflict is not a bankruptcy sale', Lawfare, 23 Jan. 2019.

[82] Djerejian, E. P., Muasher, M. and Brown, N. J., 'Two states or one? Reappraising the Israeli-Palestinian impasse', Carnegie Endowment for International Peace and Rice University's Baker Institute for Public Policy, Sep. 2018.

[83] Palestinian Center for Policy and Survey, Public Opinion Poll no.67, 27 Mar. 2018.

[84] Lis, J. and Landau, N., 'Israel passes controversial Jewish Nation-state Bill after stormy debate', *Haaretz*, 19 July 2018.

[85] *The Economist*, 'Will a flurry of diplomacy help Israel and the Palestinians?' 23 Aug. 2018; International Crisis Group (ICG), *Rebuilding the Gaza Ceasefire*, Middle East Report no.191 (ICG: Brussels, 16 Nov. 2018).

[86] UN News, '"We are nowhere closer" to Israeli–Palestinian peace deal, than a year ago, Security Council hears', 18 Dec. 2018.

[87] Kuperman, A., 'Obama's Libya debacle: How a well-meaning intervention ended in failure', *Foreign Affairs*, Mar/Apr. 2015; Hamid, S., 'Everyone says the Libya intervention was a failure. They're wrong', Brookings Institution, 12 Apr. 2016.

2015р., у 2016р. у Тріполі за підтримки ООН був створений спільний Уряд – Уряд національної згоди (*National Accord*, *GNA*) – на чолі з Прем'єр-міністром Ф.Сараджем (*Fayez Sarraj*). Уряд спирається на підтримку хиткого альянсу чотирьох великих загонів у столиці: Спеціальних сил стримування (*Special Deterrence Force*), Батальйону революціонерів Тріполі (*Tripoli Revolutionaries Battalion*), Батальйону Навазі (*Nawasi Battalion*) та підрозділу Абу Слім (*Abu Slim unit*) Центральної служби безпеки (*Central Security Apparatus*)[88]. Станом на початок 2018р., ці чотири загони контролювали те, що залишилося від лівійської держави та її інститутів у Тріполі[89]. Опозиційною до *GNA* є конкуруюча з ним державна установа – розташована в Тобруку на сході країни Палата представників (*House of Representatives*), – яка не визнала *GNA* й не ратифікувала *LPA*. Палату представників підтримує генерал Х.Хафтар (*Khalifa Haftar*), командувач самопроголошеної Лівійської національної армії (*Libyan National Army*, *LNA*), яка є сумішшю військових частин і племінних або регіональних збройних формувань. Х.Хафтар отримує військову допомогу від Єгипту та ОАЕ і політичну підтримку Франції та Росії[90]. Водночас на півдні Лівії на фоні тотального беззаконня (особливо на кордоні з Чадом) боротьбу за владу вели загони етнічних груп туарегів і тубу[91]. Наприкінці 2018р. різні частини країни контролювалися трьома конкуруючими силами (схема 2.3).

Згідно з Планом дій ООН від вересня 2017р., Місія підтримки ООН у Лівії (*UN Support Mission in Libya*, *UNSMIL*) сприяла обговоренню запропонованих змін до *LPA*, але сторони не досягли згоди з таких питань, як механізми військового командування, повноваження різних управлінських структур, механізми врядування та інші конституційні питання[92]. Наприкінці 2017р. Х.Хафтар заявив, що надалі не дотримуватиметься *LPA*, зробивши реальною перспективу поновлення бойових дій між двома головними угрупованнями і різними загонами, – що й сталося в середині 2018р. (див. нижче)[93].

Поновлення насильства

У червні 2018р. знову спалахнули бої у прибережних районах Лівії, де розташовано більшість експортних нафтових терміналів країни. *LNA* була змушена віддати, але потім повернула собі експортні нафтові термінали Сідра

[88] Про конфлікт у Лівії у 2016-2017рр. див.: Сміт Д. "Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі". – *Щорічник 2017*, підрозділ I розділу 3; Дейвіс (посилання 9). Про виникнення військового альянсу у Тріполі див.: Lacher, W. and al-Idrissi, A., 'Capital of militias: Tripoli's armed groups capture the Libyan state', Small Arms Survey Briefing Paper, June 2018.

[89] Lacher and al-Idrissi (посилання 88).

[90] *The Economist*, 'Libya's feuds cross the Mediterranean', 8 Nov. 2018.

[91] Tubiana, J. and Gramizzi, C., 'Lost in trans-nation: Tubu and other armed groups and smugglers along Libya's southern border', Small Arms Survey, Dec. 2018.

[92] Blanchard, C. M., *Libya: Transition and US policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33142 (US Congress, CRS: Washington, DC, 2 May 2018), p.3. *UNSMIL* – політична Місія, створена у вересні 2011р.; див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

[93] Al Jazeera, 'Haftar: Libya's UN-backed government's mandate obsolete', 18 Dec. 2017; El Amrani, I., 'New risks in Libya as Khalifa Haftar dismisses UN-backed accord', Commentary, International Crisis Group, 21 Dec. 2017.

Схема 2.3. Території Лівії під контролем конкуруючих сил у 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <https://nordpil.se/>.

Джерело: Live Universal Awareness Map (Liveuamap), cited in 'Libya's feuds cross the Mediterranean', *The Economist*, 8 Nov. 2018.

та Рас-Лануф. Наступна суперечка через організацію продажу нафти була врегульована після міжнародного тиску та поступок з боку *GNA*, у т.ч. стосовно прохання до РБ ООН створити міжнародний комітет з незалежного нагляду за розподілом кошів Центральним банком Лівії[94].

Наприкінці серпня спалахнули бої у Тріполі між загонами, пов'язаними з *GNA*. Сьома бригада ополчення, сформована Міністерством оборони *GNA* у 2017р. і виведена з міста Тархуна за 65 км на південний схід від Тріполі, розпочала наступ на столицю. Це означало конфлікт з військовим альянсом

[94] Wintour, P., 'Libya urges UN to block oil sales after clashes between rival factions', *The Guardian*, 27 June 2018; International Crisis Group (ICG), *After the Showdown in Libya's Oil Crescent*, Middle East and North Africa Report no.189 (ICG: Brussels, 9 Aug. 2018).

під командуванням Міністерства внутрішніх справ *GNA*[95]. 4 вересня *UNSMIL* домовилася про хитке припинення вогню, але до кінця вересня бої посилилися настільки, що ООН оголосила у Тріполі надзвичайний стан[96]. До моменту нового припинення вогню, про яке *UNSMIL* домовилася завдяки внесенню Прем'єр-міністром 12 вересня пакета економічних реформ, загинули понад 100 осіб[97].

Вакуум влади призвів до повернення екстремістських ісламістських угруповань, у т.ч. ІД, яка у 2018р. здійснила понад 10 нападів. Так, у вересні 2018р. під час нападу на державну нафтову компанію було вбито двох працівників і поранено ще 10, а у грудні під час нападу на міністерство закордонних справ у Тріполі загинули щонайменше три особи[98]. У березні США завдали авіаудару по імовірних бойовиках Аль-Каїди на півдні Лівії[99].

Мирний процес

За вплив на мирний процес у Лівії змагаються також Франція та Італія, кожна з яких у 2018р. провела саміт. Інтереси Італії зосереджені переважно на заході Лівії, звідки її трубопровід *Greenstream* качає газ до Сіцілії. Франція надає перевагу співпраці з Х.Хафтаром, якого вона вважає більшою мірою здатним стабілізувати країну і не допустити поширення конфлікту на сусідній регіон Сахеля (де Франція розгорнула велику кількість військ для боротьби з джихадистами)[100]. Італійські і французькі енергетичні компанії також змагаються за нафтові контракти в Лівії[101].

29 травня Франція приймала у Парижі саміт трьох керівників головних, згідно з *LPA*, політичних інститутів Лівії: Прем'єр-міністра *GNA* Ф.Сараджа; голову Палати представників А.Салеха (*Agilah Saleh*) і голову Вищої державної ради (*High Council of State*, невиборного дорадчого органу) Х.Мішрі (*Khaled Mishri*), а також Х.Хафтара. У схваленій, але не підписаній декларації з восьми пунктів вони домовилися створити до 16 вересня 2018р. конституційну базу для виборів і провести вибори до 10 грудня 2018р.[102] Усі п'ять постійних членів РБ ООН, разом з ЄС, Лігою Арабських Держав та Африканським Союзом, підтримали Паризьку декларацію – не останньою

[95] UN Support Mission in Libya, 'SRSG Ghassan Salame briefing to the Security Council', 5 Sep. 2018; Al Jazeera, 'Libya: Armed groups vie for control in deadly Tripoli clashes', 27 Aug. 2018.

[96] Raghavan, S., 'Surge in fighting among Libya's "super militias" imperils Western peace efforts', *Washington Post*, 2 Oct. 2018.

[97] France 24, 'Libya ceasefire halts month-long battle in Tripoli', 26 Sep. 2018; International Crisis Group, 'Libya's economic reforms fall short', Watch List update, 25 Oct. 2018.

[98] Malsin, J. and Faucon, B., 'Islamic State's deadly return in Libya imperils oil output', *Wall Street Journal*, 18 Sep. 2018; Al Jazeera, 'Libya: 3 dead in attack on foreign ministry building in Tripoli', 26 Dec. 2018.

[99] Walsh, D. and Schmitt, E., 'US strikes Qaeda target in southern Libya, expanding shadow war there', *New York Times*, 25 Mar. 2018.

[100] Про конфлікт у Сахелі див. у підрозділі VI цього розділу.

[101] *The Economist* (посилання 90).

[102] Permanent Mission of France to the UN in New York, 'Political statement on Libya: Joint statement by Fayez al-Sarraj, Aguila Saleh, Khalid Meshri, Khalifa Haftar, Paris', 29 May 2018.

чергою – через стурбованість роллю ІД і Лівії як каналу потрапляння мігрантів і біженців до Європи[103].

Водночас з квітня по липень 2018р. за дорученням *UNSMIL* відбувся процес національних конференцій (*National Conference Process, NCP*) – публічних консультацій з питань пріоритетів національного уряду, безпеки, врядування та виборів. Понад 6 000 лівійців взяли участь у понад 70 зустрічах у 43 населених пунктах Лівії; відбулися також зустрічі з організаціями діаспори за межами країни. Особлива увага приділялася залученню жінок, ВПО, етнічних меншин і молоді. Кампанія в Інтернеті привернула увагу 131 тис. користувачів *Facebook* і 1 400 – *Twitter*[104]. Голова *UNSMIL* Х.Саламе (*Ghassan Salame*) відзначив важливий момент досягнутого під час *NCP* консенсусу: загальне розуміння в Лівії необхідності нових виборів[105]. Однак інші країни, в т.ч. Велика Британія, Італія, США, а також багато лівійців вважали узгоджені на Паризькому саміті терміни виборчого процесу нереалістичними, враховуючи рівень насильства у країні і невизначені конституційні засади виборів[106].

Італія запропонувала альтернативний план, що передбачав відтермінування виборів та організацію Лівійської національної конференції (*Libyan National Conference*) – як пропонувалося на *NCP*) – у січні 2019р. На підтримку цієї ідеї 12-13 листопада Італія провела саміт у Палермо за участі представників багатьох конкуруючих лівійських лідерів і делегацій 38 країн. Х.Хафтар був присутнім лише на другий день і на міні-саміті з Ф.Сараджем за лаштунками головного саміту[107]. Саміт не дав суттєвого прориву, і будь-яка підтримка зміненого Плану дій ООН навряд чи зможе усунути наявні протиріччя між лівійськими фракціями та міжнародними гравцями з приводу кількох елементів політичної дорожньої карти, в т.ч. розподілу надходжень від нафти та газу.

Збройний конфлікт у Сирії

З 2011р. політична влада алавітської верхівки в Сирії ставилася під сумнів протягом багатостороннього збройного конфлікту, який, будучи запаленим Арабською весною, перетворився на складну війну за участі потужних регіональних і світових гравців[108].

Попри те, що до кінця війни ще далеко, але у 2018р. спостерігалася помітна деескалація в результаті зміцнення контролю сирійського Уряду над

[103] International Institute for Strategic Studies (IISS), ‘The UN’s election gamble in Libya’, *Strategic Comments*, vol.24, no.18 (2018), pp.iv-vi.

[104] Alunni, A. and Tusa, F., ‘In search of a negotiated solution in Libya’, Aspenia online, 13 Sep. 2018. Reports of the NCP meetings are available in Arabic at <http://multaqawatani.ly>.

[105] UN Support Mission in Libya (посилання 95).

[106] International Institute for Strategic Studies (посилання 103); Smith, R. and Pack, J., ‘Libya’s house of cards: Elections without institutions’, Lawfare, 19 Aug. 2018.

[107] Tondo, L. and Wintour, P., ‘Italian summit on Libya in disarray as Trump and Putin stay away’, *The Guardian,* 12 Nov. 2018; De Maio, G., ‘The Palermo conference on Libya: A diplomatic test for Italy’s new government’, Brookings, 19 Nov. 2018.

[108] Про сирійський конфлікт у 2016-2017рр. див.: Сміт Д. “Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ І розділу 3; Дейвіс (посилання 9).

територіями та фактичної поразки ІД[109]. Водночас, з послабленням збройної опозиції, що протистоїть Уряду Президента Б.Асада, перебіг громадянської війни змінився через авіаудари Ізраїлю, військові операції Туреччини на території Сирії і зміцнення присутності Ірану. Рештки ІД упродовж року все ще становили загрозу[110].

Загалом сирійський конфлікт залишався одним з найбільш руйнівних у світі. Хоча достовірної статистики жертв немає, але вважається, що з початку війни внаслідок бойових дій загинули понад 400 тис. сирійців; *ACLED* оцінює число жертв у 2018р. приблизно у 30 тис.[111] У базі даних *ACLED* за 2018р. на цю війну припадало близько 30% усіх випадків організованого насильства – більше, ніж у будь-якій іншій країні. У Сирії також спостерігалося найвище число цивільних жертв у 2018р. – понад 7 100 загиблих[112]. Неурядова організація *Action on Armed Violence* пояснює велике число цивільних жертв використанням вибухової зброї – потужних бомб і ракет, неприцільного вогню (мінометів, гармат, ракет) і саморобних вибухових пристроїв, особливо в населених районах[113]. Упродовж 2011-2018рр. в Сирії зареєстровано 79 206 вбитих і поранених вибуховою зброєю, 85% із них (67 263) – цивільні; реальні масштаби жертв, імовірно, є більшими[114]. Ліквідація наземних мін і залишків іншої вибухової зброї може тривати до 50 років[115].

У доповіді Генерального секретаря ООН у жовтні описується "насильство проти дітей, що викликає глибоке занепокоєння", під час громадянської війни в Сирії, у т.ч. 12 537 підтверджених "грубих порушень" стосовно дітей з 16 листопада 2013р. до кінця червня 2018р. У доповіді називаються такі грубі порушення проти дітей, як мобілізація до збройних формувань і використання у бойових діях, вбивства й каліцтва, гвалтування та інші форми сексуального насильства, напади на школи й лікарні, викрадення та відмова в гуманітарному доступі[116].

Конфлікт залишається рушієм гуманітарних потреб. Із завершенням масштабних бойових дій у багатьох районах країни до рідних місць у

[109] Оцінку причин успіхів сирійського Уряду у війні див.: Zisser, E., 'Why has Bashar won the war in Syria?', *Strategic Assessment*, vol.21, no.2 (July 2018), pp.65-74.

[110] Schmitt, E., 'Thousands of ISIS fighters flee in Syria, many to fight another day', *New York Times*, 4 Feb. 2018; Brotman, A., 'US troops withdrawal from Syria and the threat of Islamic State', Global Risks Insights, 30 Dec. 2018.

[111] Specia (посилання 4); Humud, C., Margesson, R. and Chesser, S., 'Counting casualties in Syria and Iraq: Process and challenges', Congressional Research Service (CRS) Insight, 12 Apr. 2016; Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool', [n.d].

[112] Kishi and Pavlik (посилання 50).

[113] Про проблему вибухової зброї у населених районах див. у підрозділі I розділу 9 цього видання.

[114] Dathan, J., 'The reverberating effects of explosive weapon use in Syria', Action on Armed Violence, Jan. 2019.

[115] British Foreign and Commonwealth Office, 'Clearance of improvised explosive devices in the Middle East, Monday 22-Wednesday 24 May 2017', Wilton Park Report WP1548, June 2017.

[116] United Nations, Security Council, 'Children and armed conflict in the Syrian Arab Republic: Report of the Secretary-General', 30 Oct. 2018.

перші 10 місяців 2018р. змогли повернутися близько 1,2 млн. ВПО. В інших районах, однак, упродовж усього року тривало масштабне внутрішнє переміщення. Відомо про повернення в січні-листопаді понад 42 тис. біженців, проте наприкінці 2018р. половина населення залишалась у вигнанні – понад 5,6 млн. біженців (переважно в Йорданії, Лівані та Туреччині) та понад 6 млн. ВПО[117]. За словами одного з функціонерів ООН на конференції донорів у квітні, "чверть біженців світу – сирійці, і чверть усіх сирійців – біженці"[118].

У 2018р. близько 13,1 млн. осіб (понад половину населення Сирії) терміново потребували гуманітарної допомоги, 6,7 млн. – потерпали від гострого дефіциту продовольства, ще 4,5 млн. – загрожував ризик його зазнати[119]. Інші оцінки припускали певне зниження наприкінці року актуальності браку продовольства в Сирії – з покращенням безпеки в багатьох районах країни[120].

Після падіння ІД у 2017р., у 2018р. поновилися глибинні конфлікти на трьох головних фронтах – на північному заході, південному заході та північному сході – з різноманітним і мінливим складом учасників. Посилилося також пряме втручання регіональних і світових гравців: Ірану, Ізраїлю і Росії – на південному заході; Росії і Туреччини – на північному заході; Туреччини і США – на північному сході[121].

Вузол конкуруючих іноземних військ у Сирії перетворювався на дедалі більш заплутаний, що загрожувало розширенням конфлікту, особливо з використанням авіації: від авіаударів США по проурядових силах у лютому, за повідомленнями, загинули близько 100 бійців сирійських урядових сил і російських найманців; 24 липня Ізраїль збив сирійський літак, що атакував сили повстанців поблизу кордону з Голанськими висотами, заявивши, що той "грубо порушив" угоду ООН про демілітаризацію 1974р.; у вересні російський військовий літак був помилково збитий сирійською ракетою, пущеною по ізраїльському літаку, що атакував цілі в Сирії, хоча Росія спочатку звинуватила у цьому Ізраїль[122].

[117] UN High Commissioner for Refugees, 'Regional strategic overview 2019-2020', 20 Dec. 2018.

[118] UN Development Programme, 'In Brussels, UN calls for increased support for vulnerable Syrians and host populations', 24 Apr. 2018.

[119] World Food Programme (WFP), 'WFP Syria situation report no.1, January 2019', Jan. 2019.

[120] Food and Agriculture Organization of the UN (FAO) and World Food Programme (WFP), 'Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the United Nations Security Council', Jan. 2019, pp.23-24.

[121] *Deutsche Welle*, 'What foreign powers want from the Syrian war', 12 Apr. 2018; Fitch, A. and Rasmussen, S., 'Iran signs deal with Syria to deepen military cooperation', *Wall Street Journal*, 27 Aug. 2018. Про фінансування громадянської війни в Сирії з-за кордону див.: Baylouny, A.M. and Mullins, C.A., 'Cash is king: Financial sponsorship and changing priorities in the Syrian civil war', *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.41, no.12 (2018), pp.990-1010. Про близькосхідну політику Росії див.: Stepanova, E., 'Russia and conflicts in the Middle East: Regionalisation and implications for the West', *International Spectator*, vol.53, no.4 (2018), pp.35-57; Thornton, R., 'The Russian military commitment in Syria and the eastern Mediterranean', *RUSI Journal*, vol.163, no.4 (2018), pp.30-38.

[122] Yaffa, J., 'Putin's shadow army suffers a setback in Syria', *New Yorker,* 16 Feb. 2018; Reuters, 'Israel says downed Syrian jet violated 1974 Golan demilitarization', 24 July 2018; Landau, N., Kubovich, Y. and Tibon, A., 'Putin says Israel didn't down Russian aircraft; Netanyahu offers condolences', *Haaretz*, 19 Sep. 2018.

Північний захід

На північному заході урядові сили (за підтримки Ірану та Росії) воювали проти ряду повстанських угруповань, переважно в сільській провінції Ідліб і в передмістях Дамаску (східна Гута). У січні-лютому у провінції Ідліб точилися запеклі бої сирійських урядових сил з повстанцями, що змусило до втечі понад 100 тис. осіб, а у східній Гуті 400 тис. цивільних були оточені та позбавлені доступу до гуманітарної допомоги[123]. Від ударів російської і сирійської авіації загинули сотні людей, лунали звинувачення в застосуванні сирійськими урядовими силами хімічної зброї[124]. 24 лютого РБ ООН ухвалила резолюцію із закликом до 30-денного припинення вогню по всій Сирії, і 26 лютого Росія заявила, що створить гуманітарний коридор у східній Гуті[125].

До початку березня сирійський Уряд за підтримки Росії та іранських бойовиків узяв під контроль понад половину східної Гути[126]. Згідно з угодою, досягнутою за посередництва Росії, близько 1 500 сирійських повстанців і 6 000 членів їх родин були евакуйовані до провінції Ідліб, що перебувала в руках повстанців[127]. У квітні 500 сирійців лікувалися від симптомів, аналогічних отруєнню бойовими отруйними речовинами, після імовірного хімічного удару урядових сил по м.Дума у східній Гуті. У відповідь тижнем пізніше Велика Британія, США і Франція завдали авіаударів по імовірних сирійських хімічних об'єктах[128]. Після звільнення східної Гути урядовими силами повстанці в Хомсі погодилися на переговори про капітуляцію.

У серпні сирійський Уряд і його союзники готували наступ на утримувану повстанцями провінцію Ідліб, де перебувало 3 млн. цивільних (у т.ч. 1 млн. ВПО з інших районів Сирії), а також близько 100 тис. озброєних повстанців і різного роду джихадистів. ООН попереджала, що наступ на Ідліб може створити надзвичайну гуманітарну ситуацію "небаченого масштабу" в семирічній громадянській сирійській війні[129]. Наступ на Ідліб, імовірно, відвернула російсько-турецька домовленість (схвалена Іраном і США) від 17 вересня про створення у провінції демілітаризованої буферної зони для захисту

[123] Cumming-Bruce, N. and Gladstone, R., 'Fighting rages in Syria's last major insurgent stronghold', *New York Times*, 11 Jan. 2018; *The Economist*, 'Syria's war heats up again', 22 Feb. 2018.

[124] Barnard, A. and Gall, C., 'Syrian bombardment takes its deadliest toll in years', *New York Times*, 20 Feb. 2018; and BBC News, 'Syria war: "chlorine attack" on rebel-held Idlib town', 5 Feb. 2018. On alle gations of chemical weapons use in Syria, see also chapter 8, section I, in this volume.

[125] UN Security Council Resolution 2401 (2018), S/RES/2401 (2018), 24 Feb. 2018; *New Arab*, 'UN Security Council passes "worthless" resolution on Eastern Ghouta', 25 Feb. 2018; McDowell, A. and Stubbs, J., 'Russia orders daily truce for evacuations from Syria's eastern Ghouta', Reuters, 26 Feb. 2018.

[126] Abdulrahim, R., 'Syrian regime gains ground in opposition enclave', *Wall Street Journal*, 11 Mar. 2018.

[127] Al-Khalidi, S., 'Syrian rebels agree to evacuate town in Ghouta: Sources', Reuters, 21 Mar. 2018.

[128] Nebehay, S., 'WHO: 500 Syrian patients show symptoms pointing to toxic weapons exposure', Reuters, 11 Apr. 2018; Borger, J. and Beaumont, P., 'Syria: US, UK and France launch strikes in response to chemical attack', *The Guardian*, 14 Apr. 2018; BBC News, 'Syria "chemical attack": Shooting delays OPCW visit to site', 18 Apr. 2018. Про імовірне застосування хімічної зброї в Думі та відповідь Великої Британії, США і Франції див. також у підрозділі I розділу 8 цього видання.

[129] Lederer, E.M., 'UN: Idlib offensive could spark worst humanitarian emergency', Associated Press, 28 Aug. 2018; *The Economist,* 'The battle for Syria's last rebel redoubt looms', 6 Sep. 2018; International Crisis Group (ICG), 'Saving Idlib from destruction', Middle East Briefing no.63 (ICG: Brussels, 3 Sep. 2018).

цивільних і про контроль над нею[130]. Але, хоча важку зброю вивели раніше за визначений термін, групи бойовиків, у т.ч. джихадистів з Аль-Каїди, не дотримали терміну виходу з буферної зони (15 жовтня), що підвищило ризик подальшого насильства[131].

Від ще одного імовірного хімічного удару в Алеппо в листопаді постраждало понад 100 осіб. Хто його здійснив і яка речовина застосовувалася, не ясно, але Росія і Сирія звинуватили у цьому сили повстанців[132].

Південний захід

У середині червня сирійські урядові сили за підтримки російської авіації активізували спроби повернути території на південному заході Сирії, змусивши понад 270 тис. осіб залишити домівки після двох тижнів запеклих боїв[133]. На цей район з липня 2017р. поширюється угода про деескалацію між Йорданією, Росією і США, хоча ця угода так і не перетворилась із простого припинення вогню на більш тривале врегулювання конфлікту. Після переговорів Йорданії з Росією 7 липня було домовлено про нове припинення вогню на півдні з розгортанням російської військової поліції для забезпечення виконання угоди[134]. Попри відкриття в жовтні важливого пункту перетину кордону з Йорданією, більшість біженців і переміщених осіб не квапилися повертатися додому через відсутність дієздатної інфраструктури, послуг і роботи, а також збереження небезпеки[135].

Ізраїль намагався зберегти буфер між ним і підтримуваним Іраном Урядом Сирії і у 2018р. постійно нарощував авіаудари по, як стверджувалося, іранським силам і засобам у Сирії[136]. Під час авіаударів по проіранських силах на базі Т-4 в центрі Сирії ізраїльський *F-16* був збитий сирійською зенітною ракетою, що спровокувало нові авіаудари по об'єктам ППО Сирії[137]. У вересні 2018р. Міністр інформації Ізраїлю І.Кац (*Israel Katz*) заявив, що "впродовж останніх двох років Ізраїль понад 200 разів здійснював військові акції у Сирії"[138].

[130] International Crisis Group, 'Syria's Idlib wins welcome reprieve with Russia-Turkey deal', Statement, 18 Sep. 2018; 'Turkey and Russia cut a deal over Syria', *The Economist*, 20 Sep. 2018.

[131] Al Jazeera, 'Deadline passes for Syria's Idlib buffer without fighters leaving', 15 Oct. 2018.

[132] Hubbard, B., 'Syria urges UN to condemn rebels after apparent chemical attack', *New York Times*, 25 Nov. 2018. Про заяви стосовно застосування хімічної зброї у Сирії див. також у підрозділі I розділу 8 цього видання.

[133] Reuters, 'Number of displaced in southern Syria climbs to 270,000: UN', 2 July 2018; Shaheen, K., 'Syrians stranded in "dire" desert conditions after fall of Deraa', *The Guardian*, 13 July 2018.

[134] Al-Khalidi, S., 'Jordan to hold talks with Russia over south Syria deal', Reuters, 2 July 2018; Ibrahim, A., 'Rebels in southern Syria reach deal to end violence', Al Jazeera, 7 July 2018.

[135] Sweis, R.F. and Hubbard, B., 'Syria reopens border link to Jordan, as Assad reasserts control', *New York Times*, 15 Oct. 2018; Human Rights Watch, 'Syria: Residents blocked from returning', 16 Oct. 2018. Думку біженців про повернення загалом див.: Yahya, M., 'Unheard voices: What Syrian refugees need to return home', Carnegie Middle East Center, 2018.

[136] Gross, J. A., 'Strike on Syrian air base said to target Hezbollah arms depot', *Times of Israel*, 24 May 2018.

[137] Holmes, O., 'Israel launches "large-scale" attacks in Syria after fighter jet crashes', *The Guardian*, 10 Feb. 2018.

[138] Williams, D., 'Israel says struck Iranian targets in Syria 200 times in last two years', Reuters, 4 Sep. 2018.

Північний схід

Порівняно з іншими двома фронтами конфлікту, *північно-східний* залишався відносно стабільним під контролем підтримуваних США Сирійських демократичних сил (*Syrian Democratic Forces*, *SDF*) на чолі з переважно курдським збройним угрупованням Загони народної самооборони (*Yekineyen Parastina Gel*, *YPG*)[139]. У березні підтримувані Туреччиною сирійські повстанці вибили курдів з провінції Афрін, а за два місяці турецькі війська перетнувши сирійський кордон розпочали наступ на місто[140].

Більшу частину 2018р. *SDF* намагалися повернути рештки територій, які утримувалися ІД. У жовтні, попри спорадичні контрнаступи з боку ІД і погрози Туреччини курдським силам, що заважало цій кампанії, *SDF* продовжили повертати територію і в середині грудня взяли останнє підконтрольне ІД м.Гаджин на сході Сирії поблизу кордону з Іраком[141].

19 грудня Адміністрація Д.Трампа оголосила про вивід з Сирії близько 2 200 американських військовослужбовців – усупереч порадам Міністра оборони США Дж.Маттіса (*James Mattis*), який на знак протесту подав у відставку, – хоча останні повідомлення дозволяють припустити, що цей вивід може бути лише частковим[142]. Велика Британія і Франція також мають війська в Сирії[143], однак вивід американців створює загрозу потенційного нападу на *SDF/YPG* з боку Туреччини (яка 12 грудня погрожувала неминучою військовою операцією проти курдів на півночі Сирії) і протурецьких сирійських сил, або Уряду Сирії, який намагається відновити контроль над усією країною[144]. В *SDF* також дали зрозуміти, що в результаті виводу сил США можуть бути звільнені до 3 200 полонених місцевих та іноземних бойовиків ІД[145].

[139] *The Economist*, 'Can Syria's Kurds keep control of their territory?', 25 Jan. 2018.

[140] Gall, C. and Barnard, A., 'Syrian rebels, backed by Turkey, seize control of Afrin', *New York Times*, 18 Mar. 2018; *The Economist,* 'After taking Afrin, Turkey looks for new targets in Syria', 22 Mar. 2018.

[141] Bilginsoy, Z., 'Turkey strikes positions held by US-backed Kurdish fighters in northern Syria', *Military Times*, 28 Oct. 2018; Schmitt, E., 'Fight against last vestige of ISIS in Syria stalls, to dismay of US', *New York Times*, 6 Nov. 2018; Chulov, M., 'ISIS withdraws from last urban stronghold in Syria', *The Guardian*, 14 Dec. 2018.

[142] Landler, M., Cooper, H. and Schmitt, E., 'Trump to withdraw US forces from Syria, declaring "We have won against ISIS"', *New York Times*, 19 Dec. 2018; Gibbons-Neff, T. and Schmitt, E., 'Pentagon considers using special operations forces to continue mission in Syria', *New York Times*, 21 Dec. 2018.

[143] Франція має у Сирії близько 1 000 військових, а Велика Британія не розкривала чисельності її сил у країні; див.: Wheeldon, T., 'As US withdraws troops from Syria, France and UK remain in the back seat', France 24, 23 Feb. 2019.

[144] Туреччина розглядає *YPG* як гілку Робітничої партії Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan*, *PKK*) і не хоче автономного курдського утворення з міцними зв'язками з курдами в Туреччині на своєму кордоні. Див.: El Deeb, S., 'Planned US exit from Syria scrambles tactics on crowded battlefield', Associated Press, 24 Dec. 2018; McKernan, B., 'Syrian troops mass at edge of Kurdish town threatened by Turkey', *The Guardian*, 28 Dec. 2018; International Crisis Group (ICG), *Avoiding a Free-for-all in Syria's North East*, Middle East Briefing no.66 (ICG: Brussels, 21 Dec. 2018).

[145] Saad, H. and Nordland, R., 'Kurdish fighters discuss releasing almost 3200 ISIS prisoners', *New York Times*, 20 Dec. 2018; Al Jazeera, 'Kurdish-led forces "may not be able to contain ISIL prisoners"', 21 Dec. 2018.

Схема 2.4. Контроль території Сирії, станом на 31 грудня 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <https://nordpil.se/>.

Джерело: US Lead Inspector General, Operation Inherent Resolve and Other Overseas Contingency Operations: Lead Inspector General Report to the United States Congress, October 1-December 31, 2018 (US Department of Defense, US Department of State and US Agency for International Development: Washington, DC), p. 25.

Контроль над територією

Наприкінці 2018р. складність війни в Сирії позначалася на контролі над територіями з боку різних сил (схема 2.4). Сирійські урядові сили контролювали південь і захід Сирії (близько 60% країни), а Хезболла діяла в окремих підконтрольних Уряду районах поблизу ліванського кордону.

SDF/YPG контролювали північний схід, але за території на захід від Манбіджа боролися сирійські урядові сили і протурецькі сирійські опозиційні сили. Туреччина і протурецькі сили контролювали Афрін і територію на північ від Манбіджа. Сирійські повстанські угруповання, а також пов'язане з Аль-Каїдою угруповання Хаят Тахрір аш-Шам (*Hayat Tahrir al Sham*) та ІД залишалися в окремих анклавах провінцій Алеппо, Хама та Ідліб. ІД зберігала також присутність на клаптику пустелі навколо Гаджина.

Мирні процеси

Мирні зусилля у 2018р. змінювалися залежно від перебігу конфлікту. Раніше провідним гравцем у мирних переговорах була ООН – останнім часом паралельно з Астанинською групою (Іран, Росія і Туреччина). Наприкінці 2018р. зберігалася хитка мозаїка угод і домовленостей про припинення вогню (у 2017р. досягнутих переважно за посередництва Астанинської групи); до нового раунду мирних переговорів долучилися керівники Німеччини, Франції, Росії і Туреччини (саміт Четвірки).

Мирні переговори між сирійським Урядом і силами опозиції за ініціативою ООН у 2017р. не дали результату, але у січні 2018р. відбулися наступні переговори[146]. Ці переговори та зусилля Спеціального посланця ООН по Сирії С.де Містури (*Staffan de Mistura*) не наблизили політичних змін у Сирії[147]. Центрального елементу зусиль ООН – комітету з розробки нової сирійської конституції – наприкінці року не було створено[148]. Так само не було прогресу і в Астанинському процесі. Восьмий раунд переговорів в Астані у грудні 2017р. завершився домовленістю провести мирні переговори в Сочі наприкінці січня 2018р.[149] Проте більшість опозиційних груп відмовилися від участі в них, і прориву на переговорах не відбулося[150]. Нові раунди Астанинського процесу у 2018р. також не принесли будь-якого помітного прогресу[151]. Більш успішними були локальні домовленості про припинення вогню та ініціативи з деескалації.

У травні 2017р., згідно з угодою між Іраном, Росією, Сирією і Туреччиною, на заході Сирії було створено чотири зони деескалації[152]. З них до кінця грудня 2018р. залишилася лише одна – у північно-західній провінції Ідліб, підкріплена угодою від 17 вересня між Росією і Туреччиною (див. вище).

[146] Cumming-Bruce, N., '"Golden opportunity missed": Syria peace talks falter, again', *New York Times*, 14 Dec. 2017.

[147] France 24, 'Does the UN's Syria peace process still have a purpose?', 25 Sep. 2018; UN News, 'Syrian Government's "different understanding" of UN role, a "very serious challenge"–special envoy', 26 Oct. 2018.

[148] Al Jazeera, 'Syria constitutional committee "will not be formed" in 2018', 20 Dec. 2018.

[149] France 24, 'Russia, Turkey and Iran agree Syrian peace talks for January', 23 Dec. 2017.

[150] Barnard, A., 'Syrian peace talks in Russia: 1500 delegates, mostly pro-Assad', *New York Times*, 30 Jan. 2018; Wintour, P., 'Russia's Syrian peace conference teeters on farce', *The Guardian*, 30 Jan. 2018.

[151] Radio Free Europe/Radio Liberty, 'UN Syria envoy calls Astana talks on Syria "missed opportunity"', 29 Nov. 2018.

[152] Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Memorandum on the creation of de-escalation areas in the Syrian Arab Republic', 6 May 2017.

З березня по липень 2018р. три інші зони (у провінції Хомс, у східній Гуті та на південному кордоні з Йорданією) були захоплені сирійським Урядом за підтримки Росії із застосуванням як збройної сили, так і переговорів про капітуляцію. Згідно з умовами попередньої угоди про деескалацію (про яку у вересні 2017р. в Астані спільно заявили Іран, Росія і Туреччина), з жовтня 2017р. по травень 2018р. Туреччина розгорнула війська на 12 спостережних постах у провінції Ідліб уздовж лінії розмежування сил повстанців і сирійських урядових військ. Пізніше ці спостережні пости були доповнені 10 російськими та сімома іранськими на лінії розмежування з боку сирійських урядових сил[153].

У квітні Іран, Росія і Туреччина провели зустріч в Анкарі з питань розробки нової сирійської конституції і шляхів зміцнення безпеки в зонах деескалації[154]. Водночас США, за повідомленнями, намагалися зібрати арабські сили для заміни решти американських військ на північному сході Сирії[155]. Оскільки Адміністрація США прагнула врівноважити підтримку *SDF* з відновленням відносин з Туреччиною, її політичні меседжі часто були неоднозначними. Тим не менш, 4 червня 2018р. США і Туреччина оголосили дорожню карту визначення та виконання домовленостей у сферах урядування та безпеки в Манбіджі[156]. У жовтні США і Туреччина започаткували спільне патрулювання, а в листопаді американські військові розпочали облаштовувати спостережні пости на півночі Сирії, щоб допомогти Туреччині захистити її кордон[157]. Однак запланований вивід американських військ, оголошений у грудні, дозволяє припустити, що ці ініціативи можуть не бути подовжені у 2019р.

Нарешті, на Стамбульському саміті 27 жовтня 2018р. відбулись нові мирні переговори за участі лідерів чотирьох країн – Президента Туреччини Р.Ердогана, Президента Франції Е.Макрона, Президента Росії В.Путіна та Канцлера Німеччини А.Меркель. Участь Німеччини і Франції, двох країн, які раніше не брали активної участі у спробах з врегулювання сирійської кризи, додала переговорам нового виміру, але залишалося не ясним, чи матиме продовження така готовність[158]. Підсумкова заява саміту Четвірки закликала до "інклюзивного політичного процесу під проводом і за відповідальності сирійців" і повторювала заклик ООН скликати до кінця року конституційну

[153] *Hurriyet Daily News,* 'Turkey finishes setting up observation posts in Idlib', 16 May 2018; Markusen, M., 'Idlib province and the future of instability in Syria', Policy Brief, Center for Strategic and International Studies, Sep. 2018.

[154] Hafezi, P. and Erkoyun, E., 'Russia, Iran and Turkey struggle to find common ground', Reuters, 3 Apr. 2018.

[155] Gordon, M.R., 'US seeks Arab force and funding for Syria', *Wall Street Journal*, 16 Apr. 2018.

[156] International Crisis Group (ICG), 'Prospects for a deal to stabilise Syria's north east', Middle East Report no.190 (ICG: Brussels, 5 Sep. 2018).

[157] Baldor, L.C., 'US, Turkey to soon begin joint patrols in north Syria', *Military Times*, 21 Oct. 2018; 'Rempfer, K., 'The US military is putting new observation posts in northern Syria', *Military Times*, 21 Nov. 2018.

[158] *Daily Sabah*, 'Istanbul summit calls for Syrian constitution committee by year-end', 27 Oct. 2018.

комісію[159]. Однак незгода з важливих питань зберігалася – не останньою чергою унаслідок ширшої регіональної напруженості та розбіжності поглядів зовнішніх і внутрішніх гравців. Наприкінці 2018р. змістовне врегулювання кризи залишалося ілюзорним.

Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами

Турецькі військові діють на півночі Сирії із серпня 2016р. У жовтні 2017р. Туреччина ввела війська до провінції Ідліб (згідно з Астанинської угодою з Іраном і Росією), а в січні 2018р. поширила операцію на утримувану курдами провінцію Афрін на північному заході Сирії (див. вище). Заклики США та союзників по НАТО до стриманості були відхилені Президентом Р.Ердоганом, який заявив про намір залишатись у Сирії, доки не "закінчить справу"[160].

Військові дії Туреччини проти курдських сил на півночі Сирії та її чутливість до пропозицій посилення курдів чи будь-якої підтримки їх політичній автономії у цьому регіоні варто оцінювати у світлі конфлікту в населеній переважно курдами південно-східній Туреччині. Цей район з 1984р. перебуває в центрі майже постійної збройної конфронтації між турецькими силами безпеки та Робітничою партією Курдистану (*PKK*), що іноді переривалася припиненнями вогню. Провал у липні 2015р. курдсько-турецького мирного процесу (відомого також як процес розв'язання конфлікту), який передбачав фактичне припинення вогню, яке формально триває з 2013р., призвів до нового витка насильства[161]. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, через бойові дії з липня 2015р. по грудень 2016р. було переміщено 350-500 тис. осіб[162].

У 2018р. насильство тривало. За даними турецького Уряду, схильного перебільшувати успіхи в боротьбі з *PKK*, майже 1 300 бойовиків *PKK* було вбито під час кількох тисяч операцій сил безпеки у 2018р.[163] Два незалежні джерела дають дуже різні оцінки числа жертв у 2018р.: за даними *International Crisis Group*, було вбито 563 осіб (17 цивільних, 420 бойовиків *PKK* і 126 урядових силовиків), а всього у конфлікті з липня 2015р. загинуло не менше 4 200 осіб; *ACLED* лише у 2018р. нараховував 1 975 жертв політичного насильства[164]. Завершення цього конфлікту нерозривно пов'язане зі встановленням мирних відносин між Туреччиною та *YPG* у Сирії, але наприкінці року перспектив

[159] President of Russia, 'Joint statement by the Presidents of the Republic of Turkey, the French Republic, the Russian Federation and the Chancellor of the Federal Republic of Germany', 27 Oct. 2018.

[160] Schwartz, F., 'Turkey's president dismisses US call for restraint along Syria border', *Wall Street Journal*, 22 Jan. 2018.

[161] Про роль курдів у турецькій політиці див.: Озел С., Йілмаз А. "Курди на Близькому Сході у 2015р.". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ IV розділу 2.

[162] UN High Commissioner for Human Rights, 'Report on the human rights situation in south-east Turkey July 2015 to December 2016', Feb. 2017.

[163] Avundukluoglu, M.E., '100 senior terrorists neutralized in 2018: Turkish min.', Anadolu Agency, 15 Nov. 2018.

[164] International Crisis Group, 'Turkey's PKK conflict: A visual explainer', [n.d.]; Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Turkey', ACLED database.

мирних переговорів між сторонами не було видно, особливо в умовах концентрації влади в Туреччині у стратегічного альянсу Партії справедливості та розвитку (*Adalet ve Kalkinma Partisi*) Президента Р.Ердогана та Партії націоналістичного руху (*Milliyetçi Hareket Partisi*)[165]. Ув'язнення у листопаді 2016р. співголови курдської Демократичної партії народів С.Демірташа (*Selahattin Demirtaş*) також підривало шанси на мир[166].

Збройний конфлікт у Ємені

Корені нинішнього конфлікту та гуманітарної кризи в Ємені є складними та неоднозначними[167]. У 2014р., після кількох років зростання насильства, країна занурилась у нову фазу громадянської війни між міжнародно визнаним Урядом Президента А.М.Гаді (*Abdrabbuh Mansur Hadi*) та суперечливим союзом підтримуваних Іраном хуситів і сил, вірних колишньому Президенту А.А.Салеху (*Ali Abdallah Saleh*), який контролював столицю (м.Сана), і значну частину країни. Заколот хуситів розпочався у 2004р., коли лідер секти зейдитів Х.Б.аль-Хусі (*Hussein Badreddin al-Houthi*) підняв повстання проти єменського Уряду. Хоча аль-Хусі загинув під час повстання, повстанці відтоді звуться хуситами, хоча їх офіційна назва – Ансар Аллах (*Ansar Allah*).

У березні 2015р. коаліція під проводом Саудівської Аравії здійснила військову інтервенцію на боці Президента А.М.Гаді. Пізніше коаліція втратила єдність через внутрішні конфлікти та суперництво. Крім ОАЕ, до коаліції належали Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Катар (до 2017р.), Марокко, Сенегал і Судан, які або надавали війська, або здійснювали авіаудари[168]. Різні мирні ініціативи і спроби з припинення вогню не змогли зупинити бойові дії, і до кінця 2017р. часткова блокада коаліцією контрольованих хуситами територій мала дуже руйнівні гуманітарні наслідки.

Крім цієї громадянської війни, що точилася переважно на півночі, в Ємені тривали ще два окремі, але тісно пов'язані конфлікти. По-перше, ще одна громадянська війна точилася між центральним Урядом і Південним рухом (*Southern Movement*) – хиткою коаліцією сепаратистських угруповань, що діяли в Адені, Хадрамауті та Шабві на півдні. Так, у січні 2018р. Південний рух вів бої з урядовими силами в портовому місті Аден, де Уряд Ємену розташований з 2015р.[169] Південний рух політично представлений Південною перехідною радою (*Southern Transitional Council*), створеною у травні 2017р.

[165] Про спробу військового перевороту в Туреччині у 2016р. див.: Салін М. "Туреччина в пошуку стабільності та легітимності у 2016р." – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 4; Gauthier-Villars, D., 'After victory, Erdogan promises to strengthen Turkey', *Wall Street Journal*, 25 June 2018.

[166] Al Jazeera, 'Turkish court keeps Selahattin Demirtas in jail despite ECHR', 30 Nov. 2018.

[167] Дейвіс (посилання 9). Див. також: Royal Institute of International Affairs, 'Yemen: Drivers of conflict and peace', Middle East and North Africa Programme, Chatham House, Workshop summary, 7-8 Nov. 2016; Orkaby, A., 'Yemen's humanitarian nightmare: The real roots of the conflict', *Foreign Affairs*, Nov/Dec. 2017.

[168] Про роль ОАЕ див.: Abdul-Ahad, G., 'Yemen on the brink: How the UAE is profiting from the chaos of civil war', *The Guardian*, 21 Dec. 2018.

[169] *The Economist*, *'A* rebellion in Aden is hastening the break-up of Yemen', 1 Feb. 2018; BBC News, 'Yemen war: Deadly infighting rages in Aden', 29 Jan. 2018.

колишнім губернатором Адена А.аз-Зубійді (*Aydrus al-Zubaydi*) після його звільнення Президентом А.М.Гаді. По-друге, тривала загальнонаціональна контртерористична кампанія проти радикальних ісламістських угруповань, у т.ч. Аль-Каїди на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula*)[170]. США регулярно завдавали авіаударів по цьому угрупованню (чи її попередниках) в Ємені як мінімум з 2009р. У 2014-2018рр. США виконали не менше 238 авіаударів, унаслідок яких загинуло від 16 до 41 цивільних осіб[171].

Гуманітарна криза

Гуманітарні умови в Ємені у 2018р. погіршились і, за даними ООН, залишалися найгіршими у світі. Крім епідемії холери (понад 1,36 млн. імовірних випадків захворювання з кінця 2016р. по грудень 2018р. і майже 2 800 померлих), близько 80% населення (24 млн. осіб) потребували певної гуманітарної допомоги чи захисту, в т.ч. 14,3 млн. осіб відчували гостру потребу в продовольстві (загроза голоду). У 2018р. число найбільш нужденних зросло на 27%, порівняно з 2017р., і в ООН попереджали, що єменська криза "може принести найгірший голод за 100 років"[172]. За оцінкою однієї агенції гуманітарної допомоги, з 2015р. в Ємені померли від голоду 85 тис. дітей віком до п'яти років[173]. Близько 3,3 млн. осіб залишалися переміщеними, проти 2,2 млн. у 2017р., у т.ч. 685 тис. осіб з червня втекли від боїв у контрольованому хуситами м.Ходейда, четвертому за величиною місті Ємену та його головному порту на Червоному морі, а також в інших районах на західному узбережжі (див. нижче)[174].

З ескалацією конфлікту у 2018р. (*ACLED* зафіксував зростання кількості випадків організованого політичного насильства впродовж року на 25%, порівняно з 2017р.), збільшилася кількість невибіркових нападів і можливих порушень міжнародного гуманітарного права, що спричинило велике число цивільних жертв[175]. За оцінкою *ACLED*, під час єменської війни з 2016р. загинули понад 60 тис. осіб, у т.ч. близько 30,7 тис. у 2018р.[176] Програма моніторингу Департаменту ООН з питань прав людини (*UN Human Rights Office*) підтвердила понад 17,7 тис. цивільних жертв (6 872 вбитих і 10 768 поранених) у Ємені з 26 березня 2015р. по 8 листопада 2018р.[177] Усі ці оцінки

[170] Kendall, E., 'Contemporary jihadi militancy in Yemen: How is the threat evolving?', Middle East Institute, Policy Paper 2018-7, July 2018.

[171] Bureau of Investigative Journalism, 'Drone strikes in Yemen', [n.d.].

[172] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, '2019 humanitarian needs overview: Yemen'; BBC News, 'Yemen could be "worst famine in 100 years"', 15 Oct. 2018.

[173] McKernan, B., 'Yemen: Up to 85 000 young children dead from starvation', *The Guardian*, 21 Nov. 2018.

[174] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (посилання 172).

[175] Kishi and Pavlik (посилання 50).

[176] Kishi and Pavlik (посилання 50); Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Yemen war death toll now exceeds 60 000 according to latest ACLED data', Press release, 11 Dec. 2018.

[177] UN High Commissioner for Human Rights, 'Bachelet urges states with the power and influence to end starvation, killing of civilians in Yemen', News release, 10 Nov. 2018.

майже напевно занижують справжній масштаб втрат і не рахують загиблих від хвороб, недоїдання та інших наслідків кризи.

Збройний конфлікт у 2018р.

Після чотирьох років конфлікту головними театрами бойових дій були: (*а*) узбережжя Червоного моря, де урядові сили за підтримки ОАЕ просувалися на південь і загрожували порту Ходейда, через який країна імпортує понад 70% продовольства; (*б*) саудівсько-єменський кордон, де конфлікт розростався зі збільшенням ракетних ударів хуситів по містам Саудівської Аравії, особливо столиці Ер-Ріяду.

Союзники єменського Уряду отримали значну міжнародну підтримку. У грудні 2017р. до Саудівської Аравії прибув американський спецназ з метою допомоги у виявленні та знищенні балістичних ракет і пускових позицій хуситів[178]. Допомога США складалася з розвідки, навчання і продажу озброєнь[179]. Велика Британія, Франція та інші європейські країни також постачали чимало основних систем озброєнь Саудівській Аравії та ОАЕ[180].

Сили хуситів здійснюють ракетні обстріли цілей у Саудівській Аравії з кінця 2016р. У 2017р. були підтверджені чотири пуски балістичних ракет, у 2018р. – не менше 11, всі – в першій половині року[181]. У квітні конфлікт загострився: коаліція під проводом Саудівської Аравії посилила авіаудари, а сили хуситів збільшили кількість ракетних ударів по Саудівській Аравії[182].

У червні ОАЕ, Саудівська Аравія та інші союзники єменського Уряду почали наступ на Ходейду, а США надали силам коаліції розвіддані для націлювання авіації[183]. За повідомленнями, 16 червня сили коаліції захопили аеропорт Ходейди, хоча бої навколо тривали ще чотири дні (і відновилися у листопаді)[184]. 23 червня ОАЕ оголосили паузу в наступі на Ходейду для забезпечення можливості перемовин за посередництва ООН, які мали

[178] Cooper, H., Gibbons-Neff, T. and Schmitt, E., 'Army special forces secretly help Saudis combat threat from Yemen rebels', *New York Times*, 3 May 2018.

[179] Про американську і британську допомогу коаліції див.: Bachman, J.S., 'A "synchronised attack" on life: The Saudi-led coalition's "hidden and holistic" genocide in Yemen and the shared responsibility of the US and UK', *Third World Quarterly*, 2019.

[180] Cochrane, P., 'EU countries approve arms sales to Saudi, UAE worth 55 times aid to Yemen', Middle East Eye, 12 Nov. 2018; Spencer, R., 'Britain's divisive role in Yemen conflict', *The Times*, 8 Mar. 2018. Про поставки озброєнь Саудівській Аравії та ОАЕ див. у також підрозділах II і III розділу 5 цього видання.

[181] United Nations, Security Council, Final Report of the Panel of Experts on Yemen, S/2019/83, 25 Jan. 2019.

[182] Almosawa, S., 'Wedding is hit by airstrike in Yemen, killing more than 20', *New York Times*, 23 Apr. 2018. Про звинувачення Ірану в підтримці хуситів і постачанні їм ракет та інших озброєнь див.: Schmitt, E., 'Iran is smuggling increasingly potent weapons into Yemen, US admiral says', *New York Times*, 18 Sep. 2017.

[183] *The Economist*, 'The battle begins for Hodeida, Yemen's lifeline', 14 June 2018; McKirdy, E. and Qiblawi, T., 'Saudi-led forces begin attack on Yemen port city, ignoring UN warnings', CNN, 14 June 2018; Nissenbaum, D., 'US deepens role in Yemen fight, offers Gulf allies airstrike-target assistance', *Wall Street Journal*, 12 June 2018.

[184] Associated Press, 'Saudi-led forces "seize airport in Yemen city of Hodeidah"', *The Telegraph,* 16 June 2018; Fitch, A., 'Saudi coalition beats back Houthi rebels from Hodeidah airport', *Wall Street Journal*, 20 June 2018.

завершитися у вересні зустріччю сторін конфлікту в Женеві[185]. Тим часом тривали бої за важливі позиції у передмістях Ходейди, а авіаудари коаліції під проводом Саудівської Аравії спричинили чисельні цивільні жертви. Так, 2 серпня від авіаударів загинули щонайменше 30 осіб, а 9 серпня – 51 особа, в т.ч. 40 дітей загинули під час потрапляння у шкільний автобус[186] 500-фунтової бомби з лазерним прицілом *MK82* виробництва американської компанії *Lockheed Martin*[187].

Коаліція у серпні 2016р. створила механізм розслідування подібних інцидентів – Групу спільної оцінки інцидентів (*Joint Incidents Assessment Team*), – але *Human Rights Watch* у серпневій 2018р. доповіді критикував її за недотримання міжнародних стандартів і брак довіри. Організація також попередила Велику Британію, Францію і США про ризики стати співучасниками незаконних ударів у Ємені через поставки озброєнь Саудівській Аравії[188]. У доповіді Групи провідних регіональних і міжнародних експертів ООН з питань Ємену (*UN Group of Regional and International Eminent Experts on Yemen*) від серпні 2018р. військова коаліція засуджувалася у скоєнні або потуранні військовим злочинам у Ємені. Зауваживши, що хусити також чинять численні злочини, доповідь (яка охоплює період з вересня 2014р. по червень 2018р.) зазначає, що авіаудари Саудівської Аравії та ОАЕ спричинили найбільше число цивільних жертв[189].

Намічені на 9 вересня переговори за посередництва ООН не відбулися, оскільки хусити не з'являлися на них три дні поспіль. Після того бойові дії знов активізувались і тривали весь жовтень[190]. На початку листопада коаліція започаткувала новий наступ за участі близько 10 тис. військовослужбовців[191]. 14 листопада, після збільшення міжнародного тиску та активної човникової дипломатії ООН, виникла нова нетривала пауза у просуванні коаліції на Ходейду[192]. Проте спорадичні бої тривали аж до погодження 13 грудня за посередництва ООН домовленості про припинення вогню.

[185] Associated Press, 'UAE official acknowledges "pause" in campaign for Yemen port', 1 July 2018.

[186] Kalfood, M.A. and Coker, M., 'Saudis escalate siege of port in Yemen, alarming aid groups', *New York Times*, 2 Aug. 2018; Borger, J., 'US supplied bomb that killed 40 children on Yemen school bus', *The Guardian*, 19 Aug. 2018.

[187] Elbagir, N. et al., 'Bomb that killed 40 children in Yemen was supplied by the US', CNN, 17 Aug. 2018.

[188] Human Rights Watch, Hiding Behind the Coalition: Failure to Credibly Investigate and Provide Redress for Unlawful Attacks in Yemen (Human Rights Watch: New York, Aug. 2018).

[189] Human Rights Council, 'Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014', 17 Aug. 2018, A/HRC/39/43. Свідчення про поширення катувань у хуситських тюрмах у Ємені див.: Michael, M., 'Ex-inmates: Torture rife in prisons run by Yemen rebels', Associated Press, 7 Dec. 2018.

[190] Wintour, P., 'Saudi-led forces renew push to take key Yemen port from Houthi rebels', *The Guardian,* 11 Sep. 2018; Salisbury, P., 'Yemen's Hodeida offensive: Once avoidable, now imminent', Commentary, International Crisis Group, 20 Sep. 2018.

[191] Aldroubi, M., 'Arab coalition to send 10 000 troops to liberate Hodeidah from Houthis', *The National*, 30 Oct. 2018; BBC News, 'Yemen war: Battle for vital port of Hudaydah intensifies', 7 Nov. 2018.

[192] Fitch, A. and Al-Batati, S., 'Saudis halt Yemen offensive as international pressure mounts', *Wall Street Journal*, 15 Nov. 2018.

Мирний процес

Після провалу переговорів у Кувейті у 2016р. єменські мирні переговори зайшли у глухий кут. На трьох раундах безуспішних переговорів у лютому 2018р. головував Спеціальний посланець ООН у Ємені І.Ахмед (*Ismail Ould Sheikh Ahmed*) з Маврітанії; його змінив М.Гріффітс (*Martin Griffiths*) з Великої Британії[193]. Тим часом на перший план вийшли міжнародні гуманітарні заходи, і в квітні конференція донорів у Женеві, скликана Генеральним секретарем ООН, заручилась обіцянками фінансування гуманітарних заходів на $2 млрд. (майже половина – від Саудівської Аравії та ОАЕ)[194].

З червня 2018р. періодичні спроби реанімувати мирні переговори відбувалися паралельно з військовим наступом на Ходейду, описаним вище. Спеціальний посланець ООН домагався, аби хусити та міжнародно визнаний єменський Уряд Президента А.М.Гаді погодили у вересні новий рамковий план, але хусити не з'явилися на попередні мирні консультації у Женеві. Вбивство саудівського журналіста Д.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у жовтні (див. "Ключові загальні події" вище) викликало спротив політиці Саудівської Аравії і спонукало західні держави до політичного тиску на коаліцію держав Перської затоки. Наприкінці жовтня Міністр оборони США Д.Маттіс, держсекретар США М.Помпео та Міністр закордонних справ Великої Британії Д.Хант, кожен окремо, закликали до деескалації бойових дій і поновлення переговорів[195]. 9 листопада США припинили повітряну дозаправку літаків коаліції, що бомбардували Ємен, хоча цього було замало на фоні зростаючої двопартійної підтримки припинення будь-якої допомоги у війні[196]. Спеціальний посланець ООН М.Гріффітс скористався моментом, аби знову скликати мирні переговори, які нарешті відбулись у Стокгольмі 6-13 грудня. Хусити погодилися прибути на мирні переговори після того, як коаліція дозволила евакуацію частини їх поранених[197].

Переговори завершилися укладенням Стокгольмської угоди між хуситами та єменським Урядом, що передбачала кілька заходів зміцнення довіри: зобов'язання обміняти майже 5 000 полонених; негайне припинення вогню у провінції Ходейда; демілітаризація транспортного коридору на Червоному морі; передача порту Ходейда під управління ООН; відкриття гуманітарного

[193] United Nations, 'Secretary-General appoints Martin Griffiths of United Kingdom as his special envoy for Yemen', News release, 16 Feb. 2018; Reinl, J., 'Who is Martin Griffiths, UN's new envoy to Yemen?', Middle East Eye, 23 Feb. 2018.

[194] Beaumont, P., 'Saudi Arabia and UAE pledge nearly $1bn in aid for Yemen at UN conference', *The Guardian*, 3 Apr. 2018.

[195] Harris, G., Schmitt, E. and Gladstone, R., 'US and Britain seek Yemen cease-fire as relations with Saudis cool', *New York Times*, 31 Oct. 2018; *The Economist,* 'A hint of hope for a ceasefire in Yemen', 1 Nov. 2018.

[196] Rodrigo, C.M., 'US to stop refueling Saudi planes in Yemen', The Hill, 9 Nov. 2018; Harris, G. et al., 'Senators, furious over Khashoggi killing, spurn president on war in Yemen', *New York Times*, 28 Nov. 2018.

[197] Ghobari, M. and Yaakoubi, A.E., 'Yemen talks set to start in Sweden after wounded Houthis evacuated', Reuters, 2 Dec. 2018.

коридору між Ходейдою і Саною[198]. За угодою про припинення вогню, що з невеликою затримкою набула чинності 18 грудня, має наглядати невелика моніторингова місія ООН[199]. Комітет координації відведення військ, сформований обома сторонами для виконання ходейдської частини Стокгольмської угоди, вперше зібрався наприкінці грудня.

Сторони мали зустрітися знов у січні 2019р. для обговорення питання про спірне місто Таїз і засад переговорів про завершення війни. Попри обережний оптимізм після переговорів у Швеції, подальше просування мирного процесу супроводжувалося ризиками, адже сторони намагались усунути суттєві розбіжності з різних питань – від роззброєння та демобілізації до умов повоєнного врегулювання[200]. Ще одним завданням було залучення до мирного процесу Південної перехідної ради[201]. Важливе значення матиме готовність закордонних держав стримувати своїх проксі на місцях. З цією метою американський Сенат 13 грудня ухвалив резолюцію (56 голосами проти 41) із закликом припинити американську військову підтримку коаліції під проводом Саудівської Аравії в Ємені. Хоча цю резолюцію непросто буде втілити в закон, вона свідчить про можливу суттєву зміну політики США у цьому конфлікті[202]. Внесена Великою Британією резолюція РБ ООН про конфлікт, що розглядалася з жовтня, мала бути проголосована на початку 2019р. і забезпечити міжнародну підтримку Стокгольмській угоді[203].

[198] Office of the Special Envoy of the Secretary-General for Yemen, 'Full text of the Stockholm Agreement', 13 Dec. 2018; Walsh, D., "Yemen peace talks begin with agreement to free 5 000 prisoners', *New York Times*, 6 Dec. 2018.

[199] McKernan, B., 'UN Yemen mission to rush to Hodeidah to oversee ceasefire', *The Guardian*, 14 Dec. 2018; BBC News, 'Yemen crisis: Hudaydah ceasefire delayed after clashes', 16 Dec. 2018. Про місію ООН у Ємені див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

[200] Salisbury, P., 'Making Yemen's Hodeida deal stick', International Crisis Group, 19 Dec. 2018.

[201] Forster, R., 'Yemen's peace process: Dilemmas facing the Southern Transitional Council', Oxford Research Group, 27 Nov. 2018.

[202] Borger, J., 'Senate votes to end US military support for Saudis in Yemen', *The Guardian*, 13 Dec. 2018.

[203] Borger, J., 'Yemen ceasefire resolution blocked at UN after Saudi and UAE "blackmail"', *The Guardian*, 29 Nov. 2018; Salisbury, P., 'After progress in Sweden, Yemen needs a UN Security Council resolution', Commentary, International Crisis Group, 13 Dec. 2018.

VI. Збройні конфлікти та мирні процеси у Субекваторіальній Африці

ЯН ДЕЙВІС, НІЛ МЕЛВІН

Активні збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці у 2018р. тривали принаймні в 11 країнах: у Буркіна-Фасо (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), Камеруні (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), ЦАР (громадянська війна), ДРК (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Ефіопії (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Малі (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Нігері (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності), Нігерії (субнаціональний збройний конфлікт високої інтенсивності), Сомалі (громадянська війна), Південному Судані (громадянська війна) та Судані (субнаціональний збройний конфлікт низької інтенсивності)[1]. У ряді інших країн, особливо в Бурунді та Мозамбіку, спостерігався високий рівень політичного насильства. Багато з цих збройних конфліктів перетинали межі держав і регіонів унаслідок транснаціональної діяльності екстремістських ісламістських та інших збройних угруповань і злочинних мереж. Конфлікти були пов'язані з крайньою бідністю, нестабільністю, економічною слабкістю, етнічною і релігійною напруженістю і вразливістю – умовами, ускладненими зміною клімату, корупцією, неефективною економічною політикою і боротьбою за природні ресурси. Крім цих збройних конфліктів, на регіональну безпеку у 2018р. впливали три наскрізні питання: (*а*) подальша інтернаціоналізація боротьби з тероризмом в Африці; (*б*) зміни в масштабі та поширенні насильства на виборах; (*в*) брак води і зростаючі наслідки зміни клімату.

У цьому підрозділі стисло розглядаються ці три питання та описується розвиток кожного збройного конфлікту у 2018р. Через перетинання конфліктів і їх регіональний характер події у Камеруні та Нігерії розглядаються в контексті ситуації у районі оз.Чад, а в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері – в контексті ситуації у регіоні Сахеля. Події в Ефіопії розглядаються у зв'язку з мирною угодою між Ефіопією та Ерітреєю від липня 2018р. Інші конфлікти розглядаються на рівні країн.

Ключові загальні події

Інтернаціоналізація боротьби з тероризмом і заходи безпеки

Субекваторіальна Африка залишається регіоном з найбільшою кількістю міжнародних миротворчих операцій[2]. Однак загрози від транснаціонального джихадизму і злочинних мереж загострили більш традиційні форми

[1] Визначення та класифікацію конфліктів див. у підрозділі I цього розділу. Збройні конфлікти в Північній Африці розглядаються у підрозділі V.

[2] Про міжнародні миротворчі операції див. у розділі 3 цього видання.

конфлікту. Це, своєю чергою, призвело до розширення багатосторонніх і двосторонніх контртерористичних операцій в Африці[3]. Загроза транснаціонального джихадизму особливо помітна в Західній Африці (див. "Збройний конфлікт у районі оз.Чад" і "Збройний конфлікт у Сахелі" нижче) та на Африканському Розі, звідки насильство ісламістів поширюється на Танзанію і Мозамбік[4].

На Африканському Розі боротьба з тероризмом і піратами в останні 10 років стає пріоритетом дедалі більшої кількості зовнішніх гравців. Це створює гостру конкуренцію між Індією, Китаєм, США та іншими західними державами (Великою Британією, Іспанією, Італією, Німеччиною, Францією та Японією) і кількома близькосхідними державами (Єгиптом, Катаром, ОАЕ, Саудівською Аравією і Туреччиною), що підвищує геополітичну напруженість, суперництво та ризик дестабілізуючих непрямих конфліктів[5]. У 2018р. політика безпеки США в Африці помітно змінилася, включно з оголошенням 10%-го скорочення найближчими роками їх військового контингенту (7 200 осіб), розгорнутого в Африці (попри нарощування американських військ у Сомалі у 2018р.), ширшим використанням ударних БЛА. Очікується, що тягар врегулювання криз і боротьби з тероризмом більшою мірою переберуть на себе регіональні та європейські партнери, особливо Франція[6].

Двома країнами, що нарощують безпекову та економічну присутність у Субекваторіальній Африці, є Китай та ОАЕ[7]. Зокрема, ОАЕ поширюють свої інтереси на Африканському Розі за допомогою політичних союзів, допомоги, інвестицій і договорів про військові бази, що сприяло укладенню Ефіопсько-Еритрейської мирної угоди, але мало менш конструктивні наслідки в Сомалі та Ємені[8].

[3] Про міжнародну боротьбу з тероризмом, або "немиротворчі" операції, див. у розділі 3 цього видання.

[4] International Crisis Group (ICG), *Al-Shabab Five Years after Westgate: Still a Menace in East Africa*, Africa Report no.265 (ICG: Brussels, 21 Sep. 2018); *The Economist*, 'A bubbling Islamist insurgency in Mozambique could grow deadlier', 9 Aug. 2018.

[5] Melvin, N., 'The new external security politics of the Horn of Africa region', SIPRI Insights on Peace and Security no.2019/2, Apr. 2019. Про роль Японії у регіоні див.: Mason, R., 'Djibouti and beyond: Japan's first post-war overseas base and the recalibration of risk in securing enhanced military capabilities', *Asian Security*, vol.14, no.3 (2018), pp.339-357. Про інтернаціоналізацію боротьби з тероризмом в Екваторіальній Африці див.: Дейвіс Я. та ін. "Збройні конфлікти в Екваторіальній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ VI розділу 2.

[6] US Department of Defense, 'Pentagon announces force optimization', News Release NR-325-18, 15 Nov. 2018; de Hoop Scheffer, A. and Quencez, M., 'US "burden-shifting" strategy in Africa validates France's ambition for greater European strategic autonomy', German Marshall Fund of the United States, Transatlantic Take, 23 Jan. 2019; Ajala, O., 'US drone base in Agadez: A security threat to Niger?', *RUSI Journal*, vol.163, no.5 (2018), pp.20-27; *The Economist*, 'France may take the lead in fighting jihadists', 20 Sep. 2018.

[7] Kovrig, M., 'China expands its peace and security footprint in Africa', Commentary, International Crisis Group, 24 Oct. 2018.

[8] International Crisis Group (ICG), *The United Arab Emirates in the Horn of Africa*, Middle East Briefing no.65 (ICG: Brussels, 6 Nov. 2018). Про роль ОАЕ в Ємені див. у підрозділі V цього розділу.

Насильство на виборах

Змагання за державну владу на виборах стало нормою в Субекваторіальній Африці принаймні з початку 1990-х років, і багато держав регіону відтоді провели більше трьох виборів поспіль. У деяких з них не було або майже не було насильства на виборах, тоді як в інших відбувалися численні випадки насильства. Причини насильства на виборах є багатовимірними, але загалом їх можна розділити на дві категорії: (*а*) вкорінена структура влади в нових і новонароджених демократіях (наприклад, клановість, погане врядування, політика обмежень і невизначені соціально-економічні перспективи в разі втрати політичної влади в державах, де вона є дуже централізованою); (*б*) власне виборчий процес (наприклад, порушення на виборах, фальсифікації та слабкі інституційні правила виборчого процесу)[9]. Одне з досліджень насильства на виборах у Субекваторіальній Африці у 1990-2010рр. показало, що його вірогідність є вищою у країнах з мажоритарною системою виборів і маленькими виборчими округами, ніж у країнах із системами пропорційного представництва; особливо високою вона є там, де великі етнічні та політичні групи не допускаються до влади та де панує економічна нерівність[10].

У 2018р. національні (президентські та/або парламентські) вибори чи конституційні референдуми були заплановані в 19 країнах Субекваторіальної Африки. Багато з цих держав були втягнуті до конфліктів або виходили з них чи мали досвід постійних виборчих суперечок; однак переважна більшість виборів були мирними, хоча в семи випадках вибори були повністю або частково перенесені на наступний рік (таблиця 2.5).

У 2018р. принаймні здавалося, що вибори загалом дозволяли мирно врегулювати претензії і невдоволення питаннями врядування та нерівності, і таке невдоволення лише в окремих випадках переростало в насильство. Так, у Малі деякі оглядачі очікували насильства на виборах, але вибори не призвели до насильства чи політичної кризи, попри звинувачення у виборчих фальсифікаціях. Іншою позитивною подією стало те, що Президент Кенії У.Кеньятта (*Uhuru Kenyatta*) та лідер опозиції Р.Одінга (*Raila Odinga*) зустрілися 9 березня, вперше після суперечливих президентських виборів у країні в 2017р., і виступили із спільною заявою, у якій вони пообіцяли розглянути “погіршення відносин між громадами” та “агресивний антагонізм і протиборство”, якими постійно відзначався виборчий процес у Кенії[11].

Водночас, місцеві вибори у Гвінеї в лютому, перші з 2005р., спровокували наприкінці року спорадичне політичне насильство після того, як опозиція звинуватила Президента А.Конде (*Alpha Conde*) і правлячу партію у підтасовці голосів. Через політичне насильство загинули щонайменше 18 осіб[12].

[9] Nordic Africa Institute, ‘Electoral violence in Africa’, Policy Notes 2012/3; Kovacs, M.S. and Bjarnesen, J. (eds), *Violence in African Elections: Between Democracy and Big Man Politics* (Nordic Africa Institute and Zed Books: Uppsala and London, 2018).

[10] Fjelde, H. and Hoglund, K., ‘Electoral institutions and electoral violence in sub-Saharan Africa’, *British Journal of Political Science*, vol.46, no.2 (Apr. 2016), pp.297-320.

[11] International Crisis Group (ICG), *After Kenya’s Leaders Reconcile, a Tough Path Ahead*, Africa Briefing no.136 (ICG: Brussels, 13 Mar. 2018).

[12] *Africa Times*, ‘Rights groups warn again on Guinea’s political violence’, 1 Nov. 2018.

Таблиця 2.5. Національні вибори у Субекваторіальній Африці у 2018р.

Країна	Тип виборів	Дата	Результат
Бурунді	Конституційний референдум	17 травня	Поодинокі випадки залякування виборців, випадки насильства низького рівня та бойкоту опозицією
Камерун	Президентські	7 жовтня	Поодинокі випадки залякування виборців і низька явка
	Сенат	25 березня	Переважно мирні вибори
	Національна асамблея	Жовтень	Відкладені до жовтня 2019р.
Чад	Національна асамблея	30 листопада	Відкладені до травня 2019р.
Коморські Острови	Конституційний референдум	30 липня	Переважно мирний референдум; збройні сутички після референдуму на о.Анжуан
ДРК	Президентські/ Національна асамблея	30 грудня	Мирні вибори, але із звинуваченнями у фальсифікаціях результатів; ризик насильства після виборів
Кот-д'Івуар	Сенат	24 березня	Мирні вибори, але з бойкотом опозицією
Джібуті	Національна асамблея	23 лютого	Мирні вибори
Есватіні[a]	Національна асамблея	25 серпня (перший тур) 21 вересня (другий тур)	Мирні, але дуже обмежені вибори
Габон	Національна асамблея	6 жовтня 27 жовтня (другий тур)	Мирні вибори
Гвінея-Бісау	Національна асамблея	18 листопада	Відкладені до березня 2019р.
Мадагаскар	Президентські	7 листопада 19 грудня (другий тур)	Мирні вибори
	Національна асамблея	Листопад	Відкладені до травня 2019р.
Малі	Президентські	29 липня 12 серпня (другий тур)	Мирні вибори
	Національна асамблея	Грудень	Відкладені до квітня 2019р.
Маврітанія	Національна асамблея	1 вересня 15 вересня (другий тур)	Мирні вибори
Руанда	Національна асамблея	3 вересня	Мирні вибори
Сан-Томе і Прінсіпі	Національна асамблея	7 жовтня	Мирні вибори; незначні протести після виборів
Сьєрра-Леоне	Президентські/ Палата представників	7 березня	Мирні вибори

Країна	Тип виборів	Дата	Результат
	Президентські	31 березня (другий тур)	Мирні вибори
Південний Судан[б]	Президентські/ Національна законодавча асамблея	Липень	Відкладені до 2021р.
Того	Конституційний референдум	16 грудня	Відкладений на невизначений час
	Національна асамблея	20 грудня	Мирні вибори, але з бойкотом опозицією
Зімбабве	Президентські/ Національна асамблея/ Сенат	30 липня	Відносно мирні вибори; окремі випадки насильства після виборів

[а] Політичні партії в Есватіні заборонені, і майже всі кандидати є лояльними королю Мсваті III (*Mswati III*).

[б] Ці вибори в Південному Судані спочатку планувалися на кінець липня 2015р., але були відкладені до липня 2018р.

Джерела: Freedom House, 'Freedom in the world 2019' database; International Foundation for Electoral Systems, 'Elections guide' database'; Burke, J., 'Central African leaders tweak democracy to cement power', *The Guardian*, 22 May 2018; Al Jazeera, 'Comoros: Civilians flee strife-torn city on Anjouan island', 18 Oct. 2018; *The Economist*, 'Togo's president suffers an electoral setback', 5 Jan. 2019.

Чи не найбільшу увагу в Африці у 2018р. привернули президентські та парламентські вибори в Зімбабве в липні, перші після усунення з посади Президента Р.Мугабе в листопаді 2017р. Перед виборами, 23 червня, внаслідок вибуху на мітингу підтримки Е.Мнангагви (*Emmerson Mnangagwa*), лідера правлячого Африканського національного союзу Зімбабве-Патріотичного фронту (*Zimbabwe African National Union-Patriotic Front*, *ZANU-PF*), загинули дві особи, що викликало стурбованість питаннями безпеки під час голосування[13]. Тим не менш голосування було відносно мирним, порівняно з систематичним насильством, яким відзначалися вибори попередніми роками. Пізніше, через два дні після голосування, виборчий оптимізм затьмарив розгін військовими прибічників опозиції, коли загинули шестеро осіб[14]. Рух за демократичні зміни (*Movement for Democratic Change*) оскаржив результат президентських виборів у суді й звинуватив Виборчу комісію у неправомірних діях, але Конституційний суд Зімбабве в серпні підтвердив результат[15].

Досі не ясно, чи є відносно мирні вибори 2018р. початком нової тенденції зниження насильства на виборах у Субекваторіальній Африці. У зв'язку

[13] Burke, J., 'Zimbabwe's president blames rally attack on Grace Mugabe's faction', *The Guardian*, 27 June 2018; Pigou, P., 'Tensions rise ahead of Zimbabwe's elections', International Crisis Group, 27 July 2018.

[14] Brock, J. and Dzirutwe, M., 'Zimbabwe's Mnangagwa wins first post-Mugabe election', Reuters, 2 Aug. 2018; *The Economist*, A crackdown in Zimbabwe exposes the instability of the Mnangagwa regime', 9 Aug. 2018; Pigou, P., 'After elections, Zimbabwe Government's legitimacy in limbo', Commentary, International Crisis Group, 21 Aug. 2018.

[15] Burke, J., 'Zimbabwe court rejects opposition attempt to annul election result', *The Guardian*, 24 Aug. 2018.

з напруженістю навколо кількох парламентських і президентських виборів, що мають відбутися у 2019р. – зокрема, в Нігерії та Південній Африці, – до кінця того року картина може прояснитися[16].

Брак води і зміна клімату

На Африку припадає лише 4% світових викидів двооксиду вуглецю, але вона є особливо вразливою до подвійного негативного впливу – зміни клімату та політичної нестабільності. Згідно з одним із досліджень, 12 з 21 країни, яким найбільше загрожує цей подвійний вплив, розташовані в Субекваторіальній Африці: Ангола, ДРК, Ефіопія, Гвінея, Камерун, Кот-д'Івуар, Нігерія, Південний Судан, Судан, Сьєрра-Леоне, Уганда та Чад[17]. У Дорожній карті Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture Roadmap*) на 2016-2020рр. зміна клімату визнана однією з наскрізних проблем миру та безпеки[18]. Часті й суворі посухи, голод і повені в регіоні змусили до переселення мільйони людей і зумовили високий рівень міграції. Зміна режиму опадів збільшила брак води на Африканському Розі та в Сахелі[19]. У 2018р. Рада миру та безпеки Африканського Союзу (РМБ АС, *Peace and Security Council of the African Union*) запропонувала призначити Спеціального посланця з питань клімату та безпеки[20].

Збройний конфлікт у районі оз.Чад

Озеро Чад розташоване на півдні пустелі Сахара, на стику кордонів Камеруну, Нігеру, Нігерії і Чаду. Багато чинників, у т.ч. безробіття, бідність і конфлікти, доповнюють екологічні зміни та деградацію довкілля в районі озера, площа якого за минулі 40 років зменшилася на 90%[21]. Повстання Боко Харам (*Boko Haram*) поширилося з Нігерії на весь регіон, спричинивши масштабну гуманітарну кризу і збільшивши потоки втікачів за кордон[22]. На початку 2018р. близько 10,7 млн. осіб у районі оз.Чад потребували гуманітарної допомоги, в т.ч. 5,8 млн. осіб зазнали браку продовольства. Однак

[16] Onishi, N. and Gebrekidan, S., 'Hit men and power: South Africa's leaders are killing one another', *New York Times*, 30 Sep. 2018.

[17] US Agency for International Development, 'The intersection of global fragility and climate risks', Sep. 2018, pp.11-13.

[18] African Union Commission, *African Peace and Security Architecture Roadmap 2016-2020* (African Union Commission, Peace and Security Department: Addis Ababa, Dec. 2015), pp.20-21.

[19] *The Economist*, 'Famines are becoming more frequent in the Sahel', 25 Oct. 2018. Про зв'язок браку води і продовольчої небезпеки див.: Besada, H. and Werner, K., 'An assessment of the effects of Africa's water crisis on food security and management', *International Journal of Water Resources Development*, vol.31, no.1 (2015), pp.120-133.

[20] African Union Peace and Security, 'The 774th meeting of the AU Peace and Security Council, an open session on the theme: "The link between climate change and conflicts in Africa and addressing the security implications"', 29 May 2018.

[21] Gao, H. et al., 'On the causes of the shrinking of Lake Chad', *Environmental Research Letters*, *vol.*6, no.3 (2011).

[22] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in the Lake Chad Basin region, S/2017/764, 7 Sep. 2017; Angerbrandt, H., 'Nigeria and the Lake Chad region beyond Boko Haram', Nordic Africa Institute Policy Note no.3:2017, June 2017.

з покращенням безпеки в різних частинах регіону у II половині 2018р. їх число зменшилося до близько 3 млн.[23] У вересні підтримана ООН гуманітарна конференція у Німеччині зібрала близько $2,17 млрд. фінансової підтримки, а також близько $467 млн. додаткових пільгових позик міжнародних фінансових установ для гуманітарної допомоги, розвитку та миру в регіоні[24].

Боко Харам

Повстанське угруповання Боко Харам з'явилося в Нігерії у 2002р., розпочало насильницькі дії у 2009р. і згодом поширило їх на інші країни району оз.Чад[25]. Хоча збройні сили Нігерії у 2015-2016рр. повернули територію з-під контролю Боко Харам, а Президент Нігерії М.Бухарі (*Muhammadu Buhari*) неодноразово заявляв, що угруповання переможене, проте у 2018р. воно залишалося серйозною загрозою[26]. Головною силою, що воює з Боко Харам, є Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force*) у складі переважно військових підрозділів з Беніну, Камеруну, Нігеру, Нігерії та Чаду, яка має конкретне завдання – покінчити з повстанням Боко Харам[27]. У цій боротьбі задіяні також приватні військові та охоронні компанії[28]. Влада Нігерії дедалі частіше визнає, що завершення цього конфлікту вимагатиме не лише військових заходів. Однак спроби розробки прозорої стратегії роззброєння, демобілізації, реінтеграції і програм дерадикалізації далеко не вичерпані[29].

Понад 20 тис. осіб загинули і 2,1 млн. залишили домівки під час повстання[30]. Боко Харам постійно вдається до нападів на освітні заклади, вбивши впродовж 2009-2017рр. близько 2 300 вчителів і знищивши близько 1 400 шкіл у Нігерії[31]. У лютому 2018р. угруповання захопило 113 дітей в

[23] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Humanitarian needs and requirements overview 2018: Lake Chad Basin emergency', Feb. 2018; European Commission, 'Lake Chad Basin crisis-food insecurity situation', Emergency Response Coordination Centre/DG ECHO daily map, 19 Dec. 2018.

[24] UN News, 'Africa's Lake Chad Basin: Over $2.1 billion pledged, to provide comprehensive crisis response', 4 Sep. 2018.

[25] Про діяльність Боко Харам і реакцію Уряду див.: Hogendoorn, E.J., 'To help defeat Boko Haram, the EU should push for good governance and accountability', International Centre for Counter-Terrorism Policy Brief, Oct. 2018; Hickie, S., Abbott, C. and Clarke, M., 'Remote warfare and the Boko Haram insurgency', Oxford Research Group and Open Briefing, Jan. 2018; Zenn, J. (ed.), 'Boko Haram beyond the headlines: Analyses of Africa's enduring insurgency', Combating Terrorism Center at West Point, May 2018.

[26] Про розвиток повстання Боко Харам у 2017р. див.: Дейвіс (посилання 5).

[27] Про Багатонаціональну спільну оперативну групу див.: Ван дер Лейн Дж. "Міжнародні немиротворчі операції". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 3.

[28] Varin, C., 'Turning the tides of war: The impact of private military and security companies on Nigeria's counterinsurgency against Boko Haram', *African Security Review*, vol.27, no.2 (2018), pp.144-157.

[29] Clubb G. and Tapley, M., 'Conceptualising de-radicalisation and former combatant re-integration in Nigeria', *Third World Quarterly*, vol.39, no.11 (2018), pp.2053-2068; Arai, T., 'Repatriation and reconciliation challenges in north-eastern Nigeria', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 31 May 2018; Brechenmacher, S., 'Achieving peace in northeast Nigeria: The reintegration challenge', Carnegie Endowment for International Peace, 5 Sep. 2018.

[30] *The Economist*, 'Boko Haram is becoming even more extreme', 22 Nov. 2018.

[31] UNICEF Canada, 'Education under attack in Borno, Nigeria', 5 Oct. 2017.

м.Дапчі на північному сході Нігерії, пізніше звільнивши 107 із них[32]. Права людини порушують і сили безпеки Нігерії, що воюють з Боко Харам. Так, у деяких таборах, влаштованих військовими для ВПО, жінки стали жертвами насильства та інших серйозних злочинів, які, на думку *Amnesty International*, можуть бути класифіковані як воєнні злочини та злочини проти людяності[33].

Фракція під назвою Провінція Ісламської держави Західна Африка (*Islamic State West Africa Province*), що відкололась від Боко Харам у 2016р., зміцніла й здійснила ряд нападів у II половині 2018р.[34] Так, у вересні її сили вбили щонайменше 30 нігерійських військовослужбовців під час нападу на армійську базу, а під час іншого нападу на деякий час захопили м.Гудумбалі[35]. Наприкінці грудня вони захопили м.Бага на південному сході Нігерії поблизу кордону з Чадом і базу Багатонаціональної спільної оперативної групи[36].

Чад і Камерун також потерпали від повстання Боко Харам у 2018р., хоча рівень насильства загалом знизився[37].

Різноманіття викликів для безпеки Нігерії

Крім повстання Боко Харам на північному сході, небезпеку в Нігерії підігрівають й інші складні виклики, в т.ч. крайня бідність, сепаратистські прагнення у східній Нігерії, насильство між осілими фермерами та кочовими скотарями в Середньому поясі країни (який тягнеться крізь середню третину країни зі сходу на захід) і повернення збройних угруповань до дельти Нігеру[38]. У 2018р. конфлікт між фермерами і скотарями спричинив набагато більше жертв, ніж повстання Боко Харам, і становив серйозну загрозу для стабільності та єдності Нігерії. Федеральна поліція часто не здатна вберегти мир, і для врегулювання таких внутрішніх проблем безпеки кидають нігерійських військових; упродовж року армія була задіяна в більшості з 36 штатів країни[39]. У доповіді головного офісу Європейської служби підтримки шукачів притулку (*European Asylum Support Office*) в листопаді 2018р. описані переслідування та порушення прав людини в Нігерії, а також численні масові звірства, скоєні різними угрупованнями в минулі кілька років[40].

[32] Maclean, R., ‘Boko Haram returns more than 100 schoolgirls kidnapped last month’, *The Guardian*, 21 Mar. 2018; International Crisis Group (ICG), *Preventing Boko Haram Abductions of School Children in Nigeria*, Africa Briefing no.137 (ICG: Brussels, 12 Apr. 2018).

[33] Amnesty International, “‘They betrayed us”: Women who survived Boko Haram raped, starved and detained in Nigeria’, 2018.

[34] Postings, R., ‘Nigeria’s military struggles with Islamic State: Part I–an upsurge in attacks’, Defense Post, 15 Jan. 2019.

[35] *The Guardian*, ‘Islamist militants kill up to 30 Nigerian soldiers in attack on base’, 2 Sep. 2018; *The Guardian*, ‘Nigerian army claims “normalcy restored” after Boko Haram attack’, 9 Sep. 2018.

[36] Maclean, R., ‘Boko Haram launches a series of attacks in north-east Nigeria’, *The Guardian*, 28 Dec. 2018.

[37] Al Jazeera, ‘Boko Haram kills 18, abducts 10 in Chad’, 22 July 2018; International Crisis Group (ICG), *Cameroon’s Far North: A New Chapter in the Fight Against Boko Haram*, Africa Report no.263 (ICG: Brussels, 14 Aug. 2018).

[38] Beaumont, P. and Abrak, I., ‘Oil-rich Nigeria outstrips India as country with most people in poverty’, *The Guardian*, 16 July 2018.

[39] Про ставлення армії Нігерії до прав людини див.: Pérouse de Montclos, M., ‘The killing fields of the Nigerian army: Any lessons learned?’, *African Security*, vol.11, no.2 (2018), pp.110-126.

[40] European Asylum Support Office, *Country of Origin Information Report-Nigeria, Targeting of Individuals* (European Asylum Support Office: Malta, Nov. 2018).

Збройний конфлікт за землю між переважно християнами-хліборобами та переважно мусульманами-скотарями, які мігрують на південь унаслідок розширення пустелі, недостатнього рівня безпеки та втрати пасовиськ для розширених поселень, загострився в І половині 2018р. Це призвело до загибелі щонайменше 1 300 осіб і підвищило етнічну та релігійну напруженість у значній частині Середнього поясу[41]. Вважають, що понад 200 осіб загинули від нападів і репресій за п'ять днів червня лише в штаті Плато. Ескалацію насильства пояснюють зростанням кількості збройних етнічних загонів, неадекватною реакцією федерального Уряду та запровадженням у листопаді 2017р. законів проти випасу худоби, що витіснили скотарів зі штатів Бенуе і Тараба до сусідніх штатів Насарава та Адамава, спричинивши зіткнення з тамтешніми фермерами[42].

Федеральний Уряд розгорнув додаткові підрозділи поліції та армії, а також провів консультації з лідерами скотарів і хліборобів, з урядами відповідних штатів з питань шляхів припинення насильства. Як довгострокове рішення, Уряд Нігерії у січні 2018р. запропонував створити "скотарські колонії" з виділенням земель для скотарів по всій країні, і 19 червня оприлюднив Національний план реформування тваринництва (*National Livestock Transformation Plan*) на 2018-2027рр.[43] Наприкінці року, однак, ці заходи ще належало виконати, а насильство тривало.

Окремо від цього, у вересні 2018р. нігерійські сили безпеки та військові вбили щонайменше 45 шиїтських протестувальників у столиці м.Абуджа та сусідньому штаті Насарава, а у грудні кримінальне насильство спалахнуло у штаті Замфара на північному заході, де від нападів загинули понад 40 осіб[44]. Також існує ризик протестів і насильства під час і після президентських виборів у 2019р., головні кандидати на яких – Президент М.Бухарі (*Muhammadu Buhari*), лідер правлячого Конгресу всіх прогресивних сил (*All Progressives Congress*), та колишній віце-президент А.Абубакар (*Atiku Abubakar*), лідер Народно-демократичної партії, яка керувала 16 років до приходу до влади М.Бухарі. Демонстрації після виборів 2011р. переросли в напади на меншини на півночі Нігерії, під час яких загинули понад 800 осіб[45].

[41] *The Economist,* 'Fighting between Nigerian farmers and herders is getting worse', 7 June 2018; International Crisis Group (ICG), *Stopping Nigeria's Spiralling Farmer-Herder Violence,* Africa Report no.262 (ICG: Brussels, 26 July 2018). Про войовничість скотарів див.: Okoli, A.C. and Ogayi, C.O., 'Herdsmen militancy and humanitarian crisis in Nigeria: A theoretical briefing', *African Security Review,* vol.27, no.2 (2018), pp.129-143.

[42] International Crisis Group (посилання 41).

[43] Yahaya, H., Yusuf, V.A. and Buhari, S., 'Cattle colonies: How FG plans to end farmers-herders clash', *Daily Trust,* 28 Jan. 2018; Alli, Y., 'Fed govt to build 94 ranches in 10 states', *The Nation*, 20 June 2018.

[44] *The Economist,* 'A mysterious Shia group has Nigeria worried', 15 Nov. 2018; Maclean, R., 'Nigerian soldiers shoot dozens of peaceful Shia protesters', *The Guardian,* 1 Nov. 2018; Al Jazeera, 'Unidentified gunmen kill 17 people in Nigeria's Zamfara state', 24 Dec. 2018.

[45] International Crisis Group (ICG), *Nigeria's 2019 Elections: Six States to Watch*, Africa Report no.268 (ICG: Brussels, 21 Dec. 2018).

Збройний конфлікт в англомовних районах Камеруну

У 1922-1960рр. урядування на більшій частині Камеруну здійснювала Франція, але північно-західні та південно-західні райони перебували під британським протекторатом. Сьогодні 3 млн. осіб у цих двох регіонах (близько п'ятої частини населення країни) розмовляють переважно англійською і мають власну правову та освітню системи. Давня напруженість у цій частині країни та вимога автономії англомовної республіки під назвою Амбазонія (*Ambazonia*), мають коріння щонайменше у 1985р., переросли в насильство у вересні 2017р. і ще більше загострилися через переважно декларативне проголошення незалежності войовничими англомовними сепаратистами 1 жовтня 2017р.[46] Конфронтація, що почалася з протестів англомовних вчителів і юристів проти використання французької мови в англомовних школах і судах, швидко переросла у збройне повстання загонів сепаратистів. У 2018р. внаслідок бойових дій загинули близько 200 представників сил безпеки, понад 600 сепаратистів і щонайменше 500 цивільних[47]. За даними ООН, 437 тис. осіб з англомовних регіонів залишили домівки і близько 30 тис. втекли до Нігерії[48].

Президентські вибори в жовтні пройшли загалом мирно; їх виграв Президент П.Бія (*Paul Biya*), який керує країною вже 36 років. Вибори були затьмарені залякуванням виборців і низькою явкою, особливо у двох англомовних районах; офіційна явка в регіонах північного заходу і південного заходу склала близько 5% і 16%, відповідно[49]. Парламентські та муніципальні вибори були відкладені до жовтня 2019р.[50]

Були сподівання, що запропонована Загальна конференція англофонів (*Anglophone General Conference*), організована релігійними лідерами, стане першим кроком до її перетворення на процес національного діалогу і посередництва. Однак конференція відкладалася у серпні і ще раз у листопаді через відмову камерунського Уряду дати дозвіл на неї без чіткого зазначення, коли він може це зробити[51]. З огляду на, схоже, спротив Уряду переговорам і сподівання на військову силу для перемоги над сепаратистами, конфлікт може перерости у громадянську війну.

[46] Iyare, T. and Essomba, F., 'In Nigeria and Cameroon, secessionist movements gain momentum', *New York Times*, 8 Oct. 2017; International Crisis Group (ICG), 'Cameroon's Anglophone crisis at the crossroads', Africa Report no.250 (ICG: Brussels, 2 Aug. 2017).

[47] Zongo, P., '"This is a genocide": Villages burn as war rages in blood-soaked Cameroon', *The Guardian*, 30 May 2018; International Crisis Group, 'Eight priorities for the African Union in 2019', Commentary, 6 Feb. 2018.

[48] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Humanitarian response plan 2019: Cameroon (summary)', Jan. 2019.

[49] The Economist, 'Africa's oldest president, campaigns for another term in Cameroon', 4 Oct. 2018; International Crisis Group, 'Uncertainties deepen in Cameroon after divisive election', 5 Nov. 2018.

[50] News 24, 'Cameroon parliamentary elections postponed', 3 July 2018.

[51] International Crisis Group, 'Cameroon: Proposed Anglophone General Conference deserves national and international support', Statement, 17 Sep. 2018; *Cameroon Daily Journal*, 'Ambazonia war: Cameroon misses a golden opportunity to pull out of the Anglophone crisis', 23 Nov. 2018.

Збройний конфлікт у Сахелі

Сахель визначають по-різному, але тут вважається, що до цього регіону належать наступні країни: Буркіна-Фасо, Маврітанія, Малі, Нігер і Чад. Після краху Лівії у 2011р. і спалаху конфлікту на півночі Малі у 2012р. поєднання бідності, організованої злочинності, екстремізму і слабких інститутів влади зробило цей регіон дуже вразливим і нестабільним[52]. Повільне економічне зростання (Нігер замикає Індекс людського розвитку Програми розвитку ООН за 2018р., а Буркіна-Фасо, Малі і Чад також посідають нижні рядки в Індексі) та наслідки зміни клімату для традиційного фермерства і скотарства підвищили брак продовольства та загострили конфлікт[53]. Екстремісти діють на великих територіях Малі і проникли до сусідніх країн – Буркіна-Фасо та Нігеру. Екстремістські угруповання дедалі більше взаємопов'язані з сільськими повстанськими рухами, і всі вони живлять напруженість на рівні громад; є ризик її поширення на інші країни регіону та за його межі. Як наслідок, Сахель є районом розгортання кількох багатосторонніх миротворчих і контртерористичних операцій, у т.ч. регіональної контртерористичної Операції *Barkhane* за участі чотирьохтисячного французького контингенту і Спільних сил Групи п'яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel*, *JF-G5S*)[54]. Однак ефективність *JF-G5S* у нинішній формі є дуже сумнівною, враховуючи їх обмежений вплив на ситуацію, зосередженість переважно на військових діях, погану координацію країн-партнерів і розбіжності з питань їх чіткого мандата[55].

Зростання насильства джихадистів у Буркіна-Фасо та його поширення на Нігер

Конфлікт з добре озброєними джихадистами в Буркіна-Фасо зосереджений переважно у двох зонах: (*а*) з 2015р. – вздовж північного кордону з Малі; (*б*) у 2018р. – дедалі більше на сході, поблизу кордону з Нігером. Головне угруповання джихадистів на півночі – Ансарул Іслам (*Ansarul Islam*), що підтримує тісні зв'язки з Ансар Дін (*Ansar Dine*) у Малі[56]. Водночас, на

[52] Walther, O.J., *Wars and Conflicts in the Sahara-Sahel,* West African Papers no.10 (OECD Publishing: Paris, 2017).

[53] UN Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018 Statistical Update, 2018, Table 1; World Food Programme, 'As millions experience increased food insecurity in the Sahel, UN Food Agency Chiefs pledge to redouble efforts to reduce poverty and hunger', News release, 17 Aug. 2018.

[54] Про миротворчі операції у Сахелі див. у підрозділі II розділу 3 цього видання; див. також: Böås, M., 'Rival priorities in the Sahel–finding the balance between security and development', Nordic Africa Institute, Policy Note no.3, 19 Apr. 2018.

[55] Voice of America, 'G5 Sahel force struggles with funding coordination', 30 Dec. 2018; Gorman, Z. and Chauzal, G.,'Establishing a regional security architecture in the Sahel', SIPRI Commentary, 25 June 2018; Rupesinghe, N., 'The Joint Force of the G5 Sahel: An appropriate response to combat terrorism?', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 18 Sep. 2018.

[56] Nsaibia, H. and Weiss, C., 'Ansaroul Islam and the growing terrorist insurgency in Burkina Faso', *CTC Sentinel,* vol.11, no.3 (Mar. 2018), pp.21-26. Глибший аналіз ситуації у Буркіна-Фасо див.: Hagberg, S. (ed.), '"Nothing will be as before!": Anthropological perspectives on political practice and democratic culture in "a new Burkina Faso"', Uppsala Papers in Africa Studies no.3, Uppsala University, 2018.

сході, належність бойовиків залишається неясною. У країні з січня 2016р. скоєно понад 230 нападів, переважно на сили безпеки, було вбито понад 250 осіб[57]. Зокрема, цілями нападів у столиці, м.Уагадугу, 2 березня 2018р. були військовий штаб і французьке Посольство[58]. 31 грудня 2018р. в кількох провінціях через зростання кількості нападів був оголошений надзвичайний стан[59].

У ряді північних і східних районів суди і школи були змушені закритися через небезпеку, поліцейським і митникам також було вкрай небезпечно здійснювати патрулювання. Лунали звинувачення в порушеннях прав людини як збройними угрупованнями джихадистів, так і державними силами безпеки[60]. Збройні сили Буркіна-Фасо завдавали авіаударів і вели наземні операції проти збройних угруповань. Крім того, сили Операції *Barkhane* у жовтні 2018р. двічі залучалися до контртерористичних дій на півночі та сході Буркіна-Фасо[61].

Через Нігер прямують важливі маршрути озброєних злочинних та екстремістських ісламістських угруповань, що діють у регіоні Сахеля[62]. З 2015р. Нігер і сам дедалі більше потерпає від нападів таких угруповань – спочатку Боко Харам, а з 2017р. – угруповань, розташованих на кордоні з Буркіна-Фасо та Малі. У 2018р. через насильство на кордоні залишили домівки 52 тис. нігерців[63]. Французька операція *Barkhane* і сили США підтримували контртерористичні операції збройних сил Нігерії в цій країні. США на початку 2018р. перекинули до Нігеру ударні БЛА[64].

Збройний конфлікт у Малі

Збройний конфлікт у Малі є складним і багатовимірним, його корені сягають давнього повстання туарегів і кризи 2012р. на півночі[65]. Наразі конфлікт має два головні напрями: (*а*) зростаюча мережа угруповань джихадистів, пов'язаних з ІД та Аль-Каїдою, переважно на півночі та в центрі Малі; (*б*) конфлікти між етнічними громадами і групами всередині громад – між

[57] *The Economist,* 'Burkina Faso, west Africa's linchpin, is losing its war on terror', 13 Dec. 2018.

[58] Depagne, R., 'Bukina Faso's alarming escalation of jihadist violence', Commentary, International Crisis Group, 5 Mar. 2018; Hagberg, S., 'Fragile security or fatale liaisons?', Mats Utas blog, 23 Mar. 2018.

[59] *Africa Times,* 'Burkina Faso declares state of emergency in 6 provinces', 31 Dec. 2018.

[60] Human Rights Watch, '"By day we fear the army, by night the jihadists": Abuses by armed Islamists and security forces in Burkina Faso', May 2018.

[61] Kelly, F., 'France air operation in Burkina Faso confirmed after reports of strikes near Pama', Defense Post, 9 Oct. 2018.

[62] De Tessieres, S., 'At the crossroads of Sahelian conflicts: Insecurity, terrorism, and arms trafficking in Niger', Small Arms Survey, Jan. 2018.

[63] UN High Commissioner for Refugees, 'Violence displaces more than 50 000 in western Niger this year', 13 Dec. 2018.

[64] Kelly, F., 'Joint France-Niger air and ground operation near Tongo Tongo kills 15 "terrorists"', Defense Post, 30 Dec. 2018; Reuters, 'US confirms deployment of armed drones in Niger', 30 July 2018.

[65] Про розвиток і складність конфлікту в Малі див.: Dal Santo, E. and van der Heide, E.J., 'Escalating complexity in regional conflicts: Connecting geopolitics to individual pathways to terrorism in Mali', *African Security,* vol.11, no.3 (2018), pp.274-291; Шьон Е. "Імплементація мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності". – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ 5.

етнічними групами пель, бамбара, догони в районах Мопті та Сегу (центр Малі), та між толебе (групою переважно скотарів фулані) та даусаками (племенем туарегів) у районі Менака (північ Малі, поблизу кордону з Нігером). Конфлікти в центральному Малі вкладаються в загальну схему погіршення безпеки в центрі країни з початку 2017р.[66]

У червні 2015р. мирну угоду підписали "Платформа" (*Plateforme*), коаліція збройних угруповань, що заявили про лояльність малійській державі після туарезького повстання 2012р., та опозиційна збройна коаліція Координація рухів Азаваду (*Coordination des Movements de l'Azawad*, *CMA*), створена у 2014р. з метою представлення туарезьких сепаратистів у мирному процесі. Після укладення угоди малійський Уряд за підтримки ООН, міжнародних донорів і Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*, *MINUSMA*) ініціював ряд мирних ініціатив[67]. У вересні 2017р. *CMA* і "Платформа" домовилися про припинення вогню, обмін полоненими та інші заходи зміцнення довіри[68]. На початку 2018р., однак, мирний процес у Малі лишався хитким, ісламістські екстремісти і збройні повстанські угруповання продовжували напади на малійські урядові сили та миротворців ООН[69].

У 2018р. насильство поширилося та посилилося. Підйом насильства з боку джихадистів засвідчили зухвалі напади на малійських військових (постійно), сили операції *Barkhane* (у квітні) та оперативний штаб *JF-G5S* (у червні)[70]. У центрі Малі активізувалися взаємні напади загонів самооборони різних громад, унаслідок яких загинули сотні цивільних[71]. В одному з незалежних досліджень попереджалося про зростаючий ризик масової різанини, а жорстока конкуренція у сферах наркоторгівлі та контрабанди погіршувала конфлікт на півночі Малі[72].

На думку експертної групи, створеної РБ ООН, гуманітарна ситуація в Малі залишалася "тяжкою, нестабільною, гострою і мінливою", а рівень гуманітарних потреб у 2018р. був вищим, ніж будь-коли з початку кризи 2012р. – гуманітарної допомоги потребували 5,2 млн. осіб, проти 3,8 млн. у 2017р.[73] Число ВПО у 2018р. зросло більш ніж удвічі (до 140 тис.), і понад

[66] Tobie, A., 'Central Mali: Violence, local perspectives and diverging narratives', SIPRI Insights on Peace and Security no.2017/5, Dec. 2017.

[67] Про роль *MINUSMA* див. також у підрозділах I і II розділу 3 цього видання.

[68] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/1105, 26 Dec. 2017, p.2.

[69] Про події в Малі у 2017р. див.: Дейвіс та ін. (посилання 5). Про розвиток мирного процесу див.: Шьон (посилання 65).

[70] Economist Intelligence Unit, 'Repeated jihadi attacks on UN-French military bases', 25 Apr. 2018; *The Guardian*, 'At least six dead in Mali after attack on regional anti-terror force base', 29 June 2018.

[71] Human Rights Watch, '"We used to be brothers": Self-defense group abuses in Central Mali', Dec. 2018.

[72] Ibrahim, I.Y. and Zapata, M., 'Regions at risk: Preventing mass atrocities in Mali', US Holocaust Memorial Museum Early Warning Country Report, Apr. 2018; International Crisis Group (ICG), 'Drug trafficking, violence and politics in northern Mali', Africa Report no.267 (ICG: Brussels, 13 Dec. 2018).

[73] United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts established pursuant to Security Council Resolution 2374 (2017) on Mali, S/2018/581, 9 Aug. 2018, p.42.

137 тис. малійських біженців перебували в Буркіна-Фасо, Маврітанії та Нігері[74]. Група ООН також з'ясувала, що антитерористичні операції силами військових у Малі призвели до "тривожної картини порушень прав людини", в т.ч. до цивільних жертв[75]. З серпня по грудень 2018р. група ООН спостерігала зростання порушень, особливо в районах Мопту та Менака[76].

Попри зростання насильства у громадах і напади джихадистів, особливо в центрі та на північному сході Малі, 29 липня відбулися президентські вибори. 12 серпня у другому турі виборів Президент І.Б.Кейта (*Ibrahim Boubacar Keita*) був обраний на другий п'ятирічний термін, хоча вибори затьмарила низька явка і процедурні порушення[77]. Вибори до Національної асамблеї, заплановані на грудень, були відкладені до 2019р.[78]

Після переобрання Президента І.Б.Кейти малійський Уряд започаткував амбітні політичні та інституційні реформи, включно з переглядом конституції і пропозицією проведення виборів на різних рівнях – все це в рамках дорожньої карти, ухваленої у березні 2018р. на виконання мирної угоди 2015р. Крім того, малійський Уряд та ООН у жовтні уклали Пакт миру (*Pact for Peace*) в Малі, як того вимагала Резолюція РБ ООН 2423[79]. Пакт миру має прискорити виконання дорожньої карти, для чого в листопаді був започаткований процес роззброєння, демобілізації і реінтеграції, а також проведена нарада високого рівня з питань реформування сектору безпеки[80]. Однак складна ситуація у сфері безпеки в центрі й на півночі країни, триваюча продовольча та гуманітарна криза й повільність виконання мирної угоди піддають сумніву важливість цих документів.

Збройний конфлікт у Центральноафриканській Республіці

ЦАР з 2013р. переживає релігійне та громадське насильство між переважно мусульманським збройним угрупованням Селека (*Seleka*) (яке захопило владу у 2013р.) та переважно християнським збройним угрупованням Антибалака (*Anti-balaka*). Хоча Селека у 2014р. передала владу Перехідному уряду, насильство тривало і країна була фактично розділена, попри присутність миротворчої операції ООН – Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*, *MINUSCA*)[81]. В обранні у 2016р. Ф.-А.Туадери (*Faustin-Archange Touadera*) Президентом ЦАР багато хто побачили крок

[74] European Commission, 'European civil protection and humanitarian aid operations: Mali', 10 Mar. 2019.

[75] United Nations (посилання 73), p.37. Див. також: Reuters, 'Mali says some soldiers implicated after mass graves found', 20 June 2018.

[76] United Nations, Security Council, Midterm report of the Panel of Experts on Mali, S/2019/137, 21 Feb. 2019, pp.20-22.

[77] Al Jazeera, 'Mali: Ibrahim Boubacar Keita wins re-election as president', 16 Aug. 2018.

[78] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2018/1174, 28 Dec. 2018.

[79] UN Security Council Resolution 2423 (2018), S/RES/2423 (2018), 28 June 2018.

[80] United Nations (посилання 78).

[81] Про *MINUSCA* див. у підрозділі II розділу 3 цього видання.

уперед, але у 2017р. активізувалися бої між двома фракціями Селека – Народним фронтом відродження Центральної Африки (*Front Populaire pour la Renaissance de Centrafrique*) та Союзом за мир у ЦАР (*Union pour la Paix en Centrafrique*), а також між кількома збройними формуваннями Анти-балака та Селека. У червні 2017р. Уряд і 13 із 14 збройних угруповань уклали мирну угоду; проте насильство невдовзі поновилося[82]. У липні 2017р. АС і партнери розробили нову Дорожню карту миру та примирення в ЦАР (*Road Map for Peace and Reconciliation in CAR*), але ситуація продовжувала погіршуватися[83].

У 2018р. близько 80% країни контролювалися мінливими союзами збройних угруповань, що воювали за ресурси (копальні золота та діамантів), транспортні маршрути та шляхи міграції скотарів. Ні *MINUSCA*, ні новостворена Національна армія, підготовлена ЄС, не могли стримати бойові дії. Навіть у столиці, м.Бангі, де раніше майже не було громадського насильства, у квітні-травні активізувалися бої між мусульманськими і християнськими бандами[84]. Збройні угруповання не лише воювали між собою, але й нападали на цивільних, миротворців ООН і працівників та об'єкти гуманітарних місій[85]. Насильство спричинило масове переселення (майже 650 тис. ВПО і 576 тис. біженців до сусідніх країн) і продовольчу кризу (близько 2,9 млн. осіб потребували гуманітарної допомоги)[86].

Хоча локальні спроби посередництва призвели до тимчасових припинень вогню між збройними угрупованнями і дещо зняли громадську напруженість, загалом успіхів у виконанні Дорожньої карти АС було мало. Через повільність руху до політичного врегулювання Президент Ф.-А.Туадера звернувся по допомогу до Росії. На початку 2018р. Росія надавала допомогу в підготовці Національної армії ЦАР, стрілецьку зброю і боєприпаси; країни підписали кілька таємних двосторонніх угод[87]. Користуючись зростанням свого впливу, Росія спонукала Судан ініціювати нові мирні переговори в Хартумі в липні-серпні 2018р. з представниками збройних угруповань та Уряду ЦАР. АС і ЄС, особливо Франція, вбачали в цій російсько-суданській ініціативі загрозу миротворчим зусиллям АС, не останньою чергою через те, що вона дозволяла представникам збройних угруповань та Уряду обирати, з ким їм домовлятися[88]. Впродовж року Китай, Росія, США і Франція, здійснили або оголосили

[82] Centraafrique-presse, Accord politique pour la paix en République centrafricaine, Blog post, 19 June 2017.

[83] Про події у ЦАР у 2017р. див.: Davis et al. (посилання 5), pp.87-88.

[84] Zanoletti, G., 'Violence in Bangui, Central African Republic', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 16 May 2018.

[85] Human Rights Watch, 'Central African Republic: Rebels executing civilians', 12 Oct. 2018; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Incidents affecting civilians and humanitarian workers on the rise in the Central African Republic', 6 Aug. 2018.

[86] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Les humanitaires touchés par l'insécurité', Bulletin humanitaire: République centrafricaine no.41 (Jan. 2019).

[87] Vinograd, C., 'There's a new battle for influence in Central Africa, and Russia appears to be winning', *Washington Post,* 31 May 2018.

[88] Plichta, M., 'France and Russia fiddle while the Central African Republic burns', World Politics Review, 28 Nov. 2018; International Crisis Group, 'Central African Republic: Getting from talks to peace', Commentary, 28 Jan. 2019.

про нові поставки озброєнь та (або) військової техніки Уряду ЦАР. Ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР забороняє їх поставку недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки урядовим силам безпеки, якщо їх наперед схвалить відповідний Комітет із санкцій ООН[89].

Рік завершився новими боями у великих містах між різними збройними угрупованнями та між збройними угрупованнями і миротворцями ООН, а також підвищенням напруженості у столиці Бангі. Хоча АС та ООН дипломатичними зусиллями намагались об'єднати паралельні мирні процеси, не можна було виключати поновлення у 2019р. ширшої громадянської війни в країні[90].

Збройний конфлікт у Демократичній Республіці Конго

ДРК – друга найкрупніша країна Африки з населенням близько 80 млн. Її новітня історія затьмарена громадянською війною і корупцією, які підживлює боротьба за величезні природні багатства країни. Після завершення другої конголезької війни 1998-2003рр. триває конфлікт на сході ДРК, де все ще діють десятки збройних угруповань і з 2000р. розгорнуті найбільші у світі миротворчі сили ООН[91]. Ж.Кабіла (*Joseph Kabila*), який був Президентом з 2001р., виграв двоє наступних виборів, у 2006р. і 2011р. Згідно із Всеохопною та інклюзивною політичною угодою 2016р. (*Comprehensive and Inclusive Political Agreement*, відомою також як Угода Св.Сильвестра), Ж.Кабіла залишився на посаді, а вибори, що мали відбутись у грудні 2016р., були відкладені до кінця 2017р. Після провалу нового раунду переговорів між опозицією та Альянсом за президентську більшість (*Alliance for the Presidential Majority*), найбільшою партією у Національній асамблеї, у березні 2017р. Католицька церква відмовилася від ролі посередника. У листопаді 2017р. було оголошено про відтермінування президентських виборів на 23 грудня 2018р.[92]

На початку 2018р. політична безвихідь зберігалась, у кількох провінціях зросло насильство, спричиняючи дедалі більшу гуманітарну кризу. За оцінкою, в регіоні Касаї (що охоплює п'ять провінцій) 3,2 млн. осіб продовжували потерпати від голоду, а 762 тис. стали ВПО. Близько 2 млн. осіб стали ВПО у провінціях Північне Ківу, Південне Ківу та Танганьїка[93].

У І половині 2018р. безпекова ситуація дедалі більше погіршилася – на фоні руйнації державної влади і збройного конфлікту щонайменше в

[89] Див. підрозділ ІІ розділу 10 цього видання; Kelly, F., 'Central African Republic receives military vehicles from China and the US', Defense Post, 9 Aug. 2018; Reuters, 'Russia to send more military trainers, equipment to Central African Republic', 19 Oct. 2018; Jeune Afrique, 'Centrafrique: Aide de 24 millions d'euros et livraison d'armes de la France', 2 Nov. 2018.

[90] Ratcliffe, R., '"Killing, abuse, sexual violence beyond belief": Fears grow of all-out war in CAR', *The Guardian,* 16 Nov. 2018.

[91] Про поточну миротворчу операцію у ДРК див. у підрозділі ІІ розділу 3 цього видання.

[92] Congolese Independent National Electoral Commission, 'Calendrier électoral : Décision n.065/CENI/BUR/17 du 05 Novembre 2017 portant publication du calendrier des élections en RDC', 5 Nov. 2017. Про події в ДРК у 2017р. див.: Davis et al. (посилання 5), pp.89-91.

[93] Emergency Telecommunications Cluster (ETC), 'Democratic Republic of Congo (DRC)–Conflict', ETC Situation Report no.1, Reporting period 20/11/17 to 29/11/17.

10 з 26 провінцій ДРК, запеклих зіткнень між численними збройними угрупованнями на сході Конго (схема 2.5)[94]. У регіоні Касаї через наслідки попередніх громадських конфліктів і побоювання поновлення насильства 2,3 млн. дітей потребували гуманітарної допомоги[95]. Гуманітарна конференція високого рівня з питань ДРК у квітні зібрала лише $530 млн. з $1,7 млрд., які запитувала ООН. Уряд Конго бойкотував конференцію і звинуватив агенції допомоги в перебільшенні масштабів кризи[96].

У II половині 2018р. країна стикнулася ще з однією кризою – новим спалахом еболи в серпні на сході ДРК, а також з напруженістю через грудневі вибори. Новий спалах еболи стався на фоні триваючих епідемій кору та холери, і на додачу до попереднього спалаху еболи на північному заході країни у травні 2018р., який швидко взяли під контроль[97]. За рік від цих трьох хвороб загинули понад 1 800 осіб (таблиця 2.6). Хоча ДРК має давню історію боротьби з вірусом еболи, останній спалах (10-й у країні після першого у світі, зафіксованого там у 1976р.) складніше обмежити, оскільки його епіцентр, провінція Північне Ківу, є ареною конфлікту між озброєними загонами (схема 2.5)[98]. Там у жовтні активізувалися напади бойовиків у м.Бені на сході ДРК, що спричинило погроми та завадило спробам впоратись зі спалахом еболи. У листопаді вісім миротворців ООН і не менше 12 конголезьких військовослужбовців загинули під час спільної військової операції у районі Бені проти угандійського повстанського угруповання Союзні демократичні сили (*Allied Democratic Forces*)[99].

У серпні Президент Ж.Кабіла оголосив, що не висуватиме свою кандидатуру на грудневих президентських виборах, тобто дотримається конституції, але лишалися сумніви в чесності та достовірності голосування[100]. Опозиція не змогла об'єднатися навколо одного кандидата, що могло зашкодити її шансам перемогти урядового кандидата, Міністра внутрішніх справ Е.Р.Шадарі (*Emmanuel Ramazani Shadary*). Двома головними претендентами від опозиції були Ф.Чісекеді (*Felix Tshisekedi*) з Коаліції за зміни (*Coalition for Change* – альянс Союзу за демократію і соціальний прогрес Чісекеді (*Tshisekedi's Union for Democracy*) та Союзу за конголезьку націю (*Union for the Congolese Nation*) на чолі з В.Камере (*Vital Kamerhe*)) і М.Фаюлу (*Martin Fayulu*) від Альянсу Ламука (*Lamuka alliance*), якого підтримали два провідні діячі опозиції, не допущені до президентських виборів:

[94] *The Economist,* 'Congo's war was bloody. It may be about to start again', 15 Feb. 2018; and Burke, J., '"The wars will never stop"–millions flee bloodshed as Congo falls apart', *The Guardian*, 3 Apr. 2018.

[95] UNICEF, 'Kasai: A children's crisis-coping with the impact of conflict in the Democratic Republic of the Congo', Child Alert, May 2018.

[96] Burke, J., 'DRC snubs aid conference, saying crisis in exaggerated', *The Guardian,* 13 Apr. 2018.

[97] Congressional Research Service (CRS), 'Ebola: Democratic Republic of Congo', CRS Insight, 4 Oct. 2018.

[98] *The Economist,* 'The struggle to get Ebola vaccine to rebel-held areas of Congo', 29 Nov. 2018.

[99] *New York Times,* '8 UN peacekeepers killed in Congo in area facing Ebola outbreak', 15 Nov. 2018.

[100] *The Economist,* 'A puppet is set to replace the president', 13 Dec. 2018; Hoebeke, H., 'Kabila shows his hand in DR Congo's electoral poker', Commentary, International Crisis Group, 16 Aug. 2018.

Схема 2.5. Уражені конфліктом та еболою райони ДРК у 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <https://nordpil.se/>.

Ж.-П.Бемба (*Jean-Pierre Bemba*), чий вирок за військові злочини, винесений Міжнародним кримінальним судом у 2016р., у червні 2018р. скасувала Апеляційна палата Суду, та М.Катумбі (*Moïse Katumbi*)[101].

Голосування, заплановане на 23 грудня, зрештою відбулося 30 грудня. Хоча попередні тижні ознаменувалися зростанням насильства прихильників опозиції із силами безпеки та послідовниками правлячої коаліції, сам день виборів був відносно мирним. Однак ризик наступного насильства зберігався, особливо після того, як у деяких районах, уражених еболою та етнічним насильством, голосування відклали до березня 2019р., фактично позбавивши 1,25 млн. потенційних виборців (із 40 млн.) права голосу на президентських виборах[102]. На початку січня переможцем оголосили Ф.Чісекеді – це була

[101] International Crisis Group (ICG), *DR Congo: The Memba Earthquake*, Africa Briefing no.140 (ICG: Brussels, 15 June 2018); Burke, J., ‘Congolese finally go to the polls amid fears of fraud’, *The Guardian*, 30 Dec. 2018.

[102] International Crisis Group, ‘DR Congo elections: Reversing a dangerous decision’, Statement, 28 Dec. 2018.

Таблиця 2.6. Випадки холери, кору та еболи у ДРК у 2018р.

	Холера	Кір	Ебола
Випадків	26 784	51 796	500
Загиблих	831	711	289

Примітка: Дані про холеру та кір – за період 1 січня - 3 грудня; дані про еболу – за період 1 січня - 10 грудня.

Джерело: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Bulletin humanitaire: R.D. Congo'. no.41, Nov. 2018.

перша передача влади на виборах за 59 років незалежності ДРК, – але його суперник М.Фаюлу не погодився з результатом через повідомлення про підтасовку голосів[103].

На додачу до триваючої політичної невизначеності, ДРК у 2019р. стикнулася з тривалою і складною надзвичайною гуманітарною ситуацією – гуманітарної допомоги потребували близько 12,8 млн. осіб[104].

Збройний конфлікт в Ефіопії та Ефіопо-Ерітрейська мирна угода

В Ефіопії у 2018р., після обрання Прем'єр-міністром А.А.Абія (*Abiy Ahmed Ali*), сталися швидкі політичні зміни. А.А.Абій прийшов до влади на фоні триваючого з 2014р. загострення збройного конфлікту[105]. Обрання А.А.Абія змінило політичну атмосферу в Ефіопії і в усьому регіоні. Проривна мирна угода з Ерітреєю влітку та подальша політична лібералізація і спроби примирення зі збройними угрупованнями у II половині року закріпили нову політичну динаміку на Африканському Розі. Водночас, зростання етнічного насильства в Ефіопії, гостра економічна криза та відсутність відповідних політичних реформ в Ерітреї викликають сумніви в перспективах зміцнення миру в регіоні.

Політичні перетворення в Ефіопії

27 березня Центральний комітет правлячого Революційно-демократичного фронту ефіопських народів (*Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front, EPRDF*) обрав А.А.Абія головою *EPRDF* і, відповідно, – кандидатом на посаду Прем'єр-міністра. Це відбулося на фоні політичного насильства, що попередніми роками охопило різні етнічні групи країні, особливо після протестів оромо (найбільшої етнічної групи країни) та амхара (другої за розмірами групи). Соціальне невдоволення відбивало складну економічну ситуацію у країні, а також опозицію до політики *EPRDF*, який керує вже 27 років.

Після початку протестів у 2014р. *EPRDF*, де домінувала етнічна еліта тигре, виявився нездатним приборкати насильство через зростаючі внутрішні

[103] Burke, J., 'Congo election runner-up rejects Tshisekedi victory as "electoral coup"', *The Guardian*, 10 Jan. 2019.

[104] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'About OCHA DRC', [n.d.].

[105] Дейвіс та ін. (посилання 5).

розбіжності після смерті у 2012р. тодішнього Прем'єр-міністра М.Зенаві (*Meles Zenawi*), який керував організацією з 1988р.

На початку 2018р. протести й насильство тривали по всій Ефіопії. У лютому Х.М.Десален (*Hailemariam Desalegn*), який очолював рух з 2012р., раптом заявив про відставку з посад Прем'єр-міністра та голови *EPRDF*. Наступного дня Уряд оголосив надзвичайний стан на шість місяців[106]. Але й після його запровадження насильство тривало, підриваючи і без того слабку національну економіку. 2 квітня, одразу після засідання Центрального комітету *EPRDF* у березні, ефіопський Парламент затвердив А.А.Абія Прем'єр-міністром, і той був приведений до присяги.

Прем'єр-міністр А.А.Абій швидко оголосив нову політичну програму для країни, включно з економічними реформами, кроками до демократизації і розширенням внутрішньополітичного простору, що передбачало звільнення тисяч політв'язнів і послаблення політичних репресій проти опозиційних організацій. Ключовим кроком його перших місяців при владі було укладення мирної угоди з Ерітреєю.

Ефіопо-Ерітрейська мирна угода

5 червня 2018р. Виконавчий комітет *EPRDF* оголосив, що погодиться і повністю виконає рішення Ефіопо-Ерітрейської комісії з питань кордону від 2002р. 8-9 липня в Асмарі (Ерітрея), відбувся ефіопо-ерітрейський саміт за участі Президента Ерітреї І.Афверкі (*Isaias Afwerki*) і Прем'єр-міністра Ефіопії А.А.Абія. За підсумками саміту два керівники ухвалили Спільну декларацію миру та дружби (*Joint Declaration of Peace and Friendship*), якою офіційно завершені ефіопо-ерітрейська війна (1998-2000рр.) та прикордонний конфлікт (2000-2018рр.), а також повністю відновлені дипломатичні відносини[107]. У липні Президент І.Афверкі здійснив триденний офіційний візит до столиці Ефіопії Аддіс-Абеби.

Саміт і взаємні візити на високому рівні були підтримані такими кроками, як відновлення авіасполучення, відкриття посольств і поновлення телефонного зв'язку. Важливу дипломатичну роль у цьому прориві відіграли США та ОАЕ[108]. 11 вересня 2018р., вперше з 1998р., відкрився пункт перетину ефіопо-ерітрейського кордону[109].

Після липневого саміту Ефіопія попросила Генерального секретаря ООН А.Гутерреша скасувати санкції стосовно Ерітреї, запроваджені дев'ять років тому. У листопаді РБ ООН одностайно проголосувала за скасування санкцій[110]. У грудні Ефіопія оголосила, що починає відведення військ від кордону з Ерітреєю[111].

[106] Al Jazeera, 'Ethiopia declares state of emergency after PM quits', 16 Feb. 2018.

[107] Gebrekidan, S., 'Ethiopia and Eritrea declare an end to their war', *New York Times*, 9 July 2018.

[108] Fick, M. and Cornwell, A., 'In peace between Ethiopia and Eritrea, UAE lends a helping hand', *Reuters*, 8 Aug. 2018.

[109] BBC News, 'Ethiopia-Eritrea border reopens after 20 years', 11 Sep. 2018.

[110] BBC News, 'Eritrea breakthrough as UN sanctions lifted', 14 Nov. 2018.

[111] Maasho, A., 'Ethiopia to move troops from Eritrean border as relations thaw', Reuters, 14 Dec. 2018.

Мирна угода заклала фундамент для примирення з ефіопськими збройними опозиційними угрупованнями, багато з яких мали притулок в Ерітреї. У вересні до Ефіопії повернулися колишні бійці *Ginbot 7* та Фронту визволення Оромо (*Oromo Liberation Front*)[112]. У жовтні Ефіопія уклала мирну угоду з Фронтом національного визволення Огадену (*Ogaden National Liberation Front*)[113]. У грудні керівники Фронту повернулися до Ефіопії[114].

Виклики для зміцнення миру в регіоні

Процес політичних перетворень в Ефіопії мав критичне значення для мирної угоди з Ерітреєю. Але обрання А.А.Абія не призвело до негайного врегулювання внутрішніх проблем Ефіопії, у т.ч. етнічного насильства та масових переміщень населення. Вони навіть загострилися з поширенням загонів місцевої міліції[115]. У вересні етнічне насильство спалахнуло в Аддіс-Абебі та на її околицях, загинуло до 35 осіб, сотні були арештовані[116]. Правлячий *EPRDF* не зміг зупинити зростання насильства шляхом реформування етно-федерального устрою Ефіопії (конституційного поділу країни на федеральні одиниці на національній основі). Водночас А.А.Абій стикнувся зі зростаючими вимогами націоналістів у власній громаді оромо[117].

Попри певне зростання, в Ефіопії тривала економічна криза із зовнішнім боргом у понад $24 млрд., високим рівнем безробіття, низькими валютними резервами та опорою на фінансування країнами Перської затоки для збереження платоспроможності[118]. З огляду на заплановані на 2020р. вибори, пошук шляхів подолання етнічного насильства та структурної слабкості економіки стане ключем до зміцнення миру і стабільності в регіоні. Так само знадобиться реформування авторитарної політичної системи Ерітреї, щоб мирний процес позитивно сприймався широкими верствами суспільства та перетворився на щось більше за домовленість еліт[119].

Збройний конфлікт у Сомалі

У 2018р. федеральний Уряд Сомалі за підтримки міжнародного співтовариства продовжував спроби стабілізувати країну. Пріоритетом залишалася безпека, насамперед – протидія войовничому ісламістському руху Аш-Шабаб (*al-Shabab*). США активізували військові акції, зокрема, шляхом цілеспрямованої ліквідації войовничих ісламістів. Попри підтвердження значних

[112] Shaban, A.R.A., 'Ethiopia's ex-rebel group Ginbot 7 returns from Eritrea base', Africa News, 3 Sep. 2018; Shaban, A.R.A., 'Like PG7, Ethiopia govt welcomes Oromo Liberation Front back home', Africa News, 16 Sep. 2018.

[113] Maasho, A., 'Ethiopia signs peace deal with rebels from gas-rich region', Reuters, 21 Oct. 2018.

[114] Shaban, A.R.A., 'Leadership of ex-Ogaden rebels return to Ethiopia from Eritrea', Africa News, 1 Dec. 2018.

[115] Agence France-Presse, 'As Ethiopia reforms, ethnic violence spreads', *East African*, 25 Oct. 2018.

[116] Ahmed, H. and Goldstein, J., 'Thousands are arrested in Ethiopia after ethnic violence', *New York Times*, 24 Sep. 2018.

[117] Reuters, 'A problem for Ethiopia's leader: The young men who helped him to power', *East African*, 2 Nov. 2018.

[118] African Development Bank Group, 'Ethiopia economic outlook', [n.d.].

[119] Müller, T., 'Will peace with Ethiopia usher in a political opening in Eritrea?', World Politics Review, 19 Feb. 2019.

втрат серед ісламістських угруповань, Сомалі й надалі потерпає від значного рівня збройного насильства, що вказує на те, що конфлікт у 2018р. зайшов у глухий кут. У країні тривало масштабне переміщення населення, понад 320 тис. осіб мусили тікати лише у 2018р., і наприкінці року понад 2,6 млн. сомалійців залишалися ВПО[120]. Понад 1,8 млн. осіб у Сомалі потерпали від голоду, хоча з кінця 2017р. їх число зменшилося вдвічі – насамперед завдяки значній гуманітарній допомозі[121].

Спроби стабілізації

У 2018р. федеральний Уряд за підтримки міжнародного співтовариства продовжував спроби стабілізувати країну – особливо з кінця 2017р., разом з активізацією військових дій проти екстремістських ісламістських угруповань[122]. 18 січня 2018р. Рада міністрів федерального Уряду схвалила дорожню карту ширшого залучення народних мас до політичних процесів, що має подолати політичну фрагментацію у країні, відкривши шлях до загальних виборів у 2020-2021рр.[123] Як було домовлено на конференції з безпеки в Могадішу 5 грудня 2017р., федеральний Уряд і міжнародні партнери разом розробили комплексний план поступової передачі сомалійським установам функцій безпеки та повної відповідальності за неї[124].

У липні РБ ООН подовжила мандат Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*, *AMISOM*) і дозволила реорганізацію Місії зі збільшенням чисельності поліцейського персоналу[125]. У листопаді на рівні *AMISOM* був схвалений план поступової передачі функцій безпеки сомалійським силам, що передбачає остаточний вивід Місії до 2021р.[126] 16-17 липня у Брюсселі відбувся Форум високого рівня з питань партнерства із Сомалі[127]. Поряд із заходами політичного залучення та передачі функцій безпеки, особлива увага надавалася питанню економічного відновлення та реформ, покращенню економічних можливостей для жінок і молоді, освіти та гуманітарної ситуації у країні[128]. Міжнародні донори запропонували фінансову підтримку цих цілей[129].

[120] UN High Commissioner for Refugees, 'Somalia', Fact Sheet, 1-31 Jan. 2019; Norwegian Refugee Council, '320 000 Somalis fled conflict and insecurity in 2018', Press release, 28 Feb. 2019.

[121] Food and Agriculture Organization of the UN (FAO) and World Food Programme (WFP), 'Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the United Nations Security Council', Jan. 2019, pp.16-18.

[122] Voice of America, 'Officials: Somalia preparing for large-scale offensive against al-Shabab', 26 Oct. 2017.

[123] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on Somalia, S/2018/411, 2 May 2018.

[124] UN Support Office in Somalia, 'Somalia holds high-level security conference to deliberate on a security transition plan', 4 Dec. 2017; UN Support Office in Somalia, 'Communiqué of the London Conference on Somalia', 11 May 2017.

[125] United Nations, Security Council, 'Unanimously adopting Resolution 2431 (2018), Security Council extends mandate of African Union mission in Somalia, authorizes troop reduction', 30 July 2018.

[126] Oluoch, F., 'Amisom ready to withdraw', *East African,* 12 Nov. 2018.

[127] European Commission, 'International community strengthens support for Somalia's plans for stability and development', Press release, 17 July 2018.

[128] European External Action Service, 'Somalia plans for stability and development: International community strengthens support', 19 July 2018.

[129] Shaban, A. R. A., 'US announces over $900m critical investment in Somalia', Africa News, 19 Dec. 2018; European Commission (посилання 127).

Нарощування військової присутності США

США у 2018р. наростили військову присутність у Сомалі[130]. Були створені нові військові бази – зокрема, Кемп Бейлдогл (*Camp Baledogle*), який перетворився на центр управління БЛА та операціями спеціальних сил[131]. Пентагон повідомляв про 45 ударів у Сомалі у 2018р., проти 35 – у 2017р. і 14 – у 2016р.[132] Проте повідомлення преси дозволяють припустити, що ударів було більше, і що вони спричинили цивільні жертви, не визнані американською стороною[133].

Аш-Шабаб

У 2018р. загальна кількість актів насильства за участі Аш-Шабаб зменшилася[134]. Активізація *AMISOM*, Національної армії Сомалі та військові операції США завдали суттєвих втрат екстремістським ісламістським угрупованням[135]. Попри збільшення військового тиску, Аш-Шабаб виказав неабияку стійкість, розширивши географію нападів і завдаючи ударів з великою кількість жертв по живим цілям та об'єктам[136]. Водночас зросло насильство між Аш-Шабаб та угрупованнями, пов'язаними з ІД. У грудні Аш-Шабаб оголосив кампанію з очищення Сомалі від усіх бойовиків ІД[137].

Криза сомалійського федералізму

Відповідно до фрагментованої політичної системи Сомалі внаслідок майже 30 років громадянської війни, країна організована як федеративна республіка з центральним органом влади (федеральний Уряд) і шістьма штатами, поділеними на 18 адміністративних районів. У 1991р. Сомаліленд в односторонньому порядку проголосив незалежність, яка не визнана федеральним Урядом.

У квітні катарська дипломатична криза, що розпочалася у 2017р. – коли група держав на чолі з Саудівською Аравією та ОАЕ розірвали дипломатичні відносини з Катаром і запровадили економічну блокаду країни, – поширилася на Сомалі внаслідок погіршення відносин між підтримуваним Катаром федеральним Урядом та ОАЕ. Погіршення відносин розпочалося

[130] Goldbaum, C., 'A Trumpian war on terror that just keeps getting bigger', *The Atlantic*, Sep. 2018.

[131] Goldbaum, C., 'Massive military base buildup suggests the US shadow war in Somalia is only getting bigger', Vice News, 3 May 2018.

[132] Sperber, A., 'US bombardments are driving Somalis from their homes', *Foreign Policy*, 7 Mar. 2019.

[133] Sperber, A., 'Inside the secretive US air campaign in Somalia', *The Nation*, 7 Feb. 2019.

[134] Matfess, H., 'Not with a whimper but with a bang: Al Shabaab's resilience and international efforts against the rebels', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 27 Jan. 2019.

[135] Burke, J., 'US airstrikes fail to weaken al-Shabaab's grip on Somalia', *The Guardian*, 11 Nov. 2018.

[136] Pavlik, M., 'Resilience: Al Shabaab remains a serious threat', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 11 Feb. 2019.

[137] Hassan, M.O., 'Somalia's Al-Shabab declares war on pro-Islamic State group', Voice of America, 21 Dec. 2018.

з вилучення сомалійською службою безпеки $9,6 млн. з літака ОАЕ в аеропорту Могадішу[138]. Дипломатична напруженість між Сомалі та ОАЕ зберігалась і в наступні місяці, в т.ч. через військову базу ОАЕ на непідконтрольній Уряду території Сомаліленду[139]. Підтримка конкуруючими країнами Перської затоки різних частин федеральної системи Сомалі викликала занепокоєння з приводу подальшої політичної дестабілізації країни[140].

У травні 2018р. в боях між напівавтономним регіоном Сомалі Пунтленд і Сомаліленд загинули десятки людей[141]. Бої, що спалахнули між кланами у жовтні в тому ж районі, ілюструють багатовимірну природу насильства в Сомалі[142]. У червні РБ ООН попередила, що "внутрішній і зовнішній тиск загрожує підірвати політичну єдність Сомалі"[143]. У вересні федеральні штати припинили взаємодію з федеральним Урядом[144].

У грудні федеральний Уряд заборонив колишньому бойовику Аш-Шабаб М.Робоу (*Mukhtar Robow*) брати участь у регіональних виборах; пізніше він був арештований[145]. Після арешту М.Робоу за два дні сутичок між силами безпеки та його прихильниками загинуло до 15 осіб[146]. 30 грудня Спеціальний представник Генерального секретаря ООН Н.Хейсом (*Nicholas Haysom*) звернувся з листом до федерального Уряду з проханням надати інформацію про дії сил безпеки Сомалі під час арешту М.Робоу та про наступне насильство. Після цього федеральний Уряд вислав Спеціального представника, звинувативши його у втручанні у внутрішні справи[147].

Збройний конфлікт у Південному Судані та мирна угода від вересня 2018р.

Південний Судан отримав незалежність від Судану 9 липня 2011р. після угоди 2005р., яка поклала край одній з найтриваліших громадянських війн в Африці. 8 липня 2011р. була запроваджена Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*, *UNMISS*)[148]. Хоча громадянська війна після проголошення незалежності (2013-2015рр.) завершилася мирною угодою 2015р.,

[138] Sheikh, A., 'Somalia disbands UAE program to pay and train hundreds of soldiers', Reuters, 11 Apr. 2018.

[139] International Crisis Group (ICG), 'Somalia and the Gulf crisis', Africa Report no.260 (ICG: Brussels, 5 June 2018).

[140] Beevor, E., 'Somalia is becoming a pawn in a UAE-Qatar proxy war for influence', Albawaba, 17 Sep. 2018. Про суперечки в Раді співробітництва держав Перської затоки див. у підрозділі V цього розділу.

[141] Hassan, A., 'Dozens killed in clashes between two Somali regions in land dispute', Reuters, 25 May 2018.

[142] Hassan, A., 'Over 50 reported killed in clan clashes in breakaway Somali region', Reuters, 23 Oct. 2018.

[143] Lederer, E., 'UN warns that Somalia's political unity at risk', Associated Press, 7 June 2018.

[144] Hassan, M.O., 'Somali regional states suspend ties with federal government', Voice of America, 8 Sep. 2018.

[145] International Crisis Group, 'Somalia's South West State: A new president installed, a crisis inflamed', Commentary, 24 Dec. 2018.

[146] France24, 'Somalia orders top UN envoy to leave over Robow detention criticism', 2 Jan. 2019.

[147] Sheikh, A., 'Somalia orders top UN official to leave', Reuters, 2 Jan. 2019.

[148] Про нинішню миротворчу операцію ООН у Південному Судані див. у підрозділі II розділу 3 цього видання.

насильство тривало у вигляді збройного конфлікту між Урядом Південного Судану і його союзниками на чолі з Президентом С.Кіїром (*Salva Kiir*), представником народу дінка, з одного боку, та Опозиційною Суданською народно-визвольною армією (*Sudan People's Liberation Army-in-Opposition*, *SPLA-IO*) і Білою армією Нуер (*Nuer White Army*) на чолі з колишнім віце-президентом Р.Мачаром (*Riek Machar*), представником народу нуер, – з іншого. Хоча головна межа поділу у громадянській війні та наступному конфлікті пролягає переважно між етнічними групами дінка та нуер, але глибша картина конфлікту в різних районах країни є більш різноманітною, а опозиційні угруповання перетворилися на більш розколоті та локалізовані[149].

У травні 2017р. Президент С.Кіїр оголосив одностороннє припинення вогню і започаткував процес національного діалогу під наглядом регіонального торговельного союзу восьми країн – Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*, *IGAD*)[150]. Попри триваючий хаос та ескалацію насильства, Уряд і опозиційні збройні угруповання 21 грудня 2017р. підписали в Аддіс-Абебі (Ефіопія) угоду про припинення вогню[151]. Однак вона швидко була зірвана, як і вісім попередніх спроб, починаючи з 2013р.

Хоча у 2018р., порівняно з піком на початку 2014р., інтенсивність боїв знизилася, але насильство залишалося нормою[152]. У І половині 2018р. понад 19 тис. дітей були мобілізовані до урядових збройних сил та озброєних загонів опозиції, було зафіксовано близько 2 300 випадків сексуального насильства[153]. За оцінкою одного незалежного дослідження, з початку конфлікту в грудні 2013р. загинули майже 400 тис. осіб (близько половини – безпосередньо внаслідок насильства, інша половина – непрямі жертви). Уряд Південного Судану подає значно нижчу оцінку в 20 тис. загиблих, що узгоджується з оцінкою *ACLED* – дещо більше 22,5 тис. загиблих у конфлікті загалом, у т.ч. 1 541 – у 2018р.[154] Близько 4,6 млн. осіб переміщено, в т.ч. близько 2,3 млн. – біженці до сусідніх країн. Це найбільша криза біженців

[149] International Crisis Group (ICG), *Instruments of Pain (II): Conflict and Famine in South Sudan*, Africa Briefing no.124 (ICG: Brussels, 26 Apr. 2017). Про роль території, кордонів та ідентичності в конфлікті див.: Justin, P.H. and De Vries, L., 'Governing unclear lines: Local boundaries as a (re) source of conflict in South Sudan', *Journal of Borderlands Studies*, vol.34, no.1 (2019), pp.31-46. Про роль малої етнічної громади фертіт у Південному Судані див.: Vuylsteke, S., 'Identity and self-determination: The Fertit opposition in South Sudan', Small Arms Survey Briefing Paper, Dec. 2018.

[150] Reuters, 'South Sudan's Kiir declares unilateral ceasefire, prisoner release', 22 May 2017. Докладно про Міжурядовий орган з питань розвитку див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

[151] Maasho, A., 'South Sudan government, rebel groups sign ceasefire', Reuters, 21 Dec. 2017. Про події в Південному Судані у 2017р. див.: Davis et al (посилання 5), pp.99-100.

[152] Beaumont, P., 'Born out of brutality, South Sudan, the world's youngest state, drowns in murder, rape and arson', *The Guardian*, 24 June 2018.

[153] Human Rights Watch, 'South Sudan: Warring parties break promises on child soldiers', 5 Feb. 2018; UNICEF 'Statement on the situation in Bentiu, South Sudan', 3 Dec. 2018.

[154] Checchi, F. et al., 'Estimates of crisis-attributable mortality in South Sudan, December 2013-April 2018: A statistical analysis', London School of Hygiene and Tropical Medicine, Sep. 2018; 'South Sudan's civil war: Nearly 400 000 estimated dead', Congressional Research Service (CRS) Insight, 28 Sep. 2018; Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Data export tool'.

в Африці і третя за розмірами у світі (після Сирії та Афганістану)[155]. Крім того, понад 7,1 млн. осіб у 2018р. потерпали від голоду[156].

У лютому 2018р. США запровадили односторонні обмеження на поставки озброєнь до Південного Судану, з метою змусити Президента С.Кіїра припинити громадянську війну, після чого, у липні 2018р. РБ ООН також запровадила ембарго на поставки озброєнь[157]. Останнє рішення зустріло спротив у РБ ООН, зокрема, через неясність його наслідків для мирних переговорів та ініціативи національного діалогу. Ініціатива діалогу стартувала в листопаді 2017р. на місцевому та регіональному рівнях і мала завершитися спільною національною конференцією наприкінці 2018р., але її пізніше розділили на чотири конференції: три регіональні (в лютому-березні 2019р.) та одну загальнонаціональну (в невизначену дату)[158].

У червні Президент С.Кіїр і Р.Мачар підписали попередню рамкову угоду про чергове припинення вогню та початок формування нового Перехідного уряду[159]. Подальші мирні переговори в Аддіс-Абебі (Ефіопія) завершилися 12 вересня підписанням Оновленої угоди (*Revitalized Agreement*) про врегулювання конфлікту в Південному Судані[160]. Ця угода, досягнута за посередництва Президента Судану О.аль-Башира (*Omar al-Bashir*) і Президента Уганди Й.Мусевені (*Yoweri Museveni*), дозволила суттєво зменшити насильство на значній території країни[161]. За контроль виконання угоди відповідає африканський орган – Реорганізована спільна комісія з моніторингу та оцінки (*Reconstituted Joint Monitoring and Evaluation Commission*). Інший орган – Механізм моніторингу та верифікації припинення вогню та безпеки у перехідний період (*Ceasefire and Transitional Security Monitoring and Verification Mechanism*) – розслідує випадки порушення припинення вогню та повідомляє про це Спільній комісії та *IGAD*.

Однак нова мирна угода залишається спірною і неповною. Вона вимагає подальших переговорів для формування спільного уряду, організації безпеки в перехідний період і єдиної національної армії, а також проведення у 2022р., після трирічного перехідного періоду, президентських виборів. Попри ініціативу національного діалогу, є ризик надмірного зосередження майбутніх переговорів на суперництві С.Кіїра та Р.Мачара на шкоду ширшому

[155] UN High Commissioner for Refugees, 'South Sudan situation 1-31 Jan. 2019', [n.d.].

[156] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'South Sudan: Humanitarian snapshot', Aug. 2018.

[157] US Department of State, 'US arms restrictions on South Sudan', Press Statement, 2 Feb. 2018. Про ембарго ООН на поставки озброєнь див. у підрозділі II розділу 10 цього видання.

[158] Vhumbunu, C. H., 'The National Dialogue Initiative in South Sudan: Assessing progress and pitfalls', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 31 May 2018; South Sudan National Dialogue website, <https://www.ssnationaldialogue.org/>.

[159] International Crisis Group, 'Improving prospects for peace in South Sudan at the African Union Summit', Statement, 30 June 2018; *The Economist*, 'Ceasefires in South Sudan seldom last', 5 July 2018.

[160] Intergovernmental Authority on Development, 'Revitalized Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan', 12 Sep. 2018. Див. також: Vhumbunu, C.H., 'Reviving peace in South Sudan through the Revitalised Peace Agreement: Understanding the enablers and possible obstacles', African Centre for the Constructive Resolution of Disputes, 11 Feb. 2019.

[161] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 2 September to 30 November 2018), S/2018/1103, 10 Dec. 2018.

залученню громадськості – цей підхід у минулому не дозволив закласти фундамент міцного миру[162]. Подібна угода у 2016р. призвела до створення спільного Уряду, який розвалився через кілька місяців.

Корупція також загрожує зривом угоди, як і зменшення активності США у країні[163]. Будучи фактично головою "трійки" (Велика Британія, Норвегія і США), сформованої на підтримку угоди 2005р., яка дала незалежність Південному Судану, США могли б відігравати важливу дипломатичну роль, але з 2016р. вони не мають повноважного посланця у країні[164]. Тривала криза в Судані може також посилити нестабільність у Південному Судані (див. "Збройний конфлікт у Судані" нижче).

Наприкінці 2018р. залишалося неясним, чи забезпечить угода від вересня 2018р. довгострокове вирішення конфлікту в Південному Судані. В остаточній доповіді ООН за 2018р. йдеться про подальші, хоча й обмежені та локалізовані, зіткнення між окремими збройними угрупованнями, пов'язаними з підписантами угоди; в останні три місяці 2018р. мали місце випадки сексуального насильства[165].

Збройний конфлікт у Судані

Судан потерпає від конфліктів більшу частину своєї новітньої історії. У 2018р. Уряд Судану був втягнутий у два паралельні збройні конфлікти низької інтенсивності: в Дарфурі та у південних штатах Південний Кордофан і Синій Ніл. У Дарфурі Уряд воює з двома збройними угрупованнями – Суданським визвольним рухом (*Sudan Liberation Movement*) і Рухом справедливості та рівності (*Justice and Equality Movement*) – в рамках конфлікту, що почався у 2003р. За даними Місії ООН/АС у Дарфурі, у 2018р. масштаб і поширення насильства в Дарфурі значно зменшилися, хоча від ударів урядових сил Судану по повстанцям у районі Джебель Марра з березня по травень, за повідомленнями, загинуло щонайменше 23 цивільних особи[166].

Збройний конфлікт між суданським Урядом і Суданським народно-визвольним рухом-Північ (*Sudan People's Liberation Movement-North*) (який розколовся на дві фракції) у прикордонних штатах Південний Кордофан і Синій Ніл у 2018р. тривав уже сьомий рік, але впродовж 2018р. значних бойових дій не було. У липні Уряд Судану подовжив до кінця 2018р. одностороннє, оголошене у 2015р. припинення вогню з усіма повстанськими

[162] Westendorf, J.-K., 'Peace negotiations in the political marketplace: The implications of women's exclusion in the Sudan-South Sudan peace process', *Australian Journal of International Affairs*, vol.72, no.5 (2018), pp.433-454.

[163] *The Economist*, 'South Sudan's neighbours help launder the loot from its civil war', 13 Dec. 2018.

[164] Boswell, A., 'South Sudan: Peace on paper', Commentary, International Crisis Group, 14 Dec. 2018.

[165] United Nations (посилання 161); United Nations, Security Council, 'Security Council press statement on sexual violence in South Sudan', SC/13611, 7 Dec. 2018.

[166] Henry, J., 'Latest Sudanese attacks on Darfur show protection needs', Human Rights Watch, 10 May 2018; United Nations, Security Council, African Union-United Nations hybrid operation in Darfur, report of the Secretary-General, S/2019/44, 14 Jan. 2019.

угрупованнями[167]. У листопаді повідомлялося, що Президент Південного Судану С.Кіїр виступить посередником у мирних переговорах між суданським Урядом і повстанськими угрупованнями[168].

Хоча *ACLED* оцінює загальне число жертв конфлікту в Судані у 2018р. у 1 046 осіб, багато з них можуть бути жертвами зростаючого політичного насильства, а не збройного конфлікту (рівень якого знижується)[169]. Політичні репресії і корупція, як і раніше, підривають мир і добробут в усьому Судані. До кінця року Президент О.аль-Башир, який прийшов до влади в результаті військового перевороту в 1989р., стикнувся з найбільшою за весь час проблемою широких протестів на економічному грунті. Сили безпеки відповіли силою, вбивши, за повідомленнями, десятки протестувальників[170]. Понад 5,5 млн. суданців наприкінці 2018р. потребували гуманітарної допомоги; там зареєстровано 1,9 млн. ВПО, і 1,2 млн. втекли до сусідніх країн, у т.ч. 270 тис. перебували в Південному Судані та 340 тис. – у Чаді. Судан і сам прийняв понад 900 тис. біженців, переважно з Південного Судану[171].

[167] Reuters, 'Sudan extends ceasefire with rebels until year-end: Statement', 12 July 2018.

[168] Agence France-Presse, 'President of war-torn South Sudan to mediate Sudan peace talks', *East African,* 6 Nov. 2018.

[169] Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Data export tool'.

[170] Taylor, M., 'Can Sudan manage economic discontent amid volatile geopolitics?', Commentary, International Crisis Group, 23 Feb. 2018; International Crisis Group (ICG), 'Improving prospects for a peaceful transition in Sudan', Africa Briefing no.143 (ICG: Brussels, 14 Jan. 2019).

[171] UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Sudan: Humanitarian snapshot', 1 Dec. 2018; Refugee Consultation Forum, 'Sudan: South Sudanese refugee response, 1-30 November 2018', 20 Dec. 2018.

3. Миротворчі операції та врегулювання конфліктів

Загальний огляд

На перший погляд, у 2018р. мало що змінилось. Місія Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО) в Іраку (NMI) була єдиною новою багатосторонньою миротворчою операцією, і лише дві операції завершились – Місія ООН у Ліберії (UNMIL) та Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку (SADC) в Королівстві Лесото (SAPMIL). Кількість міжнародних миротворчих операцій, що тривали у 2018р. – 60 – була найменшою з 2013р. Закриття UNMIL заслуговує особливої уваги, бо це приклад відносно успішної великої миротворчої операції ООН. Чисельність персоналу міжнародних миротворчих операцій у 2018р. теж не дуже змінилась, зменшившись на 0,8%, до 144 791 на кінець року. Це був третій рік поспіль, коли чисельність розгорнутого персоналу падала. Хоча в останні роки спостерігається повільна низхідна тенденція, особливо в чисельності розгорнутого персоналу, ця тенденція, схоже, стабілізувалась у 2018р.

Справжні зміни лежать глибше. Чисельність персоналу миротворчих операцій ООН досягла піку – майже 115 000 – у квітні 2015р., але в останні три роки значно зменшилась. У 2018р. скорочення було відносно невеликим, на 2,9% (за 2018р.). Чисельність персоналу миротворчих операцій ООН впала до 95 488 – це найнижчий рівень за період 2009-2018рр. Але водночас чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій не під егідою ООН, що їх проводили регіональні організації та союзи, а також ситуативні коаліції держав, зросла на 3,7%, до 49 303. Це збільшення пояснюється переважно розширенням Операції НАТО "Рішуча допомога" (Resolute Support Mission, RSM) в Афганістані. Крім того, у 2018р. загальна чисельність персоналу миротворчих операцій, розгорнутого в Африці, падала третій рік поспіль, цього разу – на 1,9%, до найнижчого рівня за п'ять років – 104 238 осіб. Хоча близько 66% усього персоналу миротворчих операцій все ще припадає на миротворчі операції ООН, і близько 72% усього персоналу миротворчих операцій розгорнуто в Африці, частка ООН та Африки зменшується.

Пояснення полягає насамперед у підтриманні негативної атмосфери навколо миротворчих операцій ООН, їх бюджету та втрат, а також у зміцненні віри у військове вирішення. Але коли скорочення бюджету миротворчих операцій ООН майже зупинилось, виявилося, що багато скорочень, анонсованих Адміністрацією Президента США Д.Трампа, ще не матеріалізувались. Бюджет зменшився з $7,9 млрд. у 2016-2017рр. до $6,7 млрд. у 2018-2019рр. переважно внаслідок закриття місій, які вже мали закриватися, а не нових підходів чи підвищення ефективності. Але все ще можна чекати подальших скорочень після закриття Спільної

комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (UNAMID) та Стабілізаційної місії ООН у ДРК (MONUSCO), якщо не буде створено нових місій.

У 2018р. число загиблих під час миротворчих операцій ООН унаслідок зловмисних дій різко впала, порівняно з 2017р. Цифра в 27 загиблих від ворожих дій становила менше половини їх числа у 2017р. і була найнижчою з 2012р. Однак 2017р. був екстремальним, і чисельність розгорнутого персоналу теж зменшилась. Річна частка загиблих від ворожих дій у 2018р. повернулась до рівня 2013-2016рр. Крім того, непокоїть, що у той час як умови проведення Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (MINUSMA) явно покращились, число загиблих у Багатоцільовій об'єднаній стабілізаційній місії ООН у ЦАР (MINUSCA) і MONUSCO залишилось доволі високим.

Адміністрація Трампа лише частково причетна до зміцнення віри у військове вирішення. Тенденція до переносу акцентів на тренувальні місії Європейського Союзу і НАТО – такі, як NMI та RSM – з метою підготовки місцевих сил, та на багатосторонні немиротворчі операції регіональних коаліцій – такі, як Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (JF-G5S) та Багатонаціональна спільна оперативна група (MNJTF) проти Боко Харам – почалась ще до 2018р. Хоча миротворчі операції ООН, без сумніву, стикаються з власними проблемами, ще належить переконатися в ефективності тренування національних сил і проведення багатосторонніх немиротворчих операцій проти повстанців і "терористів". Наразі ситуація в регіоні Сахеля лише дестабілізується, JF-G5S і MNJTF зазнають постійних нападів, а національні сили чинять серйозні порушення прав людини.

Тим часом ООН продовжує свою "реформу миротворчої діяльності". Секретаріат ООН, крім виконання рекомендацій Доповіді Круса (Cruz Report) стосовно скорочення числа загиблих від ворожих дій, розпочав стратегічний огляд операцій, займався попередженням та реагуванням на сексуальну експлуатацію і зловживання, а також здійснив реформу архітектури забезпечення миру та безпеки ООН 1 січня 2019р. Країни-учасниці ООН та інші партнери й учасники приєднались до "Дій з підтримки миру" (Action for Peacekeeping, A4P) Генерального секретаря ООН, що призвело до ухвалення "Декларації спільних зобов'язань" (Declaration of Shared Commitments) з таких тем, як захист цивільних, безпека, виконання обов'язків і підзвітність.

Поки Секретаріат ООН намагається відповідати реформами, щоб залишити у грі миротворчі операції ООН, зберігаються серйозні проблеми, пов'язані з навчальними місіями та багатосторонніми немиротворчими операціями. Ще зарано казати, яким буде майбутнє миротворчих операцій ООН і чи стануть інші види місій серйозним альтернативним інструментом зміцнення міжнародного миру та безпеки в руках міжнародного співтовариства.

ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН

I. Глобальні тенденції і розвиток миротворчих операцій

ТІМО СМІТ

Міжнародні миротворчі операції у 2018р.

ООН, регіональні організації та союзи, а також ситуативні коаліції держав у 2018р. проводили 60 міжнародних миротворчих операцій (діаграма 3.1)[1]. Це на три менше, ніж попереднього року, і найнижча кількість міжнародних миротворчих операцій, що тривали впродовж року, з 2013р. Рік був відносно статичним, якщо подивитись на нові чи закінчені операції. З 60 операцій, що тривали у 2018р., одна була нова, а дві закінчились протягом року (див. нижче). Для порівняння, у 2017р. було п'ять нових операцій і чотири закінчились[2].

Місія Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО) в Іраку (*NATO Mission in Iraq*, *NMI*) була єдиною новою багатосторонньою миротворчою операцією у 2018р. НАТО офіційно почав *NMI* 31 жовтня 2018р.[3] Тоді очікувалось, що *NMI* включатиме близько 580 осіб і буде повністю готова до виконання поставлених задач на початку 2019р.[4] Однак у НАТО не розголошували якихось додаткових подробиць перебігу розгортання *NMI* до кінця 2018р., і було неможливо дізнатися про її чисельність наприкінці року. Двома миротворчими операціями, які закінчились у 2018р., були Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia*, *UNMIL*) та Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Королівстві Лесото (*Southern African Development Community (SADC) Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho*, *SAPMIL*). *UNMIL* діяла майже 15 років на момент свого завершення у березні 2018р., тоді як *SAPMIL* була розгорнута лише один рік.

[1] Кількісний аналіз грунтується на даних, зібраних СІПРІ для аналізу тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням СІПРІ, миротворча операція повинна мати заявлені наміри: (*а*) бути інструментом сприяння реалізації вже чинних мирних угод; (*б*) підтримувати мирний процес; або (*в*) сприяти зусиллям з недопущення конфлікту чи з розбудови миру. Місії добрих послуг, розслідувань чи електоральної допомоги та місії у складі немісцевих громадян чи груп переговорників не враховуються. Усі дані постійно переглядаються та коригуються мірою появи точнішої інформації. Тому наведені тут статистичні дані можуть не завжди збігатися зі статистикою попередніх видань *Щорічника СІПРІ* чи інших публікацій СІПРІ

[2] Ван Дер Лейн Д., Сміт Т. "Регіональні тенденції і події у миротворчих операціях". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 3.

[3] NATO, 'NATO continues to strengthen Iraqi security structures through new mission in Iraq', 31 Oct. 2018.

[4] Government of Canada, 'Canadian Armed Forces General to be appointed Commander of the new NATO Mission in Iraq', 22 Aug. 2018.

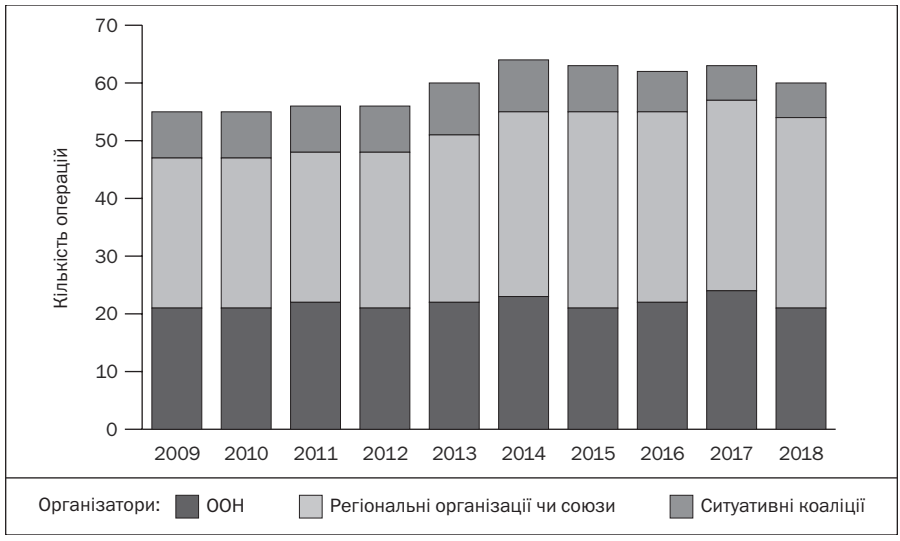

Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2009-2018рр., за організаторами

Організації, що проводили міжнародні миротворчі операції

ООН у 2018р. очолювала 21 міжнародну миротворчу операцію[5]. Це на три менше, ніж попереднього року, коли закінчились три миротворчі операції ООН[6]. У 2018р. закінчилась одна миротворча операція ООН: *UNMIL* було розгорнуто в Ліберії у 2003р. після врегулювання шляхом переговорів другої ліберійської громадянської війни. Її кінець означав завершення миротворчої діяльності ООН на узбережжі Західної Африки – в Кот-д'Івуарі, Ліберії та Сьєрра-Леоне, де миротворчі операції ООН тривали більшу частину XXI століття. ООН не розпочинала нових миротворчих операцій у 2018р., хоч і розгорнула "передову групу" в Ємені у грудні 2018р., яка має бути трансформована в таку операцію в січні 2019р., після того, як Рада Безпеки ООН утворила Місію ООН на підтримку Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement*, *UNMHA*).

Регіональні організації та союзи у 2018р. очолювали 33 міжнародні миротворчі операції. Це така ж кількість, як і попереднього року. Єдиною новою миротворчою операцією цієї категорії була *NMI*. Кількість регіональних миротворчих операцій не зросла, оскільки Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands*,

[5] Включаючи всі миротворчі операції ООН та Спеціальні політичні місії ООН в Афганістані, Колумбії, Гвінеї-Бісау, Іраку, Лівії та Сомалі. Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*) рахується як операція ООН, а не операція АС, оскільки її командування знаходиться у структурі миротворчої діяльності ООН і повністю фінансується з миротворчого бюджету ООН, хоча ООН і ділить політичне керівництво цією місією з АС.

[6] Це були Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UNOCI*), Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*MINUSTAH*) та Місія ООН у Колумбії (*UNMC*).

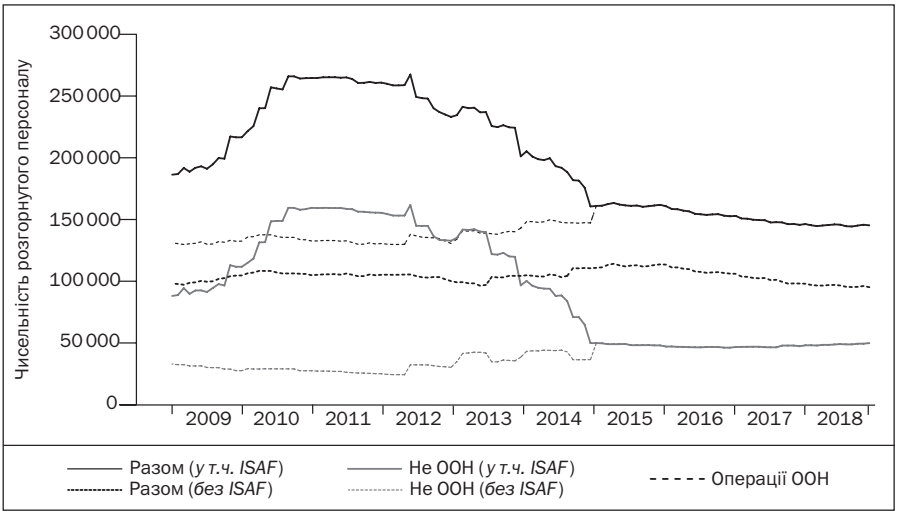

Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2009-2018рр.

ISAF – Міжнародні сили сприяння безпеці.

RAMSI) під егідою Форуму Тихоокеанських островів (*Pacific Island Forum*, *PIF*) у 2017р. завершилась. Європейський Союз (ЄС) у грудні 2018р. вирішив розширити мандат Місії ЄС з прикордонної допомоги в Лівії (*EU Border Assistance Mission in Libya*, *EUBAM Libya*), яка рахується новою миротворчою операцією (раніше вона такою не вважалась через обмеженість її функцій організацією кордону). Однак це рішення й новий мандат не вступили в силу до 1 січня 2019р.[7] Вісім регіональних організацій та союзів у 2018р. здійснювали місії та операції, які рахуються міжнародними миротворчими операціями: (*а*) ЄС, що проводив 12 таких операцій; (*б*) Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка проводила дев'ять операцій; (*в*) АС, який проводив чотири операції, не рахуючи *UNAMID*; (*г*) НАТО, який проводив три операції; (*д*) Економічне співтовариство держав Західної Африки (*Economic Community of West African States*, *ECOWAS*), яке проводило дві операції; та (*е*) Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*, *IGAD*), Організація Американських Держав (ОАД, *Organization of American States*, *OAS*) і *SADC*, які проводили по одній операції.

Ситуативні коаліції держав у 2018р. здійснювали шість міжнародних миротворчих операцій. Це були ті самі миротворчі операції, які підпадали під цю категорію у 2017р.

[7] European Council, Council Decision (CFSP) 2018/2009, 17 Dec. 2018.

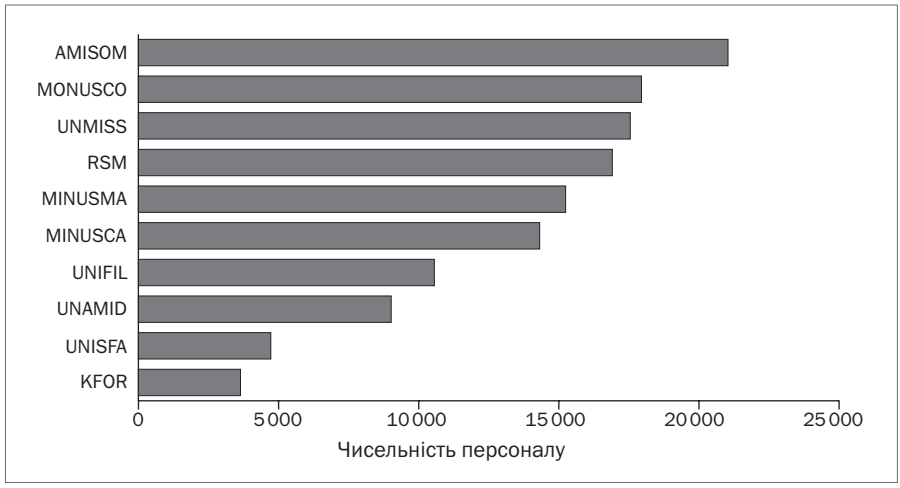

Діаграма 3.3. Найбільші міжнародні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2018р.

AMISOM (*AU Mission in Somalia*) – Місія АС у Сомалі; *MONUSCO* (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*) – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *UNMISS* (*UN Mission in South Sudan*) – Місія ООН у Південному Судані; *RSM* (*Resolute Support Mission*) – Операція "Рішуча підтримка"; *MINUSMA* (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*) – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MINUSCA* (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR*) – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *UNIFIL (UN Interim Force in Lebanon*) – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNAMID* (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*) – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі; *UNISFA* (*UN Interim Security Force for Abyei*) – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї; *KFOR* (*NATO Kosovo Force*) – Сили НАТО в Косово.

Персонал міжнародних миротворчих операцій

Сумарна чисельність персоналу всіх міжнародних миротворчих операцій у 2018р. була відносно стабільною – приблизно 145 тис. (діаграма 3.2)[8]. Це було менше, ніж у будь-якому іншому році в період 2009-2018рр. Однак Міжнародні сили сприяння безпеці (*International Security Assistance Force*, *ISAF*) під егідою НАТО в Афганістані, чисельність яких сягнула піку в 130 тис., були дуже значними в період 2009-2014рр. Якщо виключити з підрахунків *ISAF*, чисельність персоналу міжнародних миротворчих операцій у 2018р. була дещо вищою, ніж у період 2009-2013рр. Приблизно дві третини з усього персоналу міжнародних миротворчих операцій у 2018р. були

[8] Аналіз чисельності персоналу в цьому розділі грунтується на оцінках чисельності міжнародного персоналу (тобто військових, поліції та міжнародного цивільного персоналу), задіяного в кінці кожного місяця в кожній міжнародній миротворчій операції, що тривала в період з січня 2009р. по грудень 2018р. У попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* подібний аналіз грунтувався на річному "моментальному знімку" даних чисельності міжнародного персоналу міжнародних миротворчих операцій в кінці кожного року, або, якщо операція закінчувалась протягом календарного року – на чисельності на момент закінчення. Тому дані в цьому розділі не повністю збігаються з даними попередніх видань *Щорічника СІПРІ*.

розгорнуті в рамках операцій під егідою ООН. Інша третина була задіяна в операціях під егідою регіональних організацій та союзів або ситуативних коаліцій держав. З усього цього розгорнутого персоналу приблизно 86% були військовими, 8% – поліцейськими, і 6% – міжнародний цивільний персонал.

Тенденції у розгортанні персоналу у 2009-2018рр.

Загальна чисельність персоналу, задіяного в усіх міжнародних миротворчих операціях, не дуже змінилась у 2018р. У 2018р. відбулось мінімальне скорочення на 0,8%, з 145 911 до 144 791[9]. Це був третій рік поспіль, коли скорочувалася чисельність персоналу, розгорнутого у світі. Однак це скорочення було дуже малим порівняно з падінням на 4,5% у 2017р. (з 152 822 до 145 911) і – на 5,7% у 2016р. (з 162 107 до 152 822). Головна причина цього трирічного скорочення полягає в тому, ООН скорочує чисельність персоналу, розгорнутого в рамках її миротворчих операцій, особливо в Африці (див. підрозділ II).

Чисельність персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН, у 2018р. зменшилася на 2,9%, з 98 354 до 95 488. Як наслідок, вона досягла найнижчого рівня за період 2009-2018рр. Чисельність персоналу миротворчих операцій ООН сягнула піку – майже 115 тис. – у квітні 2015р. У 2016-2018рр. ООН скоротила чисельність персоналу своїх миротворчих операцій майже на 20 тис., суттєво зменшивши чисельність миротворців ООН у таких місцях, як Дарфур, ДРК і Гаїті та вивівши його зовсім з Кот-д'Івуару та Ліберії. З одного боку, ці скорочення не можна розглядати окремо від постійного зменшення бюджету миротворчої діяльності ООН з 2016р. З іншого боку, тривали вже розпочатий раніше плановий вивід Операції ООН в Кот-д'Івуарі (*UNOCI*) і *UNMIL*, а також скорочення Стабілізаційної місії ООН у Гаїті (*MINUSTAH*), *MONUSCO* та *UNAMID*.

Чисельність персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях не під егідою ООН – тобто під керуванням регіональних організацій та союзів або ситуативних коаліцій держав – зросла у 2018р. на 3,7%, з 47 557 до 49 303. Найбільше зростання забезпечив НАТО, підсиливши *RSM* в Афганістані. Закриття *SAPMIL* мало мінімальний вплив на чисельність персоналу, задіяного в немиротворчих операціях ООН, враховуючи, що її чисельність складала лише близько 250 осіб. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках немиротворчих операцій ООН, була відносно стабільною і знаходилась у межах 45 тис. – 50 тис. після закінчення *ISAF* у грудні 2014р.

Найбільші міжнародні миротворчі операції

На 10 найбільших міжнародних миротворчих операцій припадало приблизно 90% усього персоналу, розгорнутого в рамках таких місій у 2018р. Сім з 10 найбільших операцій були операціями ООН, і сім здійснювались у країнах Африки. Рейтинг 10 найбільших операцій мало змінився у 2018р.

[9] З 31 грудня 2017р. по 31 грудня 2018р.

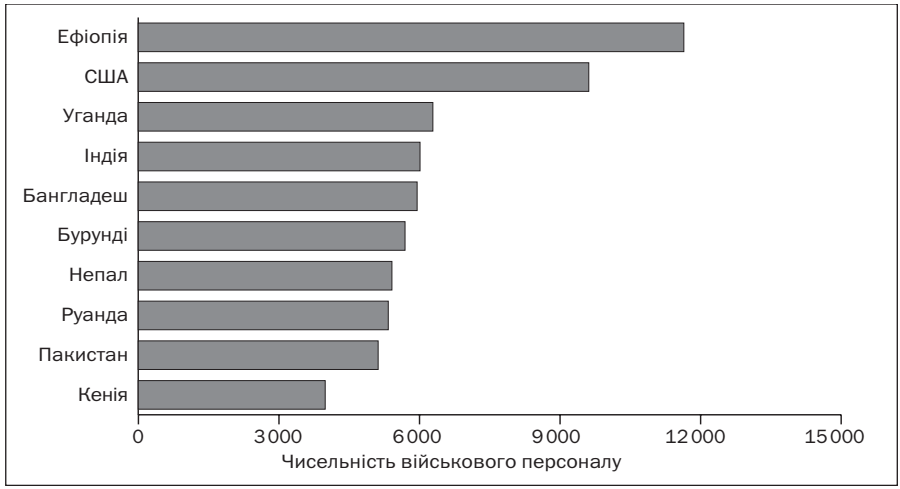

Діаграма 3.4. Найбільші постачальники військ для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2018р.

UNAMID була п'ятою за розмірами операцією на початку року, але лише восьмою наприкінці.

Місія АС у Сомалі (*AMISOM*) була найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією у 2018р. (діаграма 3.3). Це також була єдина миротворча операція, чисельність якої перевищувала 20 тис.; у її складі, станом на 31 грудня 2018р., було 20 889 осіб. РБ ООН дозволила скорочення військового компоненту *AMISOM* на 1 000 осіб до 31 жовтня 2018р., але його відклали до лютого 2019р. (див. підрозділ II). *AMISOM* залишається найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією з 2015р.

Крім *AMISOM*, ще шість міжнародних миротворчих операцій налічували понад 10 тис. осіб, станом на 31 грудня 2018р. *UNAMID* мала 14 886 осіб на початку 2018р., але протягом року її чисельність поступово скоротилась до 8 971, станом на 31 грудня. Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei*, *UNISFA*) і Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*, *KFOR*) теж були серед 10 найбільших міжнародних миротворчих операцій, хоча в кожній з них у 2018р. було задіяно менше 5 000 осіб.

Країни – найбільші постачальники військ

Ефіопія залишилася найбільшим постачальником військ для міжнародних миротворчих операцій у 2018р. (діаграма 3.4). Станом на 31 грудня 2018р., вона надавала для міжнародних миротворчих операцій 11 646 військовослужбовців. Це на 825 менше, ніж роком раніше, насамперед унаслідок скорочення *UNAMID* у 2018р. Практично всі ефіопські військовослужбовці були задіяні в *AMISOM*, *UNAMID*, *UNISFA* або *UNMISS*. Усі ці операції розгортаються в сусідніх з Ефіопією країнах – Сомалі, Судані (Дарфурі та Аб'єї) та Південному Судані. Ефіопія залишається найбільшим постачальником військ з 2014р., коли вона приєдналася до *AMISOM*.

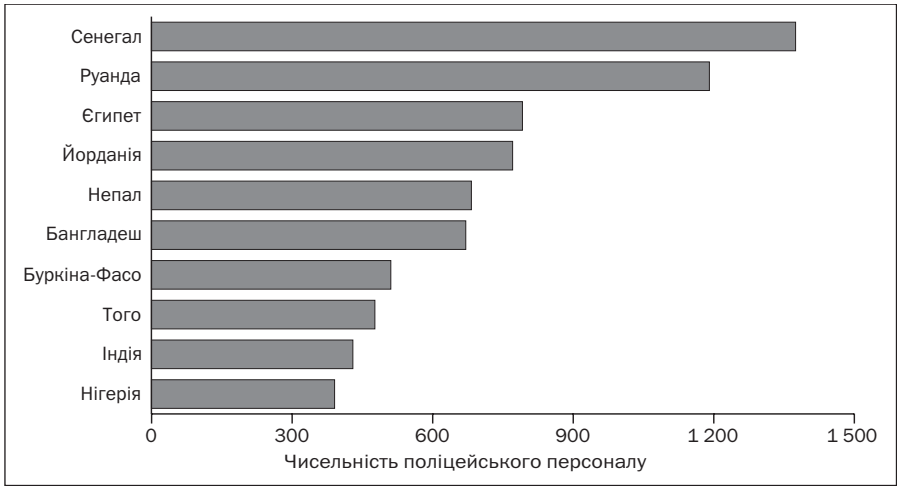

Діаграма 3.5. Найбільші постачальники поліції для миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2018р.

США були другим найбільшим постачальником військ для міжнародних миротворчих операцій у 2018р. і єдиним представником "глобальної півночі" в першій десятці. Станом на 31 грудня 2018р., вони надавали 9 617 військовослужбовців, більшість з яких були задіяні в *RSM*. У 2018р. США повідомили про плани виводу половини їх військ з Афганістану (див. підрозділ II). Це вплине на їх позицію великого постачальника військ.

Усі інші країни першої десятки постачальників військ для міжнародних миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2018р., представляли Субекваторіальну Африку або Південну Азію. Бурунді, Кенія та Уганда посідають високі позиції завдяки участі в *AMISOM*. Участь Бангладеш, Індії та Пакистану в останні 10 років зменшувалась, але вони залишаються великими постачальниками військ для миротворчих операцій ООН. Натомість Непал збільшив відрядження його військ для миротворчих операцій ООН в останні роки та увійшов до першої десятки країн-постачальників військ у 2018р. На 10 найбільших постачальників військ припадало більше половини всього військового персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях, станом на 31 грудня 2018р.

Країни – найбільші постачальники поліції

Сенегал був найбільшим постачальником поліції для міжнародних миротворчих операцій у 2018р. (діаграма 3.5). Станом на 31 грудня 2018р., він надав 1 375 поліцейських для міжнародних миротворчих операцій. Більшість із них входила до поліцейських підрозділів, які Сенегал відрядив до Місії ООН з підтримки правосуддя в Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*, *MINUJUSTH*), *MINUSCA*, *MINUSMA*, *MONUSCO*, *UNAMI* та

Діаграма 3.6. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2018рр.

Місія Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia*, *ECOMIG*). Сенегал є найбільшим постачальником поліції з квітня 2016р. Чотири з 10 найбільших постачальників поліції – Бангладеш, Індія, Непал і Руанда – також були серед 10 найбільших постачальників поліції, станом на 31 грудня 2018р. На 10 найбільших постачальників поліції припадало понад 60% поліцейських, задіяних у міжнародних миротворчих операціях, станом на 31 грудня 2018р.

Втрати в миротворчих операціях ООН

У 2018р. активно обговорювали висновки та рекомендації доповіді про покращення безпеки миротворців ООН[10]. Доповідь, завершена у грудні 2017р. й офіційно оприлюднена в січні 2018р., стала наслідком незалежного огляду втрат і поранень серед миротворців ООН унаслідок актів насильства. Вона більш відома як Доповідь Круса, по імені бразільського генерал-лейтенанта у відставці Карлуша Альберту душ Сантуш Круса (*Carlos Alberto dos Santos Cruz*), під чиїм керівництвом проходив огляд[11].

[10] Dos Santos Cruz, C. A., Phillips, W. R. and Cusimano, S., *Improving Security of United Nations Peacekeepers: We Need to Change the Way We Are Doing Business,* United Nations Independent Report (United Nations: New York, 19 Dec. 2017); and United Nations, 'Summary of the action plan to implement the report on improving security of peacekeepers', Jan. 2018. Докладніший аналіз змісту Доповіді Круса див. у Van der Lijn and Smit (посилання 2), pp.109-12.

[11] United Nations, Secretary-General, 'Secretary-General appoints Lieutenant General Carlos Alberto dos Santos Cruz of Brazil to lead review of peacekeeping fatalities, injuries', SG/A/1772*-BIO/5045*-PKO/688, 17 Nov. 2017.

Деякі рекомендації Доповіді Круса були суперечливими, і не всі з ними погодились[12]. Наприклад, Доповідь зазначала, що "ворожі сили не розуміють іншої мови, крім сили", і закликала, серед іншого, до гнучкішого тлумачення базових принципів згоди сторін на миротворчу діяльність ООН, неупередженості та незастосування сили, крім як для самозахисту або захисту свого мандата, для превентивного й випереджального розгортання "сил, що мають суттєву перевагу" у високо ризикованих умовах проведення місій[13].

Секретаріат ООН презентував перший план дій з реалізації Доповіді Круса в січні 2018р., а переглянуту версію – у квітні 2018р. Плани дій визначали перелік заходів, які в Секретаріаті ООН та пятьох найбільш проблемних миротворчих операціях ООН – *MONUSCO*, *MINUSCA*, *MINUSMA*, *UNMISS* та *UNAMID* – вже вживали чи мали реалізовувати для зменшення втрат[14].

Тенденції втрат

Поява Доповіді Круса в січні 2018р. була своєчасною, враховуючи помітне зростання числа жертв серед миротворців ООН у попередні роки від того, що в ООН називають "зловмисними діями" (бойові втрати – загиблі від ворожих дій) (діаграма 3.6). Дійсно, в миротворчих операціях ООН за рік у період 2013-2017рр. гинуло від ворожих дій більше осіб, ніж будь-якого року з середини 1990-х років. Приблизно половину всіх загиблих від ворожих дій в ці роки склав персонал *MINUSMA*, що діяв у Малі з липня 2013р. На миротворців ООН у Малі регулярно нападали збройні угруповання, терористи й злочинці, застосовуючи засоби, більш характерні для умов протиповстанських, а не миротворчих операцій, такі, як мінометні обстріли, саморобні вибухові пристрої та ретельно продумані підриви смертників із застосуванням замінованих автомобілів та груп нападників[15].

Число миротворців ООН, загиблих від ворожих дій, значно зросло у 2017р., коли від актів насильства загинуло 59 миротворців ООН. Усі вони, крім одного, служили в *MINUSCA*, *MINUSMA* чи *MONUSCO*. Серед них були 15 військовослужбовців *MONUSCO* з Танзанії, які загинули під час нападу на їх табір у провінції Ківу ДРК у грудні 2017р.[16] Це був найбільш смертоносний напад на миротворців ООН з червня 1993р., коли 22 пакистанські військовослужбовці були вбиті бойовиками в Могадішу[17]. ООН у січні 2018р. провела спеціальне розслідування, яке з'ясувало, що за нападом, імовірно, стоїть повстанське угруповання Союзні демократичні сили (*Allied Democratic Forces*, *ADF*)[18].

[12] Див., наприклад: Boutellis, A., 'Hostile forces: Cruz report risks distracting from strategic context', IPI Global Observatory, 5 Feb. 2018.

[13] Dos Santos Cruz, Phillips and Cusimano (посилання 10), Executive Summary.

[14] United Nations, Secretary-General (посилання 11); and United Nations, 'Improving security of United Nations peacekeepers: Action plan for implementation of fatalities report', 9 Apr. 2018.

[15] Про конфлікт у Малі див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[16] Mahamba, F., 'Rebels kill 15 peacekeepers in Congo in worst attack on UN in recent history', Reuters, 8 Dec. 2017.

[17] Gladstone, R. and Cowell, A., 'At least 15 UN peacekeepers are killed in Congo', *New York Times*, 8 Dec. 2017.

[18] United Nations, Secretary-General, 'Note to correspondents on the findings of the Special Investigation on recent attacks against MONUSCO peacekeepers', 2 Mar. 2018.

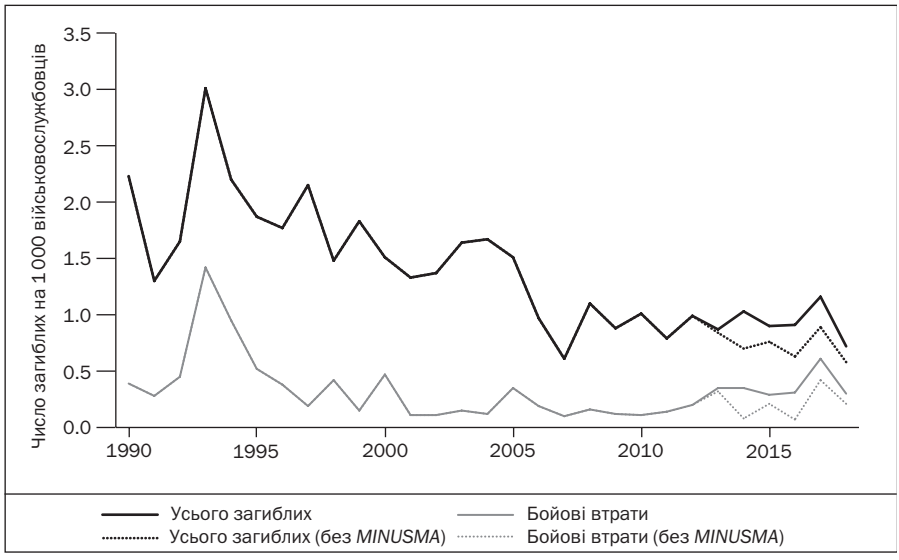

Діаграма 3.7. Рівень смертності серед військовослужбовців у миротворчих операціях ООН у 1990-2018рр.

MINUSMA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

Число загиблих від ворожих дій у 2018р. зменшилося. У миротворчих операціях ООН від ворожих дій загинуло 27 осіб, що вдвічі менше, ніж у 2017р., і найменше за рік з 2012р. 27 жертв було серед військового персоналу *MINUSCA* (сім загиблих від ворожих дій), *MINUSMA* (11 загиблих від ворожих дій – найменше з 2013р.), *MONUSCO* (вісім) і *UNMISS* (один). Сім з восьми загиблих від ворожих дій в *MONUSCO* у 2018р. загинули під час операції проти *ADF* у Північному Ківу спільно з армією ДРК 14 листопада 2018р.[19] Усі загиблі внаслідок ворожих дій у 2018р. миротворці ООН були з країн Африки (20) та Південної Азії (7)[20].

Тенденції річних показників втрат

Частка загиблих від ворожих дій на 1 000 службовців (тобто військових і поліції) у 2013-2018рр. була доволі високою, порівняно з більшістю років з 2001р. (діаграма 3.7). Однак вона не була надзвичайно високою, порівняно з 1990-ми роками. Крім того, річні показники за 2013-2018рр. виглядають зовсім інакше, якщо не враховувати *MINUSMA*, на яку припадає половина всіх бойових втрат, але лише 10-15% усіх службовців в ці роки. Річна частка бойових втрат у 2013-2018рр. була б значно нижчою без *MINUSMA*. Так, без втрат цієї місії річна частка становила б лише 0,08 на 1 000 у 2014р. і 0,07 на 1 000 у 2016р. – це була б найнижча річна частка загиблих від

[19] United Nations, 'UN chief condemns killing of 'blue helmets' in DR Congo, as violence erupts prior to elections', UN News, 15 Nov. 2018.

[20] У 2018р. жертви серед миротворців ООН унаслідок ворожих дій були з Бангладеш (6), Буркіна-Фасо (3), Бурунді (2), Чаду (2), Малаві (6), Маврітанії (2), Нігеру (1), Пакистану (1), Руанди (1) й Танзанії (3).

ворожих дій за весь період 1990-2018рр. Це означає, що число бойових втрат у всіх інших миротворчих операціях ООН в ці роки була дуже низькою, з огляду на чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях ООН.

У 2017р., коли число загиблих від ворожих дій різко зросло, в т.ч. в *MINUSCA* і *MONUSCO*, як і в *MINUSMA*. Річна частка у 2017р. зросла ще більше, ніж загальне число загиблих від ворожих дій (з 0,31 на 1 000 у 2016р. до 0,61 на 1 000 у 2017р.), оскільки була нижчою середня чисельність персоналу миротворчих операцій ООН у 2017р.

Річна частка бойових втрат персоналу миротворчих операцій ООН у 2018р. була значно нижчою, ніж у 2017р. Вона склала 0,3 на 1 000 службовців усіх миротворчих операцій ООН і 0,21 на 1000 – без *MINUSMA*. Хоча ці частки значно покращилися, порівняно з попереднім роком, 2017р. був доволі екстремальним, і тому, мабуть, є не кращою точкою відліку. Фактично річна частка загиблих від ворожих дій у 2018р., хоч з *MINUSMA*, хоч без, була аналогічна періоду 2013-2016рр.

Ініціатива "Дій з підтримки миру"

Генеральний секретар ООН А.Гутерреш (*Antonio Guterres*) під час обговорення миротворчих операцій ООН на високому рівні в РБ ООН 28 березня 2018р. оголосив нову ініціативу "Дії з підтримки миру" (*Action for Peacekeeping*, *A4P*). Він закликав до "квантового стрибка у спільних діях", щоб миротворча діяльність ООН відповідала своїй меті у світлі мінливих і дедалі складніших умов проведення сучасних миротворчих операцій[21]. Грунтуючись на висновках Доповіді Круса та підсумкового звіту Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій (*High-level Independent Panel on Peace Operations, HIPPO*) 2015р., А.Гутерреш заявив, що ці колективні дії мають зосередитись на реалістичних очікуваннях і мандатах, потужніших і безпечніших місіях, а також більшій підтримці політичних рішень і забезпеченні належної структури, оснащення та підготовки миротворчих операцій ООН[22].

Під час дебатів у РБ Генеральний секретар зазначив, що Секретаріат ООН, зі свого боку, вже здійснив важливі кроки для досягнення цієї мети. Він, зокрема, згадав виконання перших рекомендацій Доповіді Круса, таких, як заходи забезпечення підзвітності виконання поставлених задач, стратегічний огляд миротворчих операцій ООН, стратегію 2017р. з недопущення та реагування на сексуальну експлуатацію і зловживання та запропоновані реформи архітектури ООН із забезпечення миру та безпеки для підвищення її ефективності. Ці реформи були схвалені ГА ООН у липні 2018р. і набули чинності 1 січня 2019р.[23]

[21] United Nations, Secretary-General, 'Secretary-General's remarks to Security Council High-Level Debate on Collective Action to Improve UN Peacekeeping Operations', 28 Mar. 2018.

[22] United Nations, Secretary-General (посилання 21).

[23] United Nations, Secretary-General (посилання 21); and United Nations General Assembly Resolution 72/262 C.III, A/RES/72/262 C, 18 July 2018.

Висуваючи ініціативу *A4P*, Генеральний секретар запросив країни-учасниці ООН, а також інших партнерів та учасників, зокрема, регіональні організації, допомогти покращити миротворчу діяльність ООН. Результатом цього стала Декларація спільних зобов'язань (*Declaration of Shared Commitments*), вироблена після широких консультацій з країнами-учасницями та відповідними міжнародними організаціями влітку 2018р. Декларація включає 24 принципи та зобов'язання, що стосуються зміцнення політичних наслідків миротворчої діяльності ООН, захисту цивільних, безпеки, виконання поставлених задач і відповідальності за їх виконання, наслідків для підтримання миру, партнерства та професійної етики[24]. Генеральний секретар скликав зустріч високого рівня з *A4P* 25 вересня 2018р. під час проведення 73-ї сесії Генеральної Асамблеї. На той час Декларацію спільних зобов'язань підтримали 146 країн-учасниць ООН, у т.ч. всі основні країни-постачальники військ і поліції, кілька приймаючих країн і всі члени РБ[25].

[24] United Nations, 'Declaration of shared commitments on UN peacekeeping operations', [n.d.].

[25] United Nations, Secretary-General, 'Note to Correspondents on the High-Level Meeting on Action for Peacekeeping', 26 Sep. 2018.

II. Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій

ТІМО СМІТ

60 міжнародних миротворчих операцій, що тривали у 2018р., не були рівномірно розподілені в різних регіонах світу (таблиця 3.1). 24 операції тривали в Африці, 18 – у Європі, 10 – на Близькому Сході, п'ять – в Азії та Океанії і три – в Америці. Африка приймала не лише найбільшу кількість міжнародних миротворчих операцій, але й переважне число найбільших із них (див. підрозділ I). Це відображається в чисельності персоналу, задіяного в миротворчих операціях у кожному регіоні. За оцінкою, 72% з 144 791 персоналу, задіяного у світі, станом на 31 грудня 2018р., належали до місій в Африці, і лише 6% були розгорнуті в Європі, хоча вона була другою за кількістю миротворчих операцій після Африки.

Африка

В Африці у 2018р. тривали 24 міжнародні миротворчі операції, на одну менше, ніж попереднього року (діаграма 3.8). Чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях в Африці у 2018р., зменшилась на 1,9%, з 106 240 до 104 238. Чисельність персоналу, розгорнутого на континенті, падала третій рік поспіль і досягла найнижчого рівня за п'ять років (діаграма 3.9).

Уперше з 2009р., в Африці не було нових миротворчих операцій у 2018р. У березні закінчилась Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia*, *UNMIL*), а в листопаді 2018р. – Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Королівстві Лесото (*Southern African Development Community* (*SADC*) *Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho*, *SAPMIL*) (див. нижче). *SAPMIL* чисельністю у близько 250 осіб, офіційно утворена у грудні 2017р. на початковий період у шість місяців, була в перший і останній раз подовжена на шість місяців у травні 2018р.[1] *SADC* розгорнув свій контингент, який пізніше перетворився на *SAPMIL*, в Лесото у вересні 2017р. на прохання уряду Лесото, щоб допомогти стабілізувати країну та відновити верховенство права після вбивства командувача сил оборони Лесото[2].

Персонал міжнародних миротворчих операцій в Африці у 2009-2018рр.

Однією з головних довгострокових тенденцій міжнародних миротворчих операцій перших 15 років XXI ст. стало більше охоплення Африки. Це особливо

[1] Southern African Department of International Relations and Cooperation, 'Communiqué of the Double Troika Summit of Heads of State and Government of the Southern African Development Community (SADC)', 24 Apr. 2018.

[2] SADC, 'SADC Secretariat briefs African Union Peace and Security Council on the contingent force deployment to Lesotho', 25 Jan. 2018.

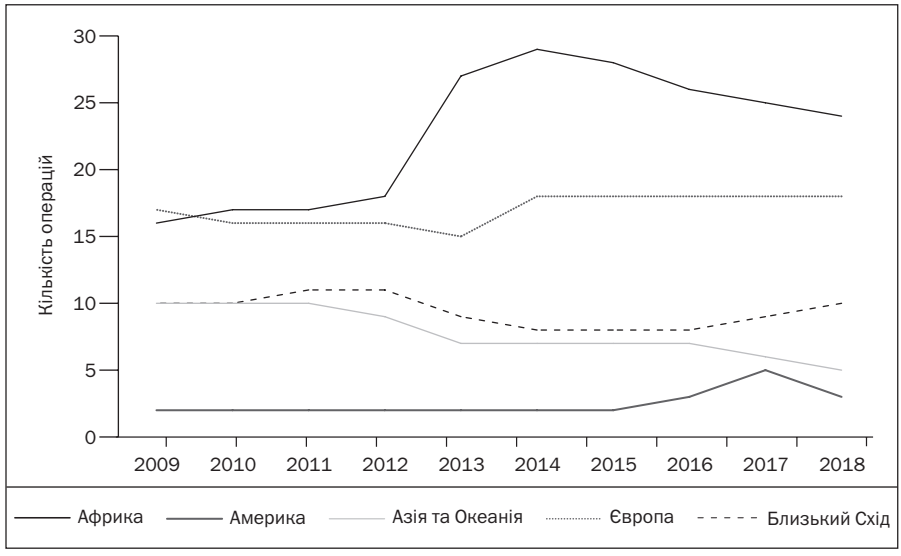

Діаграма 3.8. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2009-2018рр., за регіонами

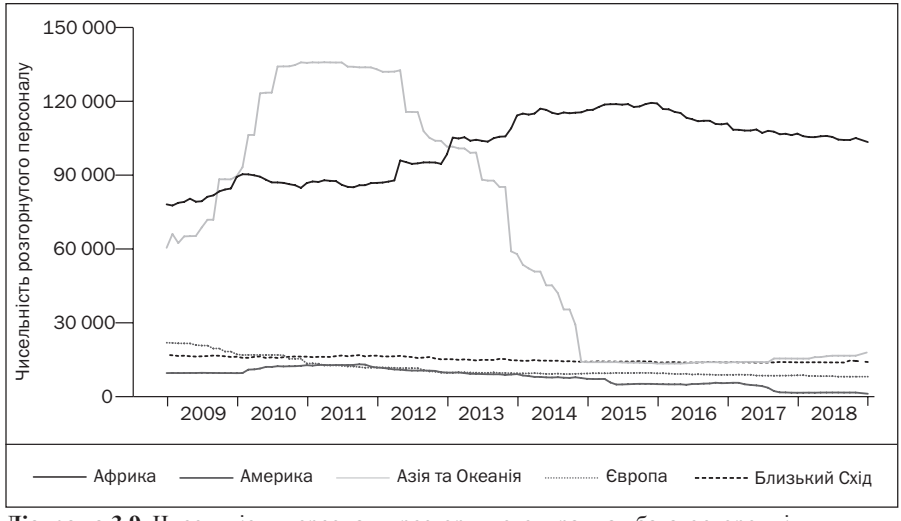

Діаграма 3.9. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2009-2018рр., за регіонами

помітно у збільшенні чисельності персоналу, задіяного в миротворчих операціях в африканських країнах. Однак ця тенденція була порушена у 2016р., і подальше скорочення чисельності персоналу міжнародних миротворчих операцій в Африці у 2017-2018рр. підтверджує її зміну.

Чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях в Африці, з 31 грудня 2008р. по 31 грудня 2015р. зросла з приблизно 80 тис. до 120 тис.,

Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2018р., за регіонами та організаціями

Організація	Африка	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід	Світ
Операції	**24**	**3**	**5**	**18**	**10**	**60**
ООН[a]	11	2	2	2	4	21
Регіональні організації чи союзи	13	1	1	14	4	33
Ситуативні коаліції	–	–	2	2	2	6
Персонал[b]	**104 238**	**1 433**	**17 296**	**8 126**	**13 698**	**144 791**
ООН[a]	80 405	1 405	348	1 020	12 310	95 488
Регіональні організації чи союзи	23 833	28	16 910	5 974	97	46 842
Ситуативні коаліції	–	–	38	1 132	1 291	2 461

[a] Дані ООН охоплюють миротворчі операції під егідою Департаменту ООН з миротворчих операцій, Департаменту ООН з політичних питань та Спільної комбінованої операції ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

[b] Чисельність персоналу – станом на 31 грудня 2018р.

Джерело: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <http://www.sipri.org/databases/pko/>.

особливо швидке зростання спостерігалось у 2012-2014рр. У цей період вдвічі зросли масштаби Місії АС у Сомалі (*AMISOM*) та Місії ООН у Південному Судані (*UNMISS*) і розпочаті регіональні миротворчі операції в Малі (*AFISMA*) та ЦАР (*MISCA*), які невдовзі були замінені, відповідно, Багатоцільовою об'єднаною стабілізаційною місією ООН у Малі (*MINUSMA*) та Багатоцільовою об'єднаною стабілізаційною місією ООН у ЦАР (*MINUSCA*).

Більшість персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях в Африці у той час, були африканцями. Їх число з 31 грудня 2008р. по 31 грудня 2015р. зросло з близько 35 тис. до 75 тис. Чисельність персоналу не з африканських країн у миротворчих операціях в Африці тим часом лишалася відносно стабільною. Це означає, що африканські країни надали майже весь додатковий персонал міжнародних миротворчих операцій в Африці у 2009-2015рр., і їх частка в загальній чисельності в регіоні зросла з приблизно половини до двох третин.

Чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях в Африці, зменшилась з приблизно 120 тис., станом на 31 грудня 2015р., до 104тис., на 31 грудня 2018р. Значною мірою це сталося через вивід Операції ООН у Кот-д'Івуарі (*UNOCI*) та Місії ООН у Ліберії (*UNMIL*) і швидке скорочення Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*). Чисельність персоналу *AMISOM* та Місії ООН у ДРК (*MONUSCO*) теж скоротилась, хоч і меншою мірою, ще до 2018р. *MINUSCA*, *MINUSMA* і *UNMISS* у 2016-2018рр. продовжували збільшуватися.

Місія ООН у Ліберії

UNMIL закінчилась 30 березня 2018р. згідно з рішенням РБ ООН у грудні 2016р., коли вона востаннє подовжила мандат *UNMIL*[3]. На той час місія вже передала всі функції безпеки службам безпеки Ліберії і була відповідно реорганізована[4]. Останнє подовження дозволило *UNMIL* залишатися на місці до кінця виборів у Ліберії в жовтні 2017р. Там знаходився цивільний компонент, до 434 військових і 210 поліцейських, у т.ч. два сформовані поліцейські підрозділи[5]. Вибори пройшли мирно; їх виграв (у два раунди) Дж.Веа (*George Weah*), який приніс присягу Президента 22 січня 2018р. В останні місяці свого перебування *UNMIL* продовжувала допомагати передачі влади в Ліберії та готуватися до виводу. Вона інформувала громадянське суспільство про свій вивід і про те, що ООН продовжить свою діяльність і після *UNMIL* через свою групу в країні[6].

Закриття *UNMIL* у 2018р. означало кінець періоду відносно успішної миротворчої діяльності в цій частині Західної Африки. Йому передувало закриття миротворчих операцій ООН у Кот-д'Івуарі у 2017р. і Сьєрра-Леоне у 2014р. В усіх цих трьох країнах у 1990-х роках. та/або на початку 2000-х років. тривали громадянські війни і проводились численні миротворчі операції після врегулювання конфліктів мирними угодами. Ці миротворчі операції часто наводять як приклад успішного сприяння міцному миру: там не було поновлення громадянської війни, пройшли демократичні вибори, і миротворчі операції ООН можна було скоротити й вивести[7].

Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі

MINUSMA продовжувала діяти в Малі поряд з багатьма іншими міжнародними та регіональними гравцями. У 2018р. в Малі проводилися ще три міжнародні миротворчі операції, крім *MINUSMA*: Місія АС у Малі та Сахелі (*MISAHEL*), Місія Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) ЄС у Малі (*EUCAP Sahel Mali*) і Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EUTM Mali*). Чотирьохтисячна французька контртерористична операція *Barkhane* і п'ятитисячні (згідно з дозволом) Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (*JF-G5S*) теж діяли в Малі, як і в інших країнах-учасницях Групи п'яти[8]. *MINUSMA* була найбільшою операцією в регіоні. Її чисельність у 2018р. зросла з 14 086 до 15 315 (у т.ч. 12 811 військовослужбовців

[3] United Nations Security Council Resolution 2333, 23 Dec. 2016.

[4] United Nations, Security Council, Special Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Liberia, S/2016/968, 15 Nov. 2016.

[5] United Nations Security Council Resolution 2333 (посилання 3).

[6] United Nations, Security Council, Final Progress Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Liberia, S/2018/344, 13 Apr. 2018; and Forti, D. and Connolly, L., *The Mission is Gone, but the UN is Staying: Liberia's Peacekeeping Transition* (International Peace Institute: New York, Dec. 2018).

[7] United Nations, 'Their 15-year mission a success, UN peacekeepers depart a stable and grateful Liberia', UN News, 29 Mar. 2018.

[8] *JF-G5S* не досягла повної дієздатності у 2018р. United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the Joint Force of the Group of Five for the Sahel, S/2018/1006, 12 Nov. 2018.

і 1 761 поліцейський). Вона все ще не досягла дозволеної чисельності у 13 289 військовослужбовців і 1 920 поліцейських[9].

Попри наявність цих численних миротворчих операцій, стан безпеки в Малі у 2018р. лише погіршувався[10]. Коли РБ ООН подовжувала мандат *MINUSMA* у червні 2018р., вона підтвердила, що її головною задачею є підтримка виконання Угоди про мир і примирення в Малі 2015р., і попросила *MINUSMA* відповідно змінити пріоритети її політичних зусиль[11]. РБ також із стурбованістю відзначила падіння безпеки й державної влади в центрі Малі. Таким чином вона підтримала, але не затвердила зміни становища *MINUSMA* на півночі Малі, щоб "оптимізувати й урівноважити" її присутність у центрі Малі, одночасно підкресливши, що північ Малі залишається стратегічним пріоритетом місії[12].

MINUSMA надавала обмежену оперативну й тилову підтримку діям *JF-G5S* у травні-червні 2018р.[13] ООН, ЄС і Група п'яти держав Сахеля досягли технічної домовленості з цього питання у лютому 2018р. згідно з вимогами й параметрами, встановленими резолюцією РБ ООН 2391 від 8 грудня 2017р.[14] Ця домовленість передбачає підтримку *MINUSMA* Групі п'яти держав Сахеля з евакуацією хворих і поранених, інженерним і тиловим забезпеченням. Однак *JF-G5S* запитували підтримку *MINUSMA* лише дев'ять разів і припинили свої дії після терористичного нападу на її штаб в м.Севаре (*Sevare*, Малі) 29 червня 2018р.[15] Крім надання оперативної та тилової підтримки *JF-G5S*, *MINUSMA* також розслідувала звинувачення у серйозних порушеннях прав людини, скоєних нею[16]. Розслідування *MINUSMA* інциденту, що трапився у травні 2018р. в Мопті (*Mopti*) в центрі Малі, показало, що малійські солдати під командуванням *JF-G5S* "без суду та/або самовільно стратили 12 цивільних на базарі худоби Булкессі (*Boulkessy*)" у відповідь на загибель свого товариша[17].

Місія підтримки ООН у Лівії

UNSMIL поступово нарощувала присутність і діяльність у Лівії у 2018р., хоча її штаб залишався в Тунісі. Розгортання підрозділу охорони у 200 осіб з Непалу для захисту табору *UNSMIL* у Тріполі на сході Лівії закінчилось у грудні 2017р., і Департамент охорони і безпеки ООН скасував евакуацію

[9] United Nations Security Council Resolution 2295, 29 June 2016, para. 15.

[10] Про збройний конфлікт у Малі й Сахелі загалом див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[11] United Nations Security Council Resolution 2423, 28 June 2018.

[12] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2018/541, 6 June 2018.

[13] United Nations, Security Council (посилання 8).

[14] United Nations, Security Council (посилання 8); and United Nations Security Council Resolution 2391, 8 Dec. 2017.

[15] United Nations, Security Council (посилання 8).

[16] United Nations, Security Council (посилання 8), para. 31.

[17] Felix, B. and Ross, A., 'UN says Malian forces executed 12 civilians at a market', Reuters, 26 June 2018.

з Лівії у лютому 2018р.[18] Чисельність міжнародного персоналу *UNSMIL* у Лівії (хоч і за ротацією) у наступні місяці швидко виросла до 140-200, але знову тимчасово зменшилася після сутичок між різними місцевими збройними угрупованнями, що спалахнули в Тріполі 27 серпня 2018р. Конфлікт тривав майже місяць, попри угоду про припинення вогню від 4 вересня, досягнуту завдяки посередництву *UNSMIL*[19].

Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі

РБ ООН у 2018р. двічі подовжувала *MINURSO* на шість місяців, замість його подовження на один рік, як це робилося раніше. США зокрема висловили невдоволення відсутністю прогресу в політичному процесі розв'язання конфлікту в Західній Сахарі між Марокко і Народним фронтом визволення Сагієт-эль-Хамра та Ріо-де-Оро (*Frente Popular de Liberacion de Saguia el Hamra y Rio de Oro*, *POLISARIO*). США наполягали на подовженні на шість місяців, коли прийшов час поновлювати мандат у квітні 2018р., заявивши, що "більше не можна вести справи, як завжди", і натякнувши, що вони можуть накласти вето на подальше подовження, якщо найближчим часом не поновляться серйозні переговори про політичне вирішення в Західній Сахарі[20]. *MINURSO* була подовжена ще на шість місяців у жовтні 2018р., після того, як Марокко, Фронт *Polisario*, Алжир і Маврітанія домовилися поновити переговори в Женеві у грудні під егідою особистого посланника Генерального секретаря ООН для Західної Сахари[21]. Перші переговори, що пройшли в Женеві 5-6 грудня, не призвели до політичного врегулювання, але сторони домовилися продовжити переговори в першому кварталі 2019р.[22]

Стабілізаційна місія ООН у ДРК

MONUSCO мала дозволену чисельність у 16 875 військовослужбовців і 1 441 поліцейського, коли РБ ООН подовжила її мандат ще на рік у березні 2018р.[23] Таким чином, на відміну від попереднього року, місія не зменшила чисельності. Наприкінці 2018р. в *MONUSCO* було 15 851 військовослужбовців, 1 362 поліцейських і 833 міжнародних цивільних працівників.

Стратегічними пріоритетами *MONUSCO* у 2018р. були захист цивільних і підтримка виконання Всеохопної та інклюзивної політичної угоди від 31 грудня 2016р. Остання передбачала надання політичної і технічної підтримки для проведення парламентських і президентських виборів, які

[18] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya, S/2018/140, 12 Feb. 2018, para. 87.

[19] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya, S/2019/19, 7 Jan. 2019. Про збройний конфлікт у Лівії див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[20] United Nations, Security Council, 8246th meeting, S/PV.8246, 27 Apr. 2018, p. 2; and, 'Western Sahara: Mandate Renewal', What's in Blue, 27 Apr. 2018.

[21] United Nations Security Council Resolution 2440, 31 Oct. 2018; and United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the Situation concerning Western Sahara, S/2018/889, 3 Oct. 2018.

[22] Miles, T., 'No breakthrough at rare UN Western Sahara talks', Reuters, 6 Dec. 2018.

[23] United Nations Security Council Resolution 2409, 27 Mar. 2018.

мали стати першою демократичною передачею влади у ДРК. Вибори спочатку мали відбутися у грудні 2017р., але були відкладені до 23 грудня 2018р. і зрештою відбулися відносно спокійно 30 грудня 2018р.[24] Вони були затримані ще на тиждень після пожежі на центральному складі Незалежної національної виборчої комісії в Кіншасі, яка знищила майже 8 000 машин для голосування та іншу техніку[25].

Хоча *MONUSCO* у 2018р. зберегла ту саму чисельність, ця місія і її Бригада оперативного втручання були суттєво реорганізовані. *MONUSCO* в серпні 2018р. повернула приблизно 1 500 військовослужбовців, яких пізніше замінили два додаткові батальйони швидкого реагування[26]. Бригада оперативного втручання та батальйони швидкого реагування здійснили кілька спільних операцій у 2018р. в рамках нової концепції "захисту шляхом маневрування"[27]. Ця концепція виникла на основі Доповіді Круса про захист і безпеку миротворців ООН 2017р. (див. підрозділ I), але *MONUSCO* застосовувала її переважно для превентивних і стримуючих дій на захист цивільних[28].

Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР

MINUSCA у 2018р. майже повністю досягла дозволеної чисельності, яка попереднього року була збільшена до 11 650 військовослужбовців і 2 080 поліцейських[29]. Наприкінці 2018р. *MINUSCA* мала у складі 11 628 військовослужбовців, 2 049 поліцейських і 607 міжнародних цивільних працівників. Політична і безпекова ситуація в ЦАР залишалася незадовільною[30]. Після незалежного стратегічного огляду Генеральний секретар ООН запропонував кілька змін до мандата *MINUSCA*, який мали подовжити в листопаді 2018р. Він рекомендував *MINUSCA*: (*а*) зміцнити свою політичну роль і можливості підтримки мирного процесу в ЦАР під егідою АС; (*б*) надавати обмежену тилову підтримку національним збройним силам і поліції, підготовленим Місією ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EUTM RCA*) або іншими партнерами на двосторонній основі, сертифікованим *EUTM RCA*, щоб ті могли передислокуватись і діяти разом з *MINUSCA* у ключових районах; та (*в*) підтримати виборчий процес на шляху до наступних місцевих, парламентських і президентських виборів, запланованих на 2020р. і 2021р.[31] Ці рекомендацій зрештою втілилися у новому мандаті, який подовжили не в листопаді, як планувалось, а у грудні 2018р.

[24] Про збройний конфлікт у ДРК див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[25] United Nations, Security Council, United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, Report of the Secretary-General, S/2019/6, 4 Jan. 2019, para. 8.

[26] United Nations, Security Council, United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, Report of the Secretary-General, S/2018/882, 1 Oct. 2018, para 60.

[27] United Nations, Security Council (посилання 26).

[28] United Nations, Security Council (посилання 26).

[29] United Nations Security Council Resolution 2387, 15 Nov. 2017, para. 32.

[30] Про збройний конфлікт у ЦАР див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[31] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the Central African Republic, 15 June-15 Oct., S/2018/922, 15 Oct. 2018.

Затримка сталася через серйозні розбіжності між постійними членами РБ ООН стосовно умов і тексту резолюції про подовження мандата *MINUSCA*. Головна суперечка була між Францією та Росією. Франція виявляла політичну і військову активність у ЦАР (її колишній колонії) після спалаху збройного конфлікту у 2012р. Зокрема, у 2013-2016рр. вона проводила там операцію *Sangaris* і була найбільшим учасником військової операції ЄС у ЦАР (*EUFOR RCA*), що тривала у 2014-2015рр. Росія у 2018р. стала важливим політичним і військовим гравцем у ЦАР, передавши її збройним силам озброєння і військову техніку, відрядивши 175 військових інструкторів та оголосивши у жовтні 2018р., що надішле ще 60. Росія і Судан також організували зустрічі зі збройними угрупованнями ЦАР у Хартумі в липні й серпні 2018р. Росія була не згодна з проектом резолюції про подовження мандата *MINUSCA*, запропонованим Францією в листопаді 2018р., оскільки вважала, що в тексті недостатньо згадано про її роль у навчанні збройних сил ЦАР. Вона також вважала, що в ній невірно представлена зустріч у Хартумі в серпні 2018р., оскільки мирний процес під егідою АС названо єдиною життєздатною основою політичного вирішення конфлікту в ЦАР і наголошено на необхідності уникнення паралельних процесів[32]. РБ зрештою ухвалила дещо змінений варіант цієї резолюції 13 грудня 2018р., Росія і Китай при цьому утримались[33].

Місія ООН у Південному Судані

РБ ООН подовжила мандат *UNMISS* 15 березня 2018р., зберігши її дозволену чисельність у 17 тис. військовослужбовців, включаючи 4 000 Регіональних сил захисту (*Regional Protection Force*, *RPF*) і 2 101 поліцейського[34]. Однак *UNMISS* не досягла цієї чисельності у 2018р., попри значне збільшення – з 15 389 до 17 577 (14 904 військовослужбовців, 1 778 поліцейських і 895 міжнародних цивільних працівників)[35]. За оцінкою незалежного стратегічного огляду, завершеного на початку 2018р., *UNMISS* продовжувала витрачати не менше половини свого часу й ресурсів на захист і підтримання таборів, де знайшли притулок понад 200 тис. внутрішньо переміщених осіб після спалаху насильства у 2013р. Це означає, що здатність *UNMISS* захистити цивільних в інших районах Південного Судану, постраждалих від масштабного переселення, залишається дуже обмеженою[36].

Головною подією 2018р. у Південному Судані є підписання 12 вересня Реанімованої угоди (*Revitalized Agreement*) про вирішення конфлікту у

[32] 'Renewal of the UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic (MINUSCA)', What's in Blue, 6 Dec. 2018.

[33] United Nations Security Council Resolution 2448, 13 Dec. 2018.

[34] United Nations Security Council Resolution 2406, 15 Mar. 2018.

[35] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 2 Sep. to 30 Nov. 2018), S/2018/1103, 10 Dec. 2018, para. 55.

[36] United Nations, Security Council, Special Report of the Secretary-General on the renewal of the mandate of the United Nations Mission in South Sudan, S/2018/143, 20 Feb. 2018. Про збройний конфлікт у Південному Судані див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

Південному Судані в Аддіс-Абебі[37]. Угода укладена за посередництва Судану і стала наслідком політичного процесу під керівництвом Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*, *IGAD*), що розпочався у травні 2017р. Перша угода від 2015р. була зірвана у 2016р. У своєму квартальному звіті про Південний Судан від грудня 2018р. Генеральний секретар ООН висловив обережний оптимізм дотриманням припинення вогню після підписання Реанімованої угоди, хоча Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку у перехідний період (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism*, *CTSAMVM*) повідомляв про обмежені локальні сутички між деякими підписантами[38].

Глави держав та урядів *IGAD* на позачерговому саміті 12 вересня вирішили попросити РБ ООН забезпечити повну боєготовність *UNMISS RPF*. Вони також попросять переглянути *RPF* і її склад з тим, щоб країни-учасниці *IGAD* Судан, Уганда, Джібуті та Сомалі могли виділити військових до їх складу[39]. РБ у 2016р. дала дозвіл на *RPF* чисельністю в 4 000 військовослужбовців, але у 2018р. вони все ще включали лише 2 200 військовослужбовців, у т.ч. інженерний підрозділ з Бангладеш, роту з Непалу та по батальйону з Китаю та Руанди[40]. Помічник Генерального секретаря ООН з миротворчих операцій Жан-П'єр Лакруа (*Jean-Pierre Lacroix*) відповів на прохання *IGAD* у листопаді 2018р., заявивши, що зміна мандата *RPF* – це їх прерогатива, але вона не повинна зашкодити пріоритетній задачі *UNMISS* – захисту цивільних, єдності її командування та стандартам, що застосовуються до країн-постачальників військ під час розгляду їх контингентів[41]. Начальники штабів *IGAD* оголосили своє рішення виділити 499 військовослужбовців з Кенії, Уганди й Судану та 99 з Джібуті й Сомалі до складу *RPF* за умови дозволу РБ[42]. Рада миру та безпеки АС висловила повну підтримку рекомендації *IGAD* 20 грудня 2018р.[43]

Спільна комбінована місія АС/ООН у Дарфурі

UNAMID у 2018р. продовжувала скорочувати й обмежувати свою діяльність у Дарфурі. РБ ООН попереднього року змінила мандат *UNAMID* і суттєво зменшила її дозволену чисельність. Місія мала перейти на новий

[37] IGAD, 'Revitalized Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan', 12 Sep. 2018.

[38] United Nations, Security Council (посилання 35), para. 13. Механізм моніторингу припинення вогню та заходів забезпечення безпеки у перехідний період (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism*, *CTSAMM*) було перейменовано на Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку у перехідний період (*CTSAMVM*) після вступу в силу Реанімованої угоди про вирішення конфлікту у Південному Судані.

[39] IGAD, 'Communiqué of the 33rd extra-ordinary summit of IGAD Assembly of Heads of State and Government', 12 Sep. 2018, para. 11.

[40] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 4 June to 1 Sep. 2018), S/2018/831, 11 Sep. 2018, para. 61.

[41] United Nations, Security Council, 8403th meeting, S/PV.8403, 16 Nov. 2018.

[42] *Sudan Tribune*, 'IGAD military leaders decide to deploy over 1600 troops in South Sudan', 23 Nov. 2018; and United Nations (посилання 35), para. 8.

[43] African Union, Peace and Security Council, Communiqué, 820th meeting, PSC/PR/COMM. (DCCCXX), 20 Dec. 2018, para. 4.

стратегічний "подвійний підхід", за якого вона зберігала військову функцію підтримання миру та військову присутність у нестабільному районі Джебель Марра (*Jebel Marra*) і зосереджувалася на стабілізації та розбудові миру на решті території Дарфуру. Це дозволяло суттєво реорганізувати *UNAMID* у два етапи, у процесі яких місія мала закрити кілька військових баз і вивести вісім з 16 піхотних батальйонів[44].

Другий етап реорганізації *UNAMID* тривав з січня по червень 2018р. На цьому етапі дозволена чисельність місії ще більше скоротилась, з 11 395 до 8 735 військовослужбовців і з 2 888 до 2 500 поліцейських. Для цього *UNAMID* повернула додому три піхотні батальйони, закрила штаби секторів у Північному, Східному й Західному Дарфурі та вивела військовослужбовців з семи баз, залишивши там три поліцейські підрозділи[45]. Військовий компонент було реорганізовано у бригадну оперативну групу Джебель Марра, яка почала діяти 31 січня 2018р., зі штабом у м.Залінгей (*Zalingei*), та у Сили сприяння безпеці зі штабом у м.Ньяла (*Nyala*)[46].

У Спільному стратегічному огляді ООН і АС 2018р. були запропоновані подальші скорочення *UNAMID*, зміна її пріоритетів і району дій, а також засади передачі функцій та виведення у 2020р.[47] РБ ООН враховувала ці рекомендації під час подовження мандата *UNAMID* до 30 червня 2019р. Вона вирішила скоротити дозволену чисельність військового компоненту *UNAMID* до 4 050 осіб, зберігши дозволену чисельність поліцейського компоненту у 2 500 осіб. Однак вона додала, що скорочення наступного року мають бути обгрунтованими, поступовими та оборотними, у разі потреби[48]. Генеральний секретар ООН у своєму 90-денному звіті про *UNAMID* у жовтні 2018р. запропонував орієнтири та індикатори передачі її функцій і закриття до 2020р.[49] *UNAMID* у II половині 2018р. закрила ще п'ять баз і повернула додому приблизно 3000 військовослужбовців. Наприкінці року місія включала 6 045 військовослужбовців, 2 296 поліцейських і 630 міжнародних цивільних працівників.

Місія АС у Сомалі

AMISOM залишалася найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією у 2018р. (див. підрозділ I). На кінець року її чисельність у 20 889 осіб (20 161 військовослужбовець, 662 поліцейських і 66 міжнародних

[44] United Nations Security Council Resolution 2363, 29 June 2017, paras 1-7; and United Nations, Securi ty Council, Special Report of the Chairperson of the African Union Commission and the Secretary-General of the United Nations on the strategic review of the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur, S/2017/437, 18 May 2017, paras 53-54.

[45] United Nations, Security Council, S/2017/437 (посилання 44), para. 54; and United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur, S/2018/389, 25 Apr. 2018, para. 45.

[46] United Nations, Security Council, S/2017/437 (посилання 44), para. 53.

[47] United Nations, Security Council, Special Report of the Chairperson of the African Union Commission and the Secretary-General of the United Nations on the strategic review of the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur, S/2018/530, 1 June 2018.

[48] United Nations Security Council Resolution 2429, 13 July 2018.

[49] United Nations, Security Council, African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur, Report of the Secretary-General, S/2018/912, 12 Oct. 2018.

цивільних працівників) залишалася незмінною, порівняно з кінцем попереднього року (після першого скорочення Місії відтоді, як РБ ООН підвищила її дозволену чисельність з 17 731 до 22 126 військовослужбовців у листопаді 2013р.)[50]. *AMISOM* досягла максимальної чисельності в січні 2014р., прийнявши під своє командування контингент у 4 395 ефіопських військовослужбовців, які вже перебували у Сомалі[51].

РБ від самого початку планувала посилення *AMISOM* як тимчасовий захід у рамках ширшої стратегії виводу, і це повторювалось в усіх наступних резолюціях стосовно місії. Початковий план передбачав підтримання максимального рівня у 22 126 службовців протягом 18-24 місяців і потім ухвалення рішення про їх скорочення[52]. Перше рішення скоротити *AMISOM*, однак, насправді було в серпні 2017р., коли РБ ООН ухвалила Резолюцію 2 372[53]. Ця Резолюція визначила поступову передачу функцій безпеки Сомалійським національним силам безпеки головною стратегічною метою *AMISOM*, важливішою за зниження загрози від Аш-Шабаб та інших збройних угруповань. Вона також закликала скоротити дозволену чисельність *AMISOM* у два етапи: з 22 126 до 21 126 військовослужбовців – до 31 грудня 2017р., і з 21 126 до 20 126 військовослужбовців – до 30 жовтня 2018р.

У 2018р. *AMISOM* здійснила подальші заходи з підготовки до передачі її функцій і, зрештою, виведення з Сомалі. Керівництво місії весною 2018р. допомагало федеральному уряду Сомалі у розробці Плану переходу (*Transition Plan*) для Сомалі разом з іншими міжнародними партнерами, такими, як Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Support Mission in Somalia*, *UNSOM*). План переходу, зокрема, встановлював часові рамки та планові дати поступової передачі *AMISOM* функцій безпеки Сомалійським національним силам безпеки. РБ схвалила розробку Плану переходу 27 березня 2018р., і він був офіційно затверджений Радою миру та безпеки АС 30 квітня 2018р.[54]

Тим не менш лунали побоювання, що графік передачі є нереалістичним, а скорочення *AMISOM* – передчасним, з огляду на можливості та спроможності Сомалійських національних сил безпеки. У січні 2018р. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН у Сомалі та керівник *UNSOM* попередили, що занадто оптимістичний графік виводу поставить під загрозу так важко досягнуті успіхи у Сомалі, а Аш-Шабаб виграє від цього більше за будь-кого іншого[55]. У березні 2018р. керівники п'яти країн-постачальників військ до *AMISOM* висловили аналогічну стурбованість у

[50] United Nations Security Council Resolution 2124, 12 Nov. 2013.

[51] Williams, P. D., 'Joining AMISOM: Why six African states contributed troops to the African Union Mission in Somalia', *Journal of Eastern African Studies,* vol. 12, no. 1 (20 Dec. 2017), pp. 172-92; and African Union, African Union Mission in Somalia, 'Ethiopian forces formally integrated into AMISOM', Press release, 22 Jan. 2014. Про збройний конфлікт у Сомалі див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[52] United Nations Security Council Resolution 2124, 12 Nov. 2013.

[53] United Nations Security Council Resolution 2372, 30 Aug. 2017.

[54] African Union, Peace and Security Council, Communiqué, 769th meeting, PSC/PR/COMM. (DCCLXIX), 30 Apr. 2018, para. 4; and United Nations Security Council Resolution 2408, 27 Mar. 2018.

[55] United Nations, Security Council, 8165th meeting, S/PV.8165, 24 Jan. 2018, p.4.

спільному комюніке, попросивши РБ ООН переглянути своє рішення скоротити дозволену чисельність *AMISOM*[56]. Спільний стратегічний огляд *AMISOM*, здійснений ООН і АС у І половині 2018р., рекомендував перенести вивід ще 1 000 військовослужбовців до 30 жовтня 2018р. на пізніший термін[57]. Тим часом Аш-Шабаб показала, що залишається дуже сильним противником, здійснивши масштабний і комплексний терористичний напад на базу *AMISOM* у районі нижньої течії річки Шабелле (*Shabelle*) 1 квітня 2018р. Під час нападу з використанням двох замінованих автомашин зі смертниками та великого числа бойовиків, за повідомленнями, загинуло 46 угандійських військовослужбовців *AMISOM*[58].

РБ ООН погодилась відкласти скорочення дозволеної чисельності *AMISOM* з 21 126 до 20 126 військовослужбовців до 28 лютого 2019р., але дала зрозуміти, що шкодує через таку необхідність, і підкреслила, що не бажає жодної подальшої затримки. У тій же резолюції РБ ООН привітала намір АС переглянути Концепцію операцій *AMISOM* згідно з Планом переходу для Сомалі[59]. Комітет координації військових операцій (*Military Operations Coordination Committee*) *AMISOM* 30 листопада 2018р. затвердив нову Концепцію операцій. Цей документ було розроблено згідно з Національним планом переходу для Сомалі, як основу для поступової передачі функцій безпеки Сомалійським національним силам безпеки та, зрештою, виводу з Сомалі у 2018-2021рр.[60]

Америка

В Америці у 2018р. тривали три міжнародні миротворчі операції: Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*, *MINUJUSTH*), Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*, *UNVMC*) та Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*Mission to Assist the Peace Process in Colombia*, *MAPP/OEA*). Це на дві менше, ніж попереднього року, але лише тому, що Місія ООН у Колумбії (*UN Mission in Colombia*, *UNMC*) та Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti*, *MINUSTAH*) закінчились у 2017р. і були негайно замінені на *UNVMC* і *MINUJSTH*, відповідно. Чисельність персоналу миротворчих операцій в Америці у 2018р. скоротилася на 11,4%, з 1 606 до 1 433. Чисельність персоналу падала другий рік поспіль.

[56] Ugandan Ministry of Foreign Affairs, 'Communiqué of the Summit of the troop contributing countries (TCCS) to the African Union Mission in Somalia (AMISOM)', 2 Mar. 2018.

[57] African Union, Peace and Security Council, Report of the Chairperson of the African Union Commission on the African Union-United Nations Joint Review of the African Union Mission in Somalia, 782nd meeting, PSC/MIN/RPT(DCCLXXXII), 27 June 2018.

[58] Burke, J. and Mumin, A. A., 'Al-Shabaab attack kills dozens of Ugandan soldiers in Somalia', *The Guardian,* 1 Apr. 2018.

[59] United Nations Security Council Resolution 2431, 30 July 2018.

[60] African Union, African Union Mission in Somalia, 'African Union Peace and Security Council Delegation on an Assessment Mission in Somalia', Press Release PR/80/2018, 26 Nov. 2018; and AMISOM, 'Crucial meeting to discuss AMISOM's 2018-2021 Concept of Operations opens in Nairobi', 30 Oct. 2018.

Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті

Коли *MINUJUSTH* змінила *MINUSTAH* 16 жовтня 2017р., вона отримала початковий мандат на шість місяців і мала початкову дозволену чисельність у 1 275 поліцейських у складі семи поліцейських підрозділів і 295 індивідуальних поліцейських. На відміну від попередника, *MINUJUSTH* не має військового компоненту. *MINUJUSTH* мала задачу допомогти уряду Гаїті у зміцненні інститутів верховенства права, підтримувати й розвивати Гаїтянську національну поліцію та стежити за дотриманням прав людини. Поліцейські підрозділи, що залишались у Гаїті після передачі функцій *MINUJUSTH*, також зберегли свої повноваження захищати цивільних згідно з Главою VII Статуту ООН, хоча й з обмеженими можливостями та зоною дій. РБ ООН попросила Генерального секретаря здійснити оцінку *MINUJUSTH* у 2018р. і розробити поетапну дворічну стратегію виводу місії[61].

РБ у квітні 2018р. подовжила мандат *MINUJUSTH* до 15 квітня 2019р., залишивши без змін як мандат, так і дозволену чисельність до 15 жовтня 2018р. Після 15 жовтня дозволена чисельність поліцейського компоненту мала бути зменшена з семи до п'яти поліцейських підрозділів[62]. РБ також просила Генерального секретаря звітувати про досягнення 11 орієнтирів і 46 показників дворічної стратегії виводу у своєму звіті про 90 днів *MINUJUSTH*.

Верифікаційна місія ООН у Колумбії

UNVMC замінила *UNMC* 26 вересня 2017р.[63] Уряд Колумбії та Революційні збройні сили Колумбії-Народна армія (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejercito del Pueblo*, *FARC-EP*) домовилися в рамках мирної угоди від 24 листопада 2016р., що вони попросять ООН розгорнути другу політичну місію (*UNVMC*) після завершення першої політичної місії (*UNMC*) перевірки взаємного припинення вогню і припинення бойових дій, узгодженого 23 червня 2016р.[64]

Мандат *UNVMC* спочатку обмежувався перевіркою виконання окремих аспектів мирної угоди між урядом Колумбії та *FARC-EP* 2016р., а саме глави 3.2 про економічну, соціальну й політичну реінтеграцію членів *FARC-EP* та глави 3.4 стосовно гарантій індивідуальної та колективної безпеки[65]. Однак 5 жовтня 2017р. РБ ООН розширила мандат *UNVMC*, включивши до нього допомогу в перевірці дотримання тимчасового припинення вогню між урядом Колумбії та Національно-визвольною армією (*Ejercito de Liberacion Nacional*, *ELN*). 4 вересня 2017р. було домовлено, що припинення вогню

[61] United Nations Security Council Resolution 2350, 13 Apr. 2017.

[62] United Nations Security Council Resolution 2410, 10 Apr. 2018.

[63] United Nations Security Council Resolution 2366, 10 July 2017.

[64] Government of Colombia, 'Final Agreement to end the armed conflict and build a stable and lasting peace', 24 Nov. 2016, para 6.3.3, p. 225. Про збройний конфлікт у Колумбії див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

[65] Government of Colombia (посилання 64), paras 3.2, 3.4; and United Nations Security Council Resolution 2366, 10 July 2017, para. 2.

набуде чинності 1 жовтня і закінчиться 9 січня 2018р.[66] Хоча під час перемир'я великих сутичок не було, *ELN* поновило військові дії негайно після його закінчення[67]. *UNVMC* завершила всі заходи з верифікації після закінчення перемир'я, а додаткові спостерігачі ООН, розміщені в Колумбії з цією метою, невдовзі залишили місію[68]. РБ ООН у вересні 2018р. подовжила без змін мандат *UNVMC* до 25 вересня 2019р.[69]

Азія та Океанія

В Азії та Океанії у 2018р. тривали п'ять міжнародних миротворчих операцій. Це на одну менше, ніж попереднього року. Чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях у регіоні, у 2018р. зросла на 11,8%, з 15 467 до 17 296.

Більшість із них входили до складу *RSM* під егідою НАТО в Афганістані. Іншими міжнародними миротворчими операціями в регіоні були Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*, *IMT*) на філіппінському о.Мінданао, Спостережна комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*, *NNSC*) на Корейському півострові, Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*, *UNAMA*) та Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*, *UNMOGIP*). *NNSC* складається з 10 військових спостерігачів зі Швеції та Швейцарії.

Операція "Рішуча підтримка"

RSM залишається найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією в регіоні Азії та Тихого океану після того, як вона замінила Міжнародні сили сприяння безпеці (*International Security Assistance Force*, *ISAF*) 1 січня 2015р. *RSM* – це небойова місія під егідою НАТО, яка надає "тренування, консультації і допомогу" Афганським національним силам безпеки та оборони[70]. Спочатку вона планувалася на два роки (до 31 грудня 2016р.). Однак на Варшавському саміті 2016р. глави держав та урядів НАТО вирішили подовжити *RSM* "після 2016р." і на Брюссельському саміті 2018р. оголосили свій намір зберегти *RSM*, поки умови на місці не дозволять її вивести.

Ця зміна з виведення у визначений час на виведення на основі визначених умов відображала аналогічну зміну стратегії США в Афганістані. Президент США Б.Обама мав наміри закінчити з американською військовою присутністю в Афганістані до завершення терміну його повноважень, але його Адміністрація у 2016р. дійшла висновку, ще зарано йти до кінця того року. Цей висновок грунтувався на результатах дій Афганських національних сил

[66] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Verification Mission in Colombia, S/2018/279, 2 Apr. 2018, para. 62.

[67] United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Verification Mission in Colombia, S/2017/1117, 27 Dec. 2017, paras 65-67; United Nations (посилання 66), para. 62.

[68] United Nations, S/2017/1117 (посилання 67), para. 79.

[69] United Nations Security Council Resolution 2435, 13 Sep. 2018.

[70] NATO, 'NATO-Afghanistan relations', Media backgrounder, Dec. 2018.

безпеки та оборони проти відродженого Талібану та їх постійній потребі у підтримці НАТО і США, у т.ч. у безпосередній авіаційній підтримці бойових дій. Президент США Д.Трамп у серпні 2017р. презентував нову стратегію США у Південній Азії, що передбачала відправку додаткових американських військ до Афганістану, надання їм більшої свободи дій і знаходження їх там стільки, скільки це буде потрібно[71].

Чисельність військ у складі *RSM* у 2018р. зросла з 15 046 до 16 910. Багато європейських країн-учасниць НАТО, зокрема Німеччина і Велика Британія, суттєво збільшили свою участь, за прикладом США, які розгорнули додатковий персонал у складі *RSM* у 2017р.[72] США у 2018р. тримали в Афганістані приблизно 14 тис. військовослужбовців, 8 475 з яких служили в *RSM*, а решта брали участь у паралельній американській контртерористичній операції *Freedom's Sentinel*. Однак Президент Д.Трамп у грудні 2018р. наказав вивести приблизно половину контингенту, що не лише суперечить стратегії у Південній Азії 2017р., але й створює невизначеність для структури і власне подальшого існування *RSM*[73].

Європа

У Європі у 2018р. тривало 18 міжнародних миротворчих операцій, які всі відбувались і попереднього року. Чимало з цих операцій вже багато років тривають у колишніх радянських і югославських республіках, у яких стались конфлікти, часто – через спірну територію, після розпаду Радянського Союзу і Югославії. Нові миротворчі операції у Європі були розпочаті лише у відповідь на спалах конфлікту в Україні у 2014р. Більшість із цих місій суто цивільні й відносно невеликі. Тому й чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях у Європі, відносно мала порівняно з іншими операціями і з більшістю інших регіонів. Чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях у Європі, у 2018р. впала на 5,2%, з 8 597 до 8 126.

Повернення до питання миротворчої операції ООН на сході України

Тривали обговорення можливостей розгортання миротворчої операції ООН на сході України. Уряд України наполягає на створенні такої місії з 2015р.[74] Уряд Росії у вересні 2017р., виступив із контрпропозицією, яка передбачала розгортання миротворців ООН вздовж лінії зіткнення, що розділяє підтримувані Росією сепаратистські регіони Донецької і Луганської областей від

[71] Hirschfeld Davis, J. and Landler, M., 'Trump outlines new Afghanistan war strategy with few details', *New York Times*, 21 Aug. 2017. Про збройний конфлікт і мирний процес в Афганістані див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

[72] MacAskill, A., 'Britain to almost double troops in Afghanistan after US request', Reuters, 10 July 2018; and *Deutsche Welle*, 'German defense minister tells troops in Afghanistan to prepare for long haul', 25 Mar. 2018.

[73] Gibbons-Neff, T. and Mashal, M., 'US to withdraw about 7000 troops from Afghanistan, officials say', *New York Times*, 20 Dec. 2018.

[74] Gowan, R., *Can the United Nations Unite Ukraine?* (Hudson Institute: Washington, DC, Feb. 2018).

решти України, для захисту неозброєних спостерігачів Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ[75]. Це питання привернуло увагу після публікації звіту Інституту Хадсона (*Hudson Institute*) у лютому 2018р., де конкретно розглянуто, як можуть виглядати сили ООН або багатонаціональні сили в українському Донбасі[76].

Тим не менш РБ ООН і її постійні члени залишались розділеними і не наблизились до консенсусу у 2018р. стосовно того, яким міг би бути масштаб чи мандат миротворчої операції ООН в Україні, та в якому обсязі вона могла б діяти в контрольованих сепаратистами районах на сході України, що межують із Росією[77]. Насправді відносини України з Росією протягом року дедалі більше погіршились і досягли найнижчої точки у листопаді 2018р., коли Україна скористалася своїми правами непостійного члена РБ ООН, щоб скликати надзвичайне засідання у відповідь на захоплення Росією трьох кораблів ВМС України в Азовському морі поблизу Криму[78].

Миротворчі сили ООН на Кіпрі

Серед вартих уваги подій, було призначення у листопаді 2018р. генерал-майора Ч.Пірс (*Cheryl Pearce*) з Австралії новим командувачем Миротворчих сил ООН на Кіпрі (*UN Peacekeeping Force in Cyprus*, *UNFICYP*)[79]. Ч.Пірс – друга жінка, яка командує миротворчою операцією ООН (генерал-майор К.Лунд (*Kristen Lund*) з Норвегії була командувачем *UNFICYP* у 2014-2016рр.)[80]. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН на Кіпрі, керівник *UNFICYP* і керівник поліцейського компоненту *UNFICYP* – теж жінки. Це означає, що в січні 2019р. все вище керівництво місії стало жіночим після приходу генерал-майора Ч.Пірс на посаду командувача[81].

Близький Схід

На Близькому Сході у 2018р. тривали 10 міжнародних миротворчих операцій, що на одну більше, ніж попереднього року. Чисельність персоналу, задіяного в цих місіях, у 2018р. зменшилася на 2,2%, з 14 001 до 13 698.

[75] ‘Ukraine briefing’, What’s in Blue, 25 May 2018; and Escritt, T., ‘Putin’s proposed UN Ukraine peacekeepers must have full access: Merkel’, Reuters, 16 Sep. 2017.

[76] Gowan (посилання 74).

[77] What’s in blue (посилання 75).

[78] United Nations, ‘Top political official urges restraint from Ukraine, Russian Federation in Emergency Security Council Meeting on seized Ukrainian vessels’, SC/13601, 26 Nov. 2018. Про конфлікт в Україні див. у підрозділі IV розділу 2 цього видання.

[79] United Nations, Secretary-General, ‘Major General Cheryl Pearce of Australia: Force Commander of the United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (UNFICYP)’, 8 Nov. 2018.

[80] United Nations, Secretary-General, ‘Major General Kristin Lund of Norway: Head of Mission and Chief of Staff of the United Nations Truce Supervision Organization (UNTSO)’, 6 Oct. 2017.

[81] United Nations, Security Council, United Nations operation in Cyprus, Report of the Secretary-General, S/2019/37, para. 36.

Місія НАТО в Іраку

NMI стала новою багатосторонньою миротворчою операцією у 2018р. Глави держав та урядів НАТО вирішили провести *NMI* на Брюссельському саміті у липні 2018р., а місія офіційно розпочалася 31 жовтня 2018р.[82] *NMI* базується в Багдаді і після її повного розгортання налічуватиме близько 580 осіб. Прем'єр-міністр Канади Ж.Трюдо (*Justin Trudeau*) на Брюссельському саміті оголосив, що Канада візьме на себе командування *NMI* в перший рік і відрядить до 250 осіб. У НАТО очікують, що *NMI* досягне повної боєготовності на початку 2019р.[83] У НАТО не розкривали подальших подробиць перебігу розгортання *NMI* до кінця 2018р., і встановити її чисельність наприкінці року не було можливості.

NMI має консультувати служби безпеки Іраку й забезпечувати навчання збройних сил Іраку. Її консультативний компонент займатиметься співпрацею цивільного й військового секторів та реформуванням сектору безпеки. Навчальний компонент застосовує концепцію "тренувати-тренерів", навчаючи викладачів іракських військових училищ та академій знешкодженню саморобних вибухових пристроїв, цивільному й військовому плануванню, обслуговуванню бронетехніки та військовій медицині[84]. *NMI* прийшла на заміну навчанню й консультаціям, які НАТО періодично надавала іракським силам безпеки, установам і окремим офіцерам під прапором заходів НАТО з навчання та розбудови спроможностей в Іраку (*NATO Training and Capacity Building Activity in Iraq*, *NCBT-I*) в Аммані з 2015р. і в Багдаді з 2017р.[85] НАТО у 2004-2011рр. вже мала в Іраку подібну місію – Місія НАТО з підготовки персоналу в Іраку (*NATO Training Mission-Iraq*, *NTM-I*).

Стокгольмська угода та перші кроки до миротворчої операції ООН у Ємені

РБ ООН також санкціонувала розгортання "передової групи" в Ємені для контролю виконання угод, досягнутих єменським урядом і рухом хуті у грудні 2018р. у Швеції (які разом іменуються Стокгольмські угоди)[86]. Це призвело до створення Місії ООН з підтримки Ходейдської угоди (*UN Mission to Support the Hodeidah Agreement*, *UNMHA*) у січні 2019р.[87]

[82] NATO, 'NATO continues to strengthen Iraqi security structures through new mission in Iraq', 31 Oct. 2018.

[83] NATO (посилання 82). Про збройний конфлікт в Іраку див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[84] NATO, 'NATO Mission Iraq (NMI)', Fact sheet, Dec. 2018.

[85] NATO, 'NATO training and capacity building activity in Iraq (NTCB-I)', Media backgrounder, Dec. 2017.

[86] United Nations Security Council Resolution 2451, 21 Dec. 2018. Про збройний конфлікт і мирний процес в Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[87] United Nations Security Council Resolution 2452, 19 Jan. 2019.

III. Таблиця міжнародних миротворчих операцій 2018р.

ТІМО СМІТ

У таблиці 3.2 наведені дані про 60 міжнародних миротворчих операцій, що здійснювались у 2018р., включно з операціями, започаткованими та завершеними впродовж цього року.

У таблиці перелічені операції, що здійснювалися під егідою ООН, регіональних організацій і союзів, ситуативних коаліцій держав, а також односторонні операції, санкціоновані ООН або дозволені резолюціями РБ ООН. Операції ООН поділені на три підгрупи: (*а*) спостережні та комплексні миротворчі операції під керівництвом Департаменту з миротворчих операцій; (*б*) спеціальні політичні та миробудівні місії; (*в*) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця грунтується на Базі даних СІПРІ про міжнародні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*), де наведена інформація про всі миротворчі операції, проведені ООН і не ООН з 2000р., із зазначенням місця, дат розгортання і діяльності, мандата, країн-учасниць, чисельності персоналу, бюджету та жертв.

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2018р.

Якщо не зазначене інше, всі цифри наведені, станом на 31 грудня 2018р., або на дату завершення. Операції, завершені у 2018р., виділені курсивом і не враховані в узагальнених даних.

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Миротворчі операції ООН			**72 217**	**8 075**	**3 964**
UNTSO	1948	Близький Схід	142	–	77
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	44	–	23
UNFICYP	1964	Кіпр	804	68	37
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	939	–	49
UNIFIL	1978	Ліван	10 317	–	239
MINURSO	1991	Західна Сахара	224	1	75
MONUSCO	1999	ДРК	15 851	1 362	833
UNMIK	1999	Косово	8	10	93
UNMIL	2003	*Ліберія*	–	–	155
UNISFA	2011	Аб'єй	4 545	41	136
UNMISS	2011	Південний Судан	14 904	1 778	895
MINUSMA	2013	Малі	12 811	1 761	743
MINUSCA	2014	ЦАР	11 628	2 049	607
MINUJUSTH	2017	Гаїті	–	1 005	157
Спеціальні політичні місії ООН			**1 086**	**76**	**1 099**
UNAMA	2002	Афганістан	1	–	280
UNAMI	2003	Ірак	241	–	306
UNIOGBIS	2010	Гвінея-Бісау	1	12	62
UNSMIL	2011	Лівія	234	2	174
UNSOM	2013	Сомалі	539	14	152
UNVMC	2017	Колумбія	70	48	125
ООН/Африканський Союз (ООН/АС)			**6 045**	**2 296**	**630**
UNAMID	2007	Судан (Дарфур)	6 045	2 296	630
Африканський Союз (АС)			**20 169**	**662**	**123**
AMISOM	2007	Сомалі	20 161	662	66
MISAHEL[a]	2013	Малі	–	–	11
MISAC[a]	2014	ЦАР	–	–	9
Спостережна місія АС у Бурунді[a]	2015	Бурунді	8	–	37
Економічне співтовариство держав Західної Африки			**1 271**	**271**	**–**
ECOMIB	2012	Гвінея-Бісау	396	146	–
ECOMIG	2017	Гамбія	875	125	–
Європейський Союз (ЄС)			**1 494**	**314**	**722**
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія та Герцеговина	560	–	17
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території (Пункт пропуску Рафах)	–	1	8
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	20	39
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	166	124
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	201
EUTM Somalia	2010	Сомалі	128	–	10
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	35	80
EUTM Mali	2013	Малі	640	–	52
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	44	98
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	40	71
EUTM RCA	2016	ЦАР	166	–	1
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	8	21

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
НАТО			**20 552**	**–**	**–**
KFOR	1999	Косово	3 642	–	–
RSM	2015	Афганістан	16 910	–	–
NMI	2018	Ірак	. .	. .	. .
Міжурядовий орган з питань розвитку			**–**	**–**	**114**
CTSAMVM	2015	Південний Судан	–	–	114
Організація Американських Держав (ОАД)			**–**	**–**	**28**
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	28
ОБСЄ			**–**	**–**	**1 122**
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Північна Македонія	–	–	35
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	19
PRCIO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	6
Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	33
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія	–	–	19
OMIK	1999	Косово	–	–	84
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	21
СММ ОБСЄ	2014	Україна	–	–	893
Спостережна місія ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донєцк	2014	Росія (пункти пропуску Гуково та Донєцк)	–	–	21
Південноафриканське співтовариство розвитку (*SADC*)			–	–	–
SAPMIL	2017	Лесото	–	–	–
Ситуативні коаліції держав			**2 266**	**3**	**192**
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Сінай)	1 117	–	111
JCC	1992	Молдова (Придністров'я)	1 120	–	–
OHR	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	12
TIPH[a]	1997	Палестинські території (Хеврон)	–	–	63
IMT	2004	Філіппіни (Мінданао)	19	3	6

"–" – дані не придатні для використання; ". ." – інформація не доступна; ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); *CTSAMVM* – Механізм моніторингу та верифікації припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism*); *ECOMIB* – Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau*); *ECOMIG* – Місія ЕКОВАС у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia*); *EUAM Iraq* – Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*EU Advisory Mission in Support of Security Sector Reform in Iraq*); *EUAM Ukraine* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*); *EUBAM Rafah* – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафах (*EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*); *EUCAP Sahel Mali* – Місія СПБО (Спільної політики безпеки і оборони) ЄС у Малі (*EU Common Security and Defence Policy* (*CSDP) Mission in Mali*); *EUCAP Sahel Niger* – Місія СПБО ЄС у Нігері *(EU CSDP Mission in Niger)*; *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС у Боснії та Герцеговині (*EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina*); *EULEX Kosovo* – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*); *EUMM*

Georgia – Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*); *EUPOL COPPS* – Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories*); *EUTM Mali* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission Mali*); *EUTM RCA* – Місії ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the CAR*); *EUTM Somalia* – Місії ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission Somalia*); *IMT* – Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*); *JCC* – Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*Joint Control Commission Peacekeeping Force*); *KFOR* – Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*); *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*OAS Mission to Support the Peace Process in Colombia*); *MFO* – Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers*); *MINUJUSTH* – Місія ООН з підтримання правосуддя у Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*); *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*); *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*); *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*); *MISAC* – Місія АС у ЦАР і в Центральній Африці (*AU Mission for the Central African Republic and Central Africa*); *MISAHEL* – Місія АС у Малі та Сахелі (*AU Mission for Mali and the Sahel*); *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); *NMI* – Місія НАТО в Іраку (*NATO Mission in Iraq, NMI*); *NNSC* – Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*); *OHR* – Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*); *OMIK* – Місія ОБСЄ в Косово (*OSCE Mission in Kosovo*); *СММ ОБСЄ* – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (*OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine*); *PRCIO* – Особистий представник головуючого з урегулювання конфлікту на Мінській конференції ОБСЄ (*Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference*); *RSM* – Операція "Рішуча підтримка" (*Resolute Support Mission*); *SAPMIL* – Превентивна місія *SADC* в Королівстві Лесото (*SADC Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho*); *TIPH* – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron*); *UNAMA* – Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*); *UNAMI* – Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission in Iraq*); *UNAMID* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force*); *UNFICYP* – Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (*UN Peace Force in Cyprus*); *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*); *UNIOGBIS* – Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peace-building Office in Guinea-Bissau*); *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei*); *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo*); *UNMIL* – Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia*); *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*); *UNSMIL* – Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya*); *UNSOM* – Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Assistance Mission in Somalia*); *UNTSO* – Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization*); *UNVMC* – Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*).

[a] Дані, станом на 31 грудня 2017р.

Джерела: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <http://www.sipri.org/databases/pko/>. Дані про багатосторонні миротворчі операції були отримані з наступних видів відкритих джерел: (*а*) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (*б*) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СІПРІ; (*в*) інформація від урядів країн, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СІПРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від залучених неї організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2018р.

Розділ 4. Військові витрати

Розділ 5. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері їх виробництва

Розділ 6. Світові ядерні сили

4. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2018р. оцінюються у $1822 млрд., що становить 2,1% світового валового внутрішнього продукту (ВВП), або $239 на душу населення (див. підрозділ I). Загальні витрати зростали другий рік поспіль і вперше перевищили $1,8 трлн.; вони були на 2,6% вищими, ніж у 2017р., і на 5,4% вищими, ніж у 2009р.

На зростання загальних витрат у 2018р. значною мірою вплинули тенденції витрат в Америці й Азії та Океанії, зокрема, суттєве зростання військових витрат у США та Китаї. У Європі витрати зросли на 1,4%, переважно через зростання витрат у Західній Європі, де всі країни, крім трьох, збільшили свої видатки. Військові витрати впали в Африці (на 8,4%). Хоча СІПРІ четвертий рік поспіль не може дати оцінки загальних витрат на Близькому Сході, сумарні військові витрати 11 близькосхідних країн, для яких є дані, зменшились на 19%.

Військовий тягар (військові витрати як частка ВВП) з 2017р. по 2018р. впали в усіх регіонах, крім Європи, де країни-учасниці Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО) намагаються досягти рівня витрат у 2% ВВП до 2024р. У середньому країни Америки мали найнижчий військовий тягар у 2018р. – 1,4% ВВП; він зростає в середньому до 1,6% у Європі, 1,7% – в Африці й Азії та Океанії, і 4,4% – для країн Близького Сходу, для яких є дані.

До першої п'ятірки за обсягом витрат у 2018р. входили США, Китай, Саудівська Аравія, Індія і Франція, на які разом припадало 60% світових військових витрат.

США вперше за сім років збільшили свої військові витрати, до $649 млрд. у 2018р. На США припадало 36% світових військових витрат, у 2,6 рази більше за наступну країну – Китай. Збільшення американських військових витрат можна пояснити двома чинниками: підвищенням зарплат військовослужбовців на 2,4% та виконанням великих і дорогих програм закупівлі звичайних і ядерних озброєнь.

Китай, за оцінкою, у 2018р. виділив на збройні сили $250 млрд. Це на 5% більше, ніж у 2017р., і на 83% більше, ніж у 2009р. Військові витрати Китаю зберігають жорсткий зв'язок з економічним розвитком країни: з 2013р. Китай щороку виділяє на військо 1,9% ВВП. Оскільки його економічне зростання у 2018р. уповільнилось до найнижчого рівня за 28 років, у наступні роки можна чекати нижчих темпів зростання.

Саудівська Аравія мала найвищий військовий тягар у світі – 8,8% ВВП у 2018р. Її військові витрати у 2018р. впали на 6,5%, до $67,6 млрд. Індія з витратами у $66,5 млрд. посіла четверте місце у світі після послідовного збільшення витрат з 2014р. Франція з військовими витратами у $63,8 млрд. стала п'ятою за витратами у 2018р.

Військові витрати Росії, які склали $61,4 млрд., у 2018р. впали на 22%, порівняно з піком після холодної війни, досягнутим у 2016р., і Росія вперше з 2006р. залишилась за межами першої п'ятірки.

Трьома країнами з найбільшим відносним зростанням військових витрат у 2017-2018рр. стали Буркіна-Фасо (52%), Ямайка (40%) та Вірменія (33%), тоді як трьома країнами з найбільшим відносним падінням були Південний Судан (50%), Судан (49%) і Бенін (28%).

Прозорість військових витрат на міжнародному рівні залишається проблемою, оскільки рівень звітності продовжує знижуватись (див. підрозділ II). У 2018р. тривало зменшення числа відповідей для Звіту Організації Об'єднаних Націй про військові витрати (United Nations Report on Military Expenditures). Після максимальних 81 відповіді у 2002р., у 2018р. лише 36 зі 193 країн-учасниць ООН повідомили про свої військові витрати. Натомість на національному рівні зі 168 країн, для яких СІПРІ намагається зібрати інформацію про військові витрати, дані за 2018р. були знайдені для 155. Для 150 з них дані були отримані з офіційних урядових документів.

Прозорість військових витрат вимагає не лише оприлюднення даних, але й повноти, легкості доступу та деталізації різних видів фінансування військової діяльності. Розбивка військових бюджетів на військову та невійськову діяльність є важливим кроком до підвищення прозорості військових витрат. Наприклад, як показав розгляд прикладу Бразілії, точна розбивка ресурсів, виділених військовим для виконання поліцейських функцій, підвищує точність даних військових витрат (див. підрозділ II).

НАНЬ ТЯНЬ

I. Глобальні події у сфері військових витрат

НАНЬ ТЯНЬ, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА,
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

За оцінкою, світові військові витрати у 2018р. вперше перевищили $1,8 трлн.[1] Загальна сума в $1 822 млрд. була в реальних цінах на 2,6% вищою, ніж у 2017р., і на 5,4% вищою, ніж у 2009р. (таблиця 4.1 і діаграма 4.1)[2]. Світові військові витрати поступово зростають після мінімуму 2014р., що спостерігався після 2009р. Світовий військовий тягар – світові військові витрати як частка світового валового внутрішнього продукту (ВВП) – зменшився до 2,1% у 2018р. через значне зростання (6%) світового ВВП (діаграма 4.2)[3]. Військові витрати на душу населення зросли з $230 у 2017р. до $239 у 2018р., оскільки зростання населення світу на 1,1% поступилось зростанню військових витрат.

Збільшення світових військових витрат у 2018р. можна пояснити зростанням військових витрат в Америці й Азії та Океанії. В Америці витрати у 2018р. зросли на 4,4%, вперше з 2010р., до $735 млрд. На 3,3%, до $507 млрд., зросли військові витрати в Азії та Океанії, де витрати зростали щороку відтоді, як у 1988р. з'явились достовірні оцінки для регіону. Збільшення в цих двох регіонах сталось насамперед через суттєве зростання військових витрат США та Китаю. Військові витрати зросли і в Європі, на 1,4%, сягнувши $364 млрд. у 2018р. Єдиним регіоном, де витрати у 2018р. падали, була Африка, де вони скоротились на 8,4%, до $40,6 млрд.

СІПРІ четвертий рік поспіль не може надати оцінки загальних витрат на Близькому Сході. Неможливо зробити достовірну оцінку, оскільки бракує даних для двох країн, що багато витрачають (Катар і ОАЕ), і двох країн, що потерпають від конфліктів (Сирія та Ємен). Однак сумарні військові витрати тих 11 країн Близького Сходу, для яких є дані, у 2018р. зменшились на 1,9%, до $145 млрд. Сім з цих 11 країн зменшили витрати, але це частково компенсувалось їх великим збільшенням у Туреччині.

[1] Із 168 країн, для яких СІПРІ намагався оцінити військові витрати за 2018р., відповідні дані були знайдені для 155 країн. Див. деталі оцінок світових і регіональних сум у примітках до таблиці 4.1.

[2] Усі дані про витрати у 2018р. наведені в доларах США в поточних цінах 2018р. Якщо не зазначено інше, дані про збільшення чи зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах 2017р., або в реальних цінах з урахуванням інфляції. Великі відмінності у військових витратах 2018р. в поточних цінах 2018р. ($1 822 млрд.), порівняно з даними в постійних цінах 2017р. ($1 780 млрд.), спричинені загальним знеціненням американського долара до валют інших країн світу.

Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі в базі даних військових витрат СІПРІ. Джерела й методи отримання наведених тут даних також є на веб-сайті СІПРІ й узагальнені у врізці 4.1 підрозділу II цього розділу.

[3] Оцінки ВВП – International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics Database, Sep. 2018.

Таблиця 4.1. Військові витрати та військовий тягар у 2009-2018рр., за регіонами

Дані за 2009-2018рр. наведені в $ млрд. у постійних (2017р.) цінах і за постійних обмінних курсів. Дані за 2018р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в $ млрд. в поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018*
Світ загалом	**1 689**	**1 722**	**1 728**	**1 715**	**1 691**	**1 687**	**1 715**	**1 715**	**1 735**	**1 780**	**1 822**
Географічні регіони											
Африка	(35,9)	(37,6)	(40,6)	(41,5)	(45,7)	46,9	(43,8)	(42,9)	(42,7)	(39,2)	(40,6)
Північна Африка	(11,5)	(12,7)	(15,8)	17,1	19,9	20,8	(21,2)	(21,4)	(21,1)	(19,9)	(22,2)
Субекваторіальна Африка	24,4	(25,0)	(24,8)	(24,3)	(25,8)	(26,1)	22,5	21,5	21,7	19,3	18,4
Америка	840	864	854	811	755	714	701	694	693	723	735
Центральна Америка та Карибський басейн	6,1	6,5	6,8	7,4	7,8	8,5	8,9	8,2	7,7	8,4	8,6
Північна Америка	783	802	793	748	689	647	635	631	627	655	670
Південна Америка	51,5	55,1	54,4	55,9	58,3	58,4	57,5	54,6	57,9	59,7	55,6
Азія та Океанія	338	346	360	374	393	415	438	460	478	494	507
Центральна і Південна Азія	64,3	65,2	66,4	66,8	67,0	70,5	72,3	78,0	83,7	87,2	85,9
Східна Азія	218	225	237	250	266	283	298	310	323	336	350
Океанія	24,4	24,7	24,3	23,5	23,3	25,1	27,5	30,0	30,1	29,2	29,1
Південно-Східна Азія	30,8	31,2	32,2	33,5	36,9	36,6	40,2	41,6	41,3	41,0	41,9
Європа	337	331	326	329	324	327	338	350	343	348	364
Центральна Європа	19,4	18,7	18,2	18,0	17,8	18,8	21,3	21,6	23,4	26,1	28,3
Східна Європа	55,5	56,4	60,6	69,7	73,1	78,5	84,6	89,3	73,1	71,9	69,5
Західна та Центральна Європа	263	256	247	241	233	230	232	240	246	250	266
Близький Схід	137	143	147	159	174	185	. .	. .	. .	. .	. .
Військовий тягар (тобто світові військові витрати як відсоток світового ВВП, в поточних цінах у дол. США)											
Світ	***2,6***	***2,5***	***2,4***	***2,3***	***2,3***	***2,1***	***2,3***	***2,3***	***2,2***	***2,1***	
Африка	*2,0*	*1,8*	*1,7*	*1,8*	*2,0*	*2,2*	*1,9*	*1,9*	*1,8*	*1,7*	

Америка	*1,6*	*1,5*	*1,5*	*1,5*	*1,5*	*1,4*	*1,4*	*1,4*	*1,4*	*1,4*
Азія та Океанія	*1,8*	*1,7*	*1,6*	*1,6*	*1,7*	*1,7*	*1,8*	*1,8*	*1,7*	*1,7*
Європа	*1,8*	*1,6*	*1,6*	*1,6*	*1,5*	*1,5*	*1,6*	*1,6*	*1,5*	*1,6*
Близький Схід	*4,6*	*4,3*	*4,3*	*4,6*	*4,7*	*4,8*	*5,4*	*5,2*	*4,9*	*4,4*
Світові військові витрати на душу населення (в поточних цінах у дол. США)										
	228	237	248	245	242	239	226	230	230	239

() – загальна сума країн, витрати яких становлять не менше, ніж 90% регіональних; “. .” – оцінка не наводиться через дуже високу непевність або брак даних.

Примітка: Загальні дані про світові та регіональні військові витрати є оцінками, що грунтуються на інформації з Бази даних СІПРІ про військові витрати. Якщо даних про військові витрати країни немає упродовж кількох років, то наводяться оцінки, що грунтуються на припущенні, що зміни військових витрат цієї країни є подібними до регіональних. Якщо зробити оцінку неможливо, то країни вилучаються із загальних даних. У загальних даних не враховані такі країни: Куба, Ерітрея, Північна Корея, Катар, Сомалі, Сирія, Туркменістан та Узбекистан. Узагальнені дані за регіонами стосуються однакових груп країн за всі роки. Докладніше про джерела й методи див. веб-сайт СІПРІ.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2018; International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2018; та United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, ‘World population prospects 2017’, July 2018.

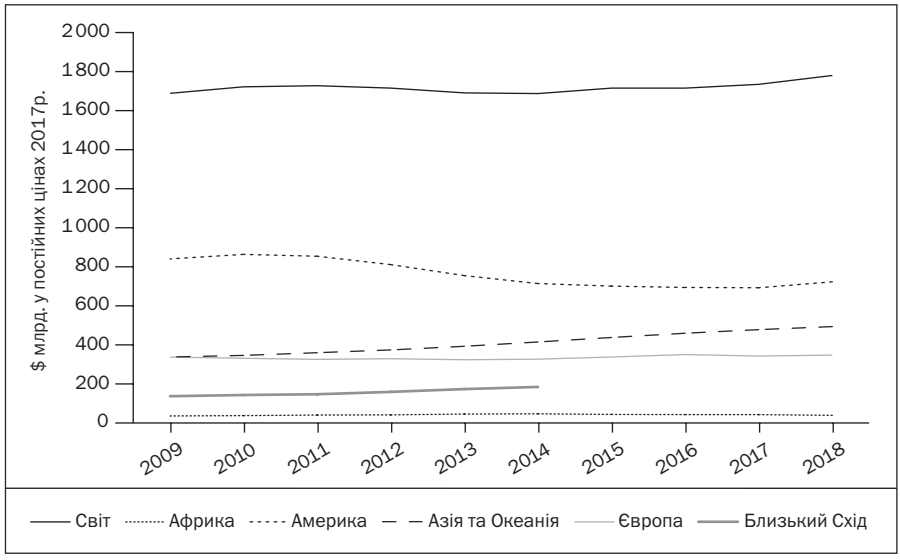

Діаграма 4.1. Військові витрати у 2009-2018рр., за регіонами

Примітка: Оцінка військових витрат на Близькому Сході за 2015-2018рр. не надається, оскільки дані є дуже непевними. Однак у загальносвітових даних оцінка для Близького Сходу врахована.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Зростання світових військових витрат у 2018р. можна проілюструвати, порівнявши найбільш суттєві збільшення та зменшення в абсолютних цифрах. У 2017р. військові витрати у постійних цінах у доларах США зросли у США на $27,8 млрд., у Китаї – на $11,3 млрд. і у Туреччині – на $4,3 млрд. Натомість найбільші скорочення були значно меншими: найбільше – на $4,6 млрд. в Саудівській Аравії, далі на $2,3 млрд. у Росії і на $2,1 млрд. в Судані.

Тенденції військових витрат у 2009-2018рр.

Зростання загальносвітових військових витрат у 2018р. спостерігалось другий рік поспіль. Це зростання у 2,6% було найвищим за минулі 10 років і більшим за зростання в 2% у 2010р. Зростання світових військових витрат на 5,4% за 10-річний період 2009-2018рр. можна розділити на три окремі періоди: зростання у 2009-2011р., скорочення у 2011-2014р. і знову зростання у 2014-2018рр. (таблиця 4.1).

На п’ять з шести країн, що найбільше витрачають на збройні сили – наразі це США, Китай, Саудівська Аравія, Індія, Франція і Росія – зазвичай припадало приблизно дві третини всіх військових витрат у 2009-2018рр., і тому вони суттєво впливали на тенденцію світових військових витрат. Наприклад, зростання військових бюджетів США на підтримку “глобальної війни з тероризмом” спричиняло зростання світових військових витрат аж до 2011р., коли вони вирішили вивести війська з Афганістану та Іраку. Після того світові військові витрати почали падати. В Азії та Океанії загальні

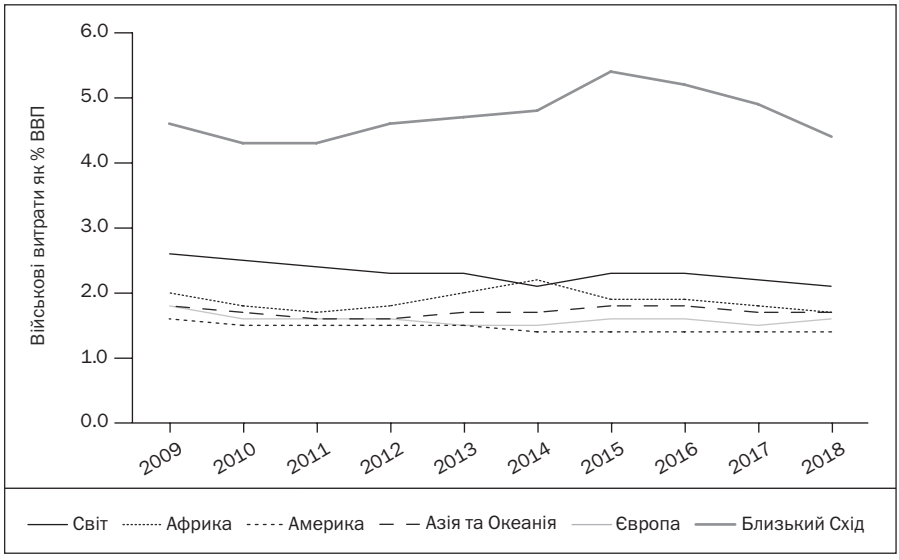

Діаграма 4.2. Військові витрати як частка ВВП у 2009-2018рр., за регіонами
Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

військові витрати продовжували зростати, переважно через зростання витрат Китаю та Індії. Це призводило до зростання світових витрат у 2009-2011рр. Військові витрати Росії теж зростали у 2009-2016рр., але потім скорочувались у 2017-2018рр., коли уповільнилось виконання великої програми модернізації озброєнь, що реалізується з 2010р. Військові витрати Саудівської Аравії стабільно зростали у 2009-2015рр., але суттєво зменшились у 2016р. через падіння цін на нафту. Це призвело до суттєвого зменшення витрат на Близькому Сході й уповільнило висхідну світову тенденцію, на яку найбільше впливали високі рівні витрат в Азії та Океанії і в Європі. У Західній Європі заходи економії призвели до скорочення військових витрат деяких країн, що багато витрачали, у перші роки після економічної кризи 2008-2009рр., насамперед – Франції, Італії та Великої Британії.

За десятиріччя 2009-2018рр. військові витрати скоротились лише у трьох субрегіонах (таблиця 4.2): Субекваторіальній Африці (-21%), Північній Америці (-16%) та Західній Європі (-4,9%). В усіх інших субрегіонах військові витрати зросли. Трьома субрегіонами з найбільшим зростанням були Північна Африка (74%), Східна Азія (54%) і Центральна Америка та Карибський басейн (39%).

Різке падіння в Субекваторіальній Африці стало наслідком скорочення витрат двох країн з найвищими військовими витратами в субрегіоні – Анголи та Судану. У Північній Америці (тобто Канаді та США) зниження сталось винятково через падіння військових витрат США у 2011-2017рр. Витрати у Західній Європі впали переважно тому, що скорочення у Великій Британії, Італії та Іспанії переважили зростання в Німеччині.

Таблиця 4.2. Основні статистичні дані військових витрат у 2018р., за регіонами та субрегіонами

Дані наведені в $, в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2017р.).

Регіон і субрегіон	Військові витрати, 2018р. ($ млрд.)	Зміни (%)		Значні зміни, 2017-2018рр. (%)[a]			
		2017-2018	2009-2018	Збільшення		Зменшення	
Світ	**1 822**	***2,6***	***5,4***				
Африка[b]	(40,6)	*-8,4*	*9,2*	Буркіна-Фасо	*52*	Південний Судан	*-50*
Північна Африка	(22,2)	*-5,5*	*74*	Зімбабве	*19*	Судан	*-49*
Субекваторіальна Африка[b]	18,4	*-11*	*-21*	Нігерія	*18*	Бенін	*-28*
				Уганда	*17*	Конго	*-27*
Америка[c]	735	*4,4*	*-14*	Ямайка	*40*	Трінідад і Тобаго	*-18*
Центральна Америка і Карибський басейн[c]	8,6	*8,8*	*39*	Домініканська Республіка	*13*	Аргентина	*-2,3*
Північна Америка	670	*4,4*	*-16*	Мексика	*10*		
Південна Америка	55,6	*3,1*	*16*	Парагвай	*8,7*		
Азія та Океанія[d]	507	*3,3*	*46*	Казахстан	*16*	М'янма	*-8,9*
Центральна і Південна Азія[e]	85,9	*4,2*	*36*	Камбоджа	*13*	Шрі-Ланка	*-8,4*
Східна Азія [f]	350	*4,1*	*54*	Пакистан	*11*	Малайзія	*-8,2*
Океанія	29,1	*-2,9*	*20*	В'єтнам	*7,4*	Індонезія	-6,3
Південно-Східна Азія	41,9	*-0,8*	*33*				
Європа	364	*1,4*	*3,1*	Вірменія	*33*	Росія	*-3,5*
Центральна Європа	28,3	*12*	*35*	Боснія та Герцеговина	*26*	Греція	*-3,1*
Східна Європа	69,5	*-1,7*	*29*	Латвія	*24*	Північна Македонія	*-2,1*
Західна Європа	266	*1,4*	*-4,9*	Болгарія	*23*	Франція	*-1,4*
Близький Схід[g]	. .	. .	. .	Туреччина	*24*	Ірак	*-16*
				Ліван	*6,8*	Бахрейн	*-11*
				Кувейт	*6,6*	Іран	*-9,5*

( ) – непевна оцінка; ". ." – немає даних.

[a] У таблиці наведені країни з найбільшим зростанням або зменшенням у всіх регіонах, але не субрегіонах. Країни з військовими витратами за 2018р. менше $100 млн., а в Африці – $50 млн. не наводяться.

[b] Дані не враховують Ерітрею і Сомалі.

[c] Дані не враховують Кубу.

[d] Дані не враховують Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан.

[e] Дані не враховують Туркменістан та Узбекистан.

[f] Дані не враховують Північну Корею.

[g] Оцінки СІПРІ для Близького Сходу за 2015-2018рр. немає. Приблизна оцінка для Близького Сходу (крім Катару та Сирії) врахована в загальносвітовому показнику.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Натомість зростання у Північній Африці стало наслідком вищих витрат в Алжирі, Марокко й Тунісі. У Східній Азії Китай продовжував збільшувати військові витрати, але повільне економічне зростання призвело до нижчих темпів збільшення військових витрат. Вищі витрати у Центральній Америці та Карибському басейні можна переважно віднести на рахунок Мексики та її триваючої війни з наркокартелями (див. нижче).

Світовий військовий тягар у 2,1% у 2018р. був на 0,5 в.п. меншим, ніж у 2009р., попри зростання військових витрат на 5,4% (таблиця 4.1). Це зниження сталось переважно через винятково низький рівень ВВП в рік рецесії – 2009. Таким чином, хоча світ тепер більше витрачає на військові цілі в абсолютних цифрах, він виділяє на військові цілі меншу частку ресурсів, ніж у 2009р. (діаграма 4.2). У середньому, найменший військовий тягар у 2018р. був у країнах Америки – 1,4% ВВП; він зростав до 1,6% у середньому в Європі, 1,7% – в Африці та в Азії та Океанії, 4,4% – у країнах Близького Сходу, для яких є дані.

Країни з найвищими військовими витратами у 2018р.

15 країн світу з найвищими військовими витратами у 2018р. (*Top 15*) були тими самими, що й у 2017р., але в їх рейтингу відбулись деякі важливі зміни (таблиця 4.3)[4]. Примітно, що Росія вперше з 2006р. опинилась за межами першої п'ятірки.

Top 15 країн у 2018р. разом витратили $1 470 млрд., що склало 81% світових військових витрат. Як і раніше, найбільше витрачали США (36% світових витрат) і Китай (14%), збільшивши свою частку у світових витратах на 1 в.п. кожна за 2017р. Хоча Саудівська Аравія показала найбільше абсолютне зменшення військових витрат у 2018р. (див. вище), вона залишилась на третьому місці. Індія з $66,5 млрд. була четвертою за витратами у 2018р., піднявшись з дев'ятого місця у 2009р. Її військові витрати за минулі 10 років зросли на 29%. Франція, попри незначне зменшення (1,4%) військових витрат, перемістилась у рейтингу на один рядок угору, на п'яте місце, через зміну позиції Росії з четвертої на шосту. Рокіровка Франції та Росії частково пояснюється змінами обмінних курсів: у той час як рубль знецінювався до долара США, євро дорожчав.

Top 15 країн можна поділити на чотири групи, відповідно до обсягу їх військових витрат. США та Китай витрачають найбільше – вони разом витратили у понад 1,5 рази більше за наступні 13 країн разом. Далі йдуть чотири країни – Саудівська Аравія, Індія, Франція та Росія – які витратили приблизно по $60-70 млрд. кожна у 2018р.; їх витрати разом дорівнюють китайським. До третьої групи входять Велика Британія, Німеччина, Японія і Південна Корея, які витратили по $40-50 млрд. кожна у 2018р. Четверта група

[4] ОАЕ, імовірно, входять до 15 країн, що витрачають найбільше, швидше за все, на 11-15 місцях, але через відсутність даних з 2014р. неможливо реалістично оцінити їхні військові витрати, тому їх немає серед перших 15.

Таблиця 4.3. *Top 15* країн з найвищими військовими витратами у 2018р.

Дані наведені в $, в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2017р.). Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце					Частка ВВП (%)[b]		Частка у світових військових витратах, 2018 (%)
2018	2017[a]	Країна	Військові витрати, 2018 ($ млрд.)	Зміни, 2009-2018 (%)	2018р.	2009р.	
1	1	США	649	-17	*3,2*	*4,6*	*36*
2	2	Китай	[250]	*83*	[1,9]	[2,1]	*[14]*
3	4	Саудівська Аравія	[67,6]	*28*	*[8,8]*	9,6	*[3,7]*
4	3	Індія	66,5	*29*	2,4	*2,9*	*3,7*
5	6	Франція	63,8	*1,6*	*2,3*	*2,5*	*3,5*
Разом *Top 5*			**1 097**	. .	. .	. .	***60***
6	4	Росія	61,4	*27*	*3,9*	*3,9*	*3,4*
7	7	Велика Британія	50,0	*-17*	*1,8*	*2,4*	*2,7*
8	9	Німеччина	49,5	*9,0*	*1,2*	*1,4*	*2,7*
9	8	Японія	46,6	*2,3*	*0,9*	*1,0*	*2,6*
10	10	Південна Корея	43,1	*28*	*2,6*	*2,7*	*2,4*
Разом *Top 10*			**1 347**	. .	. .	. .	***74***
11	13	Італія	27,8	*-14*	*1,3*	*1,6*	*1,5*
12	11	Бразілія	27,8	*17*	*1,5*	*1,5*	*1,5*
13	12	Австралія	26,7	*21*	*1,9*	*1,9*	*1,5*
14	14	Канада	21,6	*12*	1,3	1,4	*1,2*
15	15	Туреччина	19,0	*65*	*2,5*	*2,5*	*1,0*
Разом *Top 15*			**1 470**	. .	. .	. .	***81***
Світ			**1 822**	***5,4***	***2,1***	***2,6***	***100***

[ ] – оціночні дані.

[a] Рейтинг 2017р. грунтується на оновлених даних про військові витрати за 2018р. у поточному виданні Бази даних СІПРІ про військові витрати. Таким чином, він може відрізнятися від рейтингу 2017р., наведеного в *Щорічнику СІПРІ 2018* та інших публікаціях СІПРІ у 2018р.

[b] Ці дані грунтуються на оцінці ВВП у базах даних Міжнародного валютного фонду стосовно перспектив світової економіки та світової фінансової статистики.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2018; та International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2018.

включає п’ять країн – Італію, Бразілію, Австралію, Канаду й Туреччину – які витратили приблизно по $20-30 млрд. кожна.

З 2009р. по 2018р. всі країни, крім трьох, з числа *Top 15* збільшили свої військові витрати: винятками були США (-17%), Велика Британія (-17%) та Італія (-14%). Особливо високе зростання витрат (тобто на 40% і більше) протягом десятиліття спостерігалось у Китаї (83%) і Туреччині (65%). Більш

помірне зростання витрат (на 10-39%) спостерігалось в Австралії, Бразілії, Канаді, Індії, Росії, Саудівській Аравії та Південній Кореї, і незначне зростання (менше ніж на 10%) – у Франції, Німеччині та Японії.

Серед 15 країн з найвищими військовими витратами у 2018р. Саудівська Аравія мала найбільший військовий тягар, виділяючи 8,8% ВВП на військові витрати, а Японія – найменший, 0,9%. Військовий тягар усіх 15 країн у 2018р. був меншим, ніж у 2009р.[5] Це можна пояснити світовою рецесією 2009р., коли зростання ВВП у країнах було або від'ємним (наприклад, у Росії, Саудівській Аравії та США), або нижчим за звичайне зростання ВВП (наприклад, у Китаї та Індії). Зокрема, у 2009р. військовий тягар у багатьох країнах сягнув піку. У США військовий тягар зменшився найбільше, впавши з 4,6% ВВП у 2009р. до 3,2% у 2018р.

Сполучені Штати Америки

Після семи років скорочень військові витрати США у 2018р. зросли на 4,6% і досягли $649 млрд.[6] США, як і раніше, витрачають більше всіх у світі, і в 2,6 більше за Китай, що посідає друге місце за військовими витратами (див. нижче). Однак військові витрати США у 2018р. були на 19% нижчими за максимум 2010р. За 10 років, 2009-2018рр., військові витрати США зменшились на 17%. Процес ухвалення бюджету Урядом США був особливо складним у 2010-х роках, у контексті важких і антагоністичних рішень у Конгресі та між Конгресом і Адміністрацією стосовно належного рівня військового бюджету США[7].

Максимуму 2010р. було досягнуто через активізацію військових операцій США в Афганістані шляхом нарощування американських ресурсів і військовослужбовців. Метою цього нарощування військ було придушення повстання Талібану й покращення нарешті стану безпеки в Афганістані. Ставилось завдання дозволити США вивести всі свої війська з країни до кінця 2014р.[8] З 2011р. військові витрати США зменшувались щороку, поки не скоротились на 23% у 2017р.

Обійняши посаду в 2017р., Президент Д.Трамп додав $15 млрд. до бюджету Міністерства оборони (МО) на 2017р., збільшивши видатки на закордонні

[5] Через умовності округлення військові витрати як частка ВВП у таблиці 4.3 для Австралії, Бразілії, Росії та Туреччини за 2009р. і 2018р. виглядають однаковими, але в усіх цих випадках військовий тягар у 2009р. був більшим.

[6] Дані військових витрат США грунтуються на цифрах, отриманих від Адміністративно-бюджетного управління (*Office of Management and Budget*, *OMB*) Білого дому, які містять ядерні витрати Міністерства енергетики, а також на інформації про витрати Державного департаменту на міжнародну військову освіту та навчання (*International Military Education and Training*, *IMET*), миротворчу діяльність і надання фінансової військової підтримки іншим країнам (*Foreign Military Financing*, *FMF*) з бюджету за рішенням Конгресу.

[7] Rosenberg, Y., 'What will a divided Congress do about the defence budget?', Fiscal Times, 20 Nov. 2018.

[8] White House, 'Remarks by the President in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan', 1 Dec. 2009; and Perlo-Freeman, S., Ismail, O. and Solmirano, C., 'Military expenditure', *SIPRI Yearbook 2010*, pp. 177-200.

операції у надзвичайних ситуаціях (*Overseas Contingency Operations*, *OCO*). Хоча Закон про контроль над бюджетом (*Budget Control Act*, *BCA*) у 2011р. встановив ліміти деяких статей бюджету, щоб зменшити величезний дефіцит США, категорія *OCO* не входила до їх числа[9]. Бюджетні обмеження, накладені *BCA*, часто обходили у такий спосіб. Згідно зі звітом Бюджетного управління Конгресу США (*Congressional Budget Office*, *CBO*) за 2018р., з 1970р. по 2000р. "позабазове фінансування" – що враховує військові операції за кордоном – складало близько 2% усіх асигнувань на МО[10]. Після 2001р. МО почало розглядати фінансування *OCO* й фінансування свого "базового бюджету" по-різному. За період 2001-2018рр. "позабазове фінансування" в середньому складало приблизно 20% загального фінансування МО кожного року.

У 2018р. Закон про контроль над бюджетом не застосовувався через Міжпартійну бюджетну угоду, яка дозволила збільшити загальний бюджет Уряду, в т.ч. для МО[11]. Попри цю короткострокову угоду, політичні розбіжності щодо належного рівня військових витрат зберігаються.

Зростання військового бюджету і витрат США у 2018р. можна пояснити двома головними чинниками. Перший – підвищення заробітної платні військовослужбовцям, яке здійснюється автоматично за передбаченою законом формулою[12]. Заробітна плата у 2018р. зросла на 2,4% – більше, ніж за багато попередніх років, але все ще нижче за 3,4-3,9% у 2008-2010рр.[13] Другий чинник – виконання масштабних і витратних програм закупівлі озброєнь з метою модернізації як звичайної, так і ядерної зброї. Згідно з оцінкою, підготовленою для Конгресу США, загальна вартість самої лише ядерної модернізації складе $1,2 трлн. (у доларах 2017р.) за період 2017-2046рр.[14] У разі повного виконання цей план призведе до збільшення загальної вартості ядерних сил США приблизно на 50% за рівень без модернізації, і це може суттєво збільшити військові витрати США.

У МО навели підстави для цих бюджетних рішень у стислому викладі Стратегії національної оборони 2018р.[15] У Стратегії описано стан міжнародної безпеки, що характеризується розмиванням міжнародних правил,

[9] Sköns, E. and Perlo-Freeman, S., 'The United States' military spending and the 2011 budget crisis', *SIPRI Yearbook 2012*, pp.162-66; and Heniff, B., Rybicki, E. and Mahan, S. M., *The Budget Control Act of 2011*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress (US Congress, CRS: Washington, DC, 19 Aug. 2011).

[10] US Congressional Budget Office (CBO), Funding for Overseas Contingency Operations and Its Impact on Defense Spending (CBO: Washington, DC, Oct. 2018).

[11] Daniels, S. P. and Harrison, T., 'Making sense of the bipartisan budget act of 2018 and what it means for defense', Center for Strategic and International Studies, 20 Feb. 2018.

[12] Kapp, L., 'Defense primer: Military pay raise', In Focus, US Congressional Research Service, 17 Dec. 2018.

[13] US Department of Defense, Office of the Under Secretary of Defense for Personnel and Readiness, Military Compensation, 'Annual pay adjustment', [n.d.].

[14] US Congressional Budget Office (CBO), *Approaches for Managing the Costs of US Nuclear Forces, 2017 to 2046* (CBO: Washington, DC, Oct. 2017). Про модернізацію ядерних сил див. у підрозділі I розділу 6 цього видання.

[15] US Department of Defense (DOD), Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military's Competitive Edge (DOD: Washington, DC, Jan. 2018). Сама Стратегія національної оборони засекречена.

і "конкурентна військова перевага" США, а також виклики для США з боку таких держав, як Китай і Росія[16].

Китай

Китай, другий за військовими витратами у світі, у 2018р. виділив на військові цілі приблизно $250 млрд., що на 5% більше, ніж у 2017р. Військові витрати Китаю склали 14% загальносвітових витрат.

Військові витрат Китаю, за даними СІПРІ, відрізняються від цифр офіційних публікацій Уряду Китаю. Національний оборонний бюджет Китаю не враховує важливі додаткові складові, які СІПРІ вважає військовими витратами. До них належать видатки на Народну збройну міліцію (найбільша додаткова складова), виплати демобілізованим, військові НДДКР, військове будівництво та імпорт зброї. Як наслідок, оцінка СІПРІ військових витрат Китаю зазвичай приблизно на 40% вища за цифру, яку китайський Уряд публікує в Національному оборонному бюджеті: 1,1 трлн. юанів ($175 млрд.) у 2018р.[17]

СІПРІ має дані військових витрат Китаю за період 1989-2018рр. За 30 років з 1989р. військові витрати Китаю виросли в абсолютних цифрах (на $220 млрд. у постійних цінах 2017р.) більше, ніж у будь-якої іншої країни світу, а в реальних цінах – на 1 140%. У 1989р. Китай витрачав на своє військо таку ж суму, як Бразілія, Іран чи Саудівська Аравія (таблиця 4.4). До 1999р. він витрачав більше Росії і стільки ж, скільки Італія. У 2009р. він поступався за витратами лише США. У 2018р. витрати Китаю у 19 разів перевищили витрати Ірану, у 9 разів – Бразілії і майже в 4 рази – Саудівської Аравії.

Хоча військові витрати Китаю з 1989р. зросли більше ніж удесятеро, це зростання співмірне з економічним розвитком. Це відповідає принциповому підходу китайського Уряду – підвищувати військові витрати відповідно до темпів економічного зростання і не відволікати кошти від інших, цивільних потреб[18]. У період 1989-2018рр. військові витрати Китаю як частка ВВП у середньому складали 2%, ніколи не виходячи за межі 1,7-2,5%. З 2013р. Китай щороку виділяв на військові цілі 1,9% ВВП.

Річні темпи зростання військових витрат Китаю стабільно уповільнювались після максимальних 9,3% – у 2013р. (після рецесії 2009р.). Зростання на 5% у 2018р. було найменшим зростанням за рік з 1995р. Оскільки економічне зростання країни у 2018р. уповільнилось до найнижчого рівня за 28 років, можна чекати нижчих темпів зростання у наступні роки, якщо Китай і надалі дотримуватиметься описаного вище принципу[19].

[16] US Department of Defense (посилання 15), pp.1-3.

[17] Методику оцінки СІПРІ військових витрат Китаю див.: Перло-Фрімен С. "Військові витрати Китаю". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 13.

[18] Chinese State Council, *China's National Defense in 2008* (Information Office of the State Council: Beijing, Jan. 2009), chapter XII.

[19] Kuo, L., 'China's economic growth slowest since 1990 amid trade war with US', *The Guardian*, 21 Jan. 2019.

Таблиця 4.4. Військові витрати Китаю і деяких інших країн у 1989-2018рр.

Дані наведені $, в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2017р.).

	Військові витрати (в поточних цінах, $ млрд.)				Зміни (%), 1989-2018
	1989	1999	2009	2018	
Китай	11,4	21,0	106	250	*1 140*
Бразілія	8,8	9,9	25,6	27,8	*71*
Іран	16,3	6,7	12,6	13,2	*191*
Італія	17,7	21,0	34,0	27,8	*-10*
Росія	. .	6,5	51,5	61,4	*32*[a]
Саудівська Аравія	12,7	18,3	41,3	67,6	*199*
США	304	281	669	649	*5,4*

. . – немає даних.

[a] Даних військових витрат Росії за 1989р. немає, оскільки вона в той час входила до Радянського Союзу. Дані змін для Росії наведена за період 1992-2018рр.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Регіональні тенденції

Африка

В Африці військові витрати у 2018р. падали четвертий рік поспіль, зменшившись на 8,4%, приблизно до $40,6 млрд.[20] Це було найбільше відносне падіння витрат серед регіонів. Хоча військові витрати в Африці все ще залишались на 9,2% вищими, ніж у 2009р., вони були на 16% нижчими за попередній максимум, досягнутий у 2014р. (таблиці 4.1 і 4.2).

Військові витрати у Північній Африці у 2018р. склали $22,2 млрд. Це на 5,5% менше, ніж у 2017р. (діаграма 4.3), за скорочення другий рік поспіль. Тим не менше, витрати у 2018р. були на 74% вищими, ніж у 2009р.

Алжир з $9,6 млрд. у 2018р. мав найвищий рівень військових витрат у Північній Африці та в Африці в цілому. Хоча номінальні військові витрати Алжиру залишаються незмінними з 2016р., через інфляцію військові витрати в реальних цінах у 2018р. впали на 6,1%. Надійність даних, які надає Уряд Алжиру, викликає питання: хоча він повідомляє однакові дані військового бюджету три роки поспіль, навряд чи на військо виділяється одна й та сама сума. Через інфляцію та зміну безпекової ситуації в регіоні витрати мали зрости, і цифра у $22,2 млрд., наведена тут, імовірно, занижена.

Військові витрати сусідів Алжиру у 2018р. майже не змінились: Марокко витратило $3,7 млрд. (зростання на 0,1%), а Туніс – $844 млн. (зменшення на 0,4%). Алжир і Марокко посідають перше і третє місця за військовим тягарем в Африці – 5,3% і 3,6% ВВП, відповідно.

[20] Ця загальна сума для регіону не враховує Еритрея і Сомалі, для яких неможливо зробити надійні оцінки. СІПРІ не має даних військових витрат для Еритреї з 2003р. Хоча Сомалі має військовий бюджет у доларах США, даних ВВП та інфляція немає, й тому цю країну неможливо включити до оцінок регіональних чи світових підсумків.

У Субекваторіальній Африці військові витрати у 2018р. склали $18,4 млрд., що на 11% нижче за 2017р. і на 21% нижче за 2009р. Це суттєве зниження означає, що Північна Африка (лише чотири країни) вперше витратила більше за всю Субекваторіальну Африку (45 країн)[21]. Кількість країн субрегіону, які збільшили військові витрати, була приблизно такою ж, як і тих, що зменшили військові витрати. Тяжкі економічні умови залишались головним чинником скорочень, а конфлікт – головним чинником зростання військових витрат.

Зменшення витрат Анголи та Судану стало головним фактором зниження показників субрегіону. Хоча обидві країни оприлюднюють офіційний військовий бюджет, ці дані можуть бути неточними. Збройні сили цих двох країн можуть отримувати додаткові асигнування з-поза державного бюджету через канали, пов'язані з надходженнями від нафти[22]. Якщо виключити Анголу й Судан з загальних даних, військові витрати в Субекваторіальній Африці з 2017р. по 2018р. не змінились.

Військові витрати Анголи у 2018р. падали четвертий рік поспіль, до $2 млрд. Це на 18% менше, ніж у 2017р., і на 68% нижче піку 2014р. Низькі ціни на нафту з середини 2014р. завдали тяжкого удару ангольській економіці. Уряд відреагував запровадженням економічних реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію і фінансове оздоровлення[23]. У кінці 2018р. Міжнародний валютний фонд (МВФ) схвалив позику на суму $3,7 млрд., щоб підтримати економічні реформи в Анголі, але високий рівень боргу (зовнішнього і внутрішнього) залишається проблемою, і очікується, що скорочення витрат (у т.ч. військових) продовжиться у 2019р.[24]

У Судані поєднались економічна криза, триваючий насильницький конфлікт у регіоні Дарфур і спалах протестів проти Президента Омара аль-Башира[25]. Це спричинило різкі зміни військових витрат Судану в минулі п'ять років, із зменшенням витрат у реальних цінах двозначними показниками протягом трьох років (2014р., 2015р. і 2018р.) і зростанням протягом двох років (2016р. і 2017р.). У 2018р. військові витрати впали на 49%, до $1 млрд.[26]

[21] Загальна сума для Субекваторіальної Африки не враховує Коморські острови та Сан-Томе і Прінсіпі, чиї видатки вважаються низькими, а також Еритрею та Сомалі (див. посилання 20).

[22] Sharife, K., 'Military, political leaders behind murky Angola deepwater oil deals', *Mail and Guardian*, 19 Apr. 2016; and Nuba Reports, 'Sudan's economy: Annual budget designed for war', 16 Feb. 2016.

[23] International Monetary Fund (IMF), *Angola: Staff Report for the 2018 Article IV Consultation*, IMF Country Report no. 18/156 (IMF: Washington, DC, 25 Apr. 2018).

[24] International Monetary Fund (IMF), 'IMF Executive Board approves US$3.7 billion Extended Arrangement under the Extended Fund Facility for Angola', Press Release no. 18/463, 7 Dec. 2018; and MacauHub, 'Angolan government orders cuts in public spending included in the 2019 budget', 15 Jan. 2019.

[25] Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), *Ten Conflicts to Worry About in 2019* (ACLED: Madison, WI, 1 Feb. 2019), p. 21; and Baldo, S., *Sudan's Self-inflicted Economic Meltdown: With a Corrupt Economy in Crisis, the Bashir Regime Scrambles to Consolidate Power* (Enough Project: Washington, DC, Nov. 2018), p. 3.

[26] У місцевій валюті військовий бюджет Судану з 2017р. по 2018р. скоротився на 17% в номінальних цінах.

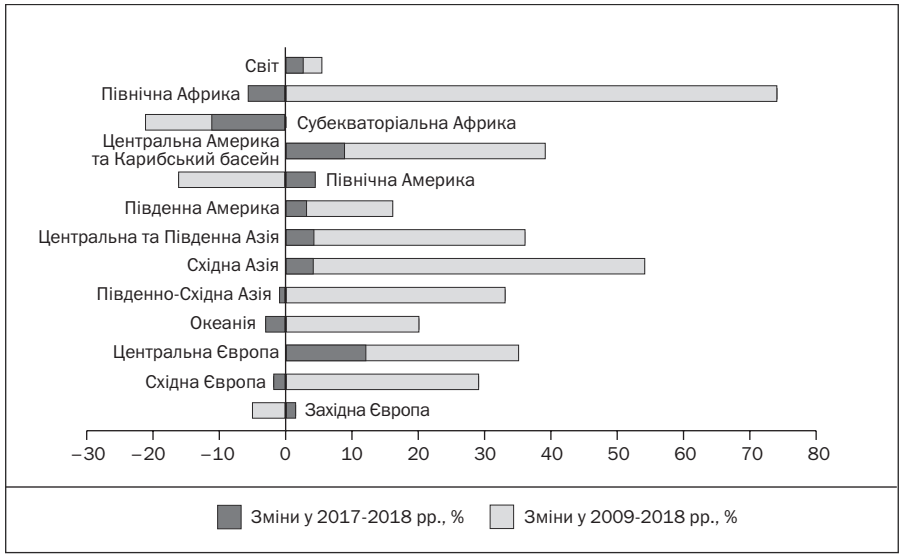

Діаграма 4.3. Зміни військових витрат у 2009-2018рр. та 2017-2018рр., за субрегіонами

Примітка: Оцінка змін військових витрат на Близькому Сході не надається, оскільки дані за 2015-2018рр. є дуже непевними. Однак у загальносвітових даних оцінка для Близького Сходу врахована.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2019.

Це було найбільше абсолютне падіння і друге відносне падіння в Африці у 2018р. Очікується, що проблеми суданської економіки триватимуть. Щоб мати право на допомогу згідно з ініціативою МВФ і Світового банку для найбідніших країн з великою заборгованістю, Судан має здійснити подальше скорочення витрат Уряду[27].

Інші помітні скорочення військових витрат у Субекваторіальній Африці у 2018р. стались у Південному Судані (50%), Беніні (28%) та Республіці Конго (27%). Навіть у ПАР, яка витрачає на військові цілі найбільше в субрегіоні, відбулось падіння на 5,2%, до $3,6 млрд. у 2018р.

Скорочення військових витрат Південного Судану, всьоме з 2009р., відбулось на фоні громадянської війни, яка зруйнувала економіку[28]. Економічні проблеми Південного Судану містять скорочення реального ВВП, стрибок цін на продукти харчування, знецінення національної валюти та гіперінфляцію[29]. Військові витрати Південного Судану у $59,4 млн. у 2018р. склали лише 4,2% максимуму, досягнутого у 2011р. Однак дані військових витрат Південного Судану враховують лише те, що зазначено у державному

[27] *Sudan Tribune*, ‘Sudan appeals for IMF help to alleviate economic woes’, 17 July 2018; and Baldo (посилання 25), p.5.

[28] Про конфлікт у Південному Судані див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання. Про ембарго на поставки зброї, запроваджені у цьому зв’язку проти Південного Судану Африканським Союзом, Європейським Союзом та ООН, див. у підрозділі II розділу 10 цього видання.

[29] Oduha, J., ‘Economic crisis forces South Sudanese to eat less’, *East African*, 29 Oct. 2017.

бюджеті; значна сума, за повідомленнями, надходить з позабюджетних джерел, безпосередньо від державної нафтової компанії країни[30]. Точна сума таких витрат невідома.

У Беніні військові витрати у 2018р. впали на 68% після скорочення витрат на проекти інфраструктури та оснащення збройних сил[31]. У Республіці Конго, як і в багатьох інших країнах Субекваторіальної Африки, поганий стан економіки залишається єдиною головною причиною бюджетних скорочень[32]. Її військові витрати у $292 млн. у 2018р. зменшились на 57%, порівняно з максимумом, досягнутим у 2014р.

На тлі описаних вище скорочень, кілька країн Субекваторіальної Африки збільшили військові витрати у 2018р. До них належить Нігерія, друга за витратами в Субекваторіальній Африці, яка вперше за шість років збільшила військові витрати на 18% – до $2 млрд. Нігерія стикається з рядом складних викликів для безпеки, у т.ч. діяльністю Боко Харам[33].

Буркіна-Фасо у 2018р. збільшила військові витрати на 52%, до $312 млн. – це найвище відносне зростання в будь-якій країні світу. Інвестиції у військову техніку та інфраструктуру за 2017р. зросли уп'ятеро. Це пов'язано з участю збройних сил Буркіна-Фасо у спільних силах, створених Групою п'яти держав Сахеля (*G5 Sahel*) для здійснення спільних військових операцій проти войовничих угруповань, таких, як Боко Харам[34].

Америка

Військові витрати в Америці ($735 млрд.) у 2018р. зросли на 4,4%, порівняно з 2017р., але все ще були на 14% нижчими, ніж у 2009р. (таблиці 4.1 і 4.2). Витрати двох країн Північної Америки (Канади і США) складають переважну більшість (91%) показника регіону; на Південну Америку припадало 7,6%, а на Центральну Америку та Карибський басейн – 1,2%. Три з *TOP 15* країн, що витрачають найбільше у світі, знаходяться в Америці: США (1-е місце), Бразілія (12-е місце) і Канада (14-е місце).

Військові витрати Північної Америки у 2018р. склали $670 млрд., що на 4,4% більше, ніж у 2017р. (діаграма 4.3); однак це було на 16% менше за витрати 2009р. Натомість військові витрати у Центральній Америці та Карибському басейні зросли на 39%, а в Південній Америці – на 16% за десятиліття 2009-2018рр. З 2017р. по 2018р. витрати у Центральній Америці та Карибському басейні зросли на 8,8% (до $8,6 млрд.), а в Південній Америці – на 3,1% (до $55,6 млрд.).

[30] Global Witness, *Capture on the Nile* (Global Witness: London, Apr. 2018), pp. 7-8; and Miriri, D., 'Activists accuse South Sudan of using oil cash to fund conflict', Reuters, 6 Mar. 2018.

[31] Beninese Ministry of the Economy and Finance, 'Documents sur les finances publiques', [n.d.].

[32] International Monetary Fund (IMF), 'IMF staff concludes program negotiation mission to the Republic of Congo', Press Release no. 18/137, 19 Apr. 2018; and Elion, C. and Ross, A., 'Congo Republic to cut 2018 spending by 9 pct as growth lags', Reuters, 28 Dec. 2017.

[33] Про конфлікт у Нігерії див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[34] French Ministry for Europe and Foreign Affairs, 'G5 Sahel Joint Force and the Sahel alliance', France Diplomatie, Feb. 2019. Про збройний конфлікт у регіоні Сахеля див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

Усі три країни з найбільшим відносним зростанням військових витрат в Америці у 2018р. знаходились у Центральній Америці та Карибському басейні: Ямайка збільшила витрати на 40%, Домініканська Республіка – на 13%, Мексика – на 10%.

Військові витрати Мексики склали 77% усіх витрат Центральної Америки та Карибського басейну. Її річні військові витрати у 2018р. виросли на 10%, до $6,6 млрд., вперше з 2015р. Понад 10 років Мексика мілітаризувала правоохоронні заходи з протидії наркокартелям, застосовуючи військовослужбовців разом з національною поліцією і жандармерією[35]. Закон про внутрішню безпеку 2017р. формалізував участь військових у поліцейських операціях, але у листопаді 2018р. Національний верховний суд скасував цей закон, знову зробивши використання армії проти наркокартелів незаконним[36]. З огляду на цю подію, майбутня роль збройних сил у боротьбі з наркокартелями виглядає невизначеною.

Головний внесок у загальні військові витрати Південної Америки зробили Бразілія (50%), Колумбія (19%), Чілі (10%) та Аргентина (7,5%). На них разом припадало 87% витрат субрегіону у 2018р. Військові витрати впали лише у двох країнах Південної Америки: Аргентині (на 2,3%) та Венесуелі (див. нижче).

Військові витрати Бразілії у 2018р. зросли на 5,1%, до $27,8 млрд.[37] Це відбулось після зростання на 6,5% у 2017р. Військові витрати зросли, незважаючи на триваючу економічну стагнацію країни та обмеження державних видатків. У 2016р. конституційна поправка запровадила новий фіскальний режим, що обмежує загальні витрати Уряду на 20 років[38]. Але військові витрати не постраждали, на відміну від інших сфер урядового фінансування. У той час як військові витрати Бразілії у 2018р. зросли, загальні витрати на охорону здоров'я та освіту впали на 3,8%[39].

Бразільські військові регулярно беруть участь у поліцейських операціях по всій країні, але фінансування таких операцій не покривається річним державним бюджетом МО. СІПРІ не рахує використання армії в поліцейських заходах як військові витрати і, відповідно, не враховує ці платежі до військових витрат Бразілії (див. докладніший аналіз цієї теми в підрозділі II).

На тлі розгортання економічної, політичної та соціальної кризи у Венесуелі, армія зберігає привілейоване становище під час розподілу державного бюджету[40]. Є свідчення того, що офіційний військовий бюджет має пріоритет перед такими життєво важливими потребами, як освіта, житло

[35] Lee, B., Renwick, D. and Labrador, R. C., 'Mexico's drug war', Backgrounder, Council on Foreign Relations, 24 Jan. 2019; and Imison, P., 'Unleashing the military on Mexico's drug war', *Dissent*, 11 Jan. 2018.

[36] Ley de Seguridad Interior, *Diario Oficiaî de la Federacion*, 21 Dec. 2017; and Deutsche Welle, 'Mexico rules military fight against cartels is unlawful', 16 Nov. 2018.

[37] Rapoza, K., 'This is where Brazil's economy is a failure', *Forbes*, 7 Sep. 2018.

[38] Emenda Constitucional no. 95, 2016, 15 Dec. 2016.

[39] Про бюджет Бразілії див.: Brazilian Ministry of Planning, Development and Management, Federal Budget Secretariat, 'Sistema Integrado de Planejamento e Orçamento', [n.d.].

[40] Melimopoulos, E., 'Venezuela in crisis: How did the country get here?', Al Jazeera, 22 Jan. 2019.

та продовольство[41]. У той час як рівень інфляції у 2018р. вимірювався тисячами відсотків, додаткового фінансування потребували всі урядові сектори. Військовий сектор не лише серед перших отримував додаткові ресурси, але й був серед тих, що отримали найвищі асигнування під час дофінансування[42]. Через жахливу гіперінфляцію, знецінення валюти й ненадійні оцінки ВВП, СІПРІ вперше не оцінював військові витрати Венесуели в поточних чи постійних цінах у доларах США чи як частку ВВП у 2018р.[43] Виходячи з урядового бюджету, військові витрати (у місцевій валюті) впали на 81%, порівняно з 2017р., але це все одно менше за скорочення витрат на житло (97%) та освіту (87%)[44].

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії у 2018р. склали $507 млрд. Це становило 28% світових військових витрат, і п'ять з *TOP 15* країн, що витрачали найбільше у 2018р., знаходяться в цьому регіоні: Китай (2-е місце), Індія (4-е місце), Японія (9-е місце), Південна Корея (10-е місце) та Австралія (13-е місце). У 2018р. витрати зросли на 3,3%, порівняно з 2017р., продовживши безперервну висхідну тенденцію з 1988р. Це єдиний регіон, у якому річне зростання триває постійно з 1988р., і зростання на 46% з 2009р. по 2018р. було найбільшим з усіх регіонів[45]. Зростання відбувалось насамперед завдяки збільшенню витрат Китаю, які у 2018р. склали 49% загальних витрат у регіоні, проти 31% у 2009р. (див. вище).

Суттєве зростання у 2009-2018рр. спостерігалось в усіх чотирьох субрегіонах: Східній Азії – на 54%, Центральній і Південній Азії – на 36%, Південно-Східній Азії – на 33%, Океанії – на 20% (діаграма 4.3). У 2018р. витрати в Центральній і Південній Азії зросли на 4,2%, а в Східній Азії – на 4,1%, продовживши стабільну тенденцію до зростання в обох субрегіонах (з 1992р. в Центральній і Південній Азії і з 1995р. у Східній Азії). Натомість витрати трохи впали у 2018р. у Південно-Східній Азії (на 0,8%) та Океанії (на 2,9%).

Найбільше відносне зростання військових витрат в Азії та Океанії у 2009-2018рр. показали Камбоджа (191%), Монголія (115%) і Бангладеш (102%). Також високе (40-100%) зростання спостерігалось в Індонезії (99%), Китаї (83%), В'єтнамі (76%), Пакистані (73%), Киргизстані (72%), М'янмі (57%), Казахстані (53%) та на Філіппінах (50%). Вісім країн регіону за десятиріччя

[41] Transparencia Venezuela, 'El gobierno aprobo a los militares créditos adicionales que superan el Presupuesto Nacional 2018', 4 July 2018.

[42] Transparencia Venezuela, 'Créditos adicionales aprobados este ano superan en 691% el presupuesto de 2018', 5 June 2018.

[43] У Базі даних військових витрат СІПРІ (посилання 3) подано лише номінальний бюджет у місцевій валюті. Оцінка військових витрат Венесуели в доларах США використана тут для розрахунку регіональних і світових підсумків.

[44] Transparencia Venezuela, 'Una ojeada a la "secreta" Ley de Presupuesto Nacional', 27 Sep. 2018.

[45] За 2009-2018рр. немає даних для Північної Кореї, Туркменістану та Узбекистану, і вони не включені до підсумків для Азії та Океанії. Неповні дані для Таджикистану та М'янми, які в обох випадках свідчать про зростання, включені до підсумків.

зменшили витрати: Афганістан, Бруней, Фіджі, Малайзія, Папуа-Нова Гвінея, Шрі-Ланка, Тайвань і Східний Тімор.

Загальні військові витрати Індії у 2018р. склали $66,5 млрд., враховуючи видатки МО та витрати на кілька великих воєнізованих формувань міністерства внутрішніх справ[46]. У 2017р. Індія обійшла Францію у списку *Top 15*, а в 2018р. випередила і Росію, посівши четверте місце у світі за витратами (таблиця 4.3). Витрати Індії у 2018р. росли п'ятий рік поспіль і були на 3,1% вищими, ніж у 2017р., та на 29% вищими, ніж у 2009р. Незважаючи на це зростання, військовий тягар Індії у 2018р. був чи не на найнижчому рівні з початку 1960-х років: 2,4% ВВП, порівняно з 2,5% у 2017р., і 2,9% у 2009р. Через напруженість і суперництво з Пакистаном та Китаєм індійський Уряд прагне підвищити можливості збройних сил шляхом закупівель нової техніки з-за кордону та від національної оборонної промисловості[47]. Але оскільки більша частина військового бюджету витрачається на заробітну плату, капітальні витрати в останні роки були значно нижчими за рівень, потрібний для виконання оголошених Індією планів закупівель. Звідусіль, у т.ч. від постійного комітету індійського Парламенту з питань оборони, лунали вимоги збільшити військовий бюджет до 3% ВВП[48]. Критики пропонованого збільшення заявляють, що воно нереальне, і що вдосконалення процесів планування та закупівель, а також скорочення чисельності збройних сил вивільнило б кошти для капіталовкладень у межах існуючого бюджету[49].

Військові витрати Японії у 2018р. склали $46,6 млрд., майже не змінившись з 2017р. (на 0,1% менше). З 2009р. витрати зросли на 2,3%, це найнижчі темпи зростання у Східній Азії[50]. Такий же рівень витрат заплановано на період 2019-2023рр.[51] У 2018р. військові витрати Японії склали 0,9%

[46] До цих воєнізованих формувань належать Ассамські стрільці (*Assam Rifles*), Сили безпеки кордону (*Border Security Force*), Поліція індо-тибетського кордону (*Indo-Tibetan Border Police*) та Озброєні прикордонні сили (*Sashastra Seema Bal*). Вони разом налічують майже 1 млн. осіб, порівняно з 1,4 млн. збройних сил МО. International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: Abingdon, 2018), pp. 265-66.

[47] Jaitley, A., Indian Minister of Finance, 'Budget 2018-2019', Speech to the Lok Sabha, 1 Feb. 2018; and Magnus, G., 'Belt and road initiative stokes India-China confrontation', *Nikkei Asian Review,* 27 Feb. 2018. Про суперництво Індії з Пакистаном та інші збройні конфлікти див. у підрозділі III розділу 2 цього видання. Про національну військову промисловість див.: Jackson, S. and Grinbaum, M., 'The Indian arms-production and military services industry', *SIPRI Yearbook 2012* (посилання 9), pp. 239-46. Про закупівлю Індією зброї за кордоном див. у підрозділі III розділу 5 цього видання.

[48] Behera, L. K., 'Examining the feasibility and affordability of raising the share of defence expenditure to three percent of GDP', Institute for Defence Studies and Analyses, Issue Brief, 20 Aug. 2018; Dubey, A. K., 'Top army general: Budget cut in defence dashed our hopes', *Mail Today*, 14 Mar. 2018; and Raghuvanshi, V., 'India's defense budget will rise–but it will get eaten up by personnel costs', *Defense News*, 5 Feb. 2018.

[49] Behera (посилання 48); and Sharma, S., 'Here's how to fix India's defence budget: More allocation, fewer soldiers', *Economic Times*, 22 Jan. 2018.

[50] Дані СІПРІ для Японії не враховують витрат МО на велику берегову охорону, яка вважається цивільним поліцейським формуванням.

[51] Japanese Ministry of Defense, 'Medium term defense program (FY 2019-FY 2023)', 18 Dec. 2018; and Takahashi, K., 'Japan to spend more than USD240 billion on defence over next five years', *Jane's Defence Weekly*, 18 Dec. 2018.

ВВП, і згідно з планами на 2019-2023рр., військовий тягар лишатиметься нижче порогу в 1% ВВП. Цей поріг офіційно існує з 1987р., а неофіційно підтримувався з 1976р. по 1987р.[52] Однак зростаюче відчуття загроз безпеці, насамперед – з боку Китаю та Північної Кореї, а також тиск з боку США викликали в Японії дискусію про збільшення військових витрат такого ж рівня у 2% ВВП, який встановив для своїх членів НАТО[53].

У Південній Кореї з 2000р. триває висхідна тенденція військових витрат. У 2018р. її військові витрати досягли $43,1 млрд., що на 5,1% вище, ніж у 2017р., і на 28% – порівняно з 2009р. Ця сума враховує $850 млн., які вона виплачує США як адресні виплати на покриття вартості присутності 28 500 американських військовослужбовців у Південній Кореї, що еквівалентно 41% всіх витрат, не пов'язаних з особовим складом[54]. Відтоді, як Південна Корея почала робити такі адресні виплати на покриття американських витрат у 1991р., ця сума зростала майже кожен рік[55]. На 2019р. заплановане подальше зростання, але воно все ще менше за суму (втричі більшу), яку вимагає Президент США Д.Трамп[56].

Військові витрати Австралії у 2018р. склали $26,7 млрд. Це на 21% вище, ніж у 2009р., але на 3,1% менше, ніж у 2017р. Військові витрати Австралії, у т.ч. закупівлі основних систем озброєнь, зросли в минулі 10 років, особливо в період 2014-2017рр., у відповідь на відчутне зростання загроз в Азійсько-Тихоокеанському регіоні[57].

Деякі країни Азії та Океанії, що витрачають менше, такі, як Малайзія, Афганістан і Східний Тімор, суттєво скоротили витрати в минулі кілька років.

Попри триваючу напруженість у відносинах із сусідами через права на Південнокитайське море і потужне економічне зростання в останні роки, військові витрати Малайзії – $3,5 млрд. у 2018р. – були на 8,2% нижчими, ніж у 2017р., і на 18% нижчими, ніж у 2009р.[58] Скорочення 2018р. тривало третій рік поспіль і зменшило витрати Малайзії як частку ВВП до найнижчого показника в її історії – 1%. Скорочення здійснюються в рамках спроб зменшити бюджетний дефіцит і борг країни[59].

[52] Nippon.com, 'Japan's defense budget and the 1% limit', 18 May 2018.

[53] Pryor, C. and Le, T., 'Looking beyond 1 percent: Japan's security expenditures', The Diplomat, 3 Apr. 2018; and Kato, M., 'Ruling party panel calls for doubling Japan's defense budget', *Nikkei Asian Review*, 6 June 2018.

[54] Jang, S. Y., 'US-South Korea military negotiations could cost the alliance', East Asia Forum, 13 Feb. 2019.

[55] Jang (посилання 54).

[56] Yonhap News Agency 'US wants S. Korea to pay $1.2 billion for USFK in one-year contract: Source', 23 Jan. 2019; and Jang (посилання 54).

[57] Australian Department of Defence (DOD), *2016 White Paper* (DOD: Canberra, 2016); and Greene, A., 'Australian Defence Force spends over $10 billion on US arms in four years', ABC News, 28 Dec. 2017. Див. також підрозділи II та III розділу 5 цього видання.

[58] Див., наприклад: Tonnesson, S. et al., 'The fragile peace in East and South East Asia', *SIPRI Yearbook 2013*, pp.28-40.

[59] Razak, N., Malaysian Prime Minister and Minister of Finance, 'The 2018 budget speech', 27 Oct. 2017.

Військові витрати Афганістану у 2018р., $198 млн., були на 6,7% вищими, ніж у 2017р., але на 26% меншими, ніж у 2009р. Військовий тягар Афганістану зменшився з 2,1% ВВП у 2009р. до 1% у 2018р. Тривалі скорочення й малий військовий тягар можуть виглядати дивно, враховуючи високу інтенсивність конфлікту між афганським Урядом і заколотниками з Талібану[60]. Однак фінансовий тягар війни в Афганістані здебільшого несуть США, які, за оцінкою, витратили не менше $1-2 трлн. з початку війни у 2001р.[61] За даними МО США, у 2019р. США планують надати $5,2 млрд. на підтримку афганської армії і витратити приблизно $39 млрд. на бойові операції США в Афганістані[62].

Військові витрати Східного Тімору у 2018р. впали на 20%, до $20,6 млн. (що на 63% менше, ніж у 2009р.). Це найнижчий рівень витрат серед усіх держав Азії та Океанії, для яких СІПРІ збирає дані. Таке скорочення частково стало можливим завдяки військовій допомозі, яку надають закордонні донори[63].

Європа

Загальні військові витрати у Європі у 2018р. склали $364 млрд., що на 1,4% вище, ніж у 2017р., і на 3,1% вище, ніж у 2009р. (таблиці 4.1 і 4.2). На Європу припадало близько 20% світових військових витрат, і вона поступалась Америці й Азії та Океанії. П'ять з *TOP 15* країн знаходяться у Європі: Франція (5-е місце), Росія (6-е місце), Велика Британія (7-е місце), Німеччина (8-е місце) та Італія (11-е місце). Чимало країн Центральної і Західної Європи у 2018р. збільшили військові витрати зокрема через відчуття загрози від Росії.

Військові витрати у Західній Європі у 2018р. склали $266 млрд., що становило майже три чверті європейських витрат. Це на 1,4% вище, ніж у 2017р., але на 4,9% нижче, ніж у 2009р. (діаграма 4.3). З 20 держав Західної Європи (не рахуючи мікродержав) лише три скоротили військові витрати у 2018р.: Греція (-3,1%), Франція (-1,4%) та Італія (-1,4%). Найвище зростання спостерігалось в Ірландії (11%), Нідерландах (10%) і Люксембурзі (9,8%).

У номінальних цінах, військовий бюджет Франції не змінився порівняно з 2017р., що означало скорочення на 1,4% в реальних цінах. Однак її військові витрати у $63,8 млрд. у 2018р. були на 1,6% вищими, ніж у 2009р. У 2014-2018рр. військові витрати Франції зросли на 9,3%, після падіння на 7,1% у 2009-2014рр. З 2014р. зростання військових витрат Франції визначається витратами на військові операції за кордоном і на велику військову

[60] Про збройний конфлікт в Афганістані див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[61] Sahadi, J., 'The financial cost of 16 years in Afghanistan', CNN Business, 22 Aug. 2017; Amadeo, K., 'Afghanistan war cost, timeline and economic impact', The Balance, 2 Jan. 2019; and Crawford, N. C., 'United States budgetary costs of the post-9/11 wars through FY2019: $5.9 trillion spent and obligated', Brown University, Watson Institute for International and Public Affairs, 14 Nov. 2018.

[62] Thomas, C., *Afghanistan: Background and US Policy in Brief,* Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R45122 (US Congress, CRS: Washington, DC, 26 Feb. 2019), p. 10.

[63] Australian Department of Defence (DOD), *Defence Economic Trends in the Asia-Pacific 2018* (DOD: Canberra, Dec. 2018), pp. 26-27.

операцію всередині країни (*Opération Sentinelle*) після терактів у Парижі 7-9 січня та 13 листопада 2015р.[64]

Як мінімум з початку 2010-х років значна частина додаткових витрат на незаплановані французькі військові операції фінансувалась з бюджету інших міністерств за принципом "міжміністерської солідарності". Це домовленість, за якою всі міністерства погодились виділяти якусь частку свого бюджету для швидкого реагування на катастрофічну подію, наприклад, теракт чи аварію на атомній електростанції у Франції, або для незапланованої військової операції за кордоном (наприклад, військової інтервенції чи миротворчої операції)[65]. Єдиним бенефіціаром цієї домовленості було МО. Воно отримувало кошти від інших міністерств на покриття додаткових витрат на французькі військові операції за кордоном кілька років: 35% цих витрат надходили з бюджету МО, а інші міністерства вносили 65%. Однак у 2018р. ця практика змінилась, і тепер МО має оплачувати всю додаткову вартість французьких військових операцій[66].

Військові витрати Великої Британії з 2017р. по 2018р. зросли на 1%, до $50 млрд. Однак за 2009-2018рр. британські військові витрати впали на 17% в реальних цінах (таблиця 4.3). Після різкого падіння в перші роки цього десятиліття, з 2015р. військові витрати – більш-менш стабільні. Велика Британія реалізує довгострокову програму модернізації основних систем озброєнь, що враховує, зокрема дорогі атомні підводні човни[67]. Незмінні військові бюджети останніх п'яти років і зміни у британській економіці перед можливим виходом Великої Британії з ЄС викликають сумніви у здатності Великої Британії оплатити ці системи, які мають надійти на озброєння десь у 2030-х роках[68].

Німеччина, третя за військовими витратами у Західній Європі, у 2018р. збільшила військові витрати на 1,8%, до $49,5 млрд., що на 9% вище, ніж у 2009р. Це становить 1,2% ВВП. Німецький Уряд у 2016р. вирішив, що Німеччина має відігравати більшу роль у світовій безпеці та має суттєво збільшити свої військові витрати. Уряд заявив про довгострокову мету досягти цілі НАТО – 2% ВВП на оборону, але не встановив чітких термінів[69]. У 2018р. Міністр оборони Урсула фон дер Ляєн (*Ursula von der Leyen*) заявила,

[64] French Court of Auditors, *Les opérations extérieures de la France 2012-2015*, Submission to the Senate Finance Committee (Cour des Comptes: Paris, Oct. 2016), p. 7; Agence France-Presse, 'L'opération "Sentinelle " en question après l'attaque à Levallois', *Le Monde*, 10 Aug. 2017; and Agence France-Presse, 'Les attaques du 13 novembre 2015 sont sans précédent en France', *Libération*, 14 Nov. 2015.

[65] French National Assembly, 'Projet de loi de finance rectificative pour 2018', 7 Nov. 2018, p.139.

[66] Loi no. 2018-1104 du 10 décembre 2018 de finances rectificative pour 2018, *Journal Officiel de la République Française,* 11 Dec. 2018.

[67] Про британські плани нових атомних підводних човнів див. у підрозділі III розділу 6 цього видання.

[68] Mills, C. and Dempsey, N., *The Cost of the UK's Strategic Nuclear Deterrent,* Briefing Paper no. 8166 (House of Commons Library: London, 22 Jan. 2019); Wolf, M., 'Known unknowns to help the UK budget for Brexit', *Financial Times*, 18 Oct. 2018; and Chalmers, M., 'UK defence and the 2018 budget', Royal United Services Institute (RUSI), 30 Oct. 2018.

[69] German Ministry of Defence (MOD), *Weissbuch 2016 Zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr* (MOD: Berlin, June 2016).

що ця довгострокова мета залишається реальною, але поточне завдання – збільшити військові витрати до 1,5% ВВП до 2025р.[70]

Сумарні військові витрати Центральної Європи у $28,3 млрд. склали лише 7,8% військових витрат всієї Європі. У 2018р. витрати субрегіону зросли на 12%, порівняно з 2017р., і на 35%, порівняно з 2009р. Зростання військових витрат значною мірою відбулось через зростаюче відчуття загрози з боку Росії[71]. Кілька країн субрегіону показали найвище відносне зростання військових витрат у Європі з 2009р. Польща, яка наразі витрачає найбільше у Центральній Європі (41% загальної суми), збільшила військові витрати на 48% у 2009-2018рр. Румунія, друга за витратами в субрегіоні, збільшила військові витрати на 112%. У Литві витрати за десятиліття зросли найбільше: на 156%.

Військові витрати у Східній Європі у 2018р. склали $69,5 млрд., що на 1,7% менше, ніж у 2017р., але на 29% вище, ніж у 2009р. Це був другий рік поспіль падіння військових витрат Східної Європи після стабільного зростання з 1998р. Однак лише дві країни субрегіону – Молдова і Росія – зменшили свої військові витрати. Військовий тягар чотирьох східноєвропейських країн – Вірменії, Азербайджану, Росії та України – доволі високий, 3,8-4,8%, що значно вище за середньосвітовий рівень (2,1%) і рівень усіх інших європейських країн.

Військові витрати Росії у 2018р. склали $61,4 млрд., що становило майже 88% всіх витрат субрегіону. Вони містять витрати на російські воєнізовані формування (Росгвардію та Прикордонну службу), на які припадає 9,2% загальної суми. Виконання в Росії масштабного плану військової модернізації, розпочатого у 2010р., обумовлювало значне щорічне зростання військових витрат до 2016р.[72] Але після піку в 2016р., військові витрати Росії впали на 19% у 2017р. і ще на 3,5% у 2018р. У номінальних цінах у національній валюті Росія у 2018р. виділяла на військові цілі на 0,8% менше, ніж у 2017р. Таким чином, реальне падіння у 2018р. можна пояснити інфляцією у 2,8%. Скорочення 2018р. зменшило військовий тягар з 4,2% ВВП у 2017р. до 3,9% у 2018р., тобто до рівня 2014-2015рр. і 2009р. (таблиця 4.3). Росія планує збільшити військові витрати приблизно на 4% у 2019р. і підтримувати їх на цьому рівні у 2020р.[73] У 2018р. частка витрат на закупівлю озброєнь у загальному бюджеті залишалась високою – близько 40% усіх військових витрат. У 2019-2021рр. сума, виділена на закупівлю озброєнь, має дещо скоротитися

[70] German Bundestag, 'Wehretat steigt in diesem Jahr auf mehr als 38 Milliarden Euro an', 5 July 2018.

[71] Pezard, S. et al., 'European Relations with Russia: Threat Perceptions, Responses and Strategies in the Wake of the Ukrainian Crisis' (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2017), pp. 5-29.

[72] Про переглянутий план на 2017-2027рр. див.: Connolly, R. and Boulegue, M., *Russia's New State Armament Programme: Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027* (Chatham House: London, May 2018); and Luzin, P., 'Russia's GPV-2017 State Arms Programme', Riddle, 18 Apr. 2018. Про перші роки виконання початкового плану на 2010-2020рр. див.: Perlo-Freeman, S., 'Russian military expenditure, reform and restructuring', *SIPRI Yearbook 2013* (посилання 58), pp. 142-45.

[73] Cooper, J., 'Russian military expenditure in 2017 and 2018, arms procurement and prospects for 2019 and beyond', Changing Character of War Centre, University of Oxford, Feb. 2019.

в реальних цінах, але оскільки скорочення військового бюджету в цілому має бути ще більшим, то частка на закупівлі у загальному бюджеті зросте[74].

В Україні збройний конфлікт триває з початку 2014р.[75] Її військові витрати у 2018р. склали $4,8 млрд., що на 21% більше, ніж у 2017р., і на 53% – ніж у 2013р. Перед зростанням у 2018р. два роки поспіль відбувалось невелике скорочення. Зміни у 2017р. можна пояснити триваючою реформою збройних сил України, у т.ч. закупівлею техніки[76], але частка закупівель у загальних витратах у 2018р. лишалась нижчою за 15%[77].

Триваючий збройний конфлікт у Нагірному Карабаху між Вірменією та Азербайджаном був головним чинником зростання військових витрат в обох країнах у 2018р.[78] Військові витрати Азербайджану у 2018р. склали $1,7 млрд., що на 6,2% більше, ніж у 2017р., тоді як Вірменія збільшила військові витрати на 33%, до $609 млн. Зростання у Вірменії збільшило її військовий тягар з 3,8% ВВП у 2017р. до 4,8% у 2018р. – найвищого рівня після здобуття країною незалежності у 1991р. Обидві країни запланували подальше зростання на 2019р.[79]

Близький Схід

СІПРІ не надає оцінки близькосхідних військових витрат з 2014р. через брак даних чотирьох країн: Катару, Сирії, ОАЕ і Ємену. Судячи з відомих нинішніх великих закупівель зброї та рівня військових витрат у попередні роки, Катар та ОАЕ мають значний рівень військових витрат.

Загальні сумарні військові витрати у 2018р. 11 країн, для яких є дані, склали $145 млрд.[80] Загальні витрати цих країн зростали щороку з 2009р. по 2015р., після чого суттєво впали у 2016р. Нафта є важливим джерелом доходу кількох країн регіону з найбільшими військовими бюджетами, і падіння цін на нафту у 2014р. виглядає головною причиною цього зменшення[81]. Витрати знову зросли у 2017р., але впали на 1,9% у 2018р.

На Близькому Сході знаходяться дві з *TOP 15* країн, що витрачали найбільше у 2018р.: Саудівська Аравія (3-е місце) і Туреччина (15-е місце).

[74] Cooper (посилання 73).

[75] Про збройний конфлікт в Україні див. у підрозділі IV розділу 2 цього видання.

[76] *Defense Express,* 'Ukraine's Ministry of Defense 2018 budget approved at $3.1b', 26 Mar. 2018; and Wezeman, S. T. and Kuimova, A., 'Ukraine and Black Sea Security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

[77] Витрати на закупівлі склали 21% з $3,1 млрд. бюджету збройних сил, але це менше за 15% загальних військових витрат України за визначенням СІПРІ, що враховує також витрати на виплату військових пенсій і на воєнізовані формування.

[78] Про конфлікт у Нагірному Карабаху див. у підрозділі IV розділу 2 цього видання.

[79] ARKA News Agency, 'Armenia's defense budget to grow by 26.6% in 2019', 6 Nov. 2018; and Trend News Agency, 'Azerbaijan to increase spending on defense, national security', Azernews, 23 Oct. 2018.

[80] 11 країн, охоплених оцінкою: Бахрейн, Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Туреччина і Саудівська Аравія. У 2014р. на ці 11 країн припадало 87% регіональної суми.

[81] Tian, N. and Lopes da Silva, D., 'Debt, oil price and military expenditure', *SIPRI Yearbook 2018*, pp. 171-78.

Саудівська Аравія витрачає на військові цілі найбільше в регіоні, за оцінкою – усього $67,6 млрд. у 2018р. (таблиця 4.3). Її військовий тягар у 2018р. становив 8,8% ВВП і був найвищим у світі[82]. У структурі її військових витрат у 2009-2018рр. відбулось кілька змін. Після початкового зростання на 72% з 2009р. до максимуму у 2015р. витрати впали на 28% у 2016р., коли падіння цін на нафту призвело до падіння урядових надходжень. У 2017р. спостерігалось менше зростання (на 11%), а потім – знов падіння на 6,5% у 2018р.

У 2009-2018рр. військові витрати Туреччини зросли на 65% і досягли $19 млрд. Лише у 2018р. вони зросли на 24%, що було найвищим зростанням військових витрат серед *ТОР 15*. Військовий тягар у 2018р. виріс на 0,4 в.п. до 2,5% ВВП. Військовий тягар Туреччини у 2018р. був майже на 40% вищим, ніж у 2015р., коли він впав до мінімального, але знаходився на тому ж рівні, що й у 2009р. Швидко зростало фінансування закупівлі озброєнь. Фонд підтримки оборонної промисловості (спеціальний фонд, з якого оплачуються різноманітні проекти, пов'язані з виробництвом і закупівлею зброї) збільшив свій бюджет на 77%, порівняно з 2016р. – до $4,2 млрд. у 2018р.[83] Зростання військових витрат також збіглося з великою військовою операцією Туреччини проти курдських збройних угруповань у Сирії[84].

За наявності даних ОАЕ, імовірно, увійшли б до числа *Top 15* у 2018р. Остання наявна оцінка військових витрат ОАЕ – $22,8 млрд. (у поточних цінах у доларах США) у 2014р., коли вони посідали друге місце за військовими витратами в регіоні. Імовірно, військові витрати ОАЕ у 2018р. мають той же порядок або навіть вищі, оскільки вони брали участь у великих військових операціях у Ємені, чого не було у 2014р., зберігали військову присутність у Лівії, як і в 2014р., та імпортували великі обсягти зброї, як і в 2014р.[85]

Військові витрати Ізраїлю у 2018р. склали $15,9 млрд., що на 0,7% більше, ніж у 2017р. Після максимуму 2015р., пов'язаного з військовими операціями 2014р. у секторі Газа, військові витрати Ізраїлю зменшились на 13% у 2016р. і на 1% у 2017р. Пославшись на збільшення загроз і зростання економіки, Прем'єр-міністр Ізраїлю Б.Нетаньяху у 2018р. оголосив плани збільшення об'єднаного бюджету Сил оборони Ізраїлю та розвідслужб на 0,2-0,3%

[82] Wezeman, P. D., 'Saudi Arabia, armaments and conflict in the Middle East', SIPRI Topical Backgrounder, 14 Dec. 2018.

[83] Turkish Ministry of Finance, General Directorate of Budget and Fiscal Control, *2019 Yili Butge Gerekgesi* (Ministry of Finance: Ankara, Oct. 2018), p. 348. Про військові витрати та воєнну політику Туреччини див.: Wezeman, S. T. and Kuimova, A., 'Turkey and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018.

[84] Про роль Туреччини у конфлікті в Сирії та її конфлікт з курдами див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[85] United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on Yemen, S/2019/83, 25 Jan. 2019; and United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Resolution 1973 (2011), S/2018/812, 5 Sep. 2018. Про роль ОАЕ у збройному конфлікті в Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання. Про їх імпорт зброї див. у підрозділі III розділу 5 цього видання.

ВВП у наступні роки[86]. Це оцінюється у додаткові $1,1 млрд. щороку до об'єднаного бюджету цих відомств у 2018р.[87] Оскільки розбивка запланованого зростання бюджету не надавалась, його вплив на військові витрати залишається невідомим.

До 2014р. військові витрати Ірану стабільно зменшувались, загалом на 30%, порівняно з максимумом 2006р. Далі відбувалось зростання військових витрат на 32% до 2017р. Але у 2018р. військові витрати знову впали на 9,5% (до $13,2 млрд.), оскільки іранська економіка вступила в період рецесії, а інфляція зросла з 10% у 2017р. до 30% у 2018р.

Дані військових витрат кількох інших країн Близького Сходу невідомі, а ще кількох – дуже непевні. Це ілюструють три приклади.

В умовах заплутаної і тривалої громадянської війни військові витрати Ємену не відомі[88], однак Національна армія Ємену, підпорядкована міжнародно визнаному Уряду, за повідомленнями, обмежена у фінансах[89]. Крім того, ці урядові сили та воєнізовані формування, формально підконтрольні Уряду, отримували фінансування й техніку від ОАЕ, хоча їх вартість невідома[90]. Таке фінансування мало б враховуватись у військових витратах ОАЕ.

Оман кілька років був країною з найбільшим військовим тягарем у світі, але СІПРІ на основі нової інформації скоригував свої оцінки військових витрат Оману в бік зменшення. Міністерство фінансів Оману та Центральний банк Оману публікують річні документи, що містять дані бюджету "оборони та безпеки" та фактичні витрати, а також військові витрати, що містять видатки на поліцію, митницю та інші служби, які не підпадають під визначення військових витрат СІПРІ. Частка бюджету оборони й безпеки, що витрачається на ці невійськові заходи, невідома. Але виходячи з відкритих даних про розмір збройних сил і поліції, СІПРІ зараз оцінює, що військові витрати складають приблизно 75% бюджету оборони й безпеки. Це дає оцінку військового тягаря Оману у 8,2% ВВП у 2018р., і він залишається другим у світі того року.

Військові витрати Єгипту ($3,1 млрд.) у 2018р., були на 7,3% нижчими, ніж у 2017р., і на 20% нижчими, ніж у 2009р. Зменшення військових витрат принаймні частково пояснюється знеціненням єгипетського фунту на 78% з 2016р. по 2017р. та рівнем інфляції у 21% у 2018р. Однак залишається неясним, як військові витрати Єгипту можуть падати, коли країна здійснює великі військові операції на Сінайському півострові та реалізує програми закупівлі основних систем озброєнь[91]. Можливо, дані бюджету, оприлюднені

[86] Israeli Ministry of Foreign Affairs, 'PM Netanyahu presents "2030 Security Concept" to the Cabinet', 15 Aug. 2018.

[87] Amit, H., 'Reversing policy, Netanyahu seeks long-term rise in defense spending', *Haaretz*, 16 Aug. 2018.

[88] Про конфлікт у Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[89] United Nations, S/2019/83 (посилання 85), para. 49.

[90] United Nations, S/2019/83 (посилання 85), paras 52-54; and El Yaakoubi, A., 'UAE builds up Yemen regional army but country fragments', Reuters, 3 May 2017.

[91] Про збройний конфлікт у Єгипті див. у підрозділі V розділу 2 цього видання. Про імпорт зброї Єгиптом див.: SIPRI Arms Transfers Database.

Урядом, містять не всі військові витрати. Як варіант, закупівля озброєнь Єгиптом може частково фінансуватись за рахунок іноземної військової допомоги. США надають Єгипту велику військову допомогу з 1975р.; у 2018р. вона склала $1,2 млрд., як і в більшість минулих 10 років[92]. Значну фінансово-економічну допомогу Єгипту надає Саудівська Аравія. Повідомлялось, що вона враховує фінансову підтримку закупівлі зброї Єгиптом, у т.ч. замовлення двох нових фрегатів у 2018р.[93], однак жодна з двох країн це офіційно не підтвердила.

[92] Sharp, J. M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 7 June 2018), pp 19-24; and Lee, M., 'US to release $1.2 billion in military aid to Egypt', Associated Press, 9 Sep. 2018.

[93] Eleiba, A., 'Sea power: The significance of Egypt's Mistral deal', Ahram Online, 4 Oct. 2015; Murphy, M., 'Thyssen-Krupp soll Fregatten für Ägypten bauen', *Handelsblatt*, 7 Nov. 2011; and Cabirol, M., 'L'Arabie Saoudite bloque le contrat des corvettes Meko A200 en Egypte', *La Tribune*, 5 Nov. 2018.

II. Прозорість військових витрат

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Прозорість військових витрат уряду виконує кілька функцій. На міжнародному рівні вона слугує інструментом зміцнення довіри у галузі безпеки. На національному рівні – це ключовий елемент належного врядування, адекватного менеджменту військових витрат і підзвітності уряду[1].

У цьому підрозділі спочатку розглядається зниження участі у міжнародному механізмі прозорості у 2018р.: Звіті ООН про військові витрати. Далі на національному рівні розглядається, скільки урядів оприлюднили дані про свої військові витрати, і як відрізняються ці дані. У якості прикладу розглянута бразільська практика використання МО витрат на невійськові цілі. Хоча використання армії для вирішення невійськових безпекових завдань не ідеальне, Бразілія належним чином фіксує ці витрати у загальнодоступних документах. Таким чином, це приклад належної прозорості, що допомагає розрізняти військові та невійськові витрати.

Звітність в ООН

У 1980р. ГА ООН вирішила видавати річну доповідь на основі добровільного повідомлення всіма країнами-учасницями ООН даних про військові витрати. Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures*) має сприяти довірі між державами у військовій сфері, збільшити передбачуваність військової діяльності, знизити ризик військового конфлікту та підвищити обізнаність громадськості у питаннях роззброєння[2].

Звітність була найвищою у 2002р., коли до неї долучилась 81 держава[3]. У 2017р. лише 42 зі 193 країн-учасниць ООН надали інформацію про військові витрати у 2016р., а в 2018р. участь ще більше впала: лише 36 держав надали звіти про військові витрати у 2017р.[4] Не було звітів за 2017р. від жодної країни Африки та від трьох з п’яти країн світу, що найбільше

[1] Наприклад: Bromley, M. and Solmirano, C., *Transparency in Military Spending and Arms Acquisition in Latin America and the Caribbean,* SIPRI Policy Paper no. 31 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2012), pp. 1-5.

[2] United Nations, General Assembly, Group of Governmental Experts to Review the Operation and Further Development of the United Nations Report on Military Expenditures, A/72/293, 4 Aug. 2017, para. 2.

[3] United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on the Operation and Further Development of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures, A/66/89, 14 June 2011, p. 26; and UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), Military expenditures database.

[4] United Nations, General Assembly, ‘Objective information on military matters, including transparency of military expenditures’, Report of the Secretary-General, A/73/154, 12 July 2018. У звіті перелічене 31 подання. До березня 2018р. було подано ще 5 звітів; 2 з них (Індії та Перу) були включені до електронної бази даних ООН (посилання 3), а 3 (Канади, Китаю і Франції) ще не включені до бази даних. UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), Personal correspondence, 15 Mar. 2019. Про звітність у 2017р. див.: Tian, N., Lopes da Silva, D. and Wezeman, P. D., ‘Transparency in military expenditure data’, *SIPRI Yearbook 2018,* p. 180.

витрачали на військові цілі: США, Саудівської Аравії та Росії. Інформацію надали лише сім із *TOP 15* країн, що витрачали найбільше у 2017р.: Китай, Франція, Індія, Німеччина, Італія, Канада і Туреччина.

Раз на два роки ГА ООН ухвалює резолюцію, що закликає кожну державу-члена ООН надати Генеральному секретарю ООН звіт про військові витрати. В останній резолюції, ухваленій у грудні 2017р., Генерального секретаря просили (через Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*) надіслати державам-членам анкету, щоб визначити їх пріоритети у прозорості військових витрат, причини незвітування ООН та шляхи покращення звітності[5]. На липень 2018р. лише дев'ять держав (Китай, Чехія, Фінляндія, Угорщина, Ямайка, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Швейцарія і Туреччина) надали відповіді, хоча зміст цих відповідей не публікувався[6]. Відсутність відповідей від більшості великих держав, які не надали звітів, викликає питання, чи призведе ця спроба зібрати думки до відповідей, потрібних, щоб реанімувати Доповідь ООН про військові витрати в якості інструменту міжнародної довіри у військових питаннях.

Прозорість військових витрат на національному рівні

Національна звітність – це процес, у рамках якого держава публікує інформацію про військові витрати в офіційних урядових документах. Така прозорість є важливим елементом демократичної підзвітності та належного врядування. Важливо допомогти парламентам і громадянському суспільству зрозуміти, як витрачається військовий бюджет, і впливати на бюджетні рішення[7].

Зі 168 країн, військові витрати яких намагався оцінити СІПРІ, відповідні дані були знайдені для 155[8]. Для 150 з них дані були отримані з офіційних урядових документів. Для п'яти держав, де офіційних урядових повідомлень знайти не вдалось, дані були отримані з інших джерел, таких, як повідомлення Міжнародного валютного фонду (МВФ) чи газетні повідомлення з посиланням на урядову інформацію[9]. Інформація про 29 держав-членів НАТО є як у звітах, що їх публікує НАТО, так і в документах, оприлюднених національними урядами; СІПРІ збирає дані з обох цих джерел.

Для 150 країн, для яких дані були отримані з урядових повідомлень, звітність в урядових публікаціях була дуже різною за повнотою урядових

[5] UN General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Resolution 72/20, 4 Dec. 2017, A/RES/72/20, 11 Dec. 2017, para. 8(c). Анкета доступна за адресою United Nations, A/72/293 (посилання 2), annex 1.

[6] United Nations, A/73/154 (посилання 4), para. 7.

[7] Наприклад: Tian, N., Wezeman, P. and Yun, Y., *Military Expenditure Transparency in Sub-Saharan Africa*, SIPRI Policy Paper no. 48 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2018), pp.18-19.

[8] 13 держав, для яких СІПРІ не зміг отримати інформації про військові витрати у 2018р.: Куба, Джібуті, Еритрея, Гвінея-Бісау, Північна Корея, Лаос, Лівія, Катар, Сирія, Таджикистан, Туркменістан, ОАЕ та Ємен. Із 155 країн, для яких є дані, три мали нульові військові витрати: Коста-Ріка, Ісландія і Панама. З практичних міркувань СІПРІ не збирає дані військових витрат для деяких найменших держав.

[9] Ці п'ять країн – Бруней, Ефіопія, М'янма, Узбекистан і В'єтнам.

Врізка 4.1. Визначення, джерела й методи

Головна мета даних військових витрат СІПРІ – надати зрозуміле мірило масштабу фінансових ресурсів, які споживають військові.

Хоча брак достатньо деталізованих даних ускладнює одноманітне застосування загального визначення військових витрат до всіх країн, СІПРІ використовує наступне визначення в якості орієнтиру. Там, де це можливо, дані військових витрат містять усі поточні та капітальні витрати на: (*а*) збройні сили, у т.ч. миротворчі сили; (*б*) міністерства оборони та інші урядові відомства, задіяні в оборонних проектах; (*в*) воєнізовані формування, якщо вважається, що їх готують та оснащують для військових операцій; та (*г*) військову діяльність у космосі. Ці дані мають враховувати видатки на особовий склад (до яких входять зарплати військового та цивільного персоналу, пенсії військовослужбовців і соціальні послуги для персоналу), експлуатацію та технічне обслуговування, закупівлі, військові НДДКР, а також військову допомогу (у військових витратах країни-донора). Цивільна оборона та поточні витрати на попередню військову діяльність, такі, як пенсії ветеранам, демобілізація, конверсія, утилізація озброєнь і участь військових у невійськовій діяльності (наприклад, поліцейській), виключаються, якщо є деталізовані дані.

На практиці неможливо застосувати це визначення до всіх країн, і в багатьох випадках СІПРІ обмежується використанням наданих національних даних. Таким чином, пріоритет надається обранню єдиного визначення протягом певного часу для кожної країни для забезпечення послідовності в часі, а не коригуванню цифр за окремі роки відповідно до спільного визначення. У світлі цих складнощів, дані військових витрат краще використовувати для порівняння з плином часу, але вони можуть бути менш придатними для детального порівняння різних країн.

Дані СІПРІ відображають офіційні дані, що їх повідомляють національні уряди. Ці дані містяться в офіційних публікаціях, таких, як бюджетні документи, статистика державних фінансів, звіти національних ревізійних служб і відповіді урядів на анкети, що їх надсилає СІПРІ, або у звітах, що їх публікує ООН, МВФ і НАТО, яким держави надають дані про свої військові витрати. У деяких випадках первісних документальних урядових джерел немає (оскільки, наприклад, вони не викладаються в Інтернеті); але деякі витяги з цих документів можуть міститись у газетних повідомленнях.

Як правило, СІПРІ вважає національні дані точними, якщо немає переконливої інформації про протилежне. Оцінки роблять насамперед тоді, коли висвітлення офіційних даних не відповідає визначенню СІПРІ або коли немає послідовних даних за весь звітний період.

бюджетів, легкістю доступу до звітів та рівнем деталізації. Наведені нижче приклади з Субекваторіальної Африки ілюструють ці відмінності[10].

Повнота означає, що уряд повідомляє як про військовий бюджет, так і про фактичні витрати на військову діяльність. У найбільш прозорих випадках надається початковий бюджет, можливо, переглянутий бюджет, а також прикінцевий документ, де показані фактичні витрати. Деякі країни (наприклад, Нігерія і Судан) публікують лише початковий бюджет, тоді як інші (наприклад, Гана та ПАР) надають усі три типи документів. Коли надаються і бюджетні дані, і фактичні витрати, це дозволяє депутатам парламентів і громадськості оцінити потенційне неосвоєння коштів чи перевитрати і спитати про причини будь-яких розбіжностей. Перевитрати або невикористання коштів можуть свідчити про погане виконання бюджету або

[10] Ці приклади взяті з: Tian, Wezeman and Yun (посилання 7).

про зміни в оборонній політиці чи у застосуванні збройних сил. Наприклад, зміна початкового бюджету протягом року є нормальною практикою для країн, втягнутих у збройний конфлікт.

Подібні відмінності спостерігаються у доступності та рівні деталізації звітів на національному рівні. Деякі країни (наприклад, Буркіна-Фасо та Малі) мають легкодоступні урядові веб-сайти з бюджетними документами, які містять детальну розбивку військових витрат по категоріях. В інших випадках (наприклад, Есватіні та Гамбії) веб-сайтів або нема, або вони важкодоступні, а коли документ знайдено, виявляється, що в ньому один рядок загальних військових витрат.

Прозорість військових витрат вимагає не лише оприлюднення даних про витрати МО, але й достатньої деталізації цієї публічної інформації про витрати інших урядових відомств, щоб з'ясувати, чи містять вони витрати на військову діяльність (див. врізку 4.1). Наприклад, може бути важко визначити, скільки країна витрачає на воєнізовані формування, які часто підпорядковуються міністерству внутрішніх справ. Інші приклади коштів на військову діяльність, що ховаються в інших статтях державного бюджету, або яких узагалі немає в оприлюдненому державному бюджеті, містять витрати міністерств освіти чи промисловості на військові науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, позики міністерства фінансів на військові закупівлі та військові пенсії, якими розпоряджаються позабюджетні пенсійні фонди.

З іншого боку, буває важко визначити, яка частина видатків міністерства оборони витрачається на невійськову діяльність. Вона може містити, наприклад, використання військових сил і засобів для операції з ліквідації наслідків катастроф чи для виконання поліцейських функцій. Ці задачі часто важко вирізнити у загальному військовому бюджеті, але коли такі дані є, вони дають цінну інформацію про різні ролі військових і складний характер оцінки військових витрат. Щоб проілюструвати це, наступний приклад показує, як бразільські військові отримують спеціальне фінансування для виконання завдань, які зазвичай виконує поліція.

Витрати Бразілії на виконання поліцейських функцій військовими

За офіційними даними, збройні сили Бразілії з 1992р. 135 разів залучалися до виконання поліцейських функцій[11], відомих як "операції із забезпечення правопорядку" (*garantia da lei e da ordem*, *GLO*). За даними МО, операції *GLO* передбачають застосування військовослужбовців на території Бразілії насамперед для підтримання громадського порядку, з дозволом на обмежене застосування сили у разі необхідності[12].

[11] Brazilian Ministry of Defence (MOD), Head of Joint Operations, 'Historico de GLO', 16 Jan. 2019.

[12] Brazilian Ministry of Defence (MOD), Joint Staff of the Armed Forces, *Garantia da lei e da ordem* (MOD: Brasilia, 2013), p. 14.

Правовою основою для операцій *GLO* і їх фінансування є Додатковий закон №97 від 1999р., змінений у 2004р. і 2010р.[13] Операції *GLO* здійснюються винятково за прямим наказом Президента. Вони здійснюються, коли звичайні інструменти забезпечення законності вичерпані; військовим тимчасово надаються повноваження виконувати поліцейські функції до нормалізації ситуації[14]. Для запиту операції *GLO* губернатор штату має офіційно визнати, що невійськові інструменти безпеки, такі, як поліція чи національна гвардія, "недоступні, відсутні або неадекватні для штатного виконання своєї конституційної місії"[15]. Тоді губернатор просить федеральної допомоги, яку може схвалити лише Президент. Застосування збройних сил Бразілії для проведення операцій *GLO* має відбуватись винятково у небезпечних ситуаціях. Однак це не завжди так: 28% операції *GLO* з 1992р. по 2019р. були спрямовані на забезпечення безпеки публічних заходів, і лише 17% були спрямовані проти заворушень у містах[16].

У рамках *GLO* збройні сили забезпечували безпеку під час Конференції ООН зі сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро у 2012р., візиту папи Франциска у 2017р. та міжнародних спортивних заходів, таких, як Кубок світу з футболу у 2014р. Є підстави вважати, що звернення до військових у випадку таких повсякденних подій, коли немає прямої загрози громадському порядку, знецінює важливість *GLO*. Можливо, цілям *GLO* більше відповідало використання військових у спробі покінчити з наркобандами в Ріо-де-Жанейро (1994-1995рр.) та Ріу-Гранді-ду-Норті (2017р.) та з неконтрольованим насильством в Еспіриту-Санту (2017р.)[17]. У випадку Ріо-де-Жанейро, де поліція бореться з пов'язаним з наркотиками насильством з початку 1990-х років, операція *GLO* містила спільні дії з поліцією під час надзвичайного стану, щоб витіснити або схопити наркобанди та інші озброєні злочинні угруповання[18].

Як і за звичайної практики фінансування заходів, не запланованих первісним військовим бюджетом, здійсненням та фінансуванням операцій *GLO* займається виконавча влада без нагляду з боку Конгресу. Гроші на ці операції не передбачені у звичайному військовому бюджеті, а виділяються додатково

[13] Lei Complementar no. 97 de 9 de Junho de 1999, *Diario Oficial,* 10 June 1999; Lei Complementar no. 117 de 2 de Setembro de 2004, *Diario Oficial*, 3 Sep. 2004; and Lei Complementar no.117 de 25 de Agosto de 2010, *Diario Oficial*, 26 Aug. 2010. Операції *GLO* передбачені Статтею 142 бразільської Конституції 1988р.; попередні конституції теж містили подібні положення. Mathias, S. K. and Guzzi, A. C., 'Autonomia na lei: As forças armadas nas constituições nacionais', *Revista Brasileira de Ciências Sociais*, vol. 25, no. 73 (June 2010), pp. 41-57.

[14] Lei Complementar no. 97 (посилання 13), Article 15.

[15] Lei Complementar no. 97 as amended in 2004 (посилання 13), Article 15, para. 3.

[16] Brazilian Ministry of Defence (посилання 11).

[17] BBC News, 'Brazil police strike: Wives lead resistance in Espirito Santo', 11 Feb. 2017; and Forte, J., 'Brazil authorizes national forces in three states for 180 days', *Rio Times*, 21 Feb. 2017.

[18] Samset, I., '*For the Guarantee of Law and Order*'. *The Armed Forces and Public Security in Brazil*, Chr. Michelsen Institute (CMI) Working Paper no. 2014:11 (CMI: Bergen, 2014), pp. 11-13; and Gurmendi, A., 'The military intervention in Rio de Janeiro and human rights', Opinio Juris, 22 Oct. 2018. У лютому 2018р. Президент М.Темер передав обов'язки поліції штату Ріо-де-Жанейро федеральному Уряду через кризу громадської безпеки. Однак це не була операція *GLO*, а коштами на це втручання (за оцінкою, понад 800 млн. реалів) розпоряджались не військові. Londono, E. and Darlington, S., 'Brazil's military is put in charge of security in Rio de Janeiro', *New York Times*, 16 Feb. 2018.

протягом року. Деякі заходи *GLO* – нетривалі та не дорогі, в інших заходах були задіяні велике число військовослужбовців і багато техніки, вони тривали понад рік і коштували значну суму. Наприклад, операція *São Francisco* у фавелі Маре (*Maré*) в Ріо-де-Жанейро тривала з квітня 2014р. до червня 2015р. і коштувала майже 450 млн. реалів ($200 млн.)[19].

49 операцій *GLO* у 2009-2018рр. разом коштували 2,4 млрд. реалів ($1 064 млн.). Найбільші витрати були у 2014р. – 559 млн. реалів ($238 млн.) (таблиця 4.5).

Точна деталізація ресурсів, виділених військовим на виконання поліцейських функцій, є важливим аспектом прозорості військових витрат, і повний облік допомагає покращити контроль за виділенням державних ресурсів. Витрати на операції *GLO* не підпадають під визначення військових витрат СІПРІ, оскільки вони стосуються поліцейських функцій. Однак застосування військових для виконання поліцейських функцій практикується у багатьох країнах, у т.ч. Бельгії, Франції, Індонезії, Італії, Киргизстані та Мексиці (про випадок Франції див. підрозділ I). Бразілія подає свої витрати на такі поліцейські операції окремо від військового бюджету, але багато інших країн цього не роблять. Така деталізація дає цінну інформацію про військову діяльність та про фінансування невійськової діяльності збройних сил. Дослідники, громадянське суспільство й політики мають наводити приклад Бразілії як взірець доброї практики.

Частота, з якою бразільським військовим наказують виконувати поліцейські функції, розмиває чітку межу між ролями військових і поліції. Велика частина громадянського суспільства Бразілії вже вважає застосування збройних сил у поліцейських операціях нормою[20]. Прозорість витрат на ці операції показує, як застосування військових для виконання поліцейських функцій відволікає скудні економічні ресурси від більш довгострокових і менш силових варіантів, таких, як подолання економічної нерівності чи вирішення фінансових проблем, з якими можуть стикатись штати Бразілії.

Висновки: Підвищення прозорості військових витрат

Є багато шляхів підвищити прозорість військових витрат. На міжнародному рівні більше держав могли б надавати дані для Доповіді ООН про військові витрати. На національному рівні, хоча майже всі країни активно інформують про військові бюджети в офіційних відкритих документах, вони могли б підвищити повноту і якість своєї звітності.

Поділ військових бюджетів на військову і невійськову діяльність є важливим кроком до підвищення прозорості військових витрат. Застосування військ для невійськової діяльності практикується як у розвинутих країнах, так і в тих, що розвиваються. Як показує приклад Бразілії, відокремлення

[19] G1, ‘Forças Armadas assumem ocupaçâo de 15 comunidades da Maré, Rio’, 5 Apr. 2014. Якщо не зазначено інше, всі цифри наводяться у поточних цінах у доларах США чи реалах.

[20] Наприклад: Estarque, M., ‘72% dos moradores do estado do Rio querem prorrogar intervenção federal’, *Folha de São Paulo*, 7 Sep. 2018.

Таблиця 4.5. Асигнування збройним силам Бразілії для проведення операцій з підтримання правопорядку у 2009-2018рр.

	Кількість операцій *GLO*	Асигнування військовим на *GLO*		
		У поточних цінах, млн. реалів	У поточних цінах, $ млн.	У постійних цінах (2017р.), $ млн.
2009	0	. .	. .	. .
2010	6	180	102	88,2
2011	8	408	244	187
2012	6	205	105	89,3
2013	3	446	207	183
2014	8	559	238	216
2015	2	6,7	2,0	2,4
2016	4	66,5	19,1	21,6
2017	7	334	105	105
2018	5	152	41,6	46,1
Разом	**49**	**2 358**	**1 064**	**938**

GLO – garantia da lei e da ordem (забезпечення правопорядку).

Джерело: Brazilian Ministry of Defence, Head of Joint Operations, 'Efetivos e custos de GLO (2010-2019)', 16 Jan. 2019.

фінансування невійськової діяльності від військової підвищує точність даних військових витрат. Оскільки витрати на невійськову діяльність не повинні враховуватись у військових витратах, військові витрати країн, які не розділяють їх, можуть бути завищені.

Крім того, операції *GLO* Бразілії привертають увагу до питання, чи слід використовувати збройні сили для підтримання внутрішньої безпеки, чим традиційно займається поліція. Це призводить не лише до розмивання ролей військових і поліції, але й до розмивання їх можливостей та структур[21]. Прозорість фінансування цих заходів є маленьким кроком до розділення функцій військових і поліції.

[21] Easton, M. et al. (eds), *Blurring Military and Police Roles* (Eleven International Publishing: The Hague, 2010), pp.79-110; and Samset (посилання 18).

5. Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері їх виробництва

Загальний огляд

Обсяги міжнародних поставок основних озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зросли на 7,8% і досягли найвищої позначки після завершення холодної війни (підрозділ I). Це зростання продовжує стабільну висхідну тенденцію, що триває з початку 2000-х років.

У 2014-2018рр. на п'ять найкрупніших постачальників – США, Росію, Францію, Німеччину та Китай – припадало 75% загальносвітового обсягу експорту. З 1950р. США та Росія (до 1992р., Радянський Союз) постійно були найкрупнішими постачальниками і разом із західноєвропейськими експортерами історично очолювали Top 10 постачальників (підрозділ II).

У 2014-2018рр. Азія та Океанія були головним регіоном-отримувачем основних озброєнь – 40% світового обсягу імпорту. На Близький Схід припадало 35%. Експорт озброєнь до Близького Сходу у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 87%. Натомість експорт озброєнь до всіх інших регіонів за цей період зменшився: до Америки – на 36%, до Європи – на 13%, до Азії та Океанії – на 6,7%, і до Африки – на 6,5%. П'ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь були Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія та Алжир, на які разом припадало 35% загального імпорту (підрозділ III).

Відповідно до тенденції останніх років, позитивних змін в офіційній публічній прозорості поставок озброєнь у 2018р. було мало (підрозділ IV). Кількість держав, які повідомляли про експорт та імпорт для Реєстру звичайних озброєнь ООН (United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA), залишалася на дуже низькому рівні; в національних і регіональних механізмах звітності значних змін не відбулося. Мірою збільшення кількості держав, що ратифікували Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT), зростає й кількість тих, що виконують договірні зобов'язання повідомляти про експорт та імпорт. Проте частка країн-учасниць ДТЗ, що надавали звіти, у 2018р. зменшувалася.

Дані СІПРІ про поставки озброєнь не відбивають їх фінансової вартості, але багато країн-експортерів озброєнь публікують дані про фінансову вартість свого експорту (підрозділ V). На відміну від інших підрозділів про поставки озброєнь, де надаються дані за 2018р., у підрозділі V наводяться дані за 2017р., оскільки це останній рік, за який є дані. На основі цих даних СІПРІ оцінює загальну вартість світової торгівлі озброєннями у 2017р. не менше $95 млрд.

Крім того, у цьому розділі розглядаються події у світовій військовій промисловості (включно з китайськими компаніями) та подається загальний огляд змін серед найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (підрозділ VI). У підрозділі VI розглядаються події 2017р., оскільки це останній рік, за який є дані. Загальні продажі компаніями, що потрапили до Тор 100, у 2017р. склали $398 млрд., що на 2,5% більше, ніж у 2006р. Загальне зростання продажу озброєнь Тор 100 у 2017р. пояснюється зростанням витрат на закупівлю озброєнь кількома державами, зокрема США та Росією, а також кількома державами, що беруть участь у збройних конфліктах, особливо на Близькому Сході.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА

I. Світові тенденції поставок озброєнь у 2018р.[1]

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА,
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2014-2018рр. був на 7,8% вищим, ніж у 2009-2013рр.[2] Це продовжує стабільну висхідну тенденцію, що триває з початку 2000-х років (діаграма 5.1).

Найвищий обсяг поставок за будь-який п'ятирічний період, охоплений даними СІПРІ, спостерігався в 1980-1984рр. Після цього обсяг поставок падав і до 2000-2004рр. був на 56% меншим за максимум. Загальна сума за останній п'ятирічний період (2014-2018рр.) була на 52% вищою, ніж у 2000-2004рр., і найвищою з 1989-1993рр. – п'ятирічного періоду, коли завершилася холодна війна. Однак загальна сума за 2014-2018рр. все ще була на 33% нижчою за загальну суму 1980-1984рр.

Експорт озброєнь до Близького Сходу у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 87%, а частка регіону у світовому експорті зросла з 20% до 35%. Це була вища частка, ніж у будь-якому з восьми п'ятирічних періодів з 1979-1983рр. по 2014-2018рр. (таблиця 5.1). Експорт до всіх інших регіонів (Африка, Америка, Азія та Океанія, Європа) у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., скоротився, а їх частки у світовому експорті також відповідно зменшилися. У 2014-2018рр. Азія та Океанія залишалися регіоном з найкрупнішими обсягами імпорту (40%).

П'ятьма найкрупнішими експортерами у 2014-2018рр. були США, Росія, Франція, Німеччина та Китай (підрозділ II). П'ятьма найкрупнішими імпортерами були Саудівська Аравія, Індія, Єгипет, Австралія та Алжир (підрозділ III).

Склад групи найкрупніших експортерів з часом залишається доволі стабільним. З 1950р., першого року, охопленого Базою даних про поставки озброєнь (*Arms Transfers Database*), СІПРІ зафіксував 131 "суб'єкта" (128 держав, два недержавні збройні угруповання та одну міжнародну організацію), які поставляли основні озброєння хоча б в одному році. Однак з 1950р. по 2018р. лише дев'ять з них мали частку в 1% чи більше загальносвітового обсягу: США, Радянський Союз (Росія), Велика Британія, Франція,

[1] Якщо не зазначене інше, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому розділі взята з Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2019р. База даних містить дані про поставки основних озброєнь з 1950р. по 2018р. Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок, у т.ч. продажу, ліцензійного виробництва, допомоги, передачі в дар та оренду. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ застосовує вартісний тренд-індикатор (BTI, *trend-indicator value*, *TIV*). BTI є кращим показником обсягу міжнародних поставок озброєнь, оскільки грунтується на оцінці спроможностей озброєнь, а не їх фінансовій вартості. Визначення основних озброєнь і опис BTI та його розрахунку див. у врізці 5.1. Дані у цьому розділі можуть відрізнятися від даних у попередніх випусках *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Бази даних.

[2] З метою згладжування річних коливань обсягів поставок озброєнь та отримання більш стабільних оцінок СІПРІ порівнює послідовні багаторічні періоди – як правило, п'ятирічні. Для визначення тенденцій поставок за тривалі періоди застосовується змінний середній показник за п'ять років.

Таблиця 5.1. Імпорт основних озброєнь та світова частка у 1979-2018рр., за регіонами та субрегіонами

Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися з підсумковою величиною через округлення.

Регіон-отримувач	1979-1983	1984-1988	1989-1993	1994-1998	1999-2003	2004-2008	2009-2013	2014-2018
Африка	15	7,0	3,7	2,8	5,1	6,9	9,0	7,8
Північна Африка	11	2,3	2,1	1,1	2,2	2,7	5,3	5,9
Субекваторіальна Африка	4,4	4,7	1,6	1,7	2,9	4,1	3,8	1,9
Америка	9,7	9,9	7,5	8,5	8,8	11	10	6,2
Північна Америка	1,7	4,6	4,0	4,0	4,0	4,1	4,5	-
Центральна Америка та Карибський басейн	2,2	1,4	0,7	0,6	0,7	0,5	-	-
Південна Америка	5,8	3,8	2,8	3,9	4,0	6,1	5,3	2,4
Азія та Океанія	21	29	38	41	46	40	47	40
Центральна Азія	-	-	-	0,2	0,4	0,3	0,7	1,6
Східна Азія	7,8	11	18	23	24	20	11	10
Океанія	0,9	1,8	1,6	1,5	4,0	2,5	3,8	4,8
Південна Азія	7,2	12	14	7,5	12	11	21	14
Південно-Східна Азія	5,4	3,5	3,8	8,1	5,2	5,9	11	9,4
Європа	25	24	26	18	20	21	14	11
Центральна Європа	10	10	5,6	1,5	1,9	4,6	1,4	-
Східна Європа	1,8	3,3	1,5	0,3	0,3	1,1	1,7	-
Західна Європа	13	11	19	16	18	15	10	-
Близький Схід	27	29	25	30	20	21	20	35
Інші	1,2	1,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	0,1

"–" – поставок не було.

Примітка: З метою згладжування річних коливань обсягів поставок озброєнь та отримання більш стабільних оцінок СІПРІ порівнює послідовні п'ятирічні періоди.

До "інших" належать міжнародні організації, недержавні суб'єкти, розташовані в більш ніж одному регіоні, а також невизначені отримувачі, які не можуть бути прив'язані до конкретного регіону.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на березень 2019р.

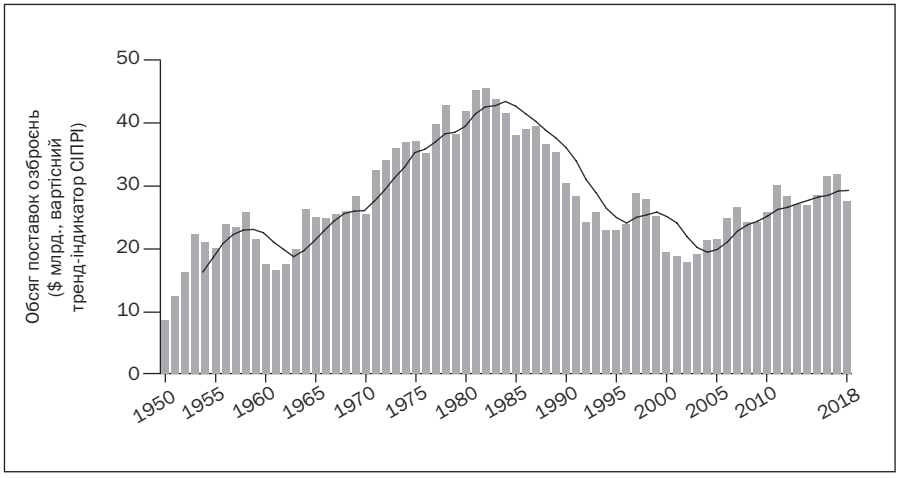

Діаграма 5.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2018рр.

Примітка: стовпчики показують щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у врізці 5.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на березень 2019р.

Німеччина, Китай, Італія, Чехословаччина та Нідерланди. Лише 27 з них мали частку в 0,1% чи більше за цей період.

Лише 16 держав опинялися у *Top 10* експортерів як мінімум в одному з 13 п'ятирічних періодів (з 1954-1958рр. по 2014-2018рр.). П'ять з них були в *Top 10* експортерів більш ніж у половині п'ятирічних періодів. Лише шість – США, Радянський Союз (Росія), Велика Британія, Франція, Китай та Італія – були в *Top 10* експортерів в усі 13 п'ятирічних періодів, а Німеччина постійно була в *Top 10* з 1959-1963рр.

У 2009-2018рр. СІПРІ визначив 77 держав-постачальників основних озброєнь. 13 з них мали частку в 1% чи більше загальносвітового експорту озброєнь у цей період, а 30 – частку в 0,1% чи більше. Лише 11 держав були в *Top 10* у 2009-2013рр. або 2014-2018рр. Дев'ять з цих 11 – були в *Top 10* в обох п'ятирічних періодах. Усі дев'ять – мають розвинуту оборонну промисловість або часто експортують значні обсяги вживаних основних озброєнь. У вісьмох із дев'яти – є компанії, присутні в *Top 100* компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг; відомо, що в дев'ятій державі, Китаї, також є компанії, які мали б бути внесені до *Top 100* за наявності повних даних про них (підрозділ VI)[3].

США та Росія (до 1992р. Радянський Союз) з великим відривом залишаються з 1950р. двома найкрупнішими експортерами, відповідно, з 35% та

[3] Хоча як мінімум 10 китайських компаній, за оцінкою, мають продажі озброєнь, які мали б забезпечити їм місце у *Top 100 СІПРІ*, вони наразі не внесені до неї, оскільки дані про них за період, охоплений Базою даних СІПРІ про оборонну промисловість, є неповними.

Врізка 5.1. Методологія

База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним угрупованням упродовж 1950-2018рр. Оновлені дані щорічно публікуються в *Щорічниках СІПРІ* та інших виданнях СІПРІ.

Визначення СІПРІ "поставки" охоплює продаж, ліцензії на виготовлення, допомогу, безоплатну передачу озброєнь, більшість кредитів та договорів оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути лише: збройні сили, воєнізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

У Базі даних СІПРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (*а*) більшість літальних апаратів (в т.ч. безпілотні); (*б*) більшість броньованих машин; (*в*) артилерія калібру ≥100 мм; (*г*) засоби виявлення (радари, сонари, пасивні електронні датчики); (*д*) зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; (*е*) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; (*є*) більшість кораблів; (*ж*) двигуни для військової авіації та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; (*з*) більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки; (*и*) розвідувальні супутники; (*і*) системи дозаправки в повітрі; (*ї*) корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнові озброєння.

У випадках, коли датчик, двигун, башта, система дозаправки або морська гармата (категорії *г*, *ж*, *з*, *і*, *ї*) встановлені на платформі (транспортному засобі, літаку або кораблі), до Бази даних вносяться лише вироби, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value*, *TIV*). Обчислення ВТІ базуються на відомій ціні типових зразків озброєнь і характеризує передачу військових потенціалів – але не фінансову вартість поставлених озброєнь.

31% загальносвітового обсягу в період 1950-2018рр. Вони залишились безперечно найкрупнішими експортерами й після завершення холодної війни у 1991р.

Група найкрупніших імпортерів є більш різноманітною і зазнала більше змін, ніж група найкрупніших експортерів. СІПРІ з 1950р. визначив 255 суб'єктів (202 держави, 48 недержавних збройних угруповань і п'ять міжнародних організацій), які отримували основні озброєння принаймні впродовж одного року. 26 з них отримували озброєння в усі роки (1950-2018рр.), а ще три держави, що були утворені чи здобули незалежність після 1950р., отримували основні озброєння всі роки свого існування. 33 отримувачі мали частку в 1% чи більше загальносвітового імпорту у 1950-2018рр., а 84 – частку в 0,1% чи більше.

34 держави були в *Top 10* імпортерів як мінімум в одному з 13 п'ятирічних періодів з 1954-1958рр. по 2014-2018рр. Лише п'ять із них були в *Top 10* імпортерів більш ніж у половині п'ятирічних періодів. Жодна держава не була в *Top 10* імпортерів у всіх п'ятирічних періодах.

У 2009-2018рр. СІПРІ визначив 183 держави-імпортери основних озброєнь. 27 із них мали частку в 1% чи більше загальносвітового імпорту озброєнь, а 77 – 0,1% чи більше. 14 держав були в *Top 10* у 2009-2013рр. чи 2014-2018рр. Шість із них були в *Top 10* в обох п'ятирічних періодах.

II. Події у групі постачальників у 2018р.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУЇМОВА,
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У 2014-2018рр. СІПРІ визначив 67 держав-постачальників основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими постачальниками в цей період були США, Росія, Франція, Німеччина та Китай. У 2014-2018рр. на них разом припадало 75% загального експорту основних озброєнь (таблиця 5.2). Ті ж п'ять держав складали *Top 5* і в 2009-2013рр., коли на них припадало 74% загального експорту. Але, оскільки загальний обсяг поставок у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився, то *Top 5* у 2014-2018рр. експортувала на 10% більше озброєнь, ніж у 2009-2013рр. Суттєво зріс експорт озброєнь зі США, Франції і Німеччини, значно менше – з Китаю, а експорт озброєнь з Росії зменшився. США та Росія з великим відривом були найкрупнішими експортерами у 2014-2018рр. – на них разом припадало 56% світового експорту. На 25 найкрупніших експортерів озброєнь у 2014-2018рр. припадало 99% світового експорту озброєнь.

Держави за межами Північної Америки та Європи відіграють незначну роль у світовому експорті озброєнь – 13% загального експорту основних озброєнь у 2014-2018рр. З 25 найкрупніших держав-постачальників озброєнь у 2014-2018рр. 17 розташовані в Північній Америці та Європі, три – в Азії та Океанії, три – на Близькому Сході, по одній – в Африці та Південній Америці (таблиця 5.2)[1]. Така концентрація постачальників у євроатлантичному регіоні характерна для всього періоду, охопленого Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь (1950-2018рр.). Багато держав, що є серед *Top 25* у 2014-2018рр., були там і в попередні періоди.

Сполучені Штати Америки

США були найкрупнішим експортером основних озброєнь у п'ятирічний період 2014-2018рр., як і в будь-якому п'ятирічному періоді після завершення холодної війни. Їх експорт основних озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 29%, а частка в загальному експорті зросла з 30% до 36%. Відрив США від усіх інших експортерів збільшився. Якщо у 2009-2013рр. експорт озброєнь зі США був на 12% вищим, ніж з Росії – другого найкрупнішого експортера озброєнь у цей період, – то у 2014-2018рр. – уже на 75%.

На Близький Схід у 2014-2018рр. припадало 52% експорту озброєнь зі США (таблиця 5.3), далі йшли Азія та Океанія (30%), Європа (11%), Америка (4,2%) та Африка (2,9%). Американський експорт озброєнь до Близького Сходу у 2014-2018рр. виріс на 134%, порівняно з 2009-2013рр.

[1] Докладніше про регіональне охопленні СІПРІ див. сторінку *Arms Transfers Database* сайту СІПРІ, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>.

Також збільшився американський експорт озброєнь до Африки (на 26%), але зменшився експорт озброєнь до Азії та Океанії (-16%), Європи (-8,1%) та Америки (-4,8%).

У 2014-2018рр. США постачали основні озброєння щонайменше до 98 держав. Це значно більша кількість експортних напрямків, ніж у будь-якого іншого постачальника. У 2014-2018рр. США також поставили невелику кількість легких броньованих машин і протитанкових ракет силам повстанців у Сирії. Лише 10 із 50 найкрупніших імпортерів озброєнь у світі у 2014-2018рр. не розміщували замовлень і не отримували основних озброєнь від США.

Найкрупнішим отримувачем американських озброєнь у 2014-2018рр. з великим відривом була Саудівська Аравія, на яку припадало 22% американського експорту. Це у 2,8 рази більше за поставки до Австралії, другого найкрупнішого отримувача американських озброєнь (таблиця 5.4). Експорт до Саудівської Аравії у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 474% (включно з 56 бойовими літаками *F-15SA*). Експорт американських озброєнь до Саудівської Аравії, імовірно, залишатиметься потужним ще принаймні п'ять років, оскільки існують великі невиконані замовлення, зокрема, ще на 98 бойових літаків *F-15SA*. У Конгресі США занепокоєння з приводу участі Саудівської Аравії у війні в Ємені, і зокрема її гуманітарних наслідків, спонукало групу законодавців з обох партій подати в жовтні 2018р. законопроект про припинення поставок американських озброєнь до Саудівської Аравії[2]. Стурбованість США цілями та поведінкою Саудівської Аравії посилилася ще більше через вбивство журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі[3]. Жовтневий законопроект не був ухвалений, але він виявив значний і зростаючий поділ у Конгресі та між Конгресом і Адміністрацією з питань поставок озброєнь Саудівській Аравії[4]. Наприкінці 2018р. в Сенат внесли для обговорення ще один законопроект про скорочення підтримки та поставок озброєнь коаліції в Ємені на чолі із Саудівською Аравією, який був схвалений 13 грудня 2018р.[5]

США експортують широкий перелік основних озброєнь. 53% американського експорту у 2014-2018рр. припадало на авіаційну техніку (таблиця 5.5). Її експорт складався з різних типів літальних апаратів, але переважали бойові літаки – 24% усього американського експорту основних озброєнь у 2014-2018рр. Загалом США поставили 252 сучасні бойові літаки до 14 країн, у т.ч. 83 бойові літаки *F-35* восьми країнам. США також поставили 56 бойових літаків *F-15SA* Саудівській Аравії і вісім – Сінгапуру, 12 *F-16C* – Єгипту, 36 – Іраку та 12 – Оману.

[2] Bartz, D., 'US lawmakers consider bill to ban arms sales to Saudi Arabia', Reuters, 24 Oct. 2018.

[3] Див., наприклад: BBC News, 'Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death', 11 Dec. 2018.

[4] Abramson, J., 'Senate bucks Trump's Saudi approach', Arms Control Today, Jan./Feb. 2019.

[5] Williams, A., 'Senators prepare to tackle US support for Saudi action in Yemen', Financial Times, 5 Dec. 2018; Edmondson, C. and Savage, C., 'House votes to halt aid for Saudi Arabia's war in Yemen', New York Times, 13 Feb. 2019. Про конфлікт у Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

Таблиця 5.2. *Top 50* найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2014-2018рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших постачальників (державних і недержавних суб'єктів) основних озброєнь у 2014-2018рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів поставок. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СІПРІ. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися з підсумковою величиною через округлення.

Місце			Обсяг експорту ($ млн., ВТІ)			
2014-2018	2009-2013[a]	Постачальник	2018	2014-2018	Частка у 2014-2018 (%)	Зміни, порівняно з 2009-2013 (%)
1	1	США	10 508	52 480	*36*	*29*
2	2	Росія	6 409	30 064	*21*	*-17*
3	5	Франція	1 768	9 948	*6,8*	*43*
4	3	Німеччина	1 277	9 324	*6,4*	*13*
5	4	Китай	1 040	7 633	*5,2*	*2,7*
6	6	Велика Британія	741	6 171	*4,2*	*5,9*
7	7	Іспанія	1 188	4 692	*3,2*	*20*
8	10	Ізраїль	707	4 517	*3,1*	*60*
9	9	Італія	611	3 366	*2,3*	*-6,7*
10	11	Нідерланди	369	3 064	*2,1*	*16*
11	13	Південна Корея	1 083	2 577	*1,8*	*94*
12	8	Україна	224	1 951	*1,3*	*-47*
13	15	Швейцарія	243	1 443	*1,0*	*20*
14	20	Туреччина	364	1 405	*1,0*	*170*
15	12	Швеція	134	1 003	*0,7*	*-62*
16	14	Канада	84	816	*0,6*	*-33*
17	16	Норвегія	64	714	*0,5*	*-12*
18	26	ОАЕ	113	510	*0,3*	*103*
19	34	Чехія	64	486	*0,3*	*472*
20	18	Білорусь	56	469	*0,3*	*-26*
21	22	Австралія	38	453	*0,3*	*3,9*
22	17	ПАР	149	450	*0,3*	*-35*
23	24	Бразілія	111	352	*0,2*	*21*
24	23	Фінляндія	68	297	*0,2*	*-9,1*
25	41	Португалія	3	256	*0,2*	*457*
26	30	Йорданія	–	227	*0,2*	*19*
27	40	Індія	46	217	*0,1*	*343*
28	53	Індонезія	15	196	*0,1*	*2 338*
29	39	Болгарія	7	182	*0,1*	*225*
30	33	Данія	27	115	*0,1*	*22*
31	19	Узбекистан	–	102	*0,1*	*-84*
32	31	Сінгапур	–	97	*0,1*	*-33*
33	28	Іран	–	87	*0,1*	*-58*
34	38	Сербія	–	71	*<0,05*	*21*
35	25	Польща	21	67	*<0,05*	*-75*
36	29	Австрія	5	66	*<0,05*	*-66*
37	54	Словаччина	12	63	*<0,05*	*1 160*
38	21	Бельгія	16	58	*<0,05*	*-87*

Місце			Обсяг експорту ($ млн., ВТІ)			Зміни, порівняно з 2009-2013 (%)
2014-2018	2008-2012[a]	Постачальник	2018	2014-2018	Частка у 2014-2018 (%)	
39	. .	Греція	–	30	*<0,05*	. .
40	. .	Єгипет	–	30	*<0,05*	. .
41	. .	Чілі	<0,05	20	*<0,05*	. .
42	35	Нова Зеландія	6	17	*<0,05*	*-77*
43	51	Малайзія	–	15	*<0,05*	*<0,05*
44	. .	Киргизстан	–	14	*<0,05*	. .
45	32	Ірландія	–	13	*<0,05*	*-87*
46	. .	Грузія	–	13	*<0,05*	. .
47	47	Бруней	–	12	*<0,05*	*-50*
48	58	Колумбії	–	10	*<0,05*	. .
49	. .	Еквадор	2	8	*<0,05*	. .
50	. .	Оман	–	7	*<0,05*	. .
		17 інших	15	113	*0,1*	. .
		Усього	**27 588**	**146 291**	**. .**	***7,8***

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; “–” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ про постачання озброєнь стосуються фактичних поставок. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 5.1.

[a] Місця держав у 2009-2013рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2014* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на березень 2018р.

Виходячи з обсягу наявних замовлень, можна дійти висновку, що в осяжному майбутньому бойові літаки залишаться головним товаром американського експорту озброєнь. Так, у 2018р. Японія і Бельгія вирішили закупити 105 і 34 бойових літаків *F-35*, відповідно; Словаччина замовила 14 *F-16V*. До кінця 2018р. було замовлено чи планувалося замовити загалом 891 сучасний американський бойовий літак. Більшість з них – *F-35*, і їх поставка дедалі більше впливає на обсяги американського експорту. Наразі налагоджене їх повномасштабне виробництво, а постачання літаків як збройним силам США, так і на експорт, зростає. У 2017р. було виготовлено 66 *F-35*, 30 з них – на експорт. У 2018р. виготовили 91 літак, а до 2023р. річне виробництво має сягнути 160 одиниць[6]. Модернізовані варіанти попередніх модифікацій бойових літаків також продовжують продавати у великих кількостях, що засвідчив згаданий вище продаж у 2018р. *F-16V* Словаччині та пропозиція 114 або й більше *F-16V* Індії, що передбачає розгортання в Індії

[6] Lockheed Martin, ‘Pentagon and Lockheed Martin deliver 300th F-35 aircraft’, Press release, 11 June 2018.

Таблиця 5.3. *Top 10* найкрупніших постачальників основних озброєнь і регіони-отримувачі у 2014-2018рр.

Наведені відсотки загального обсягу експорту постачальника до кожного регіону призначення за п'ятирічний період у 2014-2018рр. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Підсумкові величини можуть не дорівнювати 100% через округлення.
Докладніше про регіональне охоплення СІПРІ див. сторінку *Arms Transfers Database* сайту СІПРІ, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>.

Регіони-отримувачі	Постачальник									
	США	Росія	Франція	Німеччина	Китай	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Італія	Нідерланди
Африка	2,9	17	8,5	7,3	20	1,4	0,8	1,1	12	6,6
Північна Африка	2,5	14	6,8	7,2	11	1,2	-	-	10	5,9
Субекваторіальна Африка	0,4	2,6	1,7	0,1	8,8	0,1	0,8	1,1	2,3	0,7
Америка	4,2	1,4	8,7	11	4,0	4,3	9,1	10	9,5	31
Південна Америка	1,1	1,0	4,7	3,6	3,8	2,5	2,2	3,3	7,7	4,0
Азія та Океанія	30	60	29	30	70	29	60	61	21	20
Центральна Азія	0,1	4,2	1,1	0,5	3,7	-	2,6	<0,05	1,2	1,1
Східна Азія	13	15	6,7	20	-	7,5	2,1	2,7	0,1	-
Океанія	8,0	-	3,5	0,8	-	0,6	42	0,1	4,8	-
Південна Азія	5,5	29	10	1,2	52	8,4	0,3	46	8,1	0,9
Південно-Східна Азія	3,9	12	8,0	7,7	14	13	13	12	7,2	18
Європа	11	5,8	9,4	27	0,2	5,9	0,1	25	15	15
Європейський Союз	8,7	<0,05	8,9	26	0,2	5,8	0,1	7,5	11	14
Близький Схід	52	16	44	25	6,1	59	29	1,8	43	28
Інші	<0,05	-	-	-	-	-	0,6	0,6	0,2	-

". ." – 0; <0.05 – від 0 до 0,05.

Примітка: До "інших" належать міжнародні організації, недержавні суб'єкти, розташовані в більш ніж одному регіоні, а також невизначені отримувачі, які не можуть бути прив'язані до конкретного регіону.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на березень 2019р.

повноцінної місцевої виробничої лінії[7]. Крім того, Ізраїль у 2018р. оголосив про плани закупівлі 20-25 *F-15IA*[8].

На керовані ракети у 2014-2018рр. припадало 19% загального обсягу експорту озброєнь США. Цей експорт складався з поставки 400 крилатих і 124 балістичних ракет – обидва типи дальністю від 250 до 400 км – а також близько 36 500 протитанкових ракет і 53 500 керованих бомб.

США вже багато років є головним постачальником систем протиракетної оборони. У 2009-2018рр. США поставляли системи *Patriot PAC-3* Кувейту, Катару, Саудівській Аравії, Південній Кореї, Тайваню та ОАЕ. Системи *THAAD* наземного базування постачалися до ОАЕ. У 2017-2018рр. Польща, Румунія та Швеція замовили системи *Patriot PAC-3*, Саудівська Аравія – систему *THAAD*, а Японія – додаткові ракети *SM-3*, а також вирішила закупити дві системи *AEGIS Ashore* наземного базування для протидії імовірній загрозі від балістичних ракет Північної Кореї, які можуть бути оснащені ядерними боєголовками[9].

Політика експорту озброєнь США у 2018р.

Запекла конкуренція з іншими країнами на міжнародному ринку озброєнь спонукає американські компанії лобіювати менш обмежувальну політику експорту озброєнь США, простіший і швидший процес видачі експортних дозволів. Вони зустріли певне розуміння в Адміністрації Президента Б.Обами, яка започаткувала процес перегляду і спрощення системи експортного ліцензування для пришвидшення ухвалення рішень[10]. Адміністрація Д.Трампа продовжила цей процес і у 2018р. також вжила заходів із прискорення рішень за програмою продажу військової техніки за кордон (*Foreign Military Sales*, *FMS*)[11]. Інші заходи з підвищення конкурентоспроможності передбачають зниження зборів із закордонних покупців за обслуговування Урядом США контрактів *FMS*[12]. Одночасно Адміністрація Д.Трампа стала

[7] Gould, J., 'With F-16 buy, Slovakia "cutting off" Russian hardware', Defense News, 18 Nov. 2018; Singh, S., 'Washington lets Delhi know: Buy our F-16s, can give Russia deal waiver', Indian Express, 20 Oct. 2018.

[8] Fishman, A., 'IAF to supplement F-35 stealth jets with upgraded F-15 IA', Ynet News, 19 Nov. 2018.

[9] Kelly, T. and Kubo, N., 'Japan to buy US radar for missile-defense system', Japan Times, 1 July 2018; Hornung, J.W., 'Japan's Aegis Ashore defense system', The RAND Blog, 20 Aug. 2018. Див. також підрозділ IX розділу 6 цього видання.

[10] Fergusson, I.F. and Kerr P.K., The US Export Control System and the Export Control Reform Initiative, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41916 (US Congress, CRS: Washington, DC, updated 5 Mar. 2019); Seligman, L., 'Trump's push to boost lethal drone exports reaps few rewards', Foreign Policy, 6 Dec. 2018.

[11] Програма продажу військової техніки за кордон (*FMS*) – це міжурядові продажі озброєнь США іноземній державі, в яких Уряд США діє як посередник між американською промисловістю та іноземною державою під час обговорення, підписання та виконання контракту. Tucker, P., 'Pentagon is speeding up arms exports to Saudi Arabia, other allies', Defense One, 23 May 2018.

[12] Виконання контрактів *FMS* для іноземних покупців організовує Управління військового співробітництва МО США (*Defense Security Cooperation Agency*, *DSCA*). Forrester, C., 'US auditors target DSCA administration charges', Jane's Defence Weekly, 8 Aug. 2018, p.22. Загальний огляд системи *FMS* див.: US Government Accountability Office (GAO), Foreign Military Sales: Financial Oversight of the Use of Overhead Funds Needs Strengthening, GAO-18 553 (GAO: Washington, DC, July 2018).

менш прискіпливою в експортних рішеннях з метою підтримки американського експорту в конкуренції з іншими державами, зокрема Росією і Китаєм, які, на думку США, використовують менш обмежувальну політику експорту озброєнь[13]. Адміністрація Д.Трампа певною мірою виправдовувала ці зміни, наголошуючи на прямих економічних здобутках від експорту озброєнь у вигляді фінансових надходжень та створення робочих місць у США[14]. Прикладом такого нового підходу стало пом'якшення на початку 2018р. американських правил експорту безпілотних літальних апаратів (БЛА, *unmanned aerial vehicles*, *UAVs*) та бойових безпілотних літальних апаратів або ж озброєних дронів (ББЛА, *unmanned combat aerial vehicles*, *UCAVs*), однією з цілей якого було підвищення конкурентоспроможності США, порівняно з іншими постачальниками, зокрема Китаєм (див. нижче)[15]. За словами одного американського урядовця, нові правила "мінімізують нами ж самими створені бюрократичні та адміністративні перешкоди конкурентоспроможності США на світових аерокосмічних ринках"[16].

Подією, яка потенційно може вплинути на відносини США з їх покупцями та союзниками більшою мірою, ніж усі, згадані раніше, стала спроба США останніми роками скористатися своїм домінуванням в експорті озброєнь як інструментом зовнішньої політики, погрожуючи зупинити поставки американської техніки чи компонентів до держав, що купують зброю у Росії. Після ухвалення Конгресом США переважною більшістю голосів Закону про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*, *CAATSA*), Президент Д.Трамп підписав його 2 серпня 2017р.[17] На додачу до підтримки і зміцнення чинних американських санкцій проти Росії, Ірану та Північної Кореї, цей Закон також надає Уряду США право забороняти американський експорт до держав, які купують зброю у Росії. Крім того, Уряд США може заблокувати будь-яку участь американських урядових відомств чи американських компаній у будь-якому контракті, пов'язаному з російськими озброєннями. Це може стосуватися також будь-якого використання американського долара, поширеної валюти у збройових контрактах, через американські банки у збройових домовленостях між Росією і третіми державами.

У 2018р. цей Закон вже вплинув на рішення окремих держав про закупівлю озброєнь. Так, у грудні 2018р. Філіппіни обрали американські вертольоти замість дешевшої альтернативи з Росії через побоювання, що американські санкції заблокують оплату в доларах США[18]. З метою обходу американських

[13] Tucker (посилання 11).

[14] Stone, M. and Zengerle, P., 'Congress reviewing sale of precision munitions to Saudis, UAE: Sources', Reuters, 23 May 2018; Caverley, J., 'America's arms sales policy: Security abroad, not jobs at home', War on the Rocks, 6 Apr. 2018.

[15] US Department of State, 'US policy on the export of unmanned aerial systems', Fact sheet, 19 Apr. 2018.

[16] Stone, M. and Spetalnick, M., 'Donald Trump to boost exports of lethal drones to more US allies', Live Mint, 20 Mar. 2018.

[17] Текст *CAATSA* та іншу офіційну доречну інформацію див. на сайті Міністерства фінансів США або Державного департаменту США.

[18] Mogato, M., 'Philippines to buy US helicopters, not Russian, due to sanctions: Official', Reuters, 7 Dec. 2018.

Таблиця 5.4. *Top 25* найкрупніших постачальників основних озброєнь і три їх головні покупці у 2014-2018рр.
Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

Місце 2014-2018	Експортер	Частка експорту озброєнь (%)		Зміни з 2009-2013	Головні покупці (частка в загальному експорті експортера, %), 2014-2018		
		2014-2018	2009-2013	по 2014-2018 %[a]	1-й	2-й	3-й
1	США	36	30	29	Саудівська Аравія (*22*)	Австралія (*7,7*)	ОАЕ (*6,7*)
2	Росія	21	27	-17	Індія (*27*)	Китай (*14*)	Алжир (*14*)
3	Франція	6,8	5,1	43	Єгипет (*28*)	Індія (*9,8*)	Саудівська Аравія (*7,4*)
4	Німеччина	6,4	6,1	13	Південна Корея (*19*)	Греція (*10*)	Ізраїль (*8,3*)
5	Китай	5,2	5,5	2,7	Пакистан (*37*)	Бангладеш (*16*)	Алжир (*11*)
6	Велика Британія	4,2	43	5,9	Саудівська Аравія (*44*)	Оман (*15*)	Індонезія (*11*)
7	Іспанія	3,2	2,9	20	Австралія (*42*)	Туреччина (*13*)	Саудівська Аравія (*8,3*)
8	Ізраїль	3,1	2,1	60	Індія (*46*)	Азербайджан (*17*)	В'єтнам (*8,5*)
9	Італія	2,3	2,7	-6,7	Туреччина (*15*)	Алжир (*9,1*)	Ізраїль (*7,6*)
10	Нідерланди	2,1	1,9	16	Йорданія (*15*)	Індонезія (*15*)	США (*11*)
11	Південна Корея	1,8	1,0	94	Індонезія (*17*)	Ірак (*17*)	Велика Британія (*15*)
12	Україна	1,3	2,7	-47	Китай (*27*)	Росія (*23*)	Таїланд (*14*)
13	Швейцарія	1,0	0,9	20	Саудівська Аравія (*19*)	Китай (*18*)	Індонезія (*9,3*)
14	Туреччина	1,0	0,4	170	ОАЕ (*30*)	Туркменістан (*23*)	Саудівська Аравія (*10*)
15	Швеція	0,7	1,9	-62	Саудівська Аравія (*16*)	ОАЕ (*14*)	Алжир (*10*)
16	Канада	0,6	0,9	-33	Саудівська Аравія (*22*)	Індія (*13*)	ОАЕ (*7,6*)
17	Норвегія	0,5	0,6	-12	Оман (*28*)	Фінляндія (*23*)	США (*21*)
18	ОАЕ	0,3	0,2	103	Єгипет (*41*)	Йорданія (*10*)	Ємен (*7,6*)
19	Чехія	0,3	0,1	472	Ірак (*40*)	США (*17*)	В'єтнам (*9,9*)
20	Білорусь	0,3	0,5	-26	В'єтнам (*37*)	Судан (*18*)	М'янма (*12*)
21	Австралія	0,3	0,3	3,9	США (*53*)	Індонезія (*25*)	Оман (*8,8*)
22	ПАР	0,3	0,5	-35	США (*21*)	ОАЕ (*21*)	Індія (*9,8*)
23	Бразілія	0,2	0,2	21	Афганістан (*32*)	Індонезія (*25*)	Ліван (*9,1*)
24	Фінляндія	0,2	02	-9,1	Польща (*56*)	Велика Британія (*7,1*)	Швеція (*6,7*)
25	Португалія	0,2	<0,05	457	Румунія (*89*)	Бельгія (*7,0*)	Уругвай (*2,7*)

<0,05 – від 0 до 0,05.

[a] Дані показують зміну загальних обсягів експорту озброєнь постачальником між двома періодами.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers>, станом на березень 2019р.

санкцій у контрактах на російську зброю з оплатою в доларах США, Росія почала використовувати рубль або валюти своїх торгових партнерів під час продажу озброєнь[19].

Наразі важко сказати, як США зможуть послідовно впроваджувати нову політику, оскільки багато їх ключових союзників купують російські озброєння. Зокрема, Туреччина опинилася під тиском через придбання зенітних ракетних систем (ЗРС) *С-400* в Росії. У відповідь на цю оборудку США в серпні 2018р. призупинили поставку до Туреччини бойових літаків *F-35*[20]. Однак Туреччина дала зрозуміти, що не готова відмовитися від оборудки з *С-400*, попри загрозу американських санкцій[21]. Росія та Іран запропонували Туреччині взяти участь у спільній розробці бойових літаків п'ятого покоління як альтернативи *F-35*[22]. Цей приклад також ілюструє складність зміни рішень про експорт у великих програмах, де кілька країн є партнерами в розробці та виробництві озброєнь. Неясно, які правові і практичні важелі мають США для тиску на Туреччину, оскільки вона є законним партнером у програмі *F-35* і виробляє окремі компоненти для *F-35*[23].

Іншим прикладом є Індія, яка стала важливим партнером у сфері безпеки й покупцем озброєнь США. Однак головним постачальником озброєнь для Індії давно була й залишається Росія. Індія стурбована наслідками *CAATSA* для майбутніх відносин з Росією в галузі озброєнь і для її військового потенціалу, який дуже залежить від продовження російських поставок, а також для її відносин зі США[24]. До кінця 2018р. позиція США залишалася незрозумілою. У серпні 2018р. США попередили Індію, що замовлення *С-400* у Росії може мати негативні наслідки, та запропонували американську альтернативу[25]. Занепокоєння Індії послабленням її військового потенціалу поділяють і американські військові[26]. На зустрічі міністрів закордонних справ та оборони США й Індії у вересні 2018р. питання американських санкцій ніби врегулювали, і очікувалося, що США не застосовуватимуть *CAATSA* до Індії[27]. У жовтні 2018р., однак, індійські ЗМІ повідомили, що,

[19] RT, 'Ruble for whole caboodle: Russia phasing out US dollar in major arms deals with China', 29 Jan. 2019.

[20] Host, P. and Herschelman, K., 'US legislation that temporarily bans F-35 deliveries to Turkey becomes law', Jane's Defence Weekly, 22 Aug. 2018, p.6; US Department of Defense, 'Status of the US relationship with the Republic of Turkey', 26 Nov. 2018.

[21] RT, 'Mattis: "US does not recommend" Turkey buy Russian missile defense system', 28 Aug. 2018; Ergan, U., 'Turkey to receive first F-35 fighter from US next month', Harriyet Daily News, 9 May 2018.

[22] Herschelman, K., 'Turkey rejects proposal to give up S-400 in exchange for US unblocking F-35', Jane's Defence Weekly, 5 Sep. 2018, p.12.

[23] Herschelman, K., 'Turkey "will exercise legal rights" if US does not deliver F-35s', Jane's Defence Weekly, 22 Aug. 2018, p.6.

[24] Behera, L.K. and Balachandran, G., 'Implications of CAATSA for India's defence relations with Russia and America', Indian Defence Review, 14 May 2018.

[25] RT, 'US official hints at sanctions over India's planned S-400 purchase from Russia', 31 Aug. 2018.

[26] Press Trust of India (PTI), 'Pentagon concerned over Russian sanctions' implications on India-US ties', Hindustan Times, 5 Apr. 2018.

[27] Press Trust of India (PTI), 'First 2+2 Dialogue "defining moment" for Indo-US relations: Mattis', Economic Times, 12 Sep. 2018.

Таблиця 5.5. Шість найкрупніших постачальників і їх поставки основних озброєнь у 2014-2018рр., за категоріями

У таблиці наведені частки (%) поставок основних озброєнь за категоріями СІПРІ в експорті шістьох найкрупніших постачальників у 2014-2018рр. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума відсотків може не дорівнювати 100% через округлення.

	Авіація	ЗРС	Бронетехніка	Артилерія	Двигуни	Ракети	Датчики	Кораблі	Інше
США	53	6,7	12	0,3	3,4	19	2,5	1,7	0,6
Росія	50	6,9	11	0,3	7,3	12	1,7	8,9	1,7
Франція	35	1,8	3,9	0,7	4,4	12	14	27	2,0
Німеччина	11	1,3	14	2,0	8,7	7,5	3,0	52	0,1
Китай	29	9,6	16	2,8	<0,05	16	2,9	24	0,5
Велика Британія	62	0,8	0,3	1,1	7,2	7,7	1,7	17	1,8
Світ	**43**	**6,0**	**11**	**0,9**	**4,6**	**14**	**4,8**	**15**	**1,3**

<0,05 – від 0 до 0,05; ЗРС – зенітні ракетні системи.

Примітка: до "іншого" належать морські озброєння, супутники, гарматні башти для бронетехніки, системи дозаправки у повітрі. Докладніше про категорії основних озброєнь СІПРІ див. сторінку *Arms Transfers Database* сайту СІПРІ.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers>, станом на березень 2019р.

за словами американських посадовців, *CAATSA* можуть не застосовувати, лише якщо Індія "суттєво зменшить залежність від російських озброєнь", задовольнивши потреби у 114 бойових літаках замовленням американських *F-16*[28].

Росія

Експорт Росією основних озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 17%, а її частка у світовому експорті впала з 27% до 21%. У 2014-2018рр. Росія постачала основні озброєння до 48 держав, причому 55% її експорту озброєнь припадало на трьох отримувачів: Індію, Китай та Алжир. За регіонами, на Азію та Океанію у 2014-2018рр. припадало 60% російського експорту озброєнь, на Африку – 17%, на Близький Схід – 16%, Європу – 5,8%, Америку – 1,4%.

Падіння російського експорту озброєнь у 2014-2018рр. частково зумовлене загальним скороченням імпорту озброєнь Індією та Венесуелою – двома країнами, які попередніми роками були серед головних отримувачів російського збройового експорту. Хоча Індія у 2014-2018рр. залишалася головним отримувачем озброєнь з Росії, російський експорт до Індії у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 42%. Експорт озброєнь до Венесуели, яка була п'ятим найкрупнішим отримувачем російських озброєнь у 2009-2013рр., за останні два періоди зменшився на 96% (див. також підрозділ III).

[28] Singh (посилання 7).

Російський експорт основних озброєнь до Близького Сходу у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 19%. Проте, якщо у 2009-2013рр. Росії належали 15% загального імпорту цього регіону, то у 2014-2018рр. – лише 9,6%. Останніми роками Росія намагалася зміцнити відносини з рядом держав Близького Сходу, в т.ч. з Єгиптом та Іраком, за допомогою збройових контрактів, а також протистояти домінуванню США на регіональному ринку озброєнь. У 2014-2018рр. Єгипет та Ірак були головними отримувачами російських озброєнь у регіоні, відповідно, з 46% та 36% російського експорту до Близького Сходу. Поставки до Іраку у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зросли на 780%, а до Єгипту – на 150%. Російські поставки до Єгипту складалися з трьох системи ЗРК *С-300*, 27 бойових літаків *МиГ-29М* і 34 бойових вертольотів *Ка-52*. Ірак імпортував з Росії 19 бойових вертольотів *Ми-28Н* і 73 танки *Т-90С*. Наступними роками російські поставки до Близького Сходу, ймовірно, збережуться на високому рівні. За даними "*Рособоронэкспорта*" – державного відомства, через яке укладається більшість російських контрактів на експорт озброєнь – сумарна фінансова вартість ще не виконаних поставок російських озброєнь наприкінці 2018р. досягла рекордної суми у $50 млрд., і "значну" їх частину складали контракти з арабськими державами[29]. Крім економічної важливості, Росія розглядає експорт озброєнь також як інструмент політичного впливу, оскільки збільшення експорту озброєнь до Близького Сходу сприятиме підвищенню її привабливості на фоні інших постачальників і зміцнить її позиції у регіоні[30].

Країни Західної Європи та Європейський Союз

На п'ять провідних західноєвропейських експортерів озброєнь – Францію, Німеччину, Велику Британію, Іспанію та Італію – у 2014-2018рр. разом припадало 23% загального обсягу світових поставок, порівняно з 21% у 2009-2013рр.

Серед 25 найкрупніших експортерів озброєнь у 2014-2018рр. було 16 європейських держав (таблиці 5.2 і 5.4). 10 із них – держави-члени ЄС. Сумарний загальний експорт усіх 28 держав-членів ЄС у 2014-2018рр. був на 9,9% вищим, ніж у 2009-2013рр., а їх частка у світовому експорті зросла з 26% до 27%.

Держави-члени ЄС домовилися про "спільні високі стандарти" і "зближення" національних систем експортного контролю. Однак у реальній політиці експорту озброєнь держав-членів ЄС залишаються серйозні відмінності[31]. У 2018р. ці відмінності особливо проявились у ставленні до

[29] "Рособоронэкспорт: В мире растет спрос на российское оружие". – РИА Новости, 12 ноября 2018.

[30] Kuimova, A., 'Russia's arms exports to the MENA region: Trends and drivers', Euro-Mediterranean Study Commission (EuroMeSCo) Policy Brief no.95 (1 Apr. 2019).

[31] Докладніше див.: European Parliament, Directorate-General for External Policies Policy Department, The Further Development of the Common Position 944/2008/CFSP on Arms Exports Control, Workshop Report (European Parliament: Brussels, 17 July 2018).

поставок озброєнь Саудівській Аравії та ОАЕ (див. нижче)[32]. Попри ці проблеми, Близький Схід був регіоном з найвищим зростанням експорту трьох найкрупніших західноєвропейських експортерів: французький експорт озброєнь до цього регіону у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 261%, а німецький і британський – на 125% та 30%, відповідно.

Франція

Франція була у 2014-2018рр. третім найкрупнішим постачальником основних озброєнь (6,8% світового обсягу). Експорт французьких озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 43%. 44% всього французького експорту озброєнь припадало на Близький Схід, 29% – на Азію та Океанію, 9,4% – на інші держави Європи, 8,7% – на Америку та 8,5% – на Африку. Франція у 2014-2018рр. постачала основні озброєння 78 державам. Єгипет з великим відривом був найкрупнішим отримувачем французьких озброєнь у цей період (таблиця 5.4), далі йшла Індія. Французькі поставки озброєнь до Єгипту склали 28% усього французького збройового експорту. До основних озброєнь, поставлених Єгипту у 2014-2018рр., належали фрегат *FREMM*, 20 бойових літаків *Rafale* і два десантні вертольотоносці *Mistral*. Близько 9,8% французького експорту озброєнь у 2014-2018рр. припадало на Індію. Основними системами озброєнь, проданими або поставленими Індії, були підводні човни *Scorpene*, бойові літаки *Mirage-2000*, легкі вертольоти та ракети. У 2009-2013рр. ні Єгипет, ні Індія не були помітними імпортерами французьких озброєнь: на французький експорт озброєнь припадало 2% загального єгипетського імпорту озброєнь, і менше 1% – індійського.

У 2014-2018рр. підхід Франції до експорту озброєнь залишається так само активним, як і у 2009-2013рр., але з більш значними поставками та більшою диверсифікацією держав-отримувачів. У 2009-2013рр. трьома головними отримувачами французьких основних озброєнь були Китай, Марокко та Сінгапур. У 2014-2018рр. третім найкрупнішим отримувачем озброєнь після Єгипту та Індії була Саудівська Аравія.

У 2018р. ряд неурядових організацій висловлювали занепокоєння порушеннями прав людини, репресіями та участю у збройних конфліктах окремих з найкрупніших отримувачів французьких озброєнь, насамперед Єгипту[33]. Однак це мало вплинуло на французький Уряд, який продовжував поставки кораблів і бойових літаків Єгипту та бронетехніки Саудівській Аравії[34]. МО Франції у звіті про національний експорт від червня 2018р. дало зрозуміти,

[32] Докладніше див. підрозділ IV розділу 10 цього видання.

[33] Human Rights Watch, 'World Report, 2018: Egypt, events of 2017', [n.d.]; Amnesty International, Egypt: How French Arms Were Used to Crush Dissent (Amnesty International: London, Sep. 2018); Iddon, P., 'Controversial French and German arms sales to the Middle East in spotlight', New Arab, 29 Jan. 2019. Про збройний конфлікт у Єгипті див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[34] Iddon (посилання 33); France 24, 'France rejects Amnesty criticism of arms exports to Egypt', 18 Oct. 2018.

що питання, пов'язані з гуманітарними проблемами чи участю у збройних конфліктах, враховуються під час прийняття французьким Урядом рішень про видачу ліцензій на експорт озброєнь, але, згідно зі звітом, експорт озброєнь потрібен для гарантії національної безпеки Франції і фінансової життєздатності національної оборонної промисловості[35].

Німеччина

Німеччина була четвертим найкрупнішим постачальником основних озброєнь у 2014-2018рр. Її експорт у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 13%, а її частка у світовому експорті – з 6,1% до 6,4%. Німеччина у 2014-2018рр. постачала основні озброєння 72 державам. 30% німецького експорту озброєнь припадало на Азію та Океанію, 27% – на інші держави Європи, 25% – на Близький Схід, 11% – на Америку та 7,3% – на Африку. 52% німецького експорту озброєнь припадало на кораблі, зокрема підводні човни. Німеччина поставила 16 підводних човнів шести країнам: Греції, Єгипту, Ізраїлю, Італії, Колумбії та Південній Кореї. Ці поставки у 2014-2018рр. склали 42% експорту озброєнь з Німеччини.

З початку 2016р. ряд європейських держав, що критикували застосування Саудівською Аравією військової сили в Ємені, послідовно запровадили до неї жорсткі обмеження на експорт озброєнь. У 2018р. Німеччина стала найкрупнішою державою-експортером озброєнь, яка зробила це. У листопаді 2018р. Німеччина тимчасово припинила експорт озброєнь до Саудівської Аравії, у т.ч. експорт німецьких компонентів для озброєнь, що виготовляються в інших країнах Європи для експорту до Саудівської Аравії[36]. На Саудівську Аравію у 2014-2018рр. припадало 3,2% німецького експорту озброєнь, що свідчить про невеликий вплив цих обмежень на загальний обсяг німецького експорту озброєнь. Коли в листопаді запровадили заборону, найкрупнішим невиконаним експортним замовленням на німецькі основні озброєння для Саудівської Аравії була поставка патрульних катерів. Припинення Німеччиною експорту озброєнь до Саудівської Аравії викликало критику інших європейських держав через те, що Німеччина перешкоджає продажам їх озброєнь Саудівській Аравії. Зокрема, Велика Британія нарікала, що німецька позиція заважає остаточно укласти контракт між Великою Британією і Саудівською Аравією на 48 бойових літаків *Typhoon*, оскільки виробництво цього літака залежить від німецьких компонентів[37].

Припинення Німеччиною експорту озброєнь до Саудівської Аравії виявило також потенційний вплив відмінностей в політиці експорту озброєнь держав-членів ЄС на майбутні спільні програми розробки та виробництва озброєнь. Так, Франція і Німеччина домовилися про спільну розробку, серед

[35] French Ministry of the Armed Forces, Rapport au Parlement 2018 sur les exportations d'armements de la France (French Ministry of the Armed Forces: Paris, June 2018).

[36] Докладніше див. підрозділ IV розділу 10 цього видання.

[37] Shalal, A., 'Berlin arms policy risks "German-free" European defense projects', Reuters, 4 Mar. 2019.

іншого, нових танків і бойового літака шостого покоління, але у II половині 2018р. виринули розбіжності стосовно правил експорту нових озброєнь до третіх країн[38]. Наприкінці 2018р. обидві держави дали зрозуміти, що Угода Дебре-Шмідта (*Debré-Schmidt agreement*) 1971р., що дозволяє Франції і Німеччині експортувати озброєння спільної розробки на власних умовах, залишиться чинною, поки вони намагатимуться розробити нові спільні правила експорту – як двосторонні, так і для всього ЄС[39].

Велика Британія

Британський експорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 5,9%. Велика Британія у 2014-2018рр. була шостим найкрупнішим експортером основних озброєнь. 59% основних озброєнь вона експортувала до Близького Сходу, переважну більшість з яких складали поставки бойових літаків Саудівській Аравії та Оману. Літаки, насамперед бойові, були головною часткою (62%) британського експорту озброєнь у 2014-2018рр. (таблиця 5.5).

У 2014-2018рр. на Саудівську Аравію припадало 44% усього британського експорту озброєнь, порівняно з 41% у 2009-2013рр. Як і в Німеччині, у Великій Британії існувала серйозна опозиція експорту озброєнь до Саудівської Аравії, особливо у зв'язку з тим, що озброєння, поставлені Великою Британією, використовувалися у війні в Ємені[40]. Попри критику, Велика Британія у 2018р. продовжувала постачати і намагалася збільшити продаж озброєння Саудівській Аравії. У березні 2018р. британський Уряд підписав з Саудівською Аравією меморандум про наміри стосовно можливого продажу 48 бойових літаків *Typhoon*[41]. Катар, який із середини 2017р. має ворожі відносини з Саудівською Аравією, замовив у 2017р. 24 літаки *Typhoon*.

Китай

Експорт основних озброєнь з Китаю за періоди 2004-2008рр. та 2009-2013рр. збільшився на 195%, але у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., – лише на 2,7%. Хоча обсяги експорту озброєнь з Китаю, схоже, стабілізувалися, кількість держав, до яких він постачав основні озброєння, продовжувала суттєво збільшуватися навіть у 2014-2018рр. Китай постачав у 2014-2018рр. основні озброєння до 53 країн, проти 41 – у 2009-2013рр. і 32 – у 2004-2008рр.

[38] Sprenger, S., 'Export constraints emerge as sticking point for future German-French combat aircraft', Defense News, 28 Oct. 2018; Sprenger, S., 'Europe's next-gen fighter jet is stuck in the bickering phase', Defense News, 7 Nov. 2018.

[39] Der Spiegel, 'Deutsch-franzosisches Geheimpapier regelt Waffenexport neu', 15 Feb. 2019. Докладніше про спроби запровадження нових спільних правил експорту озброєнь див. у підрозділі IV розділу 10 цього видання.

[40] Chuter, A., 'UK-supplied precision weapons prove popular in Saudi-led Yemen campaign', Defense News, 17 Oct. 2016. Докладніше див. підрозділ IV розділу 10 цього видання.

[41] Mance, H. and Hollinger, P., 'Saudi moves towards buying 48 Typhoon fighters from BAE', Financial Times, 9 Mar. 2018; Shalal (посилання 37).

У 2014-2018рр. на Азію та Океанію припадало 70% китайського експорту озброєнь, на Африку – 20%, Близький Схід – 6,1% і Америку – 4%. У 2014-2018рр., як і в усі п'ятирічні періоди з 1991р., головним отримувачем був Пакистан (37%), далі йшли Бангладеш (16%) та Алжир (11%). Китай постачав відносно невеликі обсяги основних озброєнь до великої кількості держав: на 39 з 53 отримувачів у 2014-2018рр. припадало менше ніж по 1% всього китайського експорту.

Експорт озброєнь з Китаю обмежується тим, що багато держав – у т.ч. чотири з *Top 10* імпортерів озброєнь у 2014-2018рр. (Індія, Австралія, Південна Корея і В'єтнам), а також майже всі європейські держави – не купували та, ймовірно, не купуватимуть (принаймні в осяжному майбутньому) китайські озброєння з політичних причин. Водночас, швидкий розвиток військових технологій у Китаї відкрив можливості для зростання експорту озброєнь, у т.ч. новим покупцям. Цей технологічний розвиток спостерігається в усіх категоріях основних озброєнь, але, можливо, найпомітніше – в розробці ББЛА: у 2014-18рр. Китай з великим відривом став найкрупнішим експортером у цьому ринковому сегменті. Якщо у 2009-2013рр. Китай експортував 10 ББЛА до двох держав, то у 2014-2018рр. – вже 153 до 13 держав. Тоді як США поставили три ББЛА у 2009-2013рр. і п'ять – у 2014-2018рр.; в обох періодах всі поставки йшли до Великої Британії. У 2014-2018рр. Іран поставив 10 ББЛА Сирії, а ОАЕ – два Алжиру. Китай у 2014-2018рр. більшість ББЛА поставив державам Близького Сходу, де інший головний виробник, США, остерігається продавати свої ББЛА[42].

Інші постачальники озброєнь

Держави за межами Європи та Північної Америки відіграють незначну роль в експорті основних озброєнь: у 2014-2018рр. на них припадало 13% усього експорту, у 2009-2013рр. – 11%. За межами Європи та Північної Америки у 2014-2018рр. розташовувалися вісім з 25 держав-експортерів: Китай, Ізраїль, Південна Корея, Туреччина, ОАЕ, Австралія, ПАР і Бразілія (за обсягами експорту). Із цих держав лише Китай та Ізраїль були в *Top 10* експортерів основних озброєнь.

Експорт озброєнь з Ізраїлю у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 60% – це найбільше зростання серед *Top 10* світових експортерів. Ізраїль перебуває серед *Top 15* експортерів озброєнь уже кілька десятиліть. У 2014-2018рр. він постачав основні озброєння до 37 країн, причому 46% його експорту озброєнь припадало на Індію.

Кілька країн за межами Європи та Північної Америки провадять політику інвестицій у національну оборонну промисловість, з метою підвищення незалежності від іноземних постачальників і яка вважається інструментом промислового розвитку. Така політика часто ставить за мету збільшення

[42] Tabrizi A.B. and Bronk, J., Armed Drones in the Middle East: Proliferation and Norms in the Region, Occasional Paper (Royal United Services Institute: London, Dec. 2018).

експорту озброєнь. Так, у 2018р. Південна Корея створила Центр підтримки оборонного експорту (*Defense Export Promotion Center*) з метою збільшення експорту озброєнь відповідно до її концепції, за якою оборонна промисловість є "локомотивом зростання" національної економіки[43]. Туреччина має політику національного розвитку – *Vision 2023*, – у якій вона поставила за мету збільшення надходжень від експорту озброєнь до рівня, який поставить її в один ряд з такими державами, як Ізраїль[44]. Австралія у січні 2018р. започаткувала реалізацію Стратегії експорту оборонної продукції (*Defence Export Strategy*) з метою увійти до 2028р. до *Top 10* експортерів військової техніки[45].

Експорт озброєнь з Південної Кореї і Туреччини у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., різко збільшився – на 94% і 170%, відповідно. У 2014-2018рр. Південна Корея вперше поставила основні озброєння кільком європейським державам – Фінляндії, Норвегії і Великій Британії. У той же період Туреччина збільшила експорт озброєнь до держав Близького Сходу.

Загалом, амбітну політику зростання експорту озброєнь важко реалізувати у довгостроковій перспективі, особливо з огляду на те, що, як засвідчує новітня історія, обсяги експорту озброєнь меншими експортерами можуть суттєво коливатися. Наприклад, Швеція, будучи сьомим найкрупнішим експортером у 1999-2003рр., посіла 15-те місце у 2014-2018рр., а шведський експорт озброєнь у 2014-2018рр. був на 57% нижчим, ніж у 1999-2003рр. Проте у 2019р. Швеція розпочне поставки 36 бойових літаків *Gripen*, замовлених Бразілією, що наступними роками може піднести Швецію в рейтингу експортерів озброєнь. Бразілія також була 23-м найкрупнішим експортером озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 13-м місцем у 1984-1988рр., коли бразільський експорт озброєнь сягнув свого найвищого рівня.

[43] Grevatt, J., 'South Korea launches military export agency', Jane's Defence Industry, Nov. 2018.

[44] Defence Turkey, 'Will Turkey hit the target of $25 billion set for the year 2023?', vol.10, no.65 (2015).

[45] Australian Department of Defence (DOD), Defence Export Strategy (DOD: Canberra, Jan. 2018).

III. Події у групі отримувачів у 2018р.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУІМОВА,
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У 2014-2018рр. СІПРІ визначив 155 держави імпортерами основних озброєнь. Крім того, у 2014-2018рр. озброєння отримували три міжнародні організації і шість недержавних повстанських угруповань. На *Top 5* імпортерів озброєнь у 2014-2018рр. – Саудівську Аравію, Індію, Єгипет, Австралію та Алжир – припадало 35% загального імпорту (таблиця 5.6). Серед них Саудівська Аравія та Індія були у *Top 5* імпортерів як у 2009-2013рр., так і у 2014-2018рр. Серед регіонів, на Азію та Океанію у 2014-2018рр. припадало 40% імпорту, далі йшли Близький Схід (35%), Європа (11%), Африка (7,8%) та Америка (6,2%).

Африка

Імпорт озброєнь державами Африки у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 6,5%. На цей регіон припадало 7,8% усього імпорту озброєнь у 2014-2018рр. (таблиця 5.1). На Алжир припадало 56% африканського імпорту озброєнь, на Марокко – 15%, на Нігерію – 4,8%.

Північна Африка

На чотири країни Північної Африки (Алжир, Лівію, Марокко і Туніс) припадало 75% африканського імпорту озброєнь[1]. Їх імпорт у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 20%.

У 2014-2018рр. Росія забезпечила 49% загального імпорту озброєнь до Північної Африки, США – 15%, Китаю – 10%, Франції – 7,8%, Німеччини – 7,7%.

Імпорт основних озброєнь до Алжиру у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 55%. Росія у 2014-2018рр. забезпечила більшу частину (66%) алжирського імпорту, – що є традиційною для неї (та її попередника, СРСР) політикою з моменту здобуття Алжиром незалежності у 1962р. (таблиця 5.7). У період 1961-2013рр. з Росії (чи СРСР) до Алжиру надходило 87% імпорту озброєнь. Російські поставки основних озброєнь Алжиру у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зросли на 14%, але імпорт від інших постачальників зростав набагато швидше. Китай і Німеччина у 2014-2018рр. стали важливими постачальниками озброєнь до Алжиру – 13% і 10%, відповідно, загального імпорту, тоді як у 2009-2013рр. на них припадало менше 0,5% (таблиця 5.8). Головними поставки до Алжиру у 2014-2018рр. були три фрегати з Китаю та два фрегати і 269 бронетранспортерів (БТР) з Німеччини. Ці БТР є частиною замовлення близько 1 000 одиниць, які мають зібрати

[1] Лівія з 2014р. має два ворогуючі уряди, які контролюють, відповідно, західну та східну частини країни. Обидва – імпортують основні озброєння. Докладніше див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

або виготовити за ліцензією в Алжирі до 2025р. Китай також поставив 10 ББЛА, які Росія наразі не виробляє на експорт.

Імпорт основних озброєнь Марокко у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 35% через завершення кількох великих програм закупівлі озброєнь, але залишався значно вищим, ніж поставки впродовж двох десятиліть до 2009р. У 2014-2018рр. головними постачальниками озброєнь до Марокко були США (62%) і Франція (36%). Вони з великим відривом залишаються двома найкрупнішими постачальниками озброєнь до Марокко з початку 1960-х років.

Субекваторіальна Африка

Держави Субекваторіальної Африки отримали у 2014-2018рр. 25% усього африканського імпорту основних озброєнь. Їх імпорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 45%. П'ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь у регіоні були Нігерія, Ангола, Судан, Камерун і Сенегал. У 2014-2018рр. на них разом припадало 56% імпорту озброєнь Субекваторіальної Африки. У 2009-2013рр. п'ятьма найкрупнішими імпортерами були Уганда, Судан, ПАР, Ефіопія і Нігерія. З цієї п'ятірки Уганда, ПАР та Ефіопія у 2014-2018рр. зменшили (на 88-96%) імпорт озброєнь через завершення кількох великих програм закупівель.

У 2014-2018рр. Росія забезпечила 28% експорту озброєнь до Субекваторіальної Африки, Китаю – 24%, України – 8,3%, США – 7,1%, і Франції – 6,1%. У 2009-2013рр. найкрупнішим постачальником до Субекваторіальної Африки була Україна, але у 2014-2018рр. її експорт озброєнь до цього регіону, порівняно з попереднім періодом, зменшився на 79%.

Хоча багато держав Субекваторіальної Африки страждають від збройних конфліктів, а деякі отримують військову допомогу з-за кордону, обсяги імпортованих ними основних озброєнь є відносно невеликими[2]. Це підтверджує приклад Буркіна-Фасо, Чаду, Малі, Маврітанії та Нігеру, які у складі Групи п'яти держав Сахелю (*Group of Five for the Sahel*, *G5 Sahel*) створили об'єднані сили для проведення спільних військових операцій проти таких угруповань бойовиків, як Боко Харам[3]. У 2014-2018рр. сумарний імпорт озброєнь державами *G5 Sahel* склав 0,2% загальносвітового. У цей період вони отримали 26 одиниць військової авіаційної техніки (у т.ч. п'ять легких бойових літаків і два бойові вертольоти) та 179 легких броньованих машин. Ці поставки становлять лише невелику частку світових поставок таких озброєнь у 2014-2018рр., але вони є суттєвими в контексті обмежених арсеналів держав *G5 Sahel*.

Хоча програми військової допомоги, що їх виконують зовнішні суб'єкти, не є унікальними для Субекваторіальної Африки, важливо підкреслити, що поставки озброєнь до країн цього регіону часто здійснюються в рамках таких

[2] Про збройні конфлікти в Екваторіальній Африці див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[3] Про сили *G5 Sahel* див. у підрозділі II розділу 3 цього видання. Див. також: Ван дер Лейн Дж. "Міжнародні немиротворчі операції". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 3.

Таблиця 5.6. *Top 50* найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2014-2018рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших отримувачів (державних і недержавних суб'єктів) основних озброєнь у 2014-2018рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів імпорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами (BTI) СІПРІ. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися з підсумковою величиною через округлення.

Місце			Обсяг імпорту (BTI, $ млн.)			
2014-2018	2009-2013[a]	Отримувач	2018	2014-2018	Частка у 2014-2018 (%)	Зміни, порівняно з 2009-2013 (%)
1	4	Саудівська Аравія	3 810	16 869	*12*	*192*
2	1	Індія	1 539	13 876	*9,5*	*-24*
3	14	Єгипет	1 484	7 429	*5,1*	*206*
4	8	Австралія	1 572	6 793	*4,6*	*37*
5	11	Алжир	1 318	6 441	*4,4*	*55*
6	2	Китай	1 566	6 103	*4,2*	*-7,0*
7	5	ОАЕ	1 101	5 425	*3,7*	*-5,8*
8	17	Ірак	596	5 350	*3,7*	*139*
9	9	Південна Корея	1 317	4 492	*3,1*	*-8,6*
10	15	В'єтнам	546	4 240	*2,9*	*78*
11	3	Пакистан	777	4 012	*2,7*	*-39*
12	22	Індонезія	354	3 590	*2,5*	*86*
13	10	Туреччина	685	3 408	*2,3*	*-21*
14	38	Катар	816	2 949	*2,0*	*225*
15	47	Ізраїль	498	2 875	*2,0*	*354*
16	6	США	613	2 646	*1,8*	*-47*
17	28	Тайвань	129	2 426	*1,7*	*83*
18	43	Оман	316	2 359	*1,6*	*213*
19	16	Велика Британія	533	2 352	*1,6*	*2,3*
20	39	Італія	311	2 193	*1,5*	*162*
21	23	Японія	696	2 100	*1,4*	*15*
22	7	Сінгапур	510	1 857	*1,3*	*-63*
23	24	Азербайджан	330	1 846	*1,3*	*15*
24	13	Марокко	387	1 766	*1,2*	*-35*
25	36	Бангладеш	100	1 703	*1,2*	*75*
26	33	Канада	215	1 505	*1,0*	*42*
27	35	Таїланд	578	1 475	*1,0*	*46*
28	20	Греція	65	1 423	*1,0*	*-30*
29	63	Кувейт	88	1 393	*1,0*	*348*
30	54	Казахстан	309	1 311	*0,9*	*232*
31	41	Йорданія	215	1 266	*0,9*	*61*
32	25	Норвегія	537	1 211	*0,8*	*-22*
33	18	Афганістан	240	1 103	*0,8*	*-48*
34	44	Мексика	26	1 011	*0,7*	*40*
35	29	Бразілія	304	947	*0,6*	*-28*
36	27	М'янма	192	872	*0,6*	*-40*
37	49	Фінляндія	130	860	*0,6*	*64*
38	40	Польща	171	816	*0,6*	*2,5*
39	50	Туркменістан	–	765	*0,5*	*59*

Місце			Обсяг імпорту (BTI, $ млн.)			
2014-2018	2009-2013[a]	Отримувач	2018	2014-2018	Частка у 2014-2018 (%)	Зміни, порівняно з 2009-2013 (%)
40	75	Перу	92	743	*0,5*	*303*
41	19	Малайзія	95	728	*0,5*	*-65*
42	78	Філіппіни	25	698	*0,5*	*334*
43	32	Іспанія	156	573	*0,4*	*-46*
44	57	Росія	26	566	*0,4*	*63*
45	67	Білорусь	142	566	*0,4*	*148*
46	55	Нігерія	49	552	*0,4*	*47*
47	34	Колумбія	16	500	*0,3*	*-51*
48	12	Венесуела	-	486	*0,3*	*-83*
49	58	Іран	4	448	*0,3*	*31*
50	31	Чілі	70	445	*0,3*	*-64*
. .	. .	115 інших	1 939	8 928	*6,1*	. .
. .	. .	**Разом**	**27 587**	**146 291**	. .	***7,8***

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; “–” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ про постачання озброєнь стосуються фактичних поставок. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (BTI). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення BTI описаний у врізці 5.1.

[a] Місця країн у 2009-2013рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2014* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на березень 2019р.

програм, і що значну частину таких поставок часто складає військова техніка, відмінна від основних озброєнь. Так, у 2017-2018рр. США постачали Чаду не лише основні озброєння (бронетехніку та розвідувальні літаки), але також радіостанції і системи управління[4]. У 2018р. ЦАР отримувала стрілецьку зброю з Франції і Росії, а машини та нелетальне обладнання – з Бельгії, Китаю та США[5]. Деякі оглядачі стверджують, що така військова допомога принаймні частково використовується як інструмент впливу в багатих природними ресурсами країнах. Зокрема, повідомлення ЗМІ дозволяють припустити, що поставки зброї з Росії і Франції до ЦАР у 2018р. мотивувалися їх змаганням за вплив у цій країні[6].

[4] United States Africa Command, 2018 Posture Statement to US House of Representatives Armed Services Committee, 2018.

[5] United Nations, Security Council, Final Report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council Resolution 2399 (2018), S/2018/1112, 14 Dec. 2018, p.41.

[6] Lorgerie, P. and Louet, S., ‘France gives weapons to Central Africa, favors end to embargo’, Reuters, 11 Dec. 2018; Beaumont, P., ‘Russia’s scramble for influence in Africa catches western officials offguard’, *The Guardian*, 11 Sep. 2018.

Таблиця 5.7. *Top 10* найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2014-2018рр.

Наведені дані відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі імпорту отримувача. До таблиці внесені лише постачальники з часткою понад 1% у загальному імпорті отримувача. Менші постачальники об'єднані в категорію "Інші". Підсумкові величини можуть не дорівнювати 100% через округлення. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа.

	Отримувач									
Постачальник	Саудівська Аравія	Індія	Єгипет	Австралія	Алжир	Китай	ОАЕ	Ірак	Південна Корея	В'єтнам
Білорусь	–	–	–	–	–	–	–	0,8	–	4,1
Болгарія	0,1	–	<0,05	–	–	–	–	2,1	–	–
Канада	1,1	0,8	0,4	0,4	–	–	1,1	–	–	0,5
Китай	0,7	–	0,4	–	13	. .	2,2	0,3	–	–
Чехія	–	–	–	–	–	–	–	3,6	–	1,1
Франція	4,3	7,0	37	5,0	0,4	10	10	–	1,2	–
Німеччина	1,8	0,8	6,1	1,1	10	0,9	2,4	0,6	39	–
Ізраїль	–	–	–	–	–	–	–	–	2,7	9,1
Італія	1,3	0,2	0,1	2,4	4,8	–	2,2	3,2	–	–
Нідерланди	0,3	0,2	0,6	–	0,6	–	3,1	–	–	–
Росія	–	58	30	–	66	70	1,5	33	–	78
ПАР	0,1	0,3	<0,05	–	0,3	–	1,7	<0,05	–	–
Південна Корея	<0,05	0,3	0,8	–	–	–	–	8,0	. .	2,8
Іспанія	2,3	–	2,6	29	–	–	–	0,6	2,2	0,8
Швеція	1,0	–	–	0,2	1,6	–	2,7	–	0,9	–
Швейцарія	1,6	0,3	–	1,8	–	4,3	–	–	–	–
Туреччина	0,8	–	–	–	–	–	7,8	–	–	–
ОАЕ	–	–	2,8	–	0,5	–	. .	–	–	–
Велика Британія	16	3,6	–	0,6	1,1	4,3	0,1	–	3,0	–
Україна	–	0,8	–	–	<0,05	8,6	–	–	–	2,0
США	68	12	19	60	0,4	–	64	47	51	1,3
Узбекистан	–	–	–	–	–	1,7	–	–	–	–
Інші	0,4	0,3	0,2	0,2	0,5	–	0,6	0,8	–	0,5

". ." – даних немає або вони не придатні для застосування; "–"– нуль; <0,05 = від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers>, станом на березень 2019р.

Америка

Імпорт основних озброєнь державами Америки у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 36%. Хоча США є найкрупнішим у світі експортером озброєнь і здатні виробляти всі їх типи, у 2014-2018рр. вони були також і найкрупнішим імпортером основних озброєнь в Америці – на них припадало 29% усіх поставок озброєнь до регіону. Більшість (69%) поставок становили озброєння, що вироблялися у США за ліцензією європейських партнерів по НАТО. Однак після завершення кількох великих програм закупівлі імпорт озброєнь до США у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 47%, і вони перемістились з шостого на 16-те місце у світі.

Центральна Америка та Карибський басейн, Південна Америка

Імпорт основних озброєнь державами Центральної Америки та Карибського басейну у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 49%. Натомість імпорт озброєнь державами Південної Америки за той самий період зменшився на 51%. На ці два субрегіони у 2014-2018рр. разом припадало 3,4% загальносвітового імпорту озброєнь. Головним експортером до обох субрегіонів були США: у 2014-2018рр. вони забезпечили 17% імпорту озброєнь державами Південної Америки та 47% – Центральної Америки та Карибського басейну. Франція та Німеччина були наступними великими постачальниками до Південної Америки в цей період, забезпечивши 13% і 9,7% імпорту озброєнь Південної Америки, відповідно. Нідерланди стали другим після США найкрупнішим постачальником озброєнь до Центральної Америки та Карибського басейну, забезпечивши у 2014-2018рр. 16% поставок озброєнь до субрегіону.

На Мексику припадало 72% імпорту озброєнь до Центральної Америки та Карибського басейну. Її імпорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 40% – переважно через імпорт озброєнь, які мексиканські війська використовують у внутрішніх операціях проти наркокартелів. Головним постачальником озброєнь до Мексики у 2014-2018рр. були США, забезпечивши 63% усього мексиканського імпорту озброєнь.

На Бразілію у 2014-2018рр. припадало 27% імпорту озброєнь Південної Америки, що зробило її найкрупнішим імпортером озброєнь у субрегіоні. У 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., бразільський імпорт озброєнь скоротився на 28%. Тяжка економічна рецесія, що вразила Бразілію у 2014р., могла затримати поставки, заплановані на 2014-2018рр.[7] Бразілія має великі замовлення озброєнь з-за кордону, поставки за якими відтерміновано, в т.ч. 36 бойових літаків *Gripen-E* зі Швеції та п’ять великих підводних човнів з Франції, а також кілька запланованих придбань основних озброєнь. Однак дуже ймовірно, що ці поставки та заплановані замовлення будуть затримані через економічну рецесію.

[7] Groizeleau, V., ‘Update on Brazil’s submarine programme’, Mer et Marine, 21 July 2017; Biller, D., ‘Brazil’s highs and lows’, Bloomberg, 5 Oct. 2018.

Таблиця 5.8. *Top 40* найкрупніших імпортерів основних озброєнь та їх три головні постачальники у 2014-2018рр.

Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку

Місце 2014-2018	Імпортер	Частка імпорту озброєнь (%)		Зміни (%), 2014-2018, порівняно з 2009-2013[a]	Головні постачальники (частка загального експорту імпортера, %), 2014-2018рр.		
		2014-2018	2009-2013		1-й	2-й	3-й
1	Саудівська Аравія	*12*	*4,3*	*192*	США (*68*)	Велика Британія (*16*)	Франція (*4,3*)
2	Індія	*9,5*	*13*	*-24*	Росія (*58*)	Ізраїль (*15*)	США (*12*)
3	Єгипет	*5,1*	*1,8*	*206*	Франція (*37*)	Росія (*30*)	США (*19*)
4	Австралія	*4,6*	*3,6*	*37*	США (*60*)	Іспанія (*29*)	Франція (*5,0*)
5	Алжир	*4,4*	3,1	*55*	Росія (*66*)	Китай (*13*)	Німеччина (*10*)
6	Китай	*4,2*	*4,8*	*-7,0*	Росія (*70*)	Франція (*10*)	Україна (*8,6*)
7	ОАЕ	*3,7*	*4,2*	*-5,8*	США (*64*)	Франція (*10*)	Туреччина (*7,8*)
8	Ірак	*3,7*	*1,6*	*139*	США (*47*)	Росія (*33*)	Південна Корея (*8,0*)
9	Південна Корея	*3,1*	*3,6*	*-8,6*	США (*51*)	Німеччина (*39*)	Велика Британія (*3,0*)
10	В'єтнам	*2,9*	*1,8*	*78*	Росія (*78*)	Ізраїль (*9,1*)	Білорусь (*4,1*)
11	Пакистан	*2,7*	*4,8*	*-39*	Китай (*70*)	США (*8,9*)	Росія (*6,0*)
12	Індонезія	*2,5*	*1,4*	*86*	Велика Британія (*19*)	США (*18*)	Нідерланди (*13*)
13	Туреччина	*2,3*	*3,2*	*-21*	США (*60*)	Іспанія (*17*)	Італія (*15*)
14	Катар	*2,0*	*0,7*	*225*	США (*64*)	Німеччина (*15*)	Франція (*7,4*)
15	Ізраїль	*2,0*	*0,5*	*354*	США (*65*)	Німеччина (*27*)	Італія (*8,9*)
16	США	*1,8*	*3,7*	*-47*	Німеччина (*22*)	Нідерланди (*13*)	Франція (*11*)
17	Тайвань	*1,7*	*1,0*	*83*	США (*100*)	Німеччина (*0,2*)	Італія (*0,1*)
18	Оман	*1,6*	*0,6*	*213*	Велика Британія (*39*)	США (*30*)	Норвегія (*8,5*)
19	Велика Британія	*1,6*	*1,7*	*2,3*	США (*71*)	Південна Корея (*17*)	Німеччина (*4,5*)
20	Італія	*1,5*	*0,6*	*162*	США (*59*)	Німеччина (*26*)	Ізраїль (*7,5*)
21	Японія	*1,4*	*1,3*	*15*	США (*95*)	Велика Британія (*3,1*)	Швеція (*1,5*)
22	Сінгапур	*1,3*	*3,7*	*-63*	США (*46*)	Франція (*21*)	Іспанія (*11*)
23	Азербайджан	*1,3*	*1,2*	*15*	Росія (*51*)	Ізраїль (*43*)	Туреччина (*2,8*)
24	Марокко	*1,2*	*2,0*	*-35*	США (*62*)	Франція (*36*)	Італія (*0,6*)

Місце 2014-2018	Імпортер	Частка імпорту озброєнь (%)		Зміни (%), 2014-2018, порівняно з 2009-2013[a]	Головні постачальники (частка загального експорту імпортера, %), 2014-2018рр.		
		2014-2018	2009-2013		1-й	2-й	3-й
25	Бангладеш	*1,2*	*0,7*	*75*	Китай (*70*)	Росія (*18*)	США (*3,2*)
26	Канада	*1,0*	*0,8*	*42*	США (*63*)	Нідерланди (*16*)	Німеччина (*6,9*)
27	Таїланд	*1,0*	*0,7*	*46*	Південна Корея (*20*)	Україна (*18*)	Китай (*18*)
28	Греція	*1,0*	*1,5*	*-30*	Німеччина (*67*)	США (*20*)	Франція (*8,4*)
29	Кувейт	*1,0*	*0,2*	*348*	США (*87*)	Росія (*3,4*)	Швейцарія (*2,9*)
30	Казахстан	*0,9*	0,3	*232*	Росія (*84*)	Іспанія (*5,5*)	Франція (*3,0*)
31	Йорданія	*0,9*	*0,6*	*61*	Нідерланди (*37*)	США (*30*)	Італія (*5,8*)
32	Норвегія	*0,8*	*1,1*	*-22*	США (*76*)	Південна Корея (*9,3*)	Італія (*6,2*)
33	Афганістан	*0,8*	*1,6*	*-48*	США (*66*)	Росія (*18*)	Бразілія (*10*)
34	Мексика	*0,7*	*0,5*	*40*	США (*63*)	Франція (*9,4*)	Нідерланди (*8,9*)
35	Бразілія	*0,6*	*1,0*	*-28*	Франція (*26*)	США (*17*)	Велика Британія (*15*)
36	М’янма	*0,6*	*1,1*	*-40*	Китай (*61*)	Росія (*20*)	Білорусь (*6,5*)
37	Фінляндія	*0,6*	*0,4*	*64*	США (*37*)	Нідерланди (*19*)	Норвегія (*19*)
38	Польща	*0,6*	*0,6*	*2,5*	Німеччина (*28*)	Фінляндія (*20*)	Італія (*16*)
39	Туркменістан	*0,5*	*0,4*	*59*	Туреччина (*43*)	Китай (*31*)	Росія (*13*)
40	Перу	*0,5*	*0,1*	*303*	Південна Корея (*34*)	Росія (*22*)	Італія (*14*)

<0,05 – від 0 до 0,05.

[a] Дані показують зміни обсягів загального імпорту озброєнь для кожного імпортера між двома періодами.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers>, станом на березень 2019р.

Імпорт озброєнь Венесуелою, яка була найкрупнішим імпортером озброєнь у Південній Америці у 2009-2013рр., у 2014-2018рр., порівняно з попереднім періодом, скоротився на 83%, що збіглося в часі з тяжкою економічною кризою у країні. 2018р. був другим роком поспіль, коли вона не отримувала основних озброєнь.

Азія та Океанія

Імпорт озброєнь державами Азії та Океанії у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 6,7%. Країни регіону у 2014-2018рр. отримали 40% світового імпорту озброєнь, проти 47% у попередньому періоді. Половина з 10 найкрупніших імпортерів у 2014-2018рр. розташовувалися в Азії та Океанії: Індія, Австралія, Китай, Південна Корея і В'єтнам. Росія забезпечила 31% експорту до цього регіону, США – 27%, Китай – 9%.

У 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., поставки озброєнь до Центральної Азії зросли на 154%, до Океанії – на 36%, до Східної Азії – на 3,1%. Поставки до Південної Азії та Південно-Східної Азії зменшилися на 25% і 6,2%, відповідно.

Австралія

Через відчутне загострення загроз в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Австралія почала реалізовувати масштабні програми військових закупівель[8]. Як наслідок, її імпорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 37% – до найвищого рівня з 1950р. У 2014-2018рр. Австралія була четвертим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі (4,6% загальносвітового імпорту). Головними постачальниками озброєнь до Австралії у 2014-2018рр. були США та Іспанія, забезпечивши 60% і 29% австралійського імпорту озброєнь, відповідно. Усі види збройних сил Австралії отримали у 2014-2018рр. нові основні озброєння, але головна увага надавалася літакам і кораблям. Поставки 10 бойових літаків *F-35* і восьми протичовнових літаків *P-8* зі США склали 53% австралійського імпорту озброєнь. Іспанія поставила два великі десантні вертольотоносці та два есмінці, що склало 29% імпорту. Наступні поставки, зокрема, щонайменше 62 бойові літаки *F-35* зі США, 12 підводних човнів із Франції, один есмінець з Іспанії і дев'ять фрегатів з Великої Британії, ще очікуються. Однак 21 з цих кораблів (підводних човнів) надходитимуть лише з кінця 2020-х років і до приблизно 2050р.

Південна Азія

Попри давній конфлікт між Індією і Пакистаном, імпорт озброєнь обох країн у 2014-2018рр. зменшився, порівняно з 2009-2013рр.[9]

[8] Про оборонну політику Австралії та оцінку нею загроз див.: Australian Department of Defence (DOD), *2016 White Paper* (DOD: Canberra, 2016); External Panel of Experts on the 2015 Defence White Paper, *Guarding Against Uncertainty: Australian Attitudes to Defence* (DOD: Canberra, 2015); Medcalf, R. and Brown, J., *Defence Challenges 2035: Securing Australia's Lifelines* (Lowy Institute for International Policy: Sydney, Nov. 2014).

[9] Про індо-пакистанський конфлікт див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

Індія у 2014-2018рр. була другим найкрупнішим імпортером основних озброєнь у світі з 9,5% загальносвітового імпорту. Її імпорт у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 24% – частково через затримку поставок озброєнь, що виробляються у країні за іноземними ліцензіями, зокрема, танків *Т-90С* і бойових літаків *Су-30*, замовлених у Росії, та підводних човнів, замовлених у Франції[10]. Росія забезпечила у 2014-2018рр. 58% імпорту озброєнь Індії, проти 76% у 2009-2013рр. У 2018р. Індія замовила у Росії ракетні комплекси *С-400*, попри наполягання США не робити цього. Водночас, Індія відмовилася від участі у проекті російського бойового літака п'ятого покоління *Су-57*. Індія планувала замовити не менше 100 літаків під назвою "винищувач п'ятого покоління" (*Fifth Generation Fighter Aircraft*, *FGFA*), але останніми роками зростало невдоволення цією угодою[11]. У 2014-2018рр. Ізраїль, США і Франція збільшили експорт озброєнь до Індії, а також були надані американські та європейські пропозиції стосовно заміни скасованого замовлення *Су-57*, включно з виробництвом в Індії і передачею технологій[12].

Імпорт озброєнь Пакистаном у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 39%. Найкрупнішим постачальником до Пакистану був Китай, забезпечивши у 2014-2018рр. 70% пакистанського імпорту основних озброєнь. Він був головним постачальником для Пакистану більшість років, починаючи з 1965р. У 2009-2013рр. на США припадало 28% пакистанського імпорту основних озброєнь, але останніми роками вони неохоче надають озброєння у вигляді військової допомоги або продають озброєння Пакистану[13]. У 2018р. США призупинили або скасували кілька пакетів військової допомоги, в т.ч. поставку 12 бойових вертольотів *AH-1Z*[14]. Американський експорт озброєнь до Пакистану у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., скоротився на 81% – лише 8,9% загального імпорту озброєнь Пакистану. Зменшення американських поставок є головною причиною скорочення загального імпорту озброєнь Пакистаном між цими двома періодами. Натомість Пакистан звернувся до інших постачальників. Так, у 2018р. він замовив чотири фрегати і 30 бойових вертольотів у Туреччині. Однак

[10] Singh, S., 'Amid Rafale row, HAL's 3-year delay in Sukhoi rollout raises concerns; company says delivery on schedule', *Indian Express,* 2 Oct. 2018; Indian Government, Standing Committee on Defence, *Ministry of Defence: Demands for Grants (2017-18): Ordnance Factories*, *Defence Research and Development Organisation, Directorate General of Quality Assurance and National Cadet Corps*, Demand no.20, 30th Report (Indian Government: New Delhi, Mar. 2017); Basu, N., 'PMO raps Defence Ministry over delay in $3.75-b Scorpene submarine project', *Hindu Business Line*, 30 Jan. 2018.

[11] Pubby, M., 'DRDO's technology boast fells $9 billion Indo-Russian aircraft deal', *Economic Times*, 13 June 2018; Gady, F.-S., 'India pulls out ofjoint stealth fighter project with Russia', The Diplomat, 23 Apr. 2018.

[12] Miglani, S., 'Lockheed unveils new F-21 fighter jet configured for India', Reuters, 20 Feb. 2019; McLeary, P., 'India is going big on new fighters; Lockheed, Boeing pledge India plants', Breaking Defense, 12 Feb. 2019.

[13] Iqbal, A., 'Pakistan reducing dependence on US arms', *Dawn,* 19 Apr. 2018. Див. також: Веземан С.Т. та ін. "Події у сфері поставок озброєнь у 2017р.". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 5.

[14] Mohammed, A. and Landay, J., 'US suspends at least $900 million in security aid to Pakistan', Reuters, 4 Jan. 2018; Stewart, P. and Ali, I., 'Pentagon cancels aid to Pakistan over record on militants', Reuters, 1 Sep. 2018; *Asian Military Review*, 'Pakistan Army attack helicopter options', 7 Dec. 2018.

замовлення вертольотів виявило ряд проблем, оскільки вертолітний двигун є частково американської розробки, а США відмовилися надати дозвіл на його експорт для пакистанських вертольотів[15].

Китай

Попри швидкий розвиток власних потужностей з виробництва озброєнь останніми роками, Китай у 2014-2018рр. був шостим найкрупнішим імпортером озброєнь (4,2% світового імпорту). Китайський імпорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 7%. У 2014-2018рр. 70% імпорту озброєнь Китаю забезпечила Росія. Китай досі залежить від імпорту деяких технологій виробництва озброєнь. Він замовив у Росії кілька систем протиповітряної/протиракетної оборони великої дальності *С-400*, і перші поставки відбулись у 2018р. Двигуни для більшості китайських бойових і великих транспортних літаків, що наразі виробляються, також купувалися в Росії, а двигуни для великих кораблів досі частково купують у Франції та України й виробляють за ліцензією у Китаї. Китайська оборонна промисловість технологічно ще не здатна зрівнятися із закордонними постачальниками в цих галузях. Цікаво, що навіть прототипи китайських бойових літаків останнього покоління (*J-20* і *J-31*) досі використовують російські двигуни, оскільки розробка китайських двигунів затримується через технічні проблеми. Однак Китай вже зумів замінити деяку техніку, яку він раніше мав імпортувати, аналогами власної розробки та виробництва. Очевидно, скоро так буде і з двигунами[16].

Європа

Імпорт держав Європи у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., зменшився на 13%. Це падіння частково пояснюється довгостроковими наслідками світової фінансово-економічної кризи 2008р., яка змусила багато країн Європи скоротити закупівлю озброєнь. На європейські країни у 2014-2018рр. припадало 11% загальносвітового імпорту. Хоча багато великих європейських країн мають досить потужну оборонну промисловість, вони продовжують імпортувати озброєння. Однак у 2018р. Росія вже не імпортувала основні озброєння й не мала невиконаних замовлень у закордонних постачальників. До 2014р. Росія імпортувала озброєння з України та почала імпортувати їх з інших європейських країн. Російська анексія Криму у 2014р. припинила ці відносини, а ЄС запровадив ембарго на поставки Росії озброєнь з 2014р.[17]

Упродовж років у ЄС намагаються розширити співпрацю на європейському рівні в розробці та закупівлі озброєнь. Зокрема, у 2017р. в ЄС створили

[15] Bekdil, B.E., ‘Diplomatic row jeopardizes $1.5B helicopter deal between Turkey and Pakistan’, *Defense News,* 13 Aug. 2018; Gorgülü, E., ‘1.5 milyar dolarlik satif için ATAK’a motor seferberligi’, *Hürriyet*, 30 Nov. 2018; *Asian Military Review* (посилання 14).

[16] Chow, E.K., ‘China may have solved the one thing that was poised to stop its military rise’, *National Interest*, 20 Jan. 2018; Gertz, B., ‘China’s Ukrainian jet engines’, *Washington Times*, 15 Aug. 2018.

[17] Докладніше див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

Європейський оборонний фонд (*European Defence Fund*) для підтримки співпраці держав-членів ЄС у розробці та виробництві військової техніки[18]. Але держави-члени ЄС продовжують купувати великі обсяги основних озброєнь за межами ЄС. У 2014-2018рр. США покривали 41% імпорту основних озброєнь держав-членів ЄС, 12% надійшло з держав, що не належать до ЄС. Наступними роками США залишатимуться важливим постачальником озброєнь до держав-членів ЄС, насамперед через ще не виконані поставки 296 бойових літаків *F-35* Бельгії, Данії, Італії, Нідерландам і Великій Британії. У 2018р. тривало змагання постачальників з ЄС і США: зокрема, замість обрати альтернативи у державах-членах ЄС, Бельгія і Словаччина вирішили закупити американські бойові літаки, а Велика Британія замовила американські протичовнові літаки. Рішення Бельгії придбати американські літаки викликало критику Президента Франції Е.Макрона, який стверджував, що "стратегічно це суперечить європейським інтересам"[19].

Центральна і Північна Європа

Хоча імпорт озброєнь до Європи у 2014-2018рр. загалом зменшився, але багато держав регіону – особливо з Центральної і Східної Європи, де зростає напруженість у відносинах з Росією – з 2014р. реалізують масштабні програми військових закупівель. Норвегія у 2014-2018рр. отримала перші 16 з 52 бойових літаків *F-35*, замовлених у США у 2008р. Вона ж замовила п'ять базових патрульних/протичовнових літаків у США та чотири підводні човни в Німеччині. Польща та Румунія у 2018р. замовили у США 30 і 54 балістичні ракети малої дальності, відповідно. Польське замовлення доповнило замовлення у США 138 крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) у 2015-2016рр. Польща, Румунія і Швеція у 2018р. замовили у США системи протиповітряної і протиракетної оборони.

Попри збройний конфлікт у країні, український імпорт основних озброєнь у 2014-2018рр. був дуже невеликим. На початку конфлікту у 2014р. США, Канада та більшість держав Західної і Центральної Європи дали зрозуміти, що їх підтримка України не передбачає поставки великих обсягів летальної військової техніки. Однак у 2017р. деякі держави виявили більшу готовність постачати обмежені обсяги летальної техніки[20]. Так, у 2018р. Чехія поставила Україні вживані бронемашини, а США – протитанкові ракети.

Близький Схід

Імпорт озброєнь державами Близького Сходу у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 87%. На Близькому Сході розташовані чотири з 10 найкрупніших імпортерів озброєнь у світі у 2014-2018рр.: Саудівська

[18] European Commission, 'The European defence fund', 13 June 2018.

[19] Agence France-Presse, 'Macron "regrette" l'achat de F-35 par la Belgique, "contraire aux intérêts européens"', *Le Figaro*, 26 Nov. 2018.

[20] Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Ukraine and Black Sea security', SIPRI Background Paper, Dec. 2018, p.12.

Аравія, на яку припадало 33% поставок озброєнь до регіону, Єгипет (15%), ОАЕ та Ірак (по 11%). США забезпечили 54% усіх поставок озброєнь до регіону, Росія – 9,6%, Франція – 8,6%. Зростання поставок до Близького Сходу відбулося попри посилення політичного спротиву у США, Західній і Центральній Європі експорту озброєнь до держав, що беруть участь у війні в Ємені, особливо до Саудівської Аравії та ОАЕ (підрозділ I).

Район Перської затоки

Обсяги імпорту озброєнь деякими арабськими державами Перської затоки у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., значно зросли. До головних причин цього зростання належали: взаємна недовіра між Іраном, з одного боку, та Саудівською Аравією і ОАЕ, з іншого; війна в Ємені, що почалась у 2015р.; ворожнеча із середини 2017р. між Катаром, з одного боку, та Саудівською Аравією і ОАЕ, з іншого[21].

Імпорт озброєнь Саудівською Аравією у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 192%, що зробило її найкрупнішим імпортером озброєнь у світі у 2014-2018рр. США забезпечили 68% імпорту озброєнь Саудівської Аравії. До озброєнь, поставлених Саудівській Аравії у 2014-2018рр., належали 56 бойових літаків зі США і 38 – з Великої Британії. На 2019-2023рр. заплановані поставки: 98 бойових літаків, семи систем ПРО та 83 танків зі США; 737 бронемашин з Канади; п'яти фрегатів з Іспанії; балістичних ракет малої дальності з України.

У 2014-2018рр. ОАЕ були сьомим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. 64% їх імпорту припадало на США. Поставки 2014-2018рр. охоплювали п'ять систем ПРО та 1 671 БТР зі США, а також три корвети з Франції. Частину бронемашин ОАЕ згодом передали повстанцям у Ємені.

Імпорт озброєнь Катару у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 225%. На США припадало 65% імпорту озброєнь Катару у 2014-2018рр. Катар також імпортував менші обсяги озброєнь від інших постачальників, у т.ч. танки з Німеччини, бойові літаки з Франції та протиповітряні комплекси малої дальності з Росії. На 2019-2023рр. заплановані поставки Катару 93 бойових літаків (36 зі США, 33 з Франції і 24 з Великої Британії) і трьох фрегатів з Італії.

На Іран у 2014-2018рр. припадало 0,9% імпорту озброєнь до Близького Сходу. Країна з 2010р. перебувала під ембарго ООН на поставки озброєнь, яке мало тривати до кінця 2020р.[22] Оборонна промисловість Ірану здатна виробляти певні типи основних озброєнь, зокрема балістичні ракети, або модернізувати наявні озброєння, наприклад, американські літаки, імпортовані у 1970-х роках. Однак характеристики цих озброєнь є дуже сумнівними. Іранські балістичні ракети, в т.ч. поставлені єменським хуситам у

[21] Про міждержавне протистояння на Близькому Сході та у Північній Африці див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[22] Див. архів СІПРІ з питань ембарго на поставки озброєнь.

2017-2018рр., виявилися неточними у бойових умовах[23]. Крім того, коли Іран у 2018р. презентував новий бойовий літак нібито власного виробництва, багато західних оглядачів помітили, що це, імовірно, був перероблений варіант легкого бойового літака, закупленого Іраном у США у 1970-х роках.[24]

Ірак і Сирія

Хоча і в Іраку, і в Сирії у 2014-2018рр. тривали конфлікти, але тенденції імпорту озброєнь урядами цих держав суттєво відрізнялися[25]. У 2014-2018рр. Ірак був восьмим найкрупнішим імпортером озброєнь, тоді як Сирія була лише 60-ю. Ірак отримував різноманітні основні озброєння, в т.ч. бойові літаки та вертольоти переважно зі США та Росії. Його імпорт озброєнь у 2014-2018рр., порівняно з 2009-2013рр., збільшився на 139%. Натомість імпорт озброєнь Сирією за цей час впав на 87%. Якщо у 2009-2013рр. Росія постачала Сирії дорогі системи ППО та протикорабельні ракети, то у 2014-2018рр. – переважно дешеві озброєння, зокрема вживані бронемашини. Замість поставки основних озброєнь, Росія розгорнула там власний військовий контингент для підтримки сирійського Уряду. Однак у 2018р. Росія поставила Сирії три системи ППО великої дальності – це був перший випадок експорту нею дорогих озброєнь до цієї країни з 2013р.

Постачання ракет до Близького Сходу

Багато держав Близького Сходу купували і продовжують купувати керовані ракети наземного або повітряного базування дальністю 250-500 км. Іран, Ізраїль і Туреччина самі виробляють деякі ракети, інші – імпортуються до регіону. У 2014-2018рр. Єгипет замовив КРПБ у Франції; Кувейт – у Великій Британії; Катар – у Франції та отримав балістичні ракети малої дальності з Китаю; Саудівська Аравія отримала КРПБ з Великої Британії і США та замовила балістичні ракети малої дальності в України; Туреччина отримала КРПБ зі США; а ОАЕ отримали балістичні ракети малої діяльності зі США.

[23] Binnie, J., ‘Proving grounds: Assessing Iranian weapon performance in Syria and Yemen’, *Jane’s Defence Weekly*, 1 Aug. 2018.

[24] Dudley, D., ‘Iran’s “new” fighter jet provokes derision, as observers note likeness to US jet from the ‘60s’, *Forbes*, 21 Aug. 2018.

[25] Про збройні конфлікти в Іраку та Сирії див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

IV. Прозорість поставок озброєнь

МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Офіційні й загальнодоступні дані про поставки озброєнь – як про експорт, так і про імпорт є важливими для оцінки політики держав у сферах експорту, закупівлі озброєнь та оборони. Упродовж останніх 25 років близько 170 держав публікували інформацію про експорт та імпорт озброєнь у вигляді національних звітів або участі в регіональних чи міжнародних механізмах звітності – хоча в багатьох випадках ця інформація охоплювала лише один чи кілька років[1]. Станом на 31 грудня 2018р., 36 держав опублікували з 1990р. хоча б один національний звіт про експорт озброєнь[2]. Як і у 2015-2017рр., всі держави, що надали звіти за 2018р., робили це й раніше; при цьому суттєвих змін ні в категоріях наведених даних, ні в рівні деталізації не було[3]. З початку 1990-х років було запроваджено ряд регіональних інструментів звітності (особливо в Західній Африці, Америці та ЄС)[4]. У 2018р. ці інструменти не зазнали суттєвих змін. Головними міжнародними механізмами звітності про міжнародні поставки озброєнь є Реєстр звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms*, *UNROCA*) і Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty*, *ATT*). У цьому підрозділі аналізується нинішній стан цих двох механізмів.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

UNROCA створений у 1991р., звітування почалось у 1993р. (про поставки за 1992р.). Його метою є зміцнення довіри між державами та "запобігання надмірному та дестабілізуючому накопиченню озброєнь"[5]. Щороку всі держави-члени ООН "запрошуються" добровільно повідомляти дані про експорт та імпорт певних видів озброєнь за попередній рік, особливо тих, що вважаються "найбільш смертоносними" чи "незамінними в наступальних

[1] Цей підрозділ стосується лише публічних інструментів звітності про поставки озброєнь. Конфіденційний обмін інформацією, зокрема, в рамках ОБСЄ і режиму Вассенаарської домовленості, не розглядається.

[2] СІПРІ збирає всі оприлюднені національні звіти про поставки озброєнь і публікує їх у Базі національних звітів.

[3] Окремі держави, які не публікують національні звіти про експорт озброєнь, наводять дані про загальну фінансову вартість експорту озброєнь. До цих держав належать Ізраїль, Індія, Пакистан і Росія.

[4] До головних регіональних інструментів звітності належать: (*а*) інструмент, створений згідно з Конвенцією 2006р. Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС) про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали; (*б*) інструменти, створені Організацією Американських Держав; (*в*) річний звіт ЄС. Докладніше про ці регіональні інструменти звітності див.: Bromley, M. and Wezeman, S.T., 'Transparency in arms transfers', *SIPRI Yearbook 2016*, pp.595-603.

[5] UN General Assembly Resolution 46/36L, 6 Dec. 1991.

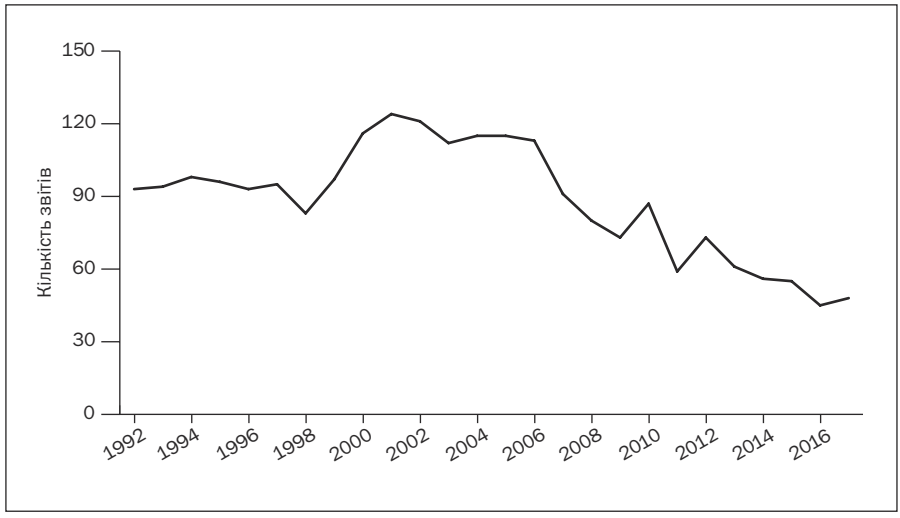

Діаграма 5.2. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), у 1992-2017рр.

Примітка: Роки означають рік поставок, яких стосується звіт, а не рік його подання. Враховані лише звіти, отримані від держав.

Джерело: он-лайн бази даних *UNROCA* (стара та нова версії), <https://www.unroca.org>; доповіді Генерального секретаря ООН ГА ООН з питань *UNROCA* за різні роки.

операціях”[6]. Крім того, до держав звертаються з проханням надавати додаткову базову інформацію про запаси озброєнь та їх придбання у вітчизняних виробників. З 2003р. держави також мають надавати базову інформацію про експорт та імпорт стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО).

Звіти публікуються на сайті Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*, *UNODA*). Останніми роками стає дедалі складніше з’ясувати, які держави подали звіти для *UNROCA*, через те, що ці звіти містяться у трьох різних розділах сайту *UNODA*: стара он-лайн база даних, яка ще була доступна наприкінці 2018р.; нова он-лайн база даних; та річні доповіді Генерального секретаря ООН про звітування держав до *UNROCA*[7].

Рівень звітності знижується, порівняно з початком та серединою 2000-х років – якщо тоді щороку звітували понад 100 держав, то у 2016р. – 45, у 2017р. – 48 (діаграма 5.2)[8]. Як і в більшості років з 1993р., дуже низьким був рівень звітності держав Африки та Близького Сходу за 2017р.: звіти

[6] До цих видів озброєнь належать: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, бойові вертольоти, бойові кораблі, ракети та ракетні пускові установки. Звіти публікуються на сайті Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*, *UNODA*), <https://www.un.org/disarmament>.

[7] Нова версія он-лайн бази даних доступна на сайті *UNROCA*, <https://www.unroca.org>. Див. також: United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms: Report of the Secretary General’, A/73/185, 18 July 2018.

[8] Деякі держави попередніми роками надавали звіти із запізненням, тому, ймовірно, остаточна кількість звітів у 2017р. буде вищою, ніж зазначено в цьому підрозділі, через надходження запізнілих звітів.

Таблиця 5.9. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН та згідно з Договором про торгівлю зброєю, у 2013-2017рр., за регіонами

Дані у стовпчиках стосуються років, про які звітується, а не років подання звітів. Дані в дужках у стовпчику "Регіони" означають загальну кількість членів ООН у регіоні. Інші дані в дужках означають відсоток країн-учасниць ООН у кожному регіоні, які надали звіти. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

Регіони[a]	2013	2014	2015	2016	2017
Африка (54)	1 (1,9%)	0 (0,0%)	2 (3,7%)	1 (1,9%)	1 (1,9%)
Америка (35)	9 (26%)	8 (23%)	8 (23%)	5 (14%)	4 (11%)
Азія (28)	7 (25%)	8 (29%)	7 (25%)	5 (18%)	5 (18%)
Європа (47)	41 (87%)	37 (79%)	32 (68%)	32 (68%)	36 (77%)
Близький Схід (15)	3 (20%)	2 (13%)	1 (6,7%)	2 (13%)	1 (6,7%)
Океанія (14)	1 (7,1%)	1 (7,1%)	5 (36%)	0 (0,0%)	1 (7,1%)
Разом (193)	**62 (32%)**	**56 (29%)**	**55 (28%)**	**45 (23%)**	**48 (25%)**

[a] Докладніше про регіональне охоплення СІПРІ див. сторінку *Arms Transfers Database* сайту СІПРІ.

Примітка: враховані лише звіти, подані державами.

Джерела: он-лайн бази даних *UNROCA* (стара та нова версії), <https://www.unroca.org>; доповіді Генерального секретаря ООН ГА ООН з питань *UNROCA* за різні роки.

подали лише одна з 54 держав Африки та одна з 15 держав Близького Сходу. Тенденція загального зниження звітності спостерігалася у 2013-2017рр. також у всіх інших регіонах (таблиця 5.9).

Більшість крупних експортерів основних озброєнь, визначених СІПРІ (підрозділ I), надали звіти за 2017р. – звіту до *UNROCA* не надав лише один представник *Top 10* експортерів (Ізраїль). Водночас з *Top 10* імпортерів звіти надали лише три держави: Індія, Китай та Австралія[9].

Держави ОБСЄ і звітність UNROCA

Резолюція ГА ООН про створення *UNROCA* закликала держави "співпрацювати на регіональному й субрегіональному рівнях . . . з метою зміцнення та координації міжнародних зусиль, спрямованих на підвищення відкритості і прозорості з питань озброєнь"[10]. ОБСЄ особливо наполягала на важливості *UNROCA* та намагалася підвищити рівень залучення до нього держав-учасниць ОБСЄ. Зокрема, з 1997р. держави-учасниці ОБСЄ домовились обмінюватися щорічними звітами до *UNROCA* не пізніше 30 червня кожного року[11]. Останніми роками звіти держав-учасниць ОБСЄ становили дедалі більшу частку звітності *UNROCA*: у 2017р., порівняно з 2001р., вона збільшилася з 42% до 83%, хоча в абсолютних величинах (кількості подань) зменшилася з 52 до 40 (діаграма 5.3).

[9] Докладніше про тенденції звітування та якісний аналіз змісту звітів див.: Wezeman, S.T., 'Reporting to the United Nations Register of Conventional Arms for 2017', SIPRI Background Paper, June 2019.

[10] United Nations, General Assembly, Resolution 46/36L, 6 Dec. 1991.

[11] OSCE, 'Decision no.13/97: Further transparency in arms transfers', FSC.DEC/13/97, 16 July 1997.

Діаграма 5.3. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), у 2001-2017рр.

Примітка: Дані станом на 1 квітня 2019р. Деякі держави запізнюються з поданням звітів попередніми роками, тому, ймовірно, остаточна кількість звітів про поставки у 2017р буде вищою мірою надходження запізнілих звітів. Дані охоплюють період 2001-2017рр.; 2001р. був піковим у звітності *UNROCA*. Роки означають рік поставок, про які звітується, а не рік подання звіту. Враховані лише звіти від держав.

Джерело: он-лайн бази даних *UNROCA* (стара та нова версії), <https://www.unroca.org>; доповіді Генерального секретаря ООН ГА ООН з питань *UNROCA* за різні роки.

У 2016р. держави-учасниці ОБСЄ домовились зробити обмін звітами до *UNROCA* публічним[12]. ОБСЄ практично втілила це рішення, публікуючи в повному обсязі звіти держав-учасниць на сайті ОБСЄ[13]. 36 із 57 держав-учасниць ОБСЄ надавали звіти до *UNROCA* за 2016р. через механізм обміну ОБСЄ, а 38 – зробили це за 2017р. Однак не всі ці звіти доступні на сайті *UNODA*. Більш того, не всі звіти держав-учасниць ОБСЄ, наявні на сайті *UNODA*, доступні на сайті ОБСЄ. Станом на січень 2019р., 49 звітів держав-учасниць ОБСЄ про поставки озброєнь у 2017р. надавалися через сайти як ОБСЄ, так і *UNODA*, але лише 29 з них є на обох ресурсах. Дев'ять – наявні лише на сайті ОБСЄ, а 11 – на сайті *UNODA*.

Звіт про поставки озброєнь згідно з Договором про торгівлю зброєю

Стаття 13 ДТЗ зобов'язує кожну державу-учасницю подавати Секретаріату ДТЗ річний звіт про експорт та імпорт зброї. За ті три роки, за які належало

[12] OSCE, 'Decision no.4/16: Enabling the publication of information exchanges in the field of small arms and light weapons, conventional arms transfers and anti-personnel mines', FSC.DEC/4/16/Corr.1, 21 Sep. 2016.

[13] OSCE, Information Exchange on Conventional Arms Transfer.

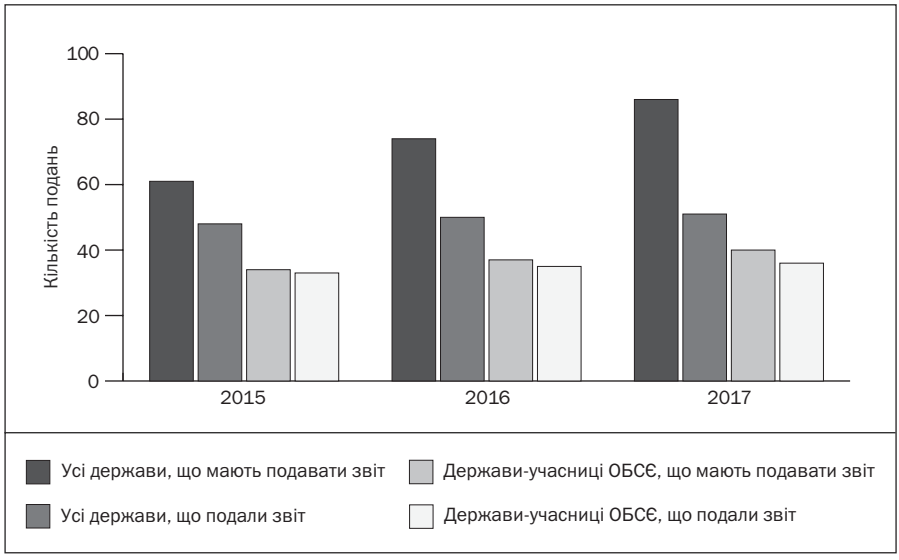

Діаграма 5.4. Кількість держав-сторін Договору про торгівлю зброєю та держав-учасниць ОБСЄ, що подали річні звіти, у 2015-2017рр.

Примітка: Роки означають рік поставок, про які звітується, а не рік подання звіту.

Джерело: ATT Secretariat, ATT Annual Reports Database, 'Status as of 9 Jan. 2019', 21 Jan. 2019.

подавати звіти (2015-2017рр.), кількість держав, зобов'язаних це робити, зросла завдяки збільшенню кількості держав-учасниць Договору (діаграма 5.4). Однак кількість поданих звітів у ці три роки залишалася майже незмінною. Як наслідок, частка держав, що подали звіти про поставки озброєнь, зменшилася з 79% у 2015р. до 59% у 2017р.[14] Як і у випадку *UNROCA*, держави-учасниці ОБСЄ, що одночасно є членами ДТЗ, подають звіти до Секретаріату Договору набагато активніше за інших. За 2017р. 89% держав-учасниць ОБСЄ, які мали подавати річний звіт про поставки озброєнь у рамках механізму звітності ДТЗ, зробили це – порівняно з 29% держав, що не належать до ОБСЄ.

[14] ATT Secretariat, ATT Annual Reports Database, 'Status as of 9 Jan. 2019', accessed 21 Jan. 2019. Докладніше про подання державами річних звітів у рамках ДТЗ, див. у підрозділі I розділу 10 цього видання.

V. Фінансова вартість державного експорту озброєнь

МАРК БРОМЛІ, КІТЕРІ ДЕ ЛАББІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Офіційні дані фінансової вартості державного експорту озброєнь у 2008-2017рр. наведені в таблиці 5.10. До неї внесені держави, що надали дані про фінансову вартість "експорту озброєнь", "ліцензій на експорт озброєнь", "угод про експорт озброєнь" чи "замовлень на експорт озброєнь" принаймні за шість із цих 10 років, середня вартість яких перевищувала $10 млн. Дані беруться зі звітів, заяв або безпосереднього спілкування з представниками урядових установ. У поясненнях даних використовується термінологія першоджерела. Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія "експорт озброєнь" стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія "ліцензії на експорт озброєнь" – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія "угоди про експорт озброєнь" – вартості укладених експортних угод. Дані про експорт озброєнь у таблиці 5.10 грунтуються на національних визначеннях і методиках і тому не завжди є співставними[1]. Конвертація в долари США зроблена за постійними цінами 2017р. з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) США.

Згідно з Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь, на країни, що надають офіційні дані про фінансову вартість експорту озброєнь, припадає понад 90% світового обсягу поставок основних озброєнь. Отже, дані таблиці 5.10 можна використовувати для грубої оцінки фінансової вартості світової торгівлі зброєю. Водночас, для такого використання цих даних є значні обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані грунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати. По-друге, деякі країни, зокрема Велика Британія, не розкривають дані про "експорт озброєнь", тоді як інші, зокрема Китай, зовсім не розкривають дані – ні про "експорт озброєнь", ні про "ліцензії на експорт озброєнь", ні про "угоди про експорт озброєнь". Тим не менш, підсумовуючи всі дані, надані державами про фінансову вартість "експорту озброєнь", можна сказати, що сукупний обсяг світової торгівлі зброєю у 2017р. становив принаймні $95 млрд.[2] Утім, фактичний обсяг був, напевно, більшим.

[1] Міжнародно визнаної дефініції "озброєння" немає, а уряди використовують різні переліки, збираючи та повідомляючи дані про фінансову вартість експорту озброєнь. Крім того, немає стандартизованої методики збору та повідомлення таких даних. Тому деякі держави повідомляють про видані експортні ліцензії, а інші наводять дані, отримані від митних служб.

[2] Для розрахунку цієї суми використовувалися доступні дані про експорт озброєнь. У випадку Канади показники експорту озброєнь були подвоєні, оскільки дані про експорт озброєнь Канади не охоплюють експорт до США, який, за твердженнями канадської влади, становить понад половину канадського експорту військової техніки. Якщо даних про експорт озброєнь за 2017р. немає, але є дані за 2016р., то використовувалися вони. Якщо не доступні дані за 2017р. або 2016р., використовувалися, за можливості, дані угод на експорт озброєнь або замовлень за 2016р. Виходячи з аналізу попередніх випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні угоди, використовувалися повні дані угод про експорт озброєнь, але з річним лагом. У випадках, коли даних про угоди або замовлення немає, використовувалися дані про ліцензії за 2016р. Виходячи з аналізу випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні ліцензії, бралася половина суми, вказаної у ліцензії на експорт озброєнь на поточний рік. Для Німеччини була зроблена оцінка за даними експортних ліцензій, хоча вона надала дані про експорт озброєнь, оскільки вони охоплюють лише експорт "воєнних озброєнь" – категорію товарів і послуг, яка є вужчою за ту, що зазвичай охоплює експортні ліцензії, і тому ці дані дають суттєво занижену загальну вартість німецького експорту озброєнь.

Таблиця 5.10. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2008-2017рр., за даними національних урядів і промисловості

Дані наведені в $ млн. у постійних цінах 2017р. Перелік держав – за англійською абеткою. Якщо не зазначене інше, дані наведені за календарні роки

Держава	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Пояснення даних
Австрія	350	552	555	651	624	735	737	385	722	426	Експорт озброєнь
	1 578	3 571	2 632	2 472	2 132	3 317	1 240	1 243	4 496	2 251	Ліцензії на експорт озброєнь
Бельгія	2 226	1 749	1 493	1 265	1 329	856	6 199	1 279	1 411	831	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія та Герцеговина	47	37	15	62	56	54	92	120	117	. .	Експорт озброєнь
	97	73	42	86	63	156	177	264	344	. .	Ліцензії на експорт озброєнь
Болгарія	250	230	384	350	300	328	554	1 608	1 146	1 368	Експорт озброєнь
	792	502	441	338	479	686	1 137	733	1 422	1 558	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада[a]	595	542	445	698	1 113	696	746	547	553	793	Експорт озброєнь
Хорватія	. .	. .	80	53	70	120	98	45	84	76	Експорт озброєнь
	. .	356	663	232	326	995	662	438	428	508	Ліцензії на експорт озброєнь
Чехія	317	278	323	277	376	402	587	646	778	643	Експорт озброєнь
	354	619	671	524	364	458	688	851	389	571	Ліцензії на експорт озброєнь
Данія	272	400	560	359	305	1 093	202	154	229	230	Ліцензії на експорт озброєнь
Естонія	10	5	1	5	1	1	4	5	5	2	Експорт озброєнь
	10	13	3	530	4	4	5	16	10	72	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	155	138	88	147	80	312	306	112	149	118	Експорт озброєнь
	562	297	91	279	162	481	311	415	111	220	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	5 238	5 858	5 515	5 525	4 587	5 421	5 284	6 950	7 886	7 453	Експорт озброєнь
	10 980	12 958	7 620	9 872	6 608	9 603	11 289	19 408	15 748	7 788	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	2 380	2 125	3 155	1 947	1 298	1 303	2 504	1 783	2 826	2 976	Експорт озброєнь[b]
	13 899	11 172	8 175	16 353	12 176	11 651	8 955	14 702	7 801	7 368	Ліцензії на експорт озброєнь[c]
Угорщина	25	27	28	27	37	45	46	53	21	49	Експорт озброєнь
	198	202	205	236	370	717	594	1 472	665	655	Ліцензії на експорт озброєнь
Індія[d]	225	78	. .	. .	92	123	169	332	227	. .	Експорт озброєнь
Ірландія	52	71	36	41	64	87	118	49	71	28	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	7 202	8 455	8 206	6 342	. .	6 881	5 860	5 895	6 638	9 200	Угоди на експорт озброєнь

Держава	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Дані охоплюють
Італія	2 963	3 500	917	1 550	4 129	3 873	4 574	3686	3 225	3 231	Експорт озброєнь
	9 441	10 623	4 840	7 973	5 706	3 002	3 642	9 041	16 533	10 675	Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Корея	1 177	1 332	1 335	2 596	2 512	3 594	3 740	3 662	2 612	3 120	Угоди на експорт озброєнь
Литва	52	70	22	73	26	22	26	31	46	80	Експорт озброєнь
	78	125	34	77	27	31	21	68	104	67	Ліцензії на експорт озброєнь
Чорногорія	28	13	9	. .	4	4	12	5	1	. .	Експорт озброєнь
	33	13	15	6	7	8	15	13	9	. .	Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	834	900	1 006	1 169	1 128	353	344	679	639	746	Експорт озброєнь
	2 098	2 087	1 359	630	1 291	1 345	2 837	1 001	1599	903	Ліцензії на експорт озброєнь
Норвегія	786	818	682	695	712	591	484	419	436	648	Експорт озброєнь
Пакистан[e]	59	16	19	11	14	14	18	62	32	. .	Експорт озброєнь
	27	. .	38	26	30	23	58	97	69	. .	Угоди на експорт озброєнь
Польща	614	2 208	680	1 286	868	1 199	1 264	1 455	1 386	1 213	Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	118	25	30	38	43	246	215	219	674	182	Експорт озброєнь
	127	44	31	47	71	204	350	78	276	66	Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	138	156	183	198	114	247	218	185	204	217	Експорт озброєнь
	198	262	226	279	246	414	342	252	272	296	Ліцензії на експорт озброєнь
Росія	9 506	9 712	11 241	14 929	16 228	16 520	16 152	14 996	15 320	15 000	Експорт озброєнь
Сербія	265	160	216	189	200	183	324	400	460	. .	Експорт озброєнь
	687	516	849	432	479	855	830	838	944	. .	Ліцензії на експорт озброєнь
Словаччина	63	70	22	15	34	43	50	65	68	77	Експорт озброєнь
	118	170	86	45	100	170	368	325	235	257	Ліцензії на експорт
Словенія	10	8	9	14	5	4	12	13	18	26	Експорт озброєнь
	10	19	16	18	12	13	4	36	49	57	Ліцензії на експорт озброєнь
ПАР	813	1 053	1 279	1 378	1 379	344	284	222	289	258	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	1 558	2 138	1 679	3 683	2 679	5 460	4 400	4 267	4 577	4 877	Експорт озброєнь
	4 213	5 068	3 332	4 349	10 556	6 037	5 036	12 246	6 268	23 657	Ліцензії на експорт озброєнь

Швеція	2 193	2 024	2 144	2 335	1 538	1 929	1 201	915	1 310	1 314	Експорт озброєнь
	1 659	1 657	2 063	1 829	1 251	1 588	676	607	7 378	950	Ліцензії на експорт озброєнь
Швейцарія	759	764	691	1 071	797	523	637	480	427	454	Експорт озброєнь
Туреччина	656	766	713	890	1 281	1 463	1 708	1 717	1 714	1 739	Експорт озброєнь
Велика Британія	9 119	12 906	10 125	9 428	14 833	16 120	14 492	12 166	8 130	11 541	Замовлення на експорт озброєнь[f]
	4 113	5 495	4 224	10 608	3 654	7 309	3 552	9 197	4 462	8 470	Ліцензії на експорт озброєнь
Україна	911	914	1 076	1 094	1 093	1 052	. .	589	786	. .	Експорт озброєнь
США[g]	51 492	24 504	20 453	21 294	18 735	21 389	20 112	21 903	21 561	30 563	Експорт озброєнь[h]
	31 081	33 102	23 835	28 157	66 956	24 708	32 491	46 415	28 102	49 371	Угоди на експорт озброєньі
	38 926	41 101	38 315	47 810	35 841	21 883	65 266	76 478	50 902	51 578	Ліцензії на експорт озброєнь[j]

. . – дані не доступні або не придатні для використання.

Примітка: До таблиці внесені країни, що надали офіційні дані про фінансову вартість "експорту озброєнь", "підписаних контрактів на експорт озброєнь, "розміщених замовлень на експорт озброєнь" або "ліцензій на експорт озброєнь", середня вартість яких перевищує $10 млн., принаймні за шість з 10 звітних років. Дані стосовно різних держав у цій таблиці не обов'язково є порівнянними та можуть грунтуватися на різних визначеннях і методиках.

[a] Дані Канади не враховують експорт до США.

[b] Дані стосуються лише експорту "воєнних озброєнь" – згідно з визначенням німецького законодавства.

[c] Дані враховують ліцензії на експорт озброєнь у рамках спільних міжнародних проектів.

[d] Дані Індії за 2007-2008рр. і 2012-2016рр. охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 квітня 2016р. по 31 березня 2017р.).Дані за 2009р. охоплюють період з 1 квітня 2009р. по 31 грудня 2009р.

[e] Дані Пакистану охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 квітня 2016р. по 31 березня 2017р.).

[f] Дані враховують військову, аерокосмічну техніку та послуги.

[g] Дані США охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 жовтня 2015р. по 30 вересня 2016р.).

[h] Дані враховують продажі в рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales*, *FMS*) і прямі комерційні продажі американською промисловістю іноземним урядам.

[i] Дані стосуються лише продажів у рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales*, *FMS*).

[j] Дані стосуються лише прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

Джерела: оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представниками промисловості. Повний перелік джерел і всі наявні фінансові дані про експорт озброєнь див. за адресою <https://www.sipri.org/databases/financial-value-global-arms-trade>.

VI. Виробництво озброєнь та військові послуги

ОДЕ ФЛЬОРА, НАНЬ ТЯНЬ

Загальний огляд подій в оборонній промисловості у 2017р.

Обсяг продажу озброєнь і військових послуг компаніями з Переліку СІПРІ *Top 100* – світового рейтингу найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (крім Китаю) – у 2017р. склав $398 млрд., що на 2,5% більше, ніж у 2016р., і свідчить про його зростання третій рік поспіль[1] (таблиця 5.11). Продаж озброєнь компаніями з *Top 100* у 2017р. був на 44% вищим, ніж у 2002р., і на 9,9% нижчими за пік 2010р.[2] Загальне зростання продажу у 2017р. спричинене зростанням витрат на закупівлю озброєнь кількома державами, зокрема США та Росії, а також рядом держав, що беруть участь у збройних конфліктах, особливо на Близькому Сході[3].

Як і кожного року, починаючи з 2002р., США зберігають вирішальний вплив на річну глобальну тенденцію продажу озброєнь *Top 100*. Майже половина (42) з усіх компаній *Top 100* у 2017р. розташовані у США, і на них разом припадало 57% загальної суми. Крім того, п'ять американських компаній потрапили до *Top 10* і разом давали 35% загального продажу озброєнь *Top 100* (таблиця 5.12). Домінування американських компаній підкреслює першочергову важливість для тенденції продажу озброєнь *Top 100* як попиту на озброєння МО США, так і, меншою мірою, міжнародних продажів американських озброєнь.

На річну тенденцію продажу озброєнь *Top 100* впливають також компанії Західної Європи. Сумарний продаж озброєнь західноєвропейськими виробниками озброєнь з *Top 100* у 2017р. зросли на 3,8% – до $94,9 млрд.

[1] Склад компаній *Top 100* змінюється щороку, особливо в нижній частині рейтингу. Це означає, що хоча підсумкові показники *Top 100* можуть дати певне уявлення про розвиток оборонної промисловості, порівняння країн або компаній з року в рік потрібно робити обережно.

За оцінкою СІПРІ, кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, аби потрапити до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

"Продаж озброєнь" означає продаж військової техніки та послуг збройним силам і міністерствам оборони; оцінюються продажі лише тих компаній, що потрапили до Переліку. Якщо не зазначене інше, всі дані в цьому підрозділі наведені в доларах США за поточними цінами, а відсоткові зміни та частки – в постійних цінах 2017р. Докладніше див. Базу даних СІПРІ про оборонну промисловість, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>, станом на грудень 2018р. Див. також: Fleurant, A. et al., 'The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2017', SIPRI Fact Sheet, Dec. 2018.

[2] Якщо зміни у 2017р., порівняно з 2016р., грунтуються на переліку компаній, які потрапили до рейтингу у 2017р. (тобто щорічно порівнюються ті ж самі склади компаній), то порівняння за довший період (наприклад, між 2002р. і 2017р. або між 2010р. і 2017р.) грунтуються на переліках компаній у відповідних роках (тобто порівнюються різні групи компаній). Дані в Базі даних СІПРІ про оборонну промисловість, починаються з 2002р., оскільки це перший рік, за який СІПРІ мав достатньо повні дані для внесення російських компаній до *Top 100*.

[3] Про збройний конфлікт на Близькому Сході див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

Таблиця 5.11. Тенденції продажів озброєнь компаніями *Top 100* у 2008-2017рр.

Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Продажі зброї в поточних цінах і за поточними обмінними курсами										
Усього ($ млрд.)	392	405	420	419	404	406	396	372	376	398
Зміна (%)	*12*	*3,1*	*3,9*	*-0,2*	*-3,8*	*0,6*	*-2,4*	*-5,9*	*1,0*	*5,9*
Продажі зброї в постійних (2017р.) цінах і за постійними обмінними курсами										
Усього ($ млрд.)	407	434	442	418	399	392	380	383	389	398
Зміна (%)	*7,2*	*6,8*	*1,7*	*-5,4*	*-4,5*	*-1,7*	*-3,1*	*0,8*	*1,5*	*2,5*
Сумарні зміни з 2007р. (%)	*0,0*	*6,8*	*8,5*	*3,1*	*-1,4*	*-3,2*	*-6,3*	*-5,5*	*-4,0*	*-1,5*

Примітка: Дані стосуються компаній з *Top 100* за відповідні роки; це означає, що кожного року склад компаній змінюється, як і розподіл місць на підставі несуперечливих вибірок даних.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, станом на грудень 2017р.

Це зростання сталося переважно завдяки значному збільшенню продажу озброєнь французькими та німецькими компаніями. Попри це, продаж озброєнь компаніями з Великої Британії залишилися найвищими у Західній Європі – $35,7 млрд., що склало 9% загальної суми *Top 100* у 2017р. Водночас 2017р. став першим роком з моменту потрапляння російських компаній до *Top 100*, у якому їх сумарний продаж озброєнь ($37,7 млрд.) перевищив продаж британських компаній з *Top 100*, що вивело Росію на друге місце за виробництвом озброєнь після США.

Продаж озброєнь 10 найкрупнішими компаніями з *Top 100* у 2017р. склали $198 млрд., що на 1% ($2,1 млрд.) більше, ніж у 2016р. На *Top 10* припадало 50% сумарного продажу озброєнь *Top 100* у 2017р. Цікаво, що 2017р. став першим роком, коли російська компанія опинилась у *Top 10*: *Алмаз-Антей*, що посів 10 місце, є першою компанією в *Top 10* не зі США чи Західної Європи. Склад *Top 10* є доволі стабільним: до 2017р. змін у складі компаній *Top 10* майже не було з 2002р. – першого року, за який СІПРІ мав достатньо повні дані для внесення російських компаній до *Top 100*.

Провідні виробники озброєнь

США

СІПРІ визначає США як провідного виробника озброєнь (врізка 5.2). Сумарний продаж 42 американськими компаніями з *Top 100* у 2017р. збільшився на 2%, до $227 млрд., і становив 57% загальної суми (таблиця 5.12). Враховуючи розмір бюджету закупівель, США, ймовірно, залишаться в осяжному майбутньому найкрупнішим (за обсягами продажу) виробником озброєнь у світі. На додачу до поточних дорогих і масштабних програм

Таблиця 5.12. Частки регіонів і країн у продажу озброєнь компаніями *Top100* у 2016-2017рр.[a]

Дані про продаж озброєнь наведені у $ млрд. у постійних цінах 2017р. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися через округлення.

Кількість компаній	Регіон/країна[b]	Продаж озброєнь (млрд. $)		Зміни, 2016-2017 (%)[c]	Частка продажу озброєнь *Top 100*, 2017 (%)
		2017	2016		
42	**США**	**227**	**222**	***2,0***	***57***
24	**Західна Європа**	**94,9**	**91,4**	***3,8***	***24***
7	Велика Британія	35,7	34,9	*2,3*	*9,0*
6	Франція	21,3	19,1	*11*	*5,4*
2	Транс'європейські[d]	14,7	15,1	*-2,7*	*3,7*
2	Італія	10,5	10,4	*0,8*	*2,6*
4	Німеччина	8,3	7,5	*10*	*2,1*
1	Швеція	2,7	2,8	*-5,3*	*0,7*
1	Іспанія	0,9	0,7	*23*	*0,2*
1	Швейцарія	0,9	0,8	*5,6*	*0,2*
10	**Росія**	**37,7**	**34,7**	***8,5***	***9,5***
17	**Інші традиційні виробники**	**27,9**	**30,0**	***-6,9***	***7,0***
5	Японія	8,7	8,8	*-0,1*	*2,2*
3	Ізраїль	7,9	8,2	*-3,9*	*2,0*
4	Південна Корея	5,5	7,1	*-23*	*1,4*
1	Сінгапур	1,7	1,7	*-1,5*	*0,4*
1	Польща	1,2	1,2	*-1,8*	*0,3*
1	Австралії	1,0	1,0	*2,1*	*0,3*
1	Україна	1,0	1,1	*-11*	*0,3*
1	Канада	0,8	0,8	*3,8*	*0,2*
7	**Нові виробники**	**11,1**	**10,3**	***8,1***	***2,8***
4	Індія	7,5	7,1	*6,1*	*1,9*
2	Туреччина	2,6	2,1	*24*	*0,7*
1	Бразілія	1,0	1,1	*-10*	*0,2*
100	**Разом**	**398**	**389**	***2,5***	***100***

[a] Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, аби потрапити до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

[b] Дані про країну чи регіон стосуються обсягів продажу озброєнь компаній з *Top 100*, центральний офіс яких, включно з іноземними філіями, розташований у цій країні чи регіоні. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично виготовлених у цій країні чи регіоні.

[c] У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу за 2016-2017рр. в доларах США в поточних цінах 2017р.

[d] Західними транс'європейськими вважаються дві компанії – *Airbus і MBDA*.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, станом на грудень 2018р.

Врізка 5.2. Категоризація СІПРІ виробників озброєнь

З метою оцінки тенденцій і змін у можливостях виробництва озброєнь СІПРІ розбиває компанії з *Top 100* на окремі категорії. Ці категорії стосуються країн, у яких кожна компанія має штаб-квартиру. Терміни "провідні", "традиційні" та "нові" покликані узагальнити та охарактеризувати масштаби виробництва озброєнь у країні. Вони мають відбивати ієрархію національних спроможностей з виробництва озброєнь.

Провідні виробники озброєнь

Категорія "провідні виробники озброєнь" означає країни і, відповідно, компанії зі штаб-квартирами в цих країнах. Для провідних виробників озброєнь характерна наявність всебічних національних спроможностей з виробництва озброєнь у всіх головних сегментах: авіаційна (космічна) техніка; наземні системи; морські платформи та системи; ракети та боєприпаси; основні системи електроніки; військові послуги.

Інші традиційні виробники озброєнь

До категорії "інші традиційні виробники" належать країни з компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100*, що мають розвинуті та в багатьох випадках суттєві оборонно-промислові спроможності, але не намагаються ще більше розвинути їх.

Нові виробники озброєнь

Категорію "нові виробники" складають країни з компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100*, що заявили про мету створити значні власні спроможності та досягти вищого рівня самозабезпечення у придбанні озброєнь. Розвиток національних спроможностей з виробництва озброєнь в усіх сегментах виробництва вимагає значних ресурсів і часу. Останнім прикладом переходу країни з категорії нових до провідних виробників є Південна Корея після 50 років військової індустріалізації.

озброєнь, США у 2016-2017рр. анонсували нові програми, зокрема всебічної модернізації ядерного арсеналу, в т.ч. систем доставки (бомбардувальників, підводних човнів та міжконтинентальних балістичних ракет). У звіті 2017р. Бюджетне управління Конгресу США оцінило вартість цієї програми у $1,2 трлн. упродовж 30 років[4].

До поточних програм звичайних озброєнь належать авіаносці нового покоління, перший з яких, вартістю $13 млрд., надійшов до ВМС США у травні 2017р. та нових літаків-заправників (*KC-46*), очікувана вартість яких складає $44,4 млрд.[5]

Lockheed Martin з великим відривом залишається найкрупнішим виробником озброєнь у світі з обсягом продажу $44,9 млрд. у 2017р. – на 8,3% більше, ніж у 2016р. Це зростання сталося насамперед завдяки триваючим поставкам бойових літаків *F-35*, ракет і систем ПРО, а також корабельних бойових систем *Aegis*. Зростання продажу озброєнь *Lockheed Martin* і

[4] US Congressional Budget Office (CBO), *Approaches for Managing the Costs of US Nuclear Forces, 2017-2046* (CBO: Washington, DC, Oct. 2017). Докладніше про програму ядерної модернізації США див. у підрозділі I розділу 6 цього видання.

[5] O'Rourke, R., *Navy Ford (CVN-78) Class Aircraft Carrier Program: Background and Issues for Congress*, Congres-sional Research Service (CRS) Report for Congress RS20643 (US Congress, CRS: Washington, DC, 6 Feb. 2019); US Government Accountability Office (GAO), *KC-46 Tanker Modernization: Program Cost is Stable, but Schedule May Be Further Delayed*, Report to Congressional Requesters, GAO-18-353 (GAO: Washington, DC, Apr. 2018).

скорочення продажу *Boeing* на 11% збільшило у 2017р. розрив між цими двома найкрупнішими виробниками озброєнь до $18 млрд., порівняно з $11,4 млрд. – у 2016р. Скорочення продажу озброєнь *Boeing* у 2017р. можна частково пояснити затримкою поставки згаданих вище заправників *KC-46* і завершенням поставок транспортних літаків *C-17*[6].

Американські компанії у 2017р. оголосили про кілька великих злиттів і поглинань. Особливо варто відзначити придбання *Rockwell Collins* компанією *United Technologies* та *Orbital ATK* компанією *Northrop Grumman*[7]. *Northrop Grumman* купив *Orbital ATK*, з метою отримання її потужностей з виробництва ракет та електроніки, тоді як придбання *Rockwell Collins* компанією *United Technologies* мало на меті зміцнити аерокосмічний бізнес компанії після відтоку капіталу[8]. У компаній є певні підстави для таких злиттів і поглинань. У 2017р. американські компанії здійснювали такі купівлі насамперед з метою отримання переваг перед конкурентами у зв'язку з програмами закупівлі озброєнь, оголошеними у 2016-2017рр.

На фоні великих злиттів і поглинань у 2017р. уповільнилась тенденція об'єднання американських компаній-постачальників військових послуг. Останніми роками окремі крупні компанії-виробники озброєнь виокремлювали у своїй структурі підрозділи військових інформаційно-комунікаційних технологій і послуг з метою зосередження уваги на головній діяльності, а саме на виробництві озброєнь та інтеграції систем. Головним мотивом такого виокремлення, схоже, було те, що надходження від цієї діяльності виявилися нижчими за очікувані[9]. У багатьох випадках створені таким чином менші компанії потім об'єднувались у більші компанії-постачальники військових послуг. Однак єдиним прикладом цього у 2017р. стало створення *DXC* (82 місце в *Top 100*), після злиття *Computer Sciences Corporation* і відповідних підрозділів *Hewlett Packard Enterprise Services*[10].

Західна Європа

Сумарний обсяг продажу озброєнь семи британських компанії з *Top 100* у 2017р. становив $35,7 млрд. – на 2,3% більше, ніж у 2016р. Це значною мірою сталося завдяки зростанню продажу озброєнь *BAE Systems*, *Rolls-Royce* і

[6] Capaccio, A., Clough, R. and Carville, O., 'Boeing tanker to miss delivery date, air force secretary says', Bloomberg, 17 Oct. 2017. Оскільки *Boeing* змінив у 2017р. звітність, то методика оцінки його продажу озброєнь також змінилася, порівняно з 2016р., що також може частково пояснювати відмінність між двома роками.

[7] Northrop Grumman, 'Northrop Grumman to acquire Orbital ATK for $9.2 billion', News release, 18 Sep. 2017; United Technologies, 'United Technologies to acquire Rockwell Collins for $30 billion', 4 Sep. 2017.

[8] Bellamy III, W., 'UTC completes acquisition of Rockwell Collins', *Avionics International*, 27 Nov. 2018; de la Merced, M. J., 'Northrop Grumman to buy Orbital ATK for $7.8 billion', *New York Times*, 18 Sep. 2017.

[9] Wakeman, N., 'Leidos closes $4.6B deal for Lockheed's IT business', Washington Technology, 16 Aug. 2016.

[10] DXC Technology, 'CSC and HPE Enterprise services division complete merger to form DXC Technology', News release, 3 Apr. 2017.

GKN. *BAE Systems* (4 місце у *Top 100*) залишається найкрупнішим виробником озброєнь у Великій Британії. Її продаж озброєнь у 2017р. збільшився на 3,3%, до $22,9 млрд. Продаж озброєнь *GKN* у 2017р. збільшився на 20% – це найвище річне зростання серед британських компаній. Для *GKN* це був другий поспіль рік зростання на десятки відсотків – завдяки високому попиту у світі на її комплектуючі для літаків, у т.ч. елементів конструкції із композитних матеріалів для військових літаків і компонентів двигунів американського виробництва для *F-35*[11]. Натомість продаж озброєнь *Babcock International* (технічне обслуговування та виробництво кораблів і нових атомних підводних човнів для ВМС Великої Британії) у 2017р. зменшилися на 1,9% після двох поспіль років помітного зростання. Це сталося насамперед через затримку закупівель британським МО, а також реорганізацію торгового підрозділу цього міністерства (*UK Defence Equipment and Support*), що спричинило відкладення продажів для британських ВМС[12].

Сумарний обсяг продажу озброєнь шести французьких компаній з *Top 100* у 2017р. зросли на 11%, до $21,3 млрд. Хоча всі шість компаній у 2017р. збільшили продаж озброєнь, увагу привертає помітне зростання продажу виробником бойових літаків *Dassault* і суднобудівною компанією *Naval Group*. Продаж озброєнь *Dassault* у 2017р. збільшився на 48%, до $2,1 млрд., завдяки контрактам на бойові літаки з Індією і Катаром[13]. *Naval Group* збільшила продаж озброєнь на 15%, до $4,1 млрд., що можна пояснити триваючим виробництвом підводних човнів і фрегатів для Франції, Бразілії та Індії і фрегатів для Єгипту.

Два італійські виробники озброєнь з *Top 100*, *Leonardo* і *Fincantieri*, мали у 2017р., порівняно з 2016р., стабільніші обсяги продажу озброєнь. *Leonardo*, що є одним з найкрупніших виробників озброєнь у світі, повідомив про продаж озброєнь на $8,9 млрд. у 2017р. Помірне зростання сталося в його сегментах військової електроніки та аеронавтики, проте продаж його вертолітного підрозділу у 2017р. зменшився, що вплинуло на загальні результати.

Обсяг продажу озброєнь усіх чотирьох німецьких компаній з *Top 100* збільшився у 2017р. на 10%, до $8,3 млрд. Це сталося переважно завдяки збільшенню продажу озброєнь *Krauss-Maffei Wegmann* (*KMW*) на 61% – найкрупнішому серед усіх компаній з *Top 100*, зафіксованому у 2017р. Різке зростання продажу озброєнь *KMW* значною мірою пояснюється підвищенням внутрішнього попиту на її бронемашини та поставкою танків Катару. Однією з чотирьох німецьких компаній став новачок у *Top 100*, *Hensoldt* (74 місце), утворений після придбання інвестиційним фондом (*KKR*) німецького підрозділу *Airbus Group*, що виробляє військову електроніку[14].

[11] *GKN* була продана інвестиційній фірмі *Melrose* в березні 2018р. BBC News, ‘Engineering giant GKN sold to Melrose for £8bn’, 29 Mar. 2018.

[12] Calatayud, A., ‘Babcock shares drop on revenue warning’, MarketWatch, 19 July 2018.

[13] Bergé, F., ‘Rafale: Ces trois succès à l’export qui changent la donne’, BFM Business, 7 Dec. 2017.

[14] Airbus Group, ‘Airbus completes divestment of its defence electronics unit to KKR’, Press release, 1 Mar. 2017.

Продаж озброєнь *Airbus Group* (яка вважається транс'європейською компанією, оскільки її виробничі потужності розташовані у Франції та Німеччині) у 2017р. зменшилися на 13%, до $11,3 млрд. Це можна пояснити згаданим вище продажем її німецького підрозділу електроніки та затримкою поставки військово-транспортних літаків *A400M*.

Росія

Сумарний обсяг продажу озброєнь 10 російськими компаніями з *Top 100* у 2017р. склали $37,7 млрд., що становить 9,5% загального продажу озброєнь *Top 100*. Головними імпортерами російських озброєнь того року були Індія, Китай і В'єтнам[15]. У 2017р. сумарний продаж російських компаній на 8,5% перевищив показник 2016р.[16] Загалом продаж озброєнь російських компаній у період з 2011р. суттєво збільшився – разом із зростанням витрат Росії на закупівлю озброєнь для власних збройних сил.

Як зазначено вище, *Алмаз-Антей*, що виробляє системи ППО (зокрема ЗРС *С-400*), є першою російською компанією, яка опинилася у *Top 10* з моменту внесення російських компаній до *Top 100*. Завдяки стабільному внутрішньому та зовнішньому попиту, її продаж у 2017р. збільшився на 17%, до $8,6 млрд.

Вісім з дев'яти інших російських компаній з *Top 100* також збільшили продажі озброєнь, три з них – більше ніж на 15%: *Объединенная двигателестроительная корпорация* (25%), *Высокоточные комплексы* (22%) та *Корпорация тактическое ракетное вооружение* (19%). Єдиною російською компанією, яка повідомила про зменшення продажу озброєнь у 2017р., став *Уралвагонзавод*. Після падіння продажу на 33% компанія опустилася з 53 місця у 2016р. на 66 у 2017р. Імовірно, це падіння сталося через затримки поставок нових танків та іншої бронетехніки для збройних сил Росії.

У 2007р. Росія започаткувала процес об'єднання в оборонній промисловості з метою укрупнення компаній, які діятимуть у певних секторах (зокрема створення *Объединенной авиастроительной корпорации* та *Объединенной судостроительной корпорации*, які були другим і третім найкрупнішими російськими виробниками озброєнь у 2017р.)[17]. Процес об'єднання, що наближається до завершення, тривав і у 2017р.: злиття *Объединённой приборостроительной корпорации* (*ОПК*) та *Росэлектроники* завершилося створенням нової компанії під назвою *Росэлектроника*. Нова компанія, що перебрала на себе досить великий збройовий бізнес ОПК і дещо менший – колишньої *Росэлектроники*, увійшла до *Top 100* у 2017р. та опинилася на 47 місці. Наступними роками планується подовження об'єднання в секторі наземних систем.

[15] Wezeman P.D. et al., 'Trends in international arms transfers, 2017', SIPRI Fact Sheet, Mar. 2018.

[16] Включно з приблизним обсягом продажу озброєнь у 2016р. нової компанії *Росэлектроника*, створеної у 2017р.

[17] Перло-Фрімен С., Шьон Е. "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2008*, підрозділ III розділу 6.

Інші традиційні виробники озброєнь

17 компаній з *Top 100* у 2017р. розташовані у країнах, які СІПРІ класифікує як "інші традиційні виробники" озброєнь (врізка 5.2). До цієї категорії у 2017р. належали: Австралія, Канада, Японія, Ізраїль, Польща, Сінгапур, Південна Корея та Україна. У 2017р. сумарний продаж озброєнь компаніями країн цієї категорії становив $27,9 млрд., що на 6,9% менше, ніж у 2016р. У період, охоплений Базою даних СІПРІ про оборонну промисловість (*Arms Industry Database*), компанії країн цієї категорії поступово збільшували частку в сукупному продажу озброєнь *Top 100* – з 5,8% у 2002р. до 7% у 2017р. Це стало результатом швидшого зростання продажу озброєнь у цій категорії (на 81%), порівняно із загальним темпом *Top 100* (44%), за 16-річний період.

Найкрупнішим виробником озброєнь у категорії "інші традиційні виробники" у 2017р., як і попередніми роками, була Японія. Сумарний продаж озброєнь п'яти японських компаній з *Top 100* склав у 2017р. $8,7 млрд., що становило 2,2% загальної суми *Top 100*. Продаж озброєнь трьох найкрупніших японських компаній-виробників озброєнь – *Mitsubishi Heavy Industries*, *Kawasaki Heavy Industries* і *Fujitsu* – залишилися без змін, на відміну від двох інших: продаж *NEC* збільшився на 7,8%, а *IHI Corporation* – впали на 7,6%. Хоча Японія у 2014р. скасувала давню заборону на експорт озброєнь, це ще не призвело до його помітного зростання, і японські компанії залишаються дуже залежними від внутрішнього попиту на озброєння. Єдиним винятком тут є *Fujitsu*, яка отримує значні доходи за кордоном від надання ІТ-послуг збройним силам інших країн[18].

На три ізраїльські компанії, що потрапили до *Top 100* у 2017р., із сумарним обсягом продажу озброєнь у $7,9 млрд. припадало 2% загального продажу *Top 100*. Враховуючи невеликий розмір країни, продаж озброєнь Ізраїлем є досить високим: попри зменшення загалом на 3,9% у 2017р., сумарний продаж озброєнь ізраїльських компаній залишається порівнянним із продажем німецьких чи японських компаній з *Top 100*. Це пояснюється великим внутрішнім попитом і широкою та різноманітною базою експортних покупців.

Оборонна промисловість Південної Кореї минулими роками зміцніла й охоплює тепер усі головні сегменти виробництва озброєнь, включно з кораблями, літаками, наземними системами, електронікою і боєприпасами. Чотири південнокорейські компанії присутні в *Top 100* у 2017р. Із сумарним обсягом продажу у $5,5 млрд. на них припадало 1,4% загального продажу *Top 100*. Однак у всіх чотирьох компаній продажі озброєнь у 2017р. впали, разом – на 23%, порівняно з 2016р. Це найкрупніше відносне падіння будь-якої країни, чиї компанії були у *Top 100* у 2017р. Найбільшою мірою скоротили продажі озброєнь *Korea Aerospace Industries* (*KAI*) і *DSME*. Падіння на 53% продажу озброєнь *KAI* (майже $1 млрд.) склало 60% загального зменшення південнокорейського продажу озброєнь. *KAI* опустилася з 50-го місця у *Top 100* у 2016р. на 98-ме – у 2017р. Кілька великих програм *KAI* для

[18] Fujitsu, 'Fujitsu in defence and national security', 2013.

південнокорейських збройних сил наближаються до завершення, а поставки нових вертольотів були затримані.

Як і у 2016р., у *Top 100* у 2017р. було по одній компанії з Австралії, Канади, Польщі, Сінгапуру та України. Продажі озброєнь австралійських і канадських компаній дещо зросли, а сінгапурських і польських – дещо зменшилися. Продаж озброєнь компанією Укроборонпром – через яку організовано виробництво більшості українських озброєнь – у 2017р. зменшився на 11%. Це пов'язано переважно з інфляцією.

Нові виробники озброєнь

Три країни, чиї компанії присутні в *Top 100* у 2017р., розглядалися СІПРІ як нові виробники озброєнь: Бразілія, Індія та Туреччина (врізка 5.2). У 2017р. сумарний продаж озброєнь семи компаній з країн цієї категорії збільшився на 8,1%, до $11,1 млрд., порівняно з 2016р. Нові виробники озброєнь з 2002р. по 2017р. суттєво збільшили свої продажі: за цей період їх сукупний обсяг збільшився на 161%, а їх частка в загальному продажу *Top 100* зросла з 1% до 2,8%.

Такі нові виробники, як Бразілія та Індія, чітко заявили про амбіції створити власні потужності з виробництва озброєнь. У випадку Індії ставиться мета перетворити країну на оборонно-промисловий хаб у більшості сегментів виробництва озброєнь (військово-морської, авіаційної, наземної техніки, електроніки та боєприпасів)[19]. Однак плани Індії стати виробником основних систем озброєнь, уперше оголошені ще наприкінці 1940-х років, реалізуються дуже повільно, а країна досі значною мірою залежить від закордонних поставок озброєнь[20].

Індія є найкрупнішим виробником озброєнь у цій категорії з чотирма компаніям у *Top 100*. Їх сумарний обсяг продажу озброєнь на $7,5 млрд. у 2017р. був на 6,1% більшими, ніж у 2016р. Два найкрупніші індійські виробники озброєнь, *Indian Ordnance Factories* та *Hindustan Aeronautics*, посідали у 2017р. найвищі позиції (37 і 38, відповідно) серед компаній країн - нових виробників озброєнь. Ці дві компанії разом з *Bharat Electronics* перебувають у *Top 100* з 2002р. Четверта компанія, *Bharat Dynamics*, потрапила до *Top 100* у 2017р. (94-те місце) з обсягом продажу у $880 млн. Усі чотири компанії є державними та майже повністю залежать від внутрішнього попиту на озброєння. Загальне зростання продажу у 2017р. пояснюється метою Індії – модернізувати збройні сили та, наскільки можливо, забезпечити їх військовою технікою індійських компаній[21].

Туреччина ставить дві цілі розвитку оборонної промисловості: задовольнити зростаючий внутрішній попит і зменшити залежність від іноземних

[19] Bhardwaj, D., 'Making in India in defence sector: A distant dream', Observer Research Foundation, 7 May 2018.

[20] Mohanty, D.R., *Changing Times? India's Defence Industry in the 21st Century*, Bonn International Center for Conversion (BICC), Paper no.36 (BICC: Bonn, 2004).

[21] Press Trust of India (PTI), 'Government taking steps to achieve defence sector self-sufficiency', *Economic Times*, 12 July 2018.

постачальників[22]. Сумарний обсяг продажу озброєнь двох турецьких компаній з *Top 100* – виробника електроніки *ASELSAN* і виробника авіаційної техніки *Turkish Aerospace Industries* – збільшилися у 2017р. на 24%.

Єдина компанія-виробник озброєнь з *Top 100* у Південній Америці – бразільська компанія *Embraer* посіла 84-те місце. Продаж озброєнь *Embraer* у 2017р. зменшився на 10%, до $950 млн. Це є наслідком переважно падіння продажів через коливання курсу реала до долара США.

Відстеження продажів озброєнь міжнародними компаніями

Багато великих компаній-виробників озброєнь відкрили дочірні компанії в інших країнах з метою забезпечення поставок до відповідної країни чи корпоративним покупцям у цій країні або для отримання доступу до внутрішнього ринку цієї країни. Однак, часто бракує прозорості стосовно кількості, місць розташування, діяльності та доходів закордонних дочірніх компаній. Через це буває дуже складно визначити (*а*) точне місце виробництва озброєнь, (*б*) продукцію, що фактично виробляється у країні, (*в*) обсяги продажу озброєнь країною. У деяких випадках компанії у річних звітах надають перелік своїх об'єктів у країні та за кордоном, не уточнюючи, займаються ці об'єкти виробництвом, обслуговуванням, адмініструванням чи лобіюванням. Це стосується, зокрема, найкрупнішої у світі компанії-виробника озброєнь *Lockheed Martin*. Як і багато інших компаній, *Lockheed Martin* не вказує, чим саме займаються їх дочірні компанії в країні та за кордоном – виробництвом озброєнь чи цивільної продукції. Крім того, в переважній більшості країн, що мають компанії у *Top 100*, обсяги продажу таких дочірніх компаній не розкриваються. Через брак докладної інформації про дочірні компанії, СІПРІ відносить усі продажі озброєнь компанії, у т.ч. її дочірніх компаній, до країни, де розташована штаб-квартира. Це створює враження, ніби все виробництво компанії зосереджене лише в цій країні, і всі продажі походять з неї, що не завжди відповідає дійсності.

Це ілюструє приклад *BAE Systems Plc* – компанії зі штаб-квартирою у Великій Британії. *BAE Systems Plc* має кілька дочірніх компаній за кордоном, найкрупнішу, *BAE Systems Inc* – у США. Обсяги продажу *BAE Systems Inc* розкриваються не кожного року, зокрема дані за 2017р. не оприлюднювались. У 2016р. продаж озброєнь *BAE Systems Inc* склав 45% загального продажу *BAE Systems Plc* (тобто материнської компанії)[23].

BAE Systems Plc є наочним прикладом міжнародного виробника озброєнь, на американській дочірній компанії якого у 2016р. працювало близько 32 тис. осіб[24]. Ще більш яскравий приклад інтернаціоналізації подає австралійська суднобудівна компанія *Austal*. Головним джерелом її доходів є будівництво кораблів для ВМС США на американських верфях. Згідно з річним звітом

[22] Bekdil, B.E., 'Going it alone: Turkey staunch in efforts for self-sufficient defense capabilities', *Defense News,* 23 Apr. 2017.

[23] BAE Systems, 'About us', [n.d.], accessed Nov. 2018.

[24] BAE Systems (посилання 23).

Austal за 2017р., її американські підприємства дали 90% її загального обігу того року[25].

Брак прозорості стосовно дочірніх компаній є поширеним явищем. Багато великих виробників озброєнь, особливо розташованих у США, Західній Європі чи в інших країнах з категорії традиційних виробників озброєнь (наприклад, в Австралії та Ізраїлі), у річних звітах чи на сайтах інформують, що вони мають одну чи кілька дочірніх компаній у різних країнах; однак там часто дуже мало відомостей про діяльність цих дочірніх компаній. Такі дочірні компанії можуть бути чим завгодно – від представницького офісу компанії до пункту обслуговування чи підприємства з виробництва озброєнь.

Порівняння *Top 100* з *Fortune Global 500*

Політики часто називають оборонну промисловість "великим бізнесом", що сприяє зайнятості, дослідженням, розробкам та експортним надходженням[26]. До таких аргументів вдаються міністри оборони деяких країн, зокрема Австралії і Франції, обгрунтовуючи вимоги збільшення національного оборонного бюджету[27]. Вагомість виробництва озброєнь для світової економіки можна проілюструвати порівнянням продажів озброєнь компаній-виробників озброєнь і компаній, які не виробляють основних озброєнь. Для цього СІПРІ порівняв найкрупніші компанії-виробники озброєнь і постачальники військових послуг з *Top 100* з найкрупнішими світовими компаніями виробничого сектору з рейтингу *Fortune Global 500* за 2017р. (таблиця 5.13)[28]. Таке порівняння можна зробити завдяки тому, що процеси розробки та виробництва більшості компаній – оборонних і цивільних – є досить подібними. Але слід також зауважити, що існують і очевидні відмінності між оборонною та цивільною промисловістю. До них належать наступні: (*а*) коло покупців оборонної промисловості обмежується переважно міністерствами оборони, і, таким чином, масштаб продажів також є обмеженим; (*б*) цикл виробництва в оборонній промисловості може бути тривалішим, ніж у цивільній; (*в*) оборонна промисловість перебуває у специфічних правових рамках, зокрема, що стосується поставок озброєнь іншим державам.

У рейтингу *Fortune Global 500* за 2017р. сумарний обсяг продажу 15 найкрупніших виробничих компаній склав $2 311 млрд. Це майже в 10 разів більше за аналогічний показник 15 найкрупніших виробників озброєнь

[25] Austal Limited, 'Annual Report 2018', 2018, p.20.

[26] Loughran, J., 'Defence sector review reveals sizeable contribution made to Britain's economy', *Engineering and Technology*, 9 July 2018.

[27] Australian Department of Defence (DOD), *Defence Export Strategy* (DOD: Canberra, Jan. 2018); Lamigeon, V., 'La France, championne des ventes d'armes', *Challenges,* 16 May 2017; Dunne, P., *Growing the Contribution of Defence to UK Prosperity: A Report for the Secretary of State for Defence* (British Ministry of Defence: London, July 2018).

[28] *Fortune*, 'The Fortune Global 500', 2017. До виробничого сектору належать компанії з перетворення товарів, матеріалів і речовин на нові товари, наприклад, споживчі (електроніка) або технічні. Однак компанії, що спеціалізуються на харчовій, хімічній і біологічній продукції, не враховуються.

($232 млрд.) у 2017р. Для більшої наочності, продаж цих 15 найкрупніших виробничих компаній з *Fortune Global 500* майже в 6 разів перевищив сумарний продаж компаній-виробників озброєнь з *Top 100* ($398 млрд.). Продажі найкрупнішої у світі автомобільної компанії (*Toyota*), які *Fortune Global 500* за 2017р. оцінює у $255 млрд. (5-те місце), є на 10% вищим за сумарний продаж озброєнь 15 найкрупніших виробників озброєнь у 2017р.

Найкрупніша у світі компанія-виробник озброєнь *Lockheed Martin* посіла 178 місце у рейтингу *Fortune Global 500* за 2017р. Її продаж озброєнь дорівнює лише 18% загального продажу *Toyota* і 21% продажу *Apple*, американської компанії - лідера рейтингу *Fortune Global 500* за 2017р. у секторі високих технологій (9-те місце в рейтингу). Порівняння найкрупнішого у світі виробника озброєнь з найкрупнішими світовими виробниками загалом за таким показником, як зайнятість, також свідчить про відносно невелику роль оборонної промисловості: на *Lockheed Martin* працюють близько 100 тис. робітників, а на *Toyota* – близько 364 тис.[29] Доходи *Toyota* на одного працівника, які можна вважати показником продуктивності праці, становлять $700 тис., а у *Lockheed Martin* – $450 тис.[30]

Одна компанія, *General Electric*, посіла відносно високі місця у 2017р. як у *Top 100* (22-ге місце), так і у *Fortune Global 500* (10-те місце за загальним обсягом продажу). При цьому, продаж озброєнь *General Electric* у 2017р. складав лише 3% її загального продажу, тобто вона не потрапила б до *Fortune Global 500*, якби продавала лише озброєння.

Ситуація серед найкрупніших компаній-виробників озброєнь у Західній Європі виглядає неоднозначно. У Великій Британії, наприклад, дві найкрупніші британські виробничі компанії у 2017р., *BAE Systems* і *Rolls-Royce*, були також і серед найкрупніших світових виробників озброєнь. *BAE Systems* була 4-ю у *Top 100* і 452-ю у *Fortune Global 500* за 2017р., тоді як *Rolls-Royce* була 17-ю у *Top 100* і не потрапила до *Fortune Global 500* за 2017р. На продаж озброєнь *BAE Systems* – $22,9 млрд. – припадало 98% її загального продажу, тоді як продаж озброєнь *Rolls-Royce* ($4,4 млрд.) становив 23% його загального продажу.

У випадку Франції найкрупнішою виробничою компанією за загальним обсягом продажу була автомобілебудівна *Peugeot* із загальним продажем, згідно з *Fortune Global 500* за 2017р., у $59,7 млрд. Для порівняння, найкрупніша французька компанія-виробник озброєнь *Thales* звітувала у 2017р. про загальний продаж у $17,8 млрд., з яких $9 млрд. припадали на продаж озброєнь. Таким чином, продаж озброєнь *Thales* у 2017р. склав лише 15% загального продажу *Peugeot*.

У Німеччині найкрупнішою компанією-виробником озброєнь у 2017р. був *Rheinmetall* з продажем озброєнь на $3,4 млрд. Натомість найкрупнішою німецькою виробничою компанією у *Fortune Global 500* за 2017р. є

[29] Toyota, 'Annual Report 2017', 2017, p.18; Lockheed Martin Corporation, '2017 Annual Report', 2018, p.8.

[30] Що нижче співвідношення доходів до числа працівників, то вище інтенсивність праці в галузі чи компанії.

Таблиця 5.13. Порівняння 15 найкрупніших виробничих компаній у *Fortune Global 500* з 15 найкрупнішими виробниками озброєнь *Top 100* у 2017р.

Дані про продаж озброєнь і загальний продаж наведені у $ млрд. у постійних цінах 2017р. Сума складових може не збігатися з підсумковою величиною через округлення.

Місце[a]	15 найкрупніших виробничих компаній	Загальний продаж ($ млрд.)	Місце[b]	15 найкрупніших компаній з *Top 100*	Продаж озброєнь ($ млрд.)	Частка продажу озброєнь у загальному продажу (%)
1	Toyota	255	1	Lockheed Martin Corp.	44,9	*88*
2	Volkswagen (VW)	240	2	Boeing	26,9	*29*
3	Apple	216	3	Raytheon	23,9	*94*
4	Samsung Electronics	174	4	BAE Systems	22,9	*98*
5	Daimler	169	5	Northrop Grumman Corp.	22,4	*87*
6	General Motors	166	6	General Dynamics Corp.	19,5	*63*
7	Ford	152	7	Airbus Group	11,3	*15*
8	Hon Hai Precision Industry	135	8	Thales	9,0	*51*
9	Honda	129	9	Leonardo	8,9	*68*
10	General Electric	127	10	Almaz-Antey	8,6	*94*
11	Fiat Chrysler Group[c]	125	11	United Technologies Corp.	7,8	*13*
12	SAIC Motor	114	12	L-3 Communications	7,8	*79*
13	Nissan	108	13	Huntington Ingalls Industries	6,5	*87*
14	BMW	104	14	United Aircraft Corp.	6,4	*83*
15	China Railway and Engineering Group	97	15	United Shipbuilding Corp.	5,0	*89*
Сумарний продаж *Top 15*		**2 311**			**232**	

[a] Місця компаній визначені на основі даних про їх загальний продаж у *Fortune Global 500* за 2017р.

[b] Місця компаній визначені на основі даних про продаж озброєнь і послуг *Top 100* за 2017р.

[c] *Fiat Chrysler Group* у рейтингу *Fortune Global 500* врахована не окремо, а у складі холдингової компанії *Exor*.

Джерела: Fortune, 'The Fortune Global 500', 2017, <https://fortune.com/global500/2017>; База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, станом на грудень 2018р.

виробник автомобілів *Volkswagen* (*VW*), який посів друге місце із загальним продажем у $240 млрд.

Без сумніву, ці порівняння є дуже приблизними та мають сприйматися лише як загальний показних відносного розміру (за обсягом продажу) оборонної промисловості, порівняно з цивільним виробництвом. Однак контрасти в масштабах загальних продажів цивільних компаній, порівняно з продажами озброєнь компаніями-виробниками озброєнь свідчать, що до заяв про важливу роль і вплив продажу озброєнь на національну економіку слід ставитися дуже обережно[31].

[31] Wulf, H., 'Analysis of SIPRI's arms production data: Some suggestions for expansion', *Economics of Peace and Security Journal*, vol.13, no.2 (Oct. 2018).

6. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2019р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея – володіли близько 13 865 одиницями ядерної зброї, 3 750 з яких розгорнуті у військах (таблиця 6.1). Близько 2 000 з них знаходяться у стані високої бойової готовності.

Загальні запаси ядерних боєголовок продовжують зменшуватись, насамперед – завдяки тому, що США й Росія скорочують свої стратегічні ядерні сили на виконання Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START). У той же час і США, і Росія мають далекосяжні й дорогі програми заміни та модернізації своїх ядерних боєголовок, ракетних та авіаційних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II цього розділу) У 2018р. Міністерство оборони США розпочало реалізацію планів розробки нових ядерних боєприпасів та модифікації існуючих, щоб розширити їх бойові задачі та функції.

Ядерні арсенали інших ядерних держав є значно меншими (підрозділи III-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі наміри. Вважається, що Китай, Індія і Пакистан збільшують свої ядерні арсенали. Північна Корея далі надає пріоритет військовій ядерній програмі як головному елементу стратегії національної безпеки, хоча у 2018р. вона оголосила мораторій на випробування ядерної зброї, а також систем доставки – балістичних ракет середньої та великої дальності.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможності ядерних держав є дуже різною. США надають важливу інформацію про свої ядерні запаси та спроможності, Велика Британія і Франція також надають деяку інформацію. Росія відмовляється розкривати подробиці складу своїх сил, що підпадають під Новий СНО, хоча й ділиться цією інформацією зі США. Китай наразі демонструє свої ядерні сили частіше, ніж у минулому, але надає мало інформації про чисельність цих сил чи плани їх майбутнього розвитку. Уряди Індії та Пакистану роблять заяви про деякі свої ракетні випробування, але не дають інформації про стан чи розмір своїх арсеналів. Північна Корея визнала проведення ядерних і ракетних випробувань, але не надає інформації про свій ядерний потенціал. Давня політика Ізраїлю – не коментувати свій ядерний арсенал.

Таблиця 6.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2019р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил грунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць 6.1-6.10.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки[a]	Боєголовки на зберіганні[b]	Інші боєголовки	Усього запасів
США	1945	1 750[c]	2 050[d]	2 385[e]	6 185
Росія	1949	1 600[f]	2 730[g]	2 170[e]	6 500
Велика Британія	1952	120	80	–	200
Франція	1960	280	10	10	300
Китай	1964	–	290	-	290
Індія	1974	–	130-140	. .	130-140
Пакистан	1998	–	150-160	. .	150-160
Ізраїль	. .	–	80-90	. .	80-90
Північна Корея	2006	–	..	(20-30)	(20-30)[h]
Загальна кількість[i]		**3 750**	**5 550**	**4 565**	**13 865**

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – непевні дані; “–” – нуль.

[a] Боєголовки на ракетах чи на військових базах.

[b] Боєголовки в центральному сховищі, що вимагають певної підготовки (наприклад, транспортування та завантаження на пускові установки) для приведення їх у повну боєготовність.

[c] Ця величина враховує близько 1 600 стратегічних боєголовок (близько 1 300 – на балістичних ракетах і 300 – на базах бомбардувальників), а також близько 150 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розгорнутих у Європі, носіями яких є бойові літаки США та інших країн НАТО.

[d] Ця величина враховує близько 80 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США.

[e] Кількість знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж.

[f] Ця величина враховує близько 1 400 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і близько 200 – на базах важких бомбардувальників.

[g] Ця величина враховує близько 900 боєголовок для стратегічних бомбардувальників та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) в ремонті та близько 1 830 нестратегічних ядерних боєприпасів для засобів ВМС, ВПС і ППО.

[h] Підтверджень з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила чи розгорнула боєготові ядерні боєголовки, немає.

[i] Сумарні величини враховують верхні оцінки з наведених діапазонів. Дані Північної Кореї не враховані.

Сировиною для ядерної зброї є розщеплювані матеріали – високозбагачений уран (ВЗУ) або виділений плутоній. Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США виробляли для ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній; Індія та Ізраїль виробляли переважно плутоній, а Пакистан – переважно ВЗУ, але нарощує потужності з виробництва плутонію. Північна Корея виробляла для ядерної зброї плутоній, але могла виробляти також ВЗУ. Усі країни, що мають цивільну ядерну промисловість, здатні виробляти розщеплювані матеріали (підрозділ X).

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2019р., США мали запас у близько 3 800 ядерних боєголовок, приблизно так само, як і в січні 2018р.[1] Цей запас містив близько 1 750 розгорнутих ядерних боєголовок, у т.ч. близько 1 600 стратегічних і 150 нестратегічних. Крім того, близько 2 050 боєголовок зберігались у резерві та близько 2 385 виведених з бойового складу боєголовок чекали на демонтаж – тож загальна кількість становила близько 6 185 ядерних боєголовок (таблиця 6.2).

США дотримали лімітів на остаточну кількість боєголовок, передбачених Договором про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms*, *New START*) на дату 5 лютого 2018р., коли вони, за повідомленнями, мали 660 розгорнутих стратегічних засобів доставки з 1 393 приписаними до них боєголовками[2]. Кількість розгорнутих боєголовок, повідомлених згідно з Новим СНО, відрізняється від наведеної тут оцінки, оскільки боєприпаси, розгорнуті на базах бомбардувальників, згідно з Договором, не враховуються.

Огляд ядерного стану

Огляд ядерного стану (*Nuclear Posture Review*, *NPR*), оприлюднений Адміністрацією Президента США Д.Трампа у лютому 2018р., зосереджувався на задачі виконання масштабної програми модернізації, розпочатої попередньою Адміністрацією. Однак Огляд 2018р. відрізнявся від Огляду попередньої Адміністрації 2010р. у кількох політичних питаннях. Головною суттєвою зміною виглядав відхід від намагань зменшити кількість і роль ядерної зброї: Огляд 2018р. передбачає плани розробки нових і модифікації існуючих ядерних озброєнь. Він відходить від цілі Огляду 2010р. – обмежити роль ядерної зброї єдиною метою стримування ядерних нападів, і натомість робить наголос на "розширенні" варіантів ядерного стримування для США та, якщо стримування не дасть результату, відсічі ядерних і "неядерних стратегічних ударів"[3]. Застосування ядерної зброї у відповідь на неядерний напад означає застосування ядерної зброї першим.

В Огляді 2018р. зазначено, що "неядерні стратегічні удари включають, зокрема, удари по цивільному населенню чи інфраструктурі США, союзників або партнерів, а також удари по ядерним силам США чи союзників, їх органам командування й управління, або по засобах попередження й оцінки нападу"[4].

[1] Kristensen, H. M., 'Despite rhetoric, US stockpile continues to decline', FAS Strategic Security Blog, Federation of Atomic Scientists, 22 Mar. 2018.

[2] US Department of State, 'Key facts about New START implementation', Fact Sheet, 5 Feb. 2018. Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка A цього видання. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

[3] US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018), pp.21, 38.

[4] US Department of Defense (посилання 3), p.21.

Таблиця 6.2. Ядерні сили США, станом на січень 2019р.

Усі дані є приблизними, деякі грунтуються на оцінках автора. Загальна кількість боєголовок округлена до найближчих п'яти боєголовок.

Тип	Позначення	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок[b]
Стратегічні сили						**3 570**
Бомбардувальники		*60/107*[c]				*850*[d]
B-52H	*Stratofortress*	42/87	1961	16 000	20×КРПБ 5-150Кт[e]	528
B-2A	*Spirit*	18/20	1994	11 000	16 x B61-7, -11, B83-1 бомб[f]	320
МБР		*400*				*800*[g]
LGM-30G	*Minuteman III*					
	Mk-12A	200	1979	13 000	1-3×W78 335 Кт	600[h]
	Mk-21 SERV	200	2006	13 000	1×W87 300 Кт	200[i]
АПЧБР/БРПЧ		*240*[j]				*1 920*[k]
UGM-133A	*Trident II (D5/D5LE)*					
	Mk-4	. .	1992	>7 400	1-8×W76-0 100 Кт	46
	Mk-4A	. .	2008	>7 400	1-8×W76-1 100 Кт	1 490
	Mk-4A	. .	(2019)	>7 400	1-8×W76-2 малої потужності	. .
	Mk-5	. .	1990	>7 400	1-8×W88 455 Кт	384
Нестратегічні сили						**230**[l]
F-15E	*Strike Eagle*	. .	1988	3 840	5×B61-3, -4[m]	90
F-16C/D	*Falcon*	. .	1987	3 200[n]	2×B61-3, -4	80
F-16MLU	*Falcon* (НАТО)	. .	1985	3 200	2×B61-3, -4	30
PA-200	*Tornado* (НАТО)	. .	1983	2 400	2×B61-3, -4	30
Усього запасів						**3 800**[o]
Розгорнуті боєголовки						1 750[p]
Резервні боєголовки						2 050
Знято з озброєння і чекає на демонтаж						**2 385**
Загальна кількість						**6 185**[q]

". ." – дані не доступні або не придатні для використання; АПЧБР – атомний підводний човен з балістичними ракетами (*SSBN*, *nuclear-powered ballistic missile submarine*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM*, *submarine-launched ballistic missile*); *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM*, *air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM*, *intercontinental ballistic missile*).

[a] Максимальна дальність без дозаправки. Усі літаки, оснащені для доставки ядерної зброї, можуть дозаправлятися в повітрі. Реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

[b] Загальна кількість боєголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них встановлені на ракетах та утримуються на авіабазах.

[c] Для бомбардувальників наведено дві величини: перша – кількість тих, що мають ядерні завдання; друга – загальна кількість. ВПС мають 66 бомбардувальників, призначених для доставки ядерної зброї (20 *B-2A* і 46 *B-52H*), з яких будуть розгорнуті не більше 60 одночасно.

[d] Із цих боєприпасів близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) утримуються на авіабазах. Решта – зберігаються в центральному сховищі. Багато авіабомб уже не перебувають у повністю активному стані та заплановані до зняття з озброєння після надходження у 2020р. *B61-12*. Ця оцінка нижча за оцінку автора у *Щорічнику СІПРІ 2018* через зняття з озброєння деяких авіабомб.

[e] *B-52H* вже не обладнані для доставки атомних бомб.

[f] Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 Кт, *B61-11* – 400 Кт, *B83-1* – 1 200 Кт, але всі вони можуть мати й меншу потужність. Багато *B83-1* переведено до неактивних запасів. Адміністрація Президента Б.Обами вирішила, що *B83-1* будуть зняті з озброєння після надходження *B61-12*, але Адміністрація Президента Д.Трампа повідомляла, що *B83-1* можуть бути збережені впродовж тривалішого часу.

[g] З цих боєголовок МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

[h] Розгорнуті лише 200 з цих боєголовок *W78*. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

[i] Ще 340 *W87*, імовірно, перебувають на довгостроковому зберіганні, але не в запасах, передбачених для планового використання у боєголовках для заміни *W78* (*W87-1*).

[j] Два з 14 АПЧБР зазвичай постійно знаходяться у ремонті з дозаправкою. На них немає зброї. Ще два або більше підводних човнів можуть у будь-який час проходити технічне обслуговування і не мати ракет. З метою дотримання обмежень Нового СНО стосовно розгорнутих пускових установок стратегічних ракет загальна кількість БРПЧ зменшена до 240.

[k] Лише близько 950 з цих боєголовок встановлені на підводних човнах, решта – зберігаються в центральному сховищі. Хоча кожна ракета *D5* рахується, згідно з Новим СНО, як носій восьми боєголовок (*D5* пройшла випробування з 14 боєголовками), у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшене в середньому до 4-5 боєголовок. Наразі всі розгорнуті боєголовки *W76* мають модифікацію *W76-1*. Після завершення програми *W76-1* решта всіх *W76-0* будуть зняті з озброєння.

[l] Дані грунтуються на перегляді оцінки автора – 200 – у *Щорічнику СІПРІ 2018*. За оцінкою автора, запаси *B61* зменшуються, але повільніше, ніж вважалося раніше. Близько 150 тактичних бомб розташовані на шести авіабазах НАТО за межами США. Решта бомб знаходиться у центральному сховищі у США. Старіші варіанти *B61* будуть повернуті до США після надходження на озброєння *B61-12*.

[m] Максимальна потужність тактичних бомб: *B61-3* – 170 Кт, *B61-4* – 50 Кт, але можуть мати й меншу потужність. *B61-10* були зняті з озброєння у 2016р.

[n] У більшості джерел зазначається дальність без дозаправки 2 400 км, але за даними *Lockheed Martin* (виробника *F-16*), вона становить 3 200 км.

[o] Близько 1 750 з цих боєприпасів знаходяться на балістичних ракетах, авіабазах у США та шести авіабазах НАТО за межами США, решта – у центральному сховищі.

[p] Кількість боєголовок на озброєнні у цій таблиці відрізняється від кількості, заявленої згідно з Новим СНО, оскільки договір приписує до бомбардувальників умовну кількість і не враховує боєприпасів на базах бомбардувальників чи нестратегічних боєприпасів.

[q] Крім цих готових до застосування боєголовок, близько 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі, а близько 4 000 вторинних уранових елементів – на об'єкті *Y-12* в Оук-Рідж (штат Теннессі).

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді, прес-релізи та документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді й плани; ВПС, ВМС і Міністерство енергетики США, особисті повідомлення; '*Nuclear notebook*', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки автора.

Американські ядерні сили мають бути готові "убезпечити себе на випадок потенційного швидкого зростання чи появи ядерних і неядерних стратегічних загроз, у т.ч. хімічної, біологічної, кібернетичної та масштабної звичайної агресії"[5]. Відповідно до Огляду 2018р., для досягнення цієї мети "США підвищать гнучкість та розширять діапазон спеціальних варіантів стримування ... Розширення варіантів гнучких дій ядерних сил США наразі, включно з опцією малої потужності, важливе для продовження надійного стримування регіональної агресії"[6].

Нові спеціальні спроможності, у разі схвалення Конгресом США, невдовзі включатимуть модифікацію "невеликої кількості" боєголовок балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5LE* для забезпечення спроможності швидкої відповіді, яка зможе подолати оборону противника"[7].

[5] US Department of Defense (посилання 3), pp.21, 38.
[6] US Department of Defense (посилання 3), pp.38, 54.
[7] US Department of Defense (посилання 3), p.55.

Згідно з Оглядом 2018р., ця спроможність є необхідною, щоб "допомогти протистояти помилковій думці про наявність "прогалини" в американських спроможностях регіонального стримування, якою можна скористатися"[8]. Схоже, цей план передбачає модифікацію деяких з наявних 100-кілотонних двоступеневих термоядерних боєголовок *W76-1* в одноступеневі боєголовки шляхом відключення другого ступеня для обмеження потужності до тієї, яку може забезпечити перший ступінь, що дає оціночну потужність в 5-7 Кт (див. нижче)[9].

В Огляді ядерного стану зазначено, що в довшій перспективі США також "розроблятимуть ядерну" крилату ракету для запуску з підводного човна (КРМБ), щоб "забезпечити потрібну нестратегічну регіональну присутність, спроможність гарантованої відповіді" та реагування – що само по собі узгоджується з радянсько-американським Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles*, *INF Treaty*) – "на триваюче порушення Росією Договору [про РСМД]"[10]. Стосовно нової ракети в Огляді зазначено, що США "негайно розпочнуть заходи з відновлення такої спроможності, ініціюючи вивчення вимог для аналізу альтерна тив … для швидкого прийняття на озброєння нової КРМБ"[11]. Згідно з Оглядом, "розробка США нової крилатої ракети для запуску з підводного човна може надати необхідний поштовх Росії для серйозного обговорення скорочення її нестратегічних ядерних озброєнь, так само, як раніше розгортання Заходом ядерних сил проміжної дальності у Європі призвело до Договору про РСМД 1987р."[12].

В Огляді зазначено, що згадані вище коротко- та довгострокові спроможності "забезпечать більш різноманітний набір характеристик, що суттєво посилять здатність [США] адаптувати стримування та убезпечення; розширять діапазон надійних варіантів США для реагування на ядерний чи неядерний стратегічний напад; та підсилять стримування, сигналізуючи потенційним противникам, що їх задуми зростаючої обмеженої ядерної ескалації не дадуть практичної переваги"[13].

Американський ядерний арсенал уже включає близько 1 000 авіабомб і крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) з варіантами боєголовок малої потужності, але в Огляді немає підтверджень недостатності існуючих спроможностей; там просто стверджується, що нові спроможності потрібні[14]. ВМС США мали ядерну КРМБ (*Tomahawk Land-Attack Cruise*

[8] US Department of Defense (посилання 3), p.55.
[9] Оцінка автора на основі приватного спілкування з американськими урядовцями.
[10] US Department of Defense (посилання 3), p.55.
[11] US Department of Defense (посилання 3), p.55.
[12] US Department of Defense (посилання 3), p.55. Про Договір про РСМД див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.
[13] US Department of Defense (посилання 3), p.55.
[14] Kristensen, H. M., 'The flawed push for new nuclear weapons capabilities', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 29 June 2017.

Missile, *TLAM/N*), але цю ракету зняли з озброєння у 2011р., оскільки вважали її зайвою[15]. Усі інші нестратегічні ядерні озброєння, крім обмеженої кількості авіабомб для винищувачів-бомбардувальників (див. нижче), були зняті з озброєння тому, що, незважаючи на великий арсенал нестратегічної ядерної зброї Росії, США вирішили, що в них більше немає військової потреби. Розробка в Росії крилатої ракети наземного базування (*SSC-8*, або *9M729*), у якій США бачать порушення Договору про РСМД, почалась у 2008-2010рр., коли американський арсенал містив ядерну КРМБ (тобто *TLAM/N*). Таким чином, неясно, чому США тепер вважають, що повернення КРМБ призведе до зміни російської стратегії. Більше того, американське Стратегічне командування вже посилило підтримку НАТО американськими стратегічними бомбардувальниками для кращого стримування у відповідь на очевидно провокативну й агресивну поведінку Росії[16]. Ці бомбардувальники озброєні ядерною КРПБ і отримають нову ракету великої дальності, що запускається без заходу в зону ППО – *LRSO* (*Long-Range Standoff*), яка матиме фактично ті ж спроможності, що й КРМБ, запропонована Оглядом (див. нижче).

Рішення Росії про розмір і склад її нестратегічного ядерного арсеналу, схоже, визначаються перевагою США у *звичайних* силах, а не американським нестратегічним ядерним арсеналом чи потужністю боєприпасів[17]. Натомість розробка нової КРМБ, щоб "забезпечити потрібну нестратегічну регіональну присутність" у Європі та Азії, могла б – особливо у поєднанні з одночасним розширенням американських спроможностей дальнього удару звичайними засобами – спонукати Росію більше покладатись на нестратегічну ядерну зброю і потенційно могла б навіть спровокувати інтерес Китаю до створення таких спроможностей.

Нова КРМБ також вимагатиме встановлення сертифікованого обладнання для зберігання та контролю пуску ядерної зброї на ударні підводні човни, які отримують нове завдання. Треба буде навчити та сертифікувати морський і наземний персонал для обслуговування і поводження з цією зброєю. Це складні й дорогі потреби тилового забезпечення, які збільшать тягар на фінансові та оперативні ресурси ВМС. Крім того, повернення до ядерної КРМБ може викликати суперечки з деякими державами. В часи холодної війни заходи американських кораблів, здатних нести ядерну зброю, до іноземних портів регулярно призводили до серйозних політичних суперечок, якщо йшлося про порти держав, що не допускали ядерну зброю на свою територію[18]. У випадку Нової Зеландії, наприклад, довгострокова

[15] Див., наприклад: Kristensen, H. M., 'W80-1 warhead selected for new nuclear cruise missile', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 10 Oct. 2014.

[16] Kristensen, H. M., 'Increasing nuclear bombers operations', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 25 Sep. 2016.

[17] Kristensen, H. M., 'Russian nuclear forces: Buildup or modernization?', Russia Matters, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School, 14 Sep. 2017.

[18] Підгрунтя міжнародних суперечок про заходи кораблів, здатних нести ядерну зброю, під час холодної війни див.: Kristensen, H. K., *The Neither Confirm Nor Deny Policy: Nuclear Diplomacy at Work,* Working Paper (Federation of American Scientists: Washington, DC, Feb. 2006).

політика цієї країни не впускати до своїх портів судна, здатні нести ядерну зброю, з середині 1980-х років викликала серйозну напруженість у дипломатичних відносинах зі США, які лише нещодавно почали налагоджуватись[19].

Ядерна модернізація

Огляд ядерного стану 2018р. підтвердив, що Адміністрація Трампа має намір здебільшого продовжувати програми модернізації ядерних озброєнь, ініційовані попередньою Адміністрацією, деякі з яких уже виконуються. Ця програма має своєю метою заміну або оновлення всіх систем доставки ядерної зброї. Конкретно планується прийняти на озброєння новий клас (*Columbia*) атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР), новий стратегічний бомбардувальник – носій ядерної зброї (*B-21 Raider*), нову КРПБ великої дальності (згадана вище *LRSO*), нову міжконтинентальну балістичну ракету (*Ground Based Strategic Deterrent*, *GBSD*) і новий тактичний винищувач-бомбардувальник – носій ядерної зброї (*F-35A*). Програма також має за мету модернізацію систем командування та управління в МО США і ядерних боєголовок та інфраструктури забезпечення в Національному управлінні ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration*, *NNSA*) Міністерства енергетики США.

Згідно з оцінкою, оприлюдненою у січні 2018р. Бюджетним управлінням Конгресу США (*Congressional Budget Office*, *CBO*), модернізація та використання американського ядерного арсеналу та об'єктів його забезпечення коштуватиме близько $494 млрд. в період 2019-2028рр., що на $94 млрд. більше за оцінку *CBO* 2017р. в період 2017-2026рр. Це зростання частково відображає очікуване збільшення витрат з перебігом виконання програми модернізації, а також появу нових ядерних озброєнь згідно з Оглядом 2018р.[20] Програма ядерної модернізації (та утримання) триватиме й після 2028р., і, виходячи з оцінки *CBO*, коштуватиме $1,2 трлн. у наступні 30 років. Варто зауважити, що хоча оцінка *CBO* враховує інфляцію, інші оцінки передбачають, що загальна вартість наблизиться до $1,7 трлн.[21] В Огляді визнано, що оцінки вартості програми модернізації можуть різнитися, але програма є "досяжним пріоритетом", і підкреслено, що її загальна вартість становить лише малу частку загального оборонного бюджету[22]. Однак мало сумнівів, що обмежені ресурси, конкуруючі програми модернізації ядерних і звичайних озброєнь та швидко зростаючий дефіцит стануть серйозними викликами для програми ядерної модернізації.

[19] Robson, S., 'US Navy to return to New Zealand after 30-year rift over nukes', *Stars and Stripes*, 21 July 2016.

[20] US Congressional Budget Office, 'Projected costs of US nuclear forces, 2019 to 2028', Jan. 2019, p.1.

[21] Див., наприклад: Reif, K., 'US nuclear modernization programs', Arms Control Association, Fact Sheet, updated Aug. 2018.

[22] US Department of Defense (посилання 3), pp.XI, 51-52.

Бомбардувальники

Військово-повітряні сили США наразі мають 169 стратегічних бомбардувальників: 62 *B-1B*, 20 *B-2A* і 87 *B-52H*. 66 із них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю, хоча лише 60 (18 *B-2A* і 42 *B-52H*), як вважається, мають завдання доставки ядерної зброї. За оцінкою, до стратегічних бомбардувальників приписано близько 850 боєприпасів, близько 300 з яких знаходяться на авіабазах. Бомбардувальники оснащуються новими системами управління для покращення взаємодії з іншими силами та з національним командуванням США[23].

Повним ходом триває розробка дальнього ударного бомбардувальника наступного покоління *B-21 Raider*. *B-21* зможе нести керовані атомні авіабомби *B61-12*, які наразі розробляються, та крилаті ракети *LRSO* (див. нижче). Він також зможе діяти у пілотованому і безпілотному варіанті, хоча ядерні завдання, імовірно, виконуватимуться з екіпажом[24]. Новий бомбардувальник має надійти на озброєння в середині 2020-х років[25]. *B-21* замінить бомбардувальники *B-1* та *B-2* на авіабазах Даєс (*Dyess*, штат Техас), Елсворт (*Ellsworth*, штат Південна Дакота) і Вайтмен (*Whiteman*, штат Міссурі)[26].

Для озброєння бомбардувальників ВПС розробляють суперечливу нову ядерну КРПБ – *LRSO* – надходження якої на озброєння планується з 2030р. Представники МО кажуть, що *LRSO* потрібна, щоб бомбардувальники могли вражати цілі навіть за сучасних систем протиповітряної оборони й мали гнучкі варіанти удару за різних регіональних сценаріїв. Однак деякі критики стверджують, що без заходу в зону дії ППО можна виконувати пуски неядерних крилатих ракет великої дальності, таких, як варіант Спільної ракети "повітря-земля", що запускається без заходу в зону ППО (*Joint Air-to-Surface Standoff Missile*, *JASSM-ER*), збільшеної дальності[27]. ВПС США планують придбати 1 000 ракет *LRSO*, близько половина з яких матиме ядерний заряд, а решта – використовуватиметься для випробувальних пусків[28].

[23] US Air Force, Presentation to the US House of Representatives Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, Subject: FY19 Posture for Department of Defense Nuclear Forces, Statement of Rand, R. (Gen.), Commander Air Force Global Strike Command, 22 Mar. 2018.

[24] US Department of Defense (DOD), Inspector General, *Audit of the Acquisition of the Long Range Strike-Bomber*, DODIG-2015-170 (DOD: Washington, DC, 8 Sep. 2015), pp.2, 4, 6.

[25] Gertler, J., *Air Force B-21 Raider Long-Range Strike Bomber,* Congressional Research Service (CRS), Report for Congress R44463 (US Congress, CRS: Washington, DC, updated 12 Oct. 2018), p.10.

[26] US Air Force, Secretary of the Air Force Public Affairs, 'Air force selects locations for B-21 aircraft', 2 May 2018.

[27] Про витоки та контекст *LRSO* див., наприклад: Kristensen, H. M., 'LRSO: The nuclear cruise missile mission', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 20 Oct. 2015; Kristensen, H. M., 'Forget LRSO: JASSM-ER can do the job', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 16 Dec. 2015; and Reif, K., 'Examining the flawed rationale for a new nuclear air-launched cruise missile', *Arms Control Today*, Issue Briefs, vol. 8, no. 2 (12 June 2016).

[28] US Air Force, Presentation to the US Senate Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, Subject: FY19 Posture for Department of Defense Nuclear Forces, Statement of Rand, R. (Gen.), Commander Air Force Global Strike Command, 11 Apr. 2018, p.13.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2019р., США мали 400 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) *Minuteman III*, розгорнутих у 450 шахтних установках у складі трьох ракетних крил. 50 порожніх шахт залишаються у стані готовності, до них у разі потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні[29].

Кожна МБР *Minuteman III* має одну боєголовку: або 335-Кт *W78/Mk12A*, або 300-Кт *W87/Mk21*. На ракетах, оснащених *W78*, можна встановити ще до двох боєголовок – максимально три роздільні боєголовки індивідуального наведення (БГРІН). За оцінкою, до сил МБР приписано 800 боєголовок, 400 з яких встановлені на ракетах.

У 2015р. закінчилась десятирічна модернізація всіх *Minuteman III* з метою подовження терміну їх служби на 2020-і роки. Крім того, триває модернізація роздільної боєголовки *W87/Mk21* шляхом її оснащення новим пристроєм спорядження, пуску та підриву[30].

ВПС США почали розробку МБР нового покоління, згаданої вище *GBSD*, що має замінювати *Minuteman III*, починаючи з 2028р. Планується закупити 642 ракети, 400 з яких будуть розгорнуті, 50 – на зберіганні, а решта призначена для пускових випробувань і в якості запасних.[31] Очікувана вартість розробки й виробництва *GBSD* зростає і у 2017р. оцінювалась приблизно у $100 млрд., проти початкових $62,3 млрд. у 2015р.[32]

Для оснащення *GBSD*, ВПС і *NNSA* раніше планували подовжити термін служби *W78* в рамках суперечливої програми т.зв. "сумісної боєголовки" (*Interoperable Warhead-I*, *IW-I*), спільної для МБР і для ВМС. У серпні 2018р., однак, Рада з ядерного озброєння (*Nuclear Weapons Council*) США (що діє як спільний орган МО та Міністерства енергетики) скасувала програму *IW-I* і перейменувала програму заміни *W78* на *W87-1*, щоб показати, що в ній використовуватиметься плутонієвий сердечник *W87* з інертною вибуховою речовиною замість бризантної вибухової речовини, що використовувалась у *W78*. Прогнозна вартість програми *W87-1* складає від $8,9 млрд. до $15,6 млрд.[33]

Програма пускових випробувань *Minuteman III* ВПС США у 2018р. мала декілька аномалій. Перша сталась 5 лютого, коли скасували випробувальний пуск з авіабази Ванденберг (*Vandenberg*) у Каліфорнії[34]. Пуск 25 квітня був успішним, але 30 липня *Minuteman III* вибухнув невдовзі після старту[35].

[29] Air Force Technology, 'USAF removes last of 50 Minuteman III ICBMs and meets NST requirements', 3 July 2017.

[30] adilla, M., 'Sandia on target for first Mk21 Fuze flight test in 2018', *SandiaLab News*, vol.70, no. 6 (16 Mar. 2018).

[31] Reif, K., 'Air Force drafts plan for follow-on ICBM', *Arms Control Today*, 8 July 2015.

[32] Reif, K., 'New ICBM replacement cost revealed', *Arms Control Today,* Mar. 2017.

[33] US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *W78 Replacement Program (W87-1): Cost Estimates and Use of Insensitive High Explosives*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Dec. 2018), pp.III, 7.

[34] Robbins, G., 'Tuesday night's Minuteman launch abruptly canceled', *San Diego Union-Tribune*, 6 Feb. 2018.

[35] The Defense Post, 'US Air Force tests Minuteman III intercontinental ballistic missile', 25 Apr. 2018; and Scully, J., 'Minuteman missile test launch from Vandenberg AFB ends in failure', Noozhawk, 31 July 2018.

Успішний пуск було здійснено 6 листопада[36]. Під час двох успішних пусків макети боєголовок були доставлені за 6 760 км на полігон з випробування балістичних ракет ім.Рональда Рейгана на атолі Кваджалейн (Маршаллові Острови).

Крім реальних пусків *Minuteman III*, імітація пуску МБР (*Simulated Electronic Launch-Minuteman*, *SELM*) була здійснена на авібазі Уоррен (*Warren*, штат Вайомінг) 21-22 березня з використанням авіаційної системи керування пуском ракет на літаку *E-6B Mercury*[37]. Випробування *SELM* по черзі проводять кожні шість місяців на одній з трьох баз МБР.

Підводні човни з балістичними ракетами

ВМС США завершили зменшення кількості трубних ракетних пускових установок (з 24 до 20) на всіх своїх АПЧБР класу *Ohio* в кінці 2017р.[38] Зменшення було потрібним для дотримання ліміту згідно з Новим СНО – не більше 700 розгорнутих стратегічних носіїв. Після скорочення флот АПЧБР може нести до 240 стратегічних ракет.

Усі 14 АПЧБР класу *Ohio*, вісім з яких базуються на базі підводних човнів Кітсап (*Kitsap*, штат Вашингтон), а шість – на базі підводних човнів Кінгс-Бей (*Kings Bay*, штат Джорджія), оснащені БРПЧ *Trident II D5*. Як правило, 12 із 14 підводних човнів вважаються боєготовими, а два – постійно знаходяться на ремонті з заміною пального. 8-10 АПЧБР звичайно знаходяться в морі, 4-5 із них – на бойовому патрулюванні в готовності до пуску ракет протягом 15 хвилин після отримання наказу.

З 2017р. у ВМС триває заміна БРПЧ *Trident II D5* на більш потужну версію *D5LE* (з подовженим терміном служби). Перші *D5LE* були завантажені на *USS Maryland* (*SSBN-738*) у лютому 2017р.[39] *D5LE* оснащена новою системою наведення *Mk-6*, що має підвищити ефективність ракети. *D5LE* перебуватимуть на озброєнні підводних човнів класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (2042р.), а також британських підводних човнів *Trident* (підрозділ III). *D5LE* спочатку будуть озброєні також нові АПЧБР класу *Columbia*, перший з яких має розпочати патрулювання у 2031р., але потім вони будуть замінені новою БРПЧ на початку 2040-х років, що зараз має позначення *SWS-534* (Стратегічна система зброї, *Strategic Weapon System*) або *D5LE2*[40]. В Огляді 2018р. зазначено, що ВМС "у 2020р. розпочнуть дослідження для визначення економічної, надійної та ефективної БРПЧ, яка ... [може бути розгорнута] впродовж терміну служби АПЧБР *Columbia*"[41].

[36] Jones, J. and Myles, D., US Air Force, 30th Space Wing Public Affairs, 'Minuteman III GT 228GM launches from Vandenberg', Defense Visual Information Distribution Service, 6 Nov. 2018.

[37] Wagner, A., 'Another SELM for the books', F. E. Warren Air Force Base, 29 Aug. 2018.

[38] Представники ВМС США, приватне спілкування з автором, 2018р.

[39] US Navy, US House of Representatives Armed Services Committee on Nuclear Forces, Strategic Forces Subcommittee, Statement of Benedict, T. (Vice Admiral), Director, Strategic Systems Programs, 25 May 2017.

[40] Peterson, J., 'Navy strategic missile boss starting concept development for new missile', *Seapower*, 24 May 2017.

[41] US Department of Defense (посилання 3), p.49.

БРПЧ *Trident* мають два основні типи боєголовок: 455-Кт *W88* або 100-Кт *W76-1* (лише кілька старіших одиниць *W76-0* залишаються у запасі). *W76-1* оснащена новим пристроєм підриву, що покращує ефективність враження цілі. За оцінкою, до флоту АПЧБР приписані близько 1 920 боєголовок, майже половина з яких встановлені на ракетах. Кожна БРПЧ може нести до восьми боєголовок, але зазвичай несе менше. У ВМС не розголошують, скільки боєголовок вони мають на кожному підводному човні, але на практиці кожна ракета несе в середньому 4-5 боєголовок, залежно від бойової задачі. Згідно з даними Нового СНО, флот АПЧБР, станом на вересень 2018р., мав усього 950 боєголовок[42].

Як зазначено вище, згідно з Оглядом 2018р., США почали розробку варіанту боєголовки *W76* малої потужності (*W76-2*)[43]. Виробництво почалось наприкінці 2018р., і боєголовки надійдуть до ВМС до вересня 2019р.[44] Хоча воєнні плани США вже давно передбачають спроможність обмеженого удару однією або кількома БРПЧ, поява малопотужної *W76-2* в американському арсеналі для стримування застосування Росією тактичних ядерних боєприпасів малої потужності (як пояснюється в Огляді 2018р.) свідчить про новий спосіб тактичного застосування стратегічних ракет[45].

28 березня 2018р. ВМС здійснили випробувальні пуски двох БРПЧ *Trident II D5LE* з *USS Nebraska* (*SSBN-739*) в Тихому океані. Пуски були передбачені програмою повторної сертифікації підводного човна для стратегічного патрулювання після ремонту реактора з заміною палива[46].

Нестратегічна ядерна зброя

Запаси нестратегічної ядерної зброї США складаються з одного типу авіабомб – *B61*. Цей боєприпас існує у двох модифікаціях: *B61-3* і *B61-4*. Третя модифікація (*B61-10*) була знята з озброєння наприкінці 2016р.[47] За оцінкою, на зберіганні залишилось 200 тактичних бомб *B61*[48].

Вважається, що близько 150 бомб знаходяться на шести авіабазах НАТО у п'яти європейських країнах: Авіано та Геді в Італії; Бюхель у Німеччині; Інжирлік у Туреччині; Кляйне-Брогель в Бельгії; Волкел у Нідерландах. ВПС Бельгії і Нідерландів, на озброєнні яких стоять винищувачі-бомбардувальники *F-16*, і ВПС Німеччини та Італії, озброєні бойовими літаками *PA-200 Tornado*, мають задачі завдання ядерних ударів

[42] US Department of State, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheet, 1 Sep. 2018.

[43] US Department of Defense (посилання 3), p.55.

[44] Leone, D., 'NNSA has started building low-yield sub warhead', *Nuclear Security & Deterrence Monitor*, vol. 23, no. 4 (25 Jan. 2019).

[45] US Department of Defense (посилання 3), p.55.

[46] Lockheed Martin, 'Modernized Lockheed Martin Trident II D5 missile test certifies submarine for patrol', Press release, 28 Mar. 2018.

[47] US Department of Energy, National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2018 Stockpile Stewardship Management Plan*, Report to Congress (NNSA: Washington, DC, Nov. 2017), figure 1-7, p.1-13.

[48] Ця оцінка грунтується на перегляді оцінки автором 200 бомб *B61* у *Щорічнику СІПРІ 2018*. За оцінкою автора, запаси *B61* зменшуються, але повільніше, ніж вважалося раніше.

американськими бомбами *B61*. Вважається, що турецькі *F-16* також можуть нести ядерну зброю, але не ясно, чи досі ВПС Туреччини мають ядерні задачі. У мирний час бомби знаходяться на зберіганні під контролем персоналу ВПС США. Безпека ядерної зброї на авіабазі Інжирлік під час невдалої спроби перевороту в Туреччині у липні 2016р. викликала тривогу, і наприкінці 2017р. були повідомлення про можливе "тихе вивезення" цих боєприпасів[49]. Ці повідомлення не були підтверджені, а Інжирлік залишається у планах модернізації ядерних сховищ на 2019р.

Решта 80 бомб *B61* зберігаються на континентальній частині США для можливого застосування американськими винищувачами-бомбардувальниками на підтримку союзників за межами Європи, у т.ч. у Північно-Східній Азії та на Близькому Сході.

НАТО схвалила модернізацію ядерних сил у Європі шляхом поставки, починаючи з 2022-2024рр., американських керованих атомних авіабомб *B61-12*, що наразі розробляються у США[50]. В *B61-12* використовуватиметься ядерний вибуховий пристрій бомби *B61-4* максимальною потужністю приблизно 50 Кт, але вона буде оснащена новою хвостовою системою керування для підвищення точності та можливості застосування без заходу в зону ППО. *B61-12* зможе вражати захищені цілі, які не могли вразити *B61-3* і *B61-4*. Вона також дасть планувальникам ударів можливість обирати меншу потужність для існуючих цілей з метою зменшення супутньої шкоди[51].

Почались льотні випробування інтеграції бомб *B61-12* з винищувачами-бомбардувальниками *F-15E*, *F-16* і *Tornado*[52]. *B61-12* також будуть інтегровані з бойовими літаками *F-35A* американського виробництва, які мають бути сертифіковані для доставки ядерної зброї у 2024-2026рр. Бельгія, Італія, Нідерланди і Туреччина вирішили придбати винищувачі-бомбардувальники *F-35A*, і вважається, що частина з них згодом матиме задачі доставки ядерної зброї[53]. У січні 2019р. Німеччина оголосила, що вирішала не купувати *F-35A* і розглядає переобладнання *Eurofighter* або придбання *F/A-18* на заміну *PA-200 Tornado* для виконання ядерних задач, коли той застаріє в середині-кінці 2020-х років[54].

Як зазначено вище, в Огляді 2018р. міститься заклик розробити КРМБ – через сім років після того, як США зняли з озброєння КРМБ *TLAM/N*, оскільки вона вважалась непотрібною[55]. Якщо Конгрес США профінансує нову КРМБ, вона, імовірно, буде розгорнута на ударних підводних човнах класу *Virginia*.

[49] Hammond, J., 'The future of Incirlik Air Base', Real Clear Defense, 30 Nov. 2017.

[50] Загальний огляд модернізації нестратегічних ядерних сил США і НАТО див.: Andreasen, S. et al., Nuclear Threat Initiative (NTI), *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (NTI: Washington, DC, Jan. 2018).

[51] Kristensen, H. M. and McKinzie, M., 'Video shows earth-penetrating capability of B61-12 nuclear bomb', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Jan. 2016.

[52] US Department of Energy, National Nuclear Security Administration, 'B61 life-extension program', Fact Sheet, Dec. 2018.

[53] Emmott, R., 'Belgium picks Lockheed's F-35 over Eurofighter on price', Reuters, 25 Oct. 2018.

[54] Shalal, A., 'Germany drops F-35 from fighter tender; Boeing F/A-18 and Eurofighter to battle on', Reuters, 31 Jan. 2019.

[55] US Department of Defense (посилання 3), p.55.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2019р., ядерний арсенал Росії налічував близько 4 330 боєголовок[1]. Близько 2 500 з них – стратегічні боєголовки, в т.ч. близько 1 600 розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та на базах бомбардувальників. Росія також мала близько 1 830 нестратегічних (тактичних) ядерних боєголовок, усі – на центральних складах[2]. Ще близько 2 170 боєголовок були зняті з озброєння або чекали на демонтаж, тож загальна кількість становила близько 6 500 боєголовок (таблиця 6.3). Відповідно до скорочень за Новим СНО, у лютому 2018р. Росія повідомила, що має 1 444 розгорнутих боєголовок, приписаних до 527 розгорнутих стратегічних засобів доставки[3]. Кількість розгорнутих боєголовок, повідомлених за Новим СНО, відрізняється від наведеної тут оцінки, оскільки боєприпаси, розгорнуті на базах бомбардувальників, не рахуються згідно з Договором.

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні приблизно 13 бомбардувальників *Ту-160* (*Blackjack*), 30 *Ту-95МС16* (*Bear-H16*) і 25 *Ту-95МС6* (*Bear-H6*). Не всі вони повністю боєздатні, а на деяких здійснюється різного роду модернізація. Максимально можливе навантаження бомбардувальників – близько 785 ядерних боєприпасів, але оскільки лише деякі з бомбардувальників повністю боєздатні, вважається, що кількість приписаних до них боєприпасів, є меншою – близько 615, з яких 200 можуть зберігатись на двох авіабазах стратегічних бомбардувальників: Енгельс у Саратовській області та Українка в Амурській області. Модернізації бомбардувальників, що включає оновлення авіоніки, двигунів ядерних і звичайних крилатих ракет великої дальності, триває, хоч і повільніше, ніж планувалося. Схоже, що майже всі *Ту-160* і кілька *Ту-95* будуть модернізовані, щоб підтримувати флот бомбардувальників у 50-60 боєготових літаків. Модернізовані бомбардувальники можуть нести нові ядерні крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) *Х-102* (*AS-23B*)[4]. Модифікований варіант *Ту-95*, що має надходити на озброєння з кінця 2019р., відомий як *Ту-95МСМ*[5].

[1] Дані, наведені в цьому підрозділі, грунтуються на оцінках автора.

[2] Недавній загальний огляд російських сховищ ядерної зброї див.: Podvig, P. and Serrat, J., *Lock Them Up: Zero-deployed Non-strategic Nuclear Weapons in Europe* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2017).

[3] Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Foreign Ministry statement', 5 Feb. 2018. Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

[4] Интерфакс, "Ядерную триаду РФ в 2018 году усилили пять стратегических ракетоносцев", 23 декабря 2018г.; та Ashley, R., Director, US Defense Intelligence Agency, Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment, Armed Services Committee, US Senate, 6 Mar. 2018, p.12.

[5] Интерфакс, ""Туполев" получил госконтракт на глубокую модернизацию "стратега" Ту-95МС", 13 августа 2018г.

Російський Уряд також оголосив плани поновлення виробництва *Ту-160* з метою виготовлення до 50 модифікованих літаків *Ту-160М2* з початком серійного виробництва на початку 2020-х років[6]. Додаткові бомбардувальники, імовірно, замінять велику кількість старих літаків *Ту-95* (*МС16* і *МС6*) і стануть містком до бомбардувальника наступного покоління, дозвукового літака *ПАК-ДА*, який має надходити у війська з кінця 2020-х років і зрештою замінить усі *Ту-95* і *Ту-160*, а також *Ту-22*, що перебувають на озброєнні нестратегічних сил (див. нижче)[7].

Російські стратегічні бомбардувальники у 2018р. продовжили дальні польоти над Північним льодовитим, Атлантичним і Тихим океанами, включно з візитом двох *Ту-160* до Венесуели в грудні[8]. Іншою помітною операцією бомбардувальників, здійсненою у 2018р., став пуск 12 КРПБ *Х-101* (*AS-23A*) з бомбардувальника *Ту-160* над північчю Росії в листопаді[9]. Особливістю операції є велика кількість запущених крилатих ракет.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2019р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) РФ – вид збройних сил, оснащений міжконтинентальними балістичними ракетами (МБР) наземного базування – складався з 12 ракетних дивізій, зведених у три армії, що мали на озброєнні, за оцінками, 318 МБР різних типів і модифікацій (таблиця 6.3). Ці МБР можуть нести усього 1 165 боєголовок, але, за оцінкою СІПРІ, їх навантаження було зменшене до трохи більше 860 боєголовок, що становить близько 54% усіх російських розгорнутих стратегічних боєголовок. Усупереч частим заявам про нарощування останніми роками ядерних сил Росії, Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center*, *NASIC*) вважає, що "кількість ракет у складі російських сил МБР продовжуватиме зменшуватися внаслідок обмежень за угодами про контроль над озброєннями, старіння ракет та обмеженості ресурсів"[10]. Оскільки Росія продовжила скорочення своїх сил МБР, хоч вони й без того вже кілька років були меншими за ліміт кількості розгорнутих стратегічних носіїв згідно з Новим СНО, залишається питання, чи збережуться такі темпи скорочення у майбутньому.

Російські сили МБР на дві третини виконали масштабну програму модернізації з метою заміни всіх ракет радянських часів ракетами нових типів, хоч і не в тій самій кількості. Програма заміни, що розпочалась 20 років

6 Минобороны России, "Весь авиапарк стратегических бомбардировщиков Ту-160 в ближайшие годы будет заменён на модернизированные ракетоносцы", 16 ноября 2017г.

7 ТАСС, "Секреты ПАК ДА и Ту-160М2: Каким будет крылатый щит России", 22 декабря 2017г.

8 Минобороны России, "Самолеты дальней авиации совершили перелет с аэродромов Российской Федерации в международный аэропорт Республики Венесуэла", 10 декабря 2018г.

9 Минобороны России, "В Москве под руководством Верховного Главнокомандующего Вооруженными Силами России Владимира Путина прошло расширенное заседание Коллегии Минобороны", 18 декабря 2018г.

10 US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.27.

Таблиця 6.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2019р.

Усі дані є приблизними, деякі грунтуються на оцінках автора. Загальна кількість боєголовок округлена до найближчих п'яти боєголовок.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок[b]
Стратегічні наступальні сили					**2 500**[c]
Бомбардувальники	*50/68*[d]				*615*[e]
Ту-95МС6 (Bear-H6)	14/25	1981	6 500-10 500	6 × КРПБ *AS-15A*, або *AS-23B*, бомби	84
Ту-95МС16 (Bear-H16)	25/30	1981	6 500-10 500	16 × КРПБ *AS-15A*, або *AS-23B*, бомби	400
Ту-160 (Blackjack)	11/13	1987	10 500-13 200	12 × КРПБ *AS-15B*, або *AS-23B*, бомби	132
МБР	*318*				*1 165*[f]
РС-20В (SS-18 Satan)	46	1992	11 000-15 000	10 × 500-800 Кт	460
РС-18 (SS-19 Stiletto)	20	1980	10 000	6 × 400Кт	120
РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)	63[g]	1985	10 500	1 × 800 Кт	63
*РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/*шахта*)*	60	1997	10 500	1 × 800 Кт	60
*РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/*моб.*)*	18	2006	10 500	1 × (800 Кт)	18
*РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/*моб.*)*	90	2010	10 500	4 × (100 Кт)	396
*РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/*шахт.*)*	12	2014	10 500	4 × (100 Кт)	48
РС-26 Ярс-М (SS-X-28)	. .	(2018)	5 500+	БГРІН (. . Кт)	. .
РС-28 Сармат (SS-X-29)	. .	(2020)	10 000+	БГРІН (. . Кт)	. .
БРПЧ	*10/160*[h]				*720*[h]
РСМ-50 Волна (SS-N-18 M1 Stingray)	1/16	1978	6 500	3 × 50 Кт	48
РСМ-54 Синева (SS-N-23 M1)	6/96	1986/2007	9 000	4 × 100 Кт	384
РСМ-56 Булава (SS-N-32)	3/48	2014	>8 050	6 × (100 Кт)	288
Нестратегічні сили					**1 830**[i]
ПРО, ППО, ПКО	*1 124*				*385*
53Т6 (SH-08, Gazelle)	68	1986	30	1 × 10 Кт	68
С-300/400 (SA-20/21)	1 000[j]	1992/2007	. .	1 × малої потужності	290
3М-55 Яхонт (SS-N-26)	48	(2014)	400+	1 × (. . Кт)	24
SSC-1B (Sepal)	8	1973	500	1 × 350	4
ПКС[k]	*340*				*540*
Ту-22М3 (Backfire-C)	100	1974	. .	3 × ПКР, бомби	300
Су-24М/М2 (Fencer-D)	120	1974	. .	2 × бомби	120
Су-34 (Fullback)	110	2006	. .	2 × бомби	110
МиГ-31К (Foxhound)	10	1983	. .	1 ракета повітря-земля	10
СВ	*160*				*85*[l]
Точка (SS-21 Scarab)	12	1981	120	(1 × 10-100 Кт)	5

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок[b]
Искандер-М (SS-26 Stone)	132	2005	350[m]	(1 × 10-100 Кт)	66
9М729 (SSC-8)	16	2016	2 350	1 × . . Кт	16
ВМФ					*820*
ПЧ/надводні кораблі/авіація		Крилаті ракети для враження наземних цілей, КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди[n]			
Усього запасів					**4 330**
Розгорнуті боєголовки					1 600[o]
Резервні боєголовки					2 730[p]
Зняті з озброєння та чекають на демонтаж					**2 170**
Загальна кількість					**6 500**

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – дані непевні; “шахт.” – шахтний варіант; “моб.” – мобільний варіант: АБР – аеробалістична ракета малої дальності (*SRAM*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*submarine-launched ballistic missile*, *SLBM*); ВМФ – військово-морський флот; ПКС – повітряно-космічні сили; ЗР – зенітна ракета (*surface-to-air missile*, *SAM*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile*, *SLCM*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile*, *ALCM*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*intercontinental ballistic missile*, *ICBM*); ПКО – протикорабельна оборона (*coastal defence missiles*); ППО – протиповітряна оборона (*air defence missiles*); ПРО – протиракетна оборона (*anti-ballistic missiles*, *ABM*); ПЧ – підводний човен; ПЧЗ – протичовнова зброя (*anti-submarine warfare*, *ASW*); СВ – сухопутні війська.

Примітка: У таблиці наведена загальна оціночна кількість боєголовок, готових для використання системами доставки. Розгорнутими є лише частина з них, і їх кількість може не відповідати правилам підрахунку за Новим СНО.

[a] Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

[b] Загальна кількість наявних боєголовок – як розгорнутих, так і на зберіганні, – приписаних до систем доставки.

[c] Близько 1 600 з цих стратегічних боєголовок розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та базах бомбардувальників. Решта – зберігаються на центральних складах.

[d] Перша величина – оціночна кількість бомбардувальників, що враховуються за Новим СНО; друга – загальна кількість наявних бомбардувальників. У зв’язку з триваючою модернізацією є велика невизначеність стосовно кількості бомбардувальників у бойовому складі.

[e] Максимально можливе навантаження бомбардувальників – понад 785 ядерних боєприпасів. Оскільки лише деякі з бомбардувальників повністю боєготові, вважається, що лише 615 боєприпасів приписано до дальніх бомбардувальників, близько 200 з яких можуть зберігатися на двох базах стратегічних бомбардувальників, а решта – на центральних складах.

[f] МБР загалом можуть нести 1 165 боєголовок, але, за оцінкою, їх навантаження зменшене до дещо більше 860 боєголовок, а решта знаходяться на зберіганні.

[g] Кількість непевна, оскільки декілька гарнізонів *SS-25* наразі модернізують до рівня *SS-27 Mod 2*.

[h] Два АПЧБР постійно знаходяться в ремонті та не несуть приписаних до них ядерних ракет і боєголовок. Може бути боєготовим лише один ПЧ *Delta III*.

[i] За даними Уряду Росії, нестратегічні ядерні боєголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються на центральних складах. Деякі склади знаходяться поблизу оперативних баз.

[j] У Росії є, як мінімум, 80 батарей С-300/С-400, на кожній – в середньому 12 пускових установок з 2-4 ракетами на кожній. Кожна пускова установка має кілька боєкомплектів.

[k] Загальна кількість літаків, здатних доставляти ядерну зброю, але вважається, що лише деякі з них мають ядерні задачі. Більшість може нести кілька ядерних боєприпасів. Нести ядерну зброю потенційно можуть також літаки *Су-25 Frogfoot* і *Su-30MK*.

[l] Дані грунтуються на перегляді оцінки автора у *Щорічнику СІПРІ 2018*. Нова, нижча оцінка грунтується на скоригованих уявленнях про розподіл боєголовок. Однак автор вважає, що кількість боєголовок збільшується у зв’язку з розгортанням додаткових засобів доставки.

[m] У багатьох неофіційних джерелах і повідомленнях ЗМІ дальність *SS-26* визначається у близько 500 км, але Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*) рахує її дальність у 300 км.

[n] Вважається, що ядерними торпедами оснащені лише підводні човни.

[o] Кількість встановлених боєголовок у цій таблиці відрізняється від обмежень за Новим СНО, оскільки Договір приписує до бомбардувальників умовну кількість і не враховує боєприпаси на авіабазах бомбардувальників та нестратегічну зброю.

[p] Резервні боєголовки включають нестратегічні боєголовки на центральних складах.

Джерела: Міністерство оборони Росії, різні прес-релізи; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; New START aggregate data releases, різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); BBC Monitoring; повідомлення російських ЗМІ; веб-сайт Стратегічних ядерних сил Росії; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* (Routledge: London, різні випуски); Cochran, T. B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol. 4, Soviet Nuclear Weapons (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, US Naval Institute, різні випуски; 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; та оцінки автора.

тому, схоже, виконується повільніше, ніж планувалося. До кінця 2018р. було модернізовано близько 70% сил, і 76% сил планується модернізувати до кінця 2019р.[11] Усі решта МБР радянських часів мають бути зняті з озброєння до 2024р., хоча можна очікувати подовження терміну їх служби до 2025-2027рр.[12] Крім закупівлі нових ракет, модернізація включає суттєву реконструкцію шахт, центрів керування пусками, гарнізонів та об'єктів забезпечення[13].

У центрі нинішньої модернізації МБР Росії – варіант *РС-12* з кількома боєголовками, відомий як *РС-24 Ярс* (*SS-27 Mod 2*). У трьох мобільних дивізіях вона вже закінчена (у Новосибірській, Тагільській, Тейковській), у двох триває (Іркутській та Йошкар-Олінській), і ще у двох має розпочатися до кінця 2020р. (Барнаульській та Бологовській (н.п.Виползово))[14]. Перший полк шахтних *РС-24* з 10 ракетами введено до бойового складу в Козельську, другий полк – на початкових етапах будівництва (будівництво двох із 10 шахт завершене на кінець 2018р.)[15]. Росія розробляє третю модифікацію *РС-12М*, відому як *РС-26 Ярс-М* (*SS-X-28*), що буде легшою за *РС-24*. Однак завершення розробки та розгортання *РС-26* було відкладено[16]. Крім того, Росія розробляє нову "важку" рідкопаливну шахтну МБР, відому як *РС-28 Сармат* (*SS-X-29*), на заміну *РС-20В* (*SS-18*). *РС-28* може бути оснащена новими типами боєголовок, у т.ч. маневреною боєголовкою (глайдер), сконструйованою для подолання протиракетної оборони. Хоча цю нову маневрену боєголовку часто називають Авангард (наприклад, в Огляді протиракетної оборони США 2018р., *Missile Defense Review 2018*, Авангард рахується серед інших російських МБР), не виключено, що це лише назва системи зброї

[11] Настин П., "Командующий РВСН рассказал о задачах на 2019 год", ТВ "Звезда", 18 декабря 2018г.

[12] ТАСС, ""*Сатане*" на смену: почему утилизируют самые мощные ракеты России", 12 марта 2018г.

[13] Azanov, R., 'Russia's Strategic Missile Forces as its decisive defense', TASS, 19 Dec. 2017.

[14] Тихонов А., "Их врасплох не застанешь", *Красная звезда*, 28 мая 2018г.; та РИА Новости, "Командующий РВСН объявил о завершении перевооружения Тагильского соединения", 29 марта 2018г.

[15] Оцінка автора на основі супутникових знімків.

[16] ТАСС, "Источник: комплекс "Авангард" заменил "Рубеж" в госпрограмме вооружения до 2027 года", 22 марта 2018г.

для доставки маневреної боєголовки (тобто прискорювач і корисне навантаження)[17]. Згідно з російськими повідомленнями, маневрену боєголовку у 2019р. спершу встановлять на двох модифікованих МБР *РС-18В* (*SS-19 Mod 4*) Домбаровського ракетного полку, з тим, щоб розгорнути 12 ракет, оснащених маневреною боєголовкою, у двох полках до 2027р.[18] З надходженням *РС-28* на озброєння ця ракета, імовірно, перебере функції доставки маневреної боєголовки у *РС-18В*[19]. Через її розміри (за одним повідомленням – 4,5 м завдовжки), кожна ракета може нести лише одну маневрену боєголовку[20].

Росія, як правило, щороку проводить два великих навчання за участі мобільних МБР. У 2018р. у таких піврічних навчаннях були задіяні мобільні пускові установки *РС-12М Тополь* (*SS-25*), *РС-12М1 Тополь-М* (*SS-27 Mod 1*) та *РС-24* з усіх боєготових ракетних дивізій[21]. Пускові установки розгортались далі від своїх баз і довше, ніж у попередні роки. Російські МБР брали участь і в більших стратегічних навчаннях, разом з атомними підводними човнами з балістичними ракетами (АПЧБР) і бомбардувальниками[22].

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

ВМФ Росії має на озброєнні 10 боєготових АПЧБР з ядерною зброєю (декілька з яких постійно знаходяться в ремонті). До складу флоту входять сім АПЧБР радянських часів і три (з запланованих 10) АПЧБР нового класу, які у наступні 10 років поступово замінять старі. Один старий АПЧБР проекту 941 (*Тайфун*), переобладнаний на платформу для випробувальних пусків балістичних ракет, імовірно, не має ядерної зброї[23].

Основою російського флоту АПЧБР наразі є шість підводних човнів проекту *667БДРМ Дельфин* (позначення НАТО – *Delta IV*), приписаних до Північного флоту. Один підводний човен проекту *667БДР Кальмар* (*Delta III*), як вважається, перебуває на озброєнні Тихоокеанського флоту після завершення тривалого ремонту у 2017р.[24]

[17] US Department of Defense (DOD), *Missile Defense Review 2018* (DOD: Washington, DC, 2018), p.7. Історію програми Авангард див.: Podvig, P., ‘Avangard system is tested, said to be fully ready for deployment’, Russian Strategic Nuclear Forces, 26 Dec. 2018г.

[18] ТАСС, “Источник: Первые комплексы “Авангард” встанут на боевое дежурство в 2019 году”, 29 октября 2018г.; та TASS, ‘Avangard hypersonic missile systems to enter combat duty in Dombarovsky division in 2019’, 17 Dec. 2018г.

[19] Крамник И., “Что у нас в “Авангарде”: Вопросы к новому стратегическому оружию”, *Известия*, 29 декабря 2018г.

[20] ТАСС, “Гиперзвуковая ракетная система “Авангард”: досье”, 19 июля 2018г.

[21] Див., наприклад, Минобороны России, “Соединения РВСН отрабатывают вывод ракетных комплексов “Ярс” на полевые позиции”, 11 декабря 2018г.

[22] Грищенко Н., “В России прошел массовый пуск межконтинентальных ракет”, Российская газета, 26 октября 2018г.

[23] Саранов В., “Распилить “Акулу”: почему Россия отказывается от самых крупных субмарин”, РИА Новости, 24 января 2018г.

[24] Naval Today, ‘Russian nuclear-powered ballistic missile submarine Ryazan returns to service’, 16 Feb. 2017.

Для заміни старих АПЧБР Росія будує серію нових АПЧБР класу *Борей* (*проект 955/А*). Три з них уже надійшли на озброєння: два – Тихоокеанського флоту, один – Північного флоту. Ще сім човнів удосконаленої конструкції, що позначаються *Борей-А* (*проект 955А*), будуються і мають увійти до бойового складу з 2019р. до кінця 2020-х років. Кожен АПЧБР класу *Борей* несе 16 БРПЧ *РСМ-56 Булава* (*SS-N-32*). Росія, імовірно, намагатиметься підтримувати флот АПЧБР з метою забезпечення паритету з підводним флотом США.

Нестратегічна ядерна зброя

Станом на січень 2019р., Росія мала приблизно 1 830 боєголовок, призначених для можливого використання нестратегічними силами. Ця оцінка близька до цифри "2 000" нестратегічних боєголовок, про які йшлося в Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review*, *NPR*), оприлюдненому Адміністрацією Д.Трампа у 2018р. (підрозділ I). Згідно з Оглядом, Росія "нарощує загальну кількість таких боєприпасів у своєму арсеналі, одночасно суттєво вдосконалюючи спроможності доставки. Це включає виробництво, наявність і пускові випробування крилатої ракети наземного базування всупереч [радянсько-американському Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД)]" (див. нижче)[25].

Великий арсенал нестратегічної ядерної зброї Росії головним чином має компенсувати уявну слабкість її звичайних сил. Було багато дискусій про роль нестратегічної ядерної зброї в ядерній стратегії Росії, у т.ч. можливе її використання першою. Наприклад, в Огляді стверджується, що Росія "загрожує і проводить навчання обмеженого використання ядерної зброї першою, помилково припускаючи, що примус за допомогою ядерних погроз чи обмеженого використання першою може паралізувати США й НАТО і таким чином закінчити конфлікт на умовах, вигідних для Росії"[26]. Однак деякі оглядачі зауважують, що МО США перебільшує готовність Росії використати таку зброю[27].

Розробка в Росії нової зброї подвійного призначення демонструє, що вона продовжує вважати нестратегічну ядерну зброю важливою для її військової стратегії. Головною подією у ВМФ є надходження на озброєння ядерного варіанту нової КРМБ великої дальності *Калибр* (*3М-14, SS-N-30А*) для враження наземних цілей[28]. У звичайному спорядженні нею озброюють

[25] US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018), p.9.

[26] US Department of Defense (посилання 25), p.30.

[27] Див., наприклад: Oliker, O., 'Moscow's nuclear enigma: What is Russia's arsenal really for?', *Foreign Affairs*, vol. 97, no. 6 (Nov./Dec. 2018); Tertrais, B., 'Russia's nuclear policy: Worrying for the wrong reasons', *Survival*, vol. 60, no. 2 (Apr. 2018), pp.33-44; and Ven Bruusgaard, K., 'The myths of Russia's lowered nuclear threshold', War on the Rocks, 22 Sep. 2017.

[28] Існує багато плутанини у тому, що зазвичай називають ракетою *Калибр*. *Калибр* фактично означає не ракету, а сімейство озброєнь, яке, крім варіанту для враження наземних цілей *3М-14* (*SSN30/A*), включає протикорабельну крилату ракету *3М-54* (*SS-N-27*) і протичовнову ракету *91R*. Докладніше див.: US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp.34-35; and US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 10), p.37.

різні кораблі та підводні човни, тоді як її ядерним варіантом (замість КРМБ *С10- Гранат, SS-N-21 Sampson*), імовірно, будуть оснащені передові ударні АПЧ (наприклад, класів *Акула*, *Oscar*, *Северодвинск*, *Sierra*)[29]. Росія також, за повідомленнями, працює над варіантом *3М-14* підвищеної дальності, відомим як *Калибр-М*[30].

За оцінкою, Росія має близько 820 боєголовок для нестратегічної ядерної зброї ВМФ, у т.ч. крилатих ракет, призначених для враження наземних цілей, протикорабельних крилатих ракет, протичовнових ракет, глибинних бомб і торпед, носіями яких є кораблі, підводні човни та морська авіація.

КРМБ *3М-55 Яхонт* (*SS-N-26*) врахована в оцінці нестратегічних сил Росії за січень 2018р., оскільки *NASIC* вважає її потенційним носієм ядерних боєзарядів і відзначає, що вона використовується для оснащення підводних човнів, кораблів і сил берегової оборони (таблиця 6.3)[31]. *3М-55* замінює протикорабельні крилаті ракети подвійного призначення *SS-N-9* (П-120), *SS-N-12* (П-500) і *SS-N-19* (П-700)[32].

За оцінкою, повітряно-космічні сили (ПКС) Росії мають 530 боєприпасів для бомбардувальників проміжної дальності *Ту-22М3* (*Backfire-C*), винищувачів-бомбардувальників *Су-24М* (*Fencer-D*) і *Су-34* (*Fullback*). Розробляється нова ракета "повітря-земля" (*Х-32*) для заміни *Х-22Н* (*AS-4*), якою озброєні *Ту-22М3*[33]. ПКС Росії також розробляють гіперзвукову балістичну ракету повітряного базування *Х-47М2 Кинжал*[34]. У травні 2018р. МО Росії повідомило, що 10 літаків *МиГ-31* несуть "дослідно-бойове чергування" з *Кинжалом*[35]. У червні 2018р. президент В.Путін розвіяв сумніви у боєготовності *Кинжала*, заявивши, що ця ракета перебуває на озброєнні Південного військового округу[36].

Близько 385 ядерних боєголовок оціночно використовується в комплексах подвійного призначення *С-300* та *С-400* військ ППО, в системі ПРО Москви *А-135* і частинах берегової оборони (до яких приписана лише невелика частина боєголовок). Усі ці оборонні системи модернізуються[37].

За оцінкою, близько 85 боєголовок приписані до балістичних ракет малої дальності (БРМД) і КРНБ[38]. Наземні нестратегічні ядерні сили включають

[29] Коц А., "Потопить "Нимиц": чем опасны российские подлодки с крылатыми ракетами", РИА Новости, 28 марта 2018г.

[30] TASS, 'New Kalibr-M cruise missile with range over 4,500 km in development in Russia: Source', 8 Jan. 2019.

[31] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 10), p.37.

[32] US Navy, Office of Naval Intelligence (посилання 28), p.34.

[33] US Department of Defense (посилання 25), p.8.

[34] TASS, 'Russian Aerospace Forces test launch Kinzhal hypersonic missile', 11 Mar. 2018.

[35] Минобороны России, "Опытно-боевое дежурство несут десять дальних перехватчиков МиГ-31 с гиперзвуковым комплексом "Кинжал"", 6 мая 2018г.

[36] Rossiya 1 TV, 'Putin dismisses doubts about Russia's new "super weapons"', 7 June 2018. Translation from Russian, BBC Monitoring.

[37] Novichkov, N., 'Russian defence minister summarises modernisation progress in 2017', *Jane's Defence Weekly,* 4 Jan. 2018.

[38] Ця оцінка грунтується на перегляді оцінки автора у *Щорічнику СІПРІ 2018*. Нова, нижча оцінка грунтується на скоригованих уявленнях про розподіл боєголовок. Однак автор вважає, що кількість боєголовок збільшується через надходження нових пускових установок.

БРМД подвійного призначення *Искандер-М* (*SS-26*), якими замінюють БРМД *Точка* (*SS-21*) в 10 чи більше ракетних бригадах. Їх надходження почалось у 2004р., і до кінця 2018р. 10 бригад отримали ПУ *Искандер*, у т.ч. п'ять у Західному військовому окрузі, дві в Центральному військовому окрузі і три у Східному військовому окрузі. Модернізація почалась у 6-й бригаді Західного округу, і триває формування 4-ї бригади Східного округу, в результаті чого загальна кількість бригад, озброєних *Искандерами*, збільшиться до 12[39].

До нестратегічної ядерної зброї Сухопутних військ також належить нова КРНБ подвійного призначення *9М729* (*SSC-8*), що є модифікованою версією *9М728* (*SSC-7*), яка використовується в системі *Искандер-М*. На думку США, нова крилата ракета порушує Договір про РСМД[40]. Росія заперечує ці звинувачення.

[39] Оцінка автора на основі супутникових знімків.

[40] US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'INF Treaty: At a glance', Fact Sheet, 8 Dec. 2017, p.1. Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про суперечливість Договору про РСМД див. у підрозділі II розділу 7 цього видання та Кайл Ш. "Американо-російський контроль над ядерною зброєю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, с.295-296.

III. Ядерні сили Великої Британії

ШЕННОН КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2019р., ядерний арсенал Великої Британії складався з близько 200 боєголовок (таблиця 6.4). У Стратегічному огляді оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review*, *SDSR*) 2015р. британський Уряд підтвердив плани зменшення розмірів ядерного арсеналу. Кількість ядерних боєголовок у боєготовому стані була зменшена до 120. Весь ядерний арсенал, включно з нерозгорнутими боєголовками, до середини 2020-х років зменшиться до не більше 180[1].

Британські сили ядерного стримування складаються лише з морського компонента: чотири АПЧБР класу *Vanguard* з балістичними ракетами *Trident*[2]. Згідно зі Стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence*, *CASD*), на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧБР. Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, для четвертого – знадобиться більше часу через цикл капітального ремонту та обслуговування.

АПЧБР класу *Vanguard* може нести до 16 БРПЧ *UGM-133 Trident II D5*. Велика Британія не має власних ракет і орендує їх з пулу в 58 БРПЧ *Trident*, якими вона користується спільно з ВМС США, зі сховища стратегічної зброї США у Кінгс-Бей (*Kings Bay*, штат Джорджія[3]). Згідно з обмеженнями, запровадженими в *SDSR 2010*, підводні човни на патрулюванні озброєні не більше, ніж 8 боєготовими ракетами і 40 ядерними боєголовками[4]. Ракети знаходяться у ненаціленому стані (тобто перед пуском у систему націлювання треба ввести дані цілі) і в режимі пониженої боєготовності, тобто потребують кількох днів підготовки для пуску[5].

Програма заміни підводних човнів *Trident*

У 2016р. Палата громад переважною більшістю ухвалила пропозицію підтримати план Уряду із заміни наявних АПЧБР класу *Vanguard* чотирма новими “аналогічними” АПЧБР[6]. Попри визнання того, що британська система ядерного стримування “залишається сьогодні настільки ж важливою для безпеки країни, як і всі останні 60 років”, ця пропозиція не забезпечила

[1] British Government, National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom, Cm 9161 (Stationery Office: London, Nov. 2015), para. 4.66.

[2] *HMS Vanguard* надійшов на озброєння у грудні 1994р., а останній в цьому класі *HMS Vengeance* – в лютому 2001р. Mills, C., *Replacing the UK's Strategic Nuclear Deterrent: Progress of the Dreadnought Class*, Briefing Paper 8010 (House of Commons Library: London, 22 May 2018), p.9.

[3] Allison, G., ‘No, America doesn't control Britain's nuclear weapons’, UK Defence Journal, 20 July 2017.

[4] British Government, Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review, Cm 7948 (Stationery Office: London, Oct. 2010), pp.5, 38.

[5] British Government, ‘The UK's nuclear deterrent: What you need to know’, Policy paper, updated 19 Feb. 2018.

[6] British Parliament, House of Commons, ‘UK's nuclear deterrent’, *Hansard*, col. 559, vol. 613, 18 July 2016.

остаточного схвалення програми побудови нових підводних човнів. З метою контролю над витратами Уряд раніше заявив, що затвердження капіталовкладень здійснюватиметься поетапно, а не одним рішенням для всієї програми[7].

АПЧБР нового класу *Dreadnought* матимуть ракетний відсік з 12 трубними пусковими установками на відміну від 16 – у класу *Vanguard*. Для економії коштів ракетний відсік розробляється спільно з ВМС США та встановлюватиметься також на нових АПЧБР класу *Columbia*. У 2018р. повідомлялось про технічні проблеми з виготовленням трубних пускових установок ракет для відсіку[8]. Заміна ракети *Trident II D5* не входить до програми розробки й закупівлі *Dreadnought*. Однак Велика Британія бере участь у поточній програмі ВМС США з подовження терміну служби ракет *Trident II D5* (*D5LE*) до початку 2060-х років[9].

Спочатку надходження на озброєння *Dreadnought* планувалося до 2028р., але наразі їх поява в бойовому складі очікується на початку 2030-х років. Затримка передбачена у подовженій програмі розробки та закупівлі, оголошеній в *SDSR* 2015р. Термін служби АПЧБР класу *Vanguard* був відповідно подовжений[10].

Згідно з *SDSR 2015* заміна наявної боєголовки *Holbrook* британського виробництва на ракетах *Trident II* відкладається, принаймні до кінця 2030-х років. Рішення про нову боєголовку має ухвалити нинішній Парламент; робота над варіантами заміни триває[11]. Ця робота охоплює британсько-американську співпрацю у питаннях безпеки, захисту й технологій виробництва боєголовки в рамках спільного проекту демонстрації технології[12]. Тим часом британський Центр ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment*, *AWE*) спільно з американськими лабораторіями ядерної зброї започаткував програму вдосконалення та подовження терміну служби нинішньої боєголовки *Trident*, створеної на базі американської *W76-1* зі складу головної частини *Mk4A* американського виробництва[13].

Вартість програми *Dreadnought* від самого початку викликає занепокоєння й сумніви. У 2015р. МО оцінило загальну вартість програми у £31 млрд. ($47,4 млрд.). Воно зарезервувало £10 млрд. ($15,3 млрд.) на покриття можливого зростання[14]. У березні 2018р. бюджет МО на період 2018-2019рр. отримав ще £600 млн. ($800 млн.) з резервного фонду, щоб втримати

[7] British Government (посилання 1), para. 4.75.

[8] Leone, D., ‘Welding mistake with Columbia missile tubes was bigger problem than BWXT thought’, *Defense Daily*, 8 Nov. 2018.

[9] Mills (посилання 2), p.7.

[10] British Government (посилання 1), para. 4.65.

[11] British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: The Dreadnought programme’, 2017 Update to Parliament, 20 Dec. 2017, p.2.

[12] British Ministry of Defence (посилання 11).

[13] British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent’, 2018 Update to Parliament, 20 Dec. 2018, p.3; and Nuclear Information Service, ‘AWE: Past, present, and possibilities for the future’, June 2016, pp.26-28.

[14] British Government (посилання 1), para. 4.76.

Таблиця 6.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2019р.

Тип	Позначення	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок
Балістичні ракети на підводних човнах[b]						
D5	*Trident II*	48	1994	>7 400	1-8 × 100 Кт[c]	200[d]

[a] Дальність польоту наведена лише для прикладу; фактична дальність під час виконання завдання мінятиметься залежно від профілю польоту та бойового навантаження.

[b] АПЧБР класу *Vanguard* несуть зменшене навантаження – не більше 8 ракет *Trident II* і 40 ядерних боєголовок. Один підводний човен постійно перебуває на патрулюванні.

[c] Британська боєголовка має назву *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боєголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

[d] З 200 наявних боєголовок, за оцінкою, боєготовими є 120. Триває зменшення запасів до 180 боєголовок до середини 2020-х років.

Джерела: British Ministry of Defence, Білі книги, прес-релізи, веб-сайт; British House of Commons, *Hansard*, різні випуски; 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

програму *Dreadnought* у межах графіка[15]. У довідці для Парламенту від грудня 2018р. МО повідомило, що на етапах розробки, проектування й початку виробництва в рамках програми всього витрачено £5,5 млрд. ($7,3 млрд.)[16].

Згідно з одним неурядовим звітом, оприлюдненим у 2018р., враховуючи поточне перевищення бюджету й термінів програми *Dreadnought*, він навряд чи буде поставлений в межах існуючого бюджету і суттєво обтяжить бюджет закупівлі техніки МО з середини 2020-х років[17]. У травні 2018р. британське Національне ревізійне управління (*National Audit Office*) повідомило, що МО матиме "розрив у наявних засобах" на суму £2,9 млрд. ($3,9 млрд.) у військових ядерних програмах Великої Британії з 2018р. по 2028р. Ця цифра включала прогнозну вартість нових ракет і боєголовок для підводних човнів *Dreadnought* і нового класу атомних ударних підводних човнів, а також пов'язані з цим витрати на виробництво, експлуатацію, утримання й виведення підводних човнів з бойового складу[18].

[15] Mehta, A. and Chuter, A., 'UK releases extra funding, but military relevancy challenges remain', *Defense News*, 29 Mar. 2018.

[16] British Ministry of Defence (посилання 13), p.3. Це на £1,3 млрд. ($1,7 млрд.) більше, порівняно з 2017р.

[17] Fenwick, T., *Blowing up the Budget: The Cost Risk of Trident to UK Defence* (British American Security Information Council: London, Sep. 2018).

[18] British National Audit Office (NAO), *The Defence Nuclear Enterprise: A Landscape Review*, Report by the Comptroller and Auditor General, HC 1003, Session 2017-2019 (NAO: London, 22 May 2018). Витрати на військові ядерні програми оцінюють у приблизно 14% загального оборонного бюджету на 2018-2019рр.

IV. Ядерні сили Франції

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Ядерний арсенал Франції налічує близько 300 боєголовок – їх кількість не змінюється останніми роками. Носіями боєголовок є 48 БРПЧ і 54 КРПБ для літаків наземного і корабельного базування (таблиця 6.5). Це надає Франції як стратегічні, так і тактичні спроможності[1].

Головним компонентом французького ядерного арсеналу є Океанські стратегічні сили (*Force Océanique Stratégique*, *FOST*). Вони складаються з чотирьох АПЧБР класу *Triomphant*, кожен з яких несе 16 БРПЧ. Підводні човни почали надходити на озброєння у 1997р., на заміну шести АПЧБР класу *Redoubtable*. ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі, згідно з якою один АПЧБР постійно перебуває на патрулюванні. У липні 2018р. відбулося 500-е патрулювання підводних човнів з метою стримування з моменту створення *FOST* у 1972р.[2]

Франція продовжує модернізацію БРПЧ і боєголовок. У липні 2018р. ВМС Франції завершили роботи з модифікації підводних човнів класу *Triomphant* під БРПЧ *M51*, що замінила ракету *M45*[3]. *M51* наразі існує у двох варіантах. *M51.1* може нести до шести роздільних боєголовок індивідуального наведення (БГРІН) *TN-75* потужністю 100 Кт кожна. Оновлений варіант, *M51.2*, що має більшу дальність і вищу точність, пройшов прийомку у 2016р. і офіційно надійшов на озброєння у 2017р.[4] *M51.2* розроблена для доставки нової, менш помітної ядерної боєголовки *TNO* (*tête nucléaire océanique*) повідомленою потужністю до 150 Кт[5]. Кількість боєголовок на деяких ракетах може бути зменшена для більшої гнучкості націлювання. Франція почала розробку нової БРПЧ *M51.3* підвищеної точності. Вона має надійти на озброєння у 2025р.[6]

Франція також починає попереднє проектування АПЧБР третього покоління *SNLE 3G*, який буде оснащений БРПЧ *M51.3*. Будівництво першого

[1] Hollande, F., French President, 'Discours sur la dissuasion nucléaire: Déplacement auprès des forces aériennes stratégiques', Istres, 25 Feb. 2015. Франція вважає всю ядерну зброю стратегічною, незалежно від її дальності.

[2] French Ministry of the Armed Forces, '500e patrouille d'un sous-marin nucléaire lanceur d'engins', 12 Oct. 2018.

[3] Navy Recognition, 'Final French Navy SSBN "Le Téméraire" upgraded for M51 SLBM', 18 Aug. 2018; and Groizeleau, V., 'Brest: Le SNLE Le Téméraire remis à l'eau', Mer et Marine, 19 July 2018. Четвертий підводний човен цього класу, *Le Terrible,* оснастили трубними пусковими установками для ракети *M51* під час будівництва.

[4] French Ministry of the Armed Forces, 'Discours de Florence Parly, ministre des Armées prononcé à l'usine des Mureaux, ArianeGroup, le 14 décembre 2017', 14 Dec. 2017, p.6; and French Ministry of the Armed Forces, 'Le système d'armes SNLE Le Triomphant/M51 validé en conditions opérationnelles', Press release, updated 20 Sep. 2016.

[5] Navy Recognition (посилання 3).

[6] French Ministry of the Armed Forces, Speech by Florence Parly (посилання 4).

Таблиця 6.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2019р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок
Авіація наземного базування					
Rafale F3[b]	20	2010-2011	2 000	1 × до 300 Кт *TNA*	40
Палубна авіація					
Rafale MF3	10	2010-2011	2 000	1 × до 300 Кт *TNA*	10
БРПЧ[c]					
M51.1	32	2010	>6 000	4-6 × 100 Кт *TN-75*	160[d]
M51.2	16[e]	2016	>6 000[f]	4-6 × 150 Кт *TNO*	80
M51.3[g]	0	(2025)	>(6 000)	(до 6 × 150 Кт) *TNO*	0
Резерв					*10*
Загальна кількість					**300**[h]

( ) – дані непевні; "–" – нуль; *TNA – Tête Nucléaire Aéroportée* (ядерна боєголовка повітряного базування); *TNO – Tête Nucléaire Océanique* (ядерна боєголовка морського базування).

[a] Дальність польоту наведена лише для прикладу; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

[b] *Rafale BF3* несе крилату ракету повітряного базування *ASMP-A. Mirage 2000N* офіційно зняли з озброєння у серпні 2018р. Середньострокова модернізація *ASMP-A* запланована на 2020р.

[c] Франція виготовила достатню кількість БРПЧ для оснащення лише трьох боєготових АПЧБР; один з чотирьох АПЧБР постійно перебуває у ремонті. БРПЧ *M45* зняли з озброєння у 2016р.

[d] Хоча БРПЧ *M51* може нести до 6 боєголовок, вважається, що кількість боєголовок на окремих ракетах зменшена для підвищення гнучкості націлювання.

[e] ВМС Франції переходять з *M51.1* на *M51.2*. Міністр оборони Ф.Парлі (*Florence Parly*) у грудні 2017р. заявила, що *M51.2* перебуває на озброєнні.

[f] За даними Міністерства оборони Франції, *M51.2* має "значно більшу дальність", порівняно з *M51.1*.

[g] *M51.3* розробляється та ще не надійшла на озброєння.

[h] Президент Ф.Олланд підтвердив наявність 300 боєголовок у промові в лютому 2015р.

Джерела: French Ministry of the Armed Forces, 'Discours de Florence Parly, ministre des Armées prononcé à l'usine des Mureaux, ArianeGroup, le 14 décembre 2017'; Hollande, F., French President, 'Discours sur la dissuasion nucléaire: Déplacement auprès des forces aériennes stratégiques', Istres, 25 Feb. 2015; Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008; Sarkozy, N., French President, 'Presentation of SSBM "Le Terrible"', Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008; Chirac, J., French President, Speech during visit to the Strategic Forces, Landivisiau, L'Ile Longue, Brest, 19 Jan. 2006; French Ministry of Defence/ Ministry of the Armed Forces, various publications; French National Assembly, різні оборонні законопроекти; Air Actualités, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

з чотирьох підводних човнів цього класу має розпочатись у 2023р.[7] Мета – мати боєготову заміну АПЧБР *Triomphant* до 2035р.[8]

[7] Groizeleau, V., 'La construction du prochain SNLE français débutera en 2023', Mer et Marine, 22 Oct. 2018.

[8] Hollande (посилання 1); and Le Drian, J. Y., French Minister of Defence, 'Discours de clôture du colloque pour les 50 ans de la dissuasion', French Ministry of Defence, Paris, 20 Nov. 2014.

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з бойових літаків наземного і корабельного базування. Дві ескадрильї наземного базування наразі оснащені винятково літаками *Rafale BF3* після зняття з озброєння останніх *Mirage 2000N* у серпні 2018р.[9] Всі літаки *Rafale BF3* зазвичай базуються на авіабазі Сень-Дізьє (*Saint-Dizier*). ВМС Франції також мають ескадрилью літаків *Rafale MF3* на борту авіаносця *Charles de Gaulle.*

Літаки *Rafale* озброєні удосконаленою крилатою ракетою повітряного базування підвищеної дальності "повітря-земля" (*air-sol moyenne portée-améliorée*, *ASMP-A*), що надійшла на озброєння у 2009р. Всього було виготовлено 54 *ASMP-A*, у т.ч. ракети для випробувань[10]. У 2020р. має розпочатись програма середньострокової модернізації *ASMP-A*[11]. Ракети оснащені авіаційною ядерною боєголовкою *TNA* (*tête nucléaire aéroportée*), потужність якої, за повідомленнями, складає 300 Кт. МО Франції ініціювало дослідження з метою розробки наступної ядерної ракети "повітря-земля" четвертого покоління (*air-sol nucléaire*, *ASN-4G*) зменшеної помітності та підвищеної маневреності для подолання удосконаленої ППО[12].

У 2018р. Президент Франції Е.Макрон підтвердив наміри Уряду щодо довгострокової модернізації французьких авіаційних і морських сил ядерного стримування[13]. У липні він підписав закон про військове планування на 2019-2025рр., схвалений французьким Парламентом[14].

Серед іншого, закон виділив €37 млрд. ($43,7 млрд.) на утримання та модернізацію французьких ядерних сил та інфраструктури[15]. Це означало суттєве зростання, порівняно з €23 млрд. ($27,1 млрд.), виділеними на ядерні сили та відповідну інфраструктуру у законі про військову програму на 2014-2019рр.[16] Із загальної суми асигнувань на ядерні сили в новому законі про військове планування близько €23 млрд. ($27,1 млрд.) буде витрачено у 2019-2023рр.[17]

[9] French Ministry of the Armed Forces, 'La dissuasion aéroportée passe au tout Rafale', 5 Sep. 2018; and Huberdeau, E., 'L'Adieu au Mirage 2000N', *Air & Cosmos*, 22 June 2018.

[10] Hollande (посилання 1).

[11] French Ministry of the Armed Forces, 'Projet de loi de programmation militaire, 2019-2025, Dossier de presse', Feb. 2018, p.41.

[12] French Ministry of the Armed Forces, 'La dissuasion nucléaire', Actu Défense, 14 June 2018, p.1; and Tran, P., 'France studies nuclear missile replacement', Defense News, 29 Nov. 2014.

[13] Macron, E., French President, 'Déclaration sur les défis et priorités de la politique de défense', Toulon, 19 Jan. 2018.

[14] Agence France-Presse, 'Macron promulgue la loi de programmation militaire 2019-2025', *Le Figaro*, 13 July 2018.

[15] Agence France-Press, 'France to spend 37 bn euros on upgrading nuclear arsenal', France24, 9 Feb. 2018. Весь оборонний бюджет, схвалений на семирічний період, склав €295 млрд. ($348 млрд.).

[16] Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019, French Law no.2013-1168 of 18 Dec. 2013.

[17] Ministry of the Armed Forces (посилання 11).

V. Ядерні сили Китаю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Запаси Китаю, за оцінками, налічують близько 290 ядерних боєголовок і вони поступово зростають. Приблизно 250 боєголовок приписані до китайських балістичних ракет наземного та морського базування. Решта боєголовок приписані до нерозгорнутих сил, зокрема, до нових систем, що розробляються, розгорнутих систем, кількість яких має збільшитись у майбутньому, а також до резервів. Китай також може мати певні спроможності із завдання авіаційних ядерних ударів (таблиця 6.6). Вважається, що китайські ядерні боєголовки відстиковані від засобів доставки, зберігаються окремо та не можуть бути використані негайно[1].

Китай продовжує модернізувати й поступово збільшувати свій ядерний арсенал згідно з довгостроковою програмою створення більш живучих і стійких сил відповідно до своєї ядерної стратегії гарантованого покарання. Китайський Уряд оголосив мету "зміцнити спроможності [Китаю] зі стратегічного стримування і ядерного контрудару" шляхом удосконалення спроможностей "стратегічного раннього попередження, командування й управління, швидкого реагування, живучості та захисту" його ядерних сил[2]. Китай також надає пріоритет отриманню нових спроможностей у відповідь на розробку в США та інших країнах систем ПРО, космічної зброї та неядерних високоточних ударних комплексів[3].

Китайський Уряд реорганізував ядерні сили країни в рамках масштабних заходів реструктуризації і модернізації військ та оптимізації системи управління[4]. На початку 2016р. були створені нові Ракетні сили Народно-визвольної армії (РС НВА, *People's Liberation Army Rocket Force*, *PLARF*) як четвертий вид збройних сил Китаю. Вони мають у підпорядкуванні всі три компоненти ядерної тріади Китаю, а також відповідають за утримання ядерних боєголовок та оперативне управління ними[5]. Залишаючись "основою сил стратегічного стримування", РС НВА керують також звичайними ракетними системами та відповідають за розвиток спроможностей Китаю завдавати високоточних ударів на середню й велику дальність згідно з вимогами "стримування війни в усьому районі"[6].

[1] Stokes, M. A., *China's Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.8; and Bin, L., 'China's potential to contribute to multilateral nuclear disarmament', *Arms Control Today*, vol. 41, no. 2 (Mar. 2011), pp.17-21.

[2] Chinese State Council, *China's Military Strategy*, White Paper (Information Office of the State Council: Beijing, May 2015), section 4. Див. також: Reuters, 'Chinese military paper urges increase in nuclear deterrence capabilities', 30 Jan. 2018.

[3] Saalman, L., 'China's calculus on hypersonic glide', SIPRI Commentary, 15 Aug. 2017.

[4] Chinese Ministry of National Defense, 'China establishes Rocket Force and Strategic Support Force', 1 Jan. 2016.

[5] Gill, B. and Ni, A., 'The People's Liberation Army Rocket Force: Reshaping China's approach to strategic deterrence', *Australian Journal of International Affairs*, vol. 73, no. 2 (Jan. 2019); and Cordesman, A. and Kendall, J., *The PLA Rocket Force: Evolving Beyond the Second Artillery Corps and Nuclear Dimension* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, 13 Oct. 2016).

[6] Chinese Ministry of National Defense (посилання 4).

Китайські посадовці підкреслювали, що реорганізація системи управління ядерними силами країни не означає змін у ядерній політиці чи стратегії. Китай залишається відданим політиці невикористання першим ядерної зброї і зобов'язався підтримувати свої "ядерні спроможності на мінімальному рівні, необхідному для захисту національної безпеки"[7]. Китайський Уряд також не демонстрував будь-яких намірів змінити давню політику підтримання ядерних сил у стані низької бойової готовності в мирний час. Останніми роками серед китайських військових тривають дискусії про те, чи слід підвищувати рівень боєготовності та рухатись до концепції вищої готовності до пуску для гарантування здатності до швидкого реагування[8].

Балістичні ракети наземного базування

Китай здійснює поступову модернізацію арсеналу ядерних балістичних ракет наземного базування, під час якої замінює старіючі шахтні рідкопаливні ракети новими мобільними твердопаливними зразками. Перехід Китаю на більш живучі мобільні ракети пояснюється стурбованістю прогресом США у сферах розвідки, спостереження та високоточних звичайних озброєнь, що може становити загрозу превентивного удару по стаціонарним пусковим установкам ракет та інфраструктурі забезпечення[9].

У своїй останній на цей час річній доповіді про розвиток збройних сил Китаю МО США припускає, що Китай у 2018р. мав 75-100 розгорнутих МБР на 50-75 пускових установках[10]. Оцінка МО порівняно зі звітом за попередній рік не змінилась. Шахтна рідкопаливна двоступенева *Dong Feng (DF-5A)* та мобільна твердопаливна триступенева *DF-31A* наразі мають найбільшу дальність з усіх китайських МБР, і це єдині ракети в його арсеналі, здатні вражати цілі на всій континентальній території США.

Китай розробляє МБР підвищеної дальності – мобільну твердопаливну триступеневу *DF-41* з оціночною дальність понад 12 тис. км; розробляє він також залізничний та шахтний варіанти цієї ракети[11]. Як повідомлялось, 27 травня 2018р. РС НВА здійснили випробувальний пуск ракети *DF-41* з космодрому Тайюань (*Taiyuan*) на півночі Китаю на відстань у кілька тисяч кілометрів до зони падіння на заході пустелі Гобі. Це було 10-е відоме

[7] Xinhua, 'China's nuclear policy, strategy consistent: Spokesperson', 1 Jan. 2016. Див. також: Pan, Z., 'A study of China's no-first-use policy on nuclear weapons', *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol. 1, no. 1 (2018), pp.115-36.

[8] Див.: Heginbotham, E. et al. (eds), *China's Evolving Nuclear Deterrent: Major Drivers and Issues for the United States* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2017), pp.131-33; and Kulacki, G., 'China's military calls for putting its nuclear forces on alert', Union of Concerned Scientists, Jan. 2016.

[9] O'Connor, S., 'Sharpened Fengs: China's ICBM modernisation alters threat profile', *Jane's Intelligence Review*, vol. 27, no. 12 (Dec. 2015), pp.44-49.

[10] US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2018*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, Aug. 2018), p.36.

[11] Sun, W., 'China's latest intercontinental ballistic missile expected to be deployed next year', People's Daily Online, 28 Nov. 2017; and O'Halloran, J. (ed.), 'DF-41', *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), pp.21-22.

Таблиця 6.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2019р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовка × потужність	Кількість боєголовок[b]
Балістичні ракети наземного базування[c]	*129*[d]				*202*
DF-4 (CSS-3)	5	1980	5 500	1 × 3,3 Мт	10
DF-5A (CSS-4 Mod 1)	10	1981	12 000+	1 × 4-5 Мт	10
DF-5B (CSS-4 Mod 2)	10	2015	12 000	3 × 200-300 Кт	30
DF-5C (CSS-4 Mod 3)	. .	. .	. .	БГРІН	. .
DF-15 (CCS-6 Mod 1)	. .	1994	600	(1 × 10-50 Кт)	. .[e]
DF-21 (CSS-5 Mod 2)[f]	40	1991	2 100[f]	1 × 200-300 Кт	80
DF-21 (CSS-5 Mod 6)	8	2016	2 100	1 × 200-300 Кт	16
DF-26 (CSS-. .)	16	(2017)	>4 000	(1 × 200-300 Кт)	16
DF-31 (CSS-10 Mod 1)	8	2006	>7 000	(1 × 200-300 Кт)	8
DF-31A (CSS-10 Mod 2)	32	2007	>11 200	(1 × 200-300 Кт)	32
DF-31AG (CSS-10 Mod . .)	. .	(2018)	. .	. .	. .
DF-41 (CSS-X-20)	. .	(2019)	(12 000)	БГРІН	. .
БРПЧ[g]	*48*				*48*[h]
JL-2 (CSS-NX-14)	48	(2016)	>7 000	(1 × 200-300 Кт)	48
Авіація[i]	*(20)*				*(20)*
H-6 (B-6)	(20)	1965	3 100	1 × бомба / (КРПБ)[j]	(20)
H-20 (B-20)	. .	(2030)	. .	. .	
Штурмовики (. .)	. .	1972-. .	. .	1 × бомба	. .
Крилаті ракети[k]	. .				. .
(CJ-20 КРПБ)	. .	(2014)	>1 500	1 x . .	. .
(КРМБ)	. .	. .	. .	1 x . .	. .
Загальна кількість	**197**				**290**[l]

“. .” дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – непевні дані; КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile*, *SLCM*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ground-launched cruise missile*, *GLCM*); БГРІН – роздільні боєголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle*, *MIRV*).

[a] Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

[b] Рахується одна боєголовка на одну ракетну пускову установку, за винятком *DF-5B* з БГРІН, яка має три боєголовки. *DF-4* та *DF-21* мають ракети для перезаряджання з додатковими боєголовками. Вважається, що за звичайних обставин боєголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються на складах. Усі оцінки є приблизними.

[c] У Китаї категорії ракет за дальністю визначаються наступним чином: малої – <1 000 км; середньої – 1 000-3 000 км; великої – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

[d] Рахуються лише пускові установки ядерних ракет. Окремі пускові установки можуть мати одну або декілька ракет для перезаряджання.

[e] У ЦРУ США в 1993р. дійшли висновку, що Китай “майже напевно” розробив боєголовку для *DF-15*, хоча невідомо, чи надійшли вони у війська.

[f] Дальність ядерних варіантів *DF-21* (*CSS-5* модифікації 1 і 2) вважається більшою за 1 750 км, про яку зазвичай повідомляють.

[g] П’ятий АПЧБР типу *094*, спущений на воду у 2018р., ще не увійшов до бойового складу.

[h] Оцінка грунтується на припущенні, що боєголовки були виготовлені для БРПЧ *JL-2*, встановлених на чотирьох китайських АПЧБР типу *094* (класу *Jin*). Немає надійної інформації про оснащення БРПЧ ядерними боєголовками за звичайних обставин.

[i] МО США у 2018р. повідомило, що ВПС НВА повернуті ядерні завдання. Бомбардувальники *H-6* використовувались для доставки ядерної зброї в рамках програми перевірки китайської

ядерної зброї (під час однієї перевірки використовувався винищувач), а макети атомних бомб демонструються у військових музеях. Новий *Н-20* повинен мати спроможність доставки ядерної зброї.

[j] У 2018р. Розвідувальне управління МО США (*Defense Intelligence Agency*) повідомило, що Китай розробляє балістичну ракету повітряного базування двох типів, один з яких матиме ядерне навантаження.

[k] Офіційні документи Уряду США про можливі китайські ядерні крилаті ракети непослідовні й суперечливі. Глобальне ударне командування (*Global Strike Command*) ВПС США у 2013р. рахувало *CJ-20* як ядерну. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*National Air and Space Intelligence Center*, *NASIC*) у 2013р. рахував *CJ-10* як "звичайну або ядерну", але у 2017р. він рахував *CJ-10* як звичайну.

[l] Загальні запаси оцінюються приблизно у 290 боєголовок і поступово збільшуються. Крім близько 270 боєголовок, приписаних до бойових частин (у т.ч. залишкові спроможності авіаційного удару), вважається, що ще близько 20 боєголовок знаходяться на зберіганні або у виробництві для оснащення додаткових ракет *DF-26* і нових ракет *DF-41*, що, імовірно, замінять деякі старіші *DF-21* і *DF-31*.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; US Air Force Global Strike Command, різні документи; US Central Intelligence Agency, різні документи; US Defense Intelligence Agency, різні документи; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, різні роки; Kristensen, H. M., Norris, R. S. and McKinzie, M. G., *Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; Google Earth; оцінки авторів.

випробування цієї системи з 2012р.[12] Очевидно успішне випробування дозволило аналітикам припустити, що *DF-41* скоро надійде на озброєння[13].

Після багатьох років досліджень і розробки Китай модернізував невелику кількість МБР для доставки ядерних боєголовок у версії БГРІН. Китай прискорив розгортання БГРІН для покращення здатності його боєголовок долати систему ПРО у відповідь на прогрес систем ПРО США та, меншою мірою, Індії та Росії[14]. Він модифікував рідкопаливну шахтну МБР *DF-5A*, що надійшла на озброєння ще на початку 1980-х років, для доставки кількох боєголовок[15]. Один з варіантів ракети, *DF-5B*, за оцінкою, несе до трьох БГРІН[16]. Другий варіант, *DF-5C*, за повідомленнями, випробували в польоті у 2017р. з 10 макетами боєголовок[17]. Встановлення БГРІН на старих ракетах *DF-5* було проміжним кроком, обумовленим затримкою розробки мобільної МБР *DF-41*[18]. *DF-41* може бути здатна нести БГРІН, хоча її фактичні характеристики невідомі[19]. Також були непідтверджені повідомлення, що новий

[12] Gertz, B., 'China flight tests new multi-warhead ICBM', Washington Free Beacon, 6 June 2018.

[13] Gertz (посилання 12); and People's Daily Online, 'China's new multi-warhead ICBM among world's most advanced missiles', 8 June 2018.

[14] Lewis, J., 'China's belated embrace of MIRVs', eds M. Krepon, T. Wheeler and S. Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.95-99.

[15] US Department of Defense (посилання 10), p.36.

[16] O'Halloran, ed. (посилання 11), pp.7-8.

[17] Gertz, B., 'China tests missile with 10 warheads', Washington Free Beacon, 31 Jan. 2017.

[18] Minnick, W., 'Chinese parade proves Xi in charge', *Defense News*, 6 Sep. 2015.

[19] O'Halloran, ed. (посилання 11), pp.21-22; and Gertz, B., 'China flight tests new multiple-warhead missile', Washington Free Beacon, 16 Apr. 2016; and Gan, N., 'US within reach: China shows off new and improved advanced missile system', *South China Morning Post*, 24 July 2017.

варіант МБР *DF-31A –DF-31AG* – може нести БГРІН[20]. Але БГРІН вимагають суттєвої модернізації ракети *DF-31A*, яка, за даними Національного центру аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*), несе лише одну боєголовку[21]. Отже, *DF-31AG* може бути вдосконаленим варіантом наявної *DF-31A*.

У 2018р. РС НВА оголосили, що прийняли на озброєння нову балістичну ракету проміжної дальності (БРПД) *DF-26*, здатну завдавати точних звичайних або ядерних ударів по наземним цілям, а також звичайних ударів по морським цілям[22]. За оцінкою, *DF-26* має максимальну дальність понад 4 000 км і може досягати цілей у західній частині Тихого океану, включно з американською територією Гуам[23].

РС НВА наразі мають на озброєнні одну ядерну балістичну ракету середньої дальності *DF-21*. Це – двоступенева твердопаливна мобільна ракета, що перебуває на озброєнні з 1991р. Надходження на озброєння її модифікованого варіанту *DF-21A* почалось у 1996р.[24] За даними МО США, у 2016р. почав надходити новий варіант *DF-21*[25].

Підводні човни з балістичними ракетами

Китай і далі рухається до своєї довгострокової стратегічної мети – створити та розгорнути морські сили ядерного стримування. Згідно з річною доповіддю МО США про військову міць Китаю 2018р., ВМФ НВА отримав чотири АПЧБР типу *094*[26]. П'ятий човен, що має модернізовану конструкцію корпусу, був спущений на воду у 2018р., а шостий можливо знаходиться на стадії будівництва[27]. Враховуючи очікуваний термін служби типу *094*, що перебуває на озброєнні, і типу *096* наступного покоління (див. нижче), ВМФ НВА, імовірно, використовуватиме обидва типи АПЧБР одночасно[28].

Підводний човен типу *094* може нести до 12 триступеневих твердопаливних БРПЧ *JL-2*, яка є морським варіантом МБР *DF-31*. За оцінкою, вона має максимальну дальність понад 7 000 км і може нести одну ядерну боєголовку. Згідно з оцінкою у річній доповіді МО США про збройні сили Китаю 2018р.,

[20] Fisher, R., 'DF-31AG ICBM can carry multiple warheads, claims China's state media', *Jane's Defence Weekly,* 16 Aug. 2017, p.9.

[21] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.29.

[22] Deng, X., 'China deploys Dongfeng-26 ballistic missile with PLA Rocket Force', *Global Times*, 26 Apr. 2018.

[23] US Department of Defense (посилання 10), pp.31, 49; and Wilson, J., 'China's expanding ability to conduct conventional missile strikes on Guam', US-China Economic and Security Review Commission, Staff Research Report, 10 May 2016, p.8.

[24] O'Halloran, ed. (посилання 11), pp.15-17. Два наступні варіанти ракети були розроблені у звичайному оснащенні для виконання завдань протикорабельної боротьби та ізоляції району бойових дій (*A2/AD*).

[25] US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China2016,* Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2016), p.58.

[26] US Department of Defense (посилання 10), p.29. США та Організація Північно-Атлантичного Договору позначають АПЧ БР типу *094* як клас *Jin*.

[27] Tate, A., 'Satellite imagery shows two Chinese SSBNs in Huludao', *Jane's Defence Weekly*, 5 Dec. 2018, p.6.

[28] US Department of Defense (посилання 10), p.76.

ВМФ НВА встановили БРПЧ *JL-2* на своїх чотирьох боєготових АПЧБР типу *094*[29]. У лютому 2018р. директор національної розвідслужби США Д.Коутс (*Dan Coats*) заявив, що це дало "ВМФ НВА його перші ядерні сили й засоби морського базування великої дальності"[30].

Було багато припущень про те, коли саме АПЧБР типу *094* з ядерними БРПЧ *JL-2* почне бойове патрулювання. Хоча ЗМІ у 2016р. повідомляли, що Китай невдовзі почне патрулювання, у 2018р. даних про його початок не було[31]. Річні доповіді МО США про військову міць Китаю з 2014р. передбачають швидкий початок бойового патрулювання підводних човнів, але в доповіді 2018р. про це не йдеться. Постійне розгортання китайської ядерної зброї на його АПЧБР стане значною зміною в давній практиці країни зберігати ядерні боєголовки у мирний час у центральному сховищі.

ВМФ НВА розробляє АПЧБР наступного покоління типу *096*. У 2018р. МО США припускало, що їх будівництво може розпочатись на початку 2020-х років[32]. Повідомлення про параметри конструкції дуже різняться, але новий підводний човен має бути більшим, тихішим і мати більше трубних пускових установок ракет, ніж тип *094*.

За повідомленнями, тип *096* буде оснащений наступною модифікацією ракет *JL-2* – БРПЧ *JL-3*[33]. Вважається, що в новій ракеті будуть використані технології МБР наземного базування *DF-41*, і за оцінками американської розвідки, вона може мати дальність понад 9 000 км. Повідомлялось, що 24 листопада 2018р. ВМФ НВА здійснив перший відомий випробувальний пуск БРПЧ *JL-3* з модифікованого звичайного підводного човна в Бохайській затоці[34]. Уряд Китаю не підтвердив випробування, а також не робив публічних заяв стосовно кількості ракет, які нестиме тип *096* і кількості підводних човнів, які буде побудовано.

Літаки і крилаті ракети

Згідно з річною доповіддю МО США про військову міць Китаю від 2018р., ВПС НВА "повернуті ядерні завдання"[35]. Це є новиною, оскільки в доповіді 2017р. зазначалось, що ВПС НВА "наразі не мають ядерних завдань"[36]. Китай будує свій перший дальній стратегічний бомбардувальник[37]. За повідомленнями, літак, відомий як *H-20*, матиме характеристики "стелс", подібні

[29] US Department of Defense (посилання 10), p.76.

[30] Coats, D., Director, US National Intelligence, Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment, Armed Services Committee, US Senate, 13 Feb. 2018, p.7.

[31] Borger, J., 'China to send nuclear-armed submarines into Pacific amid tensions with US', *The Guardian*, 26 May 2016.

[32] US Department of Defense (посилання 10), p.29.

[33] Dempsey, J. and Boyd, H., 'Beyond JL-2: China's development of a successor SLBM continues', Military Balance blog, International Institute for Strategic Studies, 7 Aug. 2017.

[34] Gertz, B., 'China flight tests new submarine-launched missile', Washington Free Beacon, 18 Dec. 2018.

[35] US Department of Defense (посилання 10), p.77.

[36] US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2017*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2017), p.61.

[37] Бойові літаки середньої дальності були найпершими китайськими засобами доставки ядерної зброї і використовувались більше ніж у 12 ядерних випробуваннях в атмосфері у 1960-х і 1970-х роках.

до американського *B-2*[38]. Аналітики припускають, що *H-20* здійснить свій перший політ на початку 2020-х років, а серійне виробництво може розпочатись близько 2025р.[39]

НВА наразі розгортає чи, імовірно, розробляє кілька типів крилатих ракет наземного, морського та повітряного базування. В оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет 2017р. *NASIC* не називає жодної китайської крилатої ракети, здатної нести ядерну зброю[40]. Однак у попередній оцінці від 2013р., *NASIC* називав ракету наземного базування *Donghai-10* (*DH-10* або *Changjian-10*, *CJ-10*) "звичайною або ядерною" системою (подвійного призначення). У своєму річному звіті з оцінкою загроз у світі 2018р. Розвідувальне управління МО США повідомило, що Китай розробляє балістичну ракету повітряного базування двох типів, "один з яких матиме ядерне корисне навантаження"[41]. Пізніше його ідентифікували як імовірний ядерний варіант балістичної ракети середньої дальності *DF-21*, що позначається *DIA* як *CH-AS-X-13*[42].

[38] Tate, A., 'Details emerge about requirement for China's new strategic bomber', *Jane's Defence Weekly*, 4 Jan. 2017, p.4.

[39] US Department of Defense (посилання 10), pp.34, 77; and Roblin, S., 'China's H-20 strategic stealth bomber (everything we know right now)', *National Interest*, 16 Dec. 2018.

[40] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 21).

[41] Ashley, R., Director, US Defense Intelligence Agency, Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment, Armed Services Committee, US Senate, 6 Mar. 2018, p.8.

[42] Panda, A., 'Revealed: China's nuclear-capable air-launched ballistic missile', The Diplomat, 10 Apr. 2018.

VI. Ядерні сили Індії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

За оцінками, зростаючий ядерний арсенал Індії налічує близько 130-140 одиниць ядерної зброї (таблиця 6.7). Ця оцінка грунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боєготових систем доставки ядерної зброї. Індія поступово нарощує запаси ядерної зброї, а також інфраструктуру з виробництва ядерних боєголовок.

Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях

Вважається, що індійська ядерна зброя має одноступінчасту конструкцію на базі плутонію та що в індійській ядерній зброї використовуються плутоній. Плутоній вироблявся в Центрі ядерних досліджень Бхабха (*Bhabha Atomic Research Centre*, *BARC*) у Тромбеї (Мумбаї), на 40-Мвт важководному термореакторі *CIRUS*, зупиненому наприкінці 2010р., і 100-Мвт важководному реакторі Дхрува (*Dhruva*). За повідомленнями, Індія планує побудувати новий 100-Мвт реактор поблизу м.Вісахапатнам (*Visakhapatnam*) у штаті Андхра-Прадеш[1]. Для отримання плутонію Індія має в *BARC* установку з повторної переробки плутонію у військових цілях, а також три установки подвійного використання в інших місцях[2].

Департамент атомної енергетики Індії запропонував побудувати шість швидких бридерних реакторів на трьох об'єктах, по два реактори на кожному, до 2039р.[3] Це суттєво розширило б спроможності з виробництва збройового плутонію[4]. Непідконтрольний МАГАТЕ 500-МВт експериментальний бридерний реактор на швидких нейронах побудували в Центрі ядерних досліджень ім.І.Ганді (*Indira Gandhi Centre for Atomic Research, IGCAR*) у Калпаккамі (штат Таміл-Наду). Експериментальний бридерний реактор має вийти на критичний режим у 2019р., після ряду технічних затримок[5]. В *IGCAR* оголосили, що у Калпаккамі побудують установку паливного циклу для переробки відпрацьованого палива експериментального бридерного реактора на швидких нейронах і майбутніх бридерних реакторів. Установку планують ввести в експлуатацію до 2022р.[6]

Індія також нарощує потужності зі збагачення урану. Вона продовжує збагачувати уран на розширеній газовій центрифузі на рідкоземельному заводі

[1] International Panel on Fissile Materials, 'Countries: India', 12 Feb. 2018.

[2] International Panel on Fissile Materials (посилання 1).

[3] Indian Government, Department of Atomic Energy, 'Statement referred to in reply to Lok Sabha starred question no. 2 due for answer on 18.07.2018 by Shri Rahul Shewale regarding nuclear power plants', [n.d.], p.2.

[4] Sharma, R., 'India to have six fast breeder reactors by 2039; first to become operational in 2018', Nuclear Asia, 8 Nov. 2017; and Ramana, M. V., 'A fast reactor at any cost: The perverse pursuit ofbreeder reactors in India', *Bulletin of the Atomic Scientists,* 3 Nov. 2016.

[5] Press Trust of India (PTI), 'Kalpakkam fast breeder reactor may achieve criticality in 2019', *Times of India*, 20 Sep. 2018.

[6] *The Hindu,* 'HCC to construct fuel processing facility at Kalpakkam', 7 Aug. 2017; and World Nuclear News, 'India awards contract for fast reactor fuel cycle facility', 8 Aug. 2017.

Таблиця 6.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2019р.

Тип/американське позначення (індійське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовка × потужність[b]	Кількість боєголовок[c]
Авіація[d]	*48*				*48*
Mirage 2000H	32	1985	1 850	1 авіабомба	32
Jaguar IS	16	1981	1 600	1 авіабомба	16
Балістичні ракети наземного базування	*60*				*60*
Prithvi II	24	2003	250	1 × 12 Кт	24
Agni-I	20	2007	>700	1×10-40 Кт	20
Agni-II	8	2011	>2 000	1×10-40 Кт	8
Agni-III	8	(2014)	>3 200	1×10-40 Кт	8
Agni-IV	0	(2018)	>3 500	1×10-40 Кт	0
Agni-V	0	(2020)	>5 200	1×10-40 Кт	0
Балістичні ракети морського базування	*14*				*16*
Dhanush	2	(2013)	350	1 × 12 Кт	4[e]
K-15 (*B05*)[f]	12[g]	2018	700	1 × 12 Кт	12
K-4	(4)[h]	. .	3 000	1 × 10-40 Кт	0
Крилаті ракети	. .	. .	. .	. .	. .
КРПБ *Nirbhay*[i]	. .	. .	(>700)	. .	. .
Загальна кількість					**130-140**[j]

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – непевні дані; КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile*, *ALCM*).

[a] Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

[b] Потужність індійських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Згодом могли надійти на озброєння боєголовки більшої потужності, можливо, до 40 Кт. У відкритих джерелах не було даних про те, що Індія розробила двофазні термоядерні боєголовки.

[c] Літаки та кілька типів ракет можуть мати подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. На пускових установках боєголовок немає; вони зберігаються в окремих сховищах. Усі оцінки є приблизними.

[d] Ядерну зброю потенційно можуть доставляти також винищувачі-бомбардувальники *Су-30МКИ*.

[e] Вважається, що кожен корабель, оснащений *Dhanush*, може мати одну ракету для перезаряджання.

[f] У деяких джерелах БРПЧ *K-15* іменується *Sagarika* – за назвою проекту розробки ракети.

[g] Два індійські АПЧБР – *INS Arihant* та *INS Arighat* – мають по чотири трубні пускові установки, кожна з яких може містити три БРПЧ *K-15* (усього 12 ракет на АПЧБР). *Arihant* може бути обмежено боєготовим; *Arighat* наразі оснащується.

[h] Кожна трубна пускова установка зможе містити одну БРПЧ *K-4* після її надходження на озброєння.

[i] За непідтвердженими повідомленнями, *Nirbhay* може бути носієм ядерного заряду.

[j] Крім боєголовок, приписаних до бойових сил, Індія може мати певну кількість боєголовок у виробництві, що, за оцінкою, дає загальні запаси у 130-140 боєголовок.

Джерела: МО Індії, різні звіти та прес-релізи; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); повідомлення індійських ЗМІ; ‘Nuclear notebook’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

Раттегаллі (*Rattehalli Rare Materials Plant*) поблизу Місора (штат Карнатака), для виробництва високозбагаченого урану (ВЗУ) для корабельних реакторів[7]. Індія здійснює будівництво у штаті Карнатака нового центрифугового уранозбагачувального заводу, т.зв. Центру збагачення спеціальних матеріалів (*Special Material Enrichment Facility*, *SMEF*) поблизу Чаллакере (штат Карнатака). Це буде об'єкт подвійного призначення, який вироблятиме ВЗУ для військових і цивільних цілей[8]. Розширення спроможностей центрифугового збагачення Індії пояснюється планами будівництва нових корабельних реакторних силових установок. Однак, вироблений на цих установках ВЗУ теоретично можна використовувати й для виготовлення термоядерної зброї або ядерної зброї підвищеної потужності[9].

Авіація

Авіація є найбільш сформованим компонентом ядерних ударних сил Індії. За повідомленнями, ВПС Індії сертифікували багатоцільові бойові літаки *Mirage 2000H* для доставки атомних бомб[10]. Припускають, що винищувачі-бомбардувальники *Jaguar IS* ВПС також можуть використовуватися як носії ядерної зброї[11].

Ракети наземного базування

У рамках Комплексної програми розробки керованих ракет (*Integrated Guided Missile Development Programme*), започаткованої у 1983р., Оборонна науково-дослідна організація Індії (*Defence Research and Development Organisation*, *DRDO*) розробила два сімейства балістичних ракет наземного базування, здатних нести ядерний заряд: сімейство *Prithvi* (хоча носієм ядерної зброї вважається лише *Prithvi-II*), до якого належать три типи мобільних ракет малої дальності; і сімейство твердопаливних балістичних ракет великої дальності *Agni*. Останні мають забезпечити спроможності зі швидкого ядерного реагування і значною мірою перекривають функції *Prithvi* із завдання ядерного удару.

Agni-I – одноступенева мобільна ракета дальністю 700 км, здатна нести ядерний заряд. Вона з 2004р. перебуває на озброєнні Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command*, *SFC*) СВ Індії, яке відповідає за оперативне командування та управління ядерною зброєю. У 2018р. двічі

[7] International Panel on Fissile Materials (посилання 1); and Naval Technology, 'India builds reactors to power nuclear submarines', 8 Sep. 2010.

[8] Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., *India's Stocks of Civil and Military Plutonium and Highly Enriched Uranium*, *End2014* (Institute for Science and International Security: Washington, DC, 2 Nov. 2015).

[9] Levy, A., 'India is building a top-secret nuclear city to produce thermonuclear weapons, experts say', *Foreign Policy*, 16 Dec. 2015.

[10] Kampani, G., 'New Delhi's long nuclear journey: How secrecy and institutional roadblocks delayed India's weaponization', *International Security,* vol. 38, no. 4 (spring 2014), pp.94, 97-98.

[11] Cohen, S. and Dasgupta, S., *Arming Without Aiming: India's Military Modernization* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2010), pp.77-78; and India Defence Update, 'SEPECAT Jaguar is India's only tactical nuclear carrying and ground attack aircraft', 13 Dec. 2016.

проводились її пускові випробування – 6 лютого і 30 жовтня – в рамках тестувань замовника (*SFC*)[12].

Agni-II – двоступенева твердопаливна мобільна балістична ракета, здатна доставити 1 000 кг корисного вантажу на дальність понад 2 000 км. *Agni-II*, схоже, має численні технічні проблеми; згідно з оцінками *NASIC* 2017р., було розгорнуто менше 10 пускових установок[13]. 20 лютого 2018р. було успішно здійснено випробувальний пуск *Agni-II* в рамках тестувань замовника (*SFC*)[14]. Попереднє випробування у травні 2017р. було перерване невдовзі після пуску ракети[15].

Agni-III – двоступенева залізнична ракета дальністю понад 3 200 км. Вона надійшла на озброєння *SFC* у 2011р. і востаннє випробовувалась під час пуску 27 квітня 2017р.[16]

Індія розробляє дві балістичні ракети великої дальності – *Agni-IV* та *Agni-V*, які вперше дозволить вражати цілі на всій території Китаю. Двоступенева мобільна і залізнична ракета *Agni-IV* має дальність понад 3 500 км. *SFC* здійснило випробувальні пуски ракет *Agni-IV* в рамках тестувань замовника 2 січня і 23 грудня 2018р.; грудневе випробування стало сьомим випробуванням *Agni-IV* [17].

DRDO надає пріоритет розробці триступеневої мобільної ракети *Agni-V* з дальністю понад 5 000 км. На відміну від інших ракет сімейства *Agni*, *Agni-V* розрахована на контейнерний спосіб зберігання та пуску, що, зокрема, підвищує бойову готовність завдяки зменшенню часу на переведення ракет у боєготовий стан у кризовій ситуації [18]. У 2018р. пройшли три успішні випробувальні пуски ракет *Agni-V*: 18 січня, 3 червня та 10 грудня[19]. Ракети запускали з запечатаних контейнерів, встановлених на вантажному автомобілі на Полігоні комплексних випробувань (*Integrated Test Range*) на о.Абдул Калам (колишній о.Вілера). Випробувальний пуск у грудні став сьомим поспіль успішним випробуванням *Agni-V* з 2012р. і останнім перед її надходженням на озброєння[20].

[12] Taneja, R., 'India successfully test-fires nuclear capable ballistic Agni-1 missile: 10 facts', NDTV, 6 Feb. 2018; and Press Trust of India (PTI), 'Successful night trial of Agni-1 ballistic missile', *Times of India*, 30 Oct. 2018.

[13] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.25.

[14] Press Trust of India (PTI), 'India test fires medium-range nuclear capable Agni-II missile', *The Hindu*, 20 Feb. 2018.

[15] Pandit, R., 'Trial of Agni-II ballistic missile fails: Sources', *Times of India,* 4 May 2017.

[16] *New Indian Express,* 'India successfully test fires nuclear capable Agni-III missile off Odisha coast', 27 Apr. 2017.

[17] Press Trust of India (PTI), 'Nuclear-capable Agni-IV missile successfully test-fired', *Economic Times*, 23 Dec. 2018.

[18] Aroor, S., 'New chief of India's military research complex reveals brave new mandate', *India Today*, 13 July 2013.

[19] Gady, F. S., 'India test fires Agni-V nuclear-capable ICBM', The Diplomat, 10 Dec. 2018.

[20] Rout, H. K., 'Successful test of Agni-V leads way to induction in Indian Army', *New Indian Express*, 11 Dec. 2018.

Індія реалізує програму розробки технології роздільних боєголовок індивідуального наведення (БГРІН). Існують суперечливі точки зору між представниками планувальних та виконавчих оборонних структур стосовно виконання цієї програми, зокрема, чи слід БГРІН спочатку встановлювати на *Agni-V*, чи на *Agni-VI* більшої дальності, що зможе нести більше корисне навантаження[21]. *Agni-VI* перебуває на етапі розробки[22].

Ракети морського базування

Індія продовжує розвивати морський компонент тріади ядерних сил для забезпечення гарантованої спроможності завдання ядерного удару у відповідь. У рамках 40-річного проекту *Advanced Technology Vessel* вона будує флот у складі до п'яти АПЧБР[23].

Перший індійський АПЧБР власної побудови, *INS Arihant*, спустили на воду у 2009р. і офіційно поставили на озброєння у 2016р.[24] Човен зазнав значних пошкоджень унаслідок затоплення у 2017р. і був небоєздатним до кінця 2017р. та частини 2018р.[25] У листопаді 2018р. Уряд Індії оголосив, що *Arihant* виконав своє перше "патрулювання в цілях стримування"[26]. Однак сумнівно, щоб на ракетах цього підводного човна під час патрулювання були встановлені ядерні боєголовки[27]. Другий АПЧБР, *INS Arighat*, спустили на воду у листопаді 2017р. і добудовують на військово-морській базі поблизу Вішакхапатнама (*Visakhapatnam*)[28]. За повідомленнями, започатковане будівництво третього та четвертого підводних човнів, які планують спустити на воду у 2020р. і 2022р., відповідно[29].

Arihant оснащений чотиритрубною установкою вертикального пуску та нестиме до 12 двоступеневих БРПЧ *K-15* з дальністю 700 км (відомих також як *B05*). За деякими повідомленнями, *Arighat* матиме вдвічі більше трубних пускових установок за *Arihant*, але супутникові знімки показують, що ці два підводні човни однакового розміру[30]. Впродовж двох днів – 11-12 серпня

[21] Basrur, R. and Sankaran, J., 'India's slow and unstoppable move to MIRV', eds M. Krepon, T. Wheeler and S. Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.149-76.

[22] Indian Defence Update, 'The Agni-6: The Indian ICBM', 18 June 2017.

[23] Davenport, K., 'Indian submarine completes first patrol', *Arms Control Today*, Dec. 2018; and Naval Technology, 'Arihant class submarine', [n.d.].

[24] Dinakar, P., 'Now, India has a nuclear triad', *The Hindu*, 18 Oct. 2016.

[25] Peri, D. and Joseph, J., 'INS Arihant left crippled after "accident" 10 months ago', *The Hindu*, 8 Jan. 2018.

[26] Indian Government, Prime Minister's Office, Press Information Bureau, 'Prime Minister felicitates crew of INS Arihant on completion of Nuclear Triad', 5 Nov. 2018; and Davenport (посилання 23).

[27] Joshi, Y., 'Angels and dangles: Arihant and the dilemma of India's undersea nuclear weapons', War on the Rocks, 14 Jan. 2019.

[28] Unnithan, S., 'A peek into India's top secret and costliest defence project, nuclear submarines', *India Today*, 10 Dec. 2017. Спочатку вважалось, що підводний човен матиме назву *INS Aridhaman*, але під час спуску на воду його назвали *INS Arighat*.

[29] Unnithan (посилання 28).

[30] Gady, F. S., 'India launches second ballistic missile sub', The Diplomat, 13 Dec. 2017; and Kristensen, H. K., 'India's second SSBN only has four missile tubes', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 22 Feb. 2019.

2018р. – було здійснено три випробувальні пуски ракет *K-15* з зануреного *Arihant* у рамках тестувань замовника поблизу Вішакхапатнама[31].

DRDO розробляє двоступеневу БРПЧ дальністю 3 500 км, відому як *K-4*, яка з часом замінить *K-15*[32]. 17 грудня 2017р. невдало закінчився випробувальний пуск ракети *K-4* з зануреної платформи в Бенгальській затоці. Індійські посадовці не повідомляли про причину невдачі[33]. Ракета раніше випробовувалася чотири рази. *DRDO* наразі розробляє БРПЧ *K-5* з дальністю понад 5 000 км, і оголосила плани розробки БРПЧ *K-6* із ще більшою дальністю[34].

Ракета-носій ядерної зброї *Dhanush* є морським варіантом *Prithvi-II*, що запускається з надводного корабля. За повідомленнями, вона може доставляти 500-кг боєголовку на відстань до 350 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей. 23 лютого 2018р. було здійснено успішний випробувальний пуск ракети *Dhanush* з корабля в Бенгальській затоці в рамках тестувань замовника *SFC*. Попереднє випробування відбулося у квітні 2015р.[35] *Dhanush* надійшла на озброєння двох сторожових кораблів ВМС Індії класу *Sukanya*[36].

Крилаті ракети

DRDO з 2004р. розробляє дозвукову крилату ракету великої дальності. Ракета під назвою *Nirbhay* має дальність понад 1 000 км і, як вважається, матиме наземний, морський та авіаційний варіанти. Розробку ракети затримували технічні проблеми з програмним забезпеченням керування польотом і системою навігації, що спричинили кілька невдалих випробувань поспіль з 2013р.[37] 7 листопада 2017р. Міністерство оборони Індії оголосило, що *DRDO* здійснила успішний випробувальний пуск крилатої ракети *Nirbhay* з Полігону комплексних випробувань на о.Абдул Калам, під час якого "були виконані всі поставлені завдання"[38]. Індійський Уряд не підтверджував повідомлень ЗМІ про те, що *Nirbhay* може нести ядерні боєголовки[39].

[31] Rout, H. K., 'Nuke-capable submarine-launched missile operationalised, India in select triad club', *New Indian Express,* 19 Aug. 2018.

[32] Jha, S., 'India's undersea deterrent', The Diplomat, 30 Mar. 2016; and US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 13), p.33.

[33] Pubby, M., 'Setback for Indian missile programme: Two failures in a week, submarine version stuck', *The Print*, 24 Dec. 2017.

[34] Rout (посилання 31); and Unnithan (посилання 28).

[35] Press Trust of India (PTI), '"Dhanush" ballistic missile successfully test-fired', *Times of India*, 23 Feb. 2018.

[36] Naval Technology, 'Sukanya Class Offshore Patrol Vessels', [n.d.]; and Pandit, R., 'Navy, IAF induct Prithvi', *Times of India,* 22 Aug. 2006.

[37] Sv, V., 'What ails ingenuously developed cruise missile Nirbhay', OneIndia, 28 Oct. 2018; and Subramanian, T. S., 'Nirbhay missile test "an utter failure"', *The Hindu*, 21 Dec. 2016.

[38] Indian Ministry of Defence, Press Information Bureau, 'DRDO conducts successful flight trial of "Nirbhay" sub-sonic cruise missile', 7 Nov. 2017.

[39] Pandit, R., 'India successfully tests its first nuclear-capable cruise missile', *Times of India*, 8 Nov. 2017; and Gady, F. S., 'India successfully test fires indigenous nuclear-capable cruise missile', The Diplomat, 8 Nov. 2017.

VII. Ядерні сили Пакистану

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Пакистан продовжує надавати пріоритет розробці й розгортанню нової ядерної зброї та систем доставки в рамках "концепції повного спектра спроможностей стримування" Індії. За оцінками, Пакистан, станом на січень 2019р., мав 150-160 боєголовок (таблиця 6.8). Арсенал ядерної зброї Пакистану впродовж наступного десятиліття, імовірно, надалі збільшуватиметься, хоч оцінки збільшення кількості боєголовок дуже різняться[1].

Вважається, що Пакистан поступово збільшує свої запаси розщеплюваних матеріалів, що містять збройовий плутоній і високозбагачений уран (ВЗУ). Пакистанський комплекс з виробництва плутонію знаходиться в Хушабі (*Khushab*, провінція Пенджаб). Він складається з чотирьох ядерних важководневих реакторів для виробництва збройового плутонію та заводу з виробництва важкої води[2]. Схоже, що Пакистан розширює спроможності з переробки відпрацьованого ядерного палива шляхом хімічного виділення плутонію з опроміненого палива реактора. Був розширений невеликий переробний завод на базі Нової лабораторії Пакистанського науково-технологічного інституту (*Pakistan Institute of Science and Technology, PINSTECH*) поблизу Равалпінді. Більший переробний завод побудований в Ядерно-енергетичному комплексі Чашма (*Chashma*) у Пенджабі, можливо, вже працює, хоча у 2018р. будівництво, схоже, ще тривало[3].

Збагачення урану відбувається на газоцентрифуговому заводі на базі комплексу Дослідницьких лабораторій Хана (*Khan Research Laboratories*, *KRL*) в Кахуті (Пенджаб) та на меншому заводі в Гадвалі (Пенджаб). Установка в Гадвалі призначена для виробництва ВЗУ для ядерної зброї з використанням низькозбагаченого урану з комплексу в Хані[4]. У Хані будується новий газоцентрифуговий завод зі збагачення урану, але не ясно, вироблятиме він збагачений уран у мирних чи військових цілях[5]. Можливості Пакистану з виробництва ВЗУ для ядерної зброї обмежуються браком вітчизняних джерел природного урану[6].

[1] Див., наприклад: Sundaresan, L. and Ashok, K., 'Uranium constraints in Pakistan: How many nuclear weapons does Pakistan have?', *Current Science*, vol. 115, no. 6 (25 Sep. 2018); Kristensen, H., Norris, R. and Diamond, J., 'Pakistani nuclear forces, 2018', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 74, no. 5 (Aug. 2018); and Salik, N., 'Pakistan's nuclear force structure in 2025', Carnegie Endowment for International Peace, Regional Insight, 30 June 2016.

[2] Burkhard, S., Lach, A. and Pabian, F., 'Khushab update', Institute for Science and International Security, Report, 7 Sep. 2017.

[3] Станом на лютий 2018р., переробна установка в Чашмі, за повідомленнями, була "у процесі будівництва". International Panel on Fissile Materials, 'Facilities: Reprocessing plants', Feb. 2018. Moreover, Digital Globe satellite images taken 19 Sep. and 10 Oct. 2018 and provided by Google Earth show significant new construction adjacent to the suspected main reprocessing hall.

[4] Albright, D., Burkhard, S. and Pabian, F., 'Pakistan's growing uranium enrichment program', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 30 May 2018.

[5] Albright, Burkhard and Pabian (посилання 4).

[6] International Panel on Fissile Materials (IPFM), 'Pakistan may be building a new enrichment facility', IPFM Blog, 16 Sep. 2016.

Таблиця 6.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2019р.

Тип/американське позначення (пакистанське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км)[a]	Боєголовка × навантаження[b]	Кількість боєголовок[c]
Авіація	*36*				*36*
F-16A/B[d]	24	1998	1 600	1 авіабомба	24
Mirage III/V	12	1998	2 100	1 авіабомба або КРПБ *Ra'ad*	12
Ракети наземного базування	*102*[e]				*102*
Abdali (*Hatf-2*)	10	(2015)	200	1 × 5-12 Кт	10
Ghaznavi (*Hatf-3*)	16	2004	300	1 × 5-12 Кт	16
Shaheen-I (*Hatf-4*)	16	2003	750	1 × 5-12 Кт	16
Shaheen-IA (*Hatf-4*)[f]	. .	(2019)	900	1 × 5-12 Кт	. .
Shaheen-II (*Hatf-6*)	12	2014	2 000	1×10-40 Кт	12
Shaheen-III (*Hatf-6*)[g]	. .	(2018)	2 750	1×10-40 Кт	. .
Ghauri (*Hatf-5*)	24	2003	1 250	1×10-40 Кт	24
Nasr (*Hatf-9*)	24	(2013)	60-70	1 × 5-12 Кт	24
Ababeel (Hatf-. .)	0	. .	2 200	БГРІН або РГЧ	0[h]
Крилаті ракети	*12*				*12*
Babur КРНБ *(Hatf-7)*	12	2014	350[i]	1×5-12 Кт	12
Babur-2 КРНБ *(Hatf-. .)*	. .	. .[j]	700	1×5-12 Кт	. .
Babur-3 КРМБ *(Hatf-. .)*	0	. .[k]	450	1×5-12 Кт	0
Ra'ad КРПБ *(Hatf-8)*[l]	. .	(2019)	350	1×5-12 Кт	. .
Загальна кількість					**150-160**[m]

". ." – дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – непевні дані; КРН(П, М)Б – крилата ракета наземного (повітряного, морського) базування (*air-launched* (*ground-launched*, *sea-launched*) *cruise missile*; *AL*(*GL*, *SL*)*CM*); БГРІН – роздільні боєголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle*, *MIRV*); РГЧ – роздільна головна частина (*multiple re-entry vehicle*, *MRV*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile*).

[a] Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

[b] Потужність пакистанських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Після того на озброєння могли бути прийняті вдосконалені боєголовки більшої потужності. У відкритих джерелах немає свідчень про розробку Пакистаном термоядерних боєголовок.

[c] Літаки й кілька типів ракет мають подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. Боєголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються в окремих сховищах.

[d] За непідтвердженими повідомленнями, деякі з 40 закуплених у США в 1980-х роках бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї.

[e] Окремі пускові установки можуть мати в боєкомплекті кілька ракет.

[f] Неясно, чи має *Shaheen-IA* таке ж позначення, що й *Shaheen-I*.

[g] Неясно, чи має *Shaheen-III* таке ж позначення, що й *Shaheen-II*.

[h] За даними збройних сил Пакистану, ракета "здатна доставляти кілька боєголовок", використовуючи технологію БГРІН.

[i] За даними Уряду Пакистану, дальність становить 700 км – удвічі більше, ніж повідомляв Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*).

[j] *Babur-2*, перший випробувальний пуск якої відбувся 14 грудня 2016р., є вдосконаленим варіантом КРНБ *Babur* й імовірно замінить її.

[k] Перший випробувальний пуск КРМБ *Babur-3* здійснений із зануреної платформи 9 січня 2017р.

[l] У 2017р. збройні сили Пакистану продемонстрували варіант *Ra'ad-II* із заявленою дальністю 550 км. Новий варіант ще не надійшов на озброєння.

[m] Крім близько 150 боєголовок, приписаних до бойових сил, імовірно, триває виробництво боєголовок для *Shaheen-III* і *Ra'ad*, що може означати загальну кількість у 150-160 боєголовок.

Джерела: МО Пакистану; різні документи; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

Авіація

Бойові літаки *Mirage III* і *Mirage V* ВПС Пакистану є найбільш імовірними носіями ядерної зброї. *Mirage III* використовувався для випробувальних пусків КРПБ *Ra'ad*, яка може нести ядерний заряд, а *Mirage V*, імовірно, має завдання з доставки атомних бомб[7].

Пакистан у середині 1980-х років придбав у США 40 бойових літаків *F-16A/B*. За достовірними, але не підтвердженими повідомленнями, Пакистан модифікував деякі з них для доставки ядерної зброї, і багато аналітиків вважають, що вони досі виконують цю роль[8].

Для заміни старіючих літаків *Mirage* Пакистан закуповує багатоцільові легкі винищувачі *JF-17 Thunder*, розроблені спільно з Китаєм. Повідомлялося, що ВПС Пакистану мають намір оснастити *JF-17* крилатою ракетою *Ra'ad* подвійного призначення (див. нижче), хоча досі не ясно, чи означатиме це, що *JF-17* матимуть функцію носія ядерної зброї[9].

Ракети наземного базування

Пакистан розширює арсенал балістичних ядерних ракет, що складається із сімейства систем малої та середньої дальності. Наразі він має на озброєнні твердопаливні мобільні балістичні ракети малої дальності (БРМД) *Abdali* (або *Hatf-2*), *Ghaznavi* (*Hatf-3*), *Shaheen-I* (*Hatf-4*) та *Hasr* (*Hatf-9*). Досі розробляється варіант *Shaheen-I* збільшеної дальності – *Shaheen-IA*.

Пакистан має ядерні балістичні ракети середньої дальності (БРСД) двох типів: рідкопаливну мобільну *Ghauri* (*Hatf-5*) з дальністю 1 250 км та двоступеневу твердопаливну мобільну *Shaheen-II* (*Hatf-6*) з дальністю 2 000 км[10]. Варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, наразі розробляється, а перший випробувальний пуск здійснений у 2015р.[11] Ракета має заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною на цей час у Пакистані.

Національний оборонний комплекс (*National Defence Complex*) Пакистану розробляє нову БРСД, ядерну *Ababeel*, використовуючи корпус і

[7] Kerr, P. and Nikitin, M. B., *Pakistan's Nuclear Weapons*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL3248 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 Aug. 2016), p.7.

[8] Див.: Kristensen, Norris and Diamond (посилання 1).

[9] Fisher, R., 'JF-17 Block II advances with new refuelling probe', *Jane's Defence Weekly*, 27 Jan. 2016.

[10] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.25.

[11] Pakistan Inter Services Public Relations, 'Shaheen 3 missile test', Press Release PR-61/2015-ISPR, 9 Mar. 2015.

твердопаливні двигуни *Shaheen-III*[12]. 24 січня 2017р. Пакистан оголосив про успішний перший випробувальний пуск *Ababeel* з метою "перевірки різних конструктивних і технічних параметрів системи"[13]. За даними прес-служби збройних сил, ракета "здатна доставляти кілька боєголовок, використовуючи технологію БГРІН", і розробляється з метою забезпечення "живучості балістичних ракет Пакистану в умовах розвитку в регіоні систем ПРО"[14]. За повідомленнями, Національний оборонний комплекс Пакистану розробляє технологію ракет з БГРІН для подолання майбутньої системи ПРО Індії[15].

Пакистан надає пріоритет розробці нових ядерних ракет малої дальності, призначених, імовірно, для виконання тактичних ядерних задач. Дотримуючись концепції "повного спектра спроможностей стримування", військові планувальники Пакистану приділяють особливу увагу ядерним варіантам реагування на військову доктрину Індії, яка передбачає завдання швидких, але обмежених ударів звичайною зброєю по території Пакистану із застосуванням сил передового розгортання[16].

Пакистан прийняв на озброєння дві одноступеневі балістичні ракети наземного базування, які, за повідомленнями, здатні доставляти компактні ядерні боєголовки малої потужності, а також звичайні боєголовки: мобільну *Abdali* (*Hatf-2*) дальністю 200 км та мобільну *Nasr* (*Hatf-9*) дальністю 60 км. Система *Nasr* вперше випробувана у 2011р. з використанням однієї трубної пускової установки, але пізніше вона з'явилася у варіанті мобільної багатотрубної пускової установки, здатної здійснювати залп чотирма ракетами[17]. Випробувальний пуск удосконаленого варіанту з дальністю 70 км здійснений 5 липня 2017р.[18]

Ракети морського базування

Намагаючись забезпечити спроможність завдання удару у відповідь, Пакистан прагне створити ядерну тріаду, створивши ядерні сили морського базування. 29 березня 2018р. Пакистан оголосив про успішне здійснення другого випробувального пуску КРМБ *Babur* під кодом *Babur-3* із "зануреної

[12] Національний оборонний комплекс (*National Defence Complex*), або ж Національний розробний комплекс чи Національний розробний центр (*National Development Complex*, *National Development Centre*), і його головна структура, Національна інженерно-наукова комісія (*National Engineering and Scientific Commission*, *NESCOM*), є головними установами, що відповідають за програми розробки ракет Пакистану. Див.: Nuclear Threat Initiative (NTI), 'National Defence Complex', updated 27 Sep. 2011.

[13] Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-34/2017-ISPR, 24 Jan. 2017.

[14] Pakistan Inter Services Public Relations (посилання 13); and Gady, F. S., 'Pakistan tests new ballistic missile capable of carrying multiple nuclear warheads', The Diplomat, 25 Jan. 2017.

[15] Tasleem, S., 'No Indian BMD for no Pakistani MIRVS', Stimson Center, Off Ramps Initiative Paper, 2 Oct. 2017.

[16] Ahmed, M., 'Pakistan's tactical nuclear weapons and their impact on stability', Carnegie Endowment for International Peace, Regional Insight, 30 June 2016; and Sankaran, J., 'Pakistan's battlefield nuclear policy: A risky solution to an exaggerated threat', *International Security*, vol. 39, no. 3 (winter 2014/15), pp.118-51.

[17] Ansari, U., 'Pakistan holds parade after 7-year break', *Defense News*, 24 Mar. 2015; and Haroon, A., 'Pakistan test fires Haft IX', Dispatch News Desk, 26 Sep. 2014.

[18] Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-344/2017-ISPR, 5 July 2017.

мобільної платформи" в Індійському океані[19]. Повідомлялося, що ця ракета є морським варіантом КРНБ *Babur-2* із дальністю 450 км. Оприлюднене Пакистаном відео першого випробувального пуску, здійсненого у січні 2017р., підтвердило, що КРМБ *Babur* призначена для запуску з торпедних пускових установок підводного човна, а не з контейнерної системи вертикального пуску[20]. Імовірно, нею будуть озброєні дизель-електричні підводні човни класу *Agosta*, що перебувають на озброєнні ВМС Пакистану[21]. Пакистан замовив у Китаї вісім звичайних підводних човнів з незалежною від повітря силовою установкою, перший з яких має надійти у 2022р.[22]

У 2012р. Пакистан створив Командування морських стратегічних сил (*Naval Strategic Force Command*), "відповідальне за національні спроможності завдання удару у відповідь"[23]. Невідомо, чи створили ВМС Пакистану інфраструктуру командування та управління для ядерних сил на базі підводних човнів, та чи розробили правила поводження з ядерними боєголовками під час патрулювання[24].

Крилаті ракети наземного й повітряного базування

На додачу до КРМБ *Babur*, Пакистан продовжує розробку двох типів крилатих ракет наземного й повітряного базування – носіїв ядерної зброї в рамках реалізації концепції повного спектра спроможностей стримування. *Babur-2*, яку пакистанські військові називають "система зброї "*Babur-1(B)*"", є варіантом КРНБ *Babur* (*Hatf-7*) збільшеної дальності, що має конструктивні характеристики "стелс". Її перший випробувальний пуск здійснили у 2016р. СВ Пакистану здійснили успішний випробувальний пуск 14 квітня 2018р.[25] Починаючи з 2007р., здійснено сім випробувальних пусків (востаннє – 19 січня 2016р.) КРПБ *Ra'ad* (*Hatf-8*), яка, за твердженням Пакистану, здатна доставляти звичайні або ядерні боєголовки на відстань понад 350 км[26]. Хоча перші випробування здійснювались з використанням літаків *Mirage III* ВПС Пакистану, повідомлялось, що цією ракетою можуть бути оснащені літаки *JF-17*[27]. У 2017р. Пакистан повідомив про вдосконалений варіант КРПБ – *Ra'ad-II* із заявленою дальністю 550 км[28].

[19] Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan conducted another successful test fire of indigenously developed submarine launched cruise missile Babur having a range of 450 kms', Press Release PR-125/2018-ISPR, 29 Mar. 2018.

[20] Taheran, S., 'Pakistan advances sea leg of triad', *Arms Control Today*, 1 June 2018.

[21] Panda, A. and Narang, V., 'Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile. What now?', The Diplomat, 10 Jan. 2017.

[22] Khan, B., 'China confirms submarine sale to Pakistan', Quwa Defence News and Analysis Group, 16 Oct. 2016.

[23] Iskander, R., *Murky Waters: Naval Nuclear Dynamics in the Indian Ocean* (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Mar. 2015), p.17.

[24] Panda and Narang (посилання 21).

[25] Pakistan Inter Services Public Relations, 'Pakistan today conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile', Press Release PR-142/2018-ISPR, 14 Apr. 2018.

[26] Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-16/2016-ISPR, 19 Jan. 2016.

[27] Fisher (посилання 9).

[28] Khan, B., 'Pakistan officially unveils extended range Ra'ad 2 air-launched cruise missile', Quwa Defence News and Analysis Group, 23 Mar. 2017.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Ізраїль продовжує дотримуватися політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи й не спростовуючи наявність ядерної зброї[1]. Як і Індія з Пакистаном, Ізраїль ніколи не був учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, *Non-Proliferation Treaty*, *NPT*)[2].

Розсекречені американські та ізраїльські урядові документи свідчать про те, що Ізраїль започаткував створення запасів ядерної зброї на початку 1960-х років, використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким ректором №2 (*IRR-2*) в Центрі ядерних досліджень Негев (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона[3]. Відкритої інформації про досвід експлуатації і потужність непідконтрольного МАГАТЕ реактора *IRR-2*, запущеного у 1963р., є небагато[4]. Наразі він може використовуватися переважно для виробництва тритію[5]. Старіючий важководний реактор, попри виявлення ряду конструктивних проблем у його активній зоні, все ще працює[6]. Реактор планують закрити у 2023р., але ізраїльська Комісія з атомної енергії, за повідомленнями, вивчає можливості подовження терміну його експлуатації до 2040-х років[7]. Деякі неурядові аналітики зазначали, що здатність Ізраїлю модернізувати існуючий реактор або побудувати реактор на заміну стримується міжнародними обмеженнями на експорт ключових компонентів[8].

За оцінками, Ізраїль має на озброєнні близько 80-90 ядерних боєприпасів (таблиця 6.9). Близько 30 з них – авіабомби, призначені для доставки бойовими літаками. Місця зберігання боєголовок, які, імовірно, знаходяться в розібраному стані, невідомі.

Близько 50 боєголовок призначені для доставки балістичними ракетами наземного базування. В арсеналі Ізраїлю є твердопаливні двоступеневі балістичні ракети середньої дальності *Jericho II*, які, як вважається, разом з мобільними ПУ базуються в печерах на військовій базі поблизу Зехарії у

[1] Про роль цієї політики для рішень щодо національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., 'Israel', eds H. Born, B. Gill and H. Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010), pp.152-70.

[2] Загальний огляд та окремі подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[3] Історію ізраїльської програми ядерної зброї див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010).

[4] Glaser, A. and Miller, M., 'Estimating plutonium production at Israel's Dimona reactor', Report presented at the 52nd Annual Institute of Nuclear Materials Management (INMM) Meeting, Palm Desert, 17-21 July 2011.

[5] International Panel on Fissile Materials (IPFM), Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015), p.26.

[6] Levinson, C., 'Israel's Dimona nuclear reactor plagued by 1,537 defects, scientists say', *Haaretz,* 16 Apr. 2016.

[7] Bob, Y. J., 'Is Israel's nuclear reactor still safe?', *Jerusalem Post,* 29 Sep. 2018.

[8] Kelley, R. and Dewey, K., 'Assessing replacement options for Israel's ageing Dimona reactor', *Jane's Intelligence Review*, 20 Nov. 2018.

Таблиця 6.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2019р.

Тип	Дальність (км)[a]	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Авіація[b]				. .
F-16A/B/C/D/I Falcon	1 600	5 400	У штаті – 205 літаків; деякі вважаються здатними нести ядерну зброю	30
Балістичні ракети наземного базування				. .
Jericho II	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.	25
Jericho III[c]	>4 000	1 000-1 300	На озброєнні з 2011-2015рр., наразі поступово замінюють *Jericho II*	25
Крилаті ракети				. .
. .	. .	. .	За повідомленнями, дизель-електричні підводні човни класу *Dolphin* можуть бути озброєні ядерними КРМБ; заперечується ізраїльськими офіційними особами	(10)
Загальна кількість				**80-90**[d]

". ." – дані не доступні або не придатні для використання; КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile*; *SLCM*).

[a] Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження (кількість ракет) може бути зменшене.

[b] Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

[c] Може розроблятись варіант ракети збільшеної дальності з новим ракетним двигуном.

[d] За приблизною оцінкою СІПРІ, Ізраїль має на зберіганні 80-90 ядерних боєголовок. Існує велика невизначеність щодо розміру ядерного арсеналу Ізраїлю та спроможностей його боєголовок.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 62, no. 3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society, vol. 19, no. 3* (*July 1990*); 'Nuclear notebook', *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

пустелі Негев на південний схід від Тель-Авіву[9]. Про появу на озброєнні триступеневої балістичної ракети проміжної дальності *Jericho III* з дальністю понад 4 000 км, було оголошено у 2011р.[10] У 2013р. Ізраїль випробував *Jericho III* з новим двигуном, що, за деякими джерелами, може забезпечити ракеті міжконтинентальну дальність – понад 5 500 км[11]. Стан її готовності невідомий.

[9] O'Halloran, J. (ed.), 'Jericho missiles', *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), p.53.

[10] O'Halloran, ed. (посилання 9).

[11] Ben-David, A., 'Israel tests Jericho III missile', *Aviation Week & Space Technology*, 22 July 2013.

З'являлися численні непідтверджені повідомлення про те, що Ізраїль оснастив дизель-електричні підводні човни класу *Dolphin* німецького виробництва ядерними КРМБ, що забезпечує йому можливість завдання удару у відповідь з моря[12]. Якщо це так, то цей арсенал складав би лише невелику частину боєголовок, імовірно, менше 10. Німецькі та ізраїльські посадові особи завжди спростовували ці повідомлення. Ізраїль придбав у Німеччини три підводні човни класу *Dolphin* і три модернізовані підводні човни класу *Dolphin-2*, п'ять з яких уже поставлені ВМС Ізраїлю. Шостий підводний човен має надійти до кінця 2019р.[13] У жовтні 2017р. німецький Уряд повідомив про згоду субсидіювати продаж Ізраїлю трьох нових підводних човнів *Dolphin-2* для заміни перших трьох човнів класу *Dolphin*, поставлених у 1999-2000рр.[14] Однак, за повідомленнями, він зберіг за собою право скасувати оборудку, залежно від результатів розслідування ізраїльською поліцією повідомлень про порушення та корупцію під час ухвалення рішення про закупівлю підводних човнів[15]. Перший з трьох нових підводних човнів має надійти на озброєння у 2030р.[16]

[12] Див., наприклад: Cohen (посилання 3), p.83; Von Bergman, R. et al., 'Israel's deployment of nuclear missiles on subs from Germany', *Der Spiegel*, 4 June 2012; and Gilinsky, V., 'Israel's sea-based nukes pose risks', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 8 Feb. 2016.

[13] Opall-Rome, B., 'Israeli Navy backs Netanyahu's submarine scheme', *Defense News*, 19 Apr. 2017.

[14] Opall-Rome (посилання 13).

[15] Reuters, 'Deutschland beteiligt sich finanziell an U-Booten für Israel' [Germany participates financially in submarines for Israel], *Der Spiegel*, 23 Oct. 2017; and Deutsche Welle, 'Germany approves deal on three submarines for Israel', 23 Oct. 2017.

[16] Lappin, Y., 'Israeli submarine chief outlines future requirements', *Jane's Defence Weekly*, 14 Mar.

IX. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Північна Корея реалізує активну і вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінками, Північна Корея, станом на січень 2019р., мала близько 20-30 ядерних боєприпасів (таблиця 6.10). Ця оцінка грунтується на розрахунках кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану (ВЗУ), який Північна Корея могла виділити з відпрацьованого палива, і припущеннях щодо конструкції та технології виготовлення її зброї.

Виробництво розщеплюваних матеріалів

Північна Корея у 2018р. продовжувала виробництво збройового плутонію і ВЗУ[1]. Північнокорейські потужності з виробництва й виділення плутонію розташовані в Центрі ядерних досліджень Йонгбена (*Yongbyon*). У лютому 2018р. супутникові знімки показали, що старіючий 5-МВт графітовий дослідницький реактор у Йонгбені продовжує працювати, незважаючи на триваючі регламентні роботи[2]. Крім того, у травні 2018р. працювала розташована у Йонгбені радіохімічна лабораторія, виділяючи плутоній з відпрацьованих паливних елементів 5-МВт реактора[4]. Крім того, супутникові знімки показали, що розташований поряд експериментальний реактор на легкій воді, також здатний виробляти плутоній, почав працювати або проходив передпускові випробування у 2018р.[3]

Існує велика невизначеність щодо потужностей зі збагачення урану та запасів ВЗУ Північної Кореї. Вважається, що керівництво країни надає пріоритет виробництву ВЗУ для використання в ядерних боєголовках, щоб компенсувати обмежені спроможності з виробництва збройового плутонію. Аналіз супутникових знімків у 2018р. показав, що Північна Корея продовжує використовувати газову центрифугову установку центру Йонгбен, про яку вона повідомила у 2010р.[5] Протягом року група неурядових дослідників зі США виявила імовірну таємну установку збагачення урану в Кангсонгу (*Kangsong*) поблизу Пхеньяна[6]. За повідомленнями, розвідслужби США стежили за цим об'єктом понад 10 років. Однак аналітики попереджають, що без доступу до установки неможливо підтвердити характер і мету її роботи[7].

[1] Brunnstrom, D., 'North Korea may have made more nuclear bombs, but threat reduced: Study', Reuters, 12 Feb. 2019.

[2] Pabian, F., Bermudez, J. and Liu, J., 'North Korea's Yongbyon nuclear complex: 5 MWe reactor is likely operating, new military encampment established', 38 North, 5 Mar. 2018.

[4] Hecker, S. S., Carlin, R. L. and Serbin, E. A., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program: 2018 update', Center for International Security and Cooperation, 11 Feb. 2019, p.3.

[3] Albright, D. and Burkhard, S., 'North Korea continues expanding its reactor capability for making plutonium for nuclear weapons', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 5 Apr. 2018.

[5] Pabian, F. V. and Liu, J., 'North Korea's Yongbyon nuclear facilities: Well-maintained but showing limited operations', 38 North, 9 Jan. 2019; and Hecker, Carlin and Serbin (посилання 3), pp.3-4.

[6] Panda, A., 'Exclusive: Revealing Kangson, North Korea's first covert uranium enrichment site', The Diplomat, 13 July 2018.

[7] Madden, M., 'Much ado about Kangson', 38 North, 3 Aug. 2018; and Albright, D., 'Kangsong: A suspect uranium enrichment plant', Imagery Brief, Institute for Science and International Security, 2 Oct. 2018.

Таблиця 6.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2019р.

Тип[a]	Дальність (км)	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Балістичні ракети наземного базування				. .
Hwasong-7 (Nodong)	>1 200	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета. Менше 100 ПУ; на озброєнні з 1990р.	
Hwasong-9 (Scud-ER)	1 000	500	Варіант ракет *Scud*, полегшений для завантаження додаткового палива.	
Bukkeukseong-2 (KN-15)	1 000	. .	Одноступенева твердопаливна ракета, розробляється для запуску з мобільної контейнерної ПУ. Наземний варіант БРПЧ *Bukkeukseong-1*; проходила пускові випробування у 2017р.	
Hwasong-10 (BM-25, Musudan)	>3 000	(1 000)	Одноступенева рідкопаливна ракета, розробляється; кілька невдалих випробувальних пусків у 2017р.	
Hwasong-12 (KN-17)	>3 000	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета; розробляється.	
Hwasong-13 (KN-08)[b]	>5 500	. .	Триступенева ракета потенційно міжконтинентальної дальності; розробляється; відомих випробувальних пусків ще не було.	
Hwasong-14 (KN-20)	6 700-10 400	500-1 000	Двоступенева рідкопаливна ракета; розробляється; проходила пускові випробування у 2017р.	
Hwasong-15 (KN-22)	13 000	1 000-1 500	Двоступенева рідкопаливна ракета; розробляється; проходила пускові випробування у 2017р.	
Taepodong-2[c]	12 000	. .	Розробляється; триступеневий варіант космічної ракети вивів на орбіту супутники у грудні 2012р. і лютому 2016р.	
БРПЧ				
Bukkeokseong-1 (KN-11)	. .	. .	Двоступенева твердопаливна БРПЧ, розробляється на заміну попереднього рідкопаливного варіанту.	
Загальна кількість				**(10-20)**[d]

“. .” – дані не доступні або не придатні для використання; ( ) – цифра непевна; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні.

[a] У надійних відкритих джерелах немає підтверджень, що Північна Корея розробила і випробувала функціонуючу головну частину для доставки ядерної боєголовки балістичною ракетою великої дальності чи передала боєголовки у війська. У таблиці перелічені балістичні ракети, потенційно придатні для доставки ядерного боєзаряду.

[b] Двоступеневий варіант *KN-14* розробляється, але випробувальних пусків ще не було.

[c] Двоступенева ракета *Taepodong-1* була невдало випробувана у 1998р.

[d] За оцінкою СІПРІ, Північна Корея може мати розщеплюваних матеріалів на 20-30 боєголовок.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; ‘Nuclear notebook’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, різні випуски; оцінки авторів.

Згідно з повідомленнями ЗМІ, американська розвідка у червні 2018р. дійшла висновку, що Північна Корея, імовірно, має більше однієї таємної установки збагачення урану, і що ця країна намагається приховати типи та кількість виробничих об'єктів своєї програми ядерних озброєнь[8].

Ядерні боєголовки

У своєму новорічному вітанні 1 січня 2018р. північнокорейський лідер Кім Чен Ин заявив, що його країна успішно завершила створення власних "ядерних сил самозахисту" і розпочне масове виробництво і розгортання ядерних боєголовок і балістичних ракет, "потужність і надійність" яких була продемонстрована[9].

Підтверджень з відкритих джерел заяв Північної Кореї про виготовлення боєголовки, достатньо компактної (або "мініатюрної") для доставки балістичною ракетою, немає. У 2017р. Розвідувальне управління МО США (*Defense Intelligence Agency*), за повідомленням, дійшло висновку, що Північна Корея успішно розробила та виготовила таку боєголовку[10]. У своїй дворічній Білій книзі з питань оборони 2018р. Міністерство національної оборони Південної Кореї зазначало "досягнення значного рівня досконалості в можливості мініатюризації ядерної боєголовки", але не стверджувало, що Північна Корея виробила чи розгорнула боєголовку для доставки ракетою[11].

Північна Корея з 2016р. заявляє, що вона розробила й випробувала термоядерний боєприпас (водневу бомбу)[12]. Міжнародні експерти, а також японські, південнокорейські та американські розвідслужби спочатку відкидали цю заяву[13], але у вересні 2017р. Північна Корея здійснила випробувальний вибух значно більшої потужності (вибухової енергії) – за деякими переглянутими оцінками, в межах 200-300 Кт, – ніж будь-який з попередніх п'яти випробувальних вибухів[14]. Інститут ядерної зброї Північної Кореї оголосив, що це було успішне випробування водневої бомби, яку можна буде доставляти міжконтинентальною балістичною ракетою (МБР)[15]. У 2018р. деякі неурядові аналітики, виходячи з аналізу науково-дослідних робіт Північної Кореї, доступних з відкритих джерел, дійшли висновку, що Північна Корея,

[8] Kube, C., Dilanian, K. and Lee, C. E., 'North Korea has increased nuclear production at secret sites, say US officials', NBC News, 1 July 2018; and Nakashima, E. and Warrick, J., 'North Korea working to conceal key aspects of its nuclear program, US officials say', *Washington Post*, 30 June 2018.

[9] Korean Central News Agency, 'Kim Jong Un makes New Year address', 1 Jan. 2018. Див. також підрозділ I розділу 7 цього видання.

[10] Warrick, J. et al., 'North Korea now making missile-ready nuclear weapons, US analysts say', *Washington Post*, 8 Aug. 2017.

[11] Yoo, K. M., 'Defense Ministry's latest white paper omits language describing N. Korea as "the enemy"', *The Hankyoreh*, 16 Jan. 2019.

[12] Korean Central News Agency, 'DPRK proves successful in H-bomb test', 6 Jan. 2016.

[13] Keller, J., Fessenden, F. and Wallace, T., 'Why experts doubt that North Korea tested a hydrogen bomb', *New York Times*, 6 Jan. 2016; and Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense of Japan 2018*, White Paper (MOD: Tokyo, 2018), p.68.

[14] NORSAR, 'The nuclear explosion in North Korea on 3 September 2017: A revised magnitude assessment', 12 Sep. 2017.

[15] Korean Central News Agency, 'DPRK Nuclear Weapons Institute on successful test of H-bomb for ICBM', 3 Sep. 2017.

імовірно, здатна виготовити пристрій на основі реакції поділу підвищеної потужності, та, можливо, двофазний термоядерний пристрій[16].

Мораторій Північної Кореї на ядерні вибухи та випробування балістичних ракет

У виступі на засіданні ЦК правлячої Трудової партії Кореї 20 квітня 2018р. Кім Чен Ин заявив, що Північна Корея негайно зупиняє подальші випробування ядерної зброї та балістичних ракет великої дальності[17]. Він також оголосив, що підземний полігон для випробування ядерної зброї Пунге-рі (*Punggye-ri*) на північному сході країни буде закрито й демонтовано[18]. 24 травня Північна Корея вибухом зруйнувала тунелі та будівлі на об'єкті у присутності групи закордонних журналістів[19]. Припускали, що полігон втратив геологічну стабільність і, відповідно, став непридатним унаслідок потужного випробувального вибуху, здійсненого там у вересні 2017р.[20]

Балістичні ракети

Північна Корея збільшує і модернізує свій арсенал балістичних ракет, що включає 10 типів систем малої, середньої та проміжної дальності власного виробництва, які є на озброєнні або розробляються. Вона також розробляє БРПЧ. Останніми роками здійснюється серійна розробка кількох ракетних систем дедалі більшої дальності та з досконалішими спроможностями доставки.

Відсутні відомості про пускові випробування ракет північнокорейських середньої чи великої дальності у 2018р.[21] Оголошуючи мораторій на випробування таких ракет, Кім Чен Ин заявив, що подальші випробування не потрібні, "враховуючи, що ядерні боєголовки встановлювались на балістичні ракети науково і послідовно", і що "розробка засобів доставки та удару також здійснюється науковими методами"[22].

Балістичні ракети середньої і проміжної дальності

Припускаючи, що Північна Корея здатна виготовляти достатньо компактну боєголовку, деякі спостерігачі вважають, що розмір, дальність і боєготовність ракети середньої дальності *Hwasong-7*, відомої також як *Nodong* (іноді

[16] Hastings, J., Lee, H. and Kelley, R., 'North Korea's lithium research networks and its quest for a hydrogen bomb', *Korean Journal of Defense Analysis,* vol. 30, no. 3 (Sep. 2018), pp.337-52.

[17] Korean Central News Agency, 'Third plenary meeting of seventh CC, WPK held in presence of Kim Jong Un', 21 Apr. 2018.

[18] Північна Корея здійснювала випробувальні ядерні вибухи на об'єкті у жовтні 2006р., травні 2009р., лютому 2013р., січні й вересні 2016р. та вересні 2017р. Оціночна потужність випробувань постійно зростала.

[19] Yonhap News Service, 'North Korea reports destruction of Punggye-ri nuclear test site', 24 May 2018.

[20] BBC News, 'North Korea test site could be unusable after collapse–Chinese scientists', 25 Apr. 2018.

[21] James Martin Center for Non-Proliferation Studies, North Korea Missile Test Database, accessed Dec. 2018. North Korea conducted 20 known tests of such missiles у 2017р.

[22] Korean Central News Agency (посилання 17).

транслітерується як *Rodong*), роблять цю систему найбільш імовірним засобом доставки ядерної зброї[23]. *Nodong*, розроблена на базі ракети *Scud* ще радянських часів, є одноступеневою рідкопаливною балістичною ракетою з максимальною дальністю понад 1 200 км. Крім того, Північна Корея розробила одноступеневу рідкопаливну систему *Hwasong-9*, відому також як *Scud-ER* (збільшеної дальності). *Scud-ER*, розроблений на базі *Hwasong-6* (варіант *Scud C*) з довшим корпусом для додаткового пального, має дальність близько 1 000 км[24].

Ракета *Hwasong-10*, що має також позначення *Musudan*, або ВМ-25, 3 000 км. *Musudan* вперше продемонстрували на військовому параді у 2010р. Випробувальні пуски розпочались у 2016р. і супроводжувалися численними невдачами[25]. З 2016р. про пускові випробування *Musudan* не повідомлялось, і стан програми розробки ракети не відомий.

Hwasong-12 (яку МО США позначає також як *KN-17*) є одноступеневою ракетою проміжної дальності, що, як вважають, має новий рідкопаливний розгінний двигун, а також конструктивні особливості, що дозволяють опрацьовувати на ній технологію розробки майбутньої МБР[26]. Деякі аналітики припускали, що ракета оснащена невеликим післярозгінним блоком керування, який, крім збільшення максимальної дальності, може бути використаний для підвищення точності наведення боєголовки[27]. Оціночна дальність ракети – понад 3 000 км, що достатньо для ударів по американським базам у західній частині Тихого океану, в т.ч. на о.Гуам. У вересні 2017р. ракета *Hwasong-12* вперше була запущена для випробувань з мобільної пускової установки, а не з бетонної платформи, що може вказувати на вищий рівень оперативної готовності[28].

Північна Корея розробляє ракету *Bukkeukseong-2* (позначення МО США – *KN-15*), що є наземним варіантом БРПЧ *Bukkeukseong-1*. Ця двоступенева твердопаливна ракета має, за оцінками, максимальну дальність понад 1000 км[29]. Два випробувальні пуски відбулись у 2017р. Деякі аналітики зазначали, що розробка *Bukkeukseong-2*, імовірно, вписується у план підвищення живучості балістичних ракет-носіїв ядерної зброї. Час запуску твердопаливних ракет є меншим, порівняно з рідкопаливними, а система їх технічного забезпечення є компактнішою та менш помітною для повітряної розвідки[30].

[23] Див., наприклад: Fitzpatrick, M., 'North Korea nuclear test on hold?', Shangri-La Voices, International Institute for Strategic Studies, 27 May 2014.

[24] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), pp.18, 25.

[25] Savelsberg, R. and Kiessling, J., 'North Korea's Musudan missile: A performance assessment', 38 North, 20 Dec. 2016. У 2016р. Північна Корея здійснила вісім пускових випробувань системи *Musudan*. Лише одне випробування було визнане успішним. Під час інших випробувань ракети вибухали на старті чи невдовзі після пуску.

[26] Yi, Y., 'Hwasong-12 a stepping stone in North Korea's ICBM development', *The Hankyoreh*, 16 May 2017; and Savelsberg, R., 'A quick technical analysis of the Hwasong-12 missile', 38 North, 19 May 2017.

[27] Elleman, M., 'North Korea's Hwasong-12 launch: A disturbing development', 38 North, 30 Aug. 2017.

[28] Panda, A., 'North Korea shows increased operational confidence in the Hwasong-12 IRBM', The Diplomat, 17 Sep. 2017.

[29] US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 24), p.25.

[30] Panda, A., 'It wasn't an ICBM, but North Korea's first missile test of 2017 is a big deal', The Diplomat, 14 Feb. 2017.

У 2018р. супутникові знімки показали, що Північна Корея завершує розширення заводу з виробництва твердопаливних ракетних двигунів[31].

Балістичні ракети міжконтинентальної дальності

Пріоритетом Північної Кореї, як вважається, є створення і прийняття на озброєння балістичної ракети великої дальності, яка зможе доставляти ядерну боєголовку до цілей на континентальній частині США. Однак Північна Корея ще не продемонструвала створення МБР, здатної доставляти ядерну боєголовку[32].

Північна Корея вперше продемонструвала *Hwasong-13* (за позначенням МО США – *KN-08*) як мобільну триступеневу ракету міжконтинентальної дальності на військовому параді у квітні 2012р., хоча деякі неурядові аналітики стверджували, що ці ракети були лише макетами[33]. Оцінки дальності та бойового навантаження ракет є дуже спірними. Пускові випробування до кінця 2018р. не проводилися.

Північна Корея розробила прототип МБР *Hwasong-14* (позначення МО США – *KN-20*), вперше продемонстрований на військовому параді у Пхеньяні у 2015р.[34] Ця двоступенева ракета, схоже, використовує той самий високопотужний рідкопаливний розгінний двигун, що й одноступенева *Hwasong-12*[35]. За оцінкою одного з аналітиків на основі випробувального пуску, проведеного у липні 2017р., дальність *Hwasong-14* становить до 10 400 км, залежно від бойового навантаження та траєкторії польоту[36]. Інші аналітики оцінювали дальність ракети не більше 8 000 км з 500-кг навантаженням, що приблизно дорівнює вазі ядерної боєголовки. Це означає, що ракета не зможе досягти цілей у США поза західним узбережжям у разі запуску з території Північної Кореї[37].

Північна Корея розробляє нову двоступеневу МБР, *Hwasong-15* (позначення МО США – *KN-22*), що має значно більший другий ступінь і потужніші розгінні двигуни, ніж *Hwasong-14*. Перший випробувальний пуск здійснений 28 листопада 2017р., коли *Hwasong-15* була запущена по крутій траєкторії на висоту та дальність, більші за будь-які попередні. За однією з оцінок, теоретична максимальна дальність *Hwasong-15* з нормальною траєкторії становить до 13 тис. км – достатньо, щоб вразити Вашингтон чи інші

[31] Schmeler, D. and Lewis, J., 'North Korea expanding key missile site', Arms Control Wonk, 2 July 2018.

[32] Ali, I., 'US general says North Korea not demonstrated all components of ICBM', Reuters, 30 Jan. 2018; and Acton, J., 'Assessing North Korea's progress in developing a nuclear-armed ICBM', Carnegie Endowment for International Peace, 4 May 2018.

[33] Schiller, M. and Kelley, R., 'Evolving threat: North Korea's quest for an ICBM', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2017, p.24.

[34] Schiller and Kelley (посилання 33).

[35] На думку одного неурядового аналітика, Північна Корея, імовірно, отримала двигун незаконними каналами з Росії або України. Elleman, M., 'The secret to North Korea's ICBM success', IISS Voices blog, International Institute for Strategic Studies, 14 Aug. 2017.

[36] Wright, D., 'North Korean ICBM appears able to reach major US cities', All Things Nuclear blog, Union of Concerned Scientists, 28 July 2017.

[37] Elleman, M., 'North Korea's Hwasong-14 ICBM: New data indicates shorter range than many thought', 38 North, 29 Nov. 2018.

цілі на східному узбережжі США[38]. Вважається, однак, що ракета несла легке навантаження, і за умов його збільшення (встановлення ядерної боєголовки) дальність може значно зменшитися[39]. Як заявив після випробувань Уряд Північної Кореї, *Hwasong-15* є "міжконтинентальною балістичною ракетою, оснащеною надважкою боєголовкою, здатною вражати цілі на всій території США", що "відповідає меті створення системи ракетних озброєнь"[40].

Хоча Північна Корея досягла значних успіхів у створенні ядерної МБР, здатної гарантовано загрожувати США, їй ще належить підтвердити характеристики та надійність ракетної системи, що розробляється[41]. Зокрема, аналітики підкреслювали, що Північна Корея ще не продемонструвала опанування технології будівництва надійної головної частини, здатної повертатися в атмосферу[42]. За словами заступника міністра оборони Південної Кореї Єо Сук Чу (*Yeo Suk-joo*), Північній Кореї ще належить довести можливості інших технологій, у т.ч. наведення на кінцевій ділянці траєкторії та активації боєголовки[43].

Балістичні ракети на підводних човнах

Північна Корея розробляє БРПЧ під назвою *Bukkeukseong-1* (*Polaris-1*, за позначенням МО США – *KN-11*). Після перших невдалих випробувань рідкопаливної ракети в розробці *Bukkeukseong-1* перейшли на двоступеневу твердопаливну конструкцію[44]. У 2017р. Північна Корея здійснила ряд успішних випробувань підводного старту – тобто випробувань з метою оцінки систем стабілізації і процесу виштовхування ракети із зануреного пускового контейнера, – але жодного випробувального пуску ракети не було[45].

Більшість спостерігачів вважають, що на шляху розробки, побудови та розгортання боєздатних БРПЧ Північна Корея має подолати численні технічні проблеми. Наразі Північна Корея має на озброєнні один експериментальний підводний човен класу *Sinpo*, на якому може знаходитись і з якого може запускатись одна БРПЧ. Водночас знімки з комерційних супутників судноверфі у Сінпо (*Sinpo*) від листопада 2017р. показали, що Північна Корея, імовірно, будує новий, більший за розмірами підводний човен, придатний для розміщення та запуску кількох БРПЧ[46].

[38] Wright, D., 'Re-entry of North Korea's Hwasong-15 missile', All Things Nuclear blog, Union of Concerned Scientists, 7 Dec. 2017.

[39] Elleman, M., 'North Korea's third ICBM launch', 38 North, 29 Nov. 2017.

[40] Korean Central News Agency, 'DPRK Gov't statement on successful test-fire of new-type ICBM', 29 Nov. 2017.

[41] Acton (посилання 32).

[42] Wright (посилання 36); and Elleman (посилання 37).

[43] Kim, C. and Solovyov, D., 'Seoul says North Korea puts Washington in range, but needs to prove critical technology', Reuters, 1 Dec. 2017.

[44] Schilling, J., 'A new submarine-launched ballistic missile for North Korea', 38 North, 25 Apr. 2016.

[45] Ryall, J., 'North Korea carries out "unprecedented" test of submarine missile system', *Daily Telegraph*, 1 Aug. 2017.

[46] Bermudez, J., 'North Korea's submarine ballistic missile program moves ahead: Indications of shipbuilding and missile ejection testing', 38 North, 16 Nov. 2017.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2018р.

Розділ 7. **Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження**

Розділ 8. **Хімічні та біологічні загрози безпеці**

Розділ 9. **Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями**

Розділ 10. **Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю**

7. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

У 2018р. поновилися дипломатичні контакти між Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР, або Північна Корея) і США з приводу вже традиційної вимоги, підтриманої численними резолюціями Ради Безпеки (РБ) ООН, – гарантованої відмови Північної Кореї від програм ядерної зброї і балістичних ракет (підрозділ I). У червні в Сінгапурі відбулася перша в історії зустріч Президента США з північнокорейським лідером, після якої Північна Корея зобов'язалася рухатись у напрямі "повної денуклеаризації" Корейського півострова. У контексті зменшення політичної і військової напруженості впродовж року Північна Корея оголосила про призупинення випробувань ядерної зброї і балістичних ракет, а також про знищення ядерного полігону.

У 2018р. Росія і США завершили імплементацію Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START). У лютому дві країни заявили про досягнення до визначеного терміну остаточних лімітів скорочення сил за Новим СНО. Однак перспективи збереження прогресу в контролі над російською та американською ядерною зброєю виглядали дедалі більш віддаленими. Термін чинності Нового СНО добігає кінця у 2021р., якщо обидві сторони не погодяться подовжити його, але ні Росія, ні США не виявили зацікавленості в обговоренні подальшого скорочення розгорнутих стратегічних ядерних сил більше, ніж це передбачене Новим СНО. Це відбувалося на фоні напруженості між Росією і США через протиракетну оборону (ПРО) та нові звичайні ударні комплекси, що виявила відмінності їх цілей та пріоритетів у контролі над ядерною зброєю.

Майбутнє контролю над ядерною зброєю у 2018р. викликало сумніви також через посилення суперечки між Росією і США з приводу фундаментального договору про контроль над озброєннями часів холодної війни – радянсько-американського Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty) (підрозділ II). США заявили, що Росія розробила та розгорнула мобільну крилату ракету наземного базування із забороненою Договором дальністю, проте Росія постійно відкидала це звинувачення, як безпідставне. У жовтні Президент США Д.Трамп оголосив, що США офіційно вийдуть з Договору про РСМД, якщо Росія негайно не розвіє сумніви США у зв'язку з його виконанням. Рік завершився зростаючим песимізмом

через те, що жодна зі сторін не вживає заходів для збереження Договору, тоді як інші держави, насамперед Китай, розгортають наземні ракетні системи середньої дальності.

У 2018р. Іран продовжував виконувати Спільний всеохопний план дій (СВПД, Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA) 2015р. – восьмисторонню угоду, спрямовану на обмеження критичної для режиму нерозповсюдження діяльності Ірану в ядерній сфері та забезпечення впевненості міжнародної спільноти у винятково мирному характері його ядерної програми (підрозділ III). Упродовж року політична напруженість між Іраном і США загрожувала зривом СВПД. У травні Президент Д.Трамп оголосив, що США припинять участь у СВПД і вживуть заходів для поновлення американських санкцій проти Ірану, що були скасовані або зупинені у зв'язку з виконанням Угоди. У відповідь іранський Уряд закликав інших підписантів, зокрема ЄС, надати гарантії хоча б деякого полегшення санкцій – один з головних мотивів участі Ірану в СВПД, – попри екстериторіальні наслідки американських санкцій, покликаних змусити Іран продовжити виконання Угоди.

У 2018р. в центрі міжнародних зусиль з підтримки просування до довгострокової мети глобального ядерного роззброєння залишався Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW), схвалений і відкритий для підписання у 2017р. (підрозділ IV). ДЗЯЗ – перша юридично зобов'язуюча угода, метою якої є заборона розробки, розгортання, володіння, застосування та погрози застосуванням ядерної зброї. Упродовж року в ряді держав тривали дебати навколо доцільності приєднання до ДЗЯЗ. Ці дебати стосувалися переважно оцінки нормативного впливу пропонованої заборони ядерної зброї, а також наслідків для стратегій безпеки та союзних відносин на основі ядерного стримування. Договір набуде чинності після його підписання та ратифікації 50 державами.

Упродовж року відбувалися також події у сфері міжнародних договорів та ініціатив з ядерного роззброєння, контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження (підрозділ V). У квітні-травні в Женеві відбулася друга сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. У травні Генеральний секретар ООН А.Гутерреш оприлюднив новий Порядок денний ООН з питань роззброєння, в якому визначені кілька пріоритетних завдань, включно зі скороченням та ліквідацією зброї масового ураження (ЗМУ). У червні експертна підготовча група високого рівня Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (fissile material cut-off treaty, FMCT) завершила роботу затвердженням підсумкової доповіді з рекомендаціями стосовно обсягу і змісту наступних переговорів про FMCT. У грудні Перший комітет Генеральної Асамблеї (ГА) ООН скликати у 2019р. конференцію з питань створення на Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ.

I. Ядерна дипломатія Північної Кореї і США

ШЕННОН Н.КАЙЛ

У 2018р. напруженість між США та Північною Кореєю через її тривалі програми розробки ядерної зброї і балістичних ракетних систем доставки почала вщухати завдяки поновленню дипломатичних контактів між двома країнами. Це відбувалось на фоні поновлення мирного процесу між Північною Кореєю і Південною Кореєю[1]. США очолювали міжнародні зусилля з осуду ракетно-ядерних програм Північної Кореї та вимагання негайного і підконтрольного припинення нею усіх пов'язаних з ними заходів. Із 2006р. вони також перебували в авангарді міжнародних спроб через РБ ООН примусити Північну Корею відмовитися від цих програм шляхом запровадження жорсткіших санкцій та інших каральних заходів[2].

Наприкінці 2017р. здавалося, що напруженість між Північною Кореєю і США зростає аж до можливого військового конфлікту. У 2017р. Північна Корея здійснила сьомий і найпотужніший за весь час випробувальний ядерний вибух – згідно з її заявою, термоядерної зброї ("водневої бомби"), а також 23 випробувальні пуски балістичних ракет середньої і великої дальності[3]. Адміністрація Трампа відійшла від практики попередніх адміністрацій і наголосила на можливості превентивного військового удару по Північній Кореї, якщо та загрожуватиме США ядерною зброєю[4].

Поновлення діалогу та контактів з Північною Кореєю

Рік розпочався заявою керівника Північної Кореї Кім Чен Ина у новорічному вітанні про успішне завершення країною створення власних "ядерних сил самозахисту", попри міжнародні санкції під егідою США і тиск на неї. Він оголосив, що країна започаткує масове виробництво та розгортання ядерних боєголовок і балістичних ракет, "потужність і надійність" яких була продемонстрована з метою стримування "військових авантюр" США[5].

Водночас Кім Чен Ин звернувся із закликом до Південної Кореї вжити двосторонніх "рішучих заходів" заради миру і примирення з огляду на гостру напруженість на Корейському півострові. На пропозицію Кім Чен Ина Президент Південної Кореї Мун Чже Ін (*Moon Jae-in*) запропонував Північній

[1] Про новий мирний процес між Північною Кореєю і Південною Кореєю див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[2] Загальний огляд санкцій згідно з Резолюцією РБ ООН у відповідь на ядерні та ракетні випробування у Північній Кореї див.: Кайл Ш.Н. "Міжнародні санкції в рамках нерозповсюдження проти Північної Кореї". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 7.

[3] Докладно про ядерні та ракетні випробування див.: Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. "Ядерні військові можливості Північної Кореї". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IX розділу 6. Див. також: Arms Control Association, 'Chronology of US-North Korean nuclear-missile diplomacy'.

[4] Baker, p.and Choe, S.-H., 'Trump threatens "fire and fury" against North Korea if it endangers US', *New York Times*, 8 Aug. 2017.

[5] 'Kim Jong Un makes New Year address', Korean Central News Agency (KCNA), 1 Jan. 2018.

Кореї надіслати спортсменів для участі в наступних зимових Олімпійських іграх у південнокорейському Пхьончхані під спільним прапором єдиної Кореї[6]. Т.зв. "Олімпійська розрядка" проклала шлях для поновлення та активізації міжкорейських контактів у рамках цілого ряду політичних, економічних і культурних ініціатив.

На цьому фоні Південна Корея взяла на себе активну роль у підготовці прямих переговорів між Північною Кореєю і США. 8 березня делегація південнокорейських високопосадовців зустрілася з Президентом Д.Трампом у Білому домі та передала йому послання від Кім Чен Ина, з яким вони зустрічалися у Пхеньяні на початку тижня, з пропозицією якнайшвидшої зустрічі двох лідерів. Вони повідомили, що Кім Чен Ин підтвердив готовність досягти "постійної денуклеаризації" і пообіцяв припинити ядерні та ракетні випробування, в т.ч. під час наступних спільних військових навчань Південної Кореї та США[7].

Після візиту делегації у Білому домі заявили, що Президент Д.Трамп прийняв пропозицію Кім Чен Ина провести двосторонню зустріч[8]. Згодом представники Адміністрації США пояснили, що зустріч відбудеться в окремо визначених даті та місці, а "поки що всі санкції і максимальний тиск [на Північну Корею] мають зберігатися"[9].

У виступі 20 квітня на засіданні Центрального комітету правлячої Трудової партії Кореї Кім Чен Ин заявив, що забезпечення надійного ядерного стримування означає, що попередній політичний курс ("*byungjin line*", згідно з яким країна намагалась одночасно розробляти ядерну зброю і розвивати економіку) буде замінений на "нову стратегічну лінію", зосереджену винятково на економічному розвитку[10]. Кім Чен Ин також заявив про негайне припинення подальших випробувань ядерної зброї і міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), а також про скоре закриття та демонтаж північнокорейського полігону з випробування ядерної зброї. Цей останній крок мав послужити "прозорою гарантією" припинення ядерних випробувань[11]. Кім Чен Ин, однак, не зазначив, чи готовий він погодитися на доступні для перевірки обмеження ядерної зброї і балістичних ракет країни як відправну точку для переговорів зі США про денуклеаризацію[12].

[6] Choe, S.-H., 'North and South Korean teams to march as one at Olympics', *New York Times*, 17 Jan. 2018.

[7] The White House, Press Office, 'Remarks by Republic of Korea National Security Advisor Chung Eui-Yong', Washington, DC, 8 Mar. 2018.

[8] Fifield, A., Nakamura, D. and Kim, S.M., 'Trump accepts invitation to meet with North Korean leader Kim Jong Un', Washington Post, 8 Mar. 2018.

[9] The White House, Press Office, 'Statement from Vice President Mike Pence on North Korea', Washington, DC, 9 Mar. 2018.

[10] 'Third Plenary Meeting of Seventh CC, WPK held in Presence of Kim Jong Un', KCNA, 21 Apr. 2018.

[11] 'Third Plenary Meeting of Seventh CC, WPK held in Presence of Kim Jong Un' (посилання 10). Докладно про закриття ядерного полігону в Пунгері на півночі країни див. у підрозділі X розділу 6 цього видання.

[12] Mount, A. and Panda, A., 'North Korea is not denuclearizing', *The Atlantic*, 21 Apr. 2018.

27 квітня Кім Чен Ин і Мун Чже Ін зустрілись у с.Пханмунджом у демілітаризованій зоні (ДМЗ). Це була їх перша зустріч і загалом третя зустріч керівників Північної Кореї і Південної Кореї. Вони виступили зі спільною декларацією, в якій зобов'язалися вжити заходів для зменшення міжкорейської військової напруженості та розпочати "нову еру національного примирення та розбудови миру". Вони також підтвердили "спільну мету побудови без'ядерного Корейського півострова шляхом повної денуклеаризації". У декларації не зазначалися кроки, потрібні для досягнення цієї мети, але згадувалось оголошене напередодні Північною Кореєю призупинення випробувань ядерної зброї і ракет як "дуже суттєвий і важливий крок до денуклеаризації" півострова[13].

Американо-північнокорейський саміт

Підготовка зустрічі

За результатами перемовин урядовців США, Північної Кореї та інших країн регіону була досягнута домовленість провести зустріч Кім Чен Ина і Д.Трампа в Сінгапурі у червні[14]. Однак попередні консультації з цього приводу урядовців Північної Кореї і США швидко зайшли у глухий кут через глибинні розбіжності в розумінні денуклеаризації у корейському контексті[15].

Попри іноді непослідовні заяви, американські посадовці зайняли максималістську позицію, вимагаючи "повної, підконтрольної і незворотної денуклеаризації" Північної Кореї[16]. Це вимагало б від Північної Кореї якнайшвидшої ліквідації усієї ядерної зброї, розщеплюваних матеріалів, відповідних виробничих і випробувальних об'єктів, а також балістичних ракет великої дальності. Американські посадовці наполягали, що це було б важливим першим кроком Північної Кореї до нормалізації двосторонніх відносин, включно зі скасуванням санкцій та укладенням мирного договору, який поклав би край Корейській війні 1950-1953рр. Радник Президента США з питань національної безпеки Дж.Болтон неоднозначно зазначив, що повна, підконтрольна і незворотна денуклеаризація має грунтуватися на "лівійській моделі", маючи на увазі домовленість Лівії зі США 2003р. про розкриття та ліквідацію її поточних програм ядерної зброї, ліквідацію хімічної і біологічної зброї та обмеження дальності та навантаження ракет в обмін на наступне скасування американських санкцій та інших обмежень[17]. Деякі аналітики попереджали, що згадування Дж.Болтоном лівійської угоди в контексті повної, підконтрольної і незворотної денуклеаризації Північної Кореї

[13] 'Full text of joint declaration issued at inter-Korean summit', Yonhap News Agency (South Korea), 27 Apr. 2018.

[14] 'Trump-Kim summit to be held on Singapore's Sentosa island', BBC News, 6 June 2018.

[15] Fifield, A., 'North Korea's definition of "denuclearization" is very different from Trump's', *Washington Post*, 9 Apr. 2018.

[16] Stowe-Thurston, A. and Mount, A., 'What we talk about when we talk about North Korean denuclearization', NK News.org, 18 May 2018.

[17] Arms Control Association, 'Chronology of Libya's disarmament and relations with the United States', Factsheet, updated Jan. 2018.

створює непотрібну недовіру, оскільки після виконання угоди несподіваний поворот подій призвів до смерті лівійського лідера М.Каддафі[18].

Ця згадка Дж.Болтона викликала гостру реакцію Північної Кореї. У заяві, яку приписують першому заступнику міністра закордонних справ Кім Ке Гвану (*Kim Kye Gwan*), була рішуче відкинута доречність порівняння Північної Кореї – держави, що володіє ядерною зброєю – з Лівією, яка лише розпочинала її розробку. В заяві попереджалося, що у відповідь на стратегію США з примушення Північної Кореї до односторонньої "відмови від ядерної зброї" керівництво країни перегляне рішення взяти участь у саміті"[19].

Крім того, в заяві пояснювалося, що Північна Корея "не раз давала зрозуміти, що [її] передумовою денуклеаризації" є припинення США "ворожої політики", яка триває упродовж десятиліть, і надання "гарантій безпеки"[20]. Це вимагає насамперед укладення постійного мирного договору між США та Північною Кореєю, який офіційно поклав би край Корейській війні. У попередні місяці Північна Корея зробила принципово важливу поступку, коли, за повідомленнями, відмовилася від вимоги виводу американських військ з Південної Кореї як умови відмови від ядерної зброї[21].

Спільна заява Сінгапурського саміту

12 червня 2018р. Д.Трамп і Кім Чен Ин у супроводі національних делегацій зустрілись у Сінгапурі[22]. Це була перша в історії зустріч діючого Президента США з лідером Північної Кореї.

Після зустрічі Кім Чен Ин і Д.Трамп виступили зі спільною заявою. У ній Президент Д.Трамп "зобов'язався надати гарантії безпеки" Північній Кореї, а Кім Чен Ин "підтвердив тверду і незмінну рішучість завершити денуклеаризацію Корейського півострова". У спільній заяві зазначено, що дві держави проведуть "наступні переговори . . . найближчої за можливості дати з метою імплементації результатів" саміту. Там також зазначалося, що дві держави "об'єднають зусилля з метою побудови тривалого і стабільного миру" на розділеному півострові, включно з переговорами про зниження військової напруженості, що може зрештою призвести до формального мирного договору про завершення Корейської війни[23]. Після саміту Президент Д.Трамп публічно заявив, що "ядерної загрози від Північної Кореї більше немає"[24].

[18] Baker, P., 'Libya as a model for disarmament? North Korea may see it very differently', *New York Times,* 29 Apr. 2018.

[19] 'Press Statement by First Vice-Minister of Foreign Affairs of DPRK', KCNA, 16 May 2018.

[20] 'Press Statement by First Vice-Minister of Foreign Affairs of DPRK' (посилання 19).

[21] Landler, M. and Choe, S.-H., 'North Korea drops troop demand, but US reacts warily', *New York Times*, 19 Apr. 2018.

[22] 'Trump-Kim summit to be held on Singapore's Sentosa island' (посилання 14).

[23] The White House, Press Office, Joint Statement of President Donald J.Trump of the United States of America and Chairman Kim Jong Un of the Democratic People's Republic of Korea at the Singapore summit Meeting, 12 June 2018.

[24] 'Trump says "no more nuclear threat" from N. Korea', Yonhap, 13 June 2018.

Зобов'язання спільної заяви стосовно денуклеаризації зустріли стриману реакцію у світі. Якщо керівники багатьох урядів вітали її як позитивний крок до деескалації напруженості між Північною Кореєю і США, то інші наголошували на необхідності подальших конкретних заходів для підтримання дипломатичного імпульсу[25].

Американські аналітики здебільшого критикували спільну заяву через зайву розпливчастість і беззмістовність. Існував значний скепсис стосовно зобов'язання Кім Чен Ина "працювати заради повної денуклеаризації Корейського півострова" – обіцянки, аналогічної тій, що її давали керівники Північної Кореї під час попередніх міжнародних переговорів ще на початку 1990-х років. Багато критиків зауважили, що Кім Чен Ин у спільній заяві не обіцяв конкретних кроків і не погоджувався на будь-який графік відповідних дій. Крім того, у спільній заяві не було згадок про послідовність процесу денуклеаризації чи механізми верифікації[26]. Відсутність останніх викликала особливу стурбованість через упевненість у тому, що Північна Корея розосереджує і приховує важливі об'єкти виготовлення ядерної зброї[27].

Після Сінгапурського саміту

Глухий кут у відносинах між Північною Кореєю і США з питань денуклеаризації

Наприкінці Сінгапурського саміту Президент Д.Трамп пророкував, що денуклеаризація на Корейському півострові розпочнеться "дуже швидко"[28]. Однак реального прогресу в досягненні цієї мети після зустрічі було небагато[29].

Ключовою перешкодою залишалася давня незгода між США та Північною Кореєю щодо обсягу та послідовності кроків до заявленої мети денуклеаризації Корейського півострова. Американські посадовці на чолі з Дж.Болтоном наполягали на тому, щоб Північна Корея на підтвердження готовності до денуклеаризації у письмовому вигляді докладно розкрила дані про запаси ядерної зброї, ядерні установки та ракети. Північна Корея відхилила цю вимогу за відсутності постійного мирного договору. За повідомленнями, Кім Чен Ин заявив, що це було б рівноцінно передачі ворогу переліку потенційних військових цілей[30].

Перешкодою було також наполягання Адміністрації Д.Трампа на тому, щоб санкції та інший тиск на Північну Корею зберігалися, доки вона

[25] 'Praise, optimism, derision: Reaction to Trump-Kim summit from around the globe', CBC News, 12 June 2018.

[26] Див., наприклад: Panda, A., 'Trump's Singapore summit was a bust–for the US', Daily Beast, 12 June 2018; Gallucci, R., 'Reaction to the Singapore summit', 38 North, 12 June 2018.

[27] Nakashima, E. and Warrick, J., 'North Korea working to conceal key aspects of its nuclear program, US officials say', *Washington Post*, 30 June 2018.

[28] Landler, M., 'Trump claims progress after historic talks with Kim Jong-un', *New York Times*, 11 June 2018.

[29] Про поточні ядерні програми Північної Кореї див. у підрозділі IX розділу 6 цього видання.

[30] Cole, B., 'Kim Jong Un won't tell Trump where weapons are as it gives US a "list of targets for attacks"', *Newsweek*, 11 July 2018.

повністю, контрольовано та безповоротно не ліквідує програми ядерної зброї і ракет великої дальності. На зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів РБ ООН у вересні держсекретар США М.Помпео казав, що саме санкції змусили Північну Корею сісти за стіл переговорів. М.Помпео пообіцяв, що США не погодяться полегшити санкції до досягнення "остаточної денуклеаризації"[31].

Зі свого боку, після перших вимог стосовно офіційної заяви США про завершення Корейської війни, Північна Корея дедалі більше наполягала на поетапному скасуванні міжнародних санкцій у рамках покрокового процесу денуклеаризації. Державні ЗМІ Північної Кореї звинувачували Адміністрацію США в "діях усупереч" її обіцянкам нормалізувати відносини, попри те, що Північна Корея зробила ряд жестів доброї волі, в т.ч. зупинила ядерні та ракетні випробування й повернула останки американських військовослужбовців, загиблих під час Корейської війни[32]. У листопаді у статті за авторством, імовірно, МЗС Північної Кореї, попереджалося, що "двотрековий підхід" країни до розвитку економіки та розробки ядерної зброї може бути поновлений, якщо США продовжуватимуть наполягати на тому, що "спочатку – денуклеаризація, а потім – скасування санкцій"[33].

У відповідь на позицію Адміністрації Д.Трампа Китай і Росія підтримали заклик Північної Кореї послабити міжнародні санкцій проти неї. На засіданні РБ ООН у вересні Міністр закордонних справ Китаю Ван Ї (*Wang Yi*) заявив, що з огляду на недавні "позитивні зміни", це було б суттєвим кроком у рамках поетапного та синхронізованого підходу до стимулювання денуклеаризації[34]. У жовтні заступники міністрів закордонних справ Китаю, Росії та Північної Кореї зустрілись у Москві для координації тристороннього підходу до процесу денуклеаризації на Корейському півострові та закликали РБ ООН "скоригувати" режим санкцій до Північної Кореї[35].

Покращення міжкорейських відносин

Глухий кут у перемовинах між Північною Кореєю і США з питань денуклеаризації збігся в часі з поступовим покращенням політичних та економічних відносин між Північною Кореєю і Південною Кореєю, включно з прогресом на шляху міжкорейського мирного врегулювання. Це, своєю чергою, супроводжувалось активними зусиллями Південної Кореї у пошуку виходу з глухого кута в питанні денуклеаризації.

[31] Harris, G., 'Pompeo hails talks with North Korea but says sanctions must continue', *New York Times*, 27 Sep. 2018.

[32] 'US will get nothing with its "pressure diplomacy"', *RodongSinmun*, 6 Aug. 2018.

[33] 'Institute for American Studies of DPRK: Foreign Ministry urges US to abandon foolish daydream', KCNA, 2 Nov. 2018.

[34] Borger, J., 'China and Russia call on UN to ease North Korea sanctions', *The Guardian*, 27 Sep. 2018.

[35] Lee, J.-H., 'China, Russia, North Korea call for adjusted sanctions ahead of denuclearisation', *South China Morning Post*, 10 Oct. 2018.

18-20 вересня Мун Чже Ін і Кім Чен Ин зустрілися втретє у 2018р., цього разу – у Пхеньяні[36]. Серед інших результатів, дві держави досягли угоди між військовими про ряд кроків з деескалації напруженості на кордоні та зниження ризиків випадкового або ненавмисного конфлікту[37]. У заключній декларації два лідери домовилися тісно співпрацювати у процесі просування повної денуклеаризації Корейського півострова. Кім Чен Ин, зокрема пообіцяв демонтувати полігон з випробовування ракетних двигунів і пускову платформу в Донгчангрі (провінція Північний Пхьонан) під наглядом фахівців з "відповідних країн". Він також висловив бажання вжити й інших заходів доброї волі, зокрема повністю демонтувати ядерні об'єкти в Йонгбені, якщо США здійснять неназвані "відповідні заходи в дусі" спільної заяви Сінгапурського саміту[38].

20 листопада США та Південна Корея утворили робочу групу для "регулярного, систематичного та офіційного" зв'язку з питань північнокорейської політики[39]. Цей крок був зроблений на фоні спекуляцій про можливий розкол між ними з питань побудови відносин з Північною Кореєю. Деякі оглядачі висловлювали стурбованість тим, що бажання Південної Кореї налагодити та поглибити зв'язки з Північною Кореєю може суперечити цілям США – ліквідувати ядерну зброю і відповідну виробничу інфраструктуру Північної Кореї[40].

На шляху до другого саміту

У вересні 2018р. США дедалі активніше закликали до більш грунтовних переговорів з Північною Кореєю, оскільки від Адміністрації Д.Трампа жадали демонстрації прогресу переговорів про денуклеаризацію. У жовтні Міністр закордонних справ Південної Кореї запропонував Адміністрації відмовитися від вимоги негайної інвентаризації ядерної зброї, балістичних ракет і відповідних виробничих потужностей Північної Кореї та погодитися на підконтрольне закриття ядерного комплексу в Йонгбені – як наступний крок у переговорах[41].

Південнокорейська пропозиція відбивала скепсис кількох провідних американських аналітиків у реалістичності вимоги Адміністрації Д.Трампа стосовно надання Північною Кореєю повного звіту про інфраструктуру

[36] Друга зустріч Кім Чен Ина та Мун Чже Іна відбулася після нетривалої підготовки 26 травня в Пханмунджомі. Kong, K. and Lee, H., 'Kim, Moon discuss how to revive Trump summit in surprise meeting', Bloomberg News, 26 May 2018. Див. також підрозділ III розділу 2 цього видання.

[37] National Committee on North Korea, 'Agreement on the implementation of the historic Panmunjom Declaration in the military domain', 18 Sep. 2018.

[38] 'Text of the Pyongyang Joint Declaration of September 2018', *Korea Times*, 20 Sep. 2018.

[39] 'S. Korea, US discuss N. Korea issue in "working group"', Yonhap, 7 Dec. 2018.

[40] Chandran, N., 'South Korean peace efforts look "out of sync" with elimination of North Korean nukes', CNBC News, 4 Dec. 2018.

[41] Hudson, J., 'South Korea reveals plan to break stalemate in US-North Korea talks', *Washington Post*, 3 Oct. 2018. У Йонгбені розташовано, зокрема, північнокорейський реактор з виробництва плутонію.

ядерної зброї[42]. Аналітики зазначали, що такий звіт мав би супроводжуватися чіткою процедурою верифікації, обговорення якої було нереальним через брак довіри між Північною Кореєю і США. Більш реальною альтернативою вимогам з надання повного звіту могло б бути вжиття Північною Кореєю змістовних кроків з обмеження її ядерних спроможностей в обмін на рівноцінні кроки до нормалізації[43]. Це було б початком поетапної і повної денуклеаризації – тобто досягнення повної денуклеаризації на більш тривалій, поетапній основі з наданням Північній Кореї покрокової компенсації на цьому шляху. Однак реалізація такого підходу – "зупинитися, скоротити та ліквідувати" – могла б тривати понад 10 років[44].

7 жовтня 2018р. М.Помпео та Кім Чен Ин зустрілись у Пхеньяні та домовилися про проведення другого американо-північнокорейського саміту[45]. Пізніше Дж.Болтон відзначив, що другий саміт потрібен, оскільки Північна Корея не "виконала зобов'язань, узятих у Сінгапурі"[46]. Віце-президент США М.Пенс заявив, що всупереч очікуванням, США не наполягатимуть на наданні Північною Кореєю до другого саміту повного переліку ядерної зброї і ракетних позицій[47]. Станом на кінець року, сторони не узгодили ані дату, ані місце другого саміту.

[42] Hecker, S., Carlin, R. and Serbin, E., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program', Centre for International Security and Cooperation, Stanford University, 24 May 2018.

[43] Hecker, S., 'Why insisting on a North Korean nuclear declaration up front is a big mistake', 38North, 28 Nov. 2018.

[44] Hecker, Carlin and Serbin (посилання 42).

[45] Yeo, J.-S., 'US-North Korea summit to take place "soon": Pompeo', *Korea Herald*, 7 Oct. 2018.

[46] Byrne, L., 'Second summit needed as North Korea not living up to commitments: Bolton', NK News.org, 4 Dec. 2018.

[47] Geddie, J., 'Trump to meet North Korea's Kim in 2019, wants plan to end arms program', Reuters, 15 Nov. 2018.

II. Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння

ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ЯН ДЕЙВІС

У 2018р. повільний занепад американо-російського контролю над ядерною зброєю і порядок денний з роззброєння були близькими до втрати ще однієї ключової опори. У жовтні США повідомили, що офіційно вийдуть з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles*, *INF Treaty*), якщо Росія негайно не розвіє сумніви США у зв'язку з його виконанням[1]. Рік завершився зростаючим песимізмом через те, що жодна сторона не вживає заходів з уникнення взаємних звинувачень у невиконанні Договору про РСМД і його збереження. Більш позитивні події були пов'язані із завершенням виконання Росією і США Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms*, *New START*) згідно з визначеним у ньому графіком[2]. Однак перспективи збереження прогресу шляхом погодження скорочення розгорнутих стратегічних ядерних сил у масштабах, більших за передбачені Новим СНО, видаються далекими. У цьому підрозділі описані події 2018р., пов'язані з Договором про РСМД і Новим СНО.

Руйнація американо-російських домовленостей про контроль над озброєннями пов'язана з погіршенням політичних і безпекових відносин у цілому між Росією і США та НАТО, а також зі змінами, що сталися останніми роками в міжнародному безпековому середовищі та військово-технічному розвитку. Зростаючі можливості інших ядерних держав, особливо Китаю, і технічний розвиток у сферах ПРО, високоточної зброї і гіперзвукових ракет створили нові проблеми для існуючих угод про контроль над ядерною зброєю.

Дотримання остаточних лімітів Нового СНО

Росія і США у 2018р. продовжували виконання Нового СНО. Згідно з Договором, дві сторони погодились обмежити кількість розгорнутих стратегічних ядерних боєголовок до 1 550 кожна та обмежити кількість розгорнутих пускових установок стратегічних ракет і важких бомбардувальників, оснащених для доставки ядерної зброї, до 700 кожна (таблиця 7.1).

Новий СНО передбачає заходи прозорості та верифікації, зокрема обмін даними кожні півроку, повідомлення, проведення до 18 інспекцій об'єктів щороку, що допомогло зміцнити довіру між сторонами з питань обсягів і складу стратегічних ядерних сил. 10-20 квітня 2018р. в Женеві відбулася

[1] Загальний огляд та інші подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

[2] Загальний огляд та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

Таблиця 7.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. та 1 вересня 2018р.

Категорія даних	Обмеження за Договором[a]	Росія		США	
		лютий 2011	вересень 2018	лютий 2011	вересень 2018
Розгорнуті МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	700	521	517	882	659
Боєголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальниках[b]	1 550	1 537	1 420	1 800	1 398
Розгорнуті та не розгорнуті пускові установки МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	800	865	775	1 124	800

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета.

[a] Планувалося досягти до 5 лютого 2018р.

[b] Кожен важкий бомбардувальник, озброєний крилатими ракетами чи авіабомбами, рахується як одна боєголовка, хоча літак може нести значно більший вантаж зброї.

Джерело: 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', US Department of State, 1 Sep. 2018.

15-та сесія Двосторонньої консультативної комісії у рамках Договору, на якій обговорювалися практичні питання, пов'язані з його виконанням. Жодна сторона не повідомляла подробиць перебігу сесії[3].

Дані за піврічний період, зібрані у вересні 2018р., показують, що і російські, й американські запаси перебували в межах, передбачених Договором (таблиця 7.1). США офіційно підтвердили завершення скорочення кількості боєголовок і систем доставки та досягнення ліміту за Новим СНО у серпні 2017р.[4] Росія офіційно підтвердила досягнення лімітів за Новим СНО 5 лютого 2018р.[5]

Виходячи з наявних у США даних, отриманих у 2017р., США підтвердили, що Росія виконує Новий СНО[6]. Водночас вони порушили питання його виконання по дипломатичних каналах і на Двосторонній консультативній комісії[7]. Росія також порушила питання його виконання і стверджувала, що всі вони мають бути розв'язані до можливого подовження чи переукладання

[3] US Department of State, 'Fifteenth Session of the Bilateral Consultative Commission Under the New START Treaty', Media note, 19 Apr. 2018.

[4] Nauert, H., US Department of State, 'New START Treaty central limits take effect', Press statement, 5 Feb. 2018.

[5] МИД РФ, "Заявление Министерства иностранных дел от 5 февраля 2018г."; МИД РФ, "Заявление В.И.Ермакова, главы делегации РФ на Первом комитете 73 сессии ГА ООН, директора Департамента по нераспространению и контролю над вооружениями МИД РФ, в рамках основных дебатов в Нью-Йорке 9 октября 2018г.", 10 октября 2018г.

[6] US Department of State, 'Annual report on implementation of the New Start Treaty', Jan. 2018.

[7] US Department of State (посилання 6).

Нового СНО, чинність якого добігає кінця в лютому 2021р.[8] Новий СНО передбачає можливість подовження на п'ять років без додаткових переговорів. На тлі зростаючого песимізму стосовно майбутнього американо-російського контролю над озброєннями, рік завершився без чітких сигналів про згоду сторін на подовження Договору ще на п'ять років.

США пов'язують питання подовження Нового СНО чи інші зміни у двосторонніх стратегічних обмеженнях з кількома проблемами, насамперед – з імовірним порушенням Росією Договору про РСМД (див. нижче). В інтерв'ю радника Президента США з питань національної безпеки Дж.Болтона під час його зустрічі з російськими колегами в Москві у жовтні 2018р. він зазначив, що США ухвалять рішення про майбутнє Нового СНО ближче до дати завершення чинності Договору[9].

Договір про РСМД: кінець гри?

У грудні 2018р. Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг попередив Росію, що вона має "останній шанс" виконати Договір про РСМД після погроз США в жовтні вийти з нього[10]. Європейські держави-члени НАТО переконали США надати Росії 60-денну відстрочку до середини лютого 2019р. для негайного розв'язання занепокоєння США його виконанням[11]. Росія постійно заперечувала звинувачення в недотриманні Договору про РСМД і висувала контрзвинувачення проти США. У цьому підрозділі наведені відповідні позиції обох сторін і розглянуті ключові події 2018р.

Проблеми виконання Договору про РСМД

Згідно з Договором про РСМД, Радянський Союз і США домовилися не мати, не виробляти та не проводити пускових випробувань балістичних і крилатих ракет наземного базування середньої і меншої дальності (від 500 до 5 500 км). Одним із наслідків цього Договору стало вивезення цієї зброї, як з ядерними, так і зі звичайними боєголовками, з Європи.

США вперше висловили занепокоєння його невиконанням Росією у 2013р. У 2014р. вони вперше публічно звинуватили Росію у порушенні Договору про РСМД у зв'язку з проведенням випробувальних пусків нової крилатої ракети наземного базування (КРНБ) з дальністю, забороненою

[8] МИД РФ, "Комментарий Департамента информации и печати о последних данных о совокупном количестве стратегических наступательных вооружений США, опубликованных Государственным департаментом", 27 февраля 2018г.; МИД РФ, "Заявление российской делегации во время рассмотрения вопросов ядерного оружия Первым комитетом Генеральной ассамблеи ООН", 23 октября 2018г.

[9] US Embassy and Consulates in Russia, 'APNSA John Bolton Interview with Elena Chernenko, Kommersant', Unofficial transcript, 22 Oct. 2018.

[10] NATO, 'Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council in foreign ministers' session', 4 Dec. 2018.

[11] Williams, A., 'US, NATO give Russia 60 days to comply with nuclear pact', NBC News, 4 Dec. 2018.

Договором[12]. Ці звинувачення повторювалися в усіх наступних щорічних оцінках Держдепартаменту США дотримання Договору[13]. Росія постійно відкидала американські звинувачення, як необгрунтовані, і критикувала США за брак доказів чи конкретних фактів можливих російських порушень[14]. Напруженість між Росією і США з цього питання зберігалась, і у 2017р. суперечка ставала дедалі більш публічною[15]. Зокрема, США звинуватили Росію у розгортанні нової системи КРНБ, ідентифікованої як *Новатор 9М729* (або *SSC-8*, згідно з позначенням НАТО)[16].

Технічні характеристики ракети залишалися предметом спекуляцій, а США не оприлюднювали доказів порушення Договору. За загальною оцінкою експертного середовища, *9М729* нагадує крилату ракету морського базування (КРМБ) *Калибр* середньої дальності і належить до складу системи *Искандер*, що використовується для інших типів ракет, як балістичних, так і крилатих, не порушуючи Договору про РСМД[17]. У 2017р. США запровадили санкції, що мали схилити Росію до виконання Договору, погрожували вийти з нього та почати дослідження й розробку власної КРНБ середньої дальності, якщо Росія відмовиться повернутися до виконання Договору[18].

Росія відповідала власними звинуваченнями у невиконанні США Договору про РСМД. Стверджувалося, що США: розгортають у Східній Європі систему ПРО – пускові установки протиракет *Mk-41* (*Aegis Ashore*), – які можна також використовувати для пуску заборонених КРНБ; використовують для випробувань ПРО цілі з характеристиками, подібними до заборонених ракет середньої дальності; виготовляють озброєні безпілотні літальні апарати (БЛА), що підпадають під визначення КРНБ у Договорі[19]. США відкидали заяви Росії як спробу відволікти увагу від її власного порушення Договору[20]. Принаймні один незалежний американський експерт стверджує, що якби американські системи *Aegis* у Східній Європі були оснащені крилатими ракетами, це дійсно було б порушенням Договору про РСМД[21].

[12] Кайл Ш.Н. "Американо-російські відносини у сфері контролю над ядерними озброєннями". – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділ II розділу 12.

[13] Див., наприклад: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance Factsheet, 'INF Treaty: At a Glance', 8 Dec. 2017.

[14] Див., наприклад: МИД РФ, "Комментарий Департамента информации и печати к докладу Государственного департамента США о присоединении к соглашениям и обязательствам по вопросам контроля над вооружениями, нераспространения, разоружения и их соблюдения", 11 июня 2015г.

[15] Кайл Ш.Н. "Американо-російський контроль над ядерною зброєю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 7.

[16] Про ядерні сили Росії див. у підрозділі II розділу 6 цього видання.

[17] Podvig, P., 'The INF Treaty culprit identified: Now what?', Russian Strategic Nuclear Forces, 5 Dec. 2017; Gibbons-Neff, T., 'This is the ground-launched cruise missile that Russia has reportedly just deployed', *Washington Post*, 15 Feb. 2017.

[18] Кайл (посилання 15); Hellman, G., 'Trump approves new Russian sanctions for violating cold war arms pact', Politico, 12 Sep. 2017; US Department of State, 'Trump administration INF Treaty integrated strategy', Press statement, 8 Dec. 2017.

[19] МИД РФ, "Комментарий заместителя министра иностранных дел С.Рябкова про антироссийскую атаку США по вопросам Договора о РСМД", 9 декабря 2017г.

[20] US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance Factsheet, 'Refuting Russian allegations of US noncompliance with the INF Treaty', 8 Dec. 2017.

[21] Postol, T.A., 'Russia may have violated the INF Treaty: Here's how the United States appears to have done the same', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 14 Feb. 2019.

Попри дві зустрічі в рамках договірного механізму розв'язання суперечок – Спеціальної верифікаційної комісії (*Special Verification Commission*, *SVC*) – у листопаді 2016р. і грудні 2017р., а також обговорення в кількох інших форматах у 2014-2017рр., прогресу у врегулюванні взаємних звинувачень двох сторін не відбулося[22].

Ключові події 2018р.: координація з НАТО виходу США з Договору

Огляд ядерного стану (*Nuclear Posture Review*, *NPR*) США, опублікований у лютому 2018р., серед іншого, підтвердив плани розробки нової КРНБ середньої дальності. Там же йдеться про можливість розробки ядерної боєголовки "малої потужності" для американських балістичних ракет на підводних човнах[23]. В Огляді стверджується, що така можливість посилить ядерне стримування. Під час виступу перед Комітетом у справах збройних сил Палати представників, Міністр оборони США Дж.Меттіс казав, що запропоновані нові ядерні системи можна було б використовувати як засіб тиску, щоб спонукати Росію повернутися до виконання Договору про РСМД[24].

США вдалися також до тіснішої координації власної позиції з НАТО. У підсумковій декларації саміту НАТО у Брюсселі в липні 2018р. імовірне порушення договору Росією було піддане різкої критиці. Якщо в комюніке Варшавського саміту НАТО 2016р. підкреслювалася важливість Договору про РСМД та містився заклик до Росії "зберегти життєздатність Договору, забезпечивши його повне та підконтрольне виконання", то в новій декларації зазначалося, що "найбільш імовірною оцінкою може бути те, що Росія є порушником" Договору. Декларація "закликає Росію змістовно і прозоро розглянути це занепокоєння та активно долучитися до діалогу зі США з технічних питань"[25].

Були сподівання, що зустріч Д.Трампа з В.Путіним у Гельсінкі в липні 2018р., одразу після саміту НАТО, зможе надати певний політичний імпульс врегулюванню на високому рівні суперечки навколо Договору про РСМД. Для експертних переговорів з цього питання у Женеві в червні 2018р. зустрілися представники США і Росії[26]. Після зустрічі заступник Міністра закордонних справ Росії С.Рябков заявив, що діалог перетворився на більш "професійний і серйозний"[27]. Але попри зауваження В.Путіна на прес-конференції про

[22] Спеціальна верифікаційна комісія збиралася 30 разів. Останнє засідання до 2016р. відбулось у 2003р.

[23] Office of the Secretary of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (US Department of Defense: Washington, DC, 2018). Про Огляд ядерного стану див. також у підрозділі I розділу 6 цього видання.

[24] House Armed Services Committee, Secretary of Defense Jim Mattis, Written Statement for the Record, 6 Feb. 2018; Daniels, J., 'Pentagon chief sees new nuclear missile as bargaining chip against Russians', CNBC, 6 Feb. 2018.

[25] NATO, Brussels Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Brussels, 11-12 July 2018; NATO, Warsaw Summit Communique, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Warsaw, 8-9 July 2016.

[26] Педанов С. "С.Рябков: США ведут деятельность, которую иначе как подготовку к нарушению ДРСМД назвать нельзя". – *Международная жизнь*, 28 июня 2018г.

[27] "Диалог со США стал более профессиональным, считает Рябков". – *РИА Новости*, 28 июня 2018г.

те, що обидва лідери домовилися працювати разом над кількома питаннями, включно з Договором про РСМД, президентський саміт не приніс прогресу[28].

На початку жовтня на зустрічі міністрів оборони НАТО знов розглядалася проблема Договору про РСМД. Зустріч засвідчила консенсус держав-членів НАТО стосовно ролі Росії у кризі Договору про РСМД: "Союзники погоджуються, що позиція Росії не була прозорою і вона відмовляється дати чіткі відповіді. Найбільш імовірна оцінка полягає в тому, що Росія є порушником Договору про РСМД"[29].

20 жовтня Президент Д.Трамп оголосив, що США вийдуть з Договору про РСМД через давню суперечку стосовно його імовірного невиконання Росією, а також через занепокоєння стосовно необмеженого китайського арсеналу ракет середньої дальності[30]. Хоча офіційне повідомлення про вихід США з Договору, що дало б відлік шестимісячного терміну офіційного процесу, не надходило, його могли надіслати Росії у будь-який час[31]. Заява Д.Трампа, схоже, здивувала держави-члени НАТО, і багато з них, за повідомленнями, висловили стурбованість на засіданні Північноатлантичної ради – вищого керівного політичного органу НАТО, – скликаної 25 жовтня для обговорення цього питання[32]. За кілька днів Дж.Болтон провів заплановані раніше переговори з Росією, які не принесли прориву[33].

Після впертого невизнання розробки крилатої ракети *9М729* Росія нарешті визнала її існування, але продовжувала заперечувати, що та має дальність, заборонену Договором про РСМД, або випробувалася на неї[34]. На засіданні Ради НАТО-Росія, на яку 29 держав-членів НАТО і Росія зібрались 31 жовтня, представники Альянсу, за повідомленнями, знову закликали Росію повернутися до виконання Договору[35]. У листопаді США повідомили нові подробиці нібито проведених Росією ракетних випробувань, що, на їх думку, порушують Договір. За словами директора національної розвідслужби США Д.Коутса (*Dan Coats*), Росія випробувала ракету *9М729* зі стаціонарної

[28] The White House, Remarks by President Trump and President Putin of the Russian Federation in Joint Press Conference, 16 July 2018.

[29] NATO, 'Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meetings of NATO defence ministers', 4 Oct. 2018.

[30] Borger, J., 'Trump says US will withdraw from nuclear arms treaty with Russia', *The Guardian*, *21* Oct. 2018.

[31] Про законні способи виходу з Договору про РСМД див.: Hurd, H. and Chachko, E., 'US withdrawal from the INF Treaty: The facts and the law', Lawfare, 25 Oct. 2018; Anderson, S.R., 'Three ways to leave the INF Treaty', Lawfare, 29 Oct. 2018.

[32] Emmott, R., 'NATO urges Trump officials not to quit nuclear treaty: Diplomats', Reuters, 25 Oct. 2018; NATO, 'North Atlantic Council discusses INF', Press release, 25 Oct. 2018. Див. також: Taheran, S., 'Select reactions to the INF Treaty crisis', Arms Control Association, 14 Dec. 2018.

[33] Borger, J., 'John Bolton pushing Trump to withdraw from Russian nuclear arms treaty', *The Guardian*, 19 Oct. 2018; 'Russia nuclear treaty: Bolton in Moscow amid missile tensions', BBC News, 22 Oct. 2018; 'US will quit arms treaty despite Russian objections, Bolton says after Putin meeting', *Moscow Times*, 24 Oct. 2018.

[34] МИД России, "Брифинг заместителя министра иностранных дел С.Рябкова о событиях в сфере Договора о РСМД 26 ноября 2018г.", 26 ноября 2018г.

[35] NATO, 'NATO-Russia Council meets in Brussels', Press release, 31 Oct. 2018; 'NATO urges Russia to honor INF Treaty amid US threat to withdraw', Radio Free Europe/Radio Liberty, 31 Oct. 2018.

пускової установки на дальність значно більшу за дозволену Договором (500 км), а потім – з мобільної наземної пускової установки на дальність до 500 км. Д.Коутс припустив, що Росія згодом "використала два типи випробувань" для "розробки ракети середньої дальності, забороненої Договором про РСМД, що запускається з мобільної наземної платформи"[36].

Хоча європейські дипломати, за повідомленнями, намагалися врятувати Договір, виступаючи посередниками між Росією і США, до зустрічі міністрів закордонних справ НАТО 4 грудня позиція європейських держав-членів Альянсу стала жорсткішою[37]. Держсекретар М.Помпео заявив на зустрічі, що США вважають Росію реальною порушницею Договору і вийдуть з нього, якщо Росія не повернеться до його виконання. Але замість офіційної ноти про вихід М.Помпео оголосив 60-денне "вікно", після якого США можуть призупинити участь у Договорі[38]. Міністри закордонних справ НАТО виступили із заявою, в якій вони "рішуче підтримали висновок США про реальне порушення Росією її зобов'язань"[39].

5 грудня Президент В.Путін заявив, що Росія відреагує на вихід США з Договору "відповідним чином", а начальник ГШ ЗС Росії генерал В.Герасимов зазначив, що позиції американських ракет на території європейських держав-членів НАТО можуть стати "цілями обміну ударами у відповідь"[40]. 14 грудня, однак, представник МЗС Росії дав зрозуміти, що Росія готова заради збереження Договору обговорити зі США питання взаємних перевірок[41].

Чи є майбутнє у Договору про РСМД?

Перспективи збереження Договору про РСМД виглядають сумнівними. Припустимі порушення Договору важко оцінити, не останньою чергою через те, що режим інспекцій для перевірки виконання зобов'язань за Договором про РСМД припинив існування у 2001р., згідно з Договором, і технічні характеристики ракетної системи *9М729*, на яку нарікають США, не є підтвердженими[42]. Єдиною реальною підставою для перегляду США їх рішення

[36] Office of the Director of National Intelligence, 'Director of National Intelligence Daniel Coats on Russia's Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty Violation', 30 Nov. 2018.

[37] Borger, J., 'European diplomats mount last-ditch effort to stop US ditching INF Treaty', *The Guardian*, 18 Nov. 2018. Див. також заяву Нідерландів про наявність незалежного підтвердження невиконання Договору Росією: 'Nederlandse conclusie over de Russische schending van het INF-verdrag (Intermediate-Range Nuclear Forces)', Tweede Kamer der Staten-Generaal, 27 Nov. 2018.

[38] US Department of State, 'Press availability at NATO Headquarters: Michael R.Pompeo, Secretary of State', Brussels, 4 Dec. 2018.

[39] NATO, 'Statement on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty', Issued by the NATO foreign ministers, Press release, Brussels, 4 Dec. 2018; Gramer, R. and Seligman, L., 'Trump and NATO show rare unity in confronting Russia's arms treaty violation', *Foreign Policy*, 4 Dec. 2018.

[40] Grove, T., 'Putin threatens arms race as US prepares to exit nuclear treaty', *Wall Street Journal*, 5 Dec. 2018; Официальный сайт Президента России, "Владимир Путин ответил на вопросы прессы после церемонии награждения в честь Дня волонтера России 2018г.", Москва, 5 декабря 2018г.

[41] 'Russia ready to discuss inspections with US on arms treaty: RIA', Reuters, 14 Dec. 2018.

[42] Goncharenko, R., 'Russia's controversial 9M729 missile system: A not-so-secret secret', Deutsche Welle, 5 Dec. 2018; Reddie, A., 'Design matters: The past, present and future of the INF Treaty', *VERTIC Trust & Verify,* no.162 (winter 2018); Dolzikova, D., 'The role of verification in the Intermediate Range Nuclear Forces Treaty dispute', *RUSI Commentary*, 15 Jan. 2019.

є повернення Росії до виконання зобов'язань за Договором про РСМД. Це здається малоймовірним, оскільки Росія продовжує заперечувати американські звинувачення та наполягати на тому, що США самі порушують Договір.

Можливі шляхи збереження Договору вивчалися колишніми посадовцями та експертами з Росії і США. Їх пропозиції передбачали: допуск інспекції до ракетної системи *9М729* з метою з'ясування, чи здатна ракета подолати відстань у понад 500 км; дозвіл на перевірку російськими посадовцями об'єктів ПРО НАТО; модифікацію пускової установки *Mk-41* з метою фізичного усунення можливості розміщення на ній або запуску ударних ракет[43]. Однак до кінця року ставало дедалі більш зрозумілим, що вимогу США про повернення Росії до виконання Договору може задовольнити лише гарантоване знищення ракетної системи *9М729*[44].

Більш того, обидві сторони, схоже, готові допустити руйнацію Договору, зокрема через обопільне занепокоєння зростаючим арсеналом ядерних і неядерних ракет Китаю, який складається переважно із систем з дальністю, забороненою Договором про РСМД[45]. Занепокоєння викликають також спроби інших держав – насамперед Індії, Пакистану, Північної Кореї і, можливо, Ірану – отримати ракети середньої дальності. Хоча раніше висловлювалася певна підтримка ідеї поширення Договору про РСМД на інші держави – в т.ч. в американо-російській спільній заяві 2007р. на підтримку надання "цьому важливому режиму глобального характеру", – але наразі особливого бажання інтернаціоналізації Договору не спостерігається[46]. Китай, зокрема не висловлював зацікавленості у приєднанні до Договору[47].

Припинення Договору про РСМД потенційно може призвести до найглибшої з 1980-х років кризи контролю над озброєннями та загрожує ще більше ослабити й без того хитку архітектуру контролю над ядерною зброєю. Наслідком цього може стати також передислокація Росією і США свого часу заборонених у Європі озброєнь, та розгортання в Європі та Азії нових систем ПРО[48].

[43] Erasto, T. and Topychkanov, P., 'Russian and US policies on the INF Treaty endanger arms control', *SIPRI Topical Backgrounder*, 15 June 2018.

[44] Borger, J., 'US to begin nuclear treaty pullout next month after Russia missile talks fail', The Guardian, 16 Jan. 2019; US Mission to the North Atlantic Treaty Organization, 'October 2, 2018: Press briefing by Ambassador Kay Bailey Hutchison', 2 Oct. 2018.

[45] Ghoshal, D., 'China and the INF Treaty', *Comparative Strategy*, vol.35, no.5 (2016), pp.363-370; Taylor, A., 'How China plays into Trump's decision to pull-out of INF Treaty with Russia', *Washington Post*, 23 Oct. 2018.

[46] US Department of State, Joint US-Russian Statement on the Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles at the 62nd Session of the UN General Assembly, 25 Oct. 2007.

[47] Ministry of Foreign Affairs of China, 'Foreign Ministry spokesperson Geng Shuang's regular press conference', 5 Dec. 2018.

[48] Chalmers, M. and Stefanovich, D., 'Is this the end of nuclear arms control?', *RUSI Newsbrief, vol.*38, no.10 (Nov./Dec. 2018).

III. Виконання Спільного всеохопного плану дій

ТЮТТІ ЕРАСТЬО

Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*, *JCPOA*) став важливим проривом у міжнародній дипломатії нерозповсюдження. Він поклав край міжнародній кризі через ядерну програму Ірану, що тривала з 2002р. Угода про СВПД була укладена в липні 2015р. між Іраном і групою Є3/ЄС+2: три країни-члени ЄС (Велика Британія, Німеччина і Франція) або Є3 і три постійні члени РБ ООН (Китай, Росія і США). ЄС сприяв укладанню Угоди.

СВПД значно обмежує діяльність, чутливу з точки зору ядерного розповсюдження, і створює безпрецедентний режим міжнародного моніторингу та верифікації в Ірані. Виконання Плану має забезпечити впевненість у винятково мирному характері ядерної програми Ірану, що дозволить "ставитися до нього так само, як і до будь-якої іншої неядерної держави-учасниці [Договору 1968р. про нерозповсюдження]"[1].

Попри постійне і підтверджене виконання Іраном СВПД, Адміністрація Президента США Д.Трампа у травні 2018р. вийшла з Угоди. Наприкінці 2018р. США поновили "ядерні" санкцій, які з Дня реалізації СВПД (*Implementation Day*), 16 січня 2016р., у звичайному порядку не застосовувалися Президентом Д.Трампом і його попередником, Б.Обамою. Інші ж учасники СВПД засвідчили подальшу підтримку Угоди.

В умовах внутрішньополітичного тиску з вимогою припинити виконання Угоди Уряд Ірану звернувся до європейців з проханням надати гарантії принаймні часткового пом'якшення санкцій, яке Іран мав отримати згідно з умовами СВПД, незалежно від екстериторіального впливу санкцій США. Але попри бажання ЄС врятувати Угоду, намагання зберегти відповідні економічні вигоди для Ірану практичних результатів не принесли.

Виконання Іраном зобов'язань за СВПД

СВПД запроваджувався з метою запобігання виробництву високозбагаченого урану і плутонію – двох "шляхів" до ядерної зброї. Зокрема, угода вимагає від Ірану обмежити діяльність зі збагачення урану, скоротити запаси збагаченого урану, за міжнародної підтримки змінити конструкцію і перебудувати важководний реактор в Араку. У рамках СВПД Іран також погодився на тимчасове застосування стандартного Додаткового протоколу до Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії – тим самим він погодився на більш жорсткі

[1] Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Передісторію див.: Рауф Т. "Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 12; Рауф Т. "Реалізація Спільного всеохопного плану дій". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 12; Ерастьо Т. "Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 7.

інспекції МАГАТЕ[2]. Дотримання Іраном СВПД було підтверджене 13 послідовними доповідями МАГАТЕ, чотири з яких видані у 2018р.[3]

Діяльність, пов'язана з важкою водою та переробкою ядерних матеріалів

Рішення перебудувати важководний реактор в Араку було пов'язане з можливістю переробки відпрацьованого ядерного палива для виробництва збройового плутонію. Перебудова реактора, згаданого в СВПД, мінімізує кількість плутонію, який той може виробляти. З метою повного усунення пов'язаного з цим занепокоєння Іран погодився також вивозити за кордон усе відпрацьоване ядерне паливо з реактора в Араку. Крім того, Іран зобов'язався не накопичувати важку воду в кількості, що перевищує його безпосередні потреби (які оцінюються в 130 т до та 90 т після введення в експлуатацію перебудованого реактора) і продавати за кордон усю зайву важку воду. Така практика зберігатиметься до 2030р.[4]

Доповіді МАГАТЕ за 2018р. підтвердили, що Іран виконував усі згадані зобов'язання. Іран не перевищував ліміт важкої води[5]. Так само він не вживав заходів з повернення до оригінального проекту реактора в Араку. Пелети природного урану, паливні елементи і збірки, призначені для цього проекту, залишалися на складах[6].

Діяльність, пов'язана зі збагаченням урану та ядерним паливом

Згідно з СВПД, Іран також погодився не збагачувати уран вище 3,67%, зберігати запаси збагаченого урану в межах 300 кг та обмежити діяльність зі збагачення одним об'єктом у Натанці. Ці обмеження діятимуть до 2030р. Крім того, Іран погодився мати не більше 5 060 працюючих центрифуг – близько чверті кількості, що налічувалася до СВПД – і помістити всі непрацюючі центрифуги на зберігання до 2025р., звідки їх можна брати лише для заміни непрацюючих або пошкоджених.

[2] Угода про всеохопні гарантії між державою, що не має ядерної зброї, і МАГАТЕ передбачає заходи безпеки стосовно всієї ядерної діяльності і всіх ядерних матеріалів на території цієї держави для перевірки їх невикористання у військових цілях. Такі угоди є правовою базою системи звітності МАГАТЕ про ядерні матеріали, що має підтверджувати правдивість декларацій держави про ядерні матеріали, які підпадають під гарантії. Договір 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty*) зобов'язує всі держави-учасниці, що не мають ядерної зброї, укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії. Більшість учасників ДНЯЗ уклали такі угоди, багато з них ухвалили також додаткові протоколи, що посилюють здатність МАГАТЕ виявляти незадекларовані ядерні матеріали чи пов'язану з ними діяльності та вживати контрзаходів. Протокол вимагає від держави-учасниці надавати МАГАТЕ інформацію про всі аспекти діяльності, пов'язаної з ядерним циклом, і надає МАГАТЕ нові або розширені повноваження з розслідування. Перелік держав, що мають чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, див. у додатку Б цього видання.

[3] IAEA, 'Verification and monitoring in Iran'.

[4] Joint Comprehensive Plan of Action (посилання 1).

[5] Запаси важкої води в Ірані становили від 117,9 т до 122,9 т. IAEA, Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015)', Reports by the Director General, 22 Feb. 2018, GOV/2018/7; 24 May 2018, GOV/2018/24; 30 Aug. 2018, GOV/2018/33; 12 Nov. 2018, GOV/2018/47.

[6] IAEA, Reports by the Director General (посилання 5), GOV/2018/7, GOV/2018/24, GOV/2018/33, GOV/2018/47.

Доповіді МАГАТЕ за 2018р. підтвердили, що Іран продовжує дотримуватися обмежень, і Агентство має регулярний доступ до всіх відповідних об'єктів у Натанці та Фордоу[7]. (Останній в рамках СВПД переобладнали зі збагачувального заводу на центр ядерної фізики і технологій).

Дослідження, розробки, виробництво та наявність центрифуг

Згідно з обмеженнями, запровадженими СВПД, всі уранозбагачувальні центрифуги, що наразі працюють в Ірані, є т.зв. центрифугами першого покоління (*IR-1*)[8]. Водночас СВПД дозволяє Ірану проводити обмежені дослідження та розробки на більш досконалих центрифугах (*IR-4, IR-5, IR-6* та *IR-8*) без накопичення збагаченого урану. Це обмеження зберігатиметься до 2025р.[9] Згідно з доповідями МАГАТЕ 2018р., дослідницька діяльність Ірану продовжує відповідати обмеженням СВПД[10].

Прозорість, Додатковий протокол та інші питання

У 2018р. МАГАТЕ підтвердило, що Іран продовжує дотримуватися Додаткового протоколу, і що Агентство оцінює декларації Ірану згідно з Протоколом. Іран дозволяв МАГАТЕ використовувати он-лайнові та електронні методи моніторингу і видав довгострокові візи інспекторам. Як і раніше, Іран дозволив МАГАТЕ переконатися, що весь концентрат уранової руди (жовтий кек) в Ірані надходить на установку з конверсії урану в Ісфагані[11].

У всіх доповідях МАГАТЕ за 2018р. зазначено, що Агентство, згідно з Додатковим протоколом, додатково отримувало доступ до всіх об'єктів і місць в Ірані, які підлягали перевіркам. Однак у травневій доповіді МАГАТЕ додано, що "Своєчасна та ініціативна співпраця Ірану в забезпеченні такого доступу полегшила б виконання Додаткового протоколу і сприяла б зміцненню довіри"[12]. В листопадовій доповіді цей момент викладено таким чином: "Своєчасна та ініціативна співпраця Ірану в забезпеченні такого доступу *полегшує* виконання Додаткового протоколу і *зміцнює* довіру"[13]. Така зміна у формулюваннях сприймалась як свідчення покращення співпраці з боку Ірану[14].

У січні 2018р. Іран поінформував МАГАТЕ про план розробки корабельної атомної силової установки. Президент Х.Рухані вперше заявив про такий

[7] Кількість збагаченого урану в Ірані складала від 109,5 до 149,4 кг. У лютому Іран використав 20 центрифуг *IR-1* зі складів для заміни пошкоджених у Натанці. У серпні та листопаді він використав 34 та 33 центрифуги, відповідно, для тієї ж мети. IAEA, Reports by the Director General (посилання 5), GOV/2018/7, GOV/2018/24, GOV/2018/33, GOV/2018/47.

[8] JCPOA (посилання 1), Annex II.

[9] JCPOA (посилання 1), Annex II.

[10] IAEA, Reports by the Director General (посилання 5), GOV/2018/7, GOV/2018/24, GOV/2018/33, GOV/2018/47.

[11] IAEA, Reports by the Director General (посилання 5), GOV/2018/7, GOV/2018/24, GOV/2018/33, GOV/2018/47.

[12] IAEA, Report by the Director General (посилання 5), GOV/2018/24.

[13] IAEA, Reports by the Director General (посилання 5), GOV/2018/33, GOV/2018/47 (emphasis added).

[14] Davenport, K., 'Iran continues to meet JCPOA limits, despite sanctions', Arms Control Association, 13 Sep. 2018.

план наприкінці 2016р. у відповідь на поновлення США закону про санкції проти Ірану (*Iran Sanctions Act, ISA*)[15]. МАГАТЕ запитало пояснення стосовно відповідних досліджень, порадивши Ірану надати попередню інформацію про проект, якщо той вирішив побудувати якісь нові об'єкти, як того вимагає модифікований Код 3.1 додаткових положень до Угоди про всеохопні гарантії[16]. Якщо попередня версія Коду 3.1 вимагала повідомлення МАГАТЕ про нові об'єкти лише за 180 днів до їх завантаження ядерними матеріалами, то модифікований Код 3.1 вимагає повідомлення на ранньому етапі. У квітні Іран повідомив МАГАТЕ про те, що заплановані атомні силові установки використовуватимуться в мирних цілях, а нові об'єкти не будуть задіяні впродовж перших п'яти років[17]. Іран надав додаткову інформацію про цей план у травні в рамках декларацій згідно з Додатковим протоколом[18].

Рішення США про вихід із СВПД

Після більше ніж річної невизначеності стосовно їх зобов'язань за СВПД, США 8 травня 2018р. оголосили про вихід з Угоди[19]. Президент Д.Трамп обгрунтовував це рішення неналежним, на його думку, обмеженням ядерної програми Ірану у СВПД, а також тим, що План не охоплює ракетних розробок Ірану та його діяльності в регіоні[20].

Інші сторони зазначили незгоду з цією оцінкою і відповіли на вихід США з Угоди офіційними заявами, в яких наголосили на продовженні виконання ними зобов'язань за СВПД. Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Ф.Могеріні зазначила, що ЄС "залишиться відданим подальшому повному та ефективному виконанню ядерної угоди", і висловила особливе занепокоєння поновленням санкцій[21]. Країни Є3 висловили "сум і занепокоєння" рішенням США, зазначивши, що вони "залишаться відданими забезпеченню . . . збереження пов'язаних з Угодою економічних вигод для іранського народу"[22].

На європейську підтримку СВПД, схоже, не вплинуло наступне погіршення відносин з Іраном через його програму балістичних ракет і звинувачення у плануванні ним убивств у Нідерландах і Франції[23]. Відповідно до попереднього підходу, Велика Британія і Франція у 2018р. приєдналися до США, засудивши ракетну діяльність Ірану та назвавши іранське

[15] Majidyar, A., 'Iran's plan to develop nuclear-powered ships may further escalate Tehran-Washington tension', Middle East Institute, 17 Feb. 2017.

[16] IAEA, Report by the Director General (посилання 5), GOV/2018/7.

[17] IAEA, Report by the Director General (посилання 5), GOV/2018/24.

[18] IAEA, Report by the Director General (посилання 5), GOV/2018/33.

[19] Докладніше про передумови див.: Ерастьо (посилання 1).

[20] The White House, 'Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action', 8 May 2018.

[21] European Union External Action Service, 'Remarks by HR/VP Mogherini on the statement by US President Trump regarding the Iran nuclear deal (JCPOA)', Rome, 8 May 2018.

[22] Prime Minister's Office, 'Joint statement from Prime Minister Theresa May, Chancellor Angela Merkel and President Emmanuel Macron following President Trump's statement on Iran', Press release, London, 8 May 2018.

[23] Emmott, R., 'EU open to Iran sanctions after foiled France, Denmark plots: Diplomats, Reuters', 19 Nov. 2018.

випробування балістичної ракети середньої дальності 1 грудня таким, що "не відповідає" Резолюції РБ ООН 2231[24].

Росія була "глибоко розчарована" та "серйозно стурбована" рішенням США, яке вона назвала "грубим порушенням" міжнародного права і свідченням того, "що несхвалення США абсолютно законної ядерної діяльності Ірану є нічим іншим, як димовою завісою для зведення політичних рахунків з Іраном"[25]. Китай також висловив жаль через "рішення американської сторони" та закликав "усі сторони зайняти відповідальну позицію, . . . залишатись відданими політичному та дипломатичному врегулюванню, належними чином владнати розбіжності та якнайшвидше повернутися на вірний шлях продовження виконання СВПД"[26].

Президент Ірану Х.Рухані назвав вихід США з СВПД ще одним прикладом їх давньої ворожості до Ірану. Хоча Іран продовжуватиме виконувати СВПД, доки той відповідає його інтересам, Х.Рухані припустив, що якщо Угода "буде лише папірцем, не забезпечуючи національні інтереси Ірану", країна буде готова "розпочати промислове збагачення урану без будь-яких обмежень"[27].

Поновлені американські санкції і заявлені цілі

Після виходу з СВПД США поновили санкції, які призупинялися президентським указом кожні чотири місяці з Дня імплементації СВПД і до 12 січня 2018р., коли Президент Д.Трамп востаннє санкціонував таке призупинення[28]. Ця політика була реалізована у два етапи – в серпні та листопаді 2018р.

На першому етапі поновлення санкцій, що розпочався 6 серпня, під них потрапили: транзакції з Іраном у доларах США; золото і дорогоцінні метали; графіт; руда та металеві напівфабрикати, зокрема, з алюмінію і сталі; вугілля; програмне забезпечення інтегрованих виробничих процесів; суднобудування, страхування та автомобільна промисловість[29]. 4 листопада США повністю поновили всі інші санкцій, спрямовані проти нафтової галузі Ірану та його Центрального банку[30]. Восьми великим імпортерам іранської нафти було

[24] Permanent Mission of France to the United Nations, 'Remarks to the press by Mr François Delattre, Permanent Representative of France to the United Nations', New York, 4 Dec. 2018; British Foreign and Commonwealth Office, 'Foreign Secretary statement on Iranian ballistic missile launch', Press release, 5 Dec. 2018.

[25] МИД России, "Заявление Министерства иностранных дел о событиях вокруг Совместного всеобъемлющего плана действий по ядерной программе Ирана", Москва, 8 мая 2018г.

[26] Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN, 'Foreign ministry spokesperson Geng Shuang's regular press conference', 9 May 2018.

[27] 'Televised address to people on JCPOA', Speech by President Hassan Rouhani, Official website of the President of the Islamic Republic of Iran, 9 May 2018.

[28] Згідно з СВПД, США були зобов'язані "припинити застосування" ядерних санкцій на вісім років після Дня ухвалення (18 жовтня 2015р.), або поки МАГАТЕ не дійде ширшого висновку, що всі ядерні матеріали в Ірані використовуються в мирних цілях, після чого США мають "вжити належних законодавчих заходів, здатних припинити або здійснити зміни для припинення ядерних санкцій". JCPOA (посилання 1), Annex II.

[29] US Department of the Treasury, 'Frequently asked questions regarding Executive Order of August 6, 2018, "Reimposing certain sanctions with respect to Iran"', Resource Center, 5 Nov. 2018.

[30] US Department of the Treasury, 'Iran sanctions', Resource Center, Updated 5 Nov. 2018.

надане відстрочення, але Адміністрація США мала намір зрештою скоротити іранський експорт нафти до "нуля"[31].

За словами Держсекретаря США М.Помпео, кампанія "максимального тиску" Адміністрації США на Іран мала на меті "позбавити іранський режим надходжень, які той використовує для фінансування насильницької і дестабілізуючої діяльності", та переконати його "відмовитися від нинішнього революційного курсу"[32]. У травні М.Помпео пояснив, що США жадали від Ірану, зокрема: зупинення збагачення урану; закриття важководного реактора в Араку; припинення розробки та випробування ракетних систем, здатних нести ядерну зброю, розповсюдження балістичних ракет; відмови від підтримки Хезболли, Хамасу та Ісламського джихаду в Палестині; виводу військ із Сирії[33]. Розглядаючи цей перелік вимог як украй нереалістичний, деякі оглядачі стверджували, що справжньою метою США є зміна режиму, а не його поведінки[34].

Попри негативне ставлення Адміністрації Д.Трампа до СВПД, вона пішла на поступки, які дозволили продовжити ядерну співпрацю Ірану з іншими сторонами СВПД згідно з Угодою. Зокрема США дозволили "продовжити в Араку, Бушері та Фордоу проекти з нерозповсюдження" з метою забезпечення "нагляду за мирною ядерною програмою Ірану" та посилення "нашої здатності обмежити іранську програму і зберегти тиск на режим, поки ми готуватимемо нову, надійнішу угоду"[35]. Оскільки США вже не беруть участі у пов'язаних з СВПД проектах, Велика Британія, за повідомленнями, активізувала участь у перебудові важководного реактора в Араку[36].

Економічні наслідки санкцій та їх сприйняття в Ірані

Більшість поновлених американських санкцій проти Ірану мають екстериторіальний характер – вони покликані обмежити економічну співпрацю між Іраном та урядами, корпораціями і громадянами третіх країн. З метою уникнення каральних заходів Міністерства фінансів США кілька великих закордонних компаній, які вийшли на іранський ринок після укладення СВПД, вирішили залишити країну ще до поновлення американських санкцій[37]. З тих самих причин міжнародні банки та інвестори теж не поспішали виходити на іранський ринок.

Хоча такі внутрішні фактори, як неналежне врядування та корупція, імовірно, також відіграли свою роль, але загроза американських санкцій і їх

[31] Відстрочення на 180 днів було надане Греції, Індії, Італії, Китаю, Південній Кореї, Тайваню, Туреччині та Японії. Pompeo, M.R., 'Press availability with Secretary of Treasury Steven T. Mnuchin', US Department of State, 5 Nov. 2018.

[32] Pompeo (посилання 31).

[33] Pompeo, M.R., 'After the deal: A new Iran strategy', Speech at the Heritage Foundation, 21 May 2018.

[34] McFaul, M. and Milani, A., 'Why Trump's plans for regime change in Iran will have the opposite effect', *Washington Post*, 30 May 2018.

[35] US Department of State, Office of the Spokesperson, 'Constraining Iran's nuclear program', Fact sheet, 5 Nov. 2018.

[36] 'US Replaced with UK in constructing re-designed Arak heavy water reactor', Mehr News Agency, 22 Aug. 2018.

[37] Wald, E.R., '10 companies leaving Iran as Trump's sanctions close in', *Forbes*, 6 June 2018.

поновлення стали головною причиною погіршення іранської економіки. Темпи зростання в Ірані у 2018р. знизилися[38]. До серпня його валюта втратила майже 80% вартості, порівняно з 2017р.[39] Інфляція сягнула рівнів, що були до 2013р.[40] Водночас різко зросли ціни на основні товари і продукти харчування[41]. У поєднанні з іншими проблемами, зокрема браком води та відключеннями електрики, поганий стан економіки викликав нові вуличні протести, що почалися ще наприкінці 2017р., але посилились у 2018р.[42]

Ця ситуація зумовила дедалі більший тиск на Адміністрацію Х.Рухані, якого всередині країни критикують як за згоду на СВПД, так і за неспроможність реформувати економічну та політичну системи[43]. Опитування громадської думки, проведене у січні та оприлюднене в липні 2018р., виявило, що більшість іранців вважають, що Іран має відповісти на вихід США з СВПД або власним виходом, або поновленням деяких видів діяльності, які він призупинив у рамках Угоди[44]. Тим не менш більшість іранців відповіли, що вони підтримають рішення Уряду зберегти СВПД, якщо той вважатиме, що це відповідає національним інтересам Ірану.

Лідери Ірану постійно підкреслювали, що виконання СВПД буде тривати, поки він служитиме інтересам країни. Зокрема, верховний лідер аятола А.Хаменеї у серпні заявив, що СВПД був "лише засобом збереження наших національних інтересів", який можна "посунути вбік", якщо він не служитиме цій меті[45].

Іранські посадовці зазначили, що чекають від ЄС, зокрема надання гарантій продовження продажу нафти і збереження фінансових каналів[46]. Вони також попередили, що повна блокада іранського експорту нафти може змусити Іран блокувати експорт нафти з держав Перської затоки, шляхом перекриття Ормузької протоки. Як сказав у грудні Президент Х.Рухані: "Якщо США хочуть, щоб ми зупинили продаж нашої нафти, то з Перської затоки не експортуватиметься будь-яка нафта"[47].

[38] Hoorozan, 'Making sense of Iran's economy once all US sanctions resume', Atlantic Council, 25 Sep. 2018.

[39] Erdbrink, T., 'Protests pop up across Iran, fueled by daily dissatisfaction', *New York Times*, 4 Aug. 2018.

[40] Є різні оцінки рівня інфляції в Ірані. У листопаді 2018р. повідомлялося про 18%, але експерти вважають, що реальна величина сягає 37%. 'Inflation rate at 18.4%: CBI', *Tehran Times*, 26 Nov. 2018; Friesen, G., 'Iran: Stuck between a political rock and an economic hard place', *Forbes*, 2 Sep. 2018.

[41] Bozorgmehr, N. and Khalaj, M., 'Poor Iranians bear brunt of sanctions as food prices soar', *Financial Times*, 7 Aug. 2018.

[42] Erdbrink (посилання 39).

[43] Nasseri, L., Motevalli, G. and Shahla, A., 'After sanctions, Iran's economy is nearing a crisis', Bloomberg, 9 Aug. 2018.

[44] Mohseni E., Gallagher, N. and Ramsay, C., *Iranian Public Opinion After the Protests: A Public Opinion Study* (Center for International and Security Studies at Maryland, University of Maryland School of Public Policy: College Park, July 2018).

[45] 'Negotiating with the US is nonsense!', Speech by Ayatollah Sayyed Ali Khamenei, Official website of Iran's Supreme Leader, 29 Aug. 2018.

[46] 'Iran still waiting for Europe's guarantees on oil sales, banking: FM Zarif', PressTV, 25 Aug. 2018.

[47] 'President addressing people in Shahrood City', Speech by President Hassan Rouhani, Official website of the President of the Islamic Republic of Iran, 4 Dec. 2018.

Спроби ЄС зберегти СВПД

ЄС намагався здійснити конкретні заходи для збереження СВПД, попри вихід з неї США. 16 травня Європейська Комісія оприлюднила план, що передбачав адаптацію Блокуючого статуту (*Blocking Statute*) 1996р. для захисту європейських компаній від екстериторіальних санкцій США та надання дозволу Європейському інвестиційному банку (*European Investment Bank*, *EIB*) працювати в Ірані[48]. Хоча обидва заходи в серпні були виконані, вони не справили значного впливу. *EIB* вирішив, що інвестиції в Іран є надто ризикованими[49]. Тим часом, на загальну думку, Блокуючому статуту бракувало авторитетності, оскільки він не передбачає дієвого механізму правозастосування[50].

У вересні у країнах Є3 був анонсований план створення спеціального механізму (*Special Purpose Vehicle*, *SPV*) "полегшення платежів, пов'язаних з іранським експортом (у т.ч. нафти) та імпортом, що сприятиме та надасть гарантії суб'єктам господарювання у веденні законного бізнесу з Іраном"[51]. *SPV*, який замислювався, як система бартеру, та мав з'явитися до листопада, до кінця 2018р. не був реалізований[52].

Висновки

Попри вихід США з СВПД і поширення в Ірані думки, що ця Угода не принесла обіцяних економічних вигід, Іран у 2018р. продовжував виконувати План. Однак заявлена США мета скоротити іранський експорт нафти до нуля залишала СВПД у підвішеному стані. ЄС продемонстрував безпрецедентну рішучість вжити конкретних заходів із збереження Угоди, але відповідні кроки виявилися значною мірою символічними. *SPV* – якби він з'явився у 2019р. – міг би стати більш ефективною відповіддю на американські санкції, але його вплив все ще фактично зводиться до зменшення збитків. Тому доля СВПД значною мірою залежатиме від того, наскільки Іран сприйматиме Угоду не лише в економічному контексті, але й з точки зору її внеску в "десек'юритизацію" міжнародного іміджу країни та нормалізацію політичних відносин з рештою світу.

[48] European Commission, 'European Commission acts to protect the interests of EU companies investing in Iran as part of the EU's continued commitment to the Joint Comprehensive Plan of Action', Press release, Brussels, 18 May 2018.

[49] de Carbonnel, A. and Emmott, R., 'Exclusive: Under US pressure, EIB balks at EU plan to work in Iran', Reuters , 5 June 2018.

[50] Хоча Блокуючий статут звільняє компанії від дотримання екстериторіальних санкцій США та надає правовий захист тим, кому загрожує покарання за це, але він не може компенсувати компаніям втрачений доступ до американського ринку. Крім того, він не спирається на надійний механізм правозастосування. Bayer, L., 'EU shield looks flimsy against Trump's Iran sanctions', Politico, 17 July 2018.

[51] European Union External Action Service, 'Implementation of the Joint Comprehensive Plan of Action: Joint Ministerial Statement', Joint statements, New York, 24 Sep. 2018.

[52] Binder, K., 'Special purpose vehicle for trade with Iran', At a Glance, European Parliamentary Research Service, Nov. 2018.

IV. Договір про заборону ядерної зброї

ТЮТТІ ЕРАСТЬО

Договір 2017р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, *TPNW*) є першою юридично зобов'язуючою угодою, метою якої є заборона розробки, розгортання, володіння, застосування та погрожування застосуванням ядерної зброї[1].

Симпатики ДЗЯЗ розглядають його як інструмент досягнення кінцевої мети – повної ліквідації ядерної зброї та як подальший розвиток Статті VI Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, Договір про нерозповсюдження, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, *Non-Proliferation Treaty*, *NPT*)[2]. Ядерні держави та деякі їх союзники, однак, критикують ДЗЯЗ за нереалістичні очікування і бачать у ньому загрозу підриву ДНЯЗ[3].

На цьому суперечливому фоні ряд держав не можуть визначитися з рішенням – чи приєднуватися до ДЗЯЗ. Станом на 31 грудня 2018р., Договір підписали 69 держав, а ратифікували/приєднались до нього 19[4]. Договір набуде чинності через 90 днів після його ратифікації або приєднання 50 держав. У цьому підрозділі міститься загальний огляд нинішнього стану справ, що стосуються ДЗЯЗ, та аналізуються міжнародні і внутрішні дебати з цього питання.

Суперечливість ДЗЯЗ

У 2018р. на засідання Підготовчого комітету (*PrepCom*) Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. більшість держав, що не мають ядерної зброї, вітали ухвалення ДЗЯЗ. Прихильники відзначали цей Договір як "історичний успіх" і "перший відчутний результат багатосторонніх переговорів про ядерне роззброєння після ухвалення в 1996р. Договору про повну заборону ядерних випробувань"[5]. Інші – насамперед союзники ядерних держав, які мають застереження стосовно ДЗЯЗ, – утримувалися від коментарів Договору,

[1] Загальний огляд та інші подробиці ДЗЯЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання. Див. також: Кайл Ш.Н. "Договір про заборону ядерної зброї". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 7.

[2] Стаття VI ДНЯЗ зобов'язує ядерні держави "в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи з припинення найближчим часом гонки ядерних озброєнь та у сфері ядерного роззброєння, а також про договір з питань загального та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем".

[3] Кайл (посилання 1).

[4] ДЗЯЗ ратифікували Австрія, Ватикан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Гамбія, Гайана, Коста-Ріка, Куба, Мексика, Нікарагуа, Нова Зеландія, Палау, Палестина, Самоа, Сан-Маріно, Таїланд та Уругвай. Острови Кука стали учасником Договору шляхом приєднання.

[5] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Thailand', Geneva, 23 Apr. 2018; Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Austria', Geneva, 25 Apr. 2018.

підкреслюючи натомість необхідність "поступового", або "поетапного" підходу до роззброєння[6].

Ядерні держави, за винятком Китаю, відверто критикували ДЗЯЗ. Велика Британія заявила, що не вважатиме його положення новими правилами звичаєвого міжнародного права[7]. Франція стверджувала, що ДЗЯЗ може становити загрозу для ДНЯЗ через створення альтернативних норм, і підвищити ризик військової ескалації з використанням звичайних засобів[8]. Росія наполягала, що ДЗЯЗ "грунтується на хибному припущенні, ніби ядерне роззброєння можна здійснити без урахування стратегічних реалій", і що Договір "загрожує підривом тривалих зусиль, спрямованих на реальне ядерне роззброєння"[9].

США стверджували: "Якщо ми продовжимо зосереджуватися на кількісних параметрах скорочення та негайній ліквідації ядерної зброї, не враховуючи реальних глибинних проблем безпеки, … ми не просунемося ні у справі роззброєння, ні у справі зміцнення колективної міжнародної безпеки"[10]. США також піддавали критиці слабкі верифікаційні положення ДЗЯЗ і припускали, що цей Договір, делегітимізуючи ядерну зброю, може підірвати довіру до розширеного стримування та таким чином збільшити загрозу розповсюдження[11].

У відповідь на аргументи проти ДЗЯЗ його прихильники підкреслювали, що цей Договір доповнює ДНЯЗ. Так, Австрія стверджувала, що ДЗЯЗ "зміцнює виконання Статті VI" ДНЯЗ і потрібен для її реалізації[12]. Коаліція "Новий порядок денний" (*New Agenda Coalition*) відкинула думку, що ДЗЯЗ "може заважати виконанню будь-якою державою-учасницею обов'язків і зобов'язань за ДНЯЗ", стверджуючи натомість, що саме "невиконання Статті VI і спроби перетлумачити її … залишаються головним джерелом

[6] Див., наприклад: Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement for General Debate on the Progressive Approach', Geneva, 24 Apr. 2018. Заяву підписали Австралія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія і Туреччина.

[7] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by the United Kingdom', Geneva, 24 Apr. 2018.

[8] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by France', Geneva, 25 Apr. 2018.

[9] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Russia', Geneva, 26 Apr. 2018.

[10] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Creating conditions for nuclear disarmament (CCND)', Working Paper by the USA, NPT/CONF.2020/PC.II/WP.30, Geneva, 18 Apr. 2018.

[11] Ford, C., 'The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons: A well-intentioned mistake', Remarks at the University of Iceland, Reykjavik, 30 Oct. 2018.

[12] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Austria', Geneva, 23 Apr. 2018.

розбіжностей у режимі ДНЯЗ”[13]. Ірландія заявила, що ДЗЯЗ є “чітким сигналом ядерним державам, що ми не бажаємо надалі погоджуватися з тим, що саме вони визначають темп і порядок денний ядерного роззброєння”[14].

З точки зору прихильників ДЗЯЗ, ризики подальшого покладання на ядерне стримування переважають ризики відмови від нього. На думку Австрії, те, що “ядерний удар є глибоко ірраціональною дією”, “є очевидним для першого удару”, але і другий удар є не більш раціональним, оскільки “він не виправить усіх руйнувань, уже завданих першим ударом”, але “може навіть спровокувати додаткові ядерні удари”[15].

Національні дебати та участь громадянського суспільства

Після відкриття для підписання, ДЗЯЗ викликав внутрішньополітичні дебати в багатьох країнах, де до дискусій приєдналося громадянське суспільство. Хоча дебати про ДЗЯЗ на національному рівні тривають переважно за закритими дверима, але деякі країни надавали перевагу більш прозорому процесу.

У серпні Уряд Швейцарії після висновків доповіді міжвідомчої робочої групи вирішив не підписувати ДЗЯЗ. У доповіді зазначено, що хоча “гуманітарні, міжнародно-правові міркування та міркування з точки зору політики миру” спонукають до приєднання, ДЗЯЗ “створює ризики як для подальшого просування дипломатії роззброєння, так і для інтересів політики безпеки Швейцарії”[16]. У доповіді також припускається, що делегітимізація ядерної зброї матиме для західних ліберальних демократій непропорційний негативний ефект, порівняно з іншими ядерними державами[17].

У Швеції також підготували доповідь з аналізом Договору та можливих наслідків приєднання до нього[18]. До кінця 2018р. доповідь не оприлюднювалася. Шведські громадські організації опублікували “тіньову” доповідь, де стверджувалося, що приєднання до ДЗЯЗ не підірве безпеку Швеції і що Договір дозволив би торгівлю ядерними матеріалами та технологіями, крім

[13] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, ‘Statement by Dell Higgie of New Zealand on behalf of the New Agenda Coalition’, Geneva, 23 Apr. 2018. Коаліція “Новий порядок денний” діє у рамках ДНЯЗ на рівні міністрів групи держав, що “опікуються формуванням міжнародного консенсусу з просування ядерного роззброєння”. До неї належать Бразілія, Єгипет, Ірландія, Мексика, Нова Зеландія і ПАР. Див.: ‘New Agenda Coalition’, Nuclear Threat Initiative, 31 May 2018.

[14] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, ‘Statement by Ireland’, Geneva, 26 Apr. 2018.

[15] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, ‘Nuclear weapons and security: A humanitarian perspective’, Working paper by Austria, NPT/CONF.2020/PC.II/WP.10, Geneva, 12 Mar. 2018.

[16] У доповіді, зокрема зазначено, що “метод таврування” ядерної зброї у Договорі не відповідає швейцарському підходу заохочення роззброєння “*разом* з ядерними державами, а не *всупереч їм*”, і що приєднання також може мати негативні наслідки для співпраці Швейцарії з НАТО в рамках програми “Партнерство заради миру”. Government of Switzerland, Swiss Federal Department of Foreign Affairs (FDFA), ‘Report of the Working Group to analyse the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, 20 June 2018.

[17] Government of Switzerland (посилання 16).

[18] Government of Sweden, ‘Inquiry into the consequences of a possible Swedish accession to the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, Press release, 23 Oct. 2017. Доповідь мала бути опублікована в жовтні 2018р., але публікація була затримана до червня 2019р.

випадків, коли відомо, що така торгівля може використовуватися у військових цілях[19].

Дебати про ДЗЯЗ відбулись і в країнах, які не брали участі в переговорах з питань Договору, в т.ч. у державах-членах НАТО. Уряд Норвегії у відповідь на парламентський запит видав у жовтні доповідь з оцінкою наслідків приєднання Норвегії до ДЗЯЗ. У ній зроблено висновок, що "Норвегія не може приєднатися до Договору без шкоди для зобов'язань члена НАТО"[20]. Натомість у доповіді норвезьких громадських організацій стверджується, що членство в НАТО не є юридичною перепоною для приєднання країни до ДЗЯЗ, хоча це, ймовірно, було б сприйняте деякими членами як порушення солідарності НАТО, що потенційно може призвести до каральних заходів. Проте, визнаючи, що негайні наслідки для роззброєння можуть бути мінімальними, доповідь підтримує приєднання, зазначаючи, що "в довгостроковому плані, підтримка мети роззброєння з боку таких держав, як Норвегія, може бути критично важливою"[21].

У вересні 2018р. іспанська політична партія *Podemos*, за повідомленнями, отримала від іспанського Уряду обіцянку підписати ДЗЯЗ в обмін на підтримку *Podemos* бюджету на 2019р. Однак в Іспанії не повідомляли про плани реалізації цього рішення[22]. В Австралії Лейбористська партія зобов'язалася підписати та ратифікувати ДЗЯЗ після приходу до влади[23]. Велика Британія є єдиною ядерною державою, де можливість приєднання до ДЗЯЗ обговорювалася в головній опозиційній партії[24].

[19] International Physicians for the Prevention of Nuclear War (IPPNW) Sweden and Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) Sweden, 'Skuggan Av Makten: Skugguredning Till Utredning av konsekvenserna av ett svenskt tillträde till kärnvapenförbudskonventionen', Sep. 2018.

[20] Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 'Review of the consequences for Norway of ratifying the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons', 28 Nov. 2018.

[21] Nystuen, G., Egeland, K. and Hugo, T.G., *The TPNW and its Implications for Norway* (Norwegian Academy of International Law: Oslo, Sep. 2018).

[22] 'Could Spain be the first NATO state to sign the Nuclear Ban Treaty?', International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), 6 Dec. 2018.

[23] 'Australian Labor Party commits to joining Nuclear Ban Treaty', International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), 18 Dec. 2018.

[24] Merrill, J., 'Trident: Labour would sign UN treaty banning nuclear weapons', Inews, 27 Oct. 2017.

V. Інші події, що стосуються міжнародних договорів та ініціатив з контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження

ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ПЬОТР ТОПІЧКАНОВ,
УГНЕ КОМЖАЙТЕ

Підготовчий комітет Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р.

Із 23 квітня по 4 травня в Женеві відбулася друга сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції 2020р.[1] На сесії головував посол А.Бугайський (*Adam Bugaiski*) з Польщі. Згідно з резюме головуючого, "держави-учасниці зазначили, що після сесії Підготовчого комітету 2017р. стан міжнародної безпеки погіршився, безпекове середовище стало більш складним і проблемним". За цих умов "вони визнали життєву важливість зміцненого й надійного ДНЯЗ"[2].

Держави-учасниці ДНЯЗ висловили стурбованість повільними темпами роззброєння, триваючою модернізацією наявних ядерних арсеналів і новою гонкою озброєнь[3]. Вони закликали Росію і США зберегти Договір про РСМД 1987р. і подовжити Новий СНО 2010р.[4] На фоні стурбованості виходом США із СВПД 2015р., більшість держав висловили підтримку цій Угоді[5].

Про розбіжності з питань роззброєння свідчать два робочі документи, поданих США та Коаліцією "Новий порядок денний"[6]. США виступили проти "кількісних скорочень і негайної ліквідації ядерної зброї", закликавши натомість до створення "умов для ядерного роззброєння" через розв'язання "глибинних проблем безпеки, що роблять необхідним збереження ядерної зброї"[7]. Коаліція "Новий порядок денний" відкинула думку, "що подальший

[1] Про ДНЯЗ та інші договори з контролю над ядерною зброєю, згадані в цьому підрозділі, див. у додатку А цього видання.

[2] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Draft Chair's factual summary', NPT/CONF.2020/PC.II/CRP.3, Geneva, 3 May 2018.

[3] Див., наприклад: Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Indonesia on Behalf of the Non-Aligned Movement (NAM)', Geneva, 26 Apr. 2018.

[4] Див., наприклад: Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Jacek Bylica, Special Envoy for Disarmament and Non-proliferation, European External Action Service, on behalf of the European Union', Geneva, 23 Apr. 2018. Див. також підрозділ II цього розділу.

[5] Відповідно до звичної політики (підрозділ III), Китай і Росія також виступили зі спільною заявою на захист Угоди. Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Joint Statement on the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) by the Russian Federation and the People's Republic of China', NPT/CONF.2020/PC.II/7/Rev.1, Geneva, 3 May 2018.

[6] Коаліція "Новий порядок денний" діє у рамках ДНЯЗ на рівні міністрів групи держав, що "опікуються формуванням міжнародного консенсусу з просування ядерного роззброєння". До неї належать Бразілія, Єгипет, Ірландія, Мексика, Нова Зеландія і ПАР. 'New Agenda Coalition', Nuclear Threat Initiative, 31 May 2018.

[7] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Creating the conditions for nuclear disarmament', Working paper submitted by США, NPT/CONF.2020/PC.II/WP.30, Geneva, 18 Apr. 2018.

рух до ядерного роззброєння вимагає більш сприятливої ситуації безпеки", стверджуючи, що "виконання чинних обов'язків і зобов'язань ядерного роззброєння . . . сприятиме покращенню ситуації у світі"[8].

На додачу до суперечки навколо невиконаної близькосхідної резолюції 1995р. США відмовилися від попереднього зобов'язання скликати конференцію з питань створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження (ЗМУ)[9]. Група арабських країн і Рух неприєднання розкритикували таку позицію[10]. У листопаді 2018р. Перший комітет ГА ООН схвалив проект резолюції, що пропонує Генеральному секретарю ООН скликати конференцію з цього питання у 2019р., взявши за основу близькосхідну резолюцію 1995р. ГА ООН схвалила цю резолюцію у грудні[11].

Нетиповим для Підготовчого комітету став гарячий обмін репліками між Росією, Великою Британією і США з питання застосування хімічної зброї в Сирії і Великій Британії[12].

Деякі держави піддали критиці резюме головуючого сесії за незбалансоване представлення висловлених позицій і надмірну увагу до поглядів ядерних держав[13].

Ядерний аспект нового Порядку денного з роззброєння Генерального секретаря ООН

24 травня 2018р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш представив у Женевському університеті новий Порядок денний з роззброєння – "Захист нашого спільного майбутнього" (*Securing Our Common Future*). У Порядку денному визначені три пріоритети: (*a*) роззброєння заради збереження

[8] Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Reiterating the urgency of its implementation'. Working paper by New Zealand on behalf of the New Agenda Coalition, NPт/cONF.2020/PC.II/WP.13, Geneva, 15 Mar. 2018.

[9] США заявили, що "рекомендацій стосовно Близького Сходу, що містяться в Підсумковому документі Оглядової конференції 2010р., хоч і відповідають добрим намірам, але вже не можуть вважатися прийнятною основою для дій з цього питання". Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Establishing regional conditions conducive to a Middle East free of weapons of mass destruction and delivery systems', Working paper submitted by США, NPT/CONF.2020/PC.II/WP.33, Geneva, 19 Apr. 2018.

[10] Перші стверджували, що "Оглядова конференція ДНЯЗ залишається ефективним форумом для врегулювання цього важливого питання", нагадавши, що "необмежене подовження Договору грунтувалося на близькосхідній резолюції 1995р.", і що "жодна держава не може відкликати зобов'язання, узгоджені на попередніх Оглядових конференціях". Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by the Arab Group', Geneva, 30 Apr. 2018.

[11] United Nations, General Assembly, 'Convening a conference on the establishment of a Middle East zone free of nuclear weapons and other weapons of mass destruction', A/C.1/73/L.22/Rev.1, 17 Oct. 2018; United Nations, 'General Assembly Adopts 16 texts recommended by Fifth Committee, concluding main part of Seventy-third session', Meetings coverage, 22 Dec. 2018.

[12] Про застосування хімічної зброї у Сирії і Великій Британії див. у підрозділах I і II розділу 8 цього видання.

[13] Див., наприклад: Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Second Session, 'Statement by Venezuela on behalf of the Non-Aligned Movement (NAM)', Geneva, 4 May 2018.

Врізка 7.1. Пов'язані з ядерним роззброєнням напрями діяльності в новому Порядку денному з роззброєння Генерального секретаря "Захист нашого спільного майбутнього"

Генеральний секретар і Високий представник у справах роззброєння активізуватимуть зусилля зі сприяння діалогу між Державами-Учасницями шляхом участі у формальних і неформальних заходах, з метою надання допомоги Державам-Учасницям повернутися до спільного бачення і шляху, що веде до повної ліквідації ядерної зброї.

Генеральний секретар підтримуватиме принцип незастосування ядерної зброї і закликає всі Держави підтвердити, що це є в інтересах національної, колективної та особистої безпеки, а також виживання людства, щоб ядерна зброя більше ніколи не була використана за жодних обставин.

Генеральний секретар також закликає всі Держави, що володіють ядерною зброєю, підтвердити, що в ядерній війні неможливо перемогти та що вона ніколи не повинна відбутися.

Генеральний секретар закликає всі інші Держави, чия ратифікація потрібна для набуття чинності Договором про повну заборону ядерних випробувань, зобов'язатися підписати Договір якнайшвидше, якщо це ще не зроблено, та прискорити процедури ратифікації.

Генеральний секретар і Високий представник у справах роззброєння працюватимуть з Державами-Учасницями в напрямі зміцнення та усталення зон, вільних від ядерної зброї, у т.ч. шляхом сприяння посиленій співпраці та консультаціям між наявними зонами, заохочення ядерних Держав дотримуватися відповідних протоколів до договорів про створення таких зон і підтримки подальшого створення таких зон, у т.ч. на Близькому Сході.

Управління у справах роззброєння разом з **Інститутом дослідження роззброєння ООН** підтримуватимуть негайне ухвалення та імплементацію заходів зі зменшення ризику будь-якого застосування ядерної зброї, а також зміцнення взаємної довіри.

Управління у справах роззброєння підтримуватиме започаткування та якнайшвидше завершення переговорів про договір, що заборонить виробництво розщеплюваних матеріалів для ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв.

Управління у справах роззброєння підтримуватиме розробку стандартів, методик і спроможностей верифікації ядерного роззброєння, починаючи з експертних дискусій у 2018р., згідно з дорученням Генеральної Асамблеї.

Джерело: United Nations, Office for Disarmament Affairs (UNODA), *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (UNODA: New York, 2018), pp.18-23.

людства, скорочення та ліквідація ЗМУ; (*б*) роззброєння, що рятує життя, зменшення впливу звичайних озброєнь; (*в*) роззброєння заради наступних поколінь, розв'язання проблеми нових військових технологій[14]. Порядок денний з'явився через місяць після того, як ГА ООН відклала на невизначений термін Конференцію ООН високого рівня з питань ядерного роззброєння через неспроможність обрати головуючого[15].

А.Гутерреш висловив занепокоєння браком прогресу в ядерному роззброєнні. Генеральний секретар також закликав США та Росію врегулювати суперечки навколо Договору про РСМД, подовжити Новий СНО і здійснити нові кроки для скорочення ядерних арсеналів[16].

[14] United Nations, Office for Disarmament Affairs (UNODA), *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (UNODA: New York, 2018). Обговорення в Порядку денному звичайних і нових військових технологій див. у підрозділі II розділу 9 цього видання; обговорення хімічної зброї див. у підрозділі III розділу 8 цього видання.

[15] Arms Control Association, 'UN Disarmament Conference Delayed', 1 May 2018,

[16] United Nations, 'UN chief launches new disarmament agenda "to secure our world and our future"', UN News, 24 May 2018.

Порядок денний зокрема містить напрями діяльності з ліквідації ядерної зброї (врізка 7.1), окремі з яких вимагатимуть згоди та успішних результатів Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. Для посилення діалогу між державами будуть використані, поряд з існуючими форумами, нові неформальні платформи для вивчення нових ідей.

Порядок денний з роззброєння, визначений Генеральним секретарем ООН, рішуче підтримує ключові інструменти роззброєння: контроль над ядерною зброєю, нерозповсюдження, заборони, обмеження, зміцнення довіри та ліквідацію ядерної зброї. Порядок денний завершується закликом "використовувати кожну можливість продовжити процес роззброєння там, де він є, і генерувати новий імпульс там, де він потрібен, заради більш захищеного та безпечного для всіх світу"[17].

Група експертів високого рівня з підготовки Договору про припинення виробництва розщеплюваних матеріалів

8 червня 2018р. група експертів високого рівня з підготовки Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (*Fissile Material Cut-Off Treaty*, *FMCT*) завершила роботу досягненням консенсусу стосовно підсумкової доповіді[18]. Група у складі представників 25 держав була створена у грудні 2016р. згідно з Резолюцією ГА ООН 71/259[19]. Перед нею було поставлене завдання розглянути та надати рекомендації з нагальних питань для майбутнього обговорення "недискримінаційного, багатостороннього та доступного для ефективної міжнародної верифікації" *FMCT* згідно з мандатом, ухваленим Конференцією з роззброєння 1995р.[20] Обговорення у групі спиралися на попередніх результатах у цій сфері, включно з остаточною доповіддю 2015р. Групи урядових експертів, створеної Генеральним секретарем ООН для аналізу різних питань, що стосувались обговорення *FMCT*[21].

Підсумкова доповідь підготовчої експертної групи була надана ГА ООН у липні 2018р., після сесій, проведених з 31 липня по 11 серпня 2017р. і з 28 травня по 8 червня 2018р.[22] Доповідь складалася з чотирьох розділів, відповідно до можливих розділів договору. Вони охоплювали: рамки майбутнього договору, зокрема – чи застосовуватимуться положення договору до запасів розщеплюваних матеріалів, вироблених до набуття ним чинності; визначення охоплених ним розщеплюваних матеріалів; верифікацію, правові

[17] United Nations, Office for Disarmament Affairs (посилання 14), p.73.

[18] United Nations Office at Geneva, 'High-level fissile material cut-off treaty (FMCT) expert preparatory group adopts its final report', Press release, 8 June 2018.

[19] United Nations General Assembly Resolution A/RES/71/259, 'Treaty banning the production of fissile material for nuclear weapons or other nuclear explosive devices', 23 Dec. 2016.

[20] Про *FMCT* див.: Nuclear Threat Initiative, 'Proposed fissile material (cut-off) treaty (FMCT)', 26 Oct. 2018.

[21] United Nations, General Assembly, 'Group of governmental experts to make recommendations on possible aspects that could contribute to but not negotiate a treaty banning the production of fissile material for nuclear weapons or other nuclear explosive devices', A/70/81, 7 May 2015.

[22] United Nations, General Assembly, 'Report of the high-level fissile material cut-off treaty (FMCT) expert preparatory group', A/73/159, 13 July 2018.

та організаційні положення; преамбулу договору, а також заходи прозорості та зміцнення довіри. У доповіді зазначалося, що "структура договору могла б бути розроблена таким чином, щоб забезпечувати набуття чинності первісним рамковим, або "парасольковим" договором з двома чи більшою кількістю протоколів, які мали б бути узгоджені пізніше, в т.ч. за спеціальним графіком"[23].

У доповіді рекомендувалося "розпочати обговорення договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів для ядерної зброї … без затримки на проведення Конференції з роззброєння"[24]. Однак дедалі більше оглядачів припускали, що переговори мають відбутися на багатосторонньому форумі без права вето будь-якої окремої держави. Цього можна було б досягти, наприклад, за допомогою резолюції ГА ООН про початок обговорення *FMCT*, як це було з ДЗЯЗ[25].

[23] United Nations, General Assembly, A/73/159 (посилання 20), p.26.

[24] United Nations, General Assembly, A/73/159 (посилання 20), p.30.

[25] Meyer, P., 'Talks to ban nuclear materials need a fresh start', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 25 Sep. 2018.

8. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Загальний огляд

У роботі Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) у 2018р., як і раніше, домінували звинувачення в застосуванні Сирією хімічної зброї. Група оцінки декларацій (Declaration Assessment Team) продовжувала з'ясовувати прогалини, невідповідності та розбіжності в первісній декларації Сирії, а Місія із встановлення фактів у Сирії (Fact-finding Mission in Syria) продовжувала збирати та аналізувати інформацію, пов'язану із звинуваченнями у використанні хімічної зброї. Такі звинувачення стосувалися, зокрема нападу в Думі 7 квітня 2018р., що спонукав США, Велику Британію та Францію тижнем пізніше завдати ударів у відповідь по трьом об'єктам.

За межами Сирії токсичні хімікати сімейства хімічних нервово-паралітичних речовин "Новичок" використали в Солсбері (Велика Британія) у березні 2018р., що призвело до госпіталізації трьох осіб. Ще дві особи постраждали від дії цієї речовини під час інциденту, пов'язаного з першим, у червні. Одна з них, Д.Стоджесс, померла в липні. На прохання Великої Британії, згідно з підпунктом 38(е) Статті VIII Конвенції 1993р. про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (КЗХЗ, Конвенція про заборону хімічної зброї, Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, Chemical Weapons Convention, CWC), ОЗХЗ надала технічну допомогу і здійснила два візити до Великої Британії. Аналіз зразків, наданих під час цих візитів, лабораторіями, визначеними ОЗХЗ, підтвердив висновки Великої Британії.

На цьому фоні визначення відповідальності за застосування хімічної зброї стало важливим питанням для держав-учасниць КЗХЗ. Завершення мандата Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН (OPCW-United Nations Joint Investigative Mechanism) призвело до виникнення прогалини у здатності міжнародного співтовариства реагувати на застосування хімічної зброї у разі його підтвердження. Намагаючись заповнити цю прогалину, Франція у січні 2018р. запровадила Міжнародне партнерство проти безкарності за застосування хімічної зброї (International Partnership Against Impunity for the Use of Chemical Weapons). До кінця року до партнерства долучилися 38 країн і ЄС. У травні 2018р. 11 постійних представників в ОЗХЗ вимагали скликання спеціальної сесії конференції держав-учасниць з одним змістовним пунктом порядку денного: дотримання глобальної заборони хімічної зброї. Спеціальна сесія, що відбувалася впродовж двох днів червня, голосуванням вирішила надати ОЗХЗ право визначати відповідальність.

Питання застосування хімічної зброї і визначення відповідальності в разі виявлення такого застосування викликали серйозні розбіжності між державами-учасницями КЗХЗ. Ті держави-учасниці, що підтримали червневе рішення, вважають численні повідомлення про застосування

сирійським Урядом хімічної зброї у Сирії достовірними та, відповідно, дотримуються думки, що механізм визначення відповідальності потрібен; держави, що не підтримали червневе рішення, стверджують, що ці звинувачення грунтуються на сфабрикованих даних і заявах, що політизували ОЗХЗ. Цей поділ фактично зруйнував – принаймні у найближчій перспективі – консенсусну модель, яка була нормою ухвалення рішень в ОЗХЗ, і, як наслідок, створив серйозну напруженість. Відносини між державами-учасницями були напруженими як під час 23-й Конференції держав-учасниць, так і 4-й Оглядової конференції. Розгляд резолюцій стосовно хімічної і біологічної зброї на Генеральній Асамблеї (ГА) ООН також був ускладненим.

Попри ці проблеми, у 2018р. були й позитивні події. Тривала ліквідація колишнього складу хімічної зброї на нафтобазі Рувага в Лівії, знищення хімічної зброї, покинутої Японією в Китаї. Допоміжні органи ОЗХЗ також продовжували важливу роботу, а посол Ф.Аріас (Fernando Arias) з Іспанії у липні розпочав чотирирічний термін на посаді Генерального директора ОЗХЗ.

У сфері біологічного роззброєння і нерозповсюдження в центрі уваги у 2018р. перебували експертні зустрічі та зустріч держав-учасниць Конвенції про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ, Biological and Toxin Weapons Convention, BWC). Головне занепокоєння на цих зустрічах викликали фінансові труднощі КБТЗ, і в грудні обговорення зосереджувалося на негайних заходах із забезпечення на майбутнє фінансової передбачуваності та стабільності. На зустрічі були схвалені ряд предметних заходів для заохочення вчасних платежів, забезпечення платоспроможності та уникнення дефіциту витрат чи накопичення зобов'язань. У 2019р. обговорення фінансової ситуації продовжиться.

Зустріч держав-учасниць неочікувано не змогла досягти консенсусу стосовно обговорень на експертних зустрічах, у т.ч. їх можливих результатів. Це сталося попри серйозну підготовку і змістовне обговорення на зустрічах у серпні, а також спільне намагання переважної більшості держав-учасниць, які обговорювали підсумкову доповідь, повніше відобразити ці змістовні дискусії. Безвихідна ситуація трапилася через, як це було названо, "впертість" однієї делегації і виявила застарілі методи роботи на зустрічах у рамках Конвенції.

Нездатність погодити змістовні результати різко контрастувала не лише з роботою експертних зустрічей, але й з активністю, пов'язаною з КБТЗ загалом у 2018р. Незвично велика кількість семінарів, проведених у 2018р., свідчила про інтерес, ініціативу та фінансову підтримку зміцнення норм і заборони біологічної зброї з боку дедалі більшої кількості окремих держав чи груп держав-учасниць, громадянського суспільства та інших суб'єктів.

Іншими важливими подіями у сфері біологічного роззброєння і нерозповсюдження у 2018р. стали публікація Генеральним секретарем ООН Порядку денного з роззброєння та дедалі більш конфронтаційні заяви Росії, яка стверджувала, що американські лабораторії біологічної зброї діють у сусідніх державах, зокрема у Грузії.

КЕТРІОНА МАКЛІШ, ФІЛІПА ЛЕНДЗОС

I. Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії

КЕТРІОНА МАКЛІШ

У 2018р. конфлікт у Сирії тривав уже сьомий рік, і як попередніми роками, продовжували з'являтися звинувачення в застосуванні хімічної зброї (ХЗ)[1]. Останні з них пролунали 28 листопада, коли сирійська влада повідомила Генерального директора ОЗХЗ про інцидент з можливим застосуванням ХЗ в Алеппо 24 листопада[2]. Крім розгляду та розслідування таких звинувачень зусиллями Місії із встановлення фактів, продовжувала діяльність Група оцінки декларацій ОЗХЗ з метою з'ясування неврегульованих питань, пов'язаних з первісною декларацією Сирії.

Продовжували виникати питання про пов'язану з ХЗ діяльність у Сирійському науково-дослідному центрі (*Syrian Scientific Studies and Research Centre*, *SSRC*)[3]. Документи, надані Технічному секретаріату ОЗХЗ в листопаді 2017р. і проаналізовані на початку 2018р., за повідомленнями, підтверджують роль *SSRC* у програмі ХЗ Сирії, але Секретаріат вирішив, що ця діяльність потребує подальшого прояснення[4]. 89-а сесія Виконавчої ради ОЗХЗ (*OPCW Executive Council*) зауважила, що "характер і зміст інформації, наданої Секретаріату, не дозволяє з'ясувати всі виявлені прогалини, невідповідності та розбіжності", і "кількість питань у зв'язку з декларацією Сирійської Арабської Республіки зростає"[5]. Як наслідок, Виконавча рада не змогла переконатись у повноті та точності декларації Сирії згідно з КЗХЗ[6].

7 червня і 23 червня 2018р. були ліквідовані два останні задекларовані об'єкти з виробництва ХЗ в Сирії. 12 липня ОЗХЗ перевірила завершення їх знищення[7]. 4-6 грудня відбувся четвертий раунд інспекцій на об'єктах *SSRC*, розташованих у Барзані та Джамраї.

Хімічний удар по м.Дума

Удар по Думі 7 квітня стався в умовах продовження розпочатого в лютому наступу на останні осередки спротиву у Східній Гуті. За даними Організації зі спостереження за правами людини в Сирії (*Syrian Observatory for Human Rights*), лише в лютому загинули понад 1 700 цивільних[8].

1 Про конфлікт у Сирії див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

2 OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-90/DG.4, 21 Dec. 2018, p.3.

3 Харт Дж. "Заяви про застосування хімічної зброї у Сирії". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 8.

4 OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-87/DG.16, 23 Feb. 2018, p.4.

5 OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-89/DG.1, 24 July 2018, pp.2-3.

6 OPCW (посилання 2), p.2.

7 OPCW (посилання 5), p.2.

8 Syrian Observatory for Human Rights, 'What we know about Douma "chemical attack"', 10 Apr. 2018.

Перші повідомлення про удар, завданий 7 квітня, схоже, грунтувалися на спільній заяві, зробленій наступного дня Сирійсько-Американським медичним товариством (*Syrian American Medical Society*, *SAMS*) та Цивільною обороною Сирії ("Білі шоломи"), у якій стверджувалося, що "понад 500 постраждалих, більшість яких становили жінки та діти, були доставлені до місцевих медичних центрів з симптомами, що вказували на дію хімічної речовини. У пацієнтів спостерігались ознаки порушення дихання, центральний ціаноз, надмірне піноутворення в ротовій порожнині, опіки рогівки очей і запах, подібний до хлорного"[9]. Інше повідомлення цитує припущення *SAMS* про те, що в Думі того дня могло бути завдано два хімічні удари – один з використанням "хлорної бомби" та ще один – "суміші речовин", включно з хімічною речовиною нервово-паралітичної дії, яка потрапила до розташованого поряд будинку[10].

Міжнародний осуд нападу політичними та релігійними лідерами не забарився[11]. Президент США Д.Трамп повідомив у Твіттері, що буде "велика відповідь"[12]. МЗС Туреччини заявило, що напад, "за великими підозрами, здійснив режим"[13]. Своєю чергою, уряди Сирії, Ірану та Росії виступили з заявами, в яких припускалося, що ці звинувачення були сфабриковані[14]. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров заявив пресі, що "наші військові спеціалісти побували на цьому місці разом із представниками сирійського Червоного півмісяця … і не знайшли жодного сліду використання проти цивільних хлору чи будь-якої іншої хімічної речовини"[15].

Розгляд хімічного удару по Думі в РБ ООН

Після інциденту в Думі Росія (окремо) та Велика Британія, Франція, США, Польща, Нідерланди, Кувейт, Перу та Кот-д'Івуар (разом) закликали провести засідання РБ ООН, на якому в пункті порядку денного "загрози міжнародному миру та безпеці" розглянути повідомлення про хімічні удари[16].

[9] Syrian American Medical Society, 'SAMS, Syria Civil Defense condemn chemical attack on Douma', Press release, 8 Apr. 2018.

[10] Nehme, D. and Rampton, R., 'Trump says "big price to pay" for Syria chemical attack', Reuters, 8 Apr. 2018.

[11] Див., наприклад: European External Action Service, 'Statement on the latest attack in Douma, Syria', 8 Apr. 2018; British Foreign and Commonwealth Office, 'Foreign Secretary responds to reports of chemical weapons attacks in Douma, Syria', 8 Apr. 2018; French Ministry for Europe and Foreign Affairs, 'Syria: Chemical weapons/Eastern Ghouta', 8 Apr. 2018; Vatican News, 'Pope Francis appeals for peace in Syria', 8 Apr. 2018.

[12] @realDonaldTrump, Twitter post, 8 Apr. 2018, 06.00.

[13] Turkish Ministry of Foreign Affairs, 'Press release regarding the attack in Douma', Statement no.101, 8 Apr. 2018.

[14] Syrian Arab News Agency, 'Official source: Using chemical allegations in Douma is a blatant attempt to hinder army's advance', 7 Apr. 2018; Iranian Ministry of Foreign Affairs, 'Iran strongly condemns use of chemicals by any party', 8 Apr. 2018.

[15] МИД РФ, "Замечания и ответы министра иностранных дел С.Лаврова на вопросы прессы на совместной пресс-конференции по результатам переговоров с министром иностранных дел Таджикистана С.Асловым", Москва, 9 апреля 2018г.

[16] Nichols, M., 'UN Security Council to meet on Monday after Syria attack', Reuters, 8 Apr. 2018.

Опубліковані протоколи засідання вказують на напружену атмосферу, в якій лунали вражаюче різні погляди на інцидент. Так, Посол Росії В.Небензя назвав інформацію про людські страждання в Думі "фейковими новинами"; цю думку повторив Посол Сирії Б.Джаальфарі (*Bashar Ja'alfari*), говорячи про "сфабриковану інформацію в соцмережах". Натомість представники інших членів РБ ООН не відкинули ці повідомлення як сфабриковані[17]. Посол Франції Ф.Делатр (*Francois Delattre*) заявив, що жертви мали ознаки, "симптоматичні для дії потужного нейротоксину, змішаного з хлором для підвищення летального ефекту", а Посол США Н.Гейлі (*Nikki Haley*) наголосила, що "історія зафіксує це як момент, коли РБ або виконає свій обов'язок, або продемонструє цілковиту та повну неспроможність захистити народ Сирії. У будь-якому разі США відреагують"[18].

На засіданні голосувалися три проекти резолюції стосовно механізму розслідування заяв про хімічні атаки, подібні до здійснених у Думі. Два проекти резолюції, що передбачали створення незалежного механізму розслідувань ООН (*UN Independent Mechanism of Investigation*, *UNIMI*) – один російський, а другий під авторством США – були внесені ще до нападів у Думі[19]. Принципова відмінність між цими проектами полягала в тому, хто матиме повноваження визначати відповідальність. У російському проекті таке рішення мала приймати РБ ООН після того, як *UNIMI* зробить висновки "без жодних обгрунтованих підстав для сумнівів". Проект під авторством США покладав цей обов'язок на механізм розслідувань. Третій проект резолюції стосувався роботи *FFM* ОЗХЗ. РБ ООН не спромоглася погодити жоден з трьох проектів[20].

У наступні чотири дні напруженість зростала. Зокрема, Президент Франції Е.Макрон заявив у телеінтерв'ю: "Ми маємо докази того, що минулого тижня було застосовано хімічну зброю, принаймні хлор, і що її застосував режим Б.Асада"[21]. *NBC News* наводило слова двох американських урядовців, які казали, що вже є зразки крові та сечі, які "вказують на присутність як газоподібного хлору, так і неназваної хімічної речовини нервово-паралітичної дії"[22].

[17] United Nations, Security Council, Provisional record of the 8225th meeting, S/PV.8225, 9 Apr. 2018. До членів РБ ООН, які не відкидали звинувачень, належали: Болівія, Велика Британія, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Казахстан, Кот-д'Івуар, Нідерланди, Польща, США, Франція, Швеція.

[18] United Nations (посилання 17).

[19] United Nations, Security Council, 'Russian Federation: Draft resolution', S/2018/175, 10 Apr. 2018; United Nations, Security Council, 'Albania, Australia, Bulgaria, Canada, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Italy, Latvia, Lithuania, Moldova, Montenegro, Netherlands, Norway, North Macedonia, Peru, Poland, Qatar, Slovenia, Sweden, Turkey, Ukraine, UK and USA: Draft resolution', S/2018/321, 10 Apr. 2018.

[20] United Nations, Security Council, 'Russian Federation: Draft resolution, S/2018/322', 10 Apr. 2018; United Nations, Security Council, 'Following three draft texts on chemical weapons attacks in Syria, Security Council fails to agree upon Independent Investigative Mechanism', Press release, 10 Apr. 2018.

[21] Briançon, P., 'Macron: France has "proof" Assad used chemical weapons', Politico, 12 Apr. 2018.

[22] Kabe, C. and Dilanian, K., 'US officials: Blood samples show nerve agent, chlorine in Syria gas attack', NBC News, 12 Apr. 2018.

У французькій національній оцінці (*French National Assessment*) інциденту, оприлюдненій 14 квітня, менше наголошувалось на тому, що в Думі було застосовано не лише хлор[23]. У ній зроблено висновок, "(*i*) що поза сумнівом у Думі 7 квітня 2018р. був завданий хімічний удар по цивільним; та (*ii*) не існує іншого вірогідного сценарію, крім удару сирійських збройних сил у рамках загального наступу на анклав Східної Гути"[24].

Американські розвідслужби в оцінці удару в Думі "із впевненістю" стверджували, що "сирійський режим застосував хімічну зброю", обгрунтовуючи висновки "описами удару в численних джерелах інформації, повідомленими симптомами, що спостерігались у жертв, відеозаписами та фотографіями двох, як вважається, "діжкових бомб" після удару та надійною інформацією, що вказує на координацію між сирійськими військовими перед нападом"[25]. Стосовно використання в ударі не лише хлору, в американській доповіді зазначено, що "значний масив інформації вказує на використання режимом хлору під час бомбардування Думи, а деяка додаткова інформація вказує на використання режимом також зарину – хімічної речовини нервово-паралітичної дії"[26].

Авіаудари США, Великої Британії та Франції

Третє засідання РБ ООН з приводу атак у Думі відбулося 13 квітня 2018р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш заявив, що "холодна війна повертається аби помститися". Він висловив занепокоєння "загрозою повномасштабної військової ескалації через зростання напруженості та нездатності досягти компромісу у створенні механізму підзвітності"[27]. Наступного дня американські, французькі та британські військові завдали понад 100 авіаударів по трьом об'єктам: науково-дослідному центру Барзех у районі Дамаска, по сховищу хімічної зброї і бункеру в Хім-Шинсарі західніше Хомса[28].

Одразу після авіаударів Росія домоглася скликання засідання РБ ООН, на якому пролунала заява Президента В.Путіна, де стверджувалося: "Без санкції РБ ООН, у порушення Статуту ООН, норм і принципів міжнародного права здійснено акт агресії проти суверенної держави, яка перебуває на передньому краї боротьби з тероризмом"[29]. Інші члени РБ ООН (Болівія, Екваторіальна Гвінея, Казахстан і Китай) також піддали авіаудари критиці.

[23] French Government, 'Chemical attack of 7 April 2018 (Douma, eastern Ghouta, Syria): Syria's clandestine chemical weapons programme', National Assessment document, 14 Apr. 2018.

[24] French Government (посилання 23), p.6.

[25] White House, 'United States Government assessment of the Assad regime's chemical weapons use', Press release, 13 Apr. 2018.

[26] White House (посилання 25).

[27] United Nations, Security Council, 'Provisional record of the 8231st meeting', S/PV.8231, 13 Apr. 2018.

[28] US Department of Defense, 'Department of Defense press briefing by Pentagon Chief Spokesperson Dana W. White and Joint Staff Director Lt Gen. Kenneth F. McKenzie Jr in the Pentagon Briefing Room', Press briefing (transcript), 14 Apr. 2018.

[29] United Nations, Security Council, 'Provisional record of the 8233rd meeting', S/PV.8233, 14 Apr. 2018.

Деякі члени РБ, зокрема США, Велика Британія, Франція і Польща, виправдали авіаудари, а представник Нідерландів назвав таку реакцію "зрозумілою"[30]. Поляризація в РБ ООН дедалі більше посилилася після відхилення російського проекту резолюції з осудом "агресії" проти Сирії з боку "США та їх союзників у порушення міжнародного права та Статуту ООН"[31].

На засіданні Виконавчої ради ОЗХЗ 16 квітня проявився такий самий поділ. Підтримку пропорційній відповіді США, Великої Британії і Франції на застосування ХЗ у Сирії висловили Австралія, Болгарія (від імені ЄС), Канада та представники Албанії, Бельгії, Естонії, Латвії, Німеччини, Португалії, Словенії і Туреччини. Натомість на публічній веб-сторінці засідання Виконавчої ради зафіксовано критику з боку Росії та Ірану[32]. Наприкінці місяця російська делегація сповістила Технічний секретаріат, що 26 квітня вона проведе брифінг для держав-учасниць з приводу інциденту в Думі, на якому свідчитимуть жителі Думи[33]. Секретаріат порадив російській делегації надати можливість *FFM* опитати свідків і лише після цього провести брифінг[34]. Російська делегація вирішила все одно провести брифінг, на якому жителі Думи наполягали, що хімічного удару не було.

У спільній заяві 17 держав-учасниць ОЗХЗ засудили брифінг, як "не що інше, приклад грубої пропаганди", і закликали "покласти край неприйнятним наклепам Російської Федерації на ОЗХЗ"[35].

Місія ОЗХЗ із встановлення фактів у Думі

6 липня 2018р. *FFM* видала проміжну доповідь з приводу заяв про використання токсичних хімічних речовин у Думі 7 квітня[36]. У проміжній доповіді зазначалося, що передова група Місії була відряджена 12 квітня, а наступна – днем пізніше; друга група була відряджена до сусідньої країни 16 квітня. Однак *FFM* не могла потрапити до Думи майже тиждень, і перший з візитів на об'єкти розслідування відбувся лише 21 квітня. Серед цих об'єктів був склад і ще один об'єкт, на якому, за підозрами сирійської влади, виробляли ХЗ. *FFM* зібрала на цих об'єктах понад 100 зразків; група, відряджена до сусідньої країни, також зібрала та отримала від третіх сторін біологічні зразки та проби довкілля. Ці групи разом провели 34 опитування.

[30] United Nations (посилання 29).

[31] United Nations, Security Council, Russian Federation: Draft resolution, S/2018/355, 14 Apr. 2018.

[32] OPCW, 'Fifty-Eighth Meeting of the Executive Council: Documents'.

[33] OPCW, Technical Secretariat, 'OPCW Fact-finding Mission visits second site in Douma, Syria', 25 Apr. 2018.

[34] OPCW (посилання 33).

[35] Текст спільної заяви див.: OPCW, Executive Council, 'Joint Statement by Australia, Bulgaria, Canada, Czechia, Denmark, Estonia, France, Germany, Iceland, Italy, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Poland, Slovakia, the United Kingdom, and the United States of America', EC-M-58/ NAT.5, 26 Apr. 2018.

[36] OPCW, Technical Secretariat, 'Interim report of the progress of the Fact-finding Mission regarding an incident of alleged toxic chemical use as a weapon in Douma, Syrian Arab Republic, on 7 April 2018', S/1645/2018, 6 July 2018. 10 липня з'явилось уточнення до цієї доповіді – документ *S/1645/2018/Corr.1*, де виправлено координати місця, відвіданого *FFM*.

Враховуючи велику кількість відібраних зразків, *FFM* виділила для першочергового аналізу 31 з них. Аналізи проб довкілля і зразків плазми не виявили фосфорорганічних хімічних речовин нервово-паралітичної дії чи продуктів їх розпаду. Однак у зразках, узятих у двох місцях усередині багатоквартирного будинку, були знайдені різні хлорорганічні хімічні речовини, разом із залишками вибухівки. У проміжній доповіді зазначено, що робота групи *FFM* із встановлення важливості цих результатів триває. Що стосується складу та об'єкта, на якому, за підозрами сирійської влади, виробляли ХЗ, у проміжній доповіді зазначалося, що виходячи з огляду обладнання та хімікатів під час візитів на ці два об'єкти, не виявлено ознак використання цих об'єктів для виробництва бойових хімічних речовин. Остаточна доповідь була оприлюднена 1 березня 2019р.

Інші доповіді Місії із встановлення фактів ОЗХЗ у 2018р.

FFM у Сирії у 2018р. видала чотири доповіді. Крім проміжної доповіді про Думу, були доповіді про ймовірні інциденти в Саракібі 4 лютого 2018р. та Лтамені 24 і 25 березня 2017р.; а також доповідь про інциденти в Аль-Хамаданії 30 жовтня 2016р. та Карм Ат-Тарабі 13 листопада 2016р.[37]

Що стосується імовірного інциденту в Саракібі, *FFM* не змогла отримати доступу до місця і тому покладалася на інші методи розслідування, зокрема, опитування осіб, пов'язаних з повідомленим інцидентом, вивчення документації та історій хвороби, наданих опитаними, а також аналізи проб довкілля та металевих предметів, отриманих *FFM* 19 лютого. Шляхом такого розслідування *FFM* виявила, що "11 осіб мали медичні ознаки та симптоми, пов'язані з дією хімікату, що подразнює насамперед тканини очей, носу, горла та легенів"[38]. Крім того, "хлор, що виділявся з промислових газових балонів після механічного удару, ймовірно, використовувався як хімічна зброя"[39]. *FFM* також відзначила присутність хімікатів, "які не можна пояснити ні природною появою у довкіллі, ні зв'язком із хлором … [і що] деякі повідомлені медичні ознаки та симптоми відрізнялися від тих, яких можна було б чекати від дії чистого хлору"[40]. З цього останнього питання *FFM* зазначила, що вона у той час не мала достатньої інформації чи свідчень для подальших висновків.

Доповідь *FFM* про два імовірні інциденти у Лтамені видана в червні 2018р. Висновки, зроблені *FFM* з приводу обох повідомлень, грунтувалися на аналізі опитувань і додаткових матеріалів, наданих під час опитувань, аналізах проб довкілля, наступному перехресному порівнянні та перевірці свідчень. Однак отримані *FFM* зразки не аналізувалися негайно "через

[37] OPCW, Technical Secretariat, 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding an alleged incident in Saraqib, Syrian Arab Republic on 4 February 2018', S/1626/2018, 15 May 2018; OPCW, Technical Secretariat , 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding alleged incidents in Ltamenah, the Syrian Arab Republic, 24 and 25 March 2017', S/1636/2018, 13 June 2018; OPCW, Technical Secretariat , 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding the incidents in Al-Hamadaniyah on 30 October 2016 and in Karm Al-Tarrab on 13 November 2016', S/1642/2018, 2 July 2018.

[38] OPCW, S/1626/2018 (посилання 37), para.7.2.

[39] OPCW, S/1626/2018 (посилання 37), para.7.4.

[40] OPCW, S/1626/2018 (посилання 37), para.7.5.

пріоритетність інших зразків, зокрема, тих, що стосувались інциденту в Хан-Шайхуні 4 квітня 2017р. і Лтамені 30 березня 2017р."[41]. Тим не менш *FFM* виявила, що 16 осіб 24 березня 2017р. мали ознаки та симптоми наслідків вдихання ацетилхолінестерази. Аналізи зразків виявили присутність зарину та інших хімікатів, у т.ч. можливих домішок і продуктів розпаду, пов'язаних із зарином, що спонукало *FFM* зробити висновок, що використаною ХЗ, найімовірніше, був зарин. *FFM* також зазначила, що ці результати узгоджуються з результатами після інциденту в Хан-Шайхуні, де було використано зарин, та інциденту в Лтамені 30 березня 2017р., де зарин, "дуже ймовірно", було використано як ХЗ[42]. Що стосується заяви про напад наступного дня, *FFM* виявила, що "33 особи мали медичні ознаки та симптоми, пов'язані з дією хімікату, що насамперед подразнює тканини очей, носу, горла та легенів"[43]. У доповіді зроблено висновок, що в цьому випадку хлор, "дуже імовірно", використовувався як ХЗ[44].

Доповідь *FFM* про ймовірне використання токсичних хімічних речовин в Аль-Хамаданії та Карм Ат-Тарабі з'явилася 2 липня 2018р. Про ці інциденти Технічний секретаріат повідомила сирійська влада, і вони стали підставою для п'яти виїздів на місця з листопада 2016р. по квітень 2018р. Виходячи з інформації, отриманої і проаналізованої під час цих виїздів, *FFM* виявила, що описи з опитувань і заяв узгоджуються з інформацією з повідомлень про інциденти про те, що близько 60 постраждалих з Аль-Хамаданії і 40 з Карм Ат-Тараба мали аналогічні симптоми, хоча ніхто з них не мав будь-яких довгострокових ефектів, не було і летальних випадків[45]. Однак *FFM* вирішила, що вона не може "із впевненістю визначити, чи використовувалась якась конкретна хімічна речовина як зброя під час інцидентів у районі Аль-Хамаданії 30 жовтня 2016р. та в районі Карм Ат-Тараба 13 листопада 2016р.[46] Місія висловила думку, що "особи, вражені під час повідомлених інцидентів, могли в окремих випадках зазнати впливу різних типів нестійкої подразнюючої речовини"[47].

FFM продовжувала свою діяльність у зв'язку з рядом інших можливих випадків застосування ХЗ, про які було повідомлено в шести окремих вербальних нотах, надісланих у 2017р.[48] Ці ноти стосувались інцидентів у Каліб Ат-Торі, Ас-Салімаї 9 серпня 2017р.; Хірбат-Масасіні (провінція Хама) 7 липня та 4 серпня 2017р.; Аль-Балілі, Суран (провінція Хама) 8 листопада 2017р.; та поблизу табору Ярмук у Дамаску 22 жовтня 2017р. Дії *FFM* у зв'язку з цими інцидентами охоплювали переклад відповідної документації, запис опитувань та аналіз інформації, наданої сирійською владою чи зібраної групами *FFM* на місцях.

41 OPCW, S/1636/2018 (посилання 37), para.5.34.
42 OPCW, S/1636/2018 (посилання 37), para.6.8.
43 OPCW, S/1636/2018 (посилання 37), para.6.5.
44 OPCW, S/1636/2018 (посилання 37), para.6.9.
45 OPCW, S/1642/2018 (посилання 37), paras 9.9 and 9.10.
46 OPCW, S/1642/2018 (посилання 37), para.9.11.
47 OPCW, S/1642/2018 (посилання 37), para.9.11.
48 OPCW, Technical Secretariat , 'Summary update of the activities carried out by the OPCW Factfinding Mission in Syria', S/1677/2018, 10 Oct. 2018.

На шляху до визначення відповідальних за хімічні удари

Завершення мандату Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН у листопаді 2017р. виявило прогалину у здатності міжнародного співтовариства визначати відповідальність за застосування ХЗ, коли таке застосування встановлене[49]. Намагаючись заповнити цю прогалину, Франція 23 січня 2018р. запровадила Міжнародне партнерство проти безкарності за застосування хімічної зброї (*International Partnership Against Impunity for the Use of Chemical Weapons*). Це партнерство мало на меті об'єднати держави-учасниці всіх регіональних груп ОЗХЗ заради збереження та посилення імплементації КЗХЗ проти застосуванню ХЗ, сприяння цілям КЗХЗ, надання можливої підтримки ОЗХЗ для повноцінного виконання її мандата та запобігання будь-якому майбутньому застосуванню такої зброї[50]. Упродовж 2018р. кількість учасників партнерства виросла з 25 країн плюс ЄС до 38 країн плюс ЄС.

Учасники партнерства, серед іншого, зобов'язуються "збирати, складати, накопичувати і зберігати дотичну інформацію на підтримку зусиль з притягнення до відповідальності винних у розповсюдженні чи застосуванні ХЗ", а також "оприлюднювати на спеціальному веб-сайті імена окремих осіб, назви організацій, угруповань і урядів, що опинилися під санкціями за їх участь у розповсюдженні чи застосуванні ХЗ"[51]. Відповідно, на публічному веб-сайт партнерства є оновлюваний двічі на рік список фізичних і юридичних осіб, викритих у причетності до застосування ХЗ чи участі у програмах розробки ХЗ, і які підлягають санкційним заходам з боку Франції, США, Великої Британії, Канади, Австралії та ЄС[52].

У 2018р. у рамках партнерства відбулися три зустрічі. Перша з них відбулась у Парижі у травні, де держави-учасниці обмінялись інформацією про інциденти та порушників, винних у розробці та застосуванні ХЗ[53]. Друга зустріч пройшла у Нью-Йорку в жовтні. У доповіді про цю зустріч зазначено, що дискусії охоплювали визначення заходів, необхідних для зміцнення ОЗХЗ у світлі рішення, ухваленого на червневій спеціальній сесії Конференції держав-учасниць КЗХЗ (підрозділ III)[54]. Наступну зустріч було заплановано на початок листопада 2018р., напередодні планової сесії Конференції держав-учасниць КЗХЗ та Оглядової конференції. На час написання цього матеріалу доповідей про ці зустрічі ще не було.

[49] Харт (посилання 3).

[50] OPCW, Review Conference, 'Joint paper: Shared views of the participating states of International Partnership Against Impunity for the Use of Chemical Weapons: Implementation of decision C-SS-4/ DEC.3, dated 27 June 2018', RC-4/NAT.19, 29 Nov. 2018.

[51] International Partnership against Impunity for the Use of Chemical Weapons, 'Fighting impunity: International Partnership against Impunity for the Use of Chemical Weapons', Declaration of principles, Paris, 23 Jan. 2018.

[52] Станом на 28 травня 2018р., у списку налічувалося 348 фізичних і юридичних осіб. Див.: <https://www. noimpunitychemicalweapons.org/-en-.html>.

[53] French Government, 'International Partnership Against Impunity for the Use of Chemical Weapons: Joint Ministerial Declaration of state participants', Paris, 18 May 2018.

[54] French Government, 'New meeting between the participating states of the International Partnership against Impunity for the Use of Chemical Weapons', 19 Oct. 2018.

II. Справа Скрипалів: замах на вбивство у Великій Британії з використанням токсичних хімікатів

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Деталі замаху на вбивство в Солсбері

4 березня 2018р. три особи – С.Скрипаль, його донька Юлія і детектив місцевої поліції сержант Н.Бейлі – зазнали впливу токсичної хімічної речовини (інгібітору ацетилхолінестерази) у Солсбері (Велика Британія). Ще двоє, Д.Стюрджесс і Ч.Роулі, зазнали впливу того ж самого хімікату в розташованому неподалік м.Еймсбері 30 червня. Скрипалі, Бейлі та Роулі одужали після отруєння, а Стюрджесс померла 8 липня. Зразки, взяті у жертв нападу 4 березня, були досліджені у британській військовій науково-технічній лабораторії у Портон-Дауні. За три дні після нападу помічник комісара Лондонської поліції зі спеціальних операцій М.Роулі (*Mark Rowley*) оголосив, що криміналістична експертиза виявила присутність хімічної речовини нервово-паралітичної дії[1]. 12 березня прем'єр-міністр Т.Мей повідомила Парламенту, що використана нервово-паралітична речовина належала до сімейства *"Новичок"*, і детально виклала думку британського Уряду про те, що відповідальність за цей напад несе Росія[2].

У наступні місяці копітка робота поліції за участі близько 250 слідчих, які переглянули тисячі годин записів камер спостереження та отримали понад 1 400 повідомлень, разом з результатами криміналістичного дослідження дали достатньо доказів для висунення генеральним прокурором обвинувачення проти двох громадян Росії, О.Петрова і Р.Боширова[3]. Їх звинуватили: (*а*) у змові з метою вбивства С.Скрипаля; (*б*) у спробі вбивства Сергія і Юлії Скрипалів та Н.Бейлі; (*в*) у застосуванні та володінні "*Новичком*"; (*г*) завданні тяжких тілесних ушкоджень з наміром вбити Ю.Скрипаль і Н.Бейлі. На арешт О.Петрова та Р.Боширова були видані європейські ордери, хоча Т.Мей поінформувала Парламент, що поліція вважає ці імена вигаданими. Вона також поінформувала Парламент, що обидва підозрюваних є офіцерами російської військової розвідки – ГРУ[4]. На початку жовтня в розслідуванні дослідницької пошукової мережі *Bellingcat*, яка використовує відкриті джерела та соцмережі, припускалося, що Р.Боширов є офіцером ГРУ А.Чепигою, а О.Петров – лікарем О.Мішкіним, який працював також на ГРУ[5].

Точна та достовірна відкрита інформація про нервово-паралітичну речовину "*Новичок*", зокрема, історію її розробки, власників, хімічний склад

[1] British House of Commons, Secretary of State for the Home Department Amber Rudd, 'Salisbury incident', *Hansard,* vol.637, col.486, 8 Mar. 2018.

[2] British House of Commons, Statement by Prime Minister Theresa May, 'Salisbury incident', *Hansard,* vol.637, col.620-621, 12 Mar. 2018.

[3] British House of Commons, Statement by Prime Minister Theresa May, 'Salisbury update', *Hansard,* vol.646, col.167-170, 5 Sep. 2018; Crown Prosecution Service, 'CPS statement: Salisbury', Press release, 5 Sep. 2018.

[4] British House of Commons (посилання 3), col.167.

[5] Bellingcat Investigation Team, 'Skripal suspect Boshirov identified as GRU Colonel Anatoliy Chepiga', 26 Sep. 2018; Bellingcat Investigation Team, 'Second Skripal poisoning suspect identified as Dr Alexander Mishkin', 8 Oct. 2018.

і властивості, є обмеженою. Чимало інформації надали колишні учасники радянської програми ХЗ, особливо доктор В.Мірзаянов, який називає себе "ветераном радянського хімічно-збройового комплексу"[6]. Обмеженість публічної інформації зумовлена, зокрема, тим, що ці речовини, імовірно, отримані в результаті секретних досліджень. Однак дані відкритих джерел дозволяють припустити, що "*Новичок*" є назвою сімейства бойових отруйних речовин, розроблених у Радянському Союзі в рамках програми "*Фолиант*".

Представники оборонних відомств США та інших країн Заходу у своїх здогадках про цілі розробки цих нервово-паралітичних речовин припускали зокрема, що вони розроблялися з метою "подолати західні заходи виявлення та захисту" та краще приховати їх "у законному комерційному виробництві", що дозволило б обійти нові засоби міжнародного контролю ХЗ[7]. Публічну інформацію про ці речовини можна простежити з газетних статей 1991-1992рр.[8] Вона з'являлася, наприклад, під час дебатів про ратифікацію КЗХЗ у США, коли в ряді газетних статей прямо йшлося про їх існування. Так, у статті *Washington Times* про російську ХЗ широко цитувалася секретна публікація МО США в *Military Intelligence Digest*[9]. Але через брак достовірної інформації про ці речовини на початку травня 2018р. Генеральний директор ОЗХЗ просив держави-учасниці надати інформацію про нові види хімічних речовин нервово-паралітичної дії[10].

Реакція у країні, за кордоном і з боку міжнародних організацій

Британська та російська реакції

Припущення про причетність Росії до отруєння в Солсбері лунали ще до того, як Т.Мей заявила в Парламенті 12 березня:

> Виходячи з достовірного встановлення цієї хімічної речовини провідними світовими експертами військової науково-технічній лабораторії у Портон-Дауні, нашої поінформованості про те, що Росія раніше виробляла цю речовину та досі здатна робити це, історії здійснення Росією організованих державою вбивств і нашої оцінки, що Росія вважає законним вбивство деяких

[6] Mirzayanov, V., 'Dismantling the Soviet/Russian chemical weapons complex: An insider's view', eds A. Smithson et al., *Chemical Weapons Disarmament in Russia: Problems and Prospects*, Report no.17 (Stimson Center: Washington, DC, Oct. 1995), p.21. Див. також: Mirzayanov, V., *State Secrets: An Insider's Chronicle of the Russian Chemical Weapons Program* (Outskirts Press: Denver, CO, 2009).

[7] US Office of the Secretary of Defense, *Proliferation: Threat and Response* (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, Jan. 2001), p.4; US Department of Defense, *Department of Defense Chemical and Biological Defence Program*, vol.I, *Annual Report to Congress* (Department of Defense: Washington, DC, Apr. 2002), p.9; Smithson, A., *Toxic Archipelago,* Report no.32 (Stimson Center: Washington, DC, Dec. 1999), p.9.

[8] Mirzayanov, V., 'Inversion', *Kuranty* (Moscow), 10 Oct. 1991, p.4; Stock, T., 'Allegations of CW and BW possession', *SIPRI Yearbook 1993,* pp.266-67.

[9] Gertz, B., 'Russia dodges chemical arms ban', *Washington Times,* 4 Feb. 1997, p.A1. Див. також: Mirzayanov, V., 'Free to develop chemical weapons', *Wall Street Journal,* 25 May 1994, p.A16; Gertz, B., 'Russia chemical arms reveal treaty's risks, Helms says', *Washington Times,* 5 Feb. 1997, p.A3; Krauss, C., 'US urges Russia to end production of nerve gas', *New York Times*, 6 Feb. 1997, p.7; Walker, J., 'The chemical weapons coverup', *Wall Street Journal,* 13 Feb. 1997, p.A18; Editorial, 'A dangerous treaty', *Wall Street Journal*, 19 Feb. 1997, p.A18.

[10] OPCW, Technical Secretariat , 'Request for information from states parties on new types of nerve agents', Note by the Director-General, S/1621/2018, 2 May 2018.

перебіжчиків, Уряд вважає дуже ймовірним, що Росія відповідальна за цей акт проти Сергія і Юлії Скрипалів[11].

У новому виступі в Парламенті 14 березня Т.Мей оголосила, що Рада національної безпеки Великої Британії погодила ряд негайних заходів, включно з висилкою "23 російських дипломатів, викритих як незаявлені офіцери розвідки"[12]. У наступні тижні понад 150 російських дипломатів були вислані з 27 країн і зі штаб-квартири НАТО в Брюсселі. Інші країни, зокрема Люксембург, а також ЄС вирішили відкликати своїх послів з РФ[13].

Росія відповіла аналогічною висилкою дипломатів і назвала реакцію Великої Британії спробою "розпалити з новою силою антиросійську істерію і кампанію"[14]. Т.Мей припустила, що існує "лише два правдоподібних пояснення того, що сталося …: або це був акт російської держави безпосередньо проти нашої країни; або російський Уряд втратив контроль за цією, потенційно катастрофічно шкідливою нервово-паралітичною речовиною і дозволив їй потрапити в інші руки"[15]. У відповідь представники російського Уряду та ЗМІ наводили інші можливі пояснення. Директор Департаменту нерозповсюдження та контролю над озброєннями МЗС Росії В.Єрмаков заявив: "Логіка підказує два можливі варіанти. Або британська влада не здатна гарантувати захист від таких терористичних актів на своїй території, або вони були прямо чи опосередковано причетні до підготовки цього нападу на громадянина Росії"[16]. Хоча В.Єрмаков заявив про відсутність альтернативи двом запропонованим ним варіантам, висловлювалися багато альтернативних версій[17].

Політичні дискусії в ОЗХЗ

Посол Великої Британії П.Вільсон (*Peter Wilson*) 13 березня поінформував Виконавчу раду ОЗХЗ в Гаазі про інцидент у Солсбері, назвавши його "першою після Другої Світової війни атакою із застосуванням будь-якого типу хімічних речовин нервово-паралітичної дії на європейській території"[18]. Згадавши те, про що британський Прем'єр-міністр повідомила Парламенту

[11] British House of Commons (посилання 2).

[12] British House of Commons, Statement by Prime Minister Theresa May, 'Salisbury incident', *Hansard,* vol.637, col. 856, 14 Mar. 2018.

[13] European External Action Service, 'Head of EU delegation in Russia recalled for consultations', Brussels, 23 Mar. 2018; Luxembourg Ministry for Foreign and European Affairs, 'Luxembourg's reaction to the Salisbury attack', Press release, 28 Mar. 2018.

[14] Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Briefing by Foreign Ministry spokesperson Maria Zakharova, Moscow, March 15, 2018', Press release, 15 Mar. 2018.

[15] British House of Commons (посилання 12), col. 855.

[16] Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Briefing by Director of the Foreign Ministry Department of Non Proliferation and Arms Control Vladimir Yermakov, Moscow, March 21, 2018', Press release, 21 Mar. 2018.

[17] Див., наприклад: United Nations, Security Council, Statement by Ambassador Karen Pierce, UK Permanent Representative to the UN, Provisional record of the 8343rd meeting, S/PV.8343, 6 Sep. 2018, p.13. Днем раніше Т.Мей поінформувала Парламент про інцидент у Солсбері та звинувачення, висунуті проти двох громадян Росії. Вона також казала про численні версії. Див.: British House of Commons (посилання 3), col.167.

[18] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador Peter Wilson, Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the OPCW at the Eighty-Seventh Session of the Executive Council', EC-87/NAT.5, 13 Mar. 2018, p.1-2.

днем раніше, в т.ч. її прохання про надання російським Урядом пояснень, яким чином цей токсичний хімікат міг потрапити до Солсбері, Посол П.Вільсон поінформував Виконавчу раду, що ОЗХЗ запропонувала Великій Британії технічну допомогу[19].

Посол Росії О.Шульгін у відповідь назвав звинувачення Росії у втручанні "необгрунтованими" та "абсолютно неприйнятними"[20]. Повідомлення про те, що Велика Британія приймає пропозицію технічної допомоги від ОЗХЗ, надійшло наступного дня, і 16 березня листи з офіційним проханням про технічну допомогу, згідно з параграфом 38е Статті VIII, були надіслані всім державам-учасницям[21]. Генеральний директор ОЗХЗ пізніше поінформував Виконавчу раду, що передова група 19 березня прибула до Великої Британії для попереднього обговорення технічної допомоги, а основна група прибула 21 березня[22].

На початку квітня російська делегація через Технічний секретаріат ОЗХЗ надіслала британській владі листа з питаннями про "сфабриковану справу Скрипалів"[23]. Питання стосувалися зокрема прізвища керівника групи технічної допомоги та назв атестованих лабораторій, які аналізуватимуть зразки. Генеральний директор пізніше повідомив членів Виконавчої ради, що "згідно зі стандартною практикою, Секретаріат не розголошує дані про членів групи чи деталей планування місії державам-учасницям, крім тієї держави-учасниці, яка приймає технічну допомогу"[24]. На вимогу Росії 4 квітня відбулося 57-е засідання Виконавчої ради з розгляду "ситуації навколо звинувачень у невиконанні Конвенції, висунутих однією державою-учасницею проти іншої держави-учасниці у зв'язку з інцидентом у Солсбері"[25].

У подальшій гострій публічній суперечці британська делегація зауважила: "Ми були необізнані стосовно намірів Росії на сьогоднішню сесію . . . Адже наш Постійний представник перебуває . . . за кордоном"[26]. Нагадавши,

[19] OPCW (посилання 18), p.1.

[20] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador A. V. Shulgin, Permanent Representative of the Russian Federation to the OPCW at the Eighty-seventh Session of the Executive Council (on the chemical incident in Salisbury)', EC-87/NAT.9, 13 Mar. 2018, p.1.

[21] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador Peter Wilson, Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the OPCW at the Eighty-seventh Session of the Executive Council (update on the use of nerve agent in Salisbury, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)', EC-87/NAT.12, 14 Mar. 2018; OPCW, Executive Council, 'Statement by the Delegation of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the OPCW at the Fifty-seventh meeting of the Executive Council', EC-M-57/NAT.2, 4 Apr. 2018, p.2.

[22] OPCW, Executive Council, 'Update by the Director-General to the Executive Council at its Fifty-seventh meeting', EC-M-57/DG.1, 4 Apr. 2018, para.3.

[23] Permanent Representation of the Russian Federation to the OPCW, 'Questions for the OPCW's Technical Secretariat', 1 Apr. 2018; United Nations, Security Council, Provisional record of the 8237th meeting, S/PV.8237, 18 Apr. 2018, p.14.

[24] OPCW (посилання 22), para.3.

[25] Russian Federation, Letter from the Permanent Mission of the Russian Federation to the Chairperson of the Executive Council, as annexed in OPCW, Executive Council, 'Request by the Russian Federation to convene a meeting of the Executive Council', Note by the Director-General, EC-M-57/1, 30 Mar. 2018. Згідно з Правилом 12 Регламенту Виконавчої ради, Виконавча рада збирається на регулярні сесії, а між ними вона може збиратися так часто, як того вимагає потреба у здійсненні її повноважень і функцій. Як наслідок, кожен член Ради має бути готовим на першу вимогу бути присутнім на засіданнях Ради. У 2018р. відбулися три регулярні сесії Ради та п'ять засідань.

[26] OPCW (посилання 21), p.1.

що Росія не надала відповідей на задані їй питання, делегація навела "понад 24 заперечення та контраргументи", що з'явилися згодом, "безсоромними [та] абсурдними"[27]. У заяві російської делегації експерт-хімік МО Росії професор д-р Рибальченко заперечував думку, що походження нервово-паралітичної речовини "*Новичок*" можна пов'язати лише з Росією, стверджуючи, що огляд відкритої літератури підказує, що будь-яке подібне твердження "є невірним і . . . по суті абсурдним"[28]. Рибальченко заявив, що:

> Маючи структурні формули та діаграми синтезу, будь-яка сучасна хімічна лабораторія з необхідним спеціальним обладнанням, рівнем захисту та достатньо кваліфікованим персоналом може синтезувати і проводити дослідження речовин типу "*Новичок*". Усі вихідні матеріали для синтезу цих сполук є комерційно доступними в багатьох державах[29].

Виступивши невдовзі по тому, Посол Шульгін стверджував, що КЗХЗ не містить положення, яке дозволяло б отримання такого роду допомоги Великою Британією[30]. Далі він запропонував провести спільне британсько-російське розслідування інциденту в Солсбері та заявив, що Росія "визнає висновки будь-якого розслідування . . . , якщо воно грунтується на неспростовних фактах і доказах, які відповідають усім існуючим процедурам міжнародного права, за обов'язкової участі російської сторони"[31]. Деякі держави-учасниці, зокрема Панама, закликали Росію і Велику Британію "вступити в конструктивний діалог"[32]. Інші, зокрема Канада, радили членам Ради "визнати російський проект рішення тим, чим він і є – марною спробою юридичного крутійства з метою відвернення міжнародної уваги від її відмови правдиво відповісти на прямі прохання Великої Британії пояснити причетність Росії до інциденту в Солсбері"[33]. Проект рішення отримав лише шість голосів "за" і був, таким чином, відхилений[34].

Політичні дискусії у РБ ООН і на Першому комітеті

Посол Росії В.Небензя 14 березня повторив у РБ ООН позицію Росії – що заяви про її причетність до інциденту в Солсбері "є необгрунтованими" та

[27] OPCW (посилання 21), p.2.

[28] OPCW, Executive Council, 'Statement by G. V. Kalamanov, Deputy Minister of Industry and Trade of the Russian Federation and I. V. Rybalchenko, Professor, Doctor of chemical sciences, expert of the Ministry of Defence of the Russian Federation at the Fifty-seventh Meeting of the Executive Council', EC-M-57/NAT.4, 4 Apr. 2018, p.4.

[29] OPCW (посилання 28), p.4.

[30] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador A. V. Shulgin, Permanent Representative of the Russian Federation, to the OPCW at the Fifty-seventh Meeting of the Executive Council', EC-M-57/NAT.6, 4 Apr. 2018, p.3.

[31] OPCW (посилання 30), p.6.

[32] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador Willys Delvalle, Permanent Representative of the Republic of Panama, to the OPCW at the Fifty-seventh Meeting of the Executive Council', EC-M-57/NAT.16, 4 Apr. 2018.

[33] OPCW, Executive Council, 'Statement by HE Ambassador Sabine Nolke, Permanent Representative of Canada to the OPCW at the 57th Meeting of the Executive Council 4 April 2018', 4 Apr. 2018.

[34] British Foreign and Commonwealth Office, 'Foreign Secretary Boris Johnson responds to defeat of Russia's proposals at OPCW', Press release, 4 Apr. 2018.

"цілком неприйнятними"[35]. 18 квітня Високий представник у справах роззброєння І.Накаміцу (*Izumi Nakamitsu*) поінформувала РБ ООН про висновки доповіді про результати візиту Групи технічної допомоги ОЗХЗ. У відповідь Посол В.Небензя зауважив: "Сьогодні ми почули ту ж серію необгрунтованих звинувачень, тепер нібито підкріплених авторитетом [ОЗХЗ]"[36]. Далі він вказав на наявні, на його думку, недоліки у доповіді. Заяви Посла В.Небензі про необгрунтованість звинувачень лунали впродовж всього періоду, охопленого цим розділом. У своїй реакції 6 вересня на повідомлення про видачу ордеру на арешт двох громадян Росії він назвав британську справу "таким самим потоком брехні" і припустив, що вона була "так само сфабрикована та надумана, як і попередні акти"[37]. Він заявив, що "РФ ніколи не розробляла, не виробляла і не накопичувала токсичних хімікатів, які на Заході називають "*Новичок*"[38]. На завершення своєї репліки В.Небензя ще раз припустив, що ці звинувачення висувались у відповідь на позицію Росії у Сирії:

Інцидент 4 березня став зручним приводом підбурити антиросійську істерію і був використаний для підриву нашого авторитету як Держави-учасниці КЗХЗ напередодні спектаклю із застосуванням хімічної зброї в сирійському м.Дума. Подібну картину ми спостерігаємо і сьогодні. Заява Т.Мей 5 вересня пролунала . . . на фоні активно обговорюваної ситуації в Ідлібі і провокації з хімічною зброєю, яку бойовики разом з Білими шоломами там готували"[39].

Розбіжності в РБ ООН та ОЗХЗ проявилися й на 73-й сесії Першого комітету ООН, що відбулася в Нью-Йорку з 8 жовтня по 8 листопада 2018р. У близько 50 заявах під час загальних дебатів згадувалася ХЗ, засуджуючи тією чи іншою мірою її використання, в т.ч. у Солсбері. Іран у своїй заяві зазначив "необхідність врегулювання" розбіжностей в ОЗХЗ заради уникнення "довгострокової шкоди Конвенції"[40]. Бразілія також висловила занепокоєння стосовно "руйнування культури консенсусу в політичних органах Організації"[41]. Через ці розбіжності проект щорічної резолюції з питань КЗХЗ, запропонований Польщею, який зазвичай погоджували консенсусом, потребував голосування для схвалення його подання до ГА ООН. Результати голосування: 148 – "за", сім – "проти" (Іран, Зімбабве, Камбоджа, Китай, Нікарагуа, Росія, Сирія), 23 утрималися[42]. Голосування також знадобилося,

[35] United Nations, Security Council, Provisional record of the 8203rd meeting, S/PV.8203, 14 Mar. 2018, p.8.

[36] United Nations, Security Council, Provisional record of the 8327th meeting, S/PV.8237, 18 Apr. 2018, p.12.

[37] United Nations, Security Council, Provisional record of the 8343rd meeting, S/PV.8343, 6 Sep. 2018, p.9-10.

[38] United Nations (посилання 37), p.11.

[39] United Nations (посилання 37), p.11.

[40] United Nations, General Assembly, 'Statement by HE Mr Eshagh Al Habib, Ambassador and Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations, before the First Committee of the United Nations General Assembly on all disarmament and international security agenda items', New York, 15 Oct. 2018, p.3.

[41] United Nations, General Assembly, 'Statement by Alex Glacomelli, Minister-Counsellor, Permanent Mission of Brazil to the United Nations', New York, 24 Oct. 2018, p.1.

[42] United Nations, General Assembly, 'First Committee sends 8 drafts to General Assembly, including text aimed at identifying, holding perpetrators of chemical weapons use accountable', Press release, 5 Nov. 2018.

коли ГА розглядала резолюцію 5 грудня – тоді було зафіксовано: 152 – "за", сім – "проти" (Іран, Зімбабве, Камбоджа, Китай, Нікарагуа, Росія, Сирія), 22 утрималися[43].

Реакція ОЗХЗ

Реакція Технічного секретаріату на інцидент у Солсбері проявилася насамперед у двох візитах у рамках технічної допомоги до Великої Британії на її прохання, які відбулись у березні та липні-серпні 2018р. У загальнодоступній підсумковій доповіді зазначено, що під час першого візиту технічної допомоги 21-23 березня група відвідала окремі місця в Солсбері, "визначені як можливі осередки залишкового забруднення", і взяла кілька зразків довкілля[44]. Також були взяті проби крові у трьох осіб, постраждалих від нервово-паралітичної речовини[45]. У доповіді зазначено, що результати зробленого у визначених ОЗХЗ лабораторіях аналізу зразків довкілля та медико-біологічних зразків, зібраних групою ОЗХЗ, "підтверджують висновки Великої Британії про тип токсичного хімікату, що був використаний у Солсбері та від якого серйозно постраждали три особи"[46]. Крім того, "цей токсичний хімікат мав високу чистоту" завдяки "майже повній відсутності домішок"[47].

Після відповідних подій у розташованому неподалік Еймсбері 30 червня на прохання Великої Британії було здійснено другий візит технічної допомоги. Доповідь про нього була надана державам-учасницям ОЗХЗ 4 вересня 2018р., а стисла доповідь розміщена на веб-сайті Організації[48]. У стислій доповіді зазначено, що візити технічної допомоги відбулися 15-18 липня з метою взяття медико-біологічних зразків і 13 серпня 2018р. для отримання додаткових зразків довкілля. Під час серпневого візиту група взяла зразок вмісту флакону, який поліція вважала підозрілим. Наступний аналіз визначеними ОЗХЗ лабораторіями показав, що Ч.Роулі та Д.Стюрджесс "зазнали впливу та були отруєні" токсичним хімікатом, знайденим у зразку довкілля[49]. Крім того, цей токсичний хімікат мав "концентрацію 97-98% [і тому] вважається хімічною речовиною високої чистоти"[50].

Результати зробленого у визначених ОЗХЗ лабораторіях аналізу зразків довкілля та медико-біологічних зразків, зібраних групою ОЗХЗ, підтверджують

[43] United Nations, General Assembly, 'General Assembly adopts 67 disarmament drafts, calling for greater collective action to reduce arsenals, improve trust amid rising global tensions', Press release, 5 Dec. 2018.

[44] OPCW, Technical Secretariat, 'Summary of the report on activities carried out in support of a request for technical assistance by the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (technical assistance visit TAV/02/18)', Note by the Technical Secretariat, S/1612/2018, 12 Apr. 2018, para. 5.

[45] OPCW (посилання 44), para. 4.

[46] OPCW (посилання 44), para. 10.

[47] OPCW (посилання 44), para. 11.

[48] OPCW, Technical Secretariat, 'Summary report on the activities carried out in support of the request for technical assistance by the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Technical Assistance Visit TAV/02/18 and TAV/03B/18 "Amesbury incident")', Note by the Technical Secretariat, S/1671/2018, 4 Sep. 2018.

[49] OPCW (посилання 48), para. 8.

[50] OPCW (посилання 48), para.10.

висновки Великої Британії стосовно ідентифікації токсичного хімікату, яким були отруєні пан Ч.Роулі та пані Д.Стюрджесс. Хімічна сполука, що демонструє токсичні властивості хімічної речовини нервово-паралітичної дії – це той самий токсичний хімікат, який було виявлено в медико-біологічних зразках і зразках довкілля, пов'язаних з отруєнням Сергія і Юлії Скрипалів та пана Н.Бейлі 4 березня 2018р. у Солсбері[51].

Змагання версій і роль інформаційної війни у визначенні відповідальності

Характерною рисою реакції на інцидент у Солсбері було використання різних повідомлень у ЗМІ на підтримку пояснень різних версій потрапляння "*Новичка*" до Солсбері. У перші тижні після інциденту як у традиційних ЗМІ, так і в соцмережах поширювалися численні відволікаючі версії, альтернативні причетності Росії. Альтернативні версії інциденту в Солсбері також почали поєднуватися з альтернативними версіями інших імовірних випадків застосування ХЗ, зокрема в Думі[52]. Деякі альтернативні версії, подані телемережею *RT*, пізніше були визнані такими, що порушують британські стандарти мовлення через неналежну об'єктивність у семи новинних і хроніко-документальних програмах, показаних з 17 березня по 26 квітня[53].

Крім висування потенційних версій, альтернативних причетності Росії до інциденту в Солсбері, робилися спроби посіяти сумніви в результатах аналізу зразків ОЗХЗ. Виступаючи на XXVI Асамблеї *Совета по внешней и оборонной политике* в Москві 14 квітня, Міністр закордонних справ Росії С.Лавров нібито цитував розділи, за його словами, доповіді лабораторії у м.Шпіц для ОЗХЗ, "отримані на умовах конфіденційності"[54]. С.Лавров заявив, що зразки "виявили сліди токсичного хімікату *BZ* і його прекурсорів, які належать до хімічної зброї другої категорії. . . Ця сполука перебувала на озброєнні армії США, Великої Британії та інших країн НАТО, тоді як у Радянському Союзі і Росії розробок і запасів цих хімічних сполук не було"[55]. Намагаючись посіяти сумніви у висновках після одужання С.Скрипаля, Ю.Скрипаль і сержанта Н.Бейлі, С.Лавров припустив, що "клінічна картина більше відповідає застосуванню саме отруйної речовини *BZ*"[56].

[51] OPCW (посилання 48), para.11.

[52] Див., наприклад, телевізійну програму *Crosstalk* від 16 квітня 2018, Ofcom Broadcast and On Demand Bulletin, no.369, 20 Dec. 2018, p.100.

[53] З квітня 2018р. британський регулятор послуг зв'язку *Ofcom* почав розслідування 10 програм, що "транслювалися впродовж близько семи тижнів з 17 березня 2018р. по 4 травня 2018р., про наслідки отруєння колишнього офіцера секретної служби ФСБ С.Скрипаля та його доньки Юлії у Солсбері 4 березня 2018р. *Ofcom* виявив, що новинний канал *RT* порушив правила мовлення, і "планував розглянути запровадження передбачених законом санкцій". Див.: Ofcom, 'Update on investigations into the RT news channel', Media release, 20 Dec. 2018.

[54] МИД РФ, "Выступление министра иностранных дел С.Лаврова на 26 Ассамблее Совета по внешней политике и обороне, Москва 14 апреля 2018г.", пресс-релиз, 14 апреля 2018г.

[55] МИД РФ (посилання 54).

[56] С.Лавров заявив, що він використовує пряму мову доповіді лабораторії, але це є сумнівним, не останньою чергою, з причин, наведених швейцарською делегацією. Див.: МИД РФ (посилання 54).

На засіданні Виконавчої ради ОЗХЗ, що відбулося за чотири дні після цієї заяви, Генеральний директор пояснив, що прекурсор *BZ* "містився у контрольному зразку, підготовленому лабораторію ОЗХЗ згідно з наявними процедурами контролю якості"[57]. Швейцарська делегація висловила своє "нерозуміння" заяви Лаврова:

> Незалежно від того, була лабораторія в м.Шпіц однією з визначених лабораторій, залучених до аналізу зразків із Солсбері, чи ні, доповідь нашої визначеної лабораторії про аналіз не могла бути складена таким чином і містити формулювання, нібито процитовані з доповіді лабораторії в м.Шпіц … Такі дії підривають довіру та незаплямованість Організації [ОЗХЗ] і є непри-йнятними як такі[58].

[57] OPCW, Executive Council, 'Opening statement by the Director-General to the Executive Council at its Fifty-ninth meeting', EC-M-59/DG.1, 18 Apr. 2018, p.3.

[58] OPCW, Executive Council, 'Statement by Nadine Olivier Lozano, Deputy Permanent Representative of Switzerland to the OPCW at the Fifty-ninth Meeting of the Executive Council, Under Agenda item 3, Report on the activities carried out in support of a request for technical assistance by the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (TAV/02/18)', EC-M-59/NAT.2, 18 Apr. 2018, p.2.

III. Хімічна зброя: контроль та роззброєння

КЕТРІОНА МАКЛІШ

Знищення хімічної зброї

Станом на кінець жовтня 2018р., було в підконтрольний спосіб знищено понад 96,5% задекларованої ХЗ 1-ї категорії. США залишаються єдиною державою-учасницею, яка задекларувала володіння нею і визначилася з датою завершення її ліквідації – у вересні 2023р. У 2018р. США повідомили про завершення будівництва останнього об'єкта з ліквідації ХЗ у Блю Грасс (штат Кентуккі), і про те, що ліквідація відбудеться згідно з графіком[1].

На визначеному об'єкті з ліквідації ХЗ у Мюнстері (Німеччина), завершилося знищення всієї ХЗ 2-ї категорії, доставленої з Лівії у листопаді 2017р. Діяльність, пов'язана з Лівією, у 2018р. стосувалася переважно колишнього сховища ХЗ на нафтобазі Рувага. Інспектори Секретаріату ОЗХЗ не змогли самі потрапити на об'єкт, тому були підготовлені четверо громадян Лівії для взяття проб грунту та організації прямої відеотрансляції. Взяття проб на об'єкті під наглядом інспекторів почалося наприкінці березня 2018р. і завершилося 5 квітня 2018р. Секретаріат ОЗХЗ наразі допомагає дезактивації об'єкта, яка має завершитися до серпня 2019р.[2]

Знищення ХЗ, покинутої Японією на китайській території, тривало у 2018р. на об'єкті з ліквідації ХЗ в Хаербаліні, у зв'язку з чим було проведено 12 інспекцій. Утилізація значної кількості старої ХЗ відбувалась у шести європейських державах-учасницях: Бельгії, Великій Британії, Італії, Нідерландах, Німеччині і Франції. У цих країнах упродовж року відбулися сім інспектувань робіт зі старою ХЗ[3].

Науково-консультативна рада ОЗХЗ

У 2018р. Науково-консультативна рада (*Scientific Advisory Board*, *SAB*) ОЗХЗ видала чотири доповіді і продовжувала свою ініціативу "Наука для дипломатів" (*Science for Diplomats*), у рамках якої відбулися шість заходів. Крім того, членами Ради були підготовлені та у жовтні видані рекомендації *SAB* з питань стабільності і збереження зразків[4]. Були й інші рецензовані публікації, багато з них – на основі матеріалів семінару з інноваційних технологій забезпечення хімічної безпеки, проведеного у 2017р. ОЗХЗ разом з Міжнародним

[1] OPCW, Executive Council, 'United States: Report to the Eighty-eighth Session of the Executive Council on progress achieved towards complete destruction of its chemical weapons stockpile (31 May 2018)', EC-88/NAT.3, 18 June 2018.

[2] OPCW, Conference of the States Parties, 'Opening statement by the Director-General to the Conference of the States Parties at its Twenty-third Session (Full Version)', C-23/DG.19, 19 Nov. 2018, para.35.

[3] OPCW (посилання 55), paras 36-38.

[4] Timperley, C. et al., 'Advice on chemical weapons sample stability and storage by the Scientific Advisory Board of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons to increase investigative capabilities worldwide', *Talanta,* vol.188 (Oct. 2018), pp.808-832.

союзом теоретичної та прикладної хімії (*International Union of Pure and Applied Chemistry*, *IUPAC*)[5].

У лютому 2018р. вперше зібралася на засідання Тимчасова робоча група (ТРГ, *Temporary Working Group, TWG*) *SAB* з розгляду практичного застосування методів і технологій розслідувань, створена у 2017р. на прохання Генерального директора ОЗХЗ. Завданням ТРГ є розгляд науково-технічних досліджень, пов'язаних з розслідуваннями, зокрема санкціонованими згідно зі Статтями IX і X КЗХЗ, у т.ч. з метою підтвердження свідчень і встановлення джерел їх походження (тобто визначення хронології володіння, зберігання та розташування ХЗ) і об'єднання багатьох різноманітних джерел інформації з метою реконструкції минулих подій[6]. На першому засіданні її учасники були поінформовані про минулі та поточні розслідування, зокрема Місією ОЗХЗ у Сирії та в рамках Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН. Перед учасниками також виступили ряд зовнішніх експертів. Було створено шість підгруп для розгляду таких питань, як методи і спроможності криміналістики; збір та обробка даних; взяття проб, виявлення та аналіз[7].

Крім того, в рамках підготовки до Оглядової конференції 2018р. у доповіді, оприлюдненій у квітні 2018р., *SAB* здійснила предметний огляд науково-технічних розробок з часу попередньої конференції[8]. Стосовно Списків хімікатів до КЗХЗ *SAB* зазначила, що:

> На момент проведення четвертої Оглядової конференції всі хімікати, перелічені у Списку 1, є у відкритому доступі вже понад 35 років . . . Внесення хімікатів до Списку 1 лише після того, як їх застосування та/або зберігання у військових цілях вважатимуться доведеним фактом, або коли токсичні сполуки не мають законного використання, несе невідворотний ризик того, що ОЗХЗ і її Держави-учасниці виявляться неготовими у разі застосування якогось не внесеного до Списку хімікату (хімікатів) як бойової отруйної речовини [БОР][9].

Через кілька тижнів після публікації доповіді до четвертої Оглядової конференції, і "враховуючи висновки візиту технічної допомоги в березні 2018р. на прохання Великої Британії", Генеральний директор звернувся до *SAB* із проханням повідомити про токсичні хімікати, ідентифіковані як нові типи хімічних речовин нервово-паралітичної дії[10]. Генеральний директор

[5] *Pure and Applied Chemistry,* vol.90, no.10 (Oct. 2018), pp.1501-1670; Timperley, C. et al., 'Advice from Scientific Advisory Board of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons on riot control agents in connection with the Chemical Weapons Convention', *RSC Advances,* no.73 (2018), pp.41731-39; Borrett, V. et al., 'Investigative science and technology supporting the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)', *Australian Journal of Forensic Studies,* 26 Dec. 2018; Forman, J. and Timperley, C., 'Chemical disarmament in a technologically evolving world', eds E. Contis et al., *Responsible Conduct in Chemistry Research and Practice: Global Perspectives* (American Chemical Society: Washington, DC, 2018).

[6] OPCW, Scientific Advisory Board, 'Summary of the first meeting of the Scientific Advisory Board's Temporary Working Group on Investigative Science and Technology', SAB-27/WP.1, 26 Feb. 2018, para.5.1.

[7] OPCW (посилання 59), pp.30-33 (agenda item 15).

[8] OPCW, Review Conference, 'Report of the Scientific Advisory Board on developments in science and technology for the Fourth Special Session of the Conference of the States Parties to Review the Operation of the Chemical Weapons Convention', RC-4/DG.1, 30 Apr. 2018.

[9] OPCW (посилання 61), para.120.

[10] OPCW, Technical Secretariat , 'Request for information from states parties on new types of nerve agents', Note by the Director-General, S/1621/2018, 2 May 2018, pp.2-3.

просив усі держави-учасниці, здатні зробити це, надати відповідну інформацію *SAB*[11]. *SAB* завершила роботу над цим завданням і 3 липня її доповідь була надана державам-учасницям. Генеральний директор зазначав, що: "Ці висновки забезпечують фактологічну основу, на якій держави-учасниці можуть обговорювати, чи підпадають під Конвенцію ці нові типи хімічних речовин нервово-паралітичної дії"[12].

Консультативна рада з питань освіти та поінформованості

У 2018р. Консультативна рада ОЗХЗ з освіти та поінформованості (*Advisory Board on Education and Outreach*, *ABEO*) збиралася двічі: в лютому-березні та в серпні. У лютому *ABEO* надала Генеральному директору першу предметну доповідь[13]. У ній рекомендувалося зокрема прийняти формулювання "не допустити повернення хімічної зброї" як "загальну тему" заходів освіти та поінформованості[14]. Рекомендувалося також активно залучати групи зацікавлених сторін, враховуючи можливість їх участі як "об'єктів [освіти та поінформованості] або як партнерів у плануванні та виконанні діяльності з освіти та поінформованості"[15]. На основі цієї доповіді в листопаді опублікована брошура з практичними порадами, призначена насамперед для національних органів влади[16]. Четверта Оглядова конференція підкреслила, що освіта та поінформованість стають "дедалі важливішими інструментами, які ОЗХЗ використовує для взаємодії з державами-учасницями" та зацікавленими сторонами на міжнародному, регіональному та місцевому рівнях[17]. Конференція "звернулася до Секретаріату з проханням і далі розвивати освіту та поінформованість" і "закликала Секретаріат допомагати у взаємодії з *ABEO* державам-учасницям, на їх запит, у реалізації заходів освіти та поінформованості"[18].

Заходи у співробітництві з іншими міжнародними організаціями

ОЗХЗ продовжувала зосереджувати увагу на протидії загрозі хімічного тероризму, в т.ч. шляхом поглиблення наявних відносини з іншими міжнародними організаціями. У березні Генеральний директор підписав Глобальний пакт координації боротьби з тероризмом (*Global Counter-Terrorism Coordination Compact*), що його ініціювало Управління ООН з питань контртероризму (*UN Office of Counter-Terrorism*)[19]. Цей не зобов'язуючий Пакт, що

[11] OPCW (посилання 63), para.2.

[12] OPCW, Executive Council, 'Opening statement by the Director-General to the Executive Council at its eighty-eighth session', EC-88/DG.22, 10 July 2018, para.20.

[13] OPCW, Advisory Board on Education and Outreach, 'Report on the role of education and outreach in preventing the re-emergence of chemical weapons', ABEO-5/1, 12 Feb. 2018.

[14] OPCW (посилання 66), para.1.13.

[15] OPCW, Review Conference, 'Statement by Professor Alastair Hay, member of the OPCW Advisory Board on Education and Outreach, to the Fourth Review Conference of the Chemical Weapons Convention, The Hague, 23 November 2018', RC-4/WP.12, 23 Nov. 2018, p.2.

[16] OPCW, Advisory Board on Education and Outreach, 'Education and outreach for a world free of chemical weapons: Role of states parties', [n.d.].

[17] OPCW (посилання 51), para.9.85

[18] OPCW (посилання 51), para.9.87(d).

[19] OPCW (посилання 55), para.80. Про співробітництво з іншими міжнародними організаціями та механізмами див. посилання 55, para.81.

об'єднує 38 міжнародних організацій, має на меті забезпечити координацію і єдність заходів у боротьбі з тероризмом у системі ООН, включно з координацією діяльності на оперативному рівні для уникнення дублювання зусиль. ОЗХЗ, разом з МАГАТЕ, виконує функції співголови Робочої групи з запобігання нападам із застосуванням зброї масового ураження та реагування на них (*Working Group on Preventing and Responding to Weapons of Mass Destruction Attacks*) Цільової групи ООН з імплементації контртерористичних заходів (*Counter-Terrorism Implementation Task Force*, *CITITF*). У квітні ОЗХЗ приймала семінар, який мав сформувати основу плану дій Робочої групи з розгляду рекомендацій кабінетних навчань, проведених у 2017р.[20] У червні Технічний секретаріат приймав першу Конференцію ОЗХЗ з протидії хімічному тероризму (*Conference on Countering Chemical Terrorism*), на яку зібралися понад 250 учасників з відповідних міжнародних організацій, неурядових організацій і наукових кіл[21]. У підсумкових ремарках Генеральний директор заявив, що має бути більше конференцій подібного роду, які б надали "додаткові можливості налагодити партнерство і зміцнити співпрацю серед тих, хто бореться із загрозою хімічного тероризму"[22].

У 2018р. поглиблювалися відносини й з іншими міжнародними організаціями. Так, ОЗХЗ обмінялася листами про наміри з Всесвітньою організацією охорони здоров'я з метою створення більш офіційних відносин співпраці. Давня співпраця ОЗХЗ з механізмом Резолюції 1540 тривала і поглиблювалася завдяки взаємній участі в заходах одне одного, так само, як і аналогічні відносини з Конвенцією про біологічну та токсинну зброю (*Biological and Toxin Weapons Convention*).

Порядок денний ООН у сфері роззброєння та хімічної зброї

Наприкінці травня 2018р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш презентував новий порядок денний у сфері роззброєння[23]. У вступі до 87-сторінкового документа А.Гутерреш описує сумну ситуацію з роззброєнням, коли "в багатьох недавніх конфліктах були знехтувані закони гуманності, а заборонена зброя, зокрема хімічні боєприпаси, повернулася на поле бою"[24]. Отже "нова реальність вимагає, щоб роззброєння та нерозповсюдження були поставлені в центр діяльності ООН"[25].

Що стосується ХЗ, центральною темою порядку денного є забезпечення "поваги до загальносвітової норми" протидії застосуванню хімічної (і біологічної) зброї та посилення можливостей з виконання цієї норми. У документі зазначено, що норми, спрямовані проти такої зброї, останніми роками "піддаються випробуванням через її неодноразове застосування – поки

[20] OPCW (посилання 55), para. 80.

[21] OPCW, Technical Secretariat , 'Summary of the Conference on Countering Chemical Terrorism, OPCW Headquarters, The Hague, the Netherlands, 7-8 June 2018', Note by the Technical Secretariat, S/1652/2018, 16 July 2018.

[22] OPCW (посилання 74), para.44.

[23] United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA), *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (UNODA: New York, 2018).

[24] UNODA (посилання 76), p.ix.

[25] UNODA (посилання 76), p.vii. Див. також підрозділ V розділу 7 і підрозділ IV розділу 9 цього видання.

що безкарне" у конфліктах у Сирії та в інших місцях[26]. Припускаючи, що "політичні розбіжності вихолостили зусилля, спрямовані на забезпечення відповідальності", у документі стверджується, що "поки ці тенденції не припиняться, ми ризикуємо скотитися в моральне середньовіччя, де застосування хімічної і, потенційно, біологічної зброї стає трагічною нормою"[27].

У документі міститься заклик до РБ ООН "продемонструвати нові лідерські якості та єдність, аби покласти край безкарності"[28]. У ньому стверджується, що РБ ООН "не змогла виконати свої обов'язки" і натомість "скотилася до трагічної форми політичного театру", чому треба покласти край[29]. Отже очевидним завданням для Генерального секретаря ООН стосовно ХЗ є співпраця з членами РБ з метою "забезпечення нових лідерських якостей та єдності у відновленні поваги до загальносвітової норми протидії застосуванню хімічної зброї, у т.ч. шляхом створення нового, неупередженого механізму виявлення винних у застосуванні хімічної зброї в Сирійській Арабській Республіці"[30].

Стосовно створення нового неупередженого механізму в документі пропонується: мірою набуття КЗХЗ універсального характеру перетворити ОЗХЗ на орган, відповідальний за здійснення розслідувань і заходів, спрямованих на зміцнення КЗХЗ з підтримкою її інституційних можливостей Генеральним секретарем[31].

Пов'язаною з цим та актуальною сферою діяльності, запропонованою у порядку денному, є заохочення відповідних інновацій. Зауваживши, що науковці розробили підходи та методи "гарантування та перевірки невикористання у військових цілях результатів мирної діяльності в хімічній галузі", а також "були на передовій" розслідувань звинувачень у її застосуванні, документ зазначає, що Генеральний секретар підтримує "ширшу участь промислових і наукових кіл у процесах формування політики, спрямованої на забезпечення мирного використання технологій"[32].

Управління ООН у справах роззброєння в жовтні 2018р. ініціювало "життєздатний" план виконання порядку денного[33]. У зв'язку з ХЗ в цьому плані зазначається, що в рамках Заходу 9 – відновлення "поваги до загальносвітової норми" протидії застосуванню хімічної (і біологічної) зброї – процес "засвоєння уроків" Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН "триває". Висловлена надія, що висновки з цього процесу "краще підготують міжнародне співтовариство для реагування на будь-які наступні звинувачення в застосуванні хімічної зброї і поліпшать розуміння РБ ООН кращих практик, пов'язаних з ефективністю та надійністю цього Механізму"[34].

[26] UNODA (посилання 76), p.24.
[27] UNODA (посилання 76), p.25.
[28] UNODA (посилання 76), p.25.
[29] UNODA (посилання 76), pp.25-26.
[30] UNODA (посилання 76), p.25.
[31] UNODA (посилання 76), p.26.
[32] UNODA (посилання 76), pp.53-54.
[33] United Nations, Implementation plan for the Secretary-General's Disarmament Agenda, Update of 11 Mar. 2019.
[34] United Nations, Implementation plan for the Secretary-General's Disarmament Agenda, Action 9, Restore respect for norms against chemical and biological weapons, Update of 7 Mar. 2019.

9. Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями

Загальний огляд

Контроль держав над звичайними озброєннями зазвичай має одну з двох загальних форм: обмеження та/або заборони озброєнь, включно, за можливості, із засобами та способами поставки озброєнь негуманної або невибіркової дії; регулювання та організація виробництва та торгівлі озброєннями з метою запобігання її дестабілізуючому накопиченню, потраплянню не за призначенням та/або недозволеному використанню. У цьому розділі розглядаються події та переговори, що відбувались у 2018р. і були пов'язані з чотирма головними глобальними інструментами регулювання виробництва, торгівлі та застосування звичайних озброєнь. Ще один важливий інструмент – Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT) – розглядається в розділі 10.

У підрозділі I розглядається Конвенція 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про "негуманну" зброю, Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, the CCW Convention) з особливою увагою до спроб регулювання летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО, lethal autonomous weapon systems, LAWS). Як і у 2017р., дискусії з питань ЛАСО відбувались у форматі Групи урядових експертів (ГУЕ, Group of Governmental Experts, GGE), яка розглядала: (а) характеристики ЛАСО; (б) людський фактор у застосуванні сили та аспекти взаємодії людини з машиною; (в) можливості застосування відповідних технологій у військових цілях; (г) можливі варіанти розв'язання гуманітарних і міжнародних безпекових проблем, зумовлених новими технологіями ЛАСО. Жодних змістовних рішень та угод для подальшого просування вперед не ухвалювалося, але держави домовилися подовжити мандат ГУЕ на 2018р. Попри зростаюче міжнародне занепокоєння застосуванням запальної і вибухової зброї у населених районах (incendiary weapons and explosive weapons in populated areas, EWIPA), під час дискусій у рамках Конвенції про "негуманну" зброю також не з'явилося нових конкретних результатів.

У підрозділі II розглядаються події у сфері Конвенції 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention) та Конвенції 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, Convention on Cluster Munitions, CCM). Число жертв ППМ у світі у 2017р. третій рік поспіль було надзвичайно високим, переважно внаслідок збройних конфліктів в Афганістані та Сирії. Крім того, це був другий рік поспіль, коли найбільше число жертв спричинили саморобні

мини. Маврітанія у 2018р. завершила розмінування, але 56 держав і чотири території залишалися забрудненими мінами. Гамбія, Намібія та Шрі-Ланка у 2018р. приєдналися до ККБ, довівши загальну кількість держав-учасниць до 105. У 2018р. тривало використання касетних боєприпасів у Сирії.

У підрозділі III розглядається Програма дій ООН 2001р. із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (United Nations Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, UNPOA). Третя конференції з огляду UNPOA у червні 2018р. зосередилася на трьох питаннях: зв'язок з деякими Цілями сталого розвитку (ЦСР, sustainable development goals, SDGs); доцільність внесення до UNPOA боєприпасів; регулювання поставок озброєнь недержавним суб'єктам. Стосовно ЦСР і боєприпасів, підсумковий документ базувався на досягнутому раніше прогресі і мав формулювання, що розширили обсяг та релевантність UNPOA. Однак збереження наявних розбіжностей не дозволило ухвалити нові формулювання стосовно поставок недержавним діячам.

У травні 2018р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш оприлюднив новий Порядок денний з питань роззброєння "Захист нашого спільного майбутнього", в якому визначені три пріоритети: (а) роззброєння заради збереження людства, скорочення та ліквідація ЗМУ; (б) роззброєння, що рятує життя, зменшення впливу звичайних озброєнь; (в) роззброєння заради наступних поколінь, розв'язання проблеми нових військових технологій (підрозділ IV).

У 2005-2018рр. сталося понад 250 організованих державами кібернападів. Після двох десятиліть міжнародного обговорення кібербезпеки в рамках ООН, держави не знайшли спільної мови стосовно характеру цієї загрози та заходів з її усунення (підрозділ V). Росія і США, зокрема, мають принципово різні підходи до використання та регулювання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Метою Росії залишається формування міжнародної системи інформаційної безпеки, частиною якої був би особливий режим нерозповсюдження. США дали зрозуміти, що будь-яке обговорення нового правового режиму є неприйнятним, але вони воліли б обговорити добровільні та необов'язкові норми відповідальної поведінки держав. Головними джерелами розбіжностей між двома сторонами є поріг застосування сили і збройного нападу та застосовність і достатність міжнародного права.

Наявна поляризація держав зумовлена прихильністю до однієї з двох позицій. Перша полягає в тому, що розповсюдження ІКТ вважається позитивною тенденцією, а чинне міжнародне право – достатнім для регулювання дій держав у кіберпросторі. Цю позицію поділяють переважно західні держави. Згідно з іншою позицією, якої дотримується група держав на чолі з Китаєм і Росією, диджиталізація розглядається як загроза, а перевага надається новому нормативному регулюванню використання та розвитку ІКТ державами. Ці розбіжності заважають досягненню міжнародного консенсусу стосовно подальших дій. Натомість ряд регіональних організацій досягли суттєвого прогресу; існують також важливі ініціативи окремих країн і бізнесу.

ЯН ДЕЙВІС

I. Конвенція про “негуманну” зброю і летальні автономні системи озброєнь

ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЯН ДЕЙВІС, МАЙКЕ ВЕРБРУХЕН

Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ) і п’ять протоколів до неї забороняють або обмежують використання окремих видів озброєнь, що, як вважається, завдають надмірних або невиправданих страждань комбатантам або невибірково вражають цивільних[1]. Це, так би мовити, рамковий договір, у межах якого можна укладати окремі угоди у формі протоколів (врізка 9.1). Станом на кінець грудня 2018р., учасницями базової Конвенції та протоколів до неї були 125 держав. Нові держави до КНЗ у 2018р. не приєднувалися. Не всі держави-учасниці ратифікували всі змінені чи додаткові протоколи[2].

КНЗ має важливе значення для розв’язання проблем міжнародного гуманітарного права (МГП, *international humanitarian law*, *IHL*), пов’язаних з розробкою чи використанням нових видів озброєнь і систем. На сучасні обговорення контролю над звичайними озброєннями суттєво впливає концепція “гуманітарного роззброєння”, що надає пріоритет захисту, безпеці та добробуту людей, а не держав. Зокрема, вона спрямована на покращення захисту цивільних шляхом зменшення гуманітарних та екологічних наслідків застосування озброєнь[3]. Однак останніми роками зростають суперечності між пріоритетом гуманітарних вимог і розумінням військових потреб окремими державами, внаслідок чого багато дискусій у рамках КНЗ зайшли у глухий кут[4].

Зустрічі держав-учасниць

Держави-учасниці КНЗ регулярно збираються в рамках щорічної зустрічі Високих договірних сторін, а також на Оглядовій конференції, що відбувається раз на п’ять років. На цих зустрічах розглядається також робота Групи урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts*, *GGE*), створеної у 2001р., яка відтоді скликається в різних форматах. Для зміненого Протоколу II і Протоколу V існують власні процеси виконання, що працюють паралельно з КНЗ. Всі зустрічі, що відбулись у 2018р., перелічені в таблиці 9.1.

На 12-й річній конференції Високих договірних сторін Протоколу V обговорювалася доповідь зустрічі експертів, що відбулася в червні 2018р. та розглядала питання звітності держав, ліквідації вибухових залишків війни

[1] Загальний огляд КНЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[2] Перелік держав-учасниць, що ратифікували змінені чи додаткові протоколи, див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[3] United Nations, General Assembly, First Committee on Disarmament and International Security, ‘Civil society statement on humanitarian disarmament’, 17 Oct. 2018; веб-сайт, *‘Humanitarian disarmament’*, створений неурядовими організаціями.

[4] Про обговорення гуманітарного роззброєння та про Конференцію 2016р. з огляду КНЗ див.: Дейвіс Я. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 14; про події у 2017р. див.: Дейвіс Я., Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 9.

Врізка 9.1. Конвенція 1981р. про "негуманну" зброю

КНЗ спочатку містила три протоколи стосовно: заборони використання зброї, що містить фрагменти, які неможливо виявити в тілі людині за допомогою рентгену (Протокол I); регулювання використання протипіхотних мін, мін-пасток та аналогічних пристроїв (Протокол II); обмежень застосування запальної зброї (Протокол III). Наступними роками держави додали ще два протоколи: в 1996р. – Протокол IV про заборону використання та передачі засліплюючої лазерної зброї; у 2003р. – Протокол V про вибухові залишки війни: наземні міни, нерозірвані боєприпаси та покинуті вибухонебезпечні боєприпаси. Крім того, з метою розширення і зміцнення Конвенції були внесені певні зміни. Так, змінений Протокол II запроваджує нові обмеження на застосування протипіхотних мін (ППМ), а дія КНЗ у 2001р. була поширена на внутрішні збройні конфлікти. Оскільки змінений Протокол II не забороняє застосування наземних мін, паралельний процес поза межами КНЗ призвів до появи Конвенції про протипіхотні міни (Конвенції про ППМ, *Anti Personnel Mines* (*APM*) *Convention*) (підрозділ II).

(ВЗВ), допомоги жертвам і практичного виконання Статті 4 Протоколу V про фіксацію, зберігання та передачу інформації[5]. Принципово нових пропозицій не було, і Конференція погодилася продовжити розгляд цих питань у 2019р.[6]

20-а річна конференція Високих договірних сторін зміненого Протоколу II розглянула стан і процес функціонування Протоколу та питання, що випливали з річних звітів держав-учасниць[7]. Зустріч також закликала до універсалізації Протоколу та розглянула доповідь Групи експертів про саморобні вибухові пристрої[8]. Попри зростаючу очевидність загрози від саморобних вибухових пристроїв (див. обговорення Конвенції про ППМ у підрозділі II та у зв'язку із застосуванням вибухової зброї у населених районах нижче), ні на зустрічі Групи експертів, ні на 20-й річній конференції будь-яких суттєвих нових заходів погоджено не було. Натомість у центрі уваги лишалося питання добровільного обміну інформацією про національні заходи і кращі практики виявлення, гуманітарного розмінування та захисту цивільних від саморобних вибухових пристроїв.

На зустрічі Високих договірних сторін 2018р. головувала Латвія. Розглядалися дотримання КНЗ і прогрес у її універсалізації. На зустрічі було запропоновано: ГУЕ з питань ЛАСО зібратися на сім днів у 2019р. (за наполяганням Росії цей термін був скорочений з 10 до 7 днів) під головуванням

[5] United Nations, Twelfth Conference of the High Contracting Parties to Protocol V on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 19 Nov. 2018, 'Report on the 2018 Meeting of Experts of the High Contracting Parties to Protocol V', CCW/PV/CONF/2018/4, 16 Nov. 2018.

[6] United Nations, Twelfth Conference of the High Contracting Parties to Protocol V on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 19 Nov. 2018, 'Final document', CCW/PV/CONF/2018/5, 29 Nov. 2018.

[7] Twentieth Annual Conference of the High Contracting Parties to Amended Protocol II to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Final document', 30 Nov. 2018.

[8] Twentieth Annual Conference of the High Contracting Parties to Amended Protocol II to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Report on improvised explosive devices', 30 Oct. 2018. Обговорення проблеми саморобних вибухових пристроїв див. також: Дейвіс і Вербрухен (посилання 4).

Таблиця 9.1. Зустрічі у рамках Конвенції про "негуманну" зброю у 2018р.

Дати	Зустріч
9-13 квітня	Група урядових експертів з питань з ЛАСО
11-12 червня	Група експертів з питань саморобних вибухових пристроїв у рамках зміненого Протоколу II
12-13 червня	Зустріч експертів у рамках Протоколу V
27-31 серпня	Група урядових експертів з питань ЛАСО
19 листопада	12-а річна конференція Високих договірних сторін Протоколу V
20 листопада	20-а річна конференція Високих договірних сторін зміненого Протоколу II
21-23 листопада	Зустріч Високих договірних сторін

Примітка: Усі зустрічі відбувались у Женеві.

Північної Македонії (див. нижче). Як і у 2017р., на зустрічі також погодилися внести "питання, що виникають у контексті завдань і цілей Конвенції", до порядку денного наступної зустрічі, запросивши держави-учасниці подавати відповідні робочі документи про розвиток науки та техніки[9]. Хоч у 2018р. зустрічі не скасовували з фінансових причин (як у 2017р.), але збереження фінансової нестабільності КНЗ було однією з ключових тем обговорення. Попри це, держави-учасниці відхилили пропозиції головуючого створити надзвичайний фонд чи добровільний резерв[10].

Як і попередніми роками, чотирма головними питаннями порядку денного були: (*а*) ЛАСО; (*б*) вибухова зброя у населених районах (*explosive weapons in populated areas*, *EWIPA*); (*в*) запальна зброя; (*г*) міни, крім протипіхотних (*mines other than anti-personnel mines*, *MOTAPM*). Прогрес був обмеженим через відсутність консенсусу; ці питання докладніше розглядаються нижче[11].

Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь

У 2018р. проблеми штучного інтелекту та автономності систем озброєнь залишались у центрі уваги міжурядових дискусій у рамках КНЗ[12]. Експертне обговорення нових технологій ЛАСО, порівняно з його початком у 2014р., активізувалося. У 2017р. відбувся поворотний момент, коли формат обговорення змінили з неформальних експертних зустрічей на офіційний формат ГУЕ[13].

[9] Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, Final report, CCW/MSP/2018/11, 28 Dec. 2018.

[10] Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, 21-23 Nov. 2018, Report on further measures that could be considered to improve the stability of the Secretariat's support to the Convention and on financial issues related to the Convention and its annexed Protocols, CCW/MSP/2018/7, 9 Nov. 2018.

[11] Geyer, K., 'Misuse of consensus strikes again', *CCW Report,* vol.6, no.12 (Reaching Critical Will, 26 Nov. 2018).

[12] Міжнародного консенсусу стосовно визначення ЛАСО немає, але у громадянському суспільстві їх часто визначають як зброю, що може обирати та атакувати цілі без прямої участі людини-оператора. Див.: Boulanin, V. and Verbruggen, M., *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems* (SIPRI: Stockholm, 2019).

[13] Дейвіс і Вербрухен (посилання 4).

Зустрічі ГУЕ у 2018р. тривали вдвічі довше, ніж у старому форматі у 2017р., – загалом 10 днів – з 9 по 13 квітня та 27 по 30 квітня 2018р. На обох сесіях помітним був високий рівень представництва держав-учасниць – 14 робочих документів подали 14 різних держав, Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) і Рух неприєднання[14]. На обох зустрічах також широко було представлене громадянське суспільство, включно з представниками правозахисних організацій, наукових інститутів, дослідницьких установ та університетів, а також з інженерами приватного сектору, що долучилися в особистому порядку[15].

Як і у 2017р., у 2018р. в ГУЕ головував Посол Індії на Конференції з роззброєння А.С.Гілл (*Amandeep Singh Gill*). Заради продовження попередніх обговорень, головуючий запропонував план роботи, аналогічний ухваленому на зустрічі 2017р. Чотирма темами обговорень були: (*а*) параметричний опис систем, що розглядалися; (*б*) людський фактор у застосуванні сили та аспекти взаємодії людини з машиною під час розробки, розгортання та застосування нових технологій ЛАСО; (*в*) розгляд можливих варіантів військового застосування відповідних технологій у контексті роботи групи; (*г*) можливі варіанти реагування на виклики для безпеки людини та міжнародної безпеки, спричинені новими технологіями ЛАСО[16].

Параметричний опис систем, що розглядалися

Аби обговорення не загрузло в тих самих питаннях визначення, що й на попередніх зустрічах, головуючий намагався знайти точки дотику в позиціях держав стосовно бачення ними ключових характеристик ЛАСО[17]. Він запропонував чотири можливі широкі підходи до параметричної класифікації таких систем: (*а*) *роздільний підхід*, за якого враховуються лише релевантні характеристики, а нерелевантні ігноруються; (*б*) *кумулятивний підхід*, за якого формуються категорії характеристик і оцінюються за технічними, гуманітарно-правовими та політико-безпековими критеріями з метою оцінки їх релевантності до Конвенції; (*в*) *підхід на основі поділу сфер підзвітності*, що розглядає характеристики типу та функції автоматичного прийняття рішень; (*г*) *підхід на основі результатів цілеспрямованого впливу*, що зосереджується на бажаних і небажаних наслідках функціонування систем[18]. Попри зусилля головуючого, держави-учасниці не змогли узгодити прийнятний підхід,

[14] United Nations Office At Geneva (UNOG), '2018 Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems'.

[15] Campaign to Stop Killer Robots, 'Rise of tech workers', Jan. 2019.

[16] Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Report of the 2018 Session of the Group of Governmental Experts on emerging technologies in the area of Lethal Autonomous Weapons Systems', CCW/GGE.1/2018/3, 23 Oct. 2018.

[17] Загальний огляд дебатів з питань визначення ЛАСО див.: Boulanin, V., 'Mapping the debate on LAWS at the CCW: Taking stock and moving forward', *EUNon Proliferation Paper* no.49 (Mar. 2016).

[18] United Nations Office at Geneva, Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, 'Chair's summary of the discussion on agenda item 6(a), 9 and 10 April 2018; agenda item 6(b), 11 and 12 April 2018; agenda item 6(c), 12 April 2018; agenda item 6(d), 13 April 2018'.

і дебати знову повернулися до деяких з головних спірних питань попередніх років. Держави висловлювали докорінно відмінні погляди на те, як слід визначати поняття автономності і чи є робоче визначення необхідною передумовою для просування дискусії уперед. Якщо більшість держав, що брали слово, погоджувалися з тим, що вирішальним чинником у визначенні характеристик ЛАСО є рівень участі людини, то вони не змогли дійти згоди, що ж це означає на практиці.

Людський фактор у застосуванні смертоносної сили

Обговорення втручання людини в застосування сили головуючий розпочав з демонстрації схеми, на якій узагальнені результати попередніх обговорень і робочі документи (схема 9.1). На ній показано, що втручання людини є можливим на чотирьох етапах розробки та застосування зброї з автономними функціями: під час дослідження та розробки (етап 1); перед надходженням на озброєння, під час випробувань, оцінки та сертифікації (етап 2); під час розгортання в місці застосування (етап 3); під час застосування системи зброї (етап 4)[19].

Під час обговорення окремі держави стверджували, що можна додати ще два моменти втручання: на етапі, що передує розробці (етап 0), коли на політичному рівні визначаються технічні вимоги; та після надходження на озброєння, під час оцінки за наслідками використання (етап 5)[20]. Питання, як конкретно людина може втрутитись на кожному з цих етапів, залишилося невирішеним[21]. Хоча серед держав-учасниць проглядається очевидний консенсус у тому, що людина має зберігати контроль над системами озброєнь, але з правових, етичних і практичних міркувань, держави не змогли домовитися, якого роду та обсягу контроль людини вважати необхідним. Були також намагання конкретизувати, що саме означатиме на практиці "повноцінний" контроль людини. Нарешті, держави мали різні погляди на доцільність втілення вимог про контроль людини в нові норми міжнародного права та достатність для цього наявного міжнародного права.

Огляд можливих варіантів військового застосування відповідних технологій

Огляд мав допомогти підвищенню прозорості у розробці військових технологій і сприяння поінформованості ГУЕ про новини у технологічному розвитку. З доповідями виступили фахівці, які представляли наукові та промислові кола.

Можливі варіанти реагування на виклики для безпеки людини та міжнародної безпеки

Четвертим і найбільш спірним питанням порядку денного була політична реакція, яку держави вважали необхідною для усунення викликів від ЛАСО

[19] United Nations Office at Geneva (посилання 18).

[20] Group of Governmental Experts (посилання 16).

[21] Набір різних визначень див.: Singh Gill, A., 'Chart 2: Consideration of the human element in the use of lethal force; aspects of human-machine interaction in the development, deployment and use of emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems', Apr. 2018; Singh Gill, A., 'Agenda item 6b', Apr. 2018.

Схема 9.1. Моменти взаємодії людини з машиною у контексті нових технологій летальних автономних систем озброєнь

Джерело: United Nations, Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 'Report of the 2018 session of the Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems', CCW/GGE.1/2018/3, 23 Oct. 2018, p.14.

для безпеки людини та міжнародної безпеки. Головуючий запропонував обговорити плюси та мінуси кожного з запропонованих політичних варіантів.

Першим з них був юридично зобов'язуючий інструмент регулювання ЛАСО у вигляді повної заборони розробки та застосування ЛАСО – запропонованої Кампанією "Зупинимо роботів-убивць" (*Campaign to Stop Killer Robots*), – або зобов'язання постійно забезпечувати повноцінний контроль людини, – на чому наполягав МКЧХ[22]. 28 держав уже засвідчили підтримку юридично зобов'язуючого інструмента[23]. У 2018р. Австрія стала першою європейською державою, яка підтримала заборону ЛАСО, а Китай був першим і наразі єдиним членом РБ ООН, який зробив це. Водночас, Китай пропонує заборонити використання ЛАСО, а не їх розробку та виробництво[24]. Рух неприєднання також виступає за юридично зобов'язуючий інструмент, що передбачав би заборону та регулювання ЛАСО[25].

Другий варіант – політична декларація – був запропонований Німеччиною і Францією та підтриманий рядом країн Заходу. Це був би юридично

[22] International Committee of the Red Cross, *The Element of Human Control,* Working Paper submitted at the Meeting of High Contracting Parties to the CCW, CCW/MSP/2018/WP.3, 20 Nov. 2018.

[23] Campaign to Stop Killer Robots, 'Country views on killer robots', 22 Nov. 2018.

[24] Китайська пропозиція стосувалася ЛАСО з наступними п'ятьма характеристиками: смертоносність, повна автономія, неможливість зупинити атаку після активації, неможливість розрізняти умови нападу і здатність еволюціонувати. Див.: Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or have Indiscriminate Effects, Position Paper submitted by China, CCW/GGE.1/2018/WP.7, 11 Apr. 2018.

[25] Group of Governmental Experts (посилання 16).

незобов'язуючий документ про важливість контролю людини та підзвітність. Німеччина і Франція вважали, що політична декларація дала б потужний політичний сигнал і показала, що держави можуть знайти спільну мову, залишивши водночас Конвенції про "негуманну" зброю додатковий час для поглибленого аналізу. Німеччина і Франція вважають, що їх пропозиція могла б бути прийнятним компромісом для противників і прихильників юридично зобов'язуючого документа.

Третій варіант – покращення застосування наявного міжнародного права за допомогою практичних заходів – найкращих практик та обміну інформацією про правовий аналіз нових озброєнь, засоби та методи ведення війни, – як того вимагає Стаття 36 додаткового Протоколу I до Женевських конвенцій.

Нарешті, був ще варіант – нічого не робити – тобто залишити ситуацію такою, якою вона є, виходячи з припущення, що МГП вже повністю застосовується до ЛАСО[26]. Прихильність до цього варіанту засвідчили Австралія, Ізраїль, Південна Корея, Росія і США, вважаючи, що будь-які конкретні заходи стосовно ЛАСО були б "передчасними"[27].

На основі цієї міжурядової дискусії головуючий дійшов висновку, що хоча держави не вважали всі ці варіанти обов'язково взаємовиключними, але жоден з них не зміг отримати явного консенсусу. Не вдалося також досягти згоди і стосовно подальших дій. Деякі з 28 держав, що у 2018р. чи раніше підтримали заборону ЛАСО, зокрема Австрія, Бразілія, Куба та Чілі, закликали посилити мандат ГУЕ на 2019р.[28] Вони зазначали, що вже давно існує потреба в започаткуванні формального процесу переговорів, аби уникнути ризику прогаяти технічний прогрес у розвитку ЛАСО. Росія і США, однак, не поспішали починати переговори, доки ГУЕ не виробить їх робоче визначення та спільне розуміння проблеми. Ряд держав досі продовжували формування позицій і бажали розглянути це питання глибше перед тим, як долучитися до формального процесу переговорів. Зрештою держави погодилися подовжити чинний мандат ГУЕ, але лише на сім днів роботи у 2019р. замість 10 у 2018р. (див. нижче).

Можливі керівні принципи

Після цих обговорень головуючий презентував проект доповіді ГУЕ, де було викладено ряд ключових тем, з яких держави наче домовились, або які вони вважали важливими. Ці "виявлені спільні моменти, висновки та рекомендації" містили перелік "можливих керівних принципів"[29]. Доповідь була у центрі уваги під час двох днів активних переговорів, коли обговорення тривало до пізнього вечора. Серед спірних тем були: доречність Огляду ЛАСО та

[26] Group of Governmental Experts (посилання 16).

[27] Acheson, R., 'Mind the downward spiral', *CCW Report,* vol.6, no.11 (Reaching Critical Will, Sep. 2018).

[28] Проте лише 25 з цих 28 держав є державами-учасницями КНЗ. Гана, Єгипет і Зімбабве висловилися на користь заборони, але Єгипет підписав, проте не ратифікував Конвенцію; Гана та Зімбабве не підписали та не ратифікували її. United Nations Office in Geneva, 'High contracting parties and signatories', updated as of 14 Nov. 2018; Campaign to Stop Killer Robots (посилання 23).

[29] Group of Governmental Experts (посилання 16).

пов'язаних з ними питань як "потенційних проблем"; ступінь директивності формулювань документа; подальші напрями роботи над ЛАСО; релевантність розгляду прав людини в контексті ЛАСО; визначення та поняття; доцільність обговорення державами-учасницями позірних "вигід" від ЛАСО[30]. Зрештою держави погодили варіант документа, який став значно меншим за оригінал. Формулювання також змінили, аби зробити його прийнятним для всіх держав[31]. Текст, який держави уповноважили головуючого винести на зустріч Високих договірних сторін у листопаді 2018р., містив 10 принципів, зокрема визнання того, що: (*а*) МГП і надалі застосовується до всіх систем озброєнь, у т.ч. ЛАСО; (*б*) зберігається відповідальність людини за рішення про застосування сили, тоді як машини не можуть вважатися відповідальними; (*в*) держави мають вжити належних заходів із забезпечення застосування розроблених або придбаних ними озброєнь з дотриманням міжнародного права, а також запровадити гарантії безпеки та захисту, що обмежують ризик кібервтручання у функціонування ЛАСО чи застосування їх терористичними угрупованнями.

Листопадова зустріч Високих договірних сторін КНЗ схвалила доповідь і рекомендацію ГУЕ про подовження мандата Групи. Але каменем спотикання стала тривалість роботи ГУЕ у 2019р. Якщо окремі держави пропонували 20-денний термін з метою забезпечення швидшого прогресу, то інші – нагадували про фінансові труднощі, пов'язані з участю делегацій в обговореннях. Зрештою, ГУЕ рекомендувала виділення 10 днів на обговорення, але листопадова зустріч, за наполяганням Росії, зупинилася на семи днях. У 2019р. в ГУЕ головуватиме Л.Ж.Джорджинскі (*Ljupčo Jivan Gjorgjinski*) з Північної Македонії.

Інші головні теми обговорення: вибухова зброя у населених районах, запальна зброя та міни, крім протипіхотних

Вибухова зброя у населених районах

Насильство в останні 20 років у дедалі більших масштабах концентрується у міських районах[32]. Застосування вибухової зброї у населених районах – особливо зброї з великим радіусом руйнувань, неточною системою доставки чи здатної доставляти кілька боєприпасів на велику площу – часто призводило до випадків, коли понад 90% жертв були цивільними, а не комбатантами[33]. За даними *Action on Armed Violence* (*AOAV*), від вибухової зброї у 2018р. загинули 9 615 і були поранені 12 720 цивільних, що приблизно на третину менше, ніж у 2017р., коли загинули 16 289 і були поранені 15 615 цивільних осіб. На саморобні вибухові пристрої у 2018р. припадало 42%

[30] Acheson (посилання 27).

[31] Gayer, K. and Pytlak, A., 'News in brief', *CCW Report*, Reaching Critical Will, vol.6, no.10 (31 Aug. 2018).

[32] Див., наприклад: OECD, 'Trend seven: Urban violence is becoming the new norm', *States of Fragility, 2016: Highlights,* 2016, pp.21-23.

[33] International Committee of the Red Cross, 'Explosive weapons in populated areas', Fact sheet, 14 June 2016; the International Network on Explosive Weapons (INEW) website.

цивільних жертв вибухової зброї, тоді як авіаудари спричинили 32%, системи наземних озброєнь – 15%, і напади з використанням іншої вибухової зброї – 9%[34]. *AOAV* пов'язує загальне зменшення числа цивільних жертв у світі, насамперед з поразкою угруповання Ісламська держава (ІД, *Islamic State*, *IS*) в Іраку та Сирії, а також послабленням Боко Харам (*Boko Haram*) у Нігерії. В Сирії число цивільних жертв вибухової зброї зменшилося на понад 40% – з 8 767 осіб у 2017р. до 5 061 особи у 2018р., – але Сирія все ще залишалася країною, що найбільше потерпала від такої зброї. Багато жертв припало на лютий-березень, коли сирійські та російські війська інтенсивно обстрілювали Східну Гуту. Число цивільних жертв насильства із застосуванням вибухової зброї також суттєво скоротилось у Сомалі, де падіння склало 48%, у Пакистані (48%) та в Іраку (77%)[35].

Афганістан був винятком із загальносвітової низхідної тенденції. Там спостерігалося різке зростання числа цивільних жертв вибухової зброї – з 1 092 загиблих цивільних у 2017р. до 1 488 у 2018р., – спричинене, за оцінками *AOAV*, переважно застосуванням саморобних вибухових пристроїв недержавними суб'єктами (76% усіх загиблих і поранених цивільних), а також авіаударами, особливо американськими[36]. Помітне зростання також зафіксовано в Ємені (з 1 670 цивільних жертв у 2017р. до 1 807 – у 2018р.), Індії (з 267 – у 2017р. до 322 – у 2018р.) та Лівії (зі 163 – у 2017р. до 392 – у 2018р.). Зростання спостерігалося також в Ефіопії, Ірані, Малайзії, на Філіппінах і в Секторі Газі[37].

Гуманітарні надзвичайні ситуації унаслідок застосування вибухової зброї у населених районах спонукали дедалі більшу кількість держав, керівництво ООН, міжнародні та неурядові організації закликати до здійснення заходів з метою кращого захисту цивільних і запобігання такій шкоді[38]. Однією з трьох головних тем нового Порядку денного з питань роззброєння, оголошеного Генеральним секретарем ООН у травні 2018р. (підрозділ IV) було привернення уваги до "роззброєння, що рятує життя", що охоплювало зусилля з приборкання застосування вибухової зброї з великою площею ураження в населених районах шляхом підтримки намагань держав-учасниць "розробити політичну декларацію, а також відповідні обмеження, спільні стандарти та принципи діяльності з дотриманням МГП"[39]. На відкритих дебатах у РБ ООН

[34] Action on Armed Violence, '2018: A year of explosive violence', 11 Jan. 2019.

[35] Про збройні конфлікти в Сирії та Іраку див. у підрозділі V розділу 2 цього видання; про конфлікт у Сомалі див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[36] Action on Armed Violence (посилання 34). Про конфлікт в Афганістані див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[37] Action on Armed Violence (посилання 34). Про конфлікти у Газі, Лівії та Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання; про конфлікти в Малайзії та на Філіппінах див. у підрозділі III розділу 2 цього видання; про конфлікт в Ефіопії див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[38] Див., наприклад: International Committee of the Red Cross (посилання 33); Article 36, *Explosive Weapons: Protecting Civilians from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas,* Aug. 2018. Перелік з 88 держав і територій та чотирьох державних об'єднань, які у своїх заявах публічно визнали шкоду від вибухової зброї у населених районах, див.: '*Political response*' на веб-сайті *INEW*.

[39] United Nations, Office for Disarmament Affairs, *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (Office for Disarmament Affairs: New York, May 2018), pp.x and 34-36.

про захист цивільних у збройних конфліктах 22 травня 2018р. не менше 12 держав, а також Генеральний секретар ООН підкреслювали смертельні ризики для цивільних, що їх несе застосування вибухової зброї у населених районах, а Ірландія, Коста-Ріка та Австрія серед інших засвідчили підтримку розробці міжнародного політичного документа з цього питання[40].

На засіданні Першого комітету з роззброєння та міжнародної безпеки ГА ООН у жовтні 2018р. Ірландія виступили зі спільною заявою від понад 50 держав з цього питання[41]. Ця заява закликає подолати тенденцію завдання цивільним великої шкоди від застосування вибухової зброї у населених районах, а також посилити повагу до МГП та його дотримання. Заява завершується зобов'язанням держав, що її підтримали, продовжити "докладати зусиль з розв'язання проблеми гуманітарної шкоди від вибухової зброї у населених районах шляхом можливого укладання в майбутньому політичної декларації і продовження підтримки інших відповідних ініціатив, у т.ч. регіональних конференцій". На Першому комітеті у 2018р. із заявою виступила також коаліція громадських організацій *International Network on Explosive Weapons* (*INEW*). Вона закликала держави "під час розробки нових міжнародних стандартів – наприклад, у міжнародній політичній декларації – закріпити зобов'язання не застосовувати в населених районах вибухову зброю з великою площею ураження"[42]. Після першої регіональної зустрічі в Мапуту в листопаді 2017р., присвяченої питанням вибухової зброї у населених районах, друга така зустріч відбулася в Сантьяго у грудні 2018р.[43]

Окремі держави намагалися внести питання застосування вибухової зброї у населених районах до КНЗ. Ця тема була розглянута на зустрічі Високих договірних сторін у 2018р. за участі близько 30 делегацій; Німеччина внесла на розгляд робочий документ. Кілька держав вітали триваючі багатосторонні зусилля, зокрема "перемовини про вибухову зброю у населених районах", що велися під егідою Німеччини у двох робочих групах у Женеві в червні та вересні 2018р., а також спроби під егідою Австрії виробити політичну декларацію, як це передбачає Порядок денний з питань роззброєння Генерального секретаря ООН[44]. Але, попри занепокоєння багатьох делегацій застосуванням вибухової зброї у населених районах, за відсутності консенсусу доповідь за результатами зустрічі не містила жодних конкретних ініціатив.

[40] United Nations, 'Speakers urge strict compliance with global legal protections, as Security Council discusses plight of civilians caught up in proxy wars, other conflict zones', Meetings coverage, SC/13348, 22 May 2018.

[41] United Nations, General Assembly, First Committee, 'Joint Statement on Explosive Weapons in Populated Areas', New York, 25 Oct. 2018.

[42] Boillot, L., 'Statement by the International Network on Explosive Weapons to the UN General Assembly's First Committee on International Security and Disarmament', New York, 17 Oct. 2018.

[43] INEW, Regional meeting on the use of explosive weapons in populated areas, Santiago, Chile, 5-6 Dec. 2018.

[44] Дейвіс і Вербрухен (посилання 4); United Nations (посилання 39), p.36; Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, 'Mitigating the civilian harm from the use of explosive weapons in populated areas', Working Paper submitted by Germany, CCW/MSP/2018/WP.1, 14 Nov. 2018.

Власне, деякі держави, зокрема Велика Британія, Ізраїль і Китай, піддали сумніву саме поняття вибухової зброї у населених районах, стверджуючи, що воно є надто широким або розпливчастим, а Росія заявила, що це визначення вже розглянуте в КНЗ або протоколах до неї[45]. Таким чином, у доповіді просто констатувалося, що ряд держав-учасниць "засвідчили намір подати робочі документи про виклики застосування деяких звичайних озброєнь у збройному конфлікті та його наслідки для цивільних, особливо в районах з високою концентрацією цивільних"[46]. Майбутнє цієї теми наразі невизначене: окремі держави готові продовжити вимагати її обговорення в рамках Конвенції, тоді як інші більш схильні продовжити спроби розробити міжнародну політичну декларацію за рамками КНЗ.

Запальна зброя

Протокол III до КНЗ забороняє певні форми застосування запальної зброї, але його обмеження не зупинили втрати серед цивільних від її застосування останніми роками, зокрема в Ємені, Сирії та Україні. Протокол має дві серйозні прогалини: слабка регламентація запальної зброї наземного базування, порівняно з її авіаційними версіями; неадекватні формулювання для багатоцільових боєприпасів, наприклад, білого фосфору, який може використовуватися на полі бою з різними цілями – для маскування або постановки димових завіс, для сигналізації та позначення цілей, але також і як запальна зброя.

У *Human Rights Watch* задокументували 30 нових ударів із застосуванням запальної зброї у Сирії у 2018р. (проти 22 випадків у 2017р.)[47]. Так, 16 березня 2018р. авіаційні запальні боєприпаси були, за повідомленнями, використані в м.Кафр-Батна у Східній Гуті, внаслідок чого загинули щонайменше 61 особа і понад 200 – були поранені[48]. Сирія не є стороною Протоколу III і, таким чином, не підпадає під його обмеження. Вона використовує запальну зброю російського чи радянського виробництва з 2012р.

Кілька держав, разом з МКЧХ, Генеральним секретарем ООН і багатьма НУО, засудили недавні удари із застосуванням запальної зброї та закликали до перегляду і зміцнення Протоколу III[49]. На засіданні Першого комітету ГА ООН у 2018р. *Human Rights Watch* виступила із заявою, в якій закликала уряди більш жорстко використовувати міжнародне право стосовно запальної зброї, а Високі договірні сторони КНЗ – "знайти час у 2019р. для розгляду виконання та адекватності Протоколу III, бажано на неформальній зустрічі

[45] Geyer, K., 'Explosive weapons in populated areas', *CCW Report,* vol.6, no.12 (Reaching Critical Will, 26 Nov. 2018), pp.4-5.

[46] Meeting of the High Contracting Parties (посилання 9).

[47] Human Rights Watch, 'Action needed on incendiary weapons', Geneva, 14 Nov. 2018.

[48] Syria Civil Defense, 'A horrific massacre including unconscionable Napalm air strikes killed at least 61 civilians in #Kafr_Bata Town', Twitter post, 16 Mar. 2018; Human Rights Watch, 'Russia backs Syria in unlawful attacks on eastern Ghouta', 18 Mar. 2018.

[49] Обговорення запальної зброї див.: Дейвіс та ін. (посилання 4); Дейвіс і Вербрухен (посилання 4).

експертів"[50]. Попри брак значного прогресу на п'ятій Оглядовій конференції 2016р. та на зустрічі Високих договірних сторін у 2017р., де це питання вперше з 1980р. внесли до порядку денного, держави-учасниці вирішили – на зустрічі 2018р. залишити це питання окремим пунктом порядку денного.

На засіданні 2018р. кілька держав також засудили нещодавні випадки застосування запальної зброї і закликали виділити на наступних зустрічах додатковий час для розгляду шляхів покращення захисту цивільних. Однак Росія за підтримки Китаю та Куби заблокувала пропозиції зберегти це питання в порядку денному[51]. Тому, хоча в підсумковій доповіді йдеться про зростаюче занепокоєння застосуванням запальної зброї, це питання не внесене окремим пунктом до порядку денного зустрічі 2019р.[52]

Міни, крім протипіхотних

Обговорення теми мін, крім протипіхотних (*mines other than anti-personnel mines, MOTAPM*), зосереджувалися переважно на протитранспортних мінах (*anti-vehicle mines, AVMs*), включно з протитанковими. Упродовж понад 10 останніх років ця тема не раз обговорювалася в рамках КНЗ, але без досягнення будь-якого консенсусу держав-учасниць стосовно того, як зрушити дебати з місця. На зустрічі Високих договірних сторін 2017р. ніби домовилися, що головуючий у 2018р. проведе неофіційні відкриті консультації з питань: найкращих шляхів подолання триваючих розбіжностей в поглядах на вплив *MOTAPM* на людей і розвиток; військового застосування цього виду зброї; співвіднесення такого застосування з розв'язанням гуманітарних проблем. Для цього в Женеві 14 червня і 2 жовтня 2018р. відбулися дві неофіційні відкриті консультації[53]. Але ці заходи не змогли усунути розбіжностей у поглядах, і доповідь головуючого рекомендувала продовжити неформальні консультації у 2019р.[54] Зустріч Високих договірних сторін 2018р. взяла до уваги цю доповідь, а також факт "збереження розбіжностей у поглядах"[55].

[50] Human Rights Watch, Statement on incendiary weapons, UN General Assembly First Committee on Disarmament and International Security, Delivered by Steve Goose, Human Rights Watch, 17 Oct. 2018.

[51] Docherty, B., 'Setback not surrender on incendiary weapons', *CCW Report*, vol.6, no.12 (Reaching Critical Will, 26 Nov. 2018), pp.5-6.

[52] Meeting of the High Contracting Parties (посилання 9).

[53] Kârklins, J., Ambassador and Permanent Representative of Latvia to the United Nations Office at Geneva, 'Background note and informal consultations on 14 June 2018', 7 May 2018; Kârklins, J., 'Background note for the second of informal consultations on MOTAPM', 14 Sep. 2018.

[54] Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Geneva, 'Mines other than Anti-Personnel Mines', report of the Chairperson-elect, CW/MSP/2018/3, 2 Nov. 2018.

[55] Meeting of the High Contracting Parties (посилання 9).

II. Протипіхотні міни та касетні боєприпаси

ЯН ДЕЙВІС

Конвенція про протипіхотні міни

Конвенція про ППМ 1997р. забороняє, зокрема, застосування, розробку, виробництво та передачу протипіхотних мін (ППМ), – підрив яких відбувається внаслідок контакту з людиною, тобто "приводяться в дію жертвою", – включно із саморобними вибуховими пристроями (СВП, *improvised explosive devices*, *IEDs*), що діють, як ППМ і відомі також як "саморобні міни"[1]. На Оглядовій конференції 2014р. держави-учасниці поставили завдання: до 2025р. повністю ліквідувати ППМ та усунути наслідки їх застосування в минулому.

Дотримання Конвенції про ППМ загалом відбувається належним чином. Головні зобов'язання переважно виконувались, а непорозуміння, якщо вони виникали – вирішувалися. Але Конвенція про ППМ все ще лишається не всеохопною, через відмову окремих держав – Ірану, Ізраїлю, Китаю, Північної Кореї, Росії, Саудівської Аравії та США – підписати її[2].

Наразі учасниками Конвенції про ППМ є 164 держав. Серед них – усі держави-члени ЄС, усі держави Субекваторіальної Африки та всі держави Америки, крім Куби і США. Лише 33 держави залишаються не охопленими договором[3]. У 2018р. до Конвенції не приєдналася жодна держава. Щороку з 1997р. ГА ООН ухвалює резолюцію на підтримку повної заборони ППМ і Конвенції про ППМ. У 2018р. Резолюція 73/61 була ухвалена 169 голосами "за" (на два більше за попередній найвищий показник у 2017р.), жодного голосу "проти" та 16 тих, що утрималися від голосування[4].

Застосування ППМ у 2018р.

Нові випадки застосування державами ППМ трапляються дуже рідко. За даними *Landmine Monitor 2018*, лише у М'янмі – державі, не охопленій договором – було зафіксовано їх застосування в період з жовтня 2017р. по жовтень 2018р. і виявлені встановлені ППМ у минулі 20 років[5]. У звіті за 2018р. Незалежної міжнародної місії ООН із встановлення фактів (*Independent International Fact-finding Mission*), що розслідувала заяви про застосування мін у попередньому році, зазначено, що вона має "обгрунтовані підстави" вважати, що військові М'янми у прикордонних районах та

[1] Саморобні вибухові пристрої розглядаються також у КНЗ, див. підрозділ I цього розділу.

[2] Editorial, 'Why do land mines still kill so many?', *New York Times*, 6 Jan. 2018.

[3] Загальний огляд Конвенції про ППМ див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[4] United Nations, General Assembly, Implementation of the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, A/RES/73/61, 5 Dec. 2018. Про важливість тенденцій голосування за резолюції ГА ООН див.: International Campaign to Ban Landmines, 'Frequently asked questions regarding the UNGA Mine Ban Treaty Resolution', [n.d.].

[5] International Campaign to Ban Landmines (ICBL-CMC), *Landmine Monitor, 2018* (ICBL-CMC: Geneva, Nov. 2018), pp.1, 8-9. Доповідь зосереджується на 2017 календарному році, з урахуванням, за наявності, інформації по листопад 2018р.

в північному штаті Ракхайн встановлювали наземні міни, від яких "мали або могли" загинути або постраждати цивільні рохінджа, які тікали до Бангладеш. Крім того, нові ППМ встановлювалися у прикордонних районах у рамках "цілеспрямованої і планової стратегії відохотити біженців рохінджа від спроб повернутися до М'янми"[6]. Хоча сирійські урядові сили використовували ППМ у попередньому звітному періоді, але Міжнародна кампанія за заборону наземних мін (*International Campaign to Ban Landmines*, *ICBL*) не знайшла доказів їх нового застосування останнім часом.

Застосування ППМ (включно із саморобними вибуховими пристроями, що приводяться в дію жертвою) недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів становить дедалі більшу проблему. З жовтня 2017р. по жовтень 2018р. ППМ використовувалися такими угрупованнями принаймні у восьми країнах: Афганістані, Ємені, Індії, Колумбії, М'янмі, Нігерії, Пакистані та Таїланді. Були також непідтверджені заяви про їх застосування недержавними збройними угрупованнями ще у восьми країнах: в Іраку, Камеруні, Лівії, Малі, Сирії, Тунісі, Україні та на Філіппінах[7]. НУО *Geneva Call*, зусилля якої спрямовані на зміцнення поваги до міжнародних гуманітарних норм у збройних конфліктах між озброєними недержавними суб'єктами, з 2000р. намагається отримати від таких угруповань "документальні зобов'язання", що стає публічно підставою для дотримання ними певних гуманітарних норм. Конкретні документальні зобов'язання стосовно ППМ підписали вже 52 угруповання, і є підстави вважати, що багато з них досить сумлінно дотримуються цих зобов'язань[8]. У Західній Сахарі, наприклад, *POLISARIO* (*Frente Popular de Liberacion de Saguia el Hamra y Rio de Oro*) у травні 2018р. знищив 2 500 ППМ, що перебували на зберіганні[9].

У 2017р., останньому році, за який є дані, *ICBL* зафіксувала 7 239 жертв мін/ВЗВ, з яких не менше 2 793 – фатальних. Це був третій поспіль рік надзвичайно високих втрат, хоч і нижчих, ніж у 2016р., і другий поспіль рік, у якому найбільше число жертв упродовж року спричинили саморобні міни[10]. Двома країнами з найбільшим числом жертв були Афганістан і Сирія, де високі рівні втрат зберігались і у 2018р.

В Афганістані застосування саморобних мін недержавними збройними угрупованнями пов'язують переважно з діяльністю Вілайята Хорасан Ісламської держави та сил Талібану. За даними Місії допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*, *UNAMA*), напади на цивільних із застосуванням саморобних вибухових пристроїв досягли "крайнього

[6] Human Rights Council, Report of the detailed findings of the Independent International Fact-finding Mission on Myanmar, A/HRC/39/CRP.2, 17 Sep. 2018, p.288. Про конфлікт у М'янмі див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[7] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.1, 8-12; Beaumont, P., 'Landmines made by ISIS undo progress made by Princess Diana campaign', *The Guardian*, 31 May 2018.

[8] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), p.13; Konaev, M. and Fazal, T., 'Can International Humanitarian Law restrain armed groups? Lessons from NGO work on Anti-Personnel Landmines', Lawfare, 30 Sep. 2018; Geneva Call, 'Landmine ban', [n.d.].

[9] Geneva Call, 'Destruction of 2,500 stockpiled anti-personnel mines in Western Sahara', 30 May 2018.

[10] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.2, 49-57.

рівня". З початку 2018р. майже половина всіх цивільних жертв пов'язаного з конфліктом насильства з боку таких угруповань спричинена саме саморобними вибуховими пристроями[11]. З 1 січня по 30 вересня 2018р. *UNAMA* задокументувала 3 634 цивільні жертви (1 065 загиблих і 2 569 поранених) від підривів смертників та інших нападів із застосуванням саморобних вибухових пристроїв, що на 21% більше за той самий період у 2017р.

У Сирії від ППМ гинули та отримували поранення цивільні, які поверталися до районів, раніше контрольованих ІД. Наприклад, у місті Ракка у період з 21 жовтня 2017р. по 20 січня 2018р. щонайменше 491 особа загинула або отримала поранення від ППМ[12].

Заходи розмінування і знищення мін

У 2017р. міжнародна підтримка заходів з розмінування – знешкодження наземних мін та інших ВЗВ з метою повернення землі громадам – зросла більш ніж на $200 млн.: 37 донорів надали $673,2 млн. 38 державам і трьом територіям. Це є найбільшою сумою за понад 20 років. П'ять найкрупніших донорів розмінування – Німеччина, Японія, Норвегія, США та ЄС – забезпечили у 2017р. майже 80% усього міжнародного фінансування[13]. У лютому 2018р. у Женеві під головуванням Афганістану відбулася третя міжнародна Конференцію донорів (*Pledging Conference*). Зобов'язання з надання підтримки у 2018р. охоплювали: зобов'язання Південної Кореї від березня 2018р. надати $20 млн. на заходи розмінування у В'єтнамі; зобов'язання Австралії від червня 2018р. надати $14,2 млн. на розмінування в Іраку та Сирії; зобов'язання Великої Британії від вересня 2018р. надати $58 млн. на різні проекти з розмінування[14].

У 2017р. було розміновано 128 км^2 території і знищено понад 168 тис. наземних мін – обидва ці показники зменшилися, порівняно з 2016р.[15] Маврітанія у 2018р. завершила розчищення від наземних мін. Серед 56 держав і чотирьох спірних територій, у яких відомо про мінні поля, 32 є державами-учасницями Конвенції про ППМ. Схоже, що лише чотири з них рухаються до виконання 10-річнорго терміну розчищення від виявлених

[11] UNAMA, Special report, Afghanistan: Protection of Civilians in Armed Conflict, Increasing Harm to Afghan Civilians from the Deliberate and Indiscriminate Use of Improvised Explosive Devices (UNAMA: Kabul, Oct. 2018). Див. також: Human Rights Watch, No Safe Place: Insurgent Attacks on Civilians in Afghanistan (Human Rights Watch: USA, 2018). Про конфлікт в Афганістані див. також у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[12] Human Rights Watch, 'Syria: Landmines kill, injure hundreds in Raqqa', 12 Feb. 2018. Див. також: Amnesty International, *War of Annihilation': Devastating Toll on Civilians*, *Raqqa*, *Syria* (Amnesty International: London, June 2018). Про конфлікт у Сирії див. також у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[13] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.2-3, 73-86.

[14] Anti-Personnel Mine Ban Convention, Third Annual Pledging Conference for the Implementation of the Anti-Personnel Mine Ban Convention, Third Pledging Conference report, 17 Apr. 2018; UNDP, 'Viet Nam: Mine Action Project launched with support from Korea', Press release, 9 Mar. 2018; Antipersonnel Mine Ban Convention, Intersessional meetings, 7-8 June 2018, Statement of Australia International Cooperation and Assistance and UK Department for International Development, 'UK aid will protect more than 820,000 people from threat of lethal landmines', Press release, 6 Sep. 2018.

[15] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.3-4, 23-31.

наземних мін: ДРК, Зімбабве, Перу і Шрі-Ланка[16]. До держав-учасниць, яким ще належить виконати зобов'язання з розмінування належать деякі держави з найбільшими у світі площами замінованих територій: Азербайджан, Ангола, Афганістан, Боснія та Герцеговина, Ємен, Ірак, Камбоджа, Таїланд, Туреччина, Хорватія і Чад.

Демілітаризована зона (ДМЗ), що розділяє Північну та Південну Кореї, вважається однією з найбільш замінованих територій у світі, але даних про масштаби її мінування дуже мало. 1 жовтня 2018р., однак, в умовах потепління у міжкорейських відносинах і запропонованої денуклеаризації півострова, було оголошено, що підрозділи Північної та Південної Корей почали очистку території з приблизно 1,8-2,2 млн. наземних мін, встановлених на спільному кордоні. Процес розмінування був насамперед символічним жестом довіри та обмежувався прибиранням невеликої кількості наземних мін на двох ділянках ДМЗ: у спільній зоні безпеки в розділеному селі Пханмунджом; на пагорбі Наконечник стріли (*Arrow Head Hill*), де знаходиться поховання часів Корейської війни[17]. Спільні роботи з розмінування у Пханмунджомі завершилися 25 жовтня, а на пагорбі Наконечник стріли – 30 листопада[18].

Держави-учасниці разом знищили понад 54 млн. ППМ, що перебували на зберіганні, в т.ч. понад 500 тис. у 2017р. Оман оголосив про завершення знищення їх запасів у листопаді 2018р., після чого лишилися тільки дві держави-учасниці, зобов'язані знищити запаси: Греція і Україна. Обидві держави пропустили терміни знищення своїх запасів (у 2008р. і 2010рр., відповідно), і жодна не повідомила, коли її зобов'язання можуть бути виконані. Греція успішно поновила процес ліквідації, зупинений у 2014р. після вибуху на підприємстві в Болгарії, де знищували її запаси. Перед Україною стоїть завдання ліквідації запасів, що складаються переважно з мін *ПФМ-1* радянських часів. Вони дуже небезпечні, а їх знищення пов'язане з серйозними технічними складнощами[19].

Загальні залишки запасів ППМ у світі оцінюються в менш ніж 50 млн. Крім України, найбільші запаси належать державам, які не підписали Конвенцію: Росії (26,5 млн.), Пакистану (6 млн.), Індії (4-5 млн.), Китаю (5 млн.), Україні (4,4 млн.) і США (3 млн.)[20].

[16] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.31-33.

[17] 'North and South Korea begin removing mines along DMZ', CBS News, 1 Oct. 2018. Про запропоновану денуклеаризацію Корейського півострова та мирний процес між Північною і Південною Кореями див. у підрозділі I розділу 7 цього видання.

[18] 'In 19 days, land mines are cleared from JSA', *Korea JoongangDaily,* 20 Oct. 2018; 'Koreas to complete work to remove some guard posts, land mines in DMZ', Yonhap News Agency, 30 Nov. 2018.

[19] Оновлені звіти, надані Грецією та Україною до 17-ої зустрічі держав-учасниць Конвенції, див.: 'Conclusions on the Status of Implementation of Article 4 (Stockpile Destruction) of the Anti-personnel Mine Ban Convention', APLC/MSP.17/2018/7, 25 Sep. 2018; International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), p.17; APM Convention, 'Landmine conference calls for increased condemnation of anti-personnel mines of an improvised nature and recognition of contamination by these weapons', Press release, 30 Nov. 2018.

[20] International Campaign to Ban Landmines (посилання 5), pp.4-5, 16-19.

17-а зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ

17-а зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ відбулася в Женеві 26-30 листопада 2018р. під головуванням Афганістану[21]. Конференція підтвердила підтримку Конвенції і плани повної ліквідації мін до 2025р., висловила занепокоєння зростаючим застосуванням наземних мін і закликала не охоплені держави якнайшвидше приєднатися до Конвенції. Були враховані і схвалені висновки та рекомендації різних комітетів стосовно дії та виконання Конвенції[22].

Сім держав-учасниць – Боснія та Герцеговина, Кіпр, Сербія, Судан, Україна та Хорватія, які порушували Статтю 5 Конвенції стосовно кінцевого терміну розмінування (1 червня 2016р.), а також Велика Британія просили та отримали дозвіл подовжити цей термін[23]. Хорватія, яка приєдналася до Конвенції у 1998р., просила та отримала дозвіл на його подовження до 2026р., а іншим шести державам подовжили терміни, відповідно до поставленої мети – світ без мін – до 2025р.[24] Нарешті, на зустрічі було домовлено провести четверту Оглядову конференцію в Осло 25-29 листопада 2019р., а міжсесійну зустріч – 22-24 травня 2019р.

Конвенція про касетні боєприпаси

Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ) є міжнародним договором за участі понад 100 держав, включно з колишніми крупними виробниками та користувачами касетних боєприпасів, а також державами, що постраждали від них. Тут розглядаються гуманітарні наслідки та неприйнятна шкода для цивільних осіб від касетних боєприпасів, що доставляються повітряними або наземними системами та містять кілька менших суббоєприпасів, призначених для знищення живої сили та техніки противника. Критика касетних боєприпасів стосується переважно трьох аспектів: вони розкидають велику кількість суббоєприпасів з низькою точністю на великій території; вони часто не вибухають, і їх важко виявити; загроза вибуху суббоєприпасів може зберігатися впродовж багатьох десятиліть[25]. ККБ запроваджує безумовну заборону таких боєприпасів і створює основу для дій[26]. Вона також вимагає знищення їх запасів упродовж восьми років, розмінування районів, забруднених залишками касетних боєприпасів, упродовж 10 років і надання допомоги жертвам такої зброї.

[21] Докладно про перебіг подій, документи та заяви держав-учасниць див.: Anti-personnel Mine Ban Convention, Seventeenth Meeting of the States Parties, Geneva, 26-30 Nov. 2018.

[22] United Nations, Meeting of the States Parties to the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, Seventeenth Meeting, Geneva, 26-30 Nov. 2018, Final Report (advance copy), 6 Dec. 2018.

[23] Докладно про кожен запит, додаткову інформацію, надану державою-учасницею, її аналіз та рішення див. веб-сайт Конвенції, ‘Requests for extensions on mine clearance deadlines’.

[24] United Nations (посилання 22).

[25] Congressional Research Service (CRS), *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, CRS Report to Congress RS22907 (CRS: Washington, DC, 2019).

[26] Загальний огляд ККБ див. у підрозділі I додатка A цього видання.

У 2018р. ККБ відзначила свою 10-у річницю і поповнилася ще трьома державами-учасницями: Гамбія і Намібія ратифікували Конвенцію, відповідно, 11 грудня і 31 серпня, а Шрі-Ланка 1 березня 2018р. передала на зберігання документ про приєднання. Станом на 31 грудня 2018р., ККБ налічувала 105 держав-учасниць і 15 підписантів.

У грудні 2018р. 144 держави, в т.ч. 32, що не підписали Конвенцію, схвалили четверту резолюцію ГА ООН на підтримку ККБ[27]. Резолюція надала державам, не охопленим ККБ, важливу можливість засвідчити підтримку гуманітарних ідей договору та мети його універсалізації. Зімбабве була єдиною державою, яка проголосувала проти резолюції (четвертий рік поспіль), а 38 держав утрималися від голосування, в т.ч. Росія, яка у 2017р. голосувала проти резолюції[28]. Дебати навколо ККБ в Першому комітеті ГА ООН торкалися переважно засудження застосування цієї зброї і закликів до універсалізації Конвенції[29].

Застосування касетних боєприпасів у 2018р.

Після укладення ККБ жодна держава-учасниця не застосовувала касетні боєприпаси, а більшість держав, досі не охоплених Конвенцією, де-факто дотримуються заборони на їх застосування та виробництво. Але попри міжнародний осуд, у 2018р. тривало застосування касетних боєприпасів у Сирії, хоч, імовірно, в меншому масштабі, ніж попередніми роками. Касетні боєприпаси використовуються в Сирії із середини 2012р. За даними *Cluster Munition Monitor 2018*, за 12 місяців до червня 2018р. сирійські урядові збройні сили завдали щонайменше 36 ударів із застосуванням касетних боєприпасів[30]. Крім того, *Amnesty International* зафіксувала їх застосування в Сирії у вересні 2018р.[31]

Також лунали непідтверджені заяви про застосування касетних боєприпасів у Єгипті та Лівії[32]. В Ємені, однак, де фіксувалися численні удари із застосуванням касетних боєприпасів у період 2015-2017рр., свідчень їх нового застосування у 2018р. не було[33].

[27] United Nations, General Assembly Resolution 73/54, Implementation of the Convention on Cluster Munitions, 5 Dec. 2018.

[28] Cluster Munitions Coalition, 'UNGA vote on 2018 CCM Resolution', 10 Dec. 2018.

[29] Загальний огляд дебатів навколо ККБ у Першому комітеті ГА ООН див.: Reaching Critical Will, *First Committee Monitor*, no.6 (11 Nov. 2018), pp.11-12.

[30] *Cluster Munition Monitor 2018* охоплює 2017 календарний рік, включно з інформацією, за наявності, по серпень 2018р. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Cluster Munition Monitor*, *2018* (ICBL-CMC: Geneva, Sep. 2018), pp.15-18. Про конфлікт у Сирії див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[31] Amnesty International UK, 'Syria: Cluster munitions and barrel bombs being used against civilians in Idlib', Press release, 14 Sep. 2018.

[32] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.20-21; Amnesty International, 'Egypt: Use of banned cluster bombs in North Sinai confirmed by Amnesty International', News release, 1 Mar. 2018.

[33] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.19-20.

Заходи знищення, прозорості та розчищення територій

Станом на кінець липня 2018р., 33 держави-учасниці – із 41, що мали запаси касетних боєприпасів, – завершили знищення майже 1,4 млн. накопичених касетних боєприпасів, що містили 177 млн. суббоєприпасів. Це означає знищення 99% усіх касетних боєприпасів і суббоєприпасів, задекларованих на зберіганні згідно з ККБ. У червні-липні 2018р. Іспанія, Словенія і Хорватія завершили знищення своїх запасів касетних боєприпасів[34]. Наявні наразі загальні запаси касетних боєприпасів держав, що не підписали ККБ, оцінити неможливо, оскільки мало хто з них розкрив інформацію про їх типи та наявну кількість. У вересні 2018р. про наміри знищити частину старих запасів касетних боєприпасів оголосив Ізраїль[35].

Станом на липень 2018р., 89 держав-учасниць надали первісні звіти, як того вимагає Конвенція, а 13 – не зробили цього, в т.ч. чотири з тих, що мали це зробити ще у 2011р. Крім того, 56 держав-учасниць надали оновлені річні звіти за 2017р.[36]

Конфлікти та небезпека ускладнюють розчищення від касетних боєприпасів територій у ряді країн, проте у 2017р. було розчищено щонайменше 93 км^2 забруднених територій зі знищенням 153 тис. суббоєприпасів – обидва показники перевищили рівні 2016р.[37] Понад 3/4 розчищених територій належали трьом країнам: В'єтнаму, Камбоджі та Лаосу, – які вважають найбільш забрудненими касетними боєприпасами країнами світу через застосування таких боєприпасів США у цьому регіоні в 1965-1975рр.[38] У Лаосі у 2017р. було зафіксоване також найбільше число жертв від залишених касетних боєприпасів (32), що свідчить, що наслідки застосування касетних боєприпасів зберігаються і через 50 років[39].

У 2010-2017рр. у світі було знищено понад 688 тис. суббоєприпасів і розчищено щонайменше 518 км^2 територій. Проте, не менше 26 держав і три території залишаються забрудненими касетними боєприпасами[40]. Точна оцінка загальної площі забрудненої території є неможливою через те, що про масштаби забруднення та перебіг заходів з розмінування у багатьох державах, особливо тих, що не підписали Конвенцію, важко довідатися. Вісім

[34] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.25-33.

[35] Kubovich, Y., 'Israel Air Force plans to destroy controversial cluster bombs', Haaretz, 18 Sep. 2018.

[36] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.35-36.

[37] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.60-64.

[38] З 1965р. по 1975р. на ці три країни було скинуто близько 790 тис. касетних боєприпасів з не менше ніж 383 млн. суббоєприпасів. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), p.53.

[39] International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), p.94; Convery, P., 'US bombs continue to kill in Laos 50 years after Vietnam War', Al Jazeera, 21 Nov. 2018.

[40] Держави-учасниці, де ще є залишки касетних боєприпасів: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Чад, Чілі, Хорватія, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Чорногорія, Сомалі, Велика Британія; підписала: Ангола; не підписали: Азербайджан, Камбоджа, Грузія, Іран, Лівія, Сербія, Південний Судан, Судан, Сирія, Таджикистан, Україна, В'єтнам і Ємен; інші території: Косово, Нагірний Карабах і Західна Сахара. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.59-64.

держав-учасниць уже завершили розмінування територій, оголошених забрудненими згідно з ККБ[41]. Вважають, що з 13 держав-учасниць, які заявили про забруднені території та поточні програми розмінування, лише Хорватія рухається до виконання встановленого 10-річного терміну розмінування[42].

12-14 лютого 2018р. в Окленді Конвенцію обговорили на скликаній Новою Зеландією регіональній нараді з питань договорів про контроль над звичайними озброєннями[43].

Восьма зустріч держав-учасниць ККБ

Восьма зустріч держав-учасниць ККБ відбулась у Женеві 3-5 вересня 2018р. під головуванням Нікарагуа. Це була третя офіційна зустріч після ухвалення Дубровницького плану дій (*Dubrovnik Action Plan*) 2015р. – п'ятирічного плану, що виконує роль дорожньої карти виконання та універсалізації ККБ[44]. У підсумковій доповіді зустрічі держави-учасниці "висловили серйозну стурбованість останніми інцидентами і свідченнями застосування касетних боєприпасів у різних частинах світу" та "засудили будь-яке їх застосування будь-якою стороною". Вони також висловили задоволення перебігом виконання Дубровницького плану дій[45].

Хоча жодна держава-учасниця поки що не порушила термінів, встановлених для неї згідно зі Статтею 3 (знищення запасів) чи Статтею 4 (розмінування та знищення залишків касетних боєприпасів), кілька держав найближчими роками можуть опинитися на межі їх порушення. Тому на зустрічі ухвалили настанови для держав, що подають запити на подовження термінів згідно з цими статями (як Додатки II і III, відповідно, до підсумкового звіту). Крім того, з урахуванням триваючої фінансової нестабільності ККБ через заборгованість по сплаті внесків, зустріч просила головуючого на зустрічі 2019р. визначити заходи з покращення фінансової передбачуваності і стабільності Конвенції[46].

[41] Албанія, Гренада, Гвінея-Бісау, ДРК, Замбія, Маврітанія, Мозамбік і Норвегія. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), p.69.

[42] Інші 12 держав: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Велика Британія, Колумбія, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Сомалі, Чад, Чілі та Чорногорія. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp.69-70.

[43] 'Auckland Declaration on Conventional Weapons Treaties', Pacific Conference on Conventional Weapons Treaties, Auckland, New Zealand, 12-14 Feb. 2018.

[44] Дубровницький план дій ухвалений на Першій конференції з огляду ККБ в Дубровнику (Хорватія) 11 вересня 2015р. Текст плану див.: Implementation Support Unit of the Convention on Cluster Munitions, *Dubrovnik Action Plan*, 27 May 2016. Актуальну інформацію про виконання плану див.: CCM, 'Convention on Cluster Munitions, 8MSP progress report', Monitoring progress in implementing the Dubrovnik Action Plan, Submitted by the President of the Eighth Meeting of States Parties, CCM/MSP/2018/5, 9 July 2018.

[45] CCM, Final Report, CCM/MSP/2018/9, 19 Sep. 2018. Див. також матеріали про зустріч на веб-сайті ККБ, Implementation Support Unit, 'The Eighth Meeting of States Parties'.

[46] CCM, Final Report (посилання 45).

III. Заходи контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями

МАРК БРОМЛІ

Програма дій ООН з питань стрілецької зброї і легких озброєнь

У 2001р. була схвалена Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (*UN Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small* Arms *and Light Weapons in All its Aspects*, *UNPOA*), де визначені кроки, що їх необхідно здійснити на міжнародному, регіональному та національному рівнях з метою протидії незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО)[1]. У 2005р. держави ухвалили Міжнародний інструмент відстеження, що дозволяє державам своєчасно і надійно виявляти та відстежувати незаконну торгівлю стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (*International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small* Arms *and Light Weapons*, *International Tracing Instrument*, *ITI*), що визначає необхідні заходи держав з маркування та обліку озброєнь. *UNPOA* та *ITI* є політично зобов'язуючими документами, що належать до компетенції Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*, *UNODA*) та розроблені на основі консенсусу під егідою Першого комітету ГА ООН. Разом вони складають систему нормативних стандартів, де деталізовані кроки, які мають здійснити держави для запобігання потраплянню СЗЛО до небажаних адресатів на всіх етапах життєвого циклу[2]. *UNPOA* та *ITI* не передбачають дієвих заходів верифікації, але держави заохочуються звітувати про виконання *UNPOA* та *ITI* кожні роки, використовуючи онлайн-форму звітності, розроблену *UNODA*. Крім того, держави збираються на Дворічних зустрічах (*Biennial Meeting of States, BMS*) з метою розгляду виконання обох документів, а також на шестирічних оглядових конференціях (*RevCons*), які дозволяють здійснити глибшу оцінку "прогресу, досягнутого" в їх виконанні.

Головні події 2018р.

Третя конференції з огляду *UNPOA* відбулася в Нью-Йорку 18-29 червня 2018р. під головуванням посла Ж.-К.Брюне (*Jean-Claude Brunet*) з Франції. Перед її проведенням були побоювання, що загальна геополітична напруженість може призвести до повторення Конференції 2006р. Того року незгода

[1] United Nations, General Assembly, Draft Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, A/CONF.192/L.5/Rev.1, 20 July 2001.

[2] До цих кроків належать: (*а*) розробка законодавства, правил та адміністративних процедур з контролю над виробництвом і поставками СЗЛО; (*б*) ведення обліку в цих сферах; (*в*) запровадження кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, володіння, накопичення та торгівлю СЗЛО; (*г*) маркування та облік СЗЛО; (*д*) покращення відстеження руху СЗЛО; (*е*) вилучення та збір СЗЛО, що зберігаються незаконно; (*ж*) знищення надлишкових СЗЛО.

Таблиця 9.2. Кількість наданих національних звітів про виконання *UNPOA*

Рік	Кількість національних звітів
2002	16
2003[а]	99
2004	41
2005[а]	103
2006[б]	62
2007	36
2008[а]	111
2009	9
2010[а]	107
2011	12
2012	84
2013	3
2014[а]	76
2015	7
2016[а]	89
2017	0
2018[б]	119

[а] У ці роки відбувалися дворічні зустрічі держав.
[б] У ці роки відбувалися оглядові конференції.

з приводу доцільності і способу внесення до підсумкової доповіді формулювань про володіння СЗЛО цивільними та їх поставки недержавним суб'єктам не дозволила державам узгодити цей документ[3]. На Конференції 2018р. держави змогли дійти згоди, але лише після запеклих суперечок в останній день, коли до четвертої години ранку тривали обговорення і – вперше – голосування за формулювання двох ключових параграфів та остаточне голосування за ухвалення доповіді в цілому[4]. *UNPOA* та *ITI* весь час діяли на основі консенсусу. Це надавало ухваленим документам політичної ваги, але водночас дозволяло невеличкій групі держав блокувати внесення певних формулювань, підтриманих більшістю. Трьома найбільш спірними питаннями було внесення формулювань, де згадувалися Цілі сталого розвитку (ЦСР), боєприпаси та поставки озброєнь недержавним суб'єктам. Два останні аспекти викликають глибокий поділ і розбіжності весь час існування *UNPOA*. Стосовно ЦСР і боєприпасів, підсумковий документ грунтувався на прогресі, досягнутому на Дворічній зустрічі держав 2016р., і містив формулювання, яке збільшує охоплення та актуальність *UNPOA*.

Що стосується поставок недержавним діячам, то ухваленню нового формулювання завадило збереження давніх розбіжностей.

[3] Taylor, M.E., 'UN small arms conference deadlocks', *Arms Control Today*, 1 Sep. 2006, pp.46-47.
[4] Pytlak, A., 'Editorial: Inside the theatre of the absurd, the final day of RevCon3', *Small Arms Monitor*, vol.10, no.6 (3 July 2018).

Порядок денний сталого розвитку (*Agenda for Sustainable Development*) до 2030р. і відповідні ЦСР були затверджені у 2015р. 17 ЦСР прийшли на зміну Цілям розвитку тисячоліття (*Millennium Development Goals*, *MDG*) і стали основою дорожньої карти світового розвитку на наступні 15 років[5]. ЦСР 16 стосується питань миру та безпеки, а завдання 16.4 зобов'язує держави скорочувати потік нелегальної зброї. Для оцінки їх досягнення Статистична комісія ООН (*UN Statistics Commission*) запровадила Індикатор 16.4.2, який Міжвідомча експертна група з питань ЦСР (*Inter-Agency Expert Group on SDGs*, *IAEG-SDG*) визначає як "частку вилученої, знайденої чи зданої зброї, чиє незаконне походження було відстежено чи встановлено компетентним органом, відповідно до міжнародних договорів"[6]. Запровадження зв'язку між завданням 16.4 і *UNPOA* є доволі логічним, враховуючи акцент їх обох на потоках нелегальної зброї. Відповідальними за відстеження дотримання Індикатору 16.4.2 визначені *UNODA* разом з Управлінням ООН з питань наркотиків і злочинності (*UN Office on Drugs and Crime*, *UNODC*). Крім того, з метою збору даних для оцінки Індикатора 16.4.2 на Дворічній зустрічі 2016р. держави домовилися застосовувати процес звітності про виконання ними *UNPOA*[7]. Через це *UNODA* змінив форму звітності, яку використовують держави, додавши розширений перелік питань про вилучення СЗЛО.

Однак результати об'єднання цих процесів розчарували. У 2018р. 119 держав звітували про виконання ними *UNPOA*. Це більше, ніж у попередньому рекордному 2008р., коли звіти надали 111 держав (таблиця 9.2). 73 зі 119 держав повідомили, що вони збирали СЗЛО у 2016р. або 2017р., а 47 – надали дані про їх кількість. Це також більше, ніж у 2016р., коли 41 держава повідомила про збирання СЗЛО, а 21 – про їх кількість. Однак лише 11 держав надали дані про кількість ініційованих запитів на відстеження СЗЛО – показник, потрібний для оцінки Індикатора 16.4.2. Шість держав (Австралія, Бурунді, ДРК, Естонія, Кенія і Чілі) заявили, що не ініціювали запитів на відстеження, тоді як Ботсвана повідомила про 11 таких запитів, Велика Британія – про 2 277, Перу – про 5, Сербія – про 25 291 і Ямайка – про 1 509. Обмежений обсяг поданих даних, що напряму стосуються Індикатора 16.4.2, засвідчує проблеми, з якими стикаються держави, намагаючись зібрати дані про незаконні СЗЛО, та викликає питання про те, наскільки цей Індикатор у його нинішньому вигляді може бути ефективним інструментом оцінки виконання ЦСР 16.4.

Більш суперечливими у Нью-Йорку виглядали спроби зв'язати між собою інші аспекти ЦСР та *UNPOA*. Ряд держав виступали за внесення до підсумкового документа ширшого переліку згадок про інші ЦСР, особливо ЦСР 5, що стосується гендерної рівності та прав жінок. За наполяганням ряду

[5] Про Цілі сталого розвитку див.: Чан С., Міланте Г. "Розвиток у небезпечних місцях". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 9.

[6] United Nations, Economic and Social Council, Report of the Inter-agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators, Note by the Secretary-General, 15 Dec. 2016.

[7] United Nations, General Assembly, Outcome of the Sixth Biennial Meeting of States to Consider the Implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, A/CONF.192/BMS/2016/WP.1/Rev.3, 10 June 2016.

держав – особливо Півдня – з підсумкового документа прибрали пряме посилання на будь-які ЦСР, крім 16.4, хоча в ньому і згадується загальна проблематика ЦСР, зокрема, "що незаконна торгівля СЗЛО впливає на досягнення кількох ЦСР, у т.ч. тих, що стосуються миру, правосуддя та сильних інститутів, зменшення бідності, економічного зростання, здоров'я, гендерної рівності та безпечних міст і громад"[8]. Крім того, хоч у підсумковому документі не згадується ЦСР 5, він містить амбітні формулювання про гендерну рівність, розширюючи текст, внесений до підсумкових документів Оглядової конференції 2012р. та Дворічної зустрічі 2016р. У підсумковому документі Оглядової конференції 2018р. згадується про потребу боротьби з гендерним насильством, урахування гендерної освіти у програмах СЗЛО, збору даних з гендерною розбивкою і розширення участі жінок у процесах ухвалення рішень. Документ також містить формулювання, на яких останніми роками наполягали ряд НУО[9].

Багато держав і НУО давно намагаються ввести боєприпаси під компетенцію *UNPOA* та *ITI*, але наражаються на жорстку протидію, особливо з боку США. Після гарячих дебатів до підсумкового документа Дворічної зустрічі 2016р. внесли непряму згадку про боєприпаси, зазначивши, що деякі держави поширюють відповідні положення *UNPOA* на матеріали та інші аспекти, яких немає у визначенні СЗЛО в *ITI* (явно маючи на увазі боєприпаси), тоді як інші цього не роблять[10]. Водночас окремі держави стверджували, що підкреслення відмінностей у тлумаченні *UNPOA* та *ITI* різними державами може створити небезпечний прецедент і вплинути на універсальність цих інструментів[11]. У підсумковому документі Оглядової конференції 2018р. боєприпаси згадуються двічі. Перша згадка не викликає суперечок і вітає започаткування ООН у грудні 2017р. процесу з розгляду проблем, що виникають "через накопичення надлишкових запасів звичайних боєприпасів"[12]. Друга згадка є значно більш спірною і прямо зауважує, що деякі держави вважають, що боєприпаси підпадають під дію *UNPOA*. Там також зазначено, що ці держави "можуть обмінюватися та за потреби застосовувати відповідний досвід, засвоєні уроки та найкращі практики, отримані в рамках інших дотичних інструментів, стороною яких є Держава"[13]. США закликали поставити цей пункт на голосування, але проти проголосували лише вони та Ізраїль, тоді як 62 держави проголосували "за".

[8] United Nations, General Assembly, Report of the third United Nations Conference to Review Progress Made in the Implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, A/CONF.192/2018/RC/3, 6 July 2018.

[9] Див. IANSA Women's Network, 'Small arms, big harms: A call to action by civil society on gender and small arms control', IANSA [n.d.].

[10] United Nations, General Assembly (посилання 7).

[11] Дейвіс Я. та ін. "Контроль над звичайними озброєннями". – *Щорічник СІПРІ 2017*, розділ 14.

[12] United Nations, General Assembly, 'Problems arising from the accumulation of conventional ammunition stockpiles in surplus', A/RES/72/55, 4 Dec. 2017.

[13] United Nations, General Assembly (посилання 8).

Якщо в обговоренні боєприпасів був досягнутий прогрес, то процес стосовно поставок неурядовим суб'єктам рухався за схемою попередніх оглядових конференцій і дворічних зустрічей. Як і раніше, кілька держав закликали внести формулювання, що прямо забороняють поставки зброї, не схвалені ні державою-експортером, ні державою-імпортером. Але інші – особливо США – заблокували внесення такого формулювання. Як і попередніми роками, вважається, що американська позиція грунтується на їх бажанні зберегти можливість постачати зброю лояльним недержавним суб'єктам[14]. Формулювання Оглядової конференції 2018р. повторює формулювання попередніх документів *UN POA* і нагадує про потребу не допускати поставок "несанкціонованим кінцевим користувачам", не уточнюючи, хто має дати дозвіл[15].

Хоча сфера застосування *UN POA* може розширитися після Оглядової конференції 2018р., але є побоювання можливого відступу в забезпеченні здатності цього документа бути ефективним інструментом унормування погоджених аспектів контролю над СЗЛО на міжнародному рівні. Є ряд сфер, у яких практики маркування СЗЛО різними державами досі мають відмінності, які, ймовірно, зростатимуть з огляду на подальший розвиток технологій виробництва зброї[16]. Попри кілька років обговорень і намагання багатьох держав доповнити *ITI* технічним додатком, який би запроваджував спільні практики у ключових сферах, їх зусилля були заблоковані невеликою групою держав. Ці держави також не допустили започаткування процесу, який міг би завершитись розробкою керівного документа, обравши натомість менш амбітний запит до Генерального секретаря ООН про підготовку доповіді на цю тему[17]. Також із остаточного підсумкового документа були вилучені всі згадки про *3D*-друк і його потенційну роль у виробництві забороненої вогнепальної зброї, через висловлене державами занепокоєння стосовно створення підстав для заборони на передачу цієї швидко прогресуючої технології. Нарешті, держави, що залишаються не охопленими ДТЗ та були незадоволені його схваленням на ГА ООН, заблокували всі згадки про цей Договір у підсумковому документі. Будь-які згадки про Протокол ООН про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) також були заблоковані; це означає, що попри спільну мету врегулювання різних аспектів контролю над СЗЛО, ці три інструменти загалом залишаються відокремленими та мало пов'язаними між собою.

[14] Holtom, P., 'Prohibiting arms transfers to non-state actors and the Arms Trade Treaty', UNIDIR Resources, 2012.

[15] United Nations, General Assembly (посилання 8).

[16] United Nations, General Assembly, Working paper submitted by Belgium towards an effective marking, record-keeping and tracing of modular and polymer firearms, A/CONF.192/2018/PC/WP.1, 5 Mar. 2018.

[17] Pytlak (посилання 4).

IV. Презентація Генеральним секретарем ООН нового Порядку денного з питань роззброєння

СІБІЛ БАУЕР

У травні 2018р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш у промові в Женевському університеті представив новий Порядок денний з питань роззброєння "Захист нашого спільного майбутнього" (*Securing Our Common Future*)[1]. Порядок денний має три пріоритети: *(а)* роззброєння заради збереження людства, скорочення та ліквідація ЗМУ; (*б*) роззброєння, що рятує життя, зменшення впливу звичайних озброєнь; (*в*) роззброєння заради наступних поколінь, розв'язання проблеми нових військових технологій[2]. Хоча генеральні секретарі і раніше наполягали на роззброєнні, новиною наразі став наголос на гуманітарних аспектах, комплексному підході і зв'язку з новими технологіями.

Новий Порядок денний пояснюється занепокоєнням Генерального секретаря браком прогресу у глобальному роззброєнні, а також збільшенням військових витрат і світовою гонкою озброєнь у той час, як геополітична напруженість зростає, а механізми діалогу руйнуються. Вступними словами А.Гутерреша були "Ми живемо в небезпечні часи"[3].

Близько третини 80-сторінкового документа присвячено звичайним озброєнням: основним звичайним озброєнням, стрілецькій зброї і легким озброєнням, а також наземним мінам і саморобним вибуховим пристроям. Протипіхотні наземні міни та касетні боєприпаси вже заборонені, а звичайні озброєння регулюються Договором про торгівлю зброєю. Водночас, звичайні озброєння стають дедалі більш досконалими та вбивчими.

У Порядку денному розглядається нагальна потреба для людства домогтися прогресу в роззброєнні, а також підкреслюється прямий зв'язок з досягненням Цілей сталого розвитку, викладеними в Порядку денному сталого розвитку 2030р. – не останньою чергою через те, що в ЦСР прямо визначене завдання зі зменшення незаконного обігу зброї[4]. Порядок денний з питань роззброєння наводить аргумент про заміщення – мовляв, надмірні витрати на озброєння відволікають ресурси від сталого розвитку, – і закликає уряди скоротити витрати на озброєння та інвестувати натомість у реалізацію ЦСР[5]. У зв'язку із завданням ЦСР 5.2 стосовно припинення всіх форм насильства

[1] Guterres, A., Remarks at the University of Geneva on the launch of the Disarmament Agenda, United Nations, Geneva, 24 May 2018.

[2] United Nations, Office for Disarmament Affairs, *Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament* (United Nations: New York, 2018). Обговорення питань біологічної і хімічної зброї див. у підрозділі III розділу 8 цього видання; обговорення ядерних питань див. у підрозділі V розділу 7 цього видання.

[3] United Nations (посилання 2).

[4] Див. також: Bromley, M. and Caparini, M., 'SDG 16.4 and the collection of data on illicit arms flows: Progress made but challenges ahead', SIPRI Backgrounder, 15 June 2018.

[5] UN News, 'UN chief launches new disarmament agenda "to secure our world and our future"', 28 May 2018.

проти жінок, Порядок денний наголошує на важливості усунення гендерних аспектів проблеми зброї. Він закликає держави: відповідно до положень ДТЗ, не постачати зброю і боєприпаси до місць, де є ризик гендерного насильства; впроваджувати гендерні аспекти в політику роззброєння і контролю над озброєннями; враховувати вплив гендерних аспектів на політику і практику контролю над озброєннями та роззброєння[6].

У документі також підкреслюються непропорційні наслідки застосування вибухової зброї під час бойових дій у міських умовах для цивільних. За таких обставин цивільні становлять 90% жертв. У відповідь на цей виклик країни-учасниці ООН зараз обговорюють розробку обмежень і принципів застосування вибухової зброї у населених районах (підрозділ I). Під час засідання Першого комітету ГА ООН у 2018р. 50 держав виступили зі спільною заявою, де висловлюється занепокоєння гуманітарною шкодою від вибухової зброї у населених районах[7].

Стосовно "роззброєння заради наступних поколінь" Порядок денний з питань роззброєння підкреслює, що зловмисне використання нових технологій може спровокувати нову гонку озброєнь і поставити під загрозу майбутні покоління. У документі стверджується, що "комплексні ризики, пов'язані з новими збройовими технологіями, можуть докорінно змінити правила гри в забезпеченні нашої майбутньої безпеки"[8]. Ця тема є наскрізною і тісно пов'язаною зі звичайними озброєннями, оскільки їх дієвість і смертоносність можуть бути підвищені з використанням новітніх технологій, як це засвідчує дискусія про ступінь автономності в системах озброєнь у рамках Конвенції про "негуманну" зброю (підрозділ I). Генеральний секретар пропонує підтримати держави розробкою нових заходів, зокрема "юридично зобов'язуючих угод", з метою "збереження назавжди за людьми контролю над застосуванням сили"[9].

Порядок денний з питань роззброєння підтримує традиційні інструменти: ліквідацію і знищення; заборону та обмеження; нерозповсюдження; регулювання; скорочення і запровадження лімітів; прозорість і зміцнення довіри; ліквідацію наслідків, зокрема розмінування. Стосовно звичайних озброєнь, у ньому окремо підкреслюється важливість управління запасами. Порядок денний також заохочує нові ініціативи, зокрема підкреслює потребу реанімувати наявні інститути роззброєння, в т.ч. завдяки посиленню координації, кращому застосуванню досвіду, підвищенню ролі жінок, активнішому залученню молоді, покращенню освіти та підготовки персоналу[10].

План виконання Порядку денного з питань роззброєння передбачає заходи у двох сферах, пов'язаних зі звичайними озброєннями: пом'якшення їх

[6] United Nations, Office for Disarmament Affairs (посилання 2), p.39. Про Договір про торгівлю зброєю див. у підрозділі I розділу 10 цього видання.

[7] Joint statement on Explosive Weapons in Populated Areas, delivered by Ireland, United Nations General Assembly, 25 Oct. 2018.

[8] United Nations, Office for Disarmament Affairs (посилання 2), Section 3.

[9] United Nations, Office for Disarmament Affairs (посилання 2), p.55.

[10] United Nations, Office for Disarmament Affairs (посилання 2), 'Executive summary', p.xi.

гуманітарного впливу та врегулювання проблем їх надмірного накопичення та незаконної торгівлі[11]. У гуманітарній сфері підтримуються та заохочуються ініціативи держав-учасниць із запобігання використанню вибухової зброї у населених районах і запровадження спільних стандартів поставки, володіння та використання безпілотних літальних апаратів. Генеральний секретар прямо підтримав політичну декларацію стосовно застосування вибухової зброї у населених районах. Установи ООН керуватимуть іншим заходами: (*а*) поширення політики і практики захисту цивільних; (*б*) запровадження обліку втрат під час операцій ООН; (*в*) створення груп з питань пом'якшення шкоди для цивільних у складі військових структур із завданнями "відстеження, розслідування та вжиття належних заходів з усунення, пом'якшення та компенсація шкоди для цивільних"; (*г*) зміцнення міжвідомчої координації у протидії застосуванню саморобних вибухових пристроїв[12]. Для врегулювання проблем надмірного накопичення та незаконних поставок озброєнь держави та інші причетні до цього суб'єкти заохочуватимуться вживати заходів із кращого управління запасами. Підкреслюється важливість регіонального діалогу з питань зміцнення довіри, що зокрема сприяло б взаємній стриманості у військових витратах, закупівлях, накопиченні та поставках озброєнь.

Попри керівну роль різних органів ООН, для ефективності більшості заходів необхідна участь держав. Насамперед це стосується: (*а*) створення трастового фонду стрілецької зброї у складі Фонду миротворчості (*Peace-building Fund*) ООН; (*б*) "формування розуміння впливу озброєнь на врегулювання конфліктів"; (*в*) сприяння діалогу для зміцнення довіри з кінцевою метою скорочення військових витрат, закупівель, накопичення та поставок озброєнь. Стан виконання кожного заходу підлягає оцінці, що дозволяє здійснювати моніторинг прогресу. У січні 2019р. цей стан коливався від "дій ще немає" до "виконання планується" або "триває".

Попри всеохопність Порядку денного з питань роззброєння, йому явно бракує згадки про Договір про торгівлю зброєю. Реакція країн-учасниць ООН на Порядок денний була загалом позитивною, про що свідчать численні заяви в Першому комітеті. З п'яти постійних членів РБ ООН, однак, лише Китай згадав – і привітав – Порядок денний у заяві на загальних дебатах у Першому комітеті. Виконання Порядку денного, таким чином, може зазнати багатьох труднощів, крім очевидної проблеми мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для підтримки запропонованих дій.

[11] United Nations, Securing Our Common Future: An Agenda for Disarmament, Implementation plan, Updated 8 Mar. 2019.

[12] United Nations (посилання 2), p.36.

V. Контроль над кібернетичною зброєю і стійкість

ЕНЕКЕН ТІКК

Вступ

Діалог про контроль над озброєннями та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в ООН розпочався наприкінці 1990-х років. У 1998р. Росія, з огляду на американські доктрини інформаційної війни та швидке поширення ІКТ, вирішила винести питання ІКТ як загрози миру та безпеці на Перший комітет (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) ГА ООН. Це зрештою призвело до створення Групи урядових експертів (ГУЕ, *group of governmental experts*, *GGE*) з питань досягнень у сфері інформації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки. Вперше ГУЕ зібралась у 2004р.

Відтоді стурбованість міжнародного співтовариства руйнівними наслідками ІКТ суттєво зросла. Американська Рада з міжнародних зв'язків (*Council for Foreign Relations*) та Центр стратегічних і міжнародних досліджень (*Center for Strategic and International Studies*, *CSIS*) виявили у період 2005-2018рр. понад 250 організованих державами кібератак[1]. Висновки про причетні до них держави аналогічні висновкам, зробленим в аналізі конфлікту між непримиренними суперниками за період 2001-2011рр.[2] У цих висновках згадується близько 20 держав, більшість з яких брали участь в обговореннях ГУЕ.

Але після 20 років обговорень державам бракує спільного розуміння характеру загрози та заходів, необхідних для її усунення. Головна складність обговорення в ООН полягає у тому, що держави мають принципово різні підходи до застосування та унормування ІКТ. Найбільшу вагу мають позиції Росії і США, але вони дивляться на цю проблему по-різному. Росія хоче обмежити діяльність суб'єктів з найбільшими кібернетичними можливостями і контролювати потоки інформації у межах національних кордонів. Вона виступає за багатостороннє регулювання протидії застосуванню ІКТ у військових, терористичних і злочинних цілях. США, що належать до найбільш кібернетично могутніх гравців, будують дискусію навколо дій держав чи проти держав і меншою мірою навколо внутрішньої безпеки та інформаційних загроз. Тому США не бачать потреби в додатковому регулюванні на міжнародному рівні, оскільки застосування ІКТ державами вже охоплене міжнародним правом. Розбіжності в позиціях Росії і США заважають прогресу в обговоренні в ООН і відбивають ширші розбіжності в позиціях різних груп держав.

Ці процеси дедалі більше ускладнює дистанція між питаннями, які обговорюються на рівні ООН, і реаліями організованих державами кібератак останніми роками. Переважна більшість відомих кібератак, організованих державами, є випадками кібершпіонажу. Коли наслідки кібератак були помітними,

[1] Council on Foreign Relations, 'Cyber operations tracker'.

[2] Valeriano, B. and Maness, R.C., 'The dynamics of cyber conflict between rival antagonists, 2001-11', *Journal of Peace Research*, vol.51, no.3 (May 2014), pp.347-360.

вони мали відносно обмежений ефект: псування сайтів, тимчасове виведення з ладу сервісів і функцій систем, знищення даних та, в ряді випадків, диверсії і фізична шкода[3]. Однак чітке розуміння обсягу і змісту організованих державами кібератак може ускладнюватися браком можливостей у більшості держав для самостійного їх виявлення і визначення відповідальних. Додатковою завадою є те, що ІКТ доступні будь-кому, а мережі часто перебувають у приватних руках, що ускладнює урядам контроль над їх використанням, чи навіть усвідомлення того, що це можливо[4]. Росію і США об'єднує небажання надавати будь-які додаткові гарантії їх відмови від здійснення кібероперацій, нижчих за поріг застосування сили. Це залишає переважну більшість кібероперацій одних держав проти інших – шпіонаж, блокування роботи, знищення даних – поза діалогом у Першому комітеті. Крім того, обговорення ІКТ в Першому комітеті залишається ізольованим від багатьох інших питань, пов'язаних з розвитком і використанням цих технологій. Кіберзлочинність, застосування ІКТ терористами, електронне врядування, стеження, приватність та інші питання прав людини вилучені з діалогу про контроль над озброєннями.

У цьому підрозділі розглядаються насамперед останні події в міжнародному обговоренні застосування ІКТ державами в Першому комітеті ГА ООН. Обговорюються також різні погляди держав на загрози міжнародному миру та безпеці від ІКТ та, відповідно, розбіжності стосовно заходів з усунення цих загроз. Зокрема, розглядаються досягнення та прагнення двох головних суперників у міжнародному діалозі про контроль над кіберзброєю – Росії та США. Після оцінки майбутнього міжнародного діалогу з питань кібербезпеки далі він розглядається в контексті інших регіональних і приватних ініціатив, спрямованих на розробку спільних норм і підвищення стійкості кіберпростору. Підрозділ завершується загалом песимістичним поглядом на імовірність досягнення згоди з визначення норм кібербезпеки із зазначенням того, що держави можуть зробити для пом'якшення наслідків на випадок невдачі.

Міжнародний діалог у рамках ООН

Міжнародне обговорення в Першому комітеті питань застосування ІКТ державами відбувалося згідно з ініційованими Росією рядом резолюцій ГА ООН про "Досягнення у сферах інформації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки"[5]. Окремі держави називають ці зусилля міжнародним

[3] Council on Foreign Relations (посилання 1).

[4] United Nations, General Assembly, 'Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security', Report of the Secretary-General, A/66/152, 15 July 2011.

[5] UN General Assembly resolutions on 'Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security', 53/70 of 4 Dec. 1998; 54/49 of 1 Dec. 1999; 55/28 of 20 Nov. 2000; 56/19 of 29 Nov. 2001; 57/53 of 22 Nov. 2002; 58/32 of 8 Dec. 2003; 59/61 of 3 Dec. 2004; 60/45 of 8 Dec. 2005; 61/54 of 6 Dec. 2006; 62/17 of 5 Dec. 2007; 63/37 of 2 Dec. 2008; 64/25 of 2 Dec. 2009; 65/41 of 8 Dec. 2010; 66/24 of 2 Dec. 2011; 67/27 of 3 Dec. 2012; 68/243 of 27 Dec. 2013; 69/28 of 2 Dec. 2014; 70/237 of 23 Dec. 2015; 71/28 of 5 Dec. 2016; 73/27 of 5 Dec. 2018.

Таблиця 9.3. Групи урядових експертів зі змін у галузі інформації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки у 2004-2017рр.

Роки	Кількість учасників	Головуючий	Інші країни-учасниці*	Консенсусна доповідь
2004-2005	15	Росія	Білорусь, Бразілія, Китай, Франція, Німеччина, Індія, Йорданія, Південна Корея, Малайзія, Малі, Мексика, ПАР, Велика Британія, США	Не ухвалювалася
2009-2010	15	Росія	Білорусь, Бразілія, Китай, Естонія, Франція, Німеччина, Індія, Ізраїль, Італія, Південна Корея, Катар, ПАР, Велика Британія, США	Ухвалена[a]
2012-2013	15	Австралія	Аргентина, Білорусь, Канада, Китай, Єгипет, Естонія, Франція, Німеччина, Індія, Індонезія, Японія, Росія, Велика Британія, США	Ухвалена[b]
2014-2015	20	Бразілія	Білорусь, Китай, Колумбії, Єгипет, Естонія, Франція, Німеччина, Гана, Ізраїль, Японія, Кенія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Пакистан, Росія, Іспанія, Велика Британія, США	Ухвалена[c]
2016-2017	25	Німеччина	Австралії, Ботсвана, Бразілія, Канада, Китай, Куба, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Франція, Індія, Індонезія, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Росія, Сенегал, Сербія, Швейцарія, Велика Британія, США	Не ухвалювалася[d]

* Перелік держав – за англійською абеткою.

[a] United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, A/65/201, 30 July 2010.

[b] United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, A/68/98, 24 June 2013.

[c] United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, A/70/174, 22 July 2015.

[d] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 19th meeting, A/C.1/72/ PV.19, 23 Oct. 2017, pp.1-3.

діалогом про кібербезпеку, інші – міжнародними переговорами з питань інформаційної безпеки.

Ці резолюцій започаткували два взаємопов'язані процеси. По-перше, країни-учасниці ООН щороку отримують прохання інформувати Генерального секретаря ООН про погляди та оцінки стосовно проблемних питань, пов'язаних з інформаційною безпекою, і доцільності розробки відповідних заходів

на глобальному рівні. По-друге, ГУЕ з 2004р. збираються для обговорення цих питань і розгляду загрози та шляхів її пом'якшення. Три з п'яти ГУЕ випускали ухвалені консенсусом доповіді (таблиця 9.3).

Процес у групах урядових експертів

Перша ГУЕ не змогла дійти консенсусу щодо того, чи вважати розвиток і застосування ІКТ загрозою міжнародному миру та безпеці. Але після кібернападів на Естонію у 2007р. та кібернападів під час російсько-грузинської війни у 2008р. експерти домовились обговорити цю загрозу і шляхи її усунення. Переговори в ГУЕ у 2009-2010рр., 2012-2013рр. і 2014-2015рр. завершилися загальним визнанням загрози і спільним висновком, що питання міжнародної інформаційної безпеки підпадають під міжнародне право.

До 2015р. четверта ГУЕ виробила чотирьохрівневу структуру обговорення: (*а*) застосовність міжнародного права; (*б*) розробка добровільних і необов'язкових норм, правил і принципів відповідальної поведінки держав; (*в*) заходи зміцнення довіри; (*г*) створення відповідних спроможностей.

П'ята ГУЕ у 2016-2017рр. мала завдання з'ясувати, яким чином міжнародне право застосовується до використання державами ІКТ[6]. Однак несумісність національних інтересів завадила досягти консенсусу, і як наслідок, Група не змогла видати ухвалену консенсусом доповідь[7]. Керівник Групи констатував, що "зберігаються глибокі розбіжності з деяких аспектів застосування міжнародного права до використання державами ІКТ"[8].

ГА ООН у 2017р. не ухвалювала традиційну резолюцію з цих питань і не пропонувала змістовного порядку денного на 2018р. Це змусило міжнародне співтовариство гадати, чи не вичерпалися питання порядку денного.

Дві нові резолюції ГА ООН у 2018р.

Традиційна резолюція ГА ООН з питань кіберзагроз та інформаційної безпеки у 2018р. зазнала суттєвих змін[9]. Тепер у резолюції наводиться перелік норм, правил і принципів, рекомендованих ГУЕ. Згідно з резолюцією була створена робоча група з широким мандатом (*open-ended working group, OEWG*) для продовження роботи попередніх ГУЕ. Ця робоча група обговорить впровадження зазначених норм і, за потреби, внесе до них зміни або сформулює додаткові правила поведінки. *OEWG*, що працюватиме під егідою ГА ООН, збере дипломатів для розгляду "можливості створення регулярного інституційного діалогу з широким представництвом під егідою ООН"[10]. Усі зацікавлені держави тепер можуть вивчати та поширювати

6 UN General Assembly Resolution 70/237 (посилання 5).

7 United Nations, General Assembly, Group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, Report of the Secretary- General, A/72/327, 14 Aug. 2017.

8 United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 19th meeting, A/C.1/72/PV.19, 23 Oct. 2017, p.2.

9 UN General Assembly Resolution 73/27 (посилання 5).

10 UN General Assembly Resolution 73/27 (посилання 5), para.5.

спільне розуміння: (*а*) наявних і потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки; (*б*) можливих заходів співпраці в реагуванні на ці загрози; (*в*) способів застосування міжнародного права до використання державами ІКТ; (*г*) заходів зміцнення довіри; (*д*) створення спроможностей.

Ініціатором цього процесу є Росія. Його метою є забезпечення демократичності, інклюзивності і прозорості переговорів в ООН з питань безпеки застосування ІКТ.

США різко виступали проти змісту та формату цієї резолюції[11]. Відповідно, США ініціювали окрему резолюцію ГА ООН про "Заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки"[12]. Ця резолюція створює новий, заснований на урядовій експертизі, формат діяльності ГУЕ з цього питання, спрямований на закріплення оцінок і рекомендацій з доповідей попередніх ГУЕ, а також на "продовження досліджень з метою поширення спільного розуміння та ефективного виконання можливих спільних заходів реагування на наявні та потенційні загрози у сфері інформаційної безпеки". Таке спільне розуміння може охоплювати "норми, правила і принципи відповідальної поведінки держав, заходи зміцнення довіри і створення спроможностей, а способи застосування міжнародного права до використання державами ІКТ"[13].

Таким чином, первинний процес 1998-2017рр. розпався на два напрями, жоден з яких не є прямим продовженням попереднього (схема 9.2). Якщо *OEWG*, ініційована Росією, має за мету контроль над кібернетичною або інформаційною зброєю за допомогою юридично зобов'язуючих інструментів, то нова ГУЕ, ініційована США, націлена на добровільні та необов'язкові норми для мирного часу.

Наміри, ідеї та визначення Росії і США

Подібні, на перший погляд, завдання двох форматів роботи не слід сприймати як єдність цілей. Для розуміння намірів Росії стосовно *OEWG*, треба враховувати її політику та доктрину інформаційної безпеки. З часом Росія внесла ясність у первісний заклик стосовно заборони інформаційної зброї, оскільки ця зброя та її використання стали реальністю.

У рамках ГУЕ Росія спочатку визначала інформаційну зброю як "засоби та методи, що використовуються з метою завдання шкоди інформаційним ресурсам, процесам і системам іншої Держави; використання інформації на шкоду обороні Держави, адміністративним, політичним, соціальним, економічним та іншим життєво важливим системам, для масової маніпуляції населенням Держави з метою дестабілізації суспільства та Держави"[14].

[11] Wood, R. A., US delegation, Statement to the UN General Assembly First Committee, 29 Oct. 2018.

[12] UN General Assembly Resolution 73/266, 'Advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security', 22 Dec. 2018.

[13] UN General Assembly Resolution 73/266 (посилання 12), para.3.

[14] United Nations, General Assembly, 'Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security', Report of the Secretary-General, A/54/213, 10 Aug. 1999, p.10.

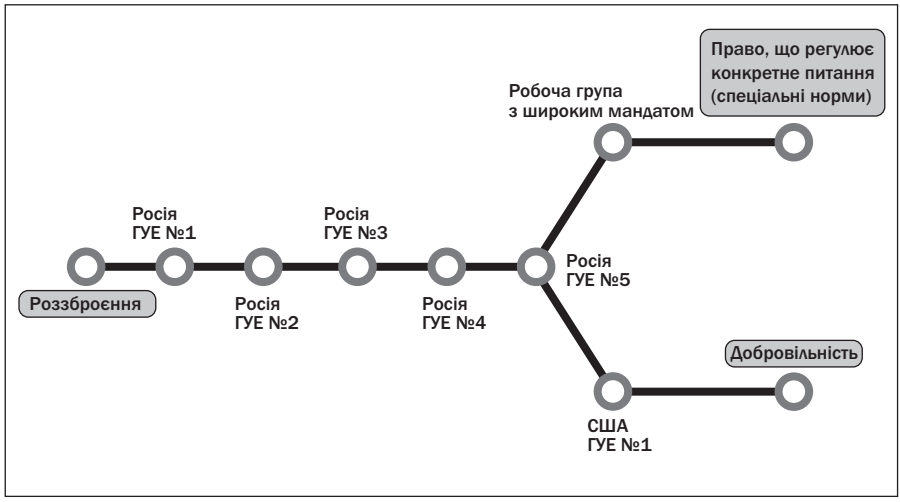

Схема 9.2. Процеси міжнародного діалогу з питань кібербезпеки

Пізніше провідні російські військові діячі визначили інформаційну війну як можливість знищення інформаційних систем противника або тимчасового виведення їх з ладу. До такої зброї належать, зокрема: (*а*) електромагнітна зброя, в т.ч. постановники радіоперешкод, електромагнітна імпульсна зброя та енергетична зброя спрямованої дії; (*б*) програмні засоби, в т.ч. комп'ютерні віруси, комп'ютерні "хробаки", програми "Троян", приховані утиліти керування тощо; (*в*) апаратні засоби, в т.ч. закладки, що забезпечують несанкціонований доступ до комп'ютерної інформації, її завантаження та передачу адресату, а також здійснення нападів на комп'ютерні мережі з метою модифікації або знищення інформації, що зберігається або циркулює в них[15].

Доктрини інформаційної безпеки Росії більш детально визначили завдання заборони розробки, поширення та застосування інформаційної зброї. Метою Росії залишається формування міжнародної системи інформаційної безпеки[16]. Складовою цієї системи має бути особливий режим нерозповсюдження[17]. Росія послідовно виступає за відповідну адаптацію міжнародного права, але водночас підкреслює, що ця система має бути створена на основі загальновизнаних принципів і правил міжнародного права, зокрема поваги до національного суверенітету, невикористання сили чи погрози силою в міжнародних відносинах і права держав на індивідуальну та колективну оборону[18]. Це потенційно створює лінію поділу між Росією і Китаєм, оскільки Китай відкидає застосовність міжнародного гуманітарного права до кібернападів, вважаючи,

[15] Dylevsky, I.N. et al., 'Political and military aspects of the Russian Federation's state policy on international information security', *Military Thought*, vol.24, no.1 (2015), pp.7-16.

[16] Доктрина информационной безопасности РФ, утверждена Указом Президента РФ №646 от 5 декабря 2016г., пп.19, 29(б), (в), (г); https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html.

[17] Основы государственной политики РФ в области международной информационной безопасности на период до 2020г., утверждены Указом Президента РФ №1753 от 24 июля 2013г. Див. також: Dylevsky et al. (посилання 15).

[18] Dylevsky et al. (посилання 15).

що Статут ООН вже містить абсолютну заборону застосування сили в кіберпросторі[19].

Очевидно також, що російську інтерпретацію наявного міжнародного права не поділяє багато інших держав, як показали її спільні з іншими членами Шанхайської організації співробітництва (ШОС) пропозиції у 2011р. і 2015р. стосовно міжнародного кодексу поведінки у сфері інформаційної безпеки[20]. Обидві пропозиції містили формулювання, що розширювали деякі відомі правила та стандарти міжнародного права, не здобули підтримки. У резолюції ГА ООН з питань інформаційної безпеки 2018р., однак, прямо згадується давно забута резолюція 1981р. – Декларація про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи Держав (*Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States*)[21]. Ця Декларація містить ідеї, які Росія і Китай намагалися привнести в систему ООН: вона рішуче наголошує, що суверенітет і принципи невтручання у внутрішні та зовнішні справи держав мають "найбільшу важливість для підтримання міжнародного миру та безпеки". У ній згадуються поняття національної ідентичності та культурної спадщини, а також право держав розвивати "власну інформаційну систему і ЗМІ та використовувати власні інформаційні засоби для просування своїх політичних, соціальних, економічних і культурних інтересів і прагнень". Останнє, як сказано, грунтується, зокрема, на "відповідних статтях Загальної декларації прав людини та на принципах нового міжнародного інформаційного порядку"[22].

Російські високопосадовці звинувачували Захід, особливо США, в розробці та розповсюдженні кіберзброї "практично без будь-якого контролю", наслідком чого стало те, "що приклади її незаконного застосування множаться"[23]. Пізніше, однак – можливо, для того, щоб підкреслити, що підхід США не оминув увагою і Росію, – остання була викрита в застосуванні подібних методів та інструментів. Це, своєю чергою, неминуче змінює засади міжнародного режиму інформаційної безпеки, оскільки нерозповсюдження тепер має стосуватися насамперед тих країн, що не мають передових ІКТ, а також, особливо, їх злочинного використання.

США наполягали на тому, що застосування ІКТ державами вже достатньою мірою охоплене міжнародним правом. Вони й надалі жорстко виступають

[19] United Nations, A/C.1/72/PV.19 (посилання 8), p.14.

[20] United Nations, General Assembly, 'International code of conduct for information security', Letter dated 12 September 2011 from the Permanent Representatives of China, the Russian Federation, Tajikistan and Uzbekistan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/66/359, 14 Sep. 2011; United Nations, General Assembly, 'International code of conduct for information security', Letter dated 9 January 2015 from the Permanent Representatives of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Tajikistan and Uzbekistan to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/69/723, 13 Jan. 2015. Стислу характеристику та інші подробиці про ШОС див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

[21] UN General Assembly Resolution 73/27 (посилання 5), opening para.; UN General Assembly Resolution 36/103, 'Declaration on the inadmissibility of intervention and interference in the internal affairs of states', 9 Dec. 1981.

[22] UN General Assembly Resolution 36/103 (посилання 21), para.1(c).

[23] Dylevsky et al. (посилання 15).

проти будь-якого державного регулювання інформаційних потоків, якого прагне Росія. Зокрема, США значну увагу надають праву на контрзаходи та самозахист в умовах кібернападу. Вони наводять аргументи на користь політики наслідків, завдяки якій уряди зможуть стримати недержавних зловмисників: Державний департамент США рекомендував "підготувати Сполученим Штатам набір варіантів швидких, відчутних і прозорих наслідків нижче порогу застосування сили, яких вони можуть завдати, згідно з власними обов'язками та зобов'язаннями, після інциденту, що заслуговує на жорстку відповідь, і які можуть мати стримуючий ефект"[24]. Пізніше Велика Британія висловила думку, що в контексті кібербезпеки суверенітет є лише принципом, а не правилом[25]. Цей погляд, що збігається з раніше висловленим начальником військово-юридичної служби Кіберкомандування США (*US Cyber Command*), виправдовує порушення суверенітету кіберзасобами[26].

Національна стратегія кібербезпеки США (*US National Cyber Strategy*) 2018р. має на меті "зберегти мир за допомогою сили", застосовуючи два механізми управління, що складають основу реагування на дії держав, не сумісні з принципами США[27]. Адміністрація Президента Д.Трампа обіцяє "просувати концепцію відповідальної поведінки держав у кіберпросторі на засадах міжнародного права, дотримання добровільних незобов'язуючих норм відповідальної поведінки держав, що є чинними в мирний час, а також врахування практичних заходів зміцнення довіри для зменшення ризику конфлікту внаслідок зловмисної кібердіяльності". США готові забезпечити "швидкі, відчутні та прозорі наслідки" у відповідь на безвідповідальну, зловмисну і шкідливу поведінку. Вони вважають, що для цього можуть бути задіяні всі інструменти могутності держави[28]. Кіберстратегія МО США передбачає розвиток військових спроможностей здійснення операцій у кіберпросторі як для ведення війни, так і для протидії кіберзлочинцям. У ній також зазначено, що МО "посилить добровільні незобов'язуючі норми відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в мирний час"[29].

Тому і Росія, і США, попри розбіжності між ними, були задоволені підсумками роботи ГУЕ у 2014-2015рр., особливо рекомендованими 11 нормами відповідальної поведінки держав[30]. Хоча ГУЕ чітко заявила, що такі

[24] US Department of State, Office of the Coordinator for Cyber Issues, 'Recommendations to the President on deterring adversaries and better protecting the American people from cyber threats', 31 May 2018.

[25] Wright, J., British Attorney General, 'Cyber and international law in the 21st century', Speech, British Attorney General's Office, 23 May 2018.

[26] Corn, G.P. and Taylor, R., 'Sovereignty in the age of cyber', *AJIL Unbound*, vol.111 (2017), pp.207-212.

[27] White House, *National Cyber Strategy of the United States of America* (White House: Washington, DC, Sep. 2018), p.20.

[28] White House (посилання 27), pp.20-21.

[29] US Department of Defense (DOD), *Summary: 2018 Department of Defense Cyber Strategy* (DOD: Washington, DC, 2018), pp.4-5.

[30] United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, A/70/174, 22 July 2015, para.13.

норми, правила і принципи є добровільними, незобов'язуючими і тому не ведуть до появи нового правового режиму, проте доповідь загалом може вважатися підтримкою російського припущення про наявність прогалин у міжнародному праві, які необхідно ліквідувати.

Навряд чи якась держава повністю підтримує російську або американську позицію. Голосуючи проти *OEWG*, позицію США підтримали держави-члени ЄС та інші члени розвідувального Альянсу "П'яти очей" (*Five Eyes alliance*)[31]. Однак у заяві на ГА ООН за кілька днів до голосування Президент Франції Е.Макрон фактично не залишив сумнівів у відданості Франції ідеї суверенітету[32]. В обговореннях запропонованого Нідерландами "інструментарію кібердипломатії" (див. нижче) ЄС не виглядає єдиним у поглядах на шляхи узгодження підходу, що базується на стримуванні, з головними завданнями кібербезпеки – забезпеченням стійкості і здатності до відновлення[33]. Австралія також не виглядає переконаною британськими та американськими поглядами на суверенітет[34].

Китай і далі намагається спрямувати дискусію про кібербезпеку в напрямі питань урядування. Поділяючи погляди Росії на суверенітет, Китай також послався на міжнародне право, наполягаючи, що правил слід дотримуватись, а обов'язки мають бути виконані[35].

Проте залишається злободенним питання: які правила, і чиї обов'язки? З метою просування своїх політичних амбіцій Росія намагається офіційно закріпити в середовищі ІКТ такі поняття, як національна ідентичність, культурна спадщина, медіа-сфера та громадський порядок. Західні держави, своєю чергою, просувають власне розуміння права стосовно відповідальності держав і міжнародного гуманітарного права. В діалозі про міжнародне право коаліція Китаю і Росії зазвичай застосовує підхід на засадах правил, тоді як Захід керується принципом політичної доцільності. За словами одного експерта, якщо в рамках першого підходу закон вважається нормативно сильним, але обмеженим за охопленням, то в рамках другого – він розглядається як нормативно слабкий, але широкий за охопленням[36].

[31] До альянсу "П'яти очей" належать Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія і США.

[32] United Nations, General Assembly, 73rd session, 6th plenary meeting, A/73/PV.6, 25 Sep. 2018, pp.29-30.

[33] Council of the European Union, 'Council conclusions on a framework for a joint EU diplomatic response to malicious cyber activities ("cyber diplomacy toolbox")', 10474/17, 19 June 2017.

[34] Australian Government, *2017 Foreign Policy White Paper: Opportunity Security Strength* (Department of Foreign Affairs and Trade: Canberra, Nov. 2017), p.74. Аналіз поглядів держав на міжнародне право на основі вивчення їх національних політичних і стратегічних документів див.: Valjataga, A., *Tracing* Opinio Juris *in National Cyber Security Strategy Documents* (NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence: Tallinn, 2018).

[35] United Nations, General Assembly, 73rd session, 12th plenary meeting, A/73/PV.12, 28 Sep. 2018, p.19.

[36] Koskenniemi, M., *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument* (Cambridge University Press: Cambridge, 2005), pp.184-185.

Міжнародний діалог замість контролю над озброєннями?

Діалог у Першому комітеті та в ГУЕ відбувався з використанням традиційної мови контролю над озброєннями. У доповідях ГУЕ за 2010р., 2013р. і 2015р. спостерігалася тенденція зростання уваги до запобігання конфліктам і заходів зміцнення довіри. Згідно з логікою, аналогічною логіці контролю над озброєннями, члени ГУЕ дійшли висновку, що поширення та застосування ІКТ у конфліктах може загрожувати міжнародному миру та безпеці. Вони пропонували усунути загрози ІКТ для миру та безпеки за допомогою заходів, аналогічних тим, що використовуються в контролі над озброєннями: обмеження застосування та розробки – нормативними заходами; запобігання конфліктам та ескалації – за допомогою заходів зміцнення довіри, а також спеціальних організаційних механізмів.

Але ці методи контролю над озброєннями зовсім не дають ефекту в контексті ІКТ. Досі не було переговорів про міжнародні інструменти скорочення, обмеження чи заборони розробки та застосування військових ІКТ-спроможностей. Немає і авторитетних роз'яснень ні на рівні держави, ні на рівні недержавних суб'єктів, що використовують ІКТ у політичних цілях, – як застосовувати чи не застосовувати міжнародне право у відповідних ситуаціях. Члени ГУЕ також не контролювали та не піддавали ретельній перевірці національні кіберспроможності та діяльність. Як наслідок, заходи ГУЕ фактично не торкалися проблеми конфліктів чи питань їх ескалації і деескалації. Натомість поняття міжнародного права, що їх деякі експерти вважають неприйнятними для своїх держав, були перенесені до розділу доповіді про добровільні незобов'язуючі норми. Під час пошуку консенсусу, аби зробити це, достатньо, щоб один експерт рішучо виступив проти того чи іншого правового поняття[37].

Попри поширені звинувачення в організованих державами кібероперацiях, ГУЕ уникали демонстрації чіткої позиції стосовно запобігання кібератакам. Неврегульованими питаннями є пороги використання сили і збройного нападу, а також застосування міжнародного гуманітарного права. Пріоритетом Росії є отримання гарантії стосовно застосування сили з використанням кіберзасобів, тоді як у центрі уваги США залишаються наявні правила, що можуть бути застосовані в контексті воєнних дій[38].

У підсумку п'ять ГУЕ мало чого досягли у справі нерозповсюдження. Натомість у ГУЕ розглядалися такі питання, як брак спроможностей держав, дефіцит стійкості, відсутність спільного розуміння потенціалу та переваг ІКТ. Ці заходи, однак, не придатні для контролю над озброєннями. Тим не менш діалог у рамках ГУЕ виявився цікавим для міжнародного співтовариства, оскільки багато держав занепокоєні потенційним впливом ІКТ на національну безпеку. За період 2006-2017рр. понад 110 держав підтримали російський проект резолюції ГА ООН. Пропозиція *OEWG* здобула додаткову

[37] Так, у доповіді ГУЕ за 2015р. через розбіжності навколо питань відповідальності держав і належної обачливості ці теми були внесені до розділу, де викладені норми, правила і принципи. United Nations, A/70/174 (посилання 30), para.13.

[38] United Nations, A/66/152 (посилання 4), p.18.

підтримку держав, коли держави-члени ЄС і НАТО відмовилися підтримати його[39]. З 1999р. понад 70 держав надіслали оцінки ситуації Генеральному секретарю ООН[40].

Нинішній стан міжнародного діалогу

До 2016-2017рр. вважалося, що кожна ГУЕ ухвалює тези та висновки своїх попередників, і що таким чином деякі питання були врегульовані. До 2013р. в роботі ГУЕ домінувала первісна пропозиція Росії стосовно потреби створення міжнародно-правового режиму заборони розробки, виробництва та застосування особливо небезпечних видів інформаційної зброї[41]. Для цього з державами проводилися консультації стосовно шляхів розробки міжнародних принципів, що зміцнять глобальну безпеку інформаційних і телекомунікаційних систем і допоможуть боротьбі з інформаційним тероризмом і злочинністю.

У 2013р., однак, ГУЕ констатувала, що "міжнародне право, зокрема Статут ООН, є придатним і важливим для збереження миру та безпеки і для формування відкритого, безпечного, мирного та доступного середовища ІКТ"[42]. Це багатьма, особливо на Заході, сприймалось, як вирішальний крок до визнання компетенції чинного міжнародного права та як відмова від закликів до створення спеціального правового режиму. Однак у тій же доповіді зазначено, що:

> Застосування норм використання Державами ІКТ, що випливають із чинного міжнародного права, є важливим заходом зменшення ризиків для міжнародного миру, безпеки та стабільності. Спільне розуміння шляхів застосування цих норм до поведінки Держав і використання Державами ІКТ потребує подальшого вивчення. Враховуючи унікальні властивості ІКТ, з часом могли б бути розроблені додаткові норми[43].

На сесії ГУЕ 2016-2017рр. окремі експерти прямо піддавали сумніву застосовність міжнародного права[44]. Через це питання застосовності та достатності міжнародного права в контексті використання державами ІКТ не було вирішене та досі залишається в центрі діалогу з проблем міжнародної інформаційної безпеки.

[39] Запропонований Росією проект Резолюції ГА ООН 73/27 (посилання 5) був ухвалений 119 голосами "за" за 46 "проти" та 14 тих, що утрималися. Запропонований США проект Резолюції 73/266 (посилання 12) був ухвалений 138 голосами "за" за 12 "проти" та 16 тих, що утрималися. United Nations, General Assembly, 73rd session, 45th plenary meeting, A/73/PV.45, 5 Dec. 2018, p.4; United Nations, General Assembly, 73rd session, 65th plenary meeting, A/73/PV.65, 21 Dec. 2018, p.14.

[40] Перелік цих держав див.: Tikk, E. and Kerttunen, M., *Parabasis: Cyber-diplomacy in Stalemate*, Norwegian Institute of International Affairs (NUPI) Report no.5/18 (NUPI: Oslo, 2018), annex A.

[41] United Nations, General Assembly, 53rd session, First Committee, Letter dated 23 September 1998 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/C.1/53/3, 30 Sep. 1998, appendix, para.3(c).

[42] United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, A/68/98, 24 June 2013, para.19.

[43] United Nations, A/68/98 (посилання 43), para.16.

[44] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 7th meeting, A/C.1/72/PV.7, 9 Oct. 2017, p.21.

Мова доповідей ГУЕ важлива тим, що вона охоплює два різні погляди на світ і очікування від світу. Перший – західний – розглядає поширення ІКТ як благо і вважає, що для регламентації поведінки держав у кіберпросторі достатньо чинного міжнародного права. Другий погляд – групи країн на чолі з Китаєм і Росією – розглядає диджиталізацію як загрозу та віддає перевагу новому нормативному врегулюванню застосування та розробки державами ІКТ. Багато років доповіді ГУЕ складалися й формулювалися таким чином, аби охопити обидва погляди. Як наслідок, доповіді ГУЕ мало що дали міжнародному співтовариству в плані нормативного врегулювання питань ІКТ.

Замість засудження чи обмеження тих чи інших конкретних дій, ГУЕ вирішили підтримати прагнення до добровільності, необов'язковості норм, правил і принципів та вибіркове повторення окремих понять міжнародного права. Хоча більшість держав вітали цей підхід, він не надто допомагає змінити проблемну поведінку. Пропонований підхід до норм винятково на засадах необов'язковості та добровільності не додає передбачуваності міжнародним кібервідносинам і створює додаткову невизначеність стосовно компетенції міжнародного права. Високий представник ООН у справах роззброєння (*UN High Representative for Disarmament Affairs*) І.Накаміцу (*Izumi Nakamitsu*) сподівається, що консенсусні доповіді заклали фундамент для попередження й обмеження наступальних кібероперацій, але вона кожного разу підкреслює необов'язковість нинішньої структури[45].

Інші серйозні ризики у відносинах Росії і США, не пов'язані з кіберсферою, врегульовувалися за допомогою двосторонніх заходів контролю над озброєннями, аналогічно створенню американо-російської "гарячої лінії" з метою уникнення великої війни. Згідно з цією логікою, Росія запропонувала діалог між військовими та переговори з питань попередження випадкового кіберконфлікту між Росією та США. Відповіді від США поки немає[46].

Майбутнє процесу в ООН

Створення *OEWG* є очевидним кроком до російської мети – створити режим нерозповсюдження кіберзброї, скріплений міжнародною угодою. Лейтмотивом діяльності *OEWG* є теза про хронічну кіберконфронтацію. Це є явним проявом повернення біполярного світового порядку. За цим кроком стоїть віра Росії в те, що вона здатна переконати світ у загрозах, пов'язаних з диджиталізацією і надмірною залежністю від ІКТ. Важливість ухвалення резолюції про створення *OEWG* полягає у можливостях, які надаються Групою для подальшого поширення більш обережного підходу до ІКТ.

У майбутньому ГУЕ та *OEWG* доведеться або зробити вибір, або змиритися з різними позиціями, поглядами та інтересами Росії і США, а також інноваційно сприйнятливих країн, що прагнуть використовувати новітні

[45] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 10th meeting, A/C.1/72/PV.10, 11 Oct. 2017, p.3.

[46] Стрельцов А., Смирнов А. "Российско-американское сотрудничество в сфере международной информационной безопасности: Предложения по приоритетным направлениям". – *Международная жизнь,* ноябрь 2017г., с.72-81.

технології, і деяких менш економічно та технологічно розвинутих країн. Держави висловлювали різні погляди на різноманітні загрози та заходи, які могли б бути розглянуті на обох форумах: від обговорення нового правового режиму та конкретних заборон, включно з обміном думками про моделі поведінки держав, аж до винесення цього питання на розгляд РБ ООН.

Зокрема, Куба залишається переконаною в необхідності "термінових дій у рамках ООН для запобігання прихованому та незаконному використанню окремими особами, організаціями та державами комп'ютерних систем інших країн для нападу на інші країни, оскільки це може спровокувати міжнародні конфлікти"[47]. На думку Єгипту:

> Кібербезпека перетворилася на життєво важливу сферу, яка впливає на всі аспекти повсякденного життя, безпеку і стабільність стратегічних об'єктів та інфраструктури кожної держави. Розробка на основі консенсусу міжнародних стандартів забезпечення невикористання кіберпростору в деструктивних цілях, для підриву міжнародного миру та безпеки є одним з найважливіших питань, що стоять сьогодні перед ООН[48].

Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) відзначив труднощі дотримання міжнародного гуманітарного права, створювані новими кіберспроможностями, і закликав до термінового міжнародного обговорення таких засобів ведення війни[49]. Фінляндія закликала обмінятися думками про серйозні кібернапади нижче порогу збройного нападу – як про їх попередження, так і про засоби, наявні у держав-жертв таких нападів[50]. Президент Естонії К.Кальюлайд (*Kersti Kaljulaid*) казала, що "всі питання кібербезпеки і штучного інтелекту мають бути покладені на стіл РБ ООН, оскільки міжнародне право в цій сфері явно відстає від реалій"[51].

Франція запропонувала подальші кроки з контролю над експортом наступальних кіберзасобів і технологій з метою обмежити їх поширення в кіберпросторі, а також більш детальні заходи із запобігання агресивним діям недержавних суб'єктів у кіберпросторі[52]. Бразілія вважає, що міжнародному співтовариству слід визначитися з необхідністю розробки спеціальної правової бази, яка б охоплювала заборону застосування кіберзасобів для превентивного нападу, втручання у схеми поставок ІКТ, навмисного привнесення вразливості в системи та мережі, а також підриву інформаційної безпеки інших держав[53].

[47] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 3rd meeting, A/C.1/72/PV.3, 3 Oct. 2017, p.15.

[48] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 4th meeting, A/C.1/72/PV.4, 4 Oct. 2017, p.11.

[49] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 9th meeting, A/C.1/72/PV.9, 10 Oct. 2017, p.7.

[50] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 20th meeting, A/C.1/72/PV.20, 23 Oct. 2017, p.11.

[51] Цитується в: Aaresild, A., 'Eesti URO julgeolekunoukokku–mis sonumiga?', Opinion Festival, Paide, 20 Sep. 2018. Див. також: Baltic News Service, 'President: Estonia can raise issue of cyber security on UN Security Council', Eesti Rahvusringhaaling, 12 Aug. 2018.

[52] United Nations, A/C.1/72/PV.20 (посилання 51), p.15.

[53] United Nations, A/C.1/72/PV.19 (посилання 8), p.23.

Співтовариство держав Карибського басейну (*Caribbean Community*, *CARICOM*) висловилося ще виразніше: якщо ООН серйозно ставиться до роззброєння, вона має також серйозно ставитися до врегулювання питань кібербезпеки, адже "підвищення кібербезпеки потенційно може ускладнити незаконне виробництво, поставки та обіг заборонених озброєнь"[54].

Шлях уперед обіцяє бути більш інклюзивним і прозорим. Процес у рамках *OEWG* відкритий для всіх держав. Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*, *UNODA*) підтримуватиме ГУЕ, співпрацюючи із залученими регіональними організаціями у проведенні перед її сесіями консультацій для обміну думками з питань, охоплених мандатом ГУЕ. Крім того, голова ГУЕ організовуватиме консультативні зустрічі, з метою надання можливості всім державам-членам ООН взяти участь в інтерактивному обговоренні та поділитися своїми поглядами, про які голова потім доповість на зустрічі ГУЕ[55]. Проте, не слід надто оптимістично чекати на підвищення прозорості та інклюзивності. Держави, що долучатимуться до діалогу, повинні мати чітке розуміння, чого вони прагнуть і чого вони можуть там досягти. В іншому випадку уряди та їх експерти можуть стати пішаками у стратегічній безпековій конфронтації Росії і США.

Підхід на основі керівних норм не є достатньою відповіддю на сукупність проблем, озвучених міжнародним співтовариством у зв'язку з розвитком і застосуванням ІКТ. Тому на наступному етапі діалогу спроби контролю над озброєннями згори донизу, чи добровільність норм можуть зустріти заперечення через нові занепокоєння держав тлумаченням і виконанням міжнародного права та їх уявленням про захист, що досягається завдяки підвищенню стійкості як реалізації підходу "знизу догори". Це може призвести до виникнення суперечностей між різними форматами і процесами на рівні ООН.

Регіональні, національні та корпоративні процеси

Кілька регіональних організацій досягли суттєвого прогресу, порівняно з діалогом в ООН. Також мали місце важливі ініціативи окремих держав і бізнесу.

Зусилля регіональних організацій

У 2018р. в ЄС набули чинності Регламент загального захисту даних (*General Data Protection Regulation, GDPR*) і Директива про безпеку мереж та інформації (*Network and the Information Security Directive*, *NIS Directive*)[56]. Тим

[54] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 6th meeting, A/C.1/72/PV.6, 6 Oct. 2017, p.23.

[55] UN General Assembly Resolution 73/266 (посилання 12), para.5.

[56] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), *Official Journal of the European Union*, L 119, 4 May 2016; Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union, *Official Journal of the European Union,* L 194, 19 July 2016.

самим були оновлені регіональні заходи на випадок зламу даних і втручання в роботу систем. Крім того, після запровадження "інструментарію кібердипломатії" (*cyber diplomacy toolbox*) – спільної дипломатичної відповіді ЄС на кібероперації – започаткована реалізація нідерландської ініціативи стосовно скоординованої кібердипломатії ЄС[57]. З цим кроком підхід ЄС, можна вважати, почав рухатися від превентивно-регуляторного до реагувально-карального[58].

У 2013р. і 2016р. ОБСЄ ухвалила ряд заходів зміцнення довіри з метою зменшення ризику конфлікту внаслідок застосування ІКТ[59]. У 2017-2018рр. вона займалася їх впровадженням. Ці заходи охоплюють обмін оцінками загроз, співпрацю національних органів кібербезпеки, консультації з питань ризиків, обмін інформацією, спільну розбудову спроможностей і прозорість у національній політиці та законодавстві. Аналіз упровадження державами заходів зміцнення довіри ОБСЄ у 2016р. виявив високий рівень їх виконання у скандинавських державах і важливу роль груп реагування на інциденти для зміцнення довіри[60].

НАТО зробив вирішальний крок до створення власних спроможності з проведення кібероперацій. Наразі Альянс розглядає кіберпростір як одну зі сфер конфлікту, в якій він стикається з "викликами та загрозами з усіх стратегічних напрямів"[61]. У НАТО підтвердили зобов'язання діяти відповідно до міжнародного права та "домовилися про шляхи інтегрування національних кіберспроможностей [військових кіберпідрозділів окремих держав-членів] . . . в операції та місії Альянсу, під чітким політичним наглядом"[62]. США, Велика Британія, Нідерланди та Естонія належать до тих держав НАТО, що готові запропонувати свої спроможності. У штаб-квартирі НАТО в Монсі (Бельгія) будується Центр операцій у кіберпросторі (*Cyberspace Operations Centre*)[63]. Враховуючи відмінності в поглядах держав-членів на застосовність міжнародного права в кіберпросторі, НАТО стикнеться з проблемами узгодження запропонованих спроможностей з міжнародним правом. Кібербезпека також є однією з галузей співпраці НАТО та ЄС[64].

[57] Council of the European Union (посилання 33).

[58] Див., наприклад: Comment by Estonia in United Nations, A/C.1/72/PV.20 (посилання 51), p.12.

[59] Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Permanent Council, 'Initial set of OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the use of information and communication technologies', Decision no.1106, PC.DEC/1106, 3 Dec. 2013; OSCE, Permanent Council, 'OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the use of information and communication technologies', Decision no.1202, PC.DEC/1202, 10 Mar. 2016.

[60] OSCE and University of Florence Department of Political and Social Sciences, Analysis of the Implementation of the Initial Set of Confidence-Building Measures to Reduce the Risks of Conflict Stemming from the Use of Information and Communication Technologies (Firenze University Press: Florence, 2017).

[61] North Atlantic Treaty Organization, North Atlantic Council, 'Brussels summit declaration', NATO Press Release no.(2018) 074, 11 July 2018, para.2.

[62] North Atlantic Treaty Organization (посилання 62), para.20.

[63] North Atlantic Treaty Organization (посилання 62), para.29.

[64] North Atlantic Treaty Organization and European Union, 'Joint declaration on EU-NATO cooperation', NATO Press Release no.(2018) 095, 10 July 2018.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) здійснювала заходи, спрямовані на посилення кібербезпеки в регіоні, зокрема на підвищення національних кіберспроможностей. У сфері нормотворчості Сінгапур став піонером у впровадженні рекомендацій ГУЕ 2015р., а також у розробці специфічних норм АСЕАН. У 2018р. лідери АСЕАН у спільній зі США заяві підтвердили зобов'язання співпрацювати з питань кібербезпеки загалом і в процесі нормотворчості зокрема[65].

Ініціативи окремих країн та організацій

Окремими країнами та організаціями висувались ініціативи на підтримку деяких завдань і цілей.

Лондонський процес (*London Process*) – це серія загальносвітових конференцій з питань кіберпростору, що проводяться раз на два роки, починаючи з 2011р. Ці заходи збирають представників урядів, приватного сектору і громадянського суспільства з метою обговорення та підтримки практичної співпраці у кіберпросторі, розбудови кіберспроможностей та обговорення норм відповідальної поведінки у кіберпросторі. Різні принципи та оцінки відповідальної поведінки держав у кіберпросторі виголошувалися в заявах головуючих на конференціях. Заяву головуючого на конференції 2017р., що відбулася в Делі (Індія), розцінили як відступ від попередніх зобов'язань[66].

Після організації у 2015р. конференції у Гаазі в рамках Лондонського процесу, Нідерланди перебрали на себе провідну роль у міжнародній кіберспільноті шляхом прийняття та фінансування кількох важливих заходів з кібербезпеки. Світова комісія зі стабільності кіберпростору (*Global Commission on the Stability of Cyberspace*, *GCSC*) розробляла пропозиції у сфері норм і принципів зміцнення міжнародної безпеки, стабільності та відповідальної поведінки держав і недержавних суб'єктів у кіберпросторі[67]. Глобальний форум обміну досвідом з кібербезпеки (*Global Forum on Cyber Expertise*), загальносвітова платформа з обміном найкращими практиками та досвідом з розбудови кіберспроможностей для країн, міжнародних організацій і приватних компаній, базується також у Гаазі[68].

Нідерланди фінансують також Гаазький процес з розробки Таллінського підручника (*Hague Process on the Tallinn Manual*). Цей підручник є результатом наукових дискусій у Центрі передового досвіду НАТО з питань спільного захисту від кіберзагроз (*NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*, *CCDCOE*) у Таллінні (Естонія) стосовно шляхів застосування міжнародного права до кібероперацій[69]. У 2015р. МЗС Нідерландів вирішило

[65] ASEAN-United States leaders' statement on cybersecurity cooperation, Singapore, 15 Nov. 2018.

[66] Global Conference on Cyberspace (GCCS) 2017, 'Chair's statement-summary', 24 Nov. 2017; Kaspar, L., 'GCCS2017: A cyberspace free, open and secure (but mostly secure)', Global Partners Digital, 29 Nov. 2017.

[67] Global Commission on the Stability of Cyberspace, 'The commission'.

[68] Global Forum on Cyber Expertise, 'Framework document', 16 Apr. 2016.

[69] Schmitt, M.N. (ed.), *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Operations* (Cambridge University Press: Cambridge, 2013).

профінансувати процес популяризації у світі висновків Підручника. Це перетворилося на серію курсів з міжнародного права, дотичного до кібероперацій, на основі нового видання Підручника[70].

За результатами Світової конференції з питань Інтернету (*World Internet Conference*) 2018р. у Вужені (Китай) був виданий Вуженьський прогноз (*Wuzhen Outlook*), у якому підтверджується "приблизний консенсус" стосовно того, що "концепція управління кіберпростором продовжить еволюціонувати, а спільна система управління має бути вдосконалена"[71].

Хоча в ГУЕ електронне врядування та міжнародна кібербезпека принципово розглядаються окремо, але в інших ситуаціях ці два питання поєднуються. Нідерланди відзначали "конструктивне і плідне обговорення питань захисту загальних функціональних можливостей Інтернету, що відбулося [в ГУЕ у 2016-2017рр.]"[72].

Франція просуває власний порядок денний міжнародної кібербезпеки. З листопада 2018р. понад 60 держав, у т.ч. всі держави-члени ЄС підписали Паризький заклик до довіри та безпеки у кіберпросторі (*Paris Call for Trust and Security in Cyberspace*), чим висловили підтримку укладенню нової міжнародної угоди із запровадження стандартів кіберзброї і використання Інтернету[73]. Серед підписантів немає Росії, Китаю і США.

Американський розробник програмного забезпечення *Microsoft* спонсорував процес просування Цифрової женевської конвенції (*Digital Geneva Convention*). Вона закликає уряди "захистити цивільних в Інтернеті у мирний час" і заохочує укладення "конвенції, яка закличе світові уряди зобов'язатися не здійснювати кібернападів на приватний сектор, не вражати цивільну інфраструктуру – електроенергетичну, економічну, політичну"[74]. Хоча ця ініціатива не отримала урядової підтримки, вона привернула увагу ряду держав і спонукала МКЧХ зацікавитися захистом цивільних від кібернападів[75].

Але крім поширення таких ініціатив, у всіх цих зусиллях є кілька вартих уваги тенденцій і збігів позицій.

Стійкість держав і корпоративна відповідальність

Важливу підказку стосовно дій держав у ситуації, коли універсальних та ефективних нормативних рішень навряд чи вдасться досягти, можна отримати з подання США Першому комітету у 2011р.: "Завдання Держав-членів

[70] Schmitt, M.N. (ed.), *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations* (Cambridge University Press: Cambridge, 2017).

[71] World Internet Conference, Organizing Committee, High-level Advisory Council, 'Wuzhen Outlook 2018', 9 Nov. 2018, point 5.

[72] United Nations, A/C.1/72/PV.19 (посилання 8), p.24.

[73] Paris Call for Trust and Security in Cyberspace, Paris, 12 Nov. 2018; French Ministry for Europe and Foreign Affairs, 'Cybersecurity: Paris Call of 12 November 2018 for Trust and Security in Cyberspace'; Agence France-Presse, '"Paris call": 51 states vow support for global rules on cyberweapons', France 24, 12 Nov. 2018.

[74] Smith, B., President, Microsoft, 'The need for a digital Geneva Convention', Keynote address, RSA conference, San Francisco, CA, 14 Feb. 2017.

[75] International Committee of the Red Cross (ICRC), 'Digital technology and war', 27 June 2017.

мають подвійний характер: внутрішній і міжнародний. Захист національної інформаційної інфраструктури є обов'язком, який Уряди мають виконувати на національному рівні у взаємодії із зацікавленими представниками громадянського суспільства"[76]. ГУЕ окреслили національні стандарти кібербезпеки і можливі шляхи співробітництва держав під час упровадження таких стандартів, зокрема із захисту критичної інфраструктури, забезпечення цілісності ланцюгів постачання, запобігання поширенню шкідливих інструментів і методів на основі ІКТ та обміну інформацією[77].

Діалог 2018р. на ГА ООН засвідчив також потенційний відхід від кібербезпеки в напрямі більш інклюзивного та всеохопного діалогу з питань кіберпростору. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш ніби спрямовував міжнародний діалог до використання технологій на підтримку Цілей сталого розвитку. Він назвав вплив новітніх технологій на бойові дії "прямою загрозою для нашої спільної відповідальності за забезпечення миру та безпеки"[78]. За словами А.Гутерреша:

> Перспектива надання машинам свободи дій і можливості забирати людське життя є морально огидною. Боже збав, аби нова війна могла передбачати масований кібернапад не лише на військові об'єкти, але й на критичну цивільну інфраструктуру.
>
> Якщо ми бажаємо забезпечити відповідальне використання нових технологій, знадобиться більше роботи над цими проблемами, спрямованої на зміцнення довіри між державами і всередині держав[79].

У Стратегії нових технологій (*Strategy on New Technologies*) Генерального секретаря ООН зазначається, що масштаб і загальна розповсюдженість кіберзагроз і злочинних суб'єктів може "послабити хиткий баланс і систему взаємності, на якій значною мірою будується сучасна архітектура міжнародної безпеки"[80]. Метою цієї стратегії є, зокрема "визначення шляхів сприяння системою ООН використанню цих технологій для прискорення виконання Порядку денного сталого розвитку 2030р. та для його кращого узгодження з цінностями, закріпленими у Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та в нормах і стандартах міжнародного права"[81].

Потенційним прогресом, який несе це послання, є можливість більш консолідованого міжнародного діалогу про зв'язок між новими технологіями і міжнародним розвитком, миром, стабільністю та безпекою. Комісія високого рівня з питань цифрового співробітництва (*High-level Panel on Digital Cooperation*), створена А.Гутеррешем у липні 2018р., могла б стати важливим майданчиком для такого міжнародного діалогу[82].

[76] United Nations, A/66/152 (посилання 4), p.15.

[77] United Nations, A/C.1/72/PV.20 (посилання 51), p.11.

[78] United Nations, A/73/PV.6 (посилання 32), pp.3-4.

[79] United Nations, A/73/PV.6 (посилання 32).

[80] United Nations, *UN Secretary-General's Strategy on New Technologies* (United Nations: New York, Sep. 2018), p.9.

[81] United Nations (посилання 81), p.3.

[82] United Nations, 'Secretary-General's High-level Panel on Digital Cooperation', [n.d.].

Незалежно від рівня практичних можливостей та інтересів, вагомим аргументом є те, що відповідальність за кібербезпеку в державі цілком лягає на саму державу. Наприклад, Рух неприєднання, засуджуючи будь-який кібернапад чи загрозу кібернападу на мирні ядерні об'єкти як грубе порушення принципів ООН і міжнародного права, визнає, що головна відповідальність за ядерну безпеку лягає на конкретні держави[83].

Таким чином, наявність і виконання національної стратегії кібербезпеки є важливим елементом інформаційного самовизначення держав. Без неї уряди залишають своє населення та ІКТ-середовище відкритим для зовнішніх впливів. 106 держав вже ухвалили національну політику чи стратегію інформаційної безпеки або кібербезпеки, безпосередньо орієнтованих на розвиток національного потенціалу – правових та інституційних засад, можливостей і механізмів, які, крім іншого, використовуються для захисту критичної інфраструктури, протидії кіберзлочинності і сприяння вдосконаленню навичок, компетентності та результативності[84]. Відстеження змін у національних стратегіях дозволяє в майбутньому очікувати повернення до обговорення в ООН таких питань, як приватність, права людини, співробітництво, національна відповідальність[85].

Висновки

Обговорення в Першому комітеті, а тепер і на ГА ООН в цілому, міжнародної кібербезпеки та інформаційної безпеки стає дуже складним і непрозорим. Діалог з кібербезпеки в ООН в осяжному майбутньому, ймовірно, залишиться вкрай поляризованим і дозволятиме врегульовувати лише другорядні питання. Короткострокових чи простих рішень стосовно захисту від кібернападів з боку держав і недержавних суб'єктів не існує. Адже пануюча точка зору, особливо серед тих, хто виступає за добровільні та незобов'язуючі норми, полягає в тому, що державам треба визнати певний ступінь кіберризику, а також наявність широкого поля для тлумачення міжнародного права. Це означає, що кібернетичні питання потрапляють насамперед до сфери стійкості держави, а не до міжнародно-правової системи.

Питання міжнародної інформаційної та кібербезпеки стосуються не якихось минулих чи попередніх процесів. Проблеми сьогодення полягають не в розбіжностях стосовно міжнародного права. Вони стосуються не кібернападів чи ГУЕ. Їх джерелами є принципові розбіжності навколо ролі ІКТ у суспільстві, ролі держав у формуванні політики використання та розвитку технологій, а також відносин між державою і людиною. Вони стосуються

[83] United Nations, General Assembly, 72nd session, First Committee, 2nd meeting, A/C.1/72/PV.2, 2 Oct. 2017, p.8. Стислу характеристику та інші подробиці про Рух неприєднання див. у підрозділі I додатка Б цього видання.

[84] Kerttunen, M. and Tikk, E., 'National cyber security strategies: Commitment to development', Cyber Policy Institute, Dec. 2018.

[85] Нормативне тлумачення національних стратегій кібербезпеки див.: Kerttunen, M. and Tikk, E., *A Normative Analysis of National Cyber Security Strategies* (European Union Institute for Security Studies: Paris, forthcoming 2019).

також серйозного браку стійкості та здатності до відновлення інформаційних систем, що широко використовуються у суспільних, виробничих та адміністративних процесах. Відмінності у світогляді зумовлюють усі кібернетичні питання і пов'язані із суттєвими та фундаментальними відмінностями між великими державами. Через нерозв'язані проблеми вразливості наразі політичні відмінності яскраво проявляються у сфері ІКТ.

Враховуючи активне стратегічне суперництво Росії і США, урядам інших держав слід розглядати безпеку ІКТ не як ізольоване питання кібернетичної політики, а як питання особливої важливості для національної і міжнародної стабільності та безпеки. Але розв'язання цього безпекового питання повинне починатися не з запобігання конфліктам. Ключем до усунення ризику раптових масових кібернападів будуть надійність і стійкість національних систем і процесів, чого можна досягти, зосередившись на необхідних аспектах безпеки застосування ІКТ. Прогресивні національні підходи та досвід відкриють шлях до більш предметного діалогу про організовані державами кібероперації та адекватні рівні їх допустимості.

Таким чином, державам треба зорієнтуватися в кібернетичних концепціях і процесах, але водночас розуміти, що вони є лише новим проявом старої теми. Можливо, діалог в ООН вже рухається до більш інклюзивної та всеохопної цифрової тематики, яка допоможе використовувати ІКТ для національного і світового розвитку та відійде від домінуючого американо-російського суперництва у сфері ІКТ.

10. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У 2018р. на світовому, багатосторонньому та регіональному рівнях вживалися заходи з посилення контролю над торгівлею звичайними озброєннями і товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайною, біологічною, хімічною та ядерною зброєю і системами її доставки. Членство в ряді міжнародних і багатосторонніх угодах, спрямованих на запровадження та просування стандартів контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, після недавнього їх розширення залишалось стабільним. Водночас з'являлося дедалі більше ознак того, що міцність цих угод піддається випробуванням через брак національних ресурсів. Це можна помітити на прикладах недоліків у звітності в рамках Договору 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT), у багатьох повідомленнях про порушення ембарго ООН на поставки озброєнь та в ускладненні пошуку держав, готових головувати в певних режимах експортного контролю. На міжнародний консенсус стосовно загальної мети експортного контролю та його ефективність негативно впливали геостратегічна напруженість і швидкі темпи технологічного прогресу. Ознаками цього були розбіжності між США та ЄС і всередині ЄС стосовно цілей успішного розвитку експортного контролю, а також зростання цікавості до використання інших механізмів – особливо контролю над прямими іноземними інвестиціями (ПІІ, foreign direct investment, *FDI) – як засобу протидії розповсюдженню озброєнь і для інших цілей національної безпеки.*

У серпні 2018р. в Токіо відбулася четверта конференція держав-учасниць ДТЗ (підрозділ I). Конференція спромоглася предметно розглянути питання переадресації поставок озброєнь, але була змушена присвятити багато часу обговоренню питань управління трастовим фондом, що забезпечує участь держав з низькими доходами та інші аспекти архітектури Договору. Крім того, рівень дотримання вимог до звітності та фінансових зобов'язань у рамках ДТЗ у кількох секторах залишався недостатнім, що в довгостроковій перспективі явно загрожує забезпеченню важливості та дієздатності Договору. Заходи, спрямовані на його універсалізацію, останніми роками дали певні плоди, і до кінця 2018р. учасницями Договору були 100 держав, хоча членство в ньому залишається географічно нерівномірним.

У 2018р. були чинними 36 міжнародних ембарго на поставки озброєнь: 14 запроваджених ООН, 21 – ЄС, і одне – Лігою Арабських Держав (підрозділ II). 10 з 21 ембарго ЄС були безпосереднім впровадженням рішень ООН, одне – запроваджене напередодні аналогічного ембарго ООН, два – були виконанням ембарго ООН зі зміненими географічними межами або номенклатурою заборонених для поставки озброєнь, а вісім – не мали аналогів серед ембарго ООН. Більшість з цих ембарго стосувалися лише звичайних озброєнь. Однак ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної

Кореї та ембарго ЄС проти Росії і Сирії охоплювали також експорт товарів подвійного використання. У 2018р. було запроваджене одне нове багатостороннє ембарго на поставки озброєнь: ембарго ООН проти Південного Судану. Були скасовані ембарго ООН і ЄС проти Еритреї, запроваджені у 2009р. Як і попередніми роками, розслідування ООН виявили проблеми у виконанні ембарго з численними повідомленнями про порушення.

Усі чотири багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, Australia Group. хімічна і біологічна зброя), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, Missile Technology Control Regime, MTCR), Група ядерних постачальників (ГЯП, Nuclear Suppliers Group) та Вассенаарська домовленість (ВД, Wassenaar Arrangement) про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання – у 2018р. оновили свої контрольні списки та керівні принципи (підрозділ III). Як і попередніми роками, важливим завданням для всіх режимів було адекватне реагування на високі темпи технічного розвитку і спроби незаконних закупівель. Останніми роками додаткові труднощі виникли внаслідок зростання геополітичної напруженості. Нарешті, в режимах, у яких головуючий змінюється щороку, були помітні ознаки неготовності урядів взяти на себе головування.

Маючи за мету впровадження згаданих чотирьох режимів на європейському ринку, ЄС створив спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом, перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції (підрозділ IV). ЄС є єдиною регіональною організацією, яка зробила це. У 2018р. органи ЄС продовжували роботу з удосконалення Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання та започаткували перегляд Спільної позиції ЄС стосовно експорту озброєнь (EU Common Position on Arms Export). В обох випадках неурядові організації та Європарламент робили спроби розширити рамки цих документів, зокрема посилити їх статус стосовно прав людини та міжнародного гуманітарного права. Окремі країни-члени ЄС виступили проти цих спроб.

У 2018р. США, ЄС і ряд держав-членів ЄС вжили заходів з посилення ролі регулювання ПІІ в контролі над поставками "чутливих" і "стратегічних" технологій (підрозділ V). Увага національних і багатосторонніх систем контролю над експортом товарів подвійного використання і зброї зосереджувалася на регулюванні передачі технологій. Давні проблеми ефективності експортного контролю були ускладнені швидким розвитком у цивільному секторі нових технологій, що можуть мати військове застосування, а також зростанням іноземних інвестицій у залучені до їх розробки компанії і науково-дослідні установи. Але спроби використати нормативи у сфері ПІІ для обмеження торгівлі технологіями можуть розглядатися як додаткове свідчення готовності держав використовувати експортний контроль для просування власних економічних інтересів, що в довгостроковій перспективі може підірвати значення експортного контролю як багатостороннього інструмента протидії дестабілізуючим поставкам озброєнь і товарів подвійного використання.

МАРК БРОМЛІ

I. Договір про торгівлю зброєю

МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty*, *ATT*) – це перша юридично зобов'язуюча міжнародна угода, що запроваджує стандарти торгівлі звичайними озброєннями та запобігання незаконним поставкам зброї[1]. Станом на 31 грудня 2018р., учасницями ДТЗ були 100 держав, а ще 35 – підписали, але досі не ратифікували його. Шість держав ратифікували Договір у 2018р. – Бразілія, Гвінея-Бісау, Камерун, Мозамбік, Сурінам і Чілі (у 2017р. Договір ратифікували три держави).

Після двох серій підготовчих зустрічей у Женеві, четверта конференція держав-учасниць ДТЗ (*Conference of States Parties*, *CSP4*) відбулася в Токіо 20-24 серпня 2018р. під головуванням Посла Н.Такамідзави (*Nobushige Takamizawa*) з Японії. У *CSP4* взяли участь 111 держав, а також 39 регіональних і міжнародних організацій, неурядових організацій (НУО), науково-дослідних установ, промислових асоціацій і національних установ-виконавців[2]. Дискусія охоплювала сім сфер: (*а*) імплементація Договору; (*б*) прозорість і звітність; (*в*) універсалізація Договору; (*г*) міжнародна допомога; (*д*) робота Секретаріату; (*е*) стан фінансових внесків до бюджету ДТЗ і шляхи покращення фінансової ситуації; (*є*) підготовка до *CSP5*[3].

Під час підготовки до *CSP4* і на самій конференції були спроби перенести увагу з технічних питань архітектури ДТЗ на конкретні аспекти його імплементації, зокрема на зв'язок між виконанням ДТЗ і Цілями сталого розвитку (ЦСР, *Sustainable Development Goals*), а також на запобігання переадресації поставок озброєнь. Але багато зусиль на *CSP4* було витрачено не на ці, більш важливі питання, а на обговорення порушень державами передбаченої Договором національної звітності, несплати фінансових внесків на покриття витрат, пов'язаних з імплементацією Договору, а також розбіжностей стосовно обов'язків Секретаріату ДТЗ. Крім того, попри значну увагу до питань універсалізації, охоплення та надання допомоги, участь у ДТЗ залишається географічно нерівномірною – зацікавленість у ньому з боку держав Європи, Субекваторіальної Африки та Америки є більшою, ніж в інших регіонах.

У цьому підрозділі узагальнені головні, пов'язані з ДТЗ події і дебати у 2018р. Насамперед розглядається виконання Договору у 2018р. з акцентом

[1] Стислий опис та інші подробиці ДТЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання. Протокол ООН 2001р. про торгівлю вогнепальною зброєю також є юридично зобов'язуючим, але охоплює лише контроль над торгівлею вогнепальною зброєю. Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001 as UN General Assembly Resolution 55/255, entered into force 3 July 2005.

[2] У *CSP4* взяли участь 79 з 97 тогочасних держав-учасниць і 22 з 38 держав-підписантів – приблизно така ж частка, що й у двох попередніх *CSP*. Крім того, були присутні вісім держав-спостерігачів, у т.ч. Китай і Канада. Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties, 'Final report', ATT/CSP4/2018/ SEC/369/Conf.FinRep.Rev1, 24 Aug. 2018, pp.2-4.

[3] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties, 'CSP4 provisional annotated programme of work', ATT/CSP4/2018/SEC/350/Conf.AnnPoW, 20 July 2018.

на питаннях переадресації. Далі розглядаються механізми Договору, недоліки в національній звітності та в дотриманні фінансових зобов'язань держав, а також дебати з питань обов'язків Секретаріату ДТЗ. Насамкінець, розглядаються питання універсалізації Договору та допомоги з акцентом на Близькому Сході та Північній Африці, де участь в ДТЗ є найменшою.

Імплементація Договору

Проблема переадресації поставок озброєнь, – що визначається як "поставка продукції дозволеним власником/користувачем недозволеному користувачеві", – давно перебуває у центрі уваги різних багатосторонніх режимів експортного контролю[4]. Але її обговорення значною мірою зосереджувалося на контролі "кінцевого використання" та "кінцевого користувача", тобто країн-отримувачів, що погодилися з обмеженнями на застосування імпортованих ними озброєнь[5]. Натомість, згідно з ДТЗ, переадресація може статися на всіх етапах постачання. Виходячи з цього, тема переадресації привернула особливу увагу під час підготовки та проведення *CSP4*.

Доповідь Робочої групи з питань ефективної імплементації Договору (*Working Group on Effective Treaty Implementation*, *WGETI*), оприлюднена перед *CSP4*, висвітлює різні аспекти переадресації у ланцюзі постачання озброєнь. У доповіді також показано, як держави-експортери, імпортери, транзитери та "перевальщики" можуть обмежити ці ризики, а також пропонуються заходи, яких держави можуть вжити для обміну інформацією про випадки переадресації[6]. Ці питання глибше розглядалися на окремій сесії *CSP4*, присвяченій переадресації поставок озброєнь для недозволеного кінцевого використання та недозволених кінцевих користувачів, а також під час багатьох позапланових заходів, проведених у Токіо[7]. Нарешті, резолюція, схвалена ГА ООН наприкінці 2018р. на підтримку ДТЗ, містить спеціальне формулювання, що закликає держави "запобігати та протидіяти переадресації звичайних озброєнь і боєприпасів для недозволеного кінцевого використання та недозволених кінцевих користувачів"[8].

Розгляд питань переадресації був лише одним із пунктів великої програми роботи *WGETI* під час двох серій підготовчих зустрічей і міжсесійного обговорення під керівництвом голів робочих груп і підгруп. Робочі підгрупи *WGETI* з питань Статті 11 (переадресація), Статей 6 і 7 (заборони, експорт та оцінка експорту) та Статті 5 (загальні питання імплементації) констатували,

[4] Arms Trade Treaty, Working Group on Effective Treaty Implementation, 'Addressing diversion of conventional arms', ATT/CSP4.WGETI/2018/JPN/312/M2.JAPArt11, 25 May 2018, p.1.

[5] Wassenaar Arrangement, 'Introduction to end-user/end-use controls for exports of military-list equipment', Agreed by the plenary, 3 July 2014.

[6] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Effective Treaty Implementation, 'Chair's draft report to CSP4', ATT/CSP4.WGETI/2018/CHAIR/355/Conf.Rep, 20 July 2018, Annex D; Bromley, M., 'The state of the Arms Trade Treaty: Advancing efforts on international assistance and illicit diversion', SIPRI, WritePeace blog, 29 Aug. 2018.

[7] Arms Trade Treaty, Working Group on Effective Treaty Implementation (посилання 4).

[8] United Nations, General Assembly, 'The Arms Trade Treaty', Resolution 73/36, adopted 5 Dec. 2018, A/RES/73/36, 11 Dec. 2018.

що для ефективного виконання Договору знадобляться наполегливі зусилля. Ці зусилля мають охоплювати обмін досвідом національних систем контролю, додаткову роботу у сфері гендерного насильства, збереження уваги до багатьох аспектів переадресації, а також специфічну оцінку ризиків[9].

Одним із питань, що обговорювались упродовж року, була наявність і виділення ресурсів для ефективного виконання Договору державами-учасницями та підписантами. Для цього відповідні робочі підгрупи склали переліки можливих довідкових документів, які б сприяли загальній імплементації Договору, здійсненню оцінок ризику, дотриманню зобов'язань згідно зі Статтею 6 про заборону за певних умов експорту озброєнь, та реагуванню на випадки переадресації поставок озброєнь[10]. Крім того, держави-учасниці зробили перші кроки в розробці переліку ключових елементів рекомендацій зі створення національних систем контролю над торгівлею зброєю, а також у визначенні елементів "вітального пакета" для нових держав-учасниць з метою сприяння в імплементації ними Договору[11].

Як і попередніми роками, НУО спільними зусиллями намагалися спрямувати обговорення як на підготовчих зустрічах, так і на *CSP4* на питання конкретних поставок озброєнь і їх відповідності положенням Договору. Слід зазначити, що на *CSP4* розбіжності між учасниками через конкретні приклади експорту озброєнь державами-учасницями, особливо до держав і недержавних угруповань, що беруть участь у війні в Ємені, проявилися меншою мірою, ніж на двох попередніх *CSP*[12].

Механізми Договору

Попри значну роботу, виконану в Токіо, обговорення під час *CSP4* виявили також суттєві майбутні виклики для ДТЗ. Зокрема, частка держав-учасниць, що подавали документи до двох звітних механізмів Договору, продовжує зменшуватися.

Упродовж одного року після ратифікації ДТЗ кожна держава-учасниця зобов'язана надати Секретаріату перший звіт про "заходи, вжиті на виконання Договору"[13]. Станом на 17 жовтня 2018р., 28% держав, що мали надати перший звіт, не зробили цього[14]. Це погано, але краще, ніж у березні 2018р., коли не надали звітів 32% таких держав[15]. Та попри те, що ряд держав повідомили на *CSP4* про вдосконалення національних систем контролю, лише одна держава – Швеція – оновила звіт після першого подання.

[9] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Effective Treaty Implementation (посилання 6).

[10] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Effective Treaty Implementation (посилання 6), annexes A, B, C, D, E and G.

[11] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Effective Treaty Implementation (посилання 6), Annex F.

[12] Bromley (посилання 6).

[13] Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(1).

[14] ATT Secretariat, 'Initial reports: Status as of 17 Oct. 2018'.

[15] Бромлі М., Брокманн К. "Договір про торгівлю зброєю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ І розділу 10.

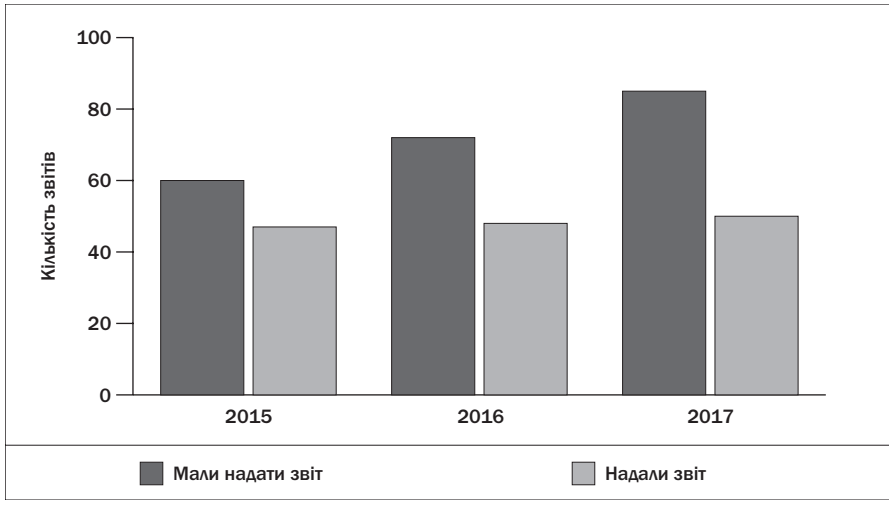

Діаграма 10.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, що подавали річні звіти за 2015-2017рр.

Держави-учасниці ДТЗ також повинні подавати щорічний звіт про імпорт та експорт озброєнь[16]. Попри всі спроби показати проблеми зі звітністю та намагання усунути їх протягом 2018р., особливо в Робочій групі з питань прозорості і звітності (*Working Group on Transparency and Reporting*, *WGTR*), частка держав, що подають ці звіти, продовжувала зменшуватися. Станом на 9 січня 2019р., звіт про поставки у 2015р. подали 47 з 60 держав, що мали звітувати того року (78%), порівняно з 50 з 85 держав (59%), що мали звітувати у 2017р. (діаграма 10.1)[17].

Усі держави-учасниці та підписанти ДТЗ, а також держави, що брали участь у *CSP* як спостерігачі, повинні сплачувати фінансові внески на покриття витрат на організацію *CSP* та роботу Секретаріату ДТЗ. Але багато держав не роблять цього[18]. Станом на 14 листопада 2018р., 64 зі 140 держав, зобов'язаних платити внески, затримували платежі, що призвело до накопичення дефіциту у $338 572[19]. Збереження цієї тенденції може підірвати як довіру до ДТЗ, так і здатність Секретаріату ДТЗ виконувати свою роботу. Підсумкова доповідь *CSP4* "закликала держави, які не зробили цього, швидко і своєчасно виконати свої фінансові зобов'язання", а також попередила про ризики для функціонування ДТЗ, якщо ситуація не покращиться[20].

[16] Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 13(1).

[17] ATT Secretariat, 'Annual reports: Status as of 9 Jan. 2019'. Про звіти держав про поставки озброєнь згідно з ДТЗ та іншими міжнародними документами див. у підрозділі IV розділу 5 цього видання.

[18] Про проблеми, пов'язані з несплатою державами внесків на підтримку інших міжнародних режимів контролю над озброєннями, див.: Дейвіс Я., Вербрухен М. "Конвенція про "негуманну" зброю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 9.

[19] ATT Secretariat, 'Status of contributions to ATT budgets as at 14 November 2018'.

[20] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties, 'Final report', ATT/CSP4/2018/SEC/369/Conf.FinRep.Rev1, 24 Aug. 2018, p.8.

Останній день *CSP4* позначився розбіжностями з питання керівництва спонсорською програмою, яка дозволяє участь у *CSP* країн, що розвиваються. На *CSP1* вирішили, що керівництво цією програмою має здійснюватися в рамках Програми розвитку ООН (ПР ООН, *United Nations Development Programme*, *UNDP*). Однак на початку 2018р. було домовлено, що тепер ці функції має перебрати Секретаріат ДТЗ[21]. Водночас, група держав на чолі з Мексикою намагалася подовжити контроль ПР ООН над спонсорською програмою, аргументуючи це тим, що Секретаріату ДТЗ бракує ресурсів, потрібних для керівництва процесом[22]. Але попри ці спроби, держави зрештою погодилися передати цю функцію Секретаріату[23]. Крім цих розбіжностей – а також суперечки між Австралією, Новою Зеландією та Японією стосовно географічних регіонів і складу керівного комітету, – *CSP4* пройшла переважно спокійно. Держави погодили підсумковий документ, у якому викладена всеохопна програма роботи аж до *CSP5*, яка має відбутися 26-30 серпня 2019р. На період 2018-2019рр., включно з *CSP5*, головування в ДТЗ перейшло до Латвії в особі посла Я.Карклінса (*Janis Karklins*). У центрі уваги за головування Латвії перебуватимуть заходи із запобігання всім формам гендерного насильства в рамках виконання Договору[24].

Універсалізація Договору та міжнародна допомога

Збільшення кількості підписантів і держав-учасниць залишається ключовим пріоритетом ДТЗ. Наразі участь у ньому є географічно нерівномірною. Особливо слабко серед підписантів і учасників представлені Близький Схід та Азія (таблиця 10.1).

Під час *CSP4* держави обговорили можливі стратегії поширення сфери дії Договору та участі у ньому. Зокрема, на основі доповіді співголів Робочої групи з універсалізації Договору (*Working Group on Treaty Universalization*, *WGTU*) держави-учасниці погодили ряд відповідних ініціатив, що їх мала б просувати *WGTU* перед *CSP5*[25]. До них належить розробка "інструментарію універсалізації" (*universalization toolkit*), який має, серед іншого, уточнити сферу дії ДТЗ та надати загальний огляд викликів, з якими стикнуться держави під час приєднання до Договору[26]. *CSP4* у підсумковій доповіді привітала рекомендацію *WGTU* стосовно взаємодії "на постійній основі" з членами парламентів з метою "сприяння процесам ратифікації у своїх країнах"[27]. Нарешті, *CSP4* підкреслила важливість особливої уваги до регіонів з

[21] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties, 'The ATT Sponsorship Programme: Review of the current arrangements', ATT/CSP4.MC/2018/MC/354/Conf.SponsProgr, 20 July 2018, p.1.

[22] Reaching Critical Will, 'Summary', *ATT Monitor*, vol.11, no.5 (26 Aug. 2018).

[23] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20).

[24] Arms Trade Treaty, 'President'.

[25] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Treaty Universalization, 'Co-chairs draft report to CSP4', ATT/CSP4.WGTU/2018/CHAIR/356/Conf.Rep, 20 July 2018; Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20).

[26] Arms Trade Treaty, ATT Working Group on Treaty Universalization (посилання 25); Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20).

[27] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20).

Таблиця 10.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами, станом на 31 грудня 2018р.

Регіон	Кількість держав	Кількість учасників	Кількість підписантів	Кількість держав, що не підписали Договір
Африка	53	25	14	14
Америка	35	26	3	6
Азія	29	3	7	19
Європа	48[a]	41	2	5[a]
Близький Схід	16[b]	1[b]	5	10
Океанія	14	4	4	6
Разом	195	100	35	60

Примітка: Договір був відкритий для підписання до набуття чинності у грудні 2014р. Щоб стати учасницею Договору, держава, що вже підписала його, може прийняти, схвалити чи ратифікувати його; держава, що не підписала ДТЗ, має безпосередньо приєднатися до Договору.

[a] Включно з Ватиканом.

[b] Включно з Палестиною.

Джерело: United Nations, Treaty Collection, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-8&chapter=26&clang=_en.

найменшою кількістю держав-учасниць. *WGTU* також підкреслила це на сесії з універсалізації Договору, на якій співголови рекомендували звернути особливу увагу на Африку та Азію[28].

Як зазначено вище, рівень участі в ДТЗ залишається особливо низьким у регіоні Близького Сходу та Північної Африки[29]. Жодна з чотирьох держав Північної Африки не є учасницею Договору, і лише Лівія підписала його. Серед 15 держав Близького Сходу єдиною учасницею ДТЗ є Палестина, а Бахрейн, Ізраїль, Ліван, ОАЕ та Туреччина підписали його. Ліванський Парламент ратифікував ДТЗ у вересні 2018р., але станом на 31 грудня 2018р., ратифікаційна грамота не була передана депозитарію[30]. Такий низький рівень участі зумовлений стурбованістю багатьох держав регіону, пов'язаною з цим Договором. Кілька держав Близького Сходу та Північної Африки були не задоволені підсумками переговорів про ДТЗ. Єгипет, Іран і Сирія особливо енергійно наголошували, що він може зашкодити потребам оборони цих держав[31]. Водночас Близький Схід і Північна Африка є одним з регіонів, що найбільшою мірою потребують ефективного контролю над поставками

[28] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20); Control Arms, 'Daily summary: Day three, 22 August 2018', Fourth Conference of States Parties to the ATT, Tokyo, 20-24 Aug. 2018. Докладно про стан справ з ДТЗ в Азії і загальний огляд наданої для цього регіону допомоги див.: Бромлі та Брокманн (посилання 15).

[29] У цьому розділі до держав Близького Сходу включені: Бахрейн, Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сирія, ОАЕ та Ємен; до держав Північної Африки – Алжир, Лівія, Марокко і Туніс.

[30] Associated Press, 'Lebanon's parliament approves Arms Trade Treaty, angering Hezbollah', *Defense News*, 25 Sep. 2018.

[31] Bromley, M., Maletta, G. and Brockmann, K., 'Arms transfer and SALW controls in the Middle East and North Africa: Mapping capacity-building efforts', SIPRI Background Paper, Nov. 2018, pp.8-9.

звичайних озброєнь і СЗЛО, з огляду на широкий спектр безпекових проблем, що стоять перед країнами регіону та пов'язані з розповсюдженням озброєнь і динамікою їх постачання. Серед них – переадресація поставок озброєнь і захоплення їх зі складів під час конфліктів, а також поставки озброєнь недержавним суб'єктам[32].

Ще одна мета ДТЗ – сприяти наданню допомоги країнам у вдосконаленні чи створенні національних систем контрою над поставками озброєнь. Для цього ДТЗ передбачає створення Добровільного трастового фонду (*Voluntary Trust Fund*, *VTF*) з метою сприяння отриманню допомоги державами-учасницями для імплементації Договору[33]. Фонд був офіційно запроваджений на *CSP2* у 2016р., а керує ним Секретаріат ДТЗ за підтримки тендерного комітету Фонду[34]. Після створення *VTF* вже відбулися два цикли фінансування 24 проектів (2017р. і 2018р.)[35]. У жовтні 2018р. було видано запит на проектні пропозиції для третього циклу *VTF* (2019р.)[36]. Під час *CSP4* держави-учасниці підтвердили підтримку роботи *VTF* і продовжили обговорення шляхів покращення його функціонування та управління, зокрема шляхом розробки керівних принципів оцінки проектів, згідно з рекомендаціями тендерного комітету Фонду[37]. Положенням про *VTF* передбачено, що "державам-учасницям на двосторонній основі або по інших каналах слід уникати перетину/дублювання з проектами, фінансованими *UNSCAR* [Трастовим фондом ООН з підтримки співробітництва в регламентації озброєнь, *UN Trust Facility Supporting Cooperation on Arms Regulation*]"[38]. Однак широкий діапазон діяльності з надання допомоги може завадити здатності *VTF* враховувати поточні заходи. Для розв'язання цієї проблеми представники Секретаріату ДТЗ та держав-членів ЄС обговорили варіанти уникнення дублювання діяльності *VTF* і Просвітницького проекту охоплення партнерів у рамках ДТЗ (*Partner-to-Partner ATT Outreach Project*) ЄС, у т.ч. під час підготовки *CSP4*[39]. Секретаріат ДТЗ також регулярно спілкується з *UNSCAR* з метою уникнення дублювання на етапі попереднього відбору проектів для *VTF*[40].

[32] Bromley et al. (посилання 31).

[33] Arms Trade Treaty (посилання 1), Article 16(3); Arms Trade Treaty, 2nd Conference of States Parties, 'Final report', ATT/CSP2/2016/5, 26 Aug. 2016.

[34] ATT Secretariat, 'Terms of reference of the ATT Voluntary Trust Fund', ATT/VTF18/2018/SEC/251/ToR.Cons.Dr.v1.Rev1; Bromley, M., 'The Arms Trade Treaty', *SIPRI Yearbook 2017*, pp.583-87.

[35] Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund, 'Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2017 to July 2018', ATT/VTF/2018/CHAIR/359/Conf.Rep, 20 July 2018. For an overview of VTF projects see Arms Trade Treaty, 'Voluntary Trust Fund'.

[36] Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund (посилання 35).

[37] Arms Trade Treaty, 4th Conference of States Parties (посилання 20); Arms Trade Treaty (посилання 35).

[38] ATT Secretariat (посилання 34).

[39] Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund (посилання 35).

[40] Arms Trade Treaty, Voluntary Trust Fund, 'Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2016 to August 2017', ATT/VTF/2017/CHAIR/163/Conf.Rep, 29 Aug. 2017; Maletta, G., 'Coordinating arms transfer and SALW control assistance: What role for the Arms Trade Treaty?', SIPRI WritePeace Blog, 27 Mar. 2019.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання

МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У 2018р. були чинними 36 міжнародних ембарго на поставки озброєнь: 14 – запроваджені ООН, 21 – ЄС, і одне – Лігою Арабських Держав (ЛАД) (таблиця 10.2)[1]. 10 ембарго ЄС були безпосереднім впровадженням рішень ООН, одне – запроваджене перед аналогічним ембарго ООН, два – були виконанням ембарго ООН із зміненими географічними межами або номенклатурою заборонених для поставки озброєнь, а вісім – не мали аналогів серед ембарго ООН[2]. Єдине ембарго ЛАД на поставки озброєнь Сирії не мало аналогів серед ембарго ООН.

У 2018р. було запроваджене одне нове ембарго ООН проти Південного Судану. Ембарго ООН на поставки озброєнь до Ерітреї у 2018р. було скасоване, як і ембарго ЄС, запроваджене на його виконання.

Більшість багатосторонніх ембарго стосувалися лише звичайних озброєнь та відповідних товарів і послуг. Водночас чотири ембарго охоплювали також певну продукцію подвійного використання: товари, програмне забезпечення та технології, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виробництва, обслуговування чи застосування звичайних озброєнь, біологічної, хімічної та ядерної зброї. Ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків Групи ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group*, *NSG*) та Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime*, *MTCR*). Ембарго ЄС проти Росії стосується поставок військовим кінцевим користувачам усіх товарів зі списку товарів подвійного використання ЄС.

У 2018р. ряд розслідувань, проведених призначеними РБ ООН органами для моніторингу виконання ембарго ООН на поставки озброєнь, виявили проблеми різного ступеня серйозності. На відміну від ембарго ООН, у ЄС та ЛАД системних механізмів моніторингу дотримання ембарго на поставки озброєнь не існує.

У цьому підрозділі розглядається нове ембарго ООН на поставки озброєнь до Південного Судану, скасування ембарго ООН проти Ерітреї, виконання певних ембарго ООН і зміни в європейських ембарго на поставки озброєнь.

[1] Крім того, було чинним одне добровільне багатостороннє ембарго, згідно з яким Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, зараз – ОБСЄ) просила всі країни-учасниці запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським військам, які вели бойові дії у районі Нагірного Карабаху. Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no.2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

[2] 10 ембарго, запроваджених ООН, перелічені в таблиці 10.2. Єдине ембарго, що передувало запровадженню аналогічного ембарго ООН, стосувалося Південного Судану. Двома відмінними від аналогічних ембарго ООН були ембарго проти Ірану, що охоплювало більше видів озброєнь, ніж ембарго ООН, та проти Судану, яке охоплювало всю країну, тоді як ембарго ООН стосувалося лише регіону Дарфур. Вісім ембарго без аналогів ООН стосувалися Білорусі, Китаю, Єгипту, М'янми, Росії, Сирії, Венесуели та Зімбабве.

Таблиця 10.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2018р.

Об'єкт[a]	Дата запровадження	Головні зміни у 2018р.
Ембарго ООН		
ЦАР (часткове)	5 грудня 2013р.	Подовжене до 31 січня 2019р.
ДРК (часткове)	28 липня 2003р.	Подовжене до 1 липня 2019р.
Ерітрея	23 грудня 2009р.	Скасоване 14 листопада 2018р.
Іран (часткове)	23 грудня 2006р.	
Ірак (НУС)	6 серпня 1990р.	
ІДІЛ (*Da'esh*), Аль-Каїда і пов'язані з ними фізичні та юридичні особи	16 січня 2002р.	
Північна Корея	15 липня 2006р.	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006р.	
Лівія (часткове)	26 лютого 2011р.	
Сомалі (часткове)	23 січня 1992р.	Подовжене до 15 листопада 2019р.
Південний Судан	13 липня 2018р.	Нове ембарго
Судан (Дарфур) (часткове)	30 липня 2004р.	
Ємен (НУС)	14 квітня 2015р.	Подовжене до 26 лютого 2019р.
Талібан	16 січня 2002р.	
Ембарго ЄС		
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними фізичні та юридичні особи*	17 грудня 1996р.	
Білорусь	20 червня 2011р.	Подовжене до 28 лютого 2019р.
Китай[b]	27 червня 1989р.	
ЦАР (часткове)*	23 грудня 2013р.	
ДРК (часткове)*	7 квітня 1993р.	
Єгипет[b]	21 серпня 2013	
Ерітрея*	1 березня 2010р.	Скасоване 12 грудня 2018р.
Іран	27 лютого 2007р.	
Ірак (НУС)*	4 серпня 1990р.	
Північна Корея*	20 листопада 2006р.	
Ліван (НУС)*	15 вересня 2006р.	
Лівія (часткове)*	28 лютого 2011р.	
М'янма	29 липня 1991р.[c]	Подовжене до 26 квітня 2019р. і розширено
Росія	31 липня 2014р.	Подовжене до 31 січня 2019р.
Сомалі (часткове)*	10 грудня 2002р.	
Південний Судан	18 липня 2011р.	
Судан	15 березня 1994р.	
Сирія	9 травня 2011р.	
Венесуела	13 листопада 2017р.	
Ємен (НУС)*	8 червня 2015р.	
Зімбабве	18 лютого 2002р.	Подовжене до 20 лютого 2019р.
Ембарго Ліги Арабських Держав		
Сирія	3 грудня 2011р.	

* – ембарго ЄС безпосередньо імплементує ембарго ООН; ДРК – Демократична Республіка Конго; ІДІЛ – Ісламська Держава Іраку та Леванту (*ISIL, Islamic State in Iraq and the Levant*); ЦАР – Центральноафриканська Республіка; НУС – ембарго стосується неурядових сил; (часткове) – ембарго дозволяє поставки озброєнь уряду відповідної держави за певних умов; до цих умов може належати отримання спеціального дозволу відповідного комітету із санкцій чи РБ ООН або повідомлення відповідного комітету із санкцій.

[a] Від початку запровадження ембарго об'єкт міг змінитися. Об'єкт ембарго зазначений станом на кінець 2018р.

[b] Ембарго ЄС проти Китаю та Єгипту належать до політичних зобов'язань, тоді як інші ембарго є юридично обов'язковими.

[c] ЄС і його держави-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми у 1990р.

Джерела: United Nations, Security Council, 'Sanctions'; EU Sanctions Map. Архів СІПРІ про ембарго на поставки озброєнь надає можливість докладно переглянути більшість багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, чинних з 1950р., а також головні документи, якими було запроваджене чи змінене ембарго.

Ембарго ООН на поставки озброєнь

Південний Судан

У липні 2018р. РБ ООН запровадила ембарго на поставку звичайних озброєнь і військової техніки "всіх типів" на територію Південного Судану[3]. Це було перше нове ембарго ООН з 2015р., і, якщо його не подовжать новою резолюцією РБ, воно залишиться чинним до 31 травня 2019р.

Ембарго на поставки озброєнь запроваджене як реакція на конфлікт між Перехідним урядом національної єдності (*Transitional Government of National Unity*, *TGNU*) Південного Судану та силами опозиції, що розпочався у 2013р. і призвів до численних жертв, продовольчої кризи та загрози голоду внаслідок конфлікту, а також до переміщення понад 4 млн. осіб[4]. Із самого початку конфлікту в РБ ООН постійно лунали заклики запровадити ембарго на поставки озброєнь воюючим сторонам у Південному Судані. ЄС запровадив ембарго на поставки озброєнь до Південного Судану, коли він здобув незалежність у 2011р. Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*, *IGAD*), який відіграв провідну роль у намаганнях досягти мирної угоди, погрожував запровадженням ембарго на поставки озброєнь Південному Судану у 2014р.[5] Африканський Союз (АС) закликав до запровадження ембарго ООН у 2015р.[6] Однак попередня спроба запровадити ембарго резолюцією РБ ООН провалилася у 2016р.[7]

[3] UN Security Council Resolution 2428, 13 July 2018.

[4] Про конфлікт у Південному Судані див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[5] Веземан П.Д., Келлі Н. "Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділ II розділу 14. Стислий опис та інші подробиці про *IGAD* див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

[6] Бромлі М., Келлі Н. та Веземан П.Д. "Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ II розділу 19.

[7] Про події до 2017р. див.: Бромлі М., Келлі Н., Веземан П.Д. "Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 15.

Перед запровадженням ембарго ООН, у 2015р., була призначена експертна група для моніторингу ситуації у Південному Судані. Група також мала завдання збирати інформацію про поставки озброєнь "особам та організаціям, які підривають політичні процеси досягнення остаточної мирної угоди чи беруть участь у порушеннях міжнародного правозахисного права або міжнародного гуманітарного права"[8]. В остаточних висновках у квітні 2018р. Група констатувала, зокрема, що озброєння та боєприпаси потрапляють до країни різними шляхами через Східну Африку. Крім того, тривали закупівлі озброєнь службами безпеки Південного Судану, але переважно таємними каналами. Тим часом сили опозиції мали обмежений доступ до джерел отримання озброєнь і боєприпасів, що знижувало їх боєздатність[9].

Резолюція РБ ООН, що запровадила ембарго, була ухвалена мінімально потрібною кількістю голосів (дев'ятьма) за шести тих, що утримались. Як і у 2016р., Китай і Росія утримались, але не скористалися правом вето. США, які з 2016р. рішуче підтримували запровадження ембарго, були головним рушієм ухвалення резолюції. Вони стверджували, що попри триваючи мирні переговори, припинення насильства вимагає заборони постачання озброєнь до Південного Судану. Крім того, США стверджували, що ембарго продемонструє невдоволення РБ ООН затримками мирного процесу[10]. Держави, що утрималися від голосування, зазначали, що санкції суперечать позиції двох регіональних організацій, залучених до мирних переговорів. Хоча *IGAD* та АС раніше висловлювалися на підтримку ембарго, але у 2018р. вони зазначали, що тепер, коли з'явився помітний прогрес у мирному процесі в Південному Судані, вони вважають санкції контрпродуктивними[11].

Еритрея

Усі санкцій ООН проти Еритреї, у т.ч. ембарго на поставки озброєнь, були скасовані в листопаді 2018р. Вони були запроваджені у 2009р. на двох підставах. Першою були свідчення, зібрані моніторинговою групою ООН у Сомалі та Еритреї, згідно з якими, Еритрея надавала політичну, фінансову та логістичну підтримку збройним угрупованням у Сомалі, зокрема Аш-Шабаб (*al-Shabab*). Другою була відмова Еритреї вивести війська зі спірної території на кордоні з Джибуті та розпочати дипломатичний діалог з питань належності цієї території[12].

Скасування санкцій відбулось у відповідь на зміни в обох цих питаннях[13]. По-перше, РБ ООН констатувала, що останні звіти моніторингової групи

[8] UN Security Council Resolution 2206, 3 Mar. 2015.

[9] United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on South Sudan, S/2018/292, 12 Apr. 2018, pp.24-29. Див. також: Conflict Armament Research (CAR), *Weapon Supplies into South Sudan's Civil War* (CAR: London, Nov. 2018).

[10] Znited Nations, Security Council, 8310th meeting, S/PV.8310, 13 July 2018, pp.2-3.

[11] United Nations, S/PV.8310 (посилання 10).

[12] UN Security Council Resolution 1907, 23 Dec. 2009.

[13] UN Security Council Resolution 2444, 14 Nov. 2018.

ООН не виявили будь-яких переконливих доказів підтримки Аш-Шабаб Еритреєю[14]. По-друге, Еритрея погодилася на діалог з Джібуті, і у вересні 2018р. відбулася зустріч президентів двох країн[15]. Крім того, у 2018р. Еритрея відновила відносини з Ефіопією, і обидві країни домовилися про мирну угоду – після 20 років ворожнечі, включно з прикордонною війною 1998-2000рр.[16]

Виконання ембарго ООН на поставки озброєнь

Групи експертів ООН, що стежать за виконанням ембарго, відзначали три види порушень у 2018р. По-перше, були випадки, коли озброєння постачалися з прямими порушеннями ембарго. Як і попередніми роками, таких випадків з великими поставками озброєнь було мало, але контрабанда менших партій була поширеним явищем. По-друге, були випадки, коли держави не подавали повідомлень чи запитів на схвалення поставок озброєнь. Кілька ембарго ООН дозволяють поставки урядовим силам за умови, що відповідний комітет із санкцій чи РБ ООН отримає повідомлення та санкціонує поставку. Але цих процедур часто не дотримуються, а іноді держави їх не виконують зовсім. По-третє, надходила інформація про переадресацію поставок озброєнь, коли поставки здійснювалися згідно з процедурами повідомлення та отримання дозволу, але озброєння потрапляли до недержавних збройних угруповань. Кілька ембарго ООН вимагають або заохочують держави запроваджувати вдосконалені стандарти управління запасами озброєнь з метою уникнення подібних випадків переадресації поставок, але часто результативність цих заходів є обмеженою.

Ці проблеми проілюстровані нижче прикладами зі звітів, підготовлених у 2018р. групами експертів ООН, призначеними РБ для моніторингу виконання ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР, Лівії та Сомалі.

Центральноафриканська Республіка

Ембарго ООН на поставки озброєнь до ЦАР забороняє постачати озброєння недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки урядовим силам безпеки, за умови їх попереднього схвалення відповідним комітетом ООН із санкцій. Група експертів ООН з питань ембарго на поставки озброєнь до ЦАР надавала докладну інформацію про закупівлі озброєнь двома головними недержавними збройними угрупованнями країни – Народним фронтом відродження ЦАР (*Front populaire pour la renaissance de la Centrafrique*, *FPRC*) і Союзом за мир у ЦАР (*Union pour la paix en Centrafrique*, *UPC*). Група зазначала, що підрозділи *UPC* і *FPRC* дедалі більше озброюються пістолетами, гвинтівками, гранатометами і встановленими на автомобілях кулеметами. Значна частина цієї зброї, імовірно,

[14] UN Security Council Resolution 2444 (посилання 13).

[15] UN Security Council Resolution 2444 (посилання 13).

[16] ‘Ethiopia and Eritrea declare “war has come to an end”’, Al Jazeera, 9 July 2018. Про мирну угоду між Еритреєю та Ефіопією див. у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

була придбана в Судані. Суданські контрабандисти скористалися кампанією збору зброї Урядом Судану в Дарфурі для отримання зброї і боєприпасів від суданських бойовиків і продажу їх різноманітним угрупованням у ЦАР. Зокрема, Група повідомляла, що отримала інформацію про випадок у квітні 2018р., коли *UPC* придбав у Судані 200 гвинтівок, шість автоматів і 25 тис. набоїв[17].

Група повідомляла також, що механізм схвалення поставок функціонує добре. Безкоштовні передачі зброї з Росії та Франції, а також машин та іншої нелетальної техніки зі США, Франції та Бельгії були наперед схвалені комітетом із санкцій[18]. Комісія відзначила, що поставки озброєнь силам безпеки ЦАР були найбільшими за п'ять років, що свідчить про те, що обмеження не заважали Уряду отримувати зброю[19]. Це також показало, що обмеження потрібні, оскільки вони допомогли забезпечити нагляд за зброєю, яка потрапляє до країни, а також надали механізм покращення національних стандартів зберігання та маркування запасів.

Водночас, обмеження залишаються джерелом невдоволення Уряду ЦАР: як і попередніми роками, урядовці стверджували, що їх повне скасування необхідне для розв'язання безпекової кризи у країні. Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (*Economic Community of West African States*, *ECOWAS*) та Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав (*Economic Community of Central African States*, *ECCAS*) також закликали у 2018р. скасувати заборони[20].

Лівія

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії забороняє постачати озброєння недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*), за умови завчасного їх схвалення відповідним комітетом ООН із санкцій. Як і попередніми роками, Група експертів з питань лівійського ембарго повідомляла про випадки постачання озброєнь без попереднього схвалення, а також ненадання державами інформації на запити про випадки можливих порушень ембарго[21]. Так, ОАЕ не відповіли на питання про сторожовий корабель, поставлений Лівійській національній армії (ЛНА), раніше зареєстрований на компанію з ОАЕ[22]. Молдова також не надала переконливої

[17] United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council Resolution 2399 (2018), S/2018/1112, 14 Dec. 2018, p.18-19. Про конфлікт у ЦАР див. також у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[18] United Nations, S/2018/1112 (посилання 17), p.41.

[19] United Nations, S/2018/1112 (посилання 17), p.42.

[20] United Nations, S/2018/1112 (посилання 17), p.42. Стислий опис та інші подробиці про *ECOWAS* і *ECCAS* див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

[21] United Nations, Security Council, 'Final report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1973 (2011)', S/2018/812, 5 Sep. 2018. Про конфлікт у Лівії див. також у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[22] United Nations, S/2018/812 (посилання 21), p.18.

відповіді стосовно повідомлення про використання молдовських вантажних літаків для підтримки збройних угруповань, пов'язаних з ЛНА[23].

Група також відзначила, що її діалог з *GNA* не призвів до покращення зберігання запасів зброї, отриманої згідно з дозвільним механізмом. Вона відзначала, що після запровадження ембарго у 2011р. Комітет ООН із санкцій задовольнив відповідно до процедури схвалення запити на постачання понад 65 тис. гвинтівок, 62 тис. пістолетів, 15 тис. автоматів, 8 000 гранатометів, 4 000 кулеметів і понад 60 млн. набоїв. Поставлена була не вся перелічена зброя, але й над значною частиною реально отриманої зброї зараз втрачено контроль. Крім того, попри велику кількість повідомлень, *GNA* заявляє, що йому бракує зброї. Це змусило Групу припустити, що зброя або не потрапляє до визначеного адресату, або передається іншим кінцевим користувачам після прибуття до Лівії[24].

Сомалі

Ембарго ООН на поставки зброї до Сомалі забороняє її постачання недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки урядовим силам безпеки. Однак Уряд Сомалі повинен повідомляти відповідний комітет ООН із санкцій про будь-які поставки до їх здійснення та надавати звіт після поставки[25]. Крім того, від Уряду Сомалі вимагається кожні шість місяців звітувати Комітету ООН із санкцій про стандарти і практику зберігання запасів.

Моніторингова група в Сомалі та Еритреї задокументувала кілька випадків незаконних поставок зброї до Сомалі у 2018р. Пунтленд залишається головними "воротами" для цієї зброї, більшість якої прибуває морем з Ємену за допомогою контрабандних схем, пов'язаних з тамтешнім хуситським керівництвом[26]. Одна партія зброї, перехоплена силами морської поліції Пунтленда у вересні 2017р. і поставлена ОАЕ і Саудівській Аравії у 2015-2016рр.[27], містила зразки, виготовлені в Китаї і Сербії.

У 2017-2018рр. Уряд Сомалі отримував зброю від кількох постачальників, зокрема, від Китаю, Туреччини, Саудівської Аравії, Джібуті і США[28]. Хоч у випадку всіх цих поставок подавалися попередні повідомлення і звіти після поставок, жодна з них не здійснювалась у повній відповідності до процедури повідомлення. Група виявила, що попри певний прогрес, стандарти і практика зберігання запасів зброї залишалися незадовільними. Зокрема вона відзначила "невідповідний внутрішній облік зброї

[23] United Nations, S/2018/812 (посилання 21), p.33.

[24] United Nations, S/2018/812 (посилання 21), p.36.

[25] UN Security Council Resolution 2142, 5 Mar. 2014. Про конфлікт у Сомалі див. також у підрозділі VI розділу 2 цього видання.

[26] United Nations, Security Council, Somalia: Report of the monitoring group on Somalia and Eritrea submitted in accordance with resolution 2385 (2017), S/2018/1002, 9 Nov. 2018, p.20.

[27] United Nations, S/2018/1002 (посилання 26), p.3.

[28] United Nations, S/2018/1002 (посилання 26), pp.11-12.

і боєприпасів" і "брак сховищ для ефективного зберігання та використання . . . військової техніки"[29]. Група також знайшла свідчення передачі зброї, поставленої Уряду Сомалі у 2017р., місцевим торговцям. Ця зброя, імовірно, невеликими партіями передавалась окремими співробітниками сил безпеки, але Група знайшла докази участі високопосадовців сил безпеки в масштабній переадресації зброї[30].

Ембарго ЄС на поставки озброєнь

М'янма

ЄС з 1991р. зберігає ембарго на поставки зброї до М'янми. Воно було частиною ширших санкцій, запроваджених у відповідь на порушення прав людини, з метою спонукати державу до демократизації. Після політичних реформ у М'янмі у 2013р. ЄС скасував усі санкції, крім ембарго на поставки зброї[31].

У 2017р. сутички між військовими М'янми та угрупованням бойовиків рохінджа у штаті Ракхайн переросли в жорстоку військову кампанію армії М'янми, що спричинила жертви серед цивільних і переміщення щонайменше 700 тис. осіб[32]. У лютому 2018р. Рада ЄС засудила поширені, системні та серйозні порушення прав людини, скоєні армією і силами безпеки М'янми проти народу рохінджа, та підтвердила доцільність чинного ембарго[33].

У квітні 2018р. ЄС додав до обмежувальних заходів проти М'янми (*а*) заборону експорту товарів подвійного використання, кінцевими користувачами яких були військові або прикордонна поліція; (*б*) обмеження експорту обладнання для контролю зв'язку, яке можна було використати для внутрішніх репресій; (*в*) обмеження на навчання військових і військове співробітництво[34].

Саудівська Аравія

Із 2015р. в державах-членах ЄС і в Європарламенті активно обговорюється можливість запровадження додаткових обмежень на поставки озброєнь Саудівській Аравії. Ці дебати пояснюються переважно занепокоєнням тим, що військова операція в Ємені під керівництвом Саудівської Аравії, яка розпочалась у 2015р., погіршує зростаючу гуманітарну кризу у країні, а також звинуваченнями в участі збройних сил Саудівської Аравії у порушеннях

[29] United Nations, S/2018/1002 (посилання 26), p.13.

[30] United Nations, S/2018/1002 (посилання 26), p.14-15.

[31] Council Decision 2013/184/CFSP of 22 Apr. 2013 concerning restrictive measures against Myanmar/Burma, *Official Journal of the European Union*, L 111, 23 Apr. 2013.

[32] Про конфлікт у М'янмі див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

[33] Council of the European Union, 'Outcome of the Council meeting: 3598th Council meeting', 26 Feb. 2018, 6541/18, p.8.

[34] Council Regulation (EU) 2018/647 of 26 April 2018 amending Regulation (EU) 401/2013 concerning restrictive measures in respect of Myanmar/Burma, *Official Journal of the European Union*, L 108, 27 Apr. 2018.

міжнародного гуманітарного права в Ємені[35]. У відповідь Європарламент у лютому 2016р. та жовтні 2017р. ухвалив резолюції із закликом запровадити ембарго на поставки озброєнь Саудівській Аравії[36].

На початку жовтня 2018р. Європарламент закликав держави-члени ЄС утриматися від продажу озброєнь Саудівській Аравії, ОАЕ та будь-яким іншим членам міжнародної коаліції, яка здійснює інтервенцію в Ємені, а також єменському Уряду та іншим учасникам конфлікту[37].

Наприкінці жовтня 2018р. Європарламент ухвалив резолюцію у відповідь на вбивство саудівського журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) в Туреччині на початку місяця. У резолюції зазначалося, що вбивство, дуже ймовірно, відбулося з відома чи за наказом кронпринца Саудівської Аравії Мохаммада бін Салмана (*Mohammad bin Salman*). Тому Європарламент закликав Раду ЄС узгодити спільну позицію і запровадити ембарго ЄС на поставки будь-яких озброєнь Саудівській Аравії, а також ембарго на експорт систем стеження та інших товарів подвійного використання, які могли б бути використані в Саудівській Аравії для репресій[38].

Однак Рада ЄС у 2018р. не вжила жодних дій. Окремі держави-члени ЄС в односторонньому порядку відреагували на погіршення ситуації в Ємені та заблокували, призупинили або припинили зовсім експорт озброєнь до Саудівської Аравії. Для інших держав-членів ЄС Саудівська Аравія залишалася важливим ринком збуту озброєнь (підрозділ IV)[39].

[35] Про конфлікт у Ємені див. у підрозділі IV розділу 2 цього видання. До коаліції на чолі з Саудівською Аравією належать: Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Марокко, ОАЕ, Сенегал, Судан та, до червня 2017р., Катар. Про звинувачення в порушеннях міжнародного гуманітарного права під час конфлікту див.: Amnesty International, *Amnesty International Report, 2017/18: The State of the World's Human Rights* (Amnesty International: London, 2018); United Nations, Human Rights Council, 'Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014', Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/36/33, 13 Sep. 2017; United Nations, Security Council, Committee established pursuant to resolution 2140 (2014), Reports of the panel of experts on Yemen.

[36] European Parliament, Resolution of 13 Sep. 2017 on arms exports: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP, 2017/2029(INI); European Parliament, Resolution of 30 Nov. 2017 on the situation in Yemen, 2017/2849(RSP).

[37] European Parliament, Resolution of 4 Oct. 2018 on the situation in Yemen, 2018/2853 (RSP).

[38] European Parliament, Resolution of 25 Oct. 2018 on the killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul, 2018/2885 (RSP).

[39] Про поставки озброєнь Саудівській Аравії див. у підрозділах II і III розділу 5 цього видання.

III. Режими експортного контролю

ДЖОВАННА МАЛЕТТА, СІБІЛ БАУЕР, КОЛЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ

Існують чотири головні багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, *Australia Group*, AG), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime*, *MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group*, *NSG*) та Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies*, *WA*), – у рамках яких координується контроль над торгівлею товарами та технологіями, використання яких пов'язане з хімічною, біологічною, ядерною зброєю і звичайними озброєннями (таблиця 10.3)[1]. Усі чотири зобов'язуючі угоди працюють на основі консенсусу та виконуються через національне законодавство. Вони також виконують важливу функцію інформаційного обміну, створюючи майданчики, на яких можуть зустрічатися представники політичних, дозвільних, правоохоронних, технічних і розвідувальних відомств. Поза рамками членства ці режими виконують важливу нормотворчу функцію, ухвалюючи контрольні списки і пропонуючи практики, яких багато держав, що не є їх учасниками, вирішили добровільно дотримуватися.

Як і попередніми роками, спільними рисами цих режимів було намагання адекватно реагувати на високі темпи технічного прогресу і спроби незаконних закупівель, а також закономірне протиріччя між намірами глобалізувати міжнародні стандарти експортного контролю та бажанням забезпечити таку кількість урядів, що беруть участь в обговореннях, аби зберегти функціональність і конфіденційність режимів. Кроком уперед в ефективному реагуванні на виклики технічного прогресу стало покращення взаємодії між режимами з цього питання. Додаткове ускладнення виникло останніми роками внаслідок зростання геополітичної напруженості, що вплинуло також і на ці режими. Нарешті, труднощі в пошуку урядів, готових на добровільній основі головувати в цих режимах, призводила зокрема до пропуску пленарних сесій РКРТ, як це було у 2010р. Аби уникнути цієї проблеми в майбутньому, у 2018р. головуючі були узгоджені на два наступні періоди.

Австралійська група

43 учасники АГ прагнуть "мінімізувати ризик сприяння поширенню хімічної і біологічної зброї (ХБЗ)" шляхом "гармонізації національних заходів ліцензування експорту держав-учасниць"[2]. АГ утворена у відповідь на застосування ХЗ в ірано-іракській війні 1980-1988рр. і поширила свою діяльність з ХЗ і

[1] Стислий опис і переліки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

[2] Australia Group, 'The Australia Group: An introduction', [n.d.]; Australia Group, 'Objectives of the Group', [n.d.].

Таблиця 10.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників (станом на 31 грудня 2018р.)	Головуючий на пленарній сесії 2018р.	Пленарні сесії у 2018р.
Австралійська група (1985р.)	Обладнання, матеріали, технології і програмне забезпечення, що можуть сприяти розробкам хімічної і біологічної зброї	43	Австралія	7-8 червня, Париж, Франція
Режим контролю над ракетними технологіями (1987р.)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	–[a]	–[a]
Група ядерних постачальників (1974р.)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення і технології	48[b]	Латвія	14-15 червня, Юрмала, Латвія
Вассенаарська домовленість (1995р.)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Велика Британія	5-6 грудня, Відень, Австрія

[a] РКРТ не визначав нового головуючого на період 2018-2019рр. через відсутність у державах-учасницях охочих посісти цю посаду. Оскільки новий головуючий традиційно приймає річну пленарну сесію, офіційна пленарна сесія у 2018р. не відбулася. Попередні співголовуючі від Ірландії та Ісландії продовжували виконувати функції до зустрічі уповноважених контактних осіб у Парижі у грудні 2018р.

[б] Крім того, постійними спостерігачами в ГЯП є Європейська Комісія та Голова Комітету Цангера.

Джерела: Австралійська група <https://australiagroup.net/en/>; Режим контролю над ракетними технологіями <http://mtcr.info/>; Група ядерних постачальників <http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/>; Вассенаарська домовленість <https://www.wassenaar.org/>.

відповідного виробничого обладнання та технологій на БЗ та обладнання, матеріали й технології, що можуть бути використані для її розробки, виробництва та застосування. Контрольні списки АГ постійно оновлюються на основі ухвалених консенсусом рішень.

Пленарна сесія АГ 2018р. висловила занепокоєння застосуванням ХЗ у Сирії, Іраку, Великій Британії і Малайзії[3].

Учасники АГ прийняли до відома доповідь Великої Британії про напад, скоєний двома громадянами Росії у Солсбері у березні 2018р., що згодом призвів до загибелі британської громадянки, а також доповідь за результатами візиту до Великої Британії групи технічної допомоги Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)[4]. У зв'язку з цим, предметом обговорень став

[3] Australia Group, 'Statement by Australia Group participants on chemical weapons', 8 June 2018.

[4] Див. підрозділ II розділу 8 цього видання.

"*Новичок*" – тип хімічних нервово-паралітичних речовин, використаний у нападі в Солсбері – та його прекурсори; учасники домовилися продовжити обговорення цієї теми до пленарної сесії 2019р.

Як і попередніми роками, учасники обговорювали ситуацію у Сирії і продовження застосування ХЗ у війні. Вони закликали сирійський Уряд "задекларувати всю хімічну зброю і повністю ліквідувати програму хімічної зброї відповідно до зобов'язань [згідно з Конвенцією 1992р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ)]"[5]. Учасники погодили кілька змін у "Спеціальному контрольному списку для Сирії"[6].

Учасники АГ знову висловили занепокоєння можливостями Північної Кореї у сфері ХБЗ, особливо у зв'язку з убивством Кім Чен Нама (*Kim Jong Nam*) в малайзійському аеропорту в лютому 2017р. за допомогою нервово-паралітичної речовини *VX*[7]. Учасники вітали скликання спеціальної сесії Конференції країн-учасниць КЗХЗ у Гаазі 26-27 червня 2018р. для обговорення більш жорстких заходів із забезпечення дотримання зобов'язань згідно з КЗХЗ і зміцнення ОЗХЗ[8]. Крім того, пленарну сесію поінформували про Міжнародне партнерство проти безкарності за застосування хімічної зброї (*International Partnership Against Impunity for the Use of Chemical Weapons*)[9].

Учасники АГ консенсусом ухвалили окрему заяву, в якій вони ще раз згадали окремо, зазначені вище причини занепокоєння та окремо засудили хімічний напад 7 квітня 2018р. в м.Дума (Сирія), вбивство Кім Чен Нама та дії (не названих) держав, що дозволяють іншим державам уникнути відповідальності за застосування ХЗ[10].

АГ продовжила взаємодію з державами, що не є її учасницями, та організувала ще одну зустріч у рамках регіонального діалогу після зустрічі в рамках діалогу АГ з країнами Латинської Америки у 2017р., яку вважали успішною[11]. Під час міжсесійної зустрічі АГ у Лондоні 7-9 березня 2018р. відбулася перша в історії зустріч у рамках діалогу АГ з країнами Африки. Учасники АГ домовилися продовжувати такі зустрічі разом з партнерами по попередніх діалогах, а також знову звернулися до держав із закликом ухвалити Керівні принципи та Контрольні списки АГ і використовувати їх як зразок найкращих міжнародних практик[12]. АГ продовжила просвітницькі візити до Малайзії, Сербії і Пакистану. Учасники підкреслили важливість контактів з промисловими та науковими колами, особливо з огляду на швидкий прогрес науки та технологій.

[5] Australia Group, 'Statement by the chair of the 2018 Australia Group Plenary', 8 June 2018. Стислий опис та інші подробиці КЗХЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання. Про застосування ХЗ у Сирії див. також у підрозділі I розділу 8 цього видання.

[6] Australia Group, 'Statement by the chair of the 2018 Australia Group Plenary' (посилання 5).

[7] Харт Дж. "Заяви про застосування хімічної зброї в Іраку, а також Північною Кореєю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 8.

[8] Див. підрозділ III розділу 8 цього видання.

[9] Див. підрозділ III розділу 8 цього видання.

[10] Australia Group (посилання 3).

[11] Бауер С. та ін. "Режими експортного контролю". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 10.

[12] Australia Group (посилання 5).

У 2018р., як і попереднього року, технічні дискусії в АГ стосувалися нових технологій, використання кіберпростору та нематеріальної передачі технологій. Учасники обмінялися думками про способи рухатися в ногу зі швидкими технологічними змінами та запобігати потраплянню технологічних досягнень до недержавних суб'єктів, у т.ч. терористів[13]. Корективи до Контрольних списків АГ у 2018р. не публікувалися.

19 січня 2018р., після досягнення консенсусу в міжсесійному періоді, до АГ приєдналась Індія[14]. Інших нових учасників до Групи у 2018р. не приймали. Заявки Казахстану та Сербії все ще чекають на розгляд[15].

Режим контролю над ракетними технологіями

Метою РКРТ є запобігання розповсюдженню ракет та інших безпілотних систем доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї. Режим створений у 1987р. з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над експортом відповідних товарів і технологій, пов'язаних з ракетами, здатними нести ядерну зброю[16]. Згодом контроль був поширений з ракет (балістичних і крилатих) на всі типи безпілотних літальних апаратів (БЛА), і з ракет та БЛА, здатних доставляти ядерну зброю, на засоби доставки біологічної і хімічної зброї. З моменту створення режиму число його учасників зросло з семи до 35 держав. Три держави – Естонія, Казахстан і Латвія – в односторонньому порядку заявили про дотримання Керівних принципів і Контрольних списків РКРТ.

У 2018р. офіційна пленарна зустріч РКРТ не відбулась, оскільки жодна держава не погодилася надати головуючого на період 2018/2019рр., який традиційно приймає пленарну зустріч. Попередні співголови від Ірландії та Ісландії продовжували виконувати свої функції до зустрічі уповноважених контактних осіб у Парижі у грудні 2018р. Інші наслідки відсутності головуючого РКРТ, крім пропуску пленарної зустрічі, ще належить побачити.

Інші зустрічі відбулися за планом, у т.ч. зустріч з обміну інформацією у жовтні 2018р., яку приймала Постійна місія Японії при Міжнародних організаціях у Відні[17]. У листопаді 2018р. в Базелі Уряд Швейцарії приймав зустріч технічних експертів. На цій зустрічі відбувся регулярний огляд Контрольного списку РКРТ, а також були погоджені ряд змін у його тексті[18]. Ці зміни стосувалися внесення до Списку детонаційних двигунів, раніше не охоплених

[13] Australia Group (посилання 5). Про адаптацію заходів контролю до новітніх технологій див.: Brockmann, K., Bauer, S. and Boulanin, V., *Bio Plus X: Arms Control and the Convergence of Biology and Emerging Technologies* (SIPRI: Stockholm, Mar. 2019).

[14] Australia Group, 'India joins the Australia Group', Press release, 19 Jan. 2018; Bauer et al. (посилання 11).

[15] German Federal Foreign Office, 'Federal Foreign Office on India joining the Australia Group', Press release, 19 Jan. 2018.

[16] Missile Technology Control Regime, 'Frequently asked questions (FAQs)', [n.d.].

[17] Листування з автором представника держави-партнера РКРТ, 17 грудня 2018р.

[18] Missile Technology Control Regime, 'Report by the chair of the Technical Experts Meeting: Update of MTCR Annex', 19 Dec. 2018.

контролем[19]. Не схоже, щоб консенсус серед держав-учасниць РКРТ знайшла американська ініціатива переведення БЛА з максимальною швидкістю до 650 км/год. до категорії II. Ця зміна надала б США конкурентну перевагу на ринку військових БЛА, порівняно з Китаєм та Ізраїлем, які не є учасниками РКРТ[20]. Враховуючи неспроможність обрати головуючого на поточний період, учасники режиму домовилися, що у 2019/2020рр. головуватиме Нова Зеландія, а у 2020/2021рр. – Австрія[21].

Колишні співголови у 2018р. здійснили просвітницькі візити до країн, що не є учасницями режиму: до Пакистану в березні та до Йорданії й Ізраїлю в липні[22]. Зустріч з надання технічної допомоги відбулась одночасно з зустріччю технічних експертів у Рейк'явіку (Ісландія) 19-23 березня 2018р.[23] Крім того, на річному семінарі з експортного контролю в Азії, що відбувся в Токіо 27 лютого 2018р., співголови зробили презентацію, в якій знову висловили занепокоєння "діяльністю з розповсюдження ракет у світі, зокрема, триваючими ракетними програмами на Близькому Сході, у Північно-Східній і Південній Азії, а також можливістю їх поширення"[24].

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет

РКРТ доповнюється Гаазьким кодексом (*Hague Code of Conduct, HCOC*), розробленим у рамках РКРТ у 2002р., який відтоді перетворився на окрему ініціативу – інструмент прозорості і зміцнення довіри у сфері розповсюдження балістичних ракет[25]. Держави-підписанти зобов'язуються заздалегідь повідомляти про пуски та польотні випробування балістичних ракет і космічних ракет-носіїв (КРН, *space-launch vehicles*, *SLVs*), а також надавати річні декларації про офіційну політику і плани пусків балістичних ракет і КРН.

17-а річна зустріч *HCOC* відбулась у Відні 28-29 травня 2018р. за участі делегацій 72 зі 139 держав-підписантів[26]. На період 2018/2019рр. Швеція перебрала головування від Польщі. Шведський головуючий окреслив пріоритетні завдання: підтримка "універсалізації" *HCOC* і "повного виконання в усіх його аспектах", а також просування резолюції у Першому комітеті ГА ООН, яка б підтвердила роль *HCOC*[27].

[19] Missile Technology Control Regime, 'Equipment, software and technology annex', MTCR/TEM/2018/Annex, 30 Nov. 2018, item 3.A.2.

[20] Mehta, A., 'US to push new rules for drone agreement in November', *Defense News*, 11 Sep. 2018; Бауер та ін. (посилання 11).

[21] Peters, W., New Zealand Minister for Disarmament and Arms Control, 'NZ to chair Missile Technology Control Regime', Statement, New Zealand Government, 13 Dec. 2018.

[22] Missile Technology Control Regime, 'Report by the MTCR co-chairs: Outreach visit to Pakistan', 19 Dec. 2018; Missile Technology Control Regime, 'Report by the MTCR co-chairs: Outreach visit to Jordan', 19 Dec. 2018; Missile Technology Control Regime, 'Report by the MTCR co-chairs: Outreach visit to Israel', 19 Dec. 2018.

[23] O'Reilly, B. and Vestmann, B., MTCR co-chairs, Statement during the 25th Asian Export Control Seminar, 27 Feb. 2018.

[24] O'Reilly and Vestmann (посилання 23).

[25] Hague Code of Conduct, 'What is HCOC?', Jan. 2019.

[26] Hague Code of Conduct, '17th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation', Press release.

[27] Hague Code of Conduct (посилання 26).

5 грудня 2018р. ГА ООН за рекордної підтримки ухвалила Резолюцію 73/49 після ухвалення першої подібної резолюції у 2008р. Резолюція визнає роль *НСОС* та заохочує інші держави підписати Кодекс і вживати подальших заходів з розв'язання проблеми розповсюдження балістичних ракет[28].

За головування Швеції відбулися ряд просвітницьких заходів, зокрема регіональні семінари на Карибських островах, у Південній Азії та Західній Африці. Вживалися також заходи з покращення імплементації *НСОС* шляхом неформальних консультацій для держав-підписантів.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над поставками ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій. У 2018р. Латвія почала головування в ГЯП і прийняла 28-у пленарну сесію. Консультативну групу і групу технічних експертів продовжували очолювати Мексика і Швеція, відповідно. Головування на зустрічі з обміну інформацією перейшло до США[29].

На пленарній сесії 2018р. уряди держав-учасниць обговорили ситуацію з Північною Кореєю, "з натхненням відзначили" проведення міжкорейського та американо-північнокорейський самітів[30], а також підтвердили прихильність резолюціям РБ ООН стосовно північнокорейської ядерної зброї[31], які, зокрема, закликають Північну Корею "повністю, підконтрольно та безповоротно" відмовитися від ядерної зброї і ядерних програм, а також забороняють постачання всіх підконтрольних товарів до Північної Кореї[32]. Пленарна сесія ГЯП розглянула також пов'язаний з Іраном Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*, *JCPOA*) і підтвердила відданість Резолюції РБ ООН 2231, якою ця угода була схвалена[33]. Після пленарної сесії 2017р. учасники СВПД отримали інформацію від координатора робочої групи про запроваджений в його рамках канал торгівлі з Іраном і висловили зацікавленість у подальшому інформуванні[34].

Під час пленарної сесії ГЯП узгодила зміни у своїх Контрольних списках, які регулярно оновлюються урядами держав-учасниць з метою забезпечення їх відповідності розвитку торгівлі та технологій[35]. Стосовно

[28] United Nations, General Assembly, 'The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation', Resolution 73/49, 12 Dec. 2018.

[29] Nuclear Suppliers Group, 'Organisation', [n.d.].

[30] Про ядерну дипломатію Північної Кореї і США див. у підрозділі I розділу 7 цього видання.

[31] Останні резолюції РБ ООН: 2371 від 5 серпня 2017р.; 2375 від 11 вересня 2017р.; 2397 від 22 грудня 2017р. У 2018р. РБ ООН не ухвалювала резолюцій про санкції. Загальний огляд резолюцій РБ ООН про санкції у відповідь на ядерні та ракетні випробування у Північній Кореї див.: Кайл Ш.Н. "Міжнародні санкції в рамках нерозповсюдження проти Північної Кореї". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ III розділу 7.

[32] Nuclear Suppliers Group, 'Public statement of the 2018 NSG plenary', Jurmala, Latvia, 15 June 2018.

[33] Див.: підрозділ III розділу 7 цього видання; UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

[34] Nuclear Suppliers Group (посилання 32).

[35] Nuclear Suppliers Group, 'NSG Part 1 and Part 2 Control Lists updated'.

поширення інформації про режим, уряди держав-учасниць позитивно відзначили останні ініціативи за участі представників промисловості, а також вітали наступні ініціативи та оновлення веб-сайту ГЯП. Пленарна сесія сприяла також обміну інформацією про національні підходи до інформування не лише промисловості, але й науково-дослідних установ. 10 квітня 2018р. ГЯП разом із Всесвітньою асоціацією операторів атомних електростанцій (*World Association of Nuclear Operators*) і Всесвітньою ядерною асоціацією (*World Nuclear Association*) провели просвітницький захід з промисловістю[36].

У 2018р. уряди держав-учасниць продовжували обговорювати можливі наслідки новітніх технологій для нерозповсюдження. Зокрема, важливою темою обговорень у ГЯП залишалися потенційні проблеми для нерозповсюдження, що походять від розвитку *3D*-технологій, і технічні діалоги з цього питання тривали за участі ВД та РКРТ[37]. У ГЯП також відбулися неформальні обговорення шляхів використання певних технологій – зокрема, блокчейну, хмарної обробки даних, штучного інтелекту – для підвищення ефективності експортного контролю[38].

Нарешті, в ГЯП поновилось обговорення технічних, правових і політичних аспектів участі держав, що не є сторонами Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)[39]. Це обговорення започатковане у 2016р., на 26-й пленарній сесії ГЯП, після отримання заявок на членство від Індії і Пакистану[40]. Хоча відносини Індії з ГЯП предметно розглядалися в контексті дискусій навколо просвітницьких програм, пленарна сесія 2018р. не зафіксувала будь-якого прогресу стосовно жодної з двох заявок[41]. Після неформального обговорення цього питання в листопаді 2017р. зберігалися розбіжності в позиціях стосовно критеріїв можливого членства держав, що не є сторонами ДНЯЗ[42]. Повідомлень про будь-які неформальні зустрічі в ГЯП для обговорення цього питання у 2018р. не було.

Тим часом Індія продовжувала нарощувати дипломатичну підтримку своєї заявки на членство після його публічного схвалення зокрема Росією та Італією у 2017р.[43] У 2018р. Індія здобула чітке схвалення від Нідерландів,

[36] Nuclear Suppliers Group (посилання 32).

[37] Candano, D., ‘Export controls and emerging threats: A view from the Nuclear Suppliers Group’, Intervention at the EU Export Control Forum, 13 Dec. 2018; Griffiths, P., ‘Role of the Wassenaar Arrangement in a rapidly changing technological environment’, Defence Acquisition Programme Administration (DAPA), 5th International Defence Technology Security Conference, 20 June 2018, Seoul, South Korea. Див. також: Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. “Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 10.

[38] Candano (посилання 37). Про їх застосування див.: Kaspersen, A. and King, C., ‘Mitigating the challenges of nuclear risk while ensuring the benefits of technology’, ed. V.Boulanin, *The Impact of Artificial Intelligence on Strategic Stability and Nuclear Risk*, vol.I, *Euro-Atlantic Perspectives* (SIPRI: Stockholm, May 2019).

[39] Стислий опис та інші подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка A цього видання.

[40] Бауер та ін. (посилання 11); Bauer, S. and Maletta, G., ‘The export control regimes’, *SIPRI Yearbook 2017*, pp.600-601.

[41] Nuclear Suppliers Group (посилання 32).

[42] Бауер та ін. (посилання 11).

[43] Бауер та ін. (посилання 11); Бауер і Малетта (посилання 40).

Швеції та Японії[44]. Крім того, 3 серпня 2018р. Міністерство торгівлі США підвищило статус Індії до 1-го рівня винятків у "Санкціонуванні стратегічної торгівлі" (*Strategic Trade Authorization, STA-1*)[45]. Індійські ЗМІ подали цей крок як ще одну ознаку американської підтримки заявки Індії на членство в ГЯП. Статус *STA-1* дозволяє Індії імпортувати зі США чутливі технології і військову продукцію, у т.ч. "матеріали, пов'язані з розвитком ядерної енергетики", без необхідності звернення експортерів по індивідуальну ліцензію[46]. Індія є 37-ою державою, що отримала такий виняток.

Водночас торгівля ядерною продукцією з Пакистаном у 2018р. ускладнилася. Перед пленарною сесією ГЯП 2018р. США запровадили санкції проти семи ядерних компаній Пакистану, які підозрювалися у причетності до незаконної торгівлі ядерною продукцією. Це може завадити пакистанським планам приєднання до ГЯП[47].

Вассенаарська домовленість

ВД заохочує "прозорість і більшу відповідальність" стосовно поставок звичайних озброєнь і пов'язаних з ними товарів подвійного використання. Якщо точніше, її метою є запобігання "дестабілізуючому накопиченню" такого майна і його отриманню терористами[48]. 5-6 грудня 2018р., як і завжди, у Відні відбулася пленарна сесія ВД під головуванням Великої Британії. На пленарній сесії 1 січня 2019р. головування перебрала на себе Греція[49].

Як і попередніми роками, пленарна сесія продовжила обговорення "розвитку технологій і тенденцій ринку", і держави-учасниці визнали потребу в "додаткових зусиллях", аби впоратися з цими викликами[50]. Під час пленарної сесії були внесені ряд змін до Контрольних списків ВД. Багато з них були спрямовані на забезпечення відповідності швидким темпам розвитку

[44] Swedish Government, 'Sweden-India joint action plan, agreed by Prime Minister Stefan Lofven and Prime Minister Narendra Modi', 17 Apr. 2018; Indian Ministry of External Affairs, 'India-Netherlands joint statement during visit of Prime Minister of Netherlands to India', 24 May 2018; Japanese Ministry of Foreign Affairs, 'Japan-India vision statement', 29 Oct. 2018.

[45] US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, 'US-India major defense partners: Implementation under the Export Administration Regulations of India's membership in the Wassenaar Arrangement and addition of India to Country Group A:5', Federal Register, vol.83, no.150 (3 Aug. 2018). Див. також: US Department of Commerce, 'US Secretary of Commerce Wilbur Ross announces programs to increase US commercial engagement in the Indo-Pacific Region', Press release, 30 July 2018.

[46] Press Trust of India (PTI), 'US: India fulfils all conditions, but out of Nuclear Suppliers Group due to China's veto', *Times of India*, 13 Sep. 2018; Pranhad Dai, S., 'US granting STA-1 status to India is a big rebuff to China', Economic Times, 1 Aug. 2018; Luthra, P., 'What does STA-1 authorisation mean for Indo-US defence partnership', CNBC TV18, 6 Aug. 2018.

[47] 'US sanctions Pakistani companies over nuclear trade', Reuters, 26 Mar. 2018.

[48] Wassenaar Arrangement, 'Introduction', 7 Dec. 2018.

[49] Wassenaar Arrangement, 'Statement issued by the Plenary chair on 2018 outcomes of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies', Vienna, 6 Dec. 2018.

[50] Wassenaar Arrangement (посилання 49).

технологій. Зокрема, запроваджені нові заходи контролю над квантовостійкими алгоритмами криптографії (тобто криптографії, здатної витримати атаку квантового комп'ютера) і програмним забезпеченням, стійким до впливу електромагнітного імпульсу. Обидві технології ще розробляються та є найбільш прогресивними досягненнями у відповідних галузях[51]. У поправках були уточнені також певні положення наявного контролю в деяких сферах, спростивши водночас контроль над товарами, що купуються через Інтернет, а також над "високоефективними лазерами безперервного випромінювання" та "інфрачервоними камерами". У цих випадках порогові критерії ефективності були оновлені з урахуванням наявності на цивільному ринку дедалі більш досконалих товарів[52].

Серед нових технологій, критичних з точки зору безпеки і присутніх у Контрольних списках ВД, й надалі розглядатимуться компоненти космічної техніки, штучний інтелект і "перспективні датчики та навігаційне обладнання" для підвищення автономності систем озброєнь і "роботизації поля бою"[53]. У перспективі до тем обговорення можуть додатися питання, пов'язані з *3D*-технологіями, а відповідний технічний діалог з РКРТ та ГЯП триватиме[54].

Під час пленарного засідання 2018р. держави-учасниці також оновили Список консультативних питань для промисловості (*List of Advisory Questions for Industry*). Список склали у 2013р. для сприяння компаніям у виявленні ситуацій, які "мають викликати підозру, внаслідок чого може бути доцільним звернутися до національних органів ліцензування експорту"[55]. Держави також розглянули ряд пропозицій до нових настанов ВД стосовно найкращих практик і визначили інші керівні принципи, що можуть потребувати оновлення у 2019р.[56] Настанови ВД стосовно найкращих практик охоплюють широке коло питань експортного контролю та є ключовим елементом діяльності режиму з удосконалення стандартів контролю як серед держав-учасниць ВД, так і серед тих, що не належать до режиму.

Відповідна інформація про роботу ВД доводиться до зацікавлених держав, що не є її учасницями, в рамках просвітницької програми, покликаної зокрема заохочувати добровільне дотримання Контрольних списків і стандартів ВД. До просвітницьких заходів належать брифінги після пленарних

[51] Mavroeidis, V., Vishi, K., Zych, M.D. and Josang, A., 'The impact of quantum computing on present cryptography', *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, vol.9, no.3 (2018), pp.1-10; Emanuelson, J., 'Getting prepared for an electromagnetic pulse attack or severe solar storm', Futurescience LLC, [n.d.].

[52] Wassenaar Arrangement (посилання 49). Загальний огляд змін у Контрольних списках ВД див.: Wassenaar Arrangement, 'Summary of changes: List of dual-use goods and technologies and munitions lists as per 6 December 2018'.

[53] Griffiths (посилання 37); Griffiths, P., 'The Wassenaar Arrangement: Recent developments', 25th Asian Export Control Seminar, 27 Feb.-1 Mar. 2018, Tokyo.

[54] Griffiths (посилання 37).

[55] Wassenaar Arrangement, 'List of advisory questions for industry', Adopted by the Plenary in 2003 as amended in 2018.

[56] Wassenaar Arrangement (посилання 49); Wassenaar Arrangement (посилання 55).

засідань і розширені технічні брифінги з обговорення змін у Контрольних списках і заходів сприяння обміну досвідом і практиками їх імплементації серед країн, що не є учасницями ВД. Розширені технічні брифінги раніше відбувалися щороку, але Секретаріат ВД нещодавно оголосив, що замість цього зустрічі планується проводити раз на два роки, і наступна має відбутися в середині 2020р.[57]

У 2018р. до просвітницької діяльності Секретаріату ВД належала участь у наступних заходах: у 25-му семінарі з експортного контролю в Азії, що відбувся в Токіо в лютому-березні; в міжнародному семінарі з експортного контролю, організованому у травні Управлінням з контролю над стратегічним експортом (*Strategic Export Control Division*) Пакистану, що став першим візитом ВД до Ісламабаду; у 5-й міжнародній конференції з безпеки оборонних технологій, що відбулася в Південній Кореї у червні; у 13-й річній конференції Товариства морської індустрії з питань оборонного експорту, що відбулася в Римі у вересні[58]. Ці заходи дали Секретаріату можливість поширити інформацію про роль і функції ВД і розповісти про останні події. Крім того, останніми роками Секретаріат ВД відвідав на запрошення Індію, Ізраїль, Сінгапур і Малайзію[59].

Після прийняття Індії 42-ю державою-учасницею наприкінці 2017р. нових членів до ВД не приймали, хоча держави-учасниці продовжують розглядати заявки на членство[60].

[57] Griffiths, P, ‘Multilateral export control regimes: The Wassenaar Arrangement’, 26th Asian Export Control Seminar, 26-28 Feb. 2018, Tokyo.

[58] Griffiths (посилання 53); Griffiths (посилання 37); Griffiths, P., ‘Updates from the Wassenaar Arrangement’, SMi, 13th Annual Conference, Defence Exports, 2018, Rome, 19-20 Sep. 2018; Griffiths, P., ‘The Wassenaar Arrangement: Transparency and effectiveness in regulating transfers of conventional arms and dual-use goods and technologies’, International Seminar on Strategic Export Controls, Islamabad, 9-10 May 2018; Pakistani Ministry of Foreign Affairs, Strategic Export Control Division, SECDIV International Export Control Seminar, 9-10 May 2018, Islamabad.

[59] Griffiths, ‘The Wassenaar Arrangement’ (посилання 58).

[60] Wassenaar Arrangement (посилання 49).

IV. Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

ЄС є наразі єдиною регіональною організацією, що має спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. Головними елементами цієї правової бази є ембарго ЄС на поставки озброєнь, Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання (*EU Dual-use Regulation*), Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь (Спільна позиція ЄС, *EU Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки в межах ЄС (*Intra-Community Transfers Directive*) і Регламент протидії катуванням (*Anti-Torture Regulation*)[1].

Зміни в ембарго ЄС на поставки озброєнь розглядаються в підрозділі II. У цьому підрозділі описуються зміни в Регламенті ЄС стосовно виробів подвійного використання та у Спільній позиції ЄС, які обидва переглядались у 2018р. В обох випадках неурядові організації та Європарламент намагалися розширити зміст цих документів, зокрема посиливши формулювання стосовно прав людини та міжнародного гуманітарного права, але окремі країни-члени ЄС виступили проти цього.

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання охоплює контроль над експортом, транзитом, посередництвом і перевалкою товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання. Цей Регламент є законом прямої дії у країнах-членах ЄС, але реалізується і виконується через національні системи контролю. Регламент переглядається з 2011р. У рамках цього процесу Єврокомісія у вересні 2016р. опублікувала у формі "переробленої" пропозиції проект нової редакції Регламенту[2].

Пропозиція Єврокомісії передбачає суттєві зміни у змісті Регламенту. Багато з них спрямовані на оновлення заходів контролю ЄС з метою зменшення їх регуляторного тягаря для експортерів, у т.ч. шляхом запровадження

[1] Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items', *Official Journal of the European Union*, L 134, 29 May 2009; Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L 335, 8 Dec. 2008; Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union,* L 146, 10 June 2009; Regulation (EU) 2016/2134 of the European Parliament and of the Council of 23 Nov. 2016 amending Council Regulation (EC) 1236/2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, *Official Journal of the European Union*, L 338, 13 Dec. 2016.

[2] European Commission, 'Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)', COM(2016) 616 final, 28 Sep. 2016. Див. також: Бауер С., Бромлі М. "Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 10.

нових Генеральних експортних дозволів ЄС (*EU General Export Authorization*, *EUGEA*), зокрема для поставок з невеликою вартістю, товарів із застосуванням криптографії і передачі "технологій" в межах компанії[3].

Пропозиція Єврокомісії передбачає також зміни, які могли б підвищити роль захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права, "сприяли б боротьбі з тероризмом" у рамках контролю над експортом товарів подвійного використання державами-членами ЄС, а також поширили б заходи експортного контролю на т.зв. технологію кіберстеження. Термін "технологія кіберстеження" охоплює "програмне забезпечення та апаратні засоби, що використовуються розвідувальними та правоохоронними органами – або мережами операторів, які діють згідно з їх вказівками – для таємного моніторингу та/або використання даних зв'язку, що зберігаються, обробляються чи передаються за допомогою ІКТ"[4]. Ця пропозиція поширила б визначення товарів подвійного використання на технології кіберстеження, сприяла б створенню "автономного" контрольного списку ЄС для товарів, не внесених до контрольних списків, узгоджених на рівні багатостороннього режиму експортного контролю, та запровадила б нові заходи "всеохопного контролю" над товарами подвійного використання, що не потрапили до наявних контрольних списків, але можуть бути використані в порушення прав людини, міжнародного гуманітарного права або для терористичних актів. Після викриття у 2011-2012рр. постачання компаніями з ЄС технологій кіберстеження державам Близького Сходу Єврокомісія та Європарламент намагалися забезпечити жорсткіший контроль над поставками таких товарів за допомогою процесу огляду дієвості Регламенту[5].

Згідно із законодавчими процедурами ЄС, перед ухваленням остаточного варіанту пропозиція Єврокомісії має пройти процес тристороннього обговорення – за участі Єврокомісії, Європарламенту та Ради ЄС. З метою формування позиції на переговорах Європарламент і Рада ЄС повинні спочатку узгодити ряд запропонованих поправок до пропозиції Єврокомісії.

17 січня 2018р. Європарламент ухвалив перелік з 98 поправок, розроблених його Комітетом з питань міжнародної торгівлі (*Committee for International Trade*, *INTA*)[6]. Ці поправки підтримували або розширювали запропоновані

[3] *EUGEA* – це узгоджений на рівні ЄС вид відкритої ліцензії, що дозволяє експортерам здійснювати багаторазові поставки за однією ліцензією. З 1990-х років системи, в яких використано певний криптографічний стандарт, підпадають під категорію 5 Списку товарів подвійного використання ВД, яка – разом з контрольними списками інших режимів експортного контролю – становить основу Списку товарів подвійного використання ЄС. Saper, N., 'International cryptography regulation and the global information economy', *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, vol.11, no.7 (fall 2013).

[4] Bromley, M., Export Controls, Human Security and Cyber-surveillance Technology: Examining the Proposed Changes to the EU Dual-use Regulation (SIPRI: Stockholm, Dec. 2017), p.7.

[5] Бромлі М. "Права людини, ЄС та експортний контроль над товарами подвійного використання". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ IV розділу 15.

[6] European Parliament, 'Amendments adopted by the European Parliament on 17 January 2018 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of export, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast) (C0M(2016)0616–C80393/2016–2016/0295(C0D))', 17 Jan. 2018. Пропозиція була схвалена 571 голосом (проти – 29, утрималися – 29).

заходи зі спрощення торгівлі. Зокрема, були підтримані всі пропозиції Єврокомісії стосовно *EUGEA* і Європарламент закликав повністю скасувати всі обмеження на експорт товарів, у яких використовується криптографія, аргументуючи це тим, що такі системи важливі для реальної інформаційної безпеки та захищеного зв'язку і не повинні підпадати під контроль над експортом товарів подвійного використання[7]. Поправки також підтримали ухвалення нового автономного контрольного списку ЄС і пропозицію із запровадження нового всеохопного контролю, але водночас передбачали обмеження сфери їх можливого застосування, зокрема гарантуючи залишення поза контролем систем, що використовуються для інформаційної безпеки. Нарешті, вони розширили рамки правозахисних аспектів, які мають враховуватися державами-членами під час ухвалення рішень про надання дозволу на конкретну експортну операцію чи охоплення товару, не внесеного до списків, заходами нового всеохопного контролю, включно з такими аспектами, як "право на приватність, свободу слова і свободу зборів та об'єднань"[8]. Приймаючи резолюцію, Європарламент зазначив, що головною метою огляду має бути заповнення "небезпечних прогалин" і перекриття "лазівок" у режимі контролю ЄС[9]. Член Європарламенту, відповідальний за координацію розробки поправок, також зауважив, що це означатиме "доповнення" наявних режимів експортного контролю, які, за його словами, раніше опиралися суттєвим змінам[10].

Натомість Рада ЄС, попри понад два роки обговорень, до кінця 2018р. так і не схвалила перелік запропонованих поправок до пропозиції Єврокомісії[11]. Схоже на те, що держави-члени ЄС підтримують створення механізмів спрощення руху товарів подвійного використання, але не можуть дійти згоди стосовно рамок і змісту цих механізмів. Було запропоновано кілька нових *EUGEA*, які всі були вужчими за обсягом, ніж запропоновані Єврокомісією, але вважалися іншими державами-членами ЄС надто "далекосяжними" та "ризикованими"[12]. Водночас, попри, як здається, зацікавленість держав-членів ЄС у спрощенні контролю над криптографічною продукцією, існує широка опозиція ідеї Європарламенту повністю скасувати його. Зокрема, багато урядів цінують контроль над криптографічною продукцією через його здатність забезпечити нагляд за торгівлею технологіями, що потенційно можуть впливати на національну безпеку[13].

[7] European Parliament (посилання 6), amendments 13 and 15.

[8] European Parliament (посилання 6), amendments 26 and 62.

[9] European Parliament, 'Europe should not help dictators spy on their own citizens', Press release, 17 Jan. 2018.

[10] Buchner, K., Rapporteur, European Parliament, Committee for International Trade, 'Opening remarks', EU Export Control Forum, 2018, Brussels, 13 Dec. 2018.

[11] Gostl, C., Austrian Federal Ministry for Digital and Economic Affairs, Austrian Presidency of the Council of the European Union, 'Opening remarks', EU Export Control Forum, 2018, Brussels, 13 Dec. 2018.

[12] Gostl (посилання 11).

[13] Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. "Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 10.

Здається, держави-члени ЄС мають розбіжності в позиціях з питань створення автономного списку ЄС для технологій кіберстеження, а також розширення правозахисних аспектів, які мають враховувати держави в рамках процедур ліцензування експорту. В січні 2018р. група з 11 держав-членів ЄС оприлюднила робочий документ, що засвідчував кваліфіковану підтримку обох пропозицій[14]. Однак у травні 2018р. група з дев'яти держав-членів ЄС оприлюднила інший робочий документ, що відкидав обидві ідеї, аргументуючи це тим, що вони можуть мати "негативний вплив" на компанії країн ЄС, піддаючи їх контролю, який до компаній з-поза меж ЄС не застосовується[15]. Обидва документи відкидали пропозицію нового всеохопного контролю. Крім того, всупереч наголосу Європарламенту на "доповненні" наявних режимів, в обох документах підкреслювалося, що головним завданням Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання має залишатись "узагальнення та підтримка результатів, досягнутих у рамках міжнародних режимів експортного контролю"[16].

Держави-члени ЄС засвідчили, що вони й надалі намагатимуться ухвалити перелік поправок у I половині 2019р.[17] Але навіть якщо їм це вдасться, ці поправки, ймовірно, будуть далекими від амбіцій, визначених Єврокомісією та Європарламентом, що може створити проблеми в процесі тристороннього обговорення.

Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь

На початку 2018р., через 10 років після ухвалення Спільної позиції ЄС, Європейська служба з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service*, *EEAS*) та держави-члени ЄС започаткували процес оцінки виконання та "досягнення її цілей"[18]. Спільна позиція ЄС переглядалась уже вдруге після першої оцінки у 2011-2015рр. Тоді текст залишився незмінним, але було змінено кілька розділів Інструкції користувачеві, що регламентують застосування цього інструмента, та були затверджені заходи з покращення обміну інформацію між державами-членами ЄС[19]. Другий перегляд Спільної позиції відбувається за часів, коли суперечливі поставки озброєнь

[14] Council of the European Union, 'Working paper: EU export control, recast of the EU regulation 428/2009', WK 1019/2018 INIT, 29 Jan. 2018.

[15] Council of the European Union, 'Paper for discussion: For adoption of an improved EU Export Control Regulation 428/2009 and for cyber surveillance controls promoting human rights and international humanitarian law', WK5755/2018 INIT, 15 May 2018.

[16] Council of the European Union (посилання 14).

[17] Ciupitu, G., Dual Use Division, Department for Export Controls-ANCEX, Romanian Ministry of Foreign Affairs, 'The Council's long-debated position on the modernization of EU export controls', EU Export Control Forum 2018, Brussels, 13 Dec. 2018.

[18] Council of the European Union, 'Council conclusions relating to the review of Common Position 2008/944/CFSP on arms exports and the implementation of the Arms Trade treaty (ATT)', 20 July 2015.

[19] Council of the European Union, 'User's Guide to Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment', July 2015; Бауер С., Бромлі М. "Події в експортному контролі Європейського Союзу". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ IV розділу 19.

державами-членами ЄС до Близького Сходу знов опинились у центрі уваги політичних дебатів на загальноєвропейському та національному рівнях.

Зокрема окремі держави-члени ЄС відреагували на погіршення ситуації в Ємені, заблокувавши, призупинивши чи припинивши зовсім експорт певних видів озброєнь до Саудівської Аравії та ОАЕ (див. також підрозділ II)[20]. Так, Нідерланди та бельгійський регіон Фландрія зробили це у 2016р., а Німеччина та бельгійський регіон Валлонія наслідували їх приклад на початку 2018р.[21] Після вбивства саудівського журналіста Дж.Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у жовтні 2018р. Данія і Фінляндія також запровадили жорсткіші обмеження на поставки озброєнь Саудівській Аравії, а Німеччина посилила чинні обмеження[22]. Однак крупні експортери озброєнь, особливо Велика Британія, Італія і Франція, стверджували, що їх збройовий експорт до Саудівської Аравії відповідає національним і європейським стандартам. Примітно, що в усіх цих державах були ініційовані судові позови, які мали продемонструвати, що прийняття урядами рішень про експорт озброєнь до Саудівської Аравії не відповідає цим стандартам, а також змусити їх змінити свою політику[23]. Відмінні одна від одної національні політики ліцензування ілюструють наявні труднощі реального зближення держав-членів ЄС у цій сфері. Це часто зазначалося, як один з найбільших недоліків режиму контролю ЄС над експортом озброєнь, який варто розглянути під час перегляду Спільної позиції ЄС[24].

На відміну від Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання, Європарламент формально не бере участі в розробці Спільної позиції ЄС. Однак з липня 2000р. Комітет Європарламенту із закордонних справ публікує регулярні відгуки на річний звіт ЄС про експорт озброєнь, у т.ч. оцінки здійснених кроків і рекомендації стосовно наступних дій[25]. Останній звіт закликає держави-члени ЄС та *EEAS* під час поточного перегляду Спільної позиції[26] розглянути ряд конкретних питань, зокрема: підвищення якості та обсягу інформації про порядок проведення оцінки ризиків, у т.ч. шляхом: перетворення Інструкції користувачеві на "інтерактивний онлайновий ресурс";

[20] Про збройний конфлікт у Ємені див. у підрозділі V розділу 2 цього видання.

[21] Bromley, M. and Maletta, G., 'The conflict in Yemen and EU's arms export controls: Highlighting the flaws in the current regime', SIPRI Essay, 16 Mar. 2018.

[22] Finnish Ministry of Foreign Affairs, 'No foundations for arms export authorisations to Saudi Arabia or the United Arab Emirates', 22 Nov. 2018; Danish Ministry of Foreign Affairs, 'Udenrigsministeriet suspenderer godkendelser af eksport af vaben til Saudi-Arabien' [Ministry of Foreign Affairs suspends arms exports to Saudi Arabia], Press release, 22 Nov. 2018; 'Merkel: No German arms exports to Saudi until killing cleared up', Reuters, 22 Oct. 2018.

[23] 'French government faces legal pressure over arms sales to Saudi, UAE', Reuters, 6 May 2018; Campaign Against Arms Trade (CAAT), 'Saudi Arabia: Legal challenge', 27 July 2018; MacAskill, E., 'Italian officials and German firm face legal action over Saudi arms sales', *The Guardian*, 18 Apr. 2018.

[24] Bauer, S., Bromley M. and Maletta, G., 'The implementation of the EU arms export control system', Workshop Summary Report, Directorate General for External Policy, European Parliament, May 2017; Bauer, S., Bromley M. and Maletta, G., 'The further development of the Common Position 944/2008/CFSP on arms exports control', External Study, Directorate General for External Policy, European Parliament, July 2018.

[25] Про річний звіт див. у підрозділі IV розділу 5 цього видання.

[26] European Parliament, 'Report on arms exports: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP (2018/2157(INI))', A8-0335/2018, 16 Oct. 2018.

перетворення річного звіту на "відкриту та публічну онлайнову базу даних"; посилення формулювань стосовно переадресації поставок озброєнь[27]. У цілому Європарламент запропонував державам-членам ЄС та *EEAS* скористатися цією нагодою для здійснення оцінки реалізації Спільної позиції на національному рівні, в т.ч. стосовно процедур ліцензування[28].

Обговорення змісту поточного процесу перегляду Спільної позиції в Робочій групі Ради ЄС з питань експорту озброєнь (*Council Working Party on Arms Exports*, *COARM*) організоване в чотирьох тематичних групах, у кожній з яких розглядається окреме питання під головуванням держави-члена ЄС[29]. Польща відповідає за тематичну групу з питань Інструкції користувачеві, Бельгія – з питань прозорості і звітності, Німеччина очолює тематичну групу з технічних питань, а Нідерландам доручили вивчити інші актуальні питання[30].

Станом на 31 грудня 2018р. перегляд Спільної позиції ЄС ще тривав.

[27] European Parliament (посилання 26).

[28] European Parliament (посилання 26).

[29] Про *COARM* див.: Council of the European Union, 'Working Party on Conventional Arms Exports (COARM)', 9 Nov. 2017.

[30] Cops, D., 'Strengthening EU arms export controls through increased information exchange', Policy Brief no.1, Flemish Peace Institute, 2018, p.2.

V. Контроль над передачами технологій і прямими іноземними інвестиціями: обмеження експортного контролю

МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН

У центрі уваги національних і багатосторонніх заходів контролю над експортом озброєнь і товарів подвійного використання перебуває регламентація передачі "чутливих", або "стратегічних" технологій. У контексті експортного контролю технологія визначається як "специфічна інформація, необхідна для "розробки", "виробництва" чи "застосування" підконтрольного продукту"[1]. Виявлення несанкціонованої передачі визначеної таким чином технології є особливо складним аспектом експортного контролю. На відміну від майже всіх інших товарів, що підлягають експортному контролю, технологія може існувати в нематеріальній формі (наприклад, знання в голові людини) і передаватися нематеріальними засобами (наприклад, електронною поштою чи іншими засобами електронної передачі даних)[2]. У такому ширшому сенсі технологія означає "техніку та обладнання, розроблені із застосуванням наукових знань"[3]. Передача такого роду технологій регулюється різними інструментами, в т.ч. системами відбору і блокування прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Під ПІІ розуміється "інвестиція однієї країни в іншу (як правило, компаніями, а не урядами), що має на увазі налагодження оперативної діяльності або придбання матеріальних активів, у т.ч. акцій інших компаній"; це "не просто передача власності, оскільки передбачає зазвичай передачу факторів, що доповнюють капітал, у т.ч. менеджменту, технології та організаційних навичок"[4]. Останніми роками ряд держав, зокрема США та кілька держав Європи, вжили заходів для зміцнення своїх інструментів відбору ПІІ через дві групи взаємопов'язаних причин.

По-перше, очікується, що швидкі досягнення в ряді сфер діяльності – зокрема, штучний інтелект, біотехнології, робототехніка та автономні системи – суттєво вплинуть на спроможності звичайних озброєнь і зброї масового ураження (ЗМУ)[5]. Однак темпи прогресу і ступінь концентрації багатьох із

[1] Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, 'List of dual-use goods and technologies and munitions list', WA-LIST (16) 1 Corr. 1, 17 Feb. 2017; Missile Technology Control Regime, 'Equipment, software and technology annex', 19 Oct. 2017.

[2] Bromley, M. and Maletta, G., *The Challenge of Software and Technology Transfers to Non-Proliferation Efforts: Implementing and Complying with Export Controls* (SIPRI: Stockholm, Apr. 2018); Brockmann, K., 'Drafting, implementing, and complying with export controls: The challenge presented by emerging technologies', *Strategic Trade Review,* vol.4, no.6 (2018), p.7; Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. "Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ IV розділу 10.

[3] 'Technology', *Concise Oxford English Dictionary*, 12th edn (Oxford University Press: Oxford, 2011).

[4] 'Definition of foreign direct investment', *Financial Times.*

[5] Див., наприклад: Breedlove, P. and Kosal, M.E., 'Emerging technologies and national security: Russia, NATO, & the European theater', Hoover Institute, 25 Feb. 2019; Brockmann, K., Bauer, S. and Boulanin, V., *Bio Plus X: Arms Control and the Convergence of Biology and Emerging Technologies* (SIPRI: Stockholm, Mar. 2019).

досягнень на розробці цивільних продуктів, таких, як безпілотні автомобілі, ліки та засоби виробництва, ускладнюють визначення конкретних товарів, що можуть підлягати експортному контролю без шкоди для конкуренції та інновацій у відповідних галузях. Крім того, той факт, що багато з цих розробок здійснюються в цивільному секторі, а не оборонними компаніями чи компаніями, залученими до досліджень під керівництвом або за фінансування держави, може завадити поінформованості національних органів влади про те, які саме компанії і науково-дослідні установи задіяні в цих розробках, а також здійсненню контролю над ними або впливу на них. Держава має унікальний зв'язок із сектором оборони як покупець продукції, організатор і регулятор діяльності, що дозволяє їй контролювати, впливати чи наглядати за системами, що розробляються[6]. Важелі контролю і впливу держави в комерційному секторі є слабшими, але саме там відбувається ряд ключових подій. Наприклад, хоча компанії оборонного сектору активно інвестують у розробку систем автоматизації, виділені на це ресурси є невеликими, порівняно з ресурсами, що виділяються секторами ІКТ і транспорту[7].

По-друге, чимало держав – особливо Китай – намагаються інвестувати чи взяти під контроль багато компаній і науково-дослідних установ, що працюють у цих галузях. У випадку Китаю такі інвестиції є елементом амбітної урядової стратегії економічного розвитку, що передбачає також інвестування в компанії будівельного сектору та керування критичною інфраструктурою[8]. Це викликає занепокоєння стосовно (*а*) потенціалу отримання китайськими компаніями потенційних переваг перед західними конкурентами; (*б*) здатності збройних сил західних країн підтримувати безпечні та надійні канали постачання ключових матеріальних засобів; (*в*) можливостей китайського Уряду впливати на економічну та безпекову політику держав Заходу або збирати розвідувальну інформацію про неї. Однак головне занепокоєння викликає те, наскільки ці інвестиції дозволяють китайським компаніям отримувати доступ до технологій, що можуть не підлягати експортному контролю, але через наведені вище причини можуть сприяти нарощуванню китайського військового потенціалу[9]. Є кілька прихованих і відкритих механізмів можливої передачі таких технологій від Заходу до Китаю, включно з промисловим шпіонажем, закупівлею, науковим співробітництвом із західними компаніями та університетами, створенням спільних підприємств китайськими та західними компаніями. Однак ПІІ стали одним з головних каналів такої передачі[10].

[6] Heidenkamp, H., Louth, L. and Taylor, T., *The Defence Industrial Triptych: Government as Customer, Sponsor and Regulator,* Whitehall Paper (Royal United Services Institute: London, 2013).

[7] Boulanin, V. and Verbruggen, M., *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems* (SIPRI: Stockholm, Nov. 2017).

[8] Wubbeke, J. et al., *Made in China 2025: The Making of a High-tech Superpower and Consequences for Industrial Countries,* Mercator Institute for China Studies (MERICS) Papers on China no.2 (MERICS: Berlin, Dec. 2016).

[9] Kania, E.B., 'China's threat to American government and private sector research and innovation leadership', Testimony before the Permanent Select Committee on Intelligence, US House of Representatives, 19 July 2018.

[10] Nowens, M. and Legarda, H., 'China's pursuit of dual-use technologies', International Institute for Strategic Studies, 18 Dec. 2018.

Реакція західних держав полягала в намаганні виявити та ліквідувати можливі прогалини в наявному режимі контролю над експортом технологій шляхом додавання нових позицій до контрольних списків. Водночас вони звертають дедалі більше уваги на системи регулювання, відбору і блокування ПІІ. На відміну від придбання компаній закордонними покупцями, ПІІ часто передбачають "передачу факторів, що доповнюють капітал", таких, як менеджмент, організаційні навички та – головне – технології[11]. З 1970-х років світ рухався в напрямі лібералізації державного контролю над ПІІ, що призвело до їх тривалого зростання[12]. Незважаючи на цю тенденцію, досі зберігаються суттєві відмінності в регулюванні державами ПІІ, а також у сприйнятті ними можливої передачі чутливих чи стратегічних технологій як проблеми, яку держави мають враховувати під час здійснення експортного контролю[13].

У 2018р. ЄС і США вживали заходів з удосконалення механізмів відбору ПІІ. Для США, які давно вважають занепокоєння проблемами національної безпеки головним мотивом процесів відбору ПІІ, це було посиленням попередньої тенденції та означало розширення повноважень Комітету з питань іноземних інвестицій у США (*Committee on Foreign Investment in the USA*, *CFIUS*) – головного регуляторного органу, на який покладено нагляд у цій сфері. Для ЄС, який тривалий час вважав заохочення і спрощення ПІІ одним з головних завдань своєї політики, це означало зміну курсу та передбачало ухвалення спільних стандартів, покликаних допомогти державам краще контролювати інвестиції, що можуть становити загрозу "громадському порядку та безпеці". Нижче розглядаються регуляторні заходи, що їх розробляють США та ЄС, ступінь посилення контролю над передачами "чутливих" і "стратегічних" технологій та імовірні проблеми, які їм доведеться вирішити для досягнення своїх цілей.

Контроль над прямими іноземними інвестиціями і новітніми технологіями у США

Національна система експортного контролю США традиційно орієнтувалася не лише на запобігання розповсюдженню озброєнь і ЗМУ, але й на просуванням інтересів національної безпеки США загалом. Метою для державних посадовців та одним із головних завдань американського експортного контролю було збереження стратегічної переваги в ключових військових технологіях і технологіях подвійного використання, включно з новітніми технологіями, що можуть мати військове застосування. Так, однією з цілей Ініціативи з реформування експортного контролю (*Export Control Reform Initiative*) США, започаткованої у 2012р. за Президента Б.Обами і продовженої після 2017р. за Президента Д.Трампа, є особливий контроль над

[11] 'Definition of Foreign Direct Investment' (посилання 4).

[12] Thomsen, S. and Mistura, F., *Is Investment Protectionism on the Rise? Evidence from the OECD FDI Regulatory Restrictiveness Index* (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD): Paris, 2017), p.1.

[13] Thomsen and Mistura (посилання 12), figure 5, p.5.

"продукцією, яка забезпечує США критичну військову або розвідувальну перевагу"[14]. Крім системи експортного контролю, у США також діють кілька інших регуляторних механізмів – зокрема, контроль над ПІІ, – які можуть бути застосовані у сфері передачі технологій. Як зазначено вище, головним інструментом контролю над ПІІ є *CFIUS* – міжвідомчий комітет на чолі з міністром фінансів, де ПІІ розглядаються крізь призму можливих проблем для національної безпеки[15]. Завдяки поєднанню екстериторіальних повноважень, згідно з американськими законами, та політичного й економічного впливу Уряду США *CFIUS* може блокувати навіть купівлю іноземних фірм, що мають активи у США. Так, у 2016р. *CFIUS* заблокував плани китайського інвестора придбати німецького виробника мікросхем *Aixtron* і продаж голландським концерном *Philips* китайському фонду компанії *Lumileds Lighting*[16].

За Адміністрації Д.Трампа ці аспекти американського експортного контролю стали ще виразнішими. У 2018р. два нові закони зміцнили контроль США над ПІІ та визначили особливу увагу до "новітніх і фундаментальних технологій" у процесах експортного контролю та відбору ПІІ: Закон про реформу експортного контролю (*Export Control Reform Act*) та Закон про модернізацію розгляду ризиків іноземних інвестицій (*Foreign Investment Risk Review Modernization Act*, *FIRRMA*).

Закон про реформу експортного контролю 2018р. відновив правовий статус Правил регулювання експорту (*Export Administration Regulations*, *EAR*), ухвалених Міністерством торгівлі[17]. Раніше, після завершення терміну їх чинності у 2001р., вони потребували пролонгації президентським Указом[18]. Реформа передбачала перегляд вимог ліцензування для держав, стосовно яких запроваджені санкції, і вимагає від Міністерства торгівлі врахування наслідків ліцензування експорту "для оборонно-промислової бази США"[19]. Крім цих змін в американській системі експортного контролю, Бюро з питань промисловості та безпеки (*Bureau of Industry and Security*, *BIS*) Міністерства торгівлі започаткувало публічні консультації як складову Попереднього повідомлення про запропоновані нормативні документи (*Advance Notice of Proposed Rulemaking*, *ANPRM*). Цей процес передбачає отримання думок компаній і науково-дослідних установ з метою виявлення "специфічних новітніх технологій, важливих для національної безпеки США"[20]. У рамках

[14] US Bureau of Industry and Security, Commerce, 'Revisions to the Export Administration Regulations: Initial Implementation of Export Control Reform', 16 Apr. 2013.

[15] Докладніше про *CFIUS* див.: US Department of the Treasury, 'The Committee on Foreign Investment in the United States (CFIUS)'.

[16] Auchard, E., 'Chinese drop investment in maps firm HERE after US resistance', Reuters, 26 Sep. 2017.

[17] The Export Control Reform Act is Subtitle B of Title XVII of the National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2019, Public Law no.115-232, signed into law 13 Aug. 2018.

[18] Hogan Lovells, 'Export control reform 2.0', 21 Aug. 2018.

[19] Hogan Lovells (посилання 18).

[20] US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, 'Advance notice of proposed rulemaking: Review of controls for certain emerging technologies', *Federal Register,* vol.83, no.223 (19 Nov. 2018).

ANPRM, *BIS* вперше визначило 14 "характерних технологічних категорій", що в цілому окреслюють межі технологій, які можуть вважатися новітніми[21]. Хоча публічні консультації є лише першим кроком до формалізації цієї класифікації, вони будуть важливими для експортного контролю і для діяльності *CFIUS*, оскільки визначать межі ПІІ, що підлягатимуть контролю.

FIRRMA 2018р. має розширити перелік інвестицій, галузей і технологій, що належать до сфери діяльності *CFIUS*, з огляду на зростаюче занепокоєння випаданням деяких форм ПІІ з-під його юрисдикції. Це також зробить заходи *CFIUS* більш своєчасними та ефективними[22]. Деякі з ключових положень про "критичні технології" – що визначаються *FIRRMA* як технології, охоплені правилами експортного контролю США та багатосторонніми режимами експортного контролю, включно з "новітніми та фундаментальними технологіями, що контролюються згідно зі Статтею 1758 Закону про реформу експортного контролю", – були втілені як складова 18-місячної пілотної програми, яка впродовж місяця отримала публічні коментарі[23]. Згідно з цією програмою, юрисдикція *CFIUS* поширюється на непідконтрольні інвестиції іноземних осіб в американські компанії, що стосуються критичних технологій або виробництва, проектування, випробувань, обробки, виготовлення чи розробки таких технологій для використання в конкретних галузях промисловості[24].

Запропоновані правила ЄС з відбору прямих іноземних інвестицій

Держави-члени ЄС мають менш обмежувальний контроль над ПІІ, порівняно з багатьма іншими регіонами світу[25]. Власне, одним з головних завдань ЄС було спрощення такого роду транскордонних інвестицій. Стаття 63 Договору про функціонування ЄС (*Treaty on the Functioning of the European Union*, *TFEU*) забороняє "всі обмеження руху капіталу між Державами-членами та між Державами-членами і третіми країнами"[26]. Водночас у Договорі зазначено, що обмеження можуть бути запроваджені заради досягнення цілей, визначених у Договорі, "в т.ч. за мотивів громадської безпеки та державної

[21] До цих 14 категорій належать: біотехнології, штучний інтелект, технології позиціонування, навігації і часової прив'язки (*position, navigation and timing, PNT*), мікропроцесорні технології, передові комп'ютерні технології, технології аналізу даних, квантова інформатика та сенсорні технології, технології логістики, *3D*-технології, робототехніка, інтерфейс мозку з комп'ютером, гіперзвук, технології перспективних матеріалів, перспективні технології стеження. US Department of Commerce (посилання 20).

[22] US Department of Treasury, Summary of the Foreign Investment Risk Review Modernization Act of 2018, [n.d.]. The Foreign Investment Risk Review Modernization Act is Subtitle A of Title XVII of the National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2019 (посилання 17).

[23] US Department of Treasury, Office of Public Affairs, 'Interim regulations for FIRRMA pilot program', Fact sheet, 10 Oct. 2018; US Department of Treasury, Office of Public Affairs, 'Q&A: Interim regulations for FIRRMA pilot program', 10 Oct. 2018.

[24] Reynolds, J.B. et al., 'First step toward defining "emerging technology" under export control reform act', DavisPolk, 28 Nov. 2018.

[25] Thomsen and Mistura (посилання 12).

[26] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326, 26 Oct. 2012.

політики”[27]. Практики держав-членів ЄС у цій сфері суттєво різняться, і немає обов’язкового механізму координації політики навіть у ситуаціях, коли ПІІ можуть спричиняти транскордонні наслідки для безпеки багатьох держав ЄС[28]. Наразі 14 держав-членів ЄС мають механізми відбору ПІІ, а окремі нещодавно запровадили – чи планують запровадити – суворіші системи, які приділятимуть більше уваги інвестиціям, що викликають занепокоєння у зв’язку з національною безпекою[29].

У 2016р. ключові держави-члени ЄС почали висловлювати занепокоєння обсягом і походженням деяких видів ПІІ. З 2015р. по 2016р. щорічний обсяг ПІІ Китаю в ЄС збільшився на дві третини, до €35 млрд.[30] Відтоді вартість китайських ПІІ в ЄС зменшилася у 2017р. до €29 млрд. і до €17 млрд. у 2018р., – можливо, у відповідь на запровадження Китаєм жорсткішого контролю над відпливом капіталу, а також у зв’язку з політичною реакцією держав-членів ЄС[31]. У жовтні 2016р. міністр економіки та енергетики Німеччини З.Габріель (*Sigmar Gabriel*) висловив занепокоєння “шопінг-туром” Китаю в Європі з метою придбання стратегічно важливих технологій[32]. З.Габріель закликав розробити “запобіжну норму” для всього ЄС, яку можна було б використовувати для блокування поглинання іноземними компаніями фірм, що розробляють, володіють або застосовують технології, які вважаються стратегічними, з точки зору конкурентоспроможності Європи[33]. У лютому 2017р. Італія, Німеччина і Франція надіслали спільного листа до Єврокомісії з проханням створити новий правовий інструмент, який дозволяв би державам-членам ЄС запроваджувати додаткові механізми моніторингу та блокування закордонних поглинань[34]. У травні 2017р. Єврокомісія оприлюднила аналітичну доповідь про “регульовану глобалізацію”, де підкреслена необхідність для ЄС залишатися відкритим для інвестицій, розуміючи водночас занепокоєння тенденціями ПІІ та “потребу захищати важливі інтереси ЄС”[35].

13 вересня 2017р. Єврокомісія оприлюднила проект регламенту, який має запровадити спільну юридичну базу ЄС для контролю над потоками

[27] European Commission, ‘Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing a Framework for Screening of Foreign Direct Investment into the European Union’, 13 Sep. 2017.

[28] Hogan Lovells, ‘New EU framework for screening foreign direct investment’, Lexology, 4 Dec. 2018.

[29] 14 цих держав-членів ЄС: Австрія, Данія, Німеччина, Фінляндія, Франція, Латвія, Литва, Угорщина, Італія, Нідерланди, Польща, Португалія, Іспанія і Велика Британія. European Parliament, Committee on International Trade, ‘Deal on screening of foreign direct investment backed in trade committee’, Press release, 10 Dec. 2018; Hogan Lovells (посилання 28).

[30] Hanemann, T. and Huotari, M., *EU-China FDI: Working Towards Reciprocity in Investment Relations*, Mercator Institute for China Studies (MERICS) Papers on China no.3 Update (MERICS: Berlin, May 2018).

[31] Hanemann, T., Huotari, M. and Kratz, A., *Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of New Screening Policies*, Mercator Institute for China Studies (MERICS) Papers on China (MERICS: Berlin, Mar. 2019).

[32] Nienaber, M., ‘German minister ups rhetoric against takeovers ahead of China trip’, Reuters, 29 Oct. 2016.

[33] Nienaber (посилання 32).

[34] ‘France, Germany, Italy urge rethink of foreign investment in EU’, Reuters, 14 Feb. 2017.

[35] European Parliament, ‘Legislative train schedule: A balanced and progressive trade policy to harness globalisation’, 14 Dec. 2018.

ПІІ в ЄС[36]. 20 листопада 2018р., після переговорів між Європарламентом, Єврокомісією і Радою ЄС, був узгоджений остаточний варіант регламенту, і на початку 2019р. його ухвалили[37]. Регламент не вимагає його запровадження державами-членами ЄС, які не мають механізму відбору ПІІ, і детально не визначає, які характеристики повинен мати такий механізм. Натомість він визначає головні вимоги, спільні для будь-якого механізму відбору, передбачає обов'язок держав обмінюватися інформацією про справи, які вони розглядають, і дозволяє державам коментувати приклади ПІІ в інших державах ЄС. Європейська комісія також зможе видавати необов'язкові для виконання повідомлення стосовно випадків ПІІ, які "можуть вплинути на проекти і програми, що становлять для ЄС інтерес з точки зору безпеки чи громадського порядку"[38].

Контроль над передачами "чутливих" і "стратегічних" технологій є лише однією з проблем, яку має розв'язати цей регламент. Однак з цим питанням пов'язані й багато інших проблем, що призвели до розробки регламенту, і згадки про такий контроль під час розробки регламенту стали більш акцентованими. В остаточному варіанті зазначено, що держави під час ухвалення рішень про погодження ПІІ мають враховувати потенційні наслідки для "критичних технологій і товарів подвійного використання, зазначених у п.1 Статті 2 Регламенту Ради (ЄС) №428/2009, – у т.ч. штучного інтелекту, робототехніки, напівпровідників, кібербезпеки, аерокосмічних, оборонних технологій, технологій зберігання енергії, квантових і ядерних технологій, а також нано- і біотехнологій", – а також враховувати наявність "прямого або опосередкованого контролю урядом, у т.ч. державними органами чи збройними силами", над іноземним інвестором[39].

Висновки

Новий регламент ЄС не примушуватиме держави-члени запроваджувати заходи відбору ПІІ. Однак обмін інформацією, що відбуватиметься, а також розробка узгоджених мінімальних стандартів можуть додатково спонукати їх зробити це і сприятимуть кращій гармонізації та підвищенню ефективності заходів. Для ефективного застосування регламенту доведеться, однак, прибрати ряд суттєвих перешкод. Держави-члени ЄС не завжди мають однакові погляди на можливі загрози "громадському порядку та безпеці" з боку ПІІ. Не всі держави-члени ЄС чітко розуміють, які компанії і науково-дослідні установи, розташовані на їх території, виробляють чи розробляють чутливі

[36] European Parliament (посилання 35).

[37] European Parliament, Committee on International Trade, 'Provisional agreement resulting from interinstitutional negotiations', 6 Dec. 2018; Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union, *Official Journal of the European Union*, L 79 I, 21 Mar. 2019.

[38] Regulation (EU) 2019/452 (посилання 37), para.19.

[39] Regulation (EU) 2019/452 (посилання 37), articles 4(1)(b) and 4(2)(a). Процитований Регламент – EU Dual-use Regulation. Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items', *Official Journal of the European Union*, L 134, 29 May 2009.

або стратегічні технології. Деякі держави-члени ЄС можуть не мати бажання або можливості ділитися інформацією про ПІІ, що розглядаються ними, якщо це передбачає надання чутливої комерційної інформації. Нарешті, не всі держави-члени ЄС мають правові та регуляторні повноваження для блокування інвестицій.

У США всі відповідні інструменти, повноваження та керівні органи в галузі контролю над ПІІ є централізованими, і держава має чітке, економічно обгрунтоване бачення, чого вона намагається досягти шляхом їх застосування. Крім того, зусилля в цьому напрямі докладаються паралельно з ширшими намаганнями визначити, які технології слід вважати "чутливими" чи "стратегічними", а також виявляти наявність позицій, які слід додати або вилучити зі списку експортного контролю США. На рівні ЄС аналогічного планування не відбувається. Однак модель, що реалізується у США, мало в якій країні може бути реально відтворена, оскільки вона грунтується на загальній економічній і політичній потужності США. Крім того, вона грунтується на зростаючих протекціоністських тенденціях Адміністрації Д.Трампа в умовах торговельної війни з Китаєм, що помалу розгортається. Тому її можна розглядати як ще одне свідчення бажання США використовувати контроль над торгівлею для просування власних економічних інтересів. У довгостроковій перспективі це може послабити значення експортного контролю як багатостороннього інструменту протидії дестабілізуючим поставкам озброєнь і товарів подвійного використання.

Додатки

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Додаток В. Хронологія 2018р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2019р. Про згадувані тут організації міжнародного співробітництва в галузі безпеки див. додаток Б.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2018р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєднались або стали правонаступницями угод, станом на 1 січня 2019р. Оскільки багато договорів набувають чинності із затримкою на певний період після ратифікації або приєднання держави, то наслідком затримки до кінця 2018р. може бути не повне набуття чинності для такої держави, станом на 1 січня 2019р.

4. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони або регіону або всіх членів певної міжнародної організації для підписання. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або *Збірник договорів ООН* (*United Nation Treaty Series*, <http://treaties.un.org/>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – http://www.rada.gov.ua> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925 Geneva Protocol)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (143): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, *Вірменія*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, *Палестина*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасницями Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасницями Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих "прямих" застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередницями. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідні застереження.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), pp.65-74, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (150): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразілія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, *Туркменістан*, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Примітка: на додаток до 150 сторін, станом на 1 січня 2019р., 13 травня 2019р. до Конвенції приєдналася Домініка.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/19510112 08-12 PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня - 12 серпня 1949р.: I Конвенція про покращення долі поранених

і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до відновлення миру та виконання стороною зобов'язань відповідно до Конвенції.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам*, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Protocol II Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.;
набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Ст.36 Протоколу I вимагає від держави-сторони під час розробки або придбання нової зброї визначити, чи не заборонене її використання міжнародним правом.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (168): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола[1]*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразілія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак[1], Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея[1], Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Маврітанія, Маврікій*, Мексика[1], Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Сурінам, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*[1], Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Трінідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам[1], Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

[1] Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>.

Договір про Антарктику

Antarctic Treaty

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких

акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів.

Держави, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати сторонами консультативних зустрічей. Сторони, які беруть участь у консультаціях, проводять регулярні зустрічі для обміну інформацією та консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору. Сторони мають право інспектування будь-якої станції чи споруди в Антарктиці з метою підтвердження дотримання вимог Договору.

Сторони (53): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразілія*, Болгарія*, Канада, Чілі*, Китай*, Колумбія, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони (29), які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Примітка: на додаток до 53 сторін, станом на 1 січня 2019р., 22 квітня 2019р. до Договору приєдналася Словенія.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991р., набув чинності 14 січня 1998р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test-Ban Treaty, PTBT)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (*а*) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (*б*) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо

такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, *<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>*

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за рік до виходу.

Сторони (108): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія,

Бенін, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (25): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Чорногорія, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Трінідад і Тобаго

Примітка: на додаток до 108 сторін, станом на 1 січня 2019р., 2 лютого 2019р. до Договору приєдналася Словенія.

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Non-Proliferation Treaty, NPT)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних

озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразілія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чілі*, Китай*†, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія*, Есватіні*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Північна Корея‡, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія*, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Маврітанія*, Маврікій*, Мексика*, Мікронезія, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Сурінам*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Трінідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*†, Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони (180), що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно.

† Ядерні держави, відповідно до Договору.

‡ 12 березня 1993р. Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ з 12 червня 1993р. 11 червня вона вирішила "відтермінувати" вихід. 10 січня 2003р. Північна Корея оголосила про "негайний" вихід з ДНЯЗ. Угоди про гарантії вже набули чинності на той час. Поточний статус Північної Кореї оскаржується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (135): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія[1], Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Есватіні, Євроатом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, *Ліберія*, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сенегал, *Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам

[1] Окремий додатковий протокол є також чинним для датської території Гренландії.

Примітка: Тайвань погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі.

Додаткові протоколи про гарантії, підписані, але не набули чинності (14): Алжир, Білорусь, Бенін, Кабо-Верде, Гвінея, Гвінея-Бісау, Іран*, Кірібаті, Лаос, Малайзія, М'янма, Тімор-Лешті, Туніс, Замбія

* Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016р. він умовно дотримуватиметься Додаткового протоколу, підписаного у 2013р., але ще не ратифікованого.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc540c.pdf>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof (Seabed Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар,

Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Есватіні, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological and Toxin Weapons Convention, BWC)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) була заснована в 2007р. для забезпечення дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходам зміцнення довіри.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (182): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, *ЦАР*, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Маврікій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, *Ніуе*, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, *Палестина*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (5): Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія, Танзанія

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Enmod Convention)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкоджень або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін "засоби впливу на природне середовище" використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни "широкомасштабний", "тривалий" і "сильний" ефект.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразілія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала*, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврікій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005 00-39 AM/Ch_XXVI_01p.pdf>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; зміни ухвалені 8 липня 2005р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 180 днів до виходу.

Сторони первинної Конвенції (157): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Євроатом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, *Палестина*, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни,

Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, *Таїланд*, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274.pdf>

Сторони зміненої Конвенції (118): Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан*, *Палестина*, *Панама*, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, *Таїланд*, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам

* З застереженнями та/або заявами.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1, 9 May 2016, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274r1m1.pdf>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про "негуманну" зброю)

Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (CCW Convention, or 'Inhumane Weapons' Convention)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (*1981р.*) *первинного тексту Конвенції* відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття "конфлікти неміжнародного характеру". Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоти.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторона може вийти з Конвенції та її протоколів за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна у збройному конфлікті або окупації в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту або окупації та виконання стороною її зобов'язань.

Сторони первинних Конвенції та протоколів (125): Афганістан[2], Алжир[2], Албанія, Антигуа та Барбуда[1], Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн[5], Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін[2], Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді[4], Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі[2], Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар[4], Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія[2], Фінляндія, Франція*, Габон[2], Грузія, Німеччина, Греція, Гренада[2], Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*[1], Італія*, Ямайка[2], Японія, Йорданія[2], Казахстан[2], Південна Корея[3], Кувейт[2], Лаос, Латвія, Ліван[2], Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва[2], Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви[2], Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако[3], Монголія, Чорногорія, Марокко[4], Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа[2], Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина[2], Панама, Парагвай, Перу[2], Філіппіни, Польща, Португалія, Катар[2], Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни[1], Саудівська Аравія[2], Сенегал[5], Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне[2], Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*[3], Туркменістан[1], Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ[2], Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.
[1] Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.
[2] Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.
[3] Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.
[4] Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.
[5] Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками та первинних протоколів (86): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова

Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (105): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліван, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, *Маврікій*, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (108): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (95): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, *Маврікій*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенції та *Протоколу*: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/19831202 01-19 AM/XXVI-2-revised.pdf>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/20011221 01-23 AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/19960503 01-38 AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/19951013 01-30 AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/20031128 01-19 AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention, CWC)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї грунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосуванні хімічних продуктів. Конвенція заснувала Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) як орган з нагляду за її імплементацією.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея). Лівія та Росія завершили знищення своїх запасів у 2017р., Ірак – у 2018р., США продовжують знищувати запаси. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднуючись до КЗХЗ у 2013р., були знищені у 2016р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 90 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (193): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія*, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр, Чехія, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*,

Ірак, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, *Палестин*а, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан*, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/19970429 07-52 PM/CTC-XXVI_03_ocred.pdf>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Режим верифікації, передбачений Договором, буде складатися з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) для виявлення ядерних вибухів, Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для збору та поширення даних *IMS* та права здійснення інспекцій на місці для підтвердження факту вибуху. Діяльність з імплементації Договору здійснюватиметься Організацією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Усі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори. В очікуванні набуття чинності, Підготовча комісія готується до імплементації Договору та заснування ОДВЗЯВ.

Після набуття чинності, сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразілія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (167): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, *Таїланд*, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія

Підписали, але не ратифікували (17): Китай, Комори, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Прінсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Тімор-Лешті, *Тувалу*, США, Ємен, Зімбабве

Примітка: на додаток до 167 держав, які ратифікували Договір, станом на 1 січня 2019р., 13 лютого 2019р. Договір ратифікувала Зімбабве.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910 07-37 AM/Ch_XXVI_04p.pdf>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (APM Convention)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Із 164 сторін, 162 більше не володіють запасами ППМ, 31 із 63 сторін, які повідомляли про наявність замінованих територій, вже їх очистили від мін.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна у конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (164): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970918 07-53 AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Римський статут міжнародного кримінального суду

Rome Statute of the International Criminal Court

Відкритий до підписання в Римі 17 липня 1998р. та Нью-Йорку 18 жовтня 1998р.; набув чинності 1 липня 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Римський статут заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії. МКС може здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, що сталися на території держави-сторони, скоєні державою-стороною або передані на розгляд РБ ООН. МКС може висувати

звинувачення лише у випадках, коли місцеві суди не бажають або неспроможні цього зробити.

Поправки до ст.8, ухвалені 10 червня 2010р., класифікують як воєнні злочини застосування хімічної зброї та експансивних куль у неміжнародних конфліктах. Низка поправок до ст.8, ухвалених 14 грудня 2017р., класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами; зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя; лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту. Поправки до ст.8 набувають чинності для сторін, що їх приймають, через рік після прийняття.

Поправки до ст.8, ухвалені 11 червня 2010р., дають визначення злочину агресії. Юрисдикція МКС стосовно злочинів агресії була активована 17 липня 2018р. З цього часу РБ ООН може передавати на розгляд МКС випадки відкритого акту агресії незалежно від того, чи приєдналися до Статуту, задіяні в цьому сторони.

Держава може вийти із Статуту та МКС, надавши повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Автралія*, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія*, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта*, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Сурінам, Швеція*, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Леште, Трінідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія*, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (31): Алжир, Ангола, Вірменія, Багамські Острови, Бахрейн, Камерун, Єгипет, Ерітрея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Іран, Ізраїль*, Ямайка, Кувейт, Киргизстан, Монако, Марокко, Мозамбік, Оман, Росія*, Сан-Томе і Прінсіпі, Соломонові Острови, Судан*, Сирія, Таїланд, Україна†, ОАЕ, США*, Узбекистан, Ємен, Зімбабве

* Ці держави заявили, що більше не мають наміру бути сторонами статуту.

† Україна визнала юрисдикцію МКС стосовно злочинів, скоєних, як стверджується, на її території з 21 листопада 2013р.

Примітка: Бурунді вийшла зі Статуту та МКС 27 жовтня 2017р. Гамбія та ПАР, які задекларували наміри виходу у 2016р., відкликали ці декларації у 2017р. 17 березня 2018р. Філіппіни повідомили про вихід зі Статуту та МКС з 17 березня 2019р.

Сторони поправки до ст.8 від 10 червня 2010р. (37): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія,

Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Маврікій, Нідерланди, Норвегія, Палестина, Панама, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Трінідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: на додаток до 37 держав, які підтримали поправку, станом на 1 січня 2019р., 5 квітня поправку підтримав Парагвай.

Сторони поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії (37): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німечиина, Гайана, Ісландія, Ірландія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Нідерланді, Палестина, Панама, Польща, Португалія, Самов, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Трінідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: на додаток до 37 держав, які підтримали поправки, станом на 1 січня 2019р., 5 квітня поправки підтримав Парагвай.

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами (0): жодної сторони

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя (0): жодної сторони

Сторони поправок до ст.8 від 14 грудня 2017р., що класифікують як воєнні злочини застосування лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту (0): жодної сторони

Примітка: 2 квітня 2019р. Люксембург підтримав три поправки.

Текст Статуту: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/ 07/19980717 06-33 PM/Ch_XVIII_10p.pdf

Текст поправки до ст.8 від 10 червня 2010р.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/10/20101011 05-46 PM/CN.533.2010.pdf>

Текст поправок від 11 червня 2010р., що визначають злочин агресії: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/06/20100611 05-56 PM/CN.651.2010. pdf

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, яка використовує мікробні або інші біологічні агенти чи токсини: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/ doc/Publication/CN/2018/CN.116.2018-Eng.pdf

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. щодо зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя: United Nations Treaty Collection, http://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.125.2018-Eng.pdf

Текст поправки до ст.8 від 14 грудня 2017р. про використання лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.126.2018- Eng.pdf

Конвенція про касетні боєприпаси

Convention on Cluster Munitions

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної

шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше восьми років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси касетних боєприпасів. Перші такі терміни для завершення знищення запасів наступили у 2018р. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується очистити заміновані території, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, від касетних боєприпасів і знищити їх не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Перші такі терміни для очищення наступають у 2020р.

Група імплементаційної підтримки (складається з трьох осіб і базується в Женеві), заснована у 2015р., крім іншого надає дорадчу та технічну підтримку сторонам.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (105): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чілі, Колумбія*, Комори, Острови Кука, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Есватіні, Фіджі, Франція, *Гамбія*, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, *Намібія*, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Португалія, Руанда, Самоа, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, *Шрі-Ланка*, Швеція, Швейцарія, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (15): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Нігерія, Філіппіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Танзанія, Уганда

Примітка: на додаток до 105 сторін, станом на 1 січня 2019р., 3 січня 2019р. Конвенцію ратифікували Філіппіни.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Arms Trade Treaty (ATT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; набув чинності 24 грудня 2014р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та

викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням.

Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підривати мир і безпеку або бути використаної для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини.

Кожна сторона повинна щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпортні операції із звичайними озброєннями.

Договором заснований Секретаріат ДТЗ, що базується в Женеві, для надання підтримки сторонам в імплементації Договору. Крім іншого, він збирає надані сторонами звіти про імпорт і експорт звичайних озброєнь.

Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 90 днів до виходу.

Сторони (100): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, *Бразілія*, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, *Камерун*, ЦАР, Чад, *Чілі*, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, *Гвінея-Бісау*, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан*, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, *Мозамбік*, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, *Сурінам*, Швеція, Швейцарія*, Того, Трінідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (35): Андорра, Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бурунді, Камбоджа, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джібуті, Есватіні, Габон, Гаїті, Ізраїль, Кірібаті, Ліван, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Намібія, Науру, Палау, Філіппіни, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі, Сінгапур, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США, Вануату, Зімбабве

Примітка: Оскільки Договір набуває чинності для держави через 90 днів після передачі депозитарію ратифікаційних грамот, Гвінея-Бісау, Мозамбік і Сурінам не були сторонами, станом 1 січня 2019р. Крім 100 сторін, станом 1 січня 2019р., 8 квітня 2019р. Договір ратифікував Палау, 9 травня 2019р. – Ліван.

Текст Ддоговору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/20130410 12-01 PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017р.; не набув чинності; депозитарій – Генеральний секретар ООН.

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне

право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє сторонам розробку, виробництво, випробовування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Сторонам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, сторони не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої сторони, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017р., під контролем "компетентного міжнародного органу чи органів", який мають визначити держави-сторони. Кожна сторона має підтримувати існуючі угоди про заходи безпеки з МАГАТЕ і повинна, як мінімум, укласти та ввести в дію всеохопну угоду про заходи безпеки з Агентством. Договір також містить положення про допомогу жертвам випробувань чи використання ядерної зброї та здійснення необхідних і належних заходів для екологічної реабілітації забруднених районів.

Договір набуде чинності через 90 днів після надходження на зберігання 50-ї ратифікаційної грамоти. Членство в договорі не обмежує інших подібних міжнародних зобов'язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 12 місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (19): *Австрія*, *Острови Кука**, *Коста-Ріка*, *Куба**, *Гамбія*, Гайана, Ватикан, *Мексика*, *Нова Зеландія**, *Нікарагуа*, *Палау*, *Самоа*, *Сан-Маріно*, *Палестина*, Таїланд, *Уругвай*, *Вануату*, *Венесуела*, *В'єтнам*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (51): Алжир, *Ангола*, *Антигуа та Барбуда*, Бангладеш, *Бенін*, *Болівія*, Бразілія, *Бруней*, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, *Колумбія*, Коморські Острови, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор, Фіджі, Гана, Гватемала, *Гвінея Бісау*, Гондурас, Індонезія, Ірландія, Ямайка, *Казахстан*, Кірібаті, Лаос, Лівія, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, *М'янма*, Намібія, Непал, Нігерія, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, *Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, *Сейшельські Острови*, ПАР, *Тімор-Лешті*, Того, Тувалу

Примітка: крім 19 держав, які ратифікували Договір, станом на 1 січня 2019р., 23 січня 2019р. його ратифікувала Сент-Люсія, 30 січня – Сальвадор, 25 лютого – ПАР, 11 квітня – Панама. Крім 51 держави, які підписала Договір, але не ратифікували його, станом на 1 січня 2019р., 9 січня 2019р. його підписала Камбоджа.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707 03-42 PM/Ch_XXVI_9.pdf>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; Договір змінювався у 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договором також засноване Агентство для заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe, OPANAL*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що нові обставини, пов'язані зі змістом Договору, загрожують її важливим інтересам або миру та безпеці іншої сторони.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія і США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Сторони первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда[1], Аргентина[1], Багамські Острови, Барбадос[1], Беліз[2], Болівія, Бразілія[1], Чілі[1], Колумбія[1], Коста-Ріка[1], Куба, Домініка, Домініканська Республіка[3], Еквадор[1], Сальвадор[1], Гренада[1], Гватемала[1], Гайана[3], Гаїті, Гондурас[1], Ямайка[1], Мексика[1], Нікарагуа[3], Панама[1], Парагвай[1], Перу[1], Сент-Кітс і Невіс[1], Сент-Люсія[1], Сент-Вінсент і Гренадіни[4], Сурінам[1], Трінідад і Тобаго[1], Уругвай[1], Венесуела[1]

[1] Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.
[2] Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р.
[3] Ратифікували поправки лише 1992р.
[4] Ратифікували поправки лише 1991р. та 1992р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди*, Велика Британія*, США*

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст первинного Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga)

Відкритий для підписання в Раротонго (Острови Кука) 6 серпня 1985р.; набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – Генеральний секретар Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії і західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги або дух Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно *з Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати її застосуванням.

Згідно *з Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували* (*1*): США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>

Текст Протоколу: Pacific Islands Forum Secretariat, http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Protocols-1.pdf

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)

Первинний Договір підписаний 16 державами-членами Організації Північно-Атлантичного договору (НАТО) та шістьма державами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу. Договором заснована Спільна консультативна група для просування його цілей та імплементації.

Договір укладений та підписаний державами-членами ОВД та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в 1992р. (**Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ**), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 150 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія[2], Болгарія[2], Канада[2], Чехія[2], Данія[2], Франція, Грузія, Німеччина[2], Греція, Угорщина[2], Ісландія[2], Італія[2], Казахстан, Люксембург[2], Молдова[2], Нідерланди[2], Норвегія, Польща, Португалія[2], Румунія, Росія[1], Словаччина[2], Іспанія, Туреччина[2], Велика Британія[2], Україна, США[2]

[1] 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

[2] У листопаді-грудні 2011р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Перша Конференція 1996р. з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treaty-database.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/library/14099?download=true>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe (CFE-1A Agreement)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/library/14093?download=true>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Стамбулі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

З розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО ця угода мала замінити міжблоковий баланс згідно з ДЗЗСЄ регіональним балансом, запровадивши індивідуальні ліміти підконтрольної зброї для кожної держави, та створити нову систему обмежень і механізми маневреності військ, флангові субліміти, а також підвищити прозорість. Вона мала відкрити режим ДЗЗСЄ для всіх інших європейських держав. Мала набути чинності після ратифікації всіма підписантами.

Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ 1999р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, та зобов'язання вивести війська з закордонних територій (т.зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*[1]

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія,

Італія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Потугалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Україна[2], Велика Британія, США

[1] 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'яза-них з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

[2] Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000р., але не передала ратифікаційні грамоти дипозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р.: *SIPRI Yearbook 2000,* pp.627-642.

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/library/14114>

Договір про відкрите небо

Treaty on Open Skies

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.; набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада*, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Швеція*, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору: Canada Treaty Information, <http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Treaty of Bangkok)

Підписаний 10 державами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарій – Уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони країн-сторін. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної

зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії. Якщо будь-яка із сторін порушує ключові вимоги Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати її застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <http://asean.org/?static_post=treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>

Текст Протоколу: <http://asean.org/?static_post=protocol-to-the-treaty-on-the-southeeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Pelindaba)

Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996р.; набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій. Договором також заснована Африканська комісія з атомної енергії (*African Commission on Nuclear Energy, AFCONE*) для забезпечення виконаня Договору.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (41): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Маврітанія, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (13): Кабо-Верде, ЦАР, ДРК, Джібуті, Єгипет, Ерітрея, Ліберія, Марокко, Сан-Томе і Прінсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторона Протоколу III (1): Франція*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty-0018_-_ the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Agreement on Sub-Regional Arms Control (Florence Agreement)

Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонська угода). До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 1 січня 2010р. було добровільно знищено ще 2 650 одиниць озброєнь.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина,

Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими державами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009р., відповідальність за виконання Договору була передана його сторонам 5 грудня 2014р., після підписання нового пакета змін до Угоди.

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: Croatian Ministry of Defence, <https://web.archive.org/web/20120303180926/http://arhiva.morh.hr/hvs/SPORAZUMI/tekstovi/SSKN-engleski.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials (CIFTA)

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразілія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сурінам, Трінідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразілія, Канада, Чілі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_adquisitions.asp>

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community*, *SADC*)

Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region

Відкритий для підписання державами-членами САДК у Блантайрі 14 серпня 2001р.; набув чинності 8 листопада 2004р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідовувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (11): Ботсвана, Есватіні, Лесото, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2)*: ДРК, Сейшельські Острови†

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

† Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008р.

Текст Протоколу: <http://www.sadc.int/files/8613/5292/8361/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf>

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Nairobi Protocol for the Prevention, Control and Reduction of Small Arms and Light Weapons in the Great Lakes Region and the Horn of Africa

Підписаний 10 державами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в Найробі 21 квітня 2004р.; набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить Регіональний Центр стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу.

Сторони (12): Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (3)*: Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія

* Цей список є не певним. Деякі або всі три держави могли вже ратифікувати Протокол.

Текст Протоколу: RECSA, <https://web.archive.org/web/20140721014017/http://www.recsasec.org/publications/Nairobi_Protocal.pdf>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

ECOWAS Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunition and Other Related Materials

Прийнята 15 державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; набула чинності 29 вересня 2009р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС. Конвенція забороняє передачу стрілецької зброї і легких озброєнь до, через і з територій сторін. Держави-члени ЕКОВАС можуть ухвалити консенсусне рішення про виключення для сторони в цілях потреб національної безпеки і оборони або для використання у багатосторонніх миротворчих операціях. Володіння цивільними особами легкими озброєннями забороняється, а стрілецькою зброєю – повинно регулюватися. Кожна із сторін повинна також контролювати виробництво стрілецької зброї і легких озброєнь, заснувати відповідний реєстр і національну комісію з імплементації Конвенції.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Executive Secretariat, <http://documentation.ecowas.int/download/en/publications/ConventiononSmallArms.pdf>

Договір про Центрально-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семипалатинський Договір)

Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (Treaty of Semipalatinsk)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семипалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких

ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та *Протоколу:* United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/51633/Part/I-51633-080000028023b006.pdf>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Central African Convention for the Control of Small Arms and Light Weapons, Their Ammunition and All Parts and Components That Can Be Used for Their Manufacture, Repair and Assembly (Kinshasa Convention)

Відкрита для підписання 10 державами-членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських держав (СЕЕАС) у Браззавілі 19 листопада 2010р.; набула чинності 8 березня 2017р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території держав-членів *СЕЕАС* та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (7): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Підписали, але не ратифікували (4): Бурунді, ДРК, Екваторіальна Гвінея, Руанда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430 01-12 PM/Ch_xxvi-7.pdf>

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

Віденський документ 2011р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років, але перевидання, що мало відбутись у 2016р., не сталося.

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce. org/fsc/86597?download=true>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. Договором також заснована постійна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконаня Договору. **Протоколом 1974р**. до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави-правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001р. США повідомили Росію про намір виходу з Договору, посилаючись на загрозу їх території від балістичних ракет інших держав; вихід відбувся через шість місяців 13 червня 2002р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.944 (1974), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume 944/v944.pdf>

Текст Протоколу: US Department of State, <https://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#protocolabm>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (Threshold Test-Ban Treaty, TTBT)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Кожна із сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та *Протоколу*: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Treaty on Underground Nuclear Explosions for Peaceful Purposes (Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремий вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Договором також заснована спільна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконаня Договору. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Договір не може бути скасований доки є чинним ДПЗВ. Якщо ДПЗВ втрачає чинність, то будь-яка із сторін може вийти з Договору в будь-який час.

Тексти Договору та *Протоколів*: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. Договором також заснована постійна верифікаційна комісія для просування цілей і забезпечення виконаня Договору.

До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994р. до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

Кожна із сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Примітка: 2 лютого 2019р. США повідомили інші сторони про намір виходу з Договору через шість місяців, посилаючись на розгортання Росією ракет у порушення договірних обмежень. США і згодом Росія також призупинили виконання зобовязань за Договором.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.1657 (1991), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1657/v1657.pdf>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боєголовок, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (**Лісабонський протокол 1992р.**), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР, спільно з Росією.

Тексти Договору та *Протоколу*: US Department of State, <http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Treaty on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боєголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Тексти Договору та *Протоколів*: US Department of State, <http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Treaty on Strategic Offensive Reductions (SORT, Moscow Treaty)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боєголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START, Prague Treaty)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.; набув чинності 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує кожну із сторін (США і СРСР) скоротити кількість (*а*) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (*б*) боєголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (*в*) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно було завершитися 5 лютого 2018р., як вимагається Договором.

Договором заснована двостороння консультативна комісія для вирішення питань стосовно дотримання та інших проблем імплементації. Протокол до Угоди місить механізми верифікації.

Договір наслідує СНО-I і скасовує СНП. Договір зберігатиме чинність протягом 10 років, якщо не буде замінений раніше черговим договором. За згодою обох сторін його можна подовжити на п'ять років, але не більше. Кожна із сторін може також вийти з Договору за умови надання повідомлення іншій за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та *Протоколів*: <http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2019р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєднались або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2018р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<http://www.un.org/>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council*, *ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice*, *ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945
Австрія, 1955
Азербайджан, 1992
Албанія, 1955
Алжир, 1962
Ангола, 1976
Андорра, 1993
Антигуа та Барбуда, 1981
Аргентина, 1945
Афганістан, 1946
Багамські Острови, 1973
Бангладеш, 1974
Барбадос, 1966
Бахрейн, 1971
Беліз, 1981
Бенін, 1960
Білорусь, 1945
Білорусь, 1945
Болгарія, 1955
Болівія, 1945
Боснія та Герцеговина, 1992
Ботсвана, 1966
Бразілія, 1945
Бруней, 1984
Буркіна-Фасо, 1960
Бурунді, 1962
Бутан, 1971
В'єтнам, 1977
Вануату, 1981
Велика Британія, 1945
Венесуела, 1945
Вірменія, 1992
Габон, 1960
Гайана, 1966
Гаїті, 1945
Гамбія, 1965
Гана, 1957
Гватемала, 1945
Гвінея, 1958
Гвінея-Бісау, 1974
Гондурас, 1945
Гренада, 1974
Греція, 1945
Грузія, 1992
Данія, 1945
Джібуті, 1977
Домініка, 1978
Домініканська Республіка, 1945
Еквадор, 1945
Екваторіальна Гвінея, 1968
Ерітрея, 1993
Естонія, 1991
Есватіні, 1968
Ефіопія, 1945
Єгипет, 1945
Ємен, 1947
Замбія, 1964
Зімбабве, 1980
Йорданія, 1955
Ізраїль, 1949
Індія, 1945
Індонезія, 1950
Ірак, 1945
Іран, 1945
Ірландія, 1955
Ісландія, 1946
Іспанія, 1955
Італія, 1955
Кабо-Верде, 1975
Казахстан, 1992
Камбоджа, 1955
Камерун, 1960
Канада, 1945
Катар, 1971
Кенія, 1963
Киргизстан, 1992
Китай, 1945
Кіпр, 1960
Кірібаті, 1999
Колумбія, 1945
Комори, 1975
ДРК, 1960
Республіка Конго, 1960
Коста-Ріка, 1945
Кот-д'Івуар, 1960
Куба, 1945
Кувейт, 1963
Лаос, 1955
Латвія, 1991
Лесото, 1966
Литва, 1991
Ліберія, 1945
Ліван, 1945
Лівія, 1955
Ліхтенштейн, 1990
Люксембург, 1945
М'янма, 1948
Маврікій, 1968
Маврітанія, 1961
Мадагаскар, 1960
Македонія, 1993
Малаві, 1964
Малайзія, 1957
Малі, 1960
Мальдіви, 1965
Мальта, 1964
Марокко, 1956
Маршалові Острови, 1991
Мексика, 1945
Мікронезія, 1991
Мозамбік, 1975
Молдова, 1992
Монако, 1993
Монголія, 1961
Намібія, 1990
Науру, 1999
Непал, 1955
Нігер, 1960
Нігерія, 1960
Нідерланди, 1945
Нікарагуа, 1945
Німеччина, 1973
Нова Зеландія, 1945
Норвегія, 1945
ОАЕ, 1971
Оман, 1971
Пакистан, 1947
Палау, 1994
Панама, 1945
Папуа-Нова Гвінея, 1975
Парагвай, 1945
Перу, 1945
ПАР, 1945
Південна Корея, 1991
Південний Судан, 2011
Північна Корея, 1991
Польща, 1945
Португалія, 1955
Росія, 1945
Руанда, 1962
Румунія, 1955
Сальвадор, 1945
Самоа, 1976
Сан-Маріно, 1992
Сан-Томе і Прінсіпі, 1975

Саудівська Аравія, 1945
Сейшельські Острови, 1976
Сенегал, 1960
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980
Сент-Кітс і Невіс, 1983
Сент-Люсія, 1979
Сербія, 2000
Сирія, 1945
Сінгапур, 1965
Словаччина, 1993
Словенія, 1992
Соломонові Острови, 1978
Сомалі, 1960
Судан, 1956
Сурінам, 1975
США, 1945
Сьєрра-Леоне, 1961
Таджикистан, 1992
Таїланд, 1946
Танзанія, 1961
Тімор-Лешті, 2002
Того, 1960
Тонга, 1999
Трінідід і Тобаго, 1962
Тувалу, 2000
Туніс, 1956
Туреччина, 1945
Туркменістан, 1992
Уганда, 1962
Угорщина, 1955
Узбекистан, 1992
Україна, 1945
Уругвай, 1945
Фіджі, 1970
Філіппіни, 1945
Фінляндія, 1955
Франція, 1945
Хорватія, 1992
ЦАР, 1960
Чад, 1960
Чехія, 1993
Чілі, 1945
Чорногорія, 2006
Швейцарія, 2002
Швеція, 1946
Шрі-Лінка, 1955
Ямайка, 1962
Японія, 1956

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

<http://www.un.org/en/sc/>

Рада Безпеки відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Усі держави-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Бельгія†, Кот-д'Івуар*, Домініканська Республіка†, Екваторіальна Гвінея*, Німеччина†, Індонезія†, Кувейт*, Перу*, Польща*, ПАР†

* Член у 2018-2019рр.
† Член у 2019-2020рр.

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

<http://www.unog.ch/cd>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразілія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна

Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Лінка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)

International Atomic Energy Agency (IAEA)

<http://www.iaea.org/>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (170): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразілія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, *Гренада*, Гватемала, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврітанія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до 170 членів, станом на 1 січня 2019р., 5 лютого 2019р. членом стала Сент-Люсія. Генеральна конференція МАГАТЕ також схвалила членство Кабо-Верде, Коморських островів, Гамбії та Тонга; рішення набуде чинності після надання державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд

International Court of Justice (ICJ)

<http://www.icj-cij.org/>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК)

Bilateral Consultative Commission (BCC)

<https://www.acq.osd.mil/tc/nst/NSTtoc.htm>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission*, *JCIC*), що працювала в рамках СНО-І 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй

Commonwealth of Nations

<http://www.thecommonwealth.org/>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у державах-членах і поза межами Співдружності. У 2012р. прийнято хартію, яка підтверджує головні цінності та принципи. Лідери держав-членів зустрічаються на дворічних Засіданнях глав урядів Співдружності (*Commonwealth Heads of Government Meetings, CHOGM*). Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (53): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Есватіні, Фіджі, *Гамбія*, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Танзанія, Тонга, Трінідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

Примітка: на додаток до 53 членів, станом на 1 січня 2019р., у травні 2018р. Зімбабве подало заявку на повторне приєднання до Співдружності (після виходу у 2013р.), а у грудні 2018р. подали заявку на повторне приєднання Мальдіви, які відкликали членство у 2016р.

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<http://www.ctbto.org/>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-сторін. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія і тимчасовий Технічний секретаріат, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Вони розташовані у Відні (Австрія).

Сторони Договору (184): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<http://www.fatf-gafi.org/>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989р. Великою сімкою (*G7*), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. У 2012р. опубліковані переглянуті рекомендації. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (38): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразілія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, *Ізраїль*, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ)

Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<http://www.gicnt.org/>

ГІБЯТ виникла у 2006р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні партнерів. Учасники зустрічаються на дворічних пленарних зборах. Росія та США виступають співголовами.

Учасники (88): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (6): Європейський Союз (ЄС), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація кримінальної поліції (*Interpol*), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (*UNICRI*), Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (*UNODC*), Контртерористичне управління ООН

Велика сімка

Group of Seven (G7)

<https://g7.gc.ca/en/>

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Глави Європейської Ради та Європейської Комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013рр. члени *G7* і Росія збиралися разом як "Велика вісімка" (*G8*). Після анексії Росією Криму держави *G7* у березні 2014р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада*, Франція†, Німеччина, Італія, Японія, Велика Британія, США‡

* Приймала саміт у 2018р.
† Приймала саміт у 2019р.
‡ Прийматиме саміт у 2020р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<http://www.gpwmd.com/>

Глобальне партнерство (ГП) засноване *G8* у 2002р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проектів із протидії незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (31): Австралія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія,

Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росія була засновником Глобального партнерства, але вона перестала бути партнером після її виключення з Великої вісімки.

Міжнародний кримінальний суд (МКС)

International Criminal Court (ICC)

<http://www.icc-cpi.int/>

МКС – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини, пов'язані з агресією. Розташований в Гаазі (Нідерланди), має регіональні офіси в ЦАР, Кот-д'Івуарі, ДРК, Кенії, Уганді. Суд має 18 суддів і незалежного прокурора, які обираються Асамблеєю держав-сторін на дев'ятирічні терміни.

Повноваження та юрисдикція Суду визначені Римським статутом (1998р.) і додатками. Попри незалежний від ООН статус МКС, Римським статутом передбачені певні повноваження РБ ООН стосовно передачі на розгляд та відтермінування розгляду справ.

Сторони Римського статуту та його поправок (123): див. додаток А

Рух неприєднання

Non-Aligned Movement (NAM)

<http://www.nambaku.org/>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан†, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Маврітанія, Маврікій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Лінка, Судан, Сурінам, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Трінідід і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела*, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Приймав саміт у 2016р.
† Приймала саміт у 2019р.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<http://www.oecd.org/>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (36): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: на додаток до 36 членів, станом на 1 січня 2019р., 30 травня 2018р. Колумбія підписала угоду про приєднання з ОЕСР і стане членом після ратифікації цієї угоди.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<http://www.opcw.org/>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, розслідує імовірне використання хімічної зброї, сприяє міжнародному співробітництву і бере в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин.

Роботу ОЗХЗ та її Технічного секретаріату контролює Виконавча рада, 41 член якої обираються на дворічний термін Конференцією держав-сторін. Вона базується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (193): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС)

Organisation of Islamic Cooperation (OIC)

<http://www.oic-oci.org/>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Серед її органів – Незалежна постійна комісія з прав людини (*Independent Permanent Human Rights Commission, IPHRC*) та Ісламський банк розвитку (*Islamic Development Bank, IDB*). Секретаріат розташований у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джібуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Маврітанія, Марокко, Мозамбік,

Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Сурінам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК)

Special Verification Commission (SVC)

СВК утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності. СВК, яка не збиралася з 2000р., зібралась у листопаді 2016р. і грудні 2017р.

Сторони Договору (5): див. додаток А

Примітка: 2 лютого 2019р. США повідомили інші сторони про вихід із Договору через шість місяців. США, а потім Росія також припинили свої зобов'язання за Договором.

II. Регіональні організації та органи

Африканська комісія з атомної енергії

African Commission on Nuclear Energy (AFCONE)

<http://www.afcone.peaceau.org/>

Африканська комісія з атомної енергії заснована на підставі Договору Пеліндаба (1996р.) з метою забезпечення дотримання умов Договору та сприяння мирному використанню ядерних досліджень і технологій в Африці. Розташована в м.Преторія (ПАР).

Сторони Договору Пеліндаба (41): див. додаток А

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<http://www.au.int/>

АС офіційно створено у 2001р.; до 2002р. мав назву Організація Африканської Єдності (АОЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея (найвищий орган у складі глав держав та урядів), Виконавчої ради (складається з призначених міністрів від національних урядів), Комісія (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джібуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Маврітанія, Маврікій, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Прінсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

Рада миру та безпеки (РМБ)

Peace and Security Council (PSC)

Рада безпеки та оборони АС (*The Peace and Security Council, PSC*) є постійним органом з ухвалення рішень стосовно запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. 15 членів обираються Виконавчою радою та затверджуються Асамблеєю. РМБ є основою Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*).

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2016р. до 31 березня 2019р. (5): Республіка Конго, Єгипет, Кенія, Нігерія, Замбія

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2019р. до 31 березня 2022р. (5): Алжир, Бурунді, Кенія, Лесото, Нігерія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2018р. до 31 березня 2020р. (10): Ангола, Джібуті, Екваторіальна Гвінея, Габон, Ліберія, Марокко, Руанда, Сьєрра-Леоне, Того, Зімбабве

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<http://www.apec.org/>

АТЕС утворена в 1989р. як регіональний економічний форум з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Від середини 1990-х років дедалі частіше обговорюються проблеми політики й безпеки, протидії тероризму, нерозповсюдження ЗМУ, ефективності системи контролю міжнародних передач. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі†, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея*, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

* Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АПЕК у 2018р.
† Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АПЕК у 2019р.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<http://www.asean.org/>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Розвиток Політико-безпекового співтовариства АСЕАН є одним із трьох напрямів (разом з Економічним і Соціокультурним співтовариствами) Співтовариства АСЕАН, заснованого у 2015р. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

<http://aseanregionalforum.asean.org/>

РФА було створено у 1994р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Лінка, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ)

ASEAN Plus Three (APT)

<http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії

East Asia Summit (EAS)

<http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas/>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ)

Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<http://www.odkb-csto.org/>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма підписантами Договору 1992р. про колективну безпеку. Її метою є сприяння військово-політичному співробітництву між членами. Відповідно до ст.4 Договору 1994р. агресія проти однієї з держав-членів вважається агресією проти всіх. Завданням ОДКБ є забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД)

Commonwealth of Independent States (CIS)

<http://www.cis.minsk.by/>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Інститути СНД, в т.ч. Рада міністрів оборони, встановлені Статутом 1993р. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан*, Україна†, Узбекистан

* Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993р., але з 26 серпня 2005р. бере участь у заходах СНД як асоційований член.

† Україна не ратифікувала Рішення про прийняття Статуту СНД, але була неофіційним асоційованим членом з 1993р. У травні 2018р. Україна ухвалила рішення про припинення участі в інститутах СНД; завершила процес виходу з координаційних органів СНД у лютому 2019р. Процес виходу з угод СНД триває.

Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав

Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<http://www.ceeac-eccas.org/>

Співтовариство засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010р. Центральноафриканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської Конвенції). Секретаріат розташований у Лібревілі (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії

Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<http://www.s-cica.org/>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (27): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай*, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, *Шрі-Ланка*, Таджикистан†, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Головувала у 2014-2018рр.
† Головує у 2018-2020рр.

Рада Європи (РЄ)

Council of Europe (COE)

<http://www.coe.int/>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Рада міністрів, Парламентська Асамблея, Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

* Парламентська Асамблея призупинила права Росії на участь у голосуваннях 10 квітня 2014р. після анексії Криму.

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<http://www.cbss.org/>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<http://www.ecowas.int/>

ЕКОВАС утворене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Комісія, Суд і Парламент ЕКОВАС розташовані в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Примітка: У червні 2017р. ЕКОВАС ухвалив принципове рішення стосовно прийняття Марокко 16-м членом.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<http://europa.eu/>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільною валютою (євро) у відповідних країнах-членах, а також Спільну політику безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy*, *CSDP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів, або Рада), Європейська Комісія (*European Commission*), Європейський Парламент (*European Parliament*) і Європейський суд (*European Court*).

СЗППБ (Спільна зовнішня політика та політика безпеки, *Common Foreign and Security Policy*, *CFSP*) і СПБО координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service*, *EEAS*).

Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія*

* 29 березня 2017р. Велика Британія повідомила Європейську Раду про намір вийти з ЄС. Вихід мав відбутися 29 березня 2019р., але був відтермінований до 31 жовтня 2019р. в очікуванні можливої ратифікації угоди про вихід. Формат майбутнього співробітництва Великої Британії з ЄС, в т.ч. у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, можливої участі в деяких агенціях ЄС ще не погоджено.

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<http://ec.europa.eu/euratom/>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперебійне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (28): держави-члени ЄС*

* Хоча Євратом формально незалежний від ЄС, всі повноправні члени Євратома повинні бути членами ЄС. Отже, Велика Британія вийде з Євратома в момент виходу з ЄС (див. примітку вище).

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<http://eda.europa.eu/>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): держави-члени ЄС, крім Данії

Примітка: ЄОА підписало адміністративні домовленості з Норвегією (2006р.), Швейцарією (2012р.), Сербією (2013р.) та Україною (2015р.), які дозволяють цим державам брати участь у його проектах і програмах.

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)

Gulf Cooperation Council (GCC)

<http://www.gcc-sg.org/>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада (складається з глав держав-членів). Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку

Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<http://www.igad.int/>

IGAD утворено в 1996р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development*, *IGADD*), утворений в 1986р. Секретаріат *IGAD* розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер

International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<http://www.icglr.org/>

Метою запровадженої у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих

озер. У 2006р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Об'єднаний розвідувальний центр *ICGLR* (*Joint Intelligence Fusion Centre, JIFC*) заснований у 2012р. у м.Гома (ДРК) для збору, аналізу та надання інформації про збройні формування в регіоні, а також практичних рекомендацій державам-членам.

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських Держав (ЛАД)

League of Arab States

<http://www.lasportal.org/>

Ліга Арабських Держав створена в 1945р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. У 2015р. Ліга Арабських Держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні, але прогресу в їх створенні не було досягнуто. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Маврітанія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Членство Сирії в ЛАД призупинене 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)

North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<http://www.nato.int/>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (29): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: 6 лютого 2019р. Північна Македонія (відома як Колишня югославська республіка Македонія до 12 лютого 2019р.) підписала протокол про приєднання до НАТО і стане членом після ратифікації його кожною державою-членом НАТО.

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП)

Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі "Партнерство заради миру" (ПЗМ, *Partnership for Peace*, *PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС)

Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

<*http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm*>

СІС запроваджена у 2004р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (33): держави-члени НАТО та Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ

Середземноморський діалог

Mediterranean Dialogue

<*http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm*>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО та середземноморськими країнами. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (36): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Маврітанія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія

NATO-Georgia Commission (NGC)

<*http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm*>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія

NATO-Russia Council (NRC)

<*https://www.nato.int/nrc-website/*>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань

безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: у квітні 2014р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинило всю практичну співпрацю з Росією, у т.ч. в Раді НАТО-Росія, хоча відбуваються зустрічі на рівні послів або вище.

Комісія Україна-НАТО (КУН)

NATO-Ukraine Commission (NUC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

<http://www.occar.int/>

ОССО створена в 1996р. і з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Учасники (7): Фінляндія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Швеція, Туреччина

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<http://www.opanal.org/>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ

Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<http://guam-organization.org/>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<http://www.osce.org/>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation*, *FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія‡, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія*, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина†, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Головувала у 2018р.
† Головує у 2019р.
‡ Головуватиме у 2020р.

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

<http://www.osce.org/jcg/>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, *CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (30): див. додаток А

Примітка: У 2007р. Росія призупинила участь у ДЗЗСЄ, а в березні 2015р. оголосила про повне припинення участі в Договорі, у т.ч. СКГ.

Мінська група

Minsk Group

<http://www.osce.org/mg/>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени (13): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Албанія, Італія та Словаччина)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо

Open Skies Consultative Commission (OSCC)

<http://www.osce.org/oscc/>

Комітет утворено в 1992р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А

Організація Американських Держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

<http://www.oas.org/>

ОАД свій Статут ухвалила в 1948р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність грунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразілія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сурінам, Трінідід і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<http://www.bsec-organization.org/>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів

Pacific Islands Forum

<http://www.forumsec.org/>

Форум заснований у 1971р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору Раротонго 1985р., яким було створено Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону. Секретаріат розташований у Суві (Фіджі).

Члени (18): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Кірібаті, Маршалові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах (РЦСЗ)

Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)

<http://www.recsasec.org/>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000р. Реорганізований у РЦСЗ у 2005р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джібуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (РРС)

Regional Cooperation Council (RCC)

<http://www.rcc.int>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. РРС сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<http://www.sectsco.org/>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (*RATS*) знаходиться у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (8): Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<http://www.sica.int/>

ЦАСІ заснована в 1993р. згідно з Тегусігальпським протоколом (1991р.). Її завданням є інтеграція Центральної Америки як регіону безпеки, свободи, демократії та розвитку на основі принципів поваги, захисту та сприяння правам людини.

> **Центральноамериканська комісія безпеки (*Comisión de Seguridad de Centroamérica, CSC*)** заснована Рамковою угодою про демократичну безпеку в Центральній Америці (*1995 Framework Treaty on Democratic Security in Central America*). Її завданнями є впровадження пропозицій стосовно регіональної безпеки, що грунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю.

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Шестисторонні переговори

Six-Party Talks

Шестисторонні переговори започатковані у 2003р. як дипломатична ініціатива Китаю з розв'язання проблеми ядерної програми Північної Кореї. З 2009р., після заяви Північної Кореї про вихід з перемовин, переговори не проводилися.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)

Southern African Development Community (SADC)

<http://www.sadc.int/>

ПАСР утворене в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку запроваджену в 1980р. Секретаріат розташований у Габороне (Ботсвана).

Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні.

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Есватіні, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)

Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<http://www.unasursg.org/>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur*, *MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Перша зустріч **Південноамериканської оборонної ради** (ПАОР) відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): Аргентина*, Болівія, Бразілія*, Чілі*, Колумбія*†, Еквадор, Гайана, Парагвай*, Перу*, Сурінам, Уругвай, Венесуела

* 20 квітня 2018р. ці шість держав призупинили членство в УНАСУР на один рік.

† 27 серпня 2018р. Колумбія заявила про остаточний вихід з УНАСУР, що має набути чинності з 27 лютого 2019р.

Примітка: У березні-квітні 2019р. Аргентина, Бразілія, Чілі, Еквадор, Парагвай оголосили шестимісячне попередження про намір виходу з УНАСУР, а Еквадор оголосив про намір взяти під контроль приміщення штаб-квартири. На саміті в Сантьяго (Чілі) 22 березня Аргентина, Бразілія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай і Перу обговорили створення нової регіональної групи, відомої як Форум заради прогресу Північної Америки (*Foro para el Progreso de América del Sur, PROSUR*).

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group (AG)

<http://www.australiagroup.net/>

АГ – сформована в 1985р. група у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (43): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, *Індія*, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)

<http://www.hcoc.at/>

Принцип ГКП 2002р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії.

Держави-підписанти (139): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Маврітанія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Примітка: на додаток до 139 держав-підписантів, станом на 1 січня 2019р., 29 квітня 2019р. ГКП підписала Того.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<http://www.mtcr.info/>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразілія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Група ядерних постачальників (ГЯП)

Nuclear Suppliers Group (NSG)

<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імплементовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як зв'язуюча ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразілія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих екс-пертів (ГПЕ) у складі 21 члена.

Учасники (105): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чілі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джібуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Македонія, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Норвегія*†, Оман, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар†, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Лінка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Велика Британія*†, Україна†, ОАЕ†, США*†, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2018рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<http://www.wassenaar.org/>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Комітет Цангера

Zangger Committee

<http://www.zanggercommittee.org/>

Комітет експертів з ядерних питань створено в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2018р.

ЯН ДЕЙВІС

У цій Хронології перелічені важливі події 2018р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням і міжнародною безпекою. У правому стовпчику наведені ключові слова.

Січень		
1 січня	У своїй промові керівник Північної Кореї Кім Чен Ин погрожує США ядерною зброєю, але пропонує переговори з Південною Кореєю.	Північна Корея; ядерна зброя; Південна Корея; США
2 січня	Президент США Д.Трамп і керівник Північної Кореї Кім Чен Ин обмінялись ядерними погрозами у твіттері.	Північна Корея; ядерна зброя; США
3 січня	Північна Корея відновила телефонну "гарячу лінію" з Південною Кореєю з прикордонних питань.	Північна Корея; Південна Корея
15 січня	У результаті рейду венесуельської армії і національної гвардії *El Junquito* загинув лідер повстанців О.Перес і п'ять членів його угруповання.	Венесуела
19 січня	Індія приєдналася до Австралійської групи (АГ).	Індія; АГ
23 січня	Франція ініціює Міжнародне партнерство проти безкарності за застосування хімічної зброї (ХЗ) з метою покращення обміну інформацію про хімічні удари.	Франція; ХЗ
25 січня	Унаслідок нападу Талібану на готель у Кабулі загинули 22 особи.	Афганістан; Талібан
27 січня	Унаслідок вибуху бомби в автомобілі швидкої допомоги в Кабулі загинули щонайменше 95 осіб. Відповідальність за напад узяв Талібан.	Афганістан; Талібан
29 січня	Мирні переговори між Урядом Колумбії та Армією національного визволення (*ELN*), другим найбільшим партизанським угрупованням у країні, призупинені після серії нападів *ELN*.	Колумбія; *ELN*
30 січня	Росія приймає мирну конференцію з питань Сирії у Сочі, в якій беруть участь переважно лояльні до Б.Асада делегати.	Росія; Сирія; мирний процес
Лютий		
2 лютого	США запроваджують ембарго на поставки озброєнь усім учасникам громадянської війни в Південному Судані.	Ембарго на поставки озброєнь; Південний Судан; США
2 лютого	США оприлюднили новий Огляд ядерного стану.	США; ядерна зброя
4 лютого	Щонайменше дев'яти особам надана допомога у зв'язку з проблемами дихання після застосування в утримуваному повстанцями м.Саракеб бомби, наповненої, імовірно, хлором.	ХЗ; Сирія
7-8 лютого	Американські військові завдали авіаударів по союзним сирійському Уряду військам, що атакували сили сирійської опозиції та американських радників. За повідомленнями, загинули близько 100 бійців урядових військ, але в деяких повідомленнях припускалося, що могли загинути й до 200 російських найманців.	Росія; Сирія; США

9 лютого	Єгипет розпочав нову військову кампанію проти заколоту на Сінаї.	Єгипет
10 лютого	Сирія збила ізраїльський літак *F-16*, що повертався після удару по підтримуваним Іраном сирійським силам, розташованим на військовій авіабазі Тіяс.	Іран; Ізраїль; Сирія
19-20 лютого	Унаслідок ударів сирійського Уряду у Східній Гуті, за повідомленнями, загинули близько 200 осіб, у т.ч. дітей і працівників аварійних служб, пошкоджено п'ять медичних закладів міста. ООН засудила удари по цивільним та інфраструктурі.	Сирія; ООН
26 лютого	Росія оголосила створення гуманітарного коридору та запровадження щоденного п'ятигодинного припинення вогню в Гуті.	Росія; Сирія
28 лютого	Друга зустріч у рамках Кабульського процесу за мир і співробітництво у сфері безпеки відбулася в Афганістані за участі десятків представників регіонального і світового рівнів.	Афганістан; Кабульський процес
Березень		
1 березня	Шрі-Ланка приєдналася до Конвенції про касетні боєприпаси (ККБ).	Шрі-Ланка; ККБ
1 березня	Угруповання Боко Харам вбило щонайменше 11 осіб, у т.ч. трьох працівників гуманітарних організацій, під час нападу на військову базу біля табору переміщених осіб у північно-східному штаті Борно в Нігерії поблизу кордону з Камеруном.	Боко Харам; Нігерія
2 березня	Напад джихадистів на армійський штаб і французьке Посольство у столиці Буркіна-Фасо Уагадугу, внаслідок якого загинули вісім охоронців і вісім нападників, були поранені 80 осіб, у т.ч. цивільні.	Буркіна-Фасо
4 березня	Колишнього російського офіцера С.Скрипаля та його дочку Ю.Скрипаль отруїли в Солсбері хімічною нервово-паралітичною речовиною, яку Велика Британія та Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) пізніше ідентифікували як "*Новичок*".	ХЗ; ОЗХЗ; Росія; Велика Британія
6 березня	Уряд Шрі-Ланки запровадив 10-денний надзвичайний стан – вперше після громадянської війни (1983-2009рр.) – у відповідь на кілька днів сутичок між сингальською і мусульманською громадами в Центральному регіоні та в м.Канді.	Шрі-Ланка
14 березня	Велика Британія вислала 23 російських дипломатів після того, як Росія проігнорувала встановлений британським Прем'єр-міністром термін для надання пояснень інциденту з отруєнням С.Скрипаля та його дочки. Велика Британія скликала надзвичайне засідання РБ ООН, на якому вона отримала підтримку всіх членів, крім Росії.	ХЗ; Росія; Велика Британія; ООН
15-16 березня	Керівники п'яти країн Центральної Азії зустрілися у столиці Казахстану Астані на першому майже за 10 років саміті.	Казахстан; Киргизстан; Таджикистан; Туркменістан; Узбекистан

16 березня	Авіаційні запальні боєприпаси, за повідомленнями, використані в м.Кафр-Батна у Східній Гуті, внаслідок чого загинули щонайменше 61 і поранені понад 200 осіб.	Сирія; запальна зброя
16 березня	Президент США Д.Трамп підписав Закон про поїздки до Тайваню, що офіційно заохочує візити американських і тайванських посадовців. Китай різко розкритикував такий вчинок, заявивши, що він порушує "Політику одного Китаю", на якій тривалий час будуються американо-китайські відносини.	Китай; Тайвань; США
18 березня	Протурецькі сирійські повстанці взяли під контроль сирійське м.Африн.	Сирія; Туреччина
25 березня	Сили хуситів у Ємені здійснили пуски балістичних ракет по Саудівській Аравії у напрямках столиці Ер-Ріяд та інших міст поблизу кордону з Єменом і на південному заході країни. Саудівська Аравія заявила, що її протиракетна оборона перехопила ракети. Від уламків, що утворилися після перехоплення, загинув один громадянин Єгипту та ще двоє були поранені.	Саудівська Аравія; Ємен
25-28 березня	Керівник Північної Кореї Кім Чен Ин зустрівся з керівником КНР Сі Цзіньпіном у Пекіні. Цей неофіційний візит став першою відомою поїздкою Кім Чен Ина за межі Північної Кореї після приходу до влади у 2011р.	Китай; Північна Корея
26 березня	Західні країни на чолі зі США та ЄС вислали понад 100 російських дипломатів у рамках скоординованої відповіді на напад із застосуванням хімічної нервово-паралітичної речовини у Великій Британії на початку місяця. Росія оголосила, що відповість аналогічною висилкою.	ХЗ; ЄС; Росія; Велика Британія; США
26-27 березня	На конференції у Ташкенті на підтримку Кабульського процесу 21 країна та міжурядова організація знову закликали Талібан погодитись із мирною пропозицією.	Узбекистан; Кабульський процес; Талібан
28 березня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш оголосив нову ініціативу під назвою "Дії заради підтримання миру" (*A4P*) під час дебатів високого рівня в РБ ООН з питань миротворчих операцій ООН.	ООН; миротворчі операції
30 березня	Після майже 15 років припинила діяльність Місія ООН у Ліберії (*UNMIL*).	ООН; миротворчі операції
30 березня	Палестинці в Газі започаткували хвилю протестів під назвою "Великий марш повернення". Для стримування десятків тисяч палестинських протестувальників, які зібралися біля стіни на кордоні, що розділяє Газу та Ізраїль, ізраїльські сили застосували бойові набої, гумові кулі та сльозогінний газ, унаслідок чого загинули щонайменше 17 і поранені понад 1 400 палестинців.	Ізраїль; Палестина
Квітень		
1 квітня	Аш-Шабаб здійснив масштабний напад на базу Місії АС у Сомалі (*AMISOM*) в районі низов'я р.Шабелле, під час якого загинули 46 військовослужбовців Місії.	Аш-Шабаб; Сомалі; *AMISOM*

1 квітня	Унаслідок боїв між бойовиками сепаратистів та індійськими силами безпеки в Кашмірі загинули щонайменше 12 бойовиків і три індійські військовослужбовці. Пізніше того ж дня чотири цивільні загинули під час демонстрацій.	Індія; Кашмір
4 квітня	Президенти Ірану, Росії і Туреччини зустрілися в Анкарі для обговорення спроб покласти край громадянській війні в Сирії.	Іран; Росія; Сирія; Туреччина
7 квітня	Щонайменше 42 особи загинули під час імовірного хімічного удару в м.Дума.	ХЗ; Сирія
10 квітня	З початку операції миротворців ООН і місцевих сил безпеки з очищення району столиці ЦАР м.Бангі від збройних угруповань загинули 28 осіб.	ЦАР; миротворча діяльність ООН
11 квітня	За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), близько 500 осіб отримали медичну допомогу у зв'язку з симптомами, що відповідають дії токсичних хімікатів, після, імовірно, хімічного удару в м.Дума 7 квітня.	ХЗ; Сирія; ВООЗ
13 квітня	Розвідслужби Нідерландів зірвали ймовірну російську кіберoперацію проти штаб-квартири ОЗХЗ в Гаазі.	Нідерланди; Росія; ОЗХЗ
13 квітня	США, Франція і Велика Британія завдали авіаударів по трьом цілям у Сирії: по двом імовірним сховищам ХЗ західніше Хомса та дослідницькому центру в Дамаску.	Франція; Сирія; Велика Британія; США
17 квітня	Понад 30 світових компаній-розробників програмного забезпечення, в т.ч. *Facebook* і *Microsoft*, спільно зобов'язалися не допомагати жодному уряду у здійсненні кібернападів.	Кібербезпека
20 квітня	Кім Чен Ин у промові оголосив, що Північна Корея припинить подальші випробування ядерної зброї і балістичних ракет великої дальності.	Північна Корея; ядерна зброя
22 квітня	Угруповання Вілайят Хорасан Ісламської Держави (Хорасан) скоїло напад на центр реєстрації виборців у Кабулі, внаслідок якого загинули близько 60 осіб.	Афганістан; Хорасан
23 квітня	Щонайменше 26 осіб загинули в Нікарагуа за тиждень антиурядових протестів, спровокованих реформами соціального забезпечення, започаткованими 16 квітня.	Нікарагуа
23 квітня - 4 травня	Підготовчий комітет (*PrepCom*) Конференції 2020р. з огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) провів свою другу сесію у Женеві.	*PrepCom* ДНЯЗ; Швейцарія
26 квітня	ЄС поширив ембарго на поставки зброї до М'янми на ряд товарів подвійного використання та іншу продукцію.	ЄС; ембарго на поставки зброї; М'янма
27 квітня	На першому в історії міжкорейському саміті керівник Північної Кореї Кім Чен Ин і Президент Південної Кореї Мун Чже Ін уперше за понад 10 років зустрілися в демілітаризованій зоні та домовилися працювати над виведенням усіх ядерних озброєнь з Корейського півострова.	Північна Корея; Південна Корея
29 квітня	Унаслідок ізраїльського авіаудару по м.Хама на заході Сирії, за повідомленнями, загинули щонайменше 25 іранських військовослужбовців.	Іран; Ізраїль; Сирія

Травень

1 травня	Щонайменше 15 осіб, у т.ч. священик, загинули внаслідок нападу невідомих озброєних людей на церкву в Бангі.	ЦАР
8 травня	Президент США Д.Трамп заявив про вихід США з Іранської ядерної угоди (Спільного всеохопного плану дій, СВПД).	Іран; СВПД; США
9 травня	Після кількох років переговорів Японія і Китай домовилися створити механізм морського та авіаційного зв'язку для врегулювання криз.	Китай; Японія
13-14 травня	Унаслідок серії інспірованих ІД вибухів у другому найкрупнішому місті Індонезії Сурабая загинули щонайменше 25 осіб. Напади здійснили три сім'ї, включно з дітьми, а їх цілями були церкви та поліція.	Індонезія; ІД
14 травня	За день найжорсткішого з початку у 2014р. війни в Газі насильства ізраїльські сили вбили понад 60 і поранили щонайменше 2 400 палестинських протестувальників на кордоні Гази з Ізраїлем.	Ізраїль; Палестина
15 травня	Північна Корея припиняє контакти з Південною Кореєю та оголошує, що може відмовитися від запланованого саміту зі США після того, як Південна Корея і США провели спільні військові навчання.	Північна Корея; Південна Корея; США
22 травня	РБ ООН на відкритих дебатах з питань захисту цивільних у збройному конфлікті обговорила заходи з розширення і зміцнення міжнародного захисту цивільних у зонах конфліктів.	ООН; захист цивільних у збройному конфлікті
24 травня	Міжнародні слідчі заявили, що Росія несе безпосередню відповідальність за збиття літака Малайзійських авіаліній рейсу *MH17* над сходом України у 2014р. Слідчі ідентифікували 53-ю зенітну ракетну бригаду з Курська, яка здійснила пуск ракети ЗРК "*Бук*", що збила літак.	Малайзія; Росія; Україна; рейс *MH17*
24 травня	Генеральний секретар ООН представив новий Порядок денний з роззброєння "Захист нашого спільного майбутнього".	Роззброєння; ООН
24 травня	За кілька годин до скасування Президентом США Д.Трампом запланованого на 12 червня саміту з керівником Північної Кореї Кім Чен Ином Північна Корея заявила про знищення головного полігону з випробування ядерної зброї шляхом підриву підземних тунелів. Саміт згодом було заплановано заново.	Північна Корея; ядерне роззброєння; США
25 травня	Набув чинності Загальний регламент ЄС захисту даних (*GDPR*), що надав користувачам Інтернету більше можливостей контролювати персональні дані в режимі онлайн та обмежив можливості компаній отримувати, використовувати та передавати дані в такому режимі.	ЄС; *GDPR*
29 травня	Після 18 місяців прикордонних сутичок Індія і Пакистан домовилися поновити угоду 2003р. про припинення вогню на лінії контролю, що розділяє регіон Кашмір.	Індія; Пакистан; Кашмір
29 травня	Франція приймає у Парижі саміт з питань Лівії за участі керівників основних конкуруючих політичних сил Лівії.	Франція; Лівія

Червень

5 червня	Правляча коаліція Ефіопії оголошує, що повністю прийме та виконає мирну угоду, що поклала край її прикордонній війні з Еритреєю 1998-2000рр. Вона заявила, що погоджується з висновками комісії з прикордонних питань від 2002р., згідно з яким спірні території передані Еритреї.	Ефіопія; Еритрея; мирна угода
7 червня	Президент Афганістану А.Гані заявив про домовленість з Талібаном стосовно безумовного припинення вогню до 20 червня, але ця домовленість не поширюється на ІД та Аль-Каїду.	Афганістан; Талібан
9 червня	Лише через кілька днів після наказу афганського Уряду про одностороннє припинення вогню Талібан оголосив триденне припинення вогню проти урядових сил на час релігійного свята наприкінці місяця.	Афганістан; Талібан
12 червня	Колишня Югославська Республіка Македонія (*FYROM*) і Греція підписали угоду, що вирішила 27-річну суперечку через офіційну назву *FYROM*, відтепер Республіка Північна Македонія. Угода, яка ще має бути ратифікована в умовах спротиву в обох країнах, усунула заперечення Греції проти приєднання *FYROM* до ЄС і НАТО.	ЄС; Греція; *FYROM*; Північна Македонія; НАТО
12 червня	Іспанія погодилася прийняти рятувальне судно з 629 африканськими мігрантами після того, як Італія і Мальта відмовили в його прийомі.	Італія; Мальта; криза мігрантів; Іспанія
12 червня	У Сінгапурі відбувся саміт за участі Президента США Д.Трампа та керівника Північної Кореї Кім Чен Ина. У спільній заяві Кім Чен Ин підтвердив свою відданість повній денуклеаризації Корейського півострова, а Д.Трамп пообіцяв призупинити військові навчання з Південною Кореєю.	Північна Корея; США
13 червня	Коаліція під проводом Саудівської Аравії почала наступ на портове місто Ходейда в Ємені, незважаючи на спроби ООН виступити посередником у мирній угоді між підтримуваними Іраном силами хуситів, що утримують місто, та силами коаліції під проводом Саудівської Аравії.	Саудівська Аравія; ООН; Ємен
15 червня	Один з керівників пакистанського Талібану мулла Фазулла (*Mullah Fazlullah*), за повідомленнями, загинув унаслідок авіаудару США в Афганістані.	Афганістан; Талібан; США
18 червня	Президент США Д.Трамп заявив про формування Космічних сил і назвав їх шостим видом Збройних сил США.	США; Космічні сили
18 червня	Талібан відмовився подовжити триденне припинення вогню проти афганського Уряду. Уряд заявив, що його сили безпеки подовжать припинення вогню ще на 10 днів.	Афганістан; Талібан
18-29 червня	Третя Конференція з огляду Програми дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (*UNPOA*) відбулась у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку.	*UNPOA*
19 червня	США вийшли з Ради ООН з прав людини, пославшись на її упередженість проти Ізраїлю.	ООН; США

21-24 червня	Щонайменше 86 осіб загинули внаслідок нападу на поселення землеробів, скоєного, імовірно, кочовими скотарями, в центрі Нігерії після кількох днів насильства, спровокованого нападом землеробів народу бером на скотарів фулані 21 червня.	Нігерія
23 червня	ОАЕ оголосили призупинення наступу в Ємені на м.Ходейда для проведення переговорів за посередництва ООН.	ОАЕ; Ємен
23 червня	У Зімбабве внаслідок вибуху на передвиборчому мітингу на підтримку Президента Е.Мнангагви в м.Булавайо загинули дві та поранено щонайменше 49 осіб.	Зімбабве
23 червня	Прем'єр-міністр Ефіопії А.Ахмед ледь уник загибелі внаслідок спроби замаху під час політичного мітингу; загинула одна та поранені понад 100 осіб.	Ефіопія
26-27 червня	На прохання кількох держав скликана спеціальна сесія конференції країн-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) для обговорення шляхів дотримання заборони ХЗ. Сесія уповноважила ОЗХЗ визначати винних у застосуванні ХЗ.	КЗХЗ; ОЗХЗ; ХЗ
27 червня	Президент Південного Судану С.Кіїр і лідер повстанців, колишній віце-президент Р.Мачар підписали в Хартумі попередню рамкову угоду про припинення вогню у Південному Судані та формування нового Перехідного уряду.	Південний Судан
29 червня	Американські розвідслужби повідомили, що Північна Корея останніми місяцями активізувала виробництво ядерного палива для виготовлення ядерної зброї на багатьох таємних об'єктах і може спробувати приховати це, вимагаючи поступок під час ядерних переговорів зі США.	Північна Корея; розповсюдження ядерної зброї; США
30 червня	У Великій Британії виявлені дві особи в непритомному стані внаслідок дії "*Новичка*" після контакту з отруєним предметом. Одна особа померла 8 липня.	ХЗ; Велика Британія
Липень		
1 липня	Унаслідок підриву смертника в м.Джалалабад на сході Афганістану загинули щонайменше 19 осіб, більшість з яких належали до сикхської меншості країни. Відповідальність за напад узяла ІД.	Афганістан; ІД
8 липня	Щонайменше шість співробітників сил безпеки Тунісу загинули внаслідок нападу невідомих осіб поблизу кордону з Алжиром.	Туніс
8 липня	У Нікарагуа, за повідомленнями, 38 осіб загинули внаслідок зіткнень протестувальників з військами. Цього дня зафіксований найвищий рівень насильства від початку протестів проти Уряду Президента Д.Ортеги у квітні.	Нікарагуа
8-9 липня	Наприкінці дводенного ефіопо-ерітрейського мирного саміту лідери двох країн підписали спільну декларацію, згідно з якою офіційно припинений прикордонний конфлікт і повністю поновлені дипломатичні відносини.	Ерітрея; Ефіопія; мирна угода
10 липня	Під час нападу на передвиборчий мітинг у м.Пешавар на північному заході Пакистану загинули щонайменше 20 осіб, у т.ч. відомий місцевий політик. Відповідальність за напад узяло угруповання *Tehrik-i-Taliban Pakistan*.	Пакистан; *Tehrik-i-Taliban Pakistan*

11 липня	РБ ООН провела всеохопні дебати про наслідки зміни клімату для миру та безпеки.	ООН; зміна клімату
11-12 липня	На саміті НАТО у Брюсселі домінують дебати про розподіл бюджетного тягаря та невизначеність стосовно збереження зобов'язань США перед Альянсом.	Саміт НАТО; Бельгія
12 липня	ОЗХЗ підтверджує завершення ліквідації останніх двох задекларованих об'єктів з виробництва ХЗ у Сирії.	Сирія; ХЗ; ОЗХЗ
13 липня	РБ ООН подовжила санкції проти Південного Судану, ухваливши Резолюцію 2428, що передбачає ембарго на поставки всіх видів озброєнь і військової техніки.	ООН; Південний Судан; ембарго на поставки озброєнь
13 липня	Два вибухи пролунали на виборчих мітингах у містах Банну та Мастунг перед загальними виборами в Пакистані. Унаслідок нападу в Мастунг загинули 149 осіб і поранені ще 186; відповідальність узяла ІД. Унаслідок нападу в Банну загинули чотири особи та поранені щонайменше 19; жодне угруповання не взяло відповідальності.	ІД; Пакистан
16 липня	У Гельсінкі відбулася зустріч президентів США Д.Трампа і Росії В.Путіна.	Росія; США; Фінляндія
18 липня	Понад 2 000 провідних світових дослідників штучного інтелекту з 36 країн підписали листа із зобов'язанням ніколи не створювати ЛАСО.	ЛАСО
24 липня	Сирійський літак, що завдавав ударів по сирійським повстанцям на Голанських висотах, увійшов у повітряний простір Ізраїлю і був збитий.	Ізраїль; Сирія
25 липня	Кілька нападів із застосуванням насильства сталися під час загальних виборів у Пакистані. Унаслідок жахливого нападу щонайменше 31 особа загинула від підриву смертника поблизу виборчої дільниці в м.Кветта, відповідальність за який узяла ІД. Ще дві особи загинули та кілька поранені внаслідок менш потужних вибухів по всій країні.	ІД; Пакистан
26 липня	Президент Р.Дутерте підписав конституційний закон про статус Бангсаморо, що грунтується на мирній угоді 2014р. між Урядом Філіппін і Фронтом національного визволення Моро (*MNLF*). Серед його основних моментів – створення нового автономного регіону на частини о.Мінданао на півдні Філіппін.	Філіппіни; Бангсаморо
Серпень		
1 серпня	Близько 200 бойовиків ІД здалися афганському Уряду, щоб уникнути полону Талібану, після двох днів боїв між цими угрупованнями.	Афганістан; ІД; Талібан
2 серпня	Асоціацією держав Південно-Східної Азії (*АСЕАН)* і Китаєм узгоджений проект кодексу поведінки в Південнокитайському морі.	*АСЕАН*; Китай; Південнокитайське море
2 серпня	Літак коаліції під проводом Саудівської Аравії завдав удару по портовому м.Ходейда; уражені цивільні цілі, загинули щонайменше 30 осіб.	Саудівська Аравія; Ємен
9 серпня	Уперше з 2014р. Ізраїль і ХАМАС обмінялися ракетними ударами. Ракети ХАМАС були випущені по м.Бєер-Шева на півдні Ізраїлю, а ізраїльські – по м.Газа. Удари скоєні за кілька годин до погодженого початку припинення вогню, поранені 25 осіб.	Ізраїль; Палестина

9 серпня	Під час авіаудару коаліції під проводом Саудівської Аравії в Ємені вражено автобус у людному торговельному районі, внаслідок якого загинули десятки цивільних єменців, переважно дітей.	Саудівська Аравія; Ємен
10 серпня	Через день після розкидання листівок із закликом до цивільних здаватися, внаслідок серії авіаударів сирійського Уряду у провінціях Ідліб, Хама та Алеппо загинули щонайменше 29 осіб.	Сирія
20-24 серпня	Четверта конференція країн-учасниць (*CSP4*) Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) відбулася в Токіо.	*CSP4*; ДТЗ; Японія
24 серпня	Міжнародна організація з міграції ООН попереджає, що масштаби міграції з Венесуели наближаються до критичного рівня, який можна порівняти з ситуацією з біженцями у Середземномор'ї.	ООН; криза біженців; Венесуела
25 серпня	У результаті спільної американо-афганської військової операції, за повідомленнями, вбито керівника ІД в Афганістані Абу Саада Ергабі. Це третій керівник ІД в Афганістані, вбитий з липня 2017р.	Афганістан; ІД; США
27 серпня	Іран підписав угоду з Сирією, підтвердивши зобов'язання залишитись у країні та поглибити військове співробітництво з Урядом Президента Б.Асада.	Іран; Сирія
27 серпня	Після 12 місяців розслідування незалежна міжнародна Місія ООН із встановлення фактів у М'янмі оголосила, що командувач армії М'янми та інші представники генералітету мають відповісти за геноцид мусульман рохінджа і злочини проти людяності через їх дії проти інших етнічних меншин. М'янма продовжує відкидати звинувачення на свою адресу.	М'янма; ООН
28 серпня	У доповіді Групи експертів ООН Саудівська Аравія та ОАЕ звинувачуються у скоєнні або сприянні воєнним злочинам у Ємені. У доповіді також зазначається, що злочини чинилися і хуситами, опозиційним угрупованням у громадянській війни в Ємені, але стверджується, що більшість жертв були спричинені авіаударами Саудівської Аравії.	Саудівська Аравія; ОАЕ; ООН; Ємен
31 серпня	США заявили про повне припинення фінансування Агентства ООН з допомоги палестинським біженцям і організації робіт на Близькому Сході (*UNRWA*) – головної програми ООН допомоги палестинським біженцям.	Німеччина; Палестина; *UNRWA*; США
31 серпня	Намібія ратифікувала Конвенцію про касетні боєприпаси (ККБ).	Намібія; ККБ
Вересень		
2 вересня	Підтримуваний ООН Уряд національної згоди (*GNA*) Лівії оголосив надзвичайний стан у Тріполі та передмістях після кількох днів боїв між різними збройними угрупованнями. Унаслідок насильства загинули щонайменше 39 осіб, майже 100 – поранені.	Лівія
5 вересня	Британська поліція звинуватила двох громадян Росії, О.Петрова та Р.Боширова, у спробі вбивства С.Скрипаля та його дочки в березні. Уряд Великої Британії заявив, що ці два чоловіки належать до російських розвідслужб.	ХЗ; Росія; Велика Британія

11 вересня	Уперше з 1998р. відкрився пункт перетину ефіопо-ерітрейського кордону.	Ефіопія; Ерітрея
12 вересня	Президент С.Кіїр і лідер повстанців Р.Мачар підписали в Аддіс-Абебі (Ефіопія) Оновлену угоду про врегулювання конфлікту в Південному Судані.	Південний Судан; мирна угода
12 вересня	Парламент ЄС ухвалив резолюцію із закликом заборони повністю автономних ЛАСО.	ЄС; ЛАСО
15-16 вересня	Щонайменше 23 особи загинули під час двох днів насильства проти меншин у центрі району розселення народу оромо поблизу столиці Аддіс-Абеби.	Ефіопія
17 вересня	Росія і Туреччина домовилися створити та контролювати демілітаризовану буферну зону для захисту цивільних у провінції Ідліб.	Росія; Сирія; Туреччина
17-18 вересня	Російський військовий літак збитий поблизу узбережжя Сирії сирійськими засобами ППО. Росія спочатку звинуватила Ізраїль, але за кілька днів повідомила, що літак збив не Ізраїль.	Ізраїль; Росія; Сирія
18 вересня	Ерітрея і Джібуті розпочали переговори про врегулювання прикордонної суперечки. Зустріч президентів Джібуті І.О.Гелле і Ерітреї І.Афверкі на саміті в Саудівській Аравії стала першою зустріччю двох лідерів за понад 10 останніх років.	Джібуті; Ерітрея
18-20 вересня	Президент Південної Кореї Мун Чже Ін відвідав Пхеньян, де відбулася третя за 2018р. зустріч з керівником Північної Кореї Кім Чен Ином. У підсумковій Пхеньянській декларації зазначено, що Північна Корея дозволить міжнародним спостерігачам наглядати за ліквідацією ракетного полігону, і що вона готова назавжди демонтувати головний ядерний комплекс у Йонґбені, якщо США здійснять "відповідні кроки".	Північна Корея; ядерне роззброєння; Південна Корея; США
22 вересня	Унаслідок нападу на військовий парад в іранському м.Ахваз, загинули 25 і поранені майже 70 осіб. Відповідальність за напад узяла ІД та місцеве повстанське угруповання. Іран звинуватив місцеве повстанське угруповання, але також вказав на його можливих спонсорів з країн Перській затоки і США.	Іран; ІД; США
30 вересня	У референдумі в Колишній Югославській Республіці Македонія (*FYROM*) про зміну назви на Північна Македонія взяли участь менше необхідних 50% виборців, але враховуючи підтримку понад 90% тих, хто взяв у ньому участь, Прем'єр-міністр країни пообіцяв реалізувати цю зміну.	*FYROM*; Північна Македонія
Жовтень		
1 жовтня	У рамках міжкорейських заходів безпеки війська Північної Кореї і Південної Кореї розпочали обмежене розмінування двох ділянок у демілітаризованій зоні.	Північна Корея; Південна Корея; наземні міни
2 жовтня	Відомий журналіст і критик саудівського Уряду Дж.Хашогджі зник у консульстві Саудівської Аравії у Стамбулі; пізніше виявилося, що він був вбитий там. Посадовці Саудівської Аравії спочатку заперечували причетність до його зникнення.	Саудівська Аравія; Туреччина

4 жовтня	Посадовці Великої Британії, Нідерландів і США звинуватили співробітників російської розвідки у кібернападах проти слідчих, що розслідують випадки неправомірних дій Росії у світі.	Кібербезпека; Нідерланди; Росія; Велика Британія; США
7 жовтня	Державний секретар США М.Помпео та лідер Північної Кореї Кім Чен Ин зустрілись у Пхеньяні та домовилися про проведення другого саміту США та Північної Кореї.	Північна Корея; США
8 жовтня	Міжурядова комісія ООН з питань зміни клімату (*IPCC*) попередила, що всесвітнє потепління упродовж наступних 12 років може стати незворотнім.	Зміна клімату; *IPCC*
12 жовтня	Караван мігрантів з Центральної Америки, переважно гондурасців, вирушив із Сан-Педро-Сула (Гондурас) у напрямку США. Він був зібраний за допомогою кампанії у місцевих соцмережах, проведеної на початку жовтня.	Гондурас; караван мігрантів
15 жовтня	Гамбія утворила Комісію правди, примирення та репарацій (*Truth*, *Reconciliation and Reparations Commission*) з метою розслідування зловживань, скоєних за 22 роки правління колишнього Президента Я.Джамме.	Гамбія
15 жовтня	Північна Корея і Південна Корея домовилися запровадити автомобільне та залізничне сполучення, навіть якщо такі плани можуть порушувати санкції РБ ООН.	Північна Корея; Південна Корея; санкції
16 жовтня	Північна Корея і Південна Корея започаткували переговори про виведення зброї із прикордонного села Пханмунджом та про дозвіл охоронцям і туристам вільно перетинати демаркаційну лінію.	Північна Корея; Південна Корея
17 жовтня	Ізраїльські військові завдали ударів по 20 цілям у Газі у відповідь на пуск ракети по м.Бєер-Шева на півдні Ізраїлю, що призвело до ескалації напруженості на кордоні між Ізраїлем і Сектором Газі.	Ізраїль; Палестина
17 жовтня	Міжнародний кримінальний суд (МКК) ухвалив суворе попередження Ізраїлю та ХАМАС у зв'язку з можливим розслідуванням звинувачень у скоєнні воєнних злочинів у Газі.	МКК; Ізраїль; Палестина
17 жовтня	Міжнародний кримінальний суд (МКК) ухвалив суворе попередження Ізраїлю та ХАМАС у зв'язку з можливим розслідуванням звинувачень у скоєнні воєнних злочинів у Газі.	МКК; Ізраїль; Палестина
18 жовтня	За два дні до парламентських виборів в Афганістані керівники поліції і розвідорганів Кандагару загинули під час нападу, відповідальність за який узяв Талібан.	Афганістан; Талібан
19 жовтня	Саудівські посадовці визнали, за їх словами, випадкове вбивство Дж.Хашогджі 2 жовтня в Туреччині.	Саудівська Аравія; Туреччина
20 жовтня	Президент Д.Трамп заявив про вихід США з Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД).	США; Договір про РСМД
20, 21 і 27 жовтня	Парламентські вибори в Афганістані, заплановані спочатку на 2016р., нарешті відбулися, незважаючи на напади Талібану на виборчі дільниці по всій країні. Остаточні результати очікуються не раніше 20 грудня.	Афганістан

21 жовтня	Ефіопія уклала мирну угоду з Фронтом національного визволення Огадену.	Ефіопія
23-24 жовтня	Унаслідок боїв між бойовиками різних кланів загинули щонайменше 40 осіб у сомалійському регіоні Сул, на який претендують незалежний Сомаліленд і Пунтленд (автономна частина Сомалі).	Сомалі
26 жовтня	Прем'єр-міністр Японії А.Сіндзо здійснив історичний візит до Китаю, і дві країни підписали ряд угод.	Китай; Японія
27 жовтня	Мирні переговори з питань Сирії за участі лідерів Франції, Німеччини, Росії і Туреччини відбулися на Саміті четвірки (*Quartet Summit*) у Стамбулі.	Франція; Німеччина; Росія; Туреччина; сирійський мирний процес
27 жовтня	ІД вбила щонайменше 40 бійців, підтримуваних США Сирійських демократичних сил, і тимчасово повернула собі території, раніше втрачені нею на сході Сирії поблизу кордону з Іраком.	ІД; Сирія
30 жовтня	США оголосили про відрядження понад 5 200 військовослужбовців на кордон з Мексикою з огляду на те, що караван з тисяч мігрантів з Центральної Америки рухається до США.	Мексика; караван мігрантів; США
31 жовтня	Офіційно розпочала діяльність Місія НАТО в Іраку (*NMI*) під командуванням Канади.	НАТО; Ірак; Канада
Листопад		
2 листопада	Адміністрація Президента США Д.Трампа оголосила поновлення санкцій проти Ірану, залишивши, однак, винятки для восьми неназваних юрисдикцій.	Іран; санкції; США
6 листопада	У спільній доповіді Місії допомоги ООН в Іраку (*UNAMI*) та Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*OHCHR*) зазначається, що в районах Іраку, які раніше контролювала ІД, знайдено понад 200 масових поховань із щонайменше 12 тис. тілами.	Ірак; ІД; *OHCHR; UNAMI*
9 листопада	Адміністрація Президента США Д.Трампа призупинила допомогу в організації дозаправки в повітрі військовій коаліції на чолі з Саудівською Аравією, яка воює в Ємені.	Саудівська Аравія; США; Ємен
9 листопада	Росія приймає переговори за участі делегатів від Талібану і членів Вищої ради миру Афганістану.	Афганістан; Росія; Талібан
9 листопада	Унаслідок кількох вибухів у столиці Сомалі Могадішу загинули щонайменше 53 і поранені понад 100 осіб. Відповідальність узяв Аш-Шабаб.	Аш-Шабаб; Сомалі
12 листопада	Президент Франції Е.Макрон на Форумі ЮНЕСКО з використання Інтернету (*IGF*) ініціював Паризький заклик до довіри та безпеки в кіберпросторі.	Кібербезпека; Франція
12-13 листопада	Два головні конкуруючі керівники Лівії вперше за понад п'ять місяців зустрілися на конференції, яку приймала Італія – це був крок до оновленого мирного плану ООН і виборів у 2019р.	Лівія

12-13 листопада	Офіцер армії Ізраїлю і сім палестинців, у т.ч. місцевий командир ХАМАС, загинули внаслідок рейду ізраїльських сил спецпризначення в Секторі Гази. Після двох днів боїв за посередництва Єгипту вдалося домовитися про припинення вогню між Ізраїлем і ХАМАС.	Ізраїль; Палестина
14 листопада	РБ ООН скасувала санкції стосовно Еритреї, у т.ч. ембарго на поставки озброєнь, заборону поїздок і заморожування активів, що діяли з 2009р.	Еритрея; санкції ООН
14 листопада	Вісім миротворців ООН і щонайменше 12 конголезьких військовослужбовців загинули під час спільної військової операції проти повстанців у північно-східному регіоні ДРК.	ДРК; миротворча діяльність ООН
18 листопада	Річний саміт Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) завершився в Папуа-Новій Гвінеї, не узгодивши підсумкове комюніке – вперше після першої зустрічі лідерів АТЕС у 1993р. – через розбіжності між США та Китаєм.	АТЕС; Китай; США
19-20 листопада	23-я конференція держав-учасниць КЗХЗ зібралась у Гаазі з метою узгодження програми діяльності та бюджету на 2019р.	КЗХЗ; Нідерланди
20 листопада	Унаслідок вибуху на сунітському релігійному святі в Кабулі загинули щонайменше 50 і поранені 80 осіб. Жодне угруповання не взяло відповідальності за цей напад.	Афганістан
21-23 листопада	Високі договірні сторони Конвенції про “негуманну” зброю (КНЗ) провели регулярну річну зустріч у Женеві.	КНЗ; Швейцарія
21-30 листопада	Четверта Конференція з огляду КЗХЗ відбулась у Гаазі, але не змогла досягти консенсусу.	КЗХЗ; Нідерланди
24 листопада	Сирія закликала ООН засудити сили повстанців після, імовірно, хімічного удару в Алеппо, внаслідок якого були поранені понад 100 осіб. Хто здійснив напад і яка речовина була використана, не відомо, але ОЗХЗ має провести розслідування.	ХЗ; ОЗХЗ; Сирія
25 листопада	Управління прикордонно-митної служби США закрило пункт перетину кордону в Тіхуані і застосувало сльозогінний газ проти близько 500 мігрантів з Центральної Америки, які намагались обійти блокаду мексиканської поліції на кордоні.	Мексика; мігранти; США
25-26 листопада	Напруженість між Росією та Україною загострилася після того, як Росія відкрила вогонь і захопила три кораблі ВМС України поблизу Керченської протоки. Наступного дня Парламент України схвалив пропозицію Президента П.Порошенка запровадити воєнний стан в Україні на 30 днів.	Росія; Україна
28 листопада	У Женеві Президент Афганістану А.Гані оголосив оновлений мирний план, що грунтується на попередньому Кабульському процесі, і заявив, що його виконання триватиме п’ять років.	Афганістан; Кабульський процес; Швейцарія
28 листопада	Американський сенат 63 голосами проти 37 проголосував за розгляд обмежень на втручання США в Ємені, згідно з Резолюцією 1973р. про повноваження на випадок війни, після того, як йому було відмовлено у брифінгу ЦРУ про вбивство Дж.Хашогджі.	Саудівська Аравія; США; Ємен
29 листопада	У Колумбії почала працювати Комісія правди (*truth commission*), завданням якої є оцінка причин внутрішнього збройного конфлікту у країні і сприяння національному примиренню.	Колумбія

29 листопада	У проекті директиви Президента США викладені плани створення Космічних сил.	США; Космічні сили
30 листопада	США, Мексика та Канада підписали торговельну угоду на заміну Північноамериканській угоді про вільну торгівлю (*NAFTA*). Нова тристороння угода має назву Американо-мексиканськo-канадська угода (*US-Mexico-Canada Agreement, USMCA*) і потребує ратифікації усіма трьома державами (*NAFTA* досі залишається чинною).	Канада; Мексика; США; *NAFTA*; *USMCA*
Грудень		
2 грудня	Найвищий командир Талібану на півдні Афганістану мулла А.Манана, за повідомленнями, був знищений під час американського авіаудару.	Афганістан; Талібан; США
2 грудня	Армія національного визволення Західного Папуа взяла відповідальність за вбивство щонайменше 31 особи у провінції Папуа.	Індонезія
4 грудня	США заявили про вихід з Договору про РСМД упродовж 60 днів, якщо Росія не поновить виконання Договору.	Договір про РСМД; Росія; США
4-7 грудня	Річна зустріч держав-учасниць Конвенції про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ) мала низьку результативність і нічого суттєво нового не вирішила після експертної зустрічі в серпні.	КБТЗ
6 грудня	Сили хуситів і коаліція під проводом Саудівської Аравії на підтримку Президента Ємену А.Р.Мансура домовились обміняти близько 5 000 полонених. Це перший із кількох заходів зміцнення довіри, узгоджених на початку мирних переговорів у Швеції.	Саудівська Аравія; Ємен
10 грудня	У Маракеші 164 держави підписали Глобальний пакт ООН про безпечну, впорядковану та легальну міграцію (*GCM*). Це перша в історії міжнародна угода, спрямована на координацію дій стосовно глобальної міграції.	*GCM*; міграція; ООН; Марокко
11 грудня	Гамбія ратифікувала ККБ.	Гамбія; ККБ
11 грудня	Бойовик убив п’ятьох і поранив ще 11 осіб на різдвяному базарі у Страсбурзі. За два дні нападника вбила поліція. Відповідальність за напад узяла ІД.	ІД; Франція
13 грудня	Після тижня мирних переговорів під проводом ООН у Швеції підтримуваний Саудівською Аравією Уряд Ємену і сили хуситів домовилися про припинення вогню в портовому м.Ходейда з метою забезпечення доступу для гуманітарної допомоги.	Саудівська Аравія; ООН; Ємен
13 грудня	Американський сенат проголосував за припинення підтримки США війни Саудівської Аравії в Ємені та засудження кронпринца Саудівської Аравії Мохаммада бін Салмана за вбивство Дж.Хашогджі.	Саудівська Аравія; США; Ємен
14 грудня	На переговорах ООН з питань зміни клімату в Польщі погоджено свого роду посібник з виконання Паризької кліматичної угоди 2015р., але деякі складні питання залишилися.	Зміна клімату; Паризька кліматична угода; ООН
14 грудня	Парламент Косово схвалив урядовий план з реорганізації легкоозброєних Сил безпеки Косово в національну армію.	Косово

14 грудня	Росія запропонувала США обговорити взаємні інспекції для збереження Договору про РСМД.	Договір про РСМД; Росія; США
15-16 грудня	США завдали шість авіаударів по позиціям Аш-Шабаб у Гандарше, внаслідок яких загинули понад 60 імовірних бойовиків.	Аш-Шабаб; Сомалі; США
17 грудня	ГА ООН ухвалила Глобальний пакт стосовно біженців, що грунтується на чинному міжнародному праві з питань поводження з біженцями.	ООН; Глобальний пакт стосовно біженців
17 грудня	Американські посадовці зустрілися з представниками афганського Талібану в ОАЕ в рамках спроб закласти фундамент для майбутніх мирних переговорів.	Афганістан; Талібан; США
19 грудня	152 країни схвалили *GCM* на ГА ООН.	ООН; *GCM*
19 грудня	Росія заявила, що не дозволить США перевірити її крилату ракету-носій ядерної зброї, яка, за твердженням США, порушує Договір про РСМД.	Договір про РСМД; Росія; США
19 грудня	Президент Д.Трамп наказав повністю і швидко вивести понад 2 000 американських військовослужбовців з Сирії та заявив про перемогу над ІД.	ІД; Сирія; США
20 грудня	Президент Д.Трамп наказав вивести близько 7 000 американських військовослужбовців з Афганістану, що вдвічі зменшить там військову присутність США. Через рішення вивести війська з Сирії та Афганістану Міністр оборони США Дж.Маттіс подав у відставку.	Афганістан; США
22 грудня	Аш-Шабаб підірвав замінований автомобіль у Могадішу, внаслідок чого загинули щонайменше 16 і поранені понад 20 осіб.	Аш-Шабаб; Сомалі
24 грудня	Унаслідок нападу на Міністерство громадських робіт Афганістану в Кабулі загинули щонайменше 43 і поранені ще 25 осіб. Хто здійснив цей напад, не відомо.	Афганістан
28 грудня	Угруповання Боко Харам здійснило ряд нападів на північному сході Нігерії, підняло свій прапор над кількома містами та захопило міжнародну військову базу.	Боко Харам; Нігерія
29 грудня	За день після підриву туристичного автобуса, внаслідок якого загинули чотири особи, сили безпеки Єгипту вбили 40 імовірних бойовиків під час трьох окремих рейдів на півночі Сінаю та в Гізі.	Єгипет
30 грудня	Після двох років затримки у ДРК нарешті відбулися президентські вибори.	ДРК

Про авторів

Д-р Сібіл Бауер (*Dr Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник досліджень СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. Також очолює Консорціум ЄС з нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-proliferation and Disarmament Consortium*). Раніше заснувала й очолювала Програму СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. На цій посаді розробляла та впроваджувала заходи зі зміцнення спроможностей в Європі та Південно-Східній Азії. Має багато друкованих праць з питань експортного контролю. Перед приходом до СІПРІ у 2003р. була науковим співробітником Інституту європейських досліджень (*Institute for European Studies*, *ULB*) у Брюсселі. Серед її останніх публікацій: *Bio Plus X: Arms Control and the Convergence of Biology and Emerging Technologies* (*SIPRI*, березень 2019р., співавтор); *Setting the Stage for Progress towards Nuclear Disarmament* (*SIPRI*, квітень 2018, співавтор).

Коля Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Досліджує питання експортного контролю, нерозповсюдження та технічної політики з акцентом на контролі новітніх технологій, нематеріальній передачі технологій і Договорі про торгівлю зброєю. Раніше стажувався в СІПРІ від Консорціуму ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння, а також у німецькому Федеральному бюро у справах економіки та експортного контролю (*German Federal Office for Economic Affairs and Export Control, BAFA*). Отримав магістерський ступінь у сфері нерозповсюдження та міжнародної безпеки в Лондонському Королівському коледжі. Серед останніх публікацій: *The Challenge of Emerging Technologies to Export Controls: Controlling Additive Manufacturing and Intangible Transfers of Technology* (квітень 2018р., співавтор); *Arms transfer and SALW controls in the Middle East and North Africa: Mapping capacity-building efforts* (листопад 2018р., співавтор).

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Досліджує заходи з регулювання міжнародної торгівлі зброєю на національному, регіональному і глобальному рівнях. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед останніх публікацій: *‘Arms transfer and SALW controls in the Middle East and North Africa: Mapping capacity-building efforts’, SIPRI Background Paper* (листопад 2018р., співавтор); *‘The challenge of software and technology transfers to non-proliferation efforts: Implementing and complying with export controls’* (*SIPRI*, квітень 2018р., співавтор); *‘Export controls, human security and cyber-surveillance technology: Examining the proposed changes to the EU Dual-use Regulation’* (*SIPRI*, грудень 2017р.).

Д-р Вінсент Буланін (*Dr Vincent Boulanin,* Франція/Швеція) – старший науковий співробітник СІПРІ. Прийшов до СІПРІ у 2014р.; досліджує питання, пов'язані з виробництвом, використанням і контролем над новітніми військовими та безпековими технологіями, зокрема, автономними системами зброї і технологіями кібербезпеки. До його інших наукових інтересів належать вплив військових і безпекових технологій на практичну діяльність фахівців з безпеки та військових, а також сприйняття загроз і ризиків у суспільстві. Отримав докторський ступінь з політології у Вищій школі соціальних наук (*Ecole des Hautes en Sciences Sociales*) у Парижі.

Пітер Д.Веземан (*Pieter D.Wezeman,* Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Починаючи з 1994р., брав участь у багатьох публікаціях СІПРІ, включно із щорічними оглядами СІПРІ глобальних тенденцій у поставках озброєнь, військовій промисловості та військових витратах. Зокрема, мав публікації про військові витрати і спроможності на Близькому Сході, міжнародні ембарго на поставки озброєнь, постачання озброєнь до Африки та європейську військову промисловість. У 2003-2006рр. працював старшим аналітиком МО Нідерландів з питань розповсюдження озброєнь, а у 2017р. – технічним експертом Групи урядових експертів ООН під час розгляду доповіді ООН про військові витрати.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman,* Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера досліджень: моніторинг поставок озброєнь, військові витрати і компанії-виробники озброєнь (з акцентом на Азійсько-Тихоокеанському регіоні і пострадянських країнах), застосування озброєнь у конфліктах, прозорість поставок озброєнь, розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій: *'Military capabilities in the Arctic: A new cold war in the High North?', SIPRI Background Paper* (жовтень 2016р.); довідкові матеріали про кожну з шести причорноморських держав і чорноморську безпеку (грудень 2018р., співавтор); *'Trends in world military expenditure, 2018', SIPRI Fact Sheet* (квітень 2019р., співавтор); *'Trends in international arms transfers, 2018', SIPRI Fact Sheet* (березень 2019р., співавтор).

Майке Вербрухен (*Maaike Verbruggen,* Нідерланди) – докторант Інституту європейських досліджень, Брюссельський вільний університет (*Vrije Universiteit Brussel*). У 2016-2017рр. працювала молодшим науковим співробітником у СІПРІ, де досліджувала нові військові та безпекові технології. Її спеціалізація – виклики нових військових технологій для контролю над озброєннями. Сфера особливих наукових інтересів: наслідки наукових і технологічних змін для військових інновацій та можлива взаємодія режимів контролю над озброєннями для регулювання нових військових технологій. Має ступінь магістра філософії Університету Осло у сфері

досліджень миру та конфліктів, стажувалася в Управлінні ООН у справах роззброєння (*United Nations Office for Disarmament Affairs*) та в Департаменті нерозповсюдження, роззброєння, контролю над озброєннями та експортного контролю (*Department for Non-Proliferation, Disarmament, Arms Control and Arms Export Controls*) МЗС Нідерландів.

Д-р Ян Дейвіс (*Dr Ian Davis*, Велика Британія) – головний редактор *Щорічника СІПРІ*, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. У 2014-2016рр. був директором редакторського, видавничого і бібліотечного Департаменту СІПРІ. До початку роботи в СІПРІ працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людини та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, а також блогів з тематики НАТО. Серед останніх публікацій: *'Towards an open and accountable NATO' in eds I. Shapiro and A. Tooze, Charter of NATO* (*Yale University Press*, 2018р.); *'How much does the UK spend on nuclear weapons?', BASIC Research Report* (листопад 2018р.).

Д-р Тютті Ерастьо (*Dr Tytti Erästö*, Фінляндія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Її дослідження стосувались і стосуються ядерної угоди з Іраном, Договору про заборону ядерної зброї, суперечки США/НАТО з Росією навколо протиракетної оборони і глобального режиму роззброєння та нерозповсюдження. Місця попередньої роботи: Фонд *Ploughshares* у Вашингтоні; Центр науки та міжнародних відносин ім.Роберта та Рене Белфер Гарвардської школи ім.Дж.Кеннеді (*Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*); Віденський центр роззброєння та нерозповсюдження (*Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation*); Інститут дослідження миру в Тампере (*Tampere Peace Research Institute*), Фінляндія. Серед останніх публікацій: *'The NPT and the TPNW: Conflicting or compatible nuclear weapons treaties?', SIPRI WritePeace blog* (6 березня 2019р.); *'The lack of disarmament in the Middle East: Thorn in the side of the NPT', SIPRI Insights on Peace and Security* (січень 2019р.); *'Dissecting international concerns about Iran's missiles', SIPRI Topical Backgrounder* (15 листопада 2018р.).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – директор Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера наукових інтересів: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на ядерних програмах Ірану та Північної Кореї, а також питання регіональної безпеки, пов'язані з Афганістаном і Близьким Сходом. Брав участь у підготовці багатьох видань СІПРІ, в т.ч. розділів *Щорічників СІПРІ* (з 1994р.) з питань контролю над ядерною зброєю, ядерних сил, військових технологій.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миру та розвитку. Її дослідження зосереджуються на темах побудови миру і зв'язку між безпекою та розвитком. Останнім часом зосереджує увагу на поліцейських силах в операціях з підтримання миру і зміцненні їх потенціалу, а також на політичному реагуванні на вимушені переселення, нелегальну міграцію, організовану злочинність і насильницький екстремізм. До початку роботи в СІПРІ у грудні 2016р. працювала на високих посадах у Норвезькому Інституті міжнародних відносин (*Norwegian Institute for International Affairs*), Міжнародному центрі з питань правосуддя перехідного періоду (*International Center for Transitional Justice*) та в Женевському центрі демократичного контролю над збройними силами (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces*, *DCAF*). Серед останніх публікацій: *'Measuring illicit arms and financial flows: Improving the assessment of Sustainable Development Goal 16', SIPRI Background Paper* (липень 2019р., співавтор) та *'UN Police and the challenges of organized crime', SIPRI Discussion Paper* (квітень 2019р.).

Хосе Альварадо Кобар (*José Alvarado Cóbar*, Гватемала) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миру та розвитку, дослідник у сфері гендеру та конфліктів. До приходу в СІПРІ завершив дипломний проект з питань фрагментації жіночих організацій під час мирного процесу та її потенційних наслідків під час постконфліктної побудови миру. Також досліджував торгівлю людьми, бандитизм і конфлікти, пов'язані з видобутком корисних копалин, у США та Гватемалі, а також здійснював моніторинг та оцінку проектів з охорони здоров'я та освіти в Йорданії. Серед останніх публікацій: *'Assessing gender perspectives in peace processes with application to the cases of Colombia and Mindanao'*, *SIPRI Insights on Peace and Security* (листопад 2018р., співавтор); 'Збройні конфлікти в Америці', *Щорічник СІПРІ 2018* (співавтор).

Угне Комжайте (*Ugnė Komžaitė*, Литва) – стажер Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Працює над питаннями, пов'язаними з верифікацією ядерного роззброєння та Договором про заборону ядерної зброї. Отримала магістерський ступінь у сфері контролю над озброєннями та міжнародної безпеки в Лондонському Королівському коледжі. Серед останніх публікацій: *"Operationalizing Nuclear Disarmament Verification", SIPRI Working Paper* (квітень 2018р., співавтор).

Ханс М.Крістенсен (*Hans M. Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*), позаштатний старший науковий співробітник СІПРІ. Часто консультує ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики Ядерний зошит (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Серед останніх публікацій: *'INF, New START and what really matters for US-Russian nuclear arms control'*, Russia Matters (лютий 2017р.); '*The gro-wing threat of nuclear war and the role of the*

health community', World Medical Journal (жовтень 2016р.); *'Nuclear arsenals: current developments, trends and capabilities', International Review of the Red Cross* (липень 2016р., співавтор).

Алєксандра Куімова (*Alexandra Kuimova*, Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Працюючи з базами даних СІПРІ про військові витрати, військову промисловість і поставки озброєнь, зосереджує увагу на подіях у регіоні Близького Сходу та Північної Африки та в пострадянських державах. До приходу в СІПРІ стажувалася в Департаменті нових викликів і загроз МЗС Російської Федерації, в Університеті Абдельмалека Ессааді (*Abdelmalek Essaadi University*) в Марокко, а також у Каїрському державному університеті (*Cairo State University*). До останніх публікацій належать шість довідкових матеріалів СІПРІ в рамках серії видань з питань динаміки чорноморської безпеки: *'Bulgaria and Black Sea Security', 'Georgia and Black Sea Security'*; *'Romania and Black Sea Security'*; *'Russia and Black Sea Security'*; *'Turkey and Black Sea Security'*; *Ukraine and Black Sea Security'* (грудень 2018р., співавтор).

Д-р Джаїр ван дер Лейн (*Dr Jaïr van der Lijn*, Нідерланди) – керівник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Позаштатний науковий співробітник Неймегенського Університету Святого Радбода Утрехтського (*Radboud University in Nijmegen*). Сфери наукових інтересів: перспективи миротворчих операцій, їх оцінка, чинники успіху та невдач, застосування комплексного підходу в миротворчих місіях. Серед останніх публікацій: *Peacebuilding and Friction: Global and Local Encounters in Post-conflict Societies* (*Routledge*, 2016р., співредактор); *'Peace-keepers under threat? Fatality trends in UN* peace operations*', SIPRI Policy Brief* (вересень 2015р., співавтор); *African Directions: Towards an Equitable Partnership in Peace Operations* (*SIPRI*, 2017р., співавтор); *'Multilateral peace operations and the challenges of organized crime', SIPRI Background Paper* (лютий 2018р.).

Д-р Філіппа Лентзос (*Filippa Lentzos*, Норвегія) – старший науковий співробітник Лондонського Королівського коледжу та позаштатний старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. Вона є автором колонки з питань біологічної безпеки у *Bulletin of the Atomic Scientists*, помічником редактора журналу *BioSocieties*, а також координатором участі НУО у заходах, пов'язаних із Конвенцією про біологічну та токсинну зброю. Як біолог і соціолог за освітою, вона досліджує та активно займається питаннями роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї вже більше 15 років. Видавництво *Imperial College Press* у 2016 опублікувало її 450-сторінкову книгу *Biological Threats in the 21st Century: The Politics, People, Science and Historical Roots*.

Д-р Дієго Лопеш да Силва (*Diego Lopes da Silva*, Бразілія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Отримав ступінь *PhD* Університету штату Сан-Паулу (*São Paulo State University*)

з питань миру, оборони та міжнародної безпеки. Предметом його досліджень є політичні наслідки залежності Південної Америки від імпорту озброєнь. Його публікації стосувалися переважно питань торгівлі зброєю і прозорості військових витрат. До приходу в СІПРІ посідав дослідницькі посади в Групі оборонних досліджень і міжнародної безпеки (*Group of Defense Studies and International Security, GEDES*) та в Латиноамериканській мережі безпеки та оборони (*Latin American Security and Defense Network, RESDAL*). Серед останніх публікацій: 'Заборгованість, ціна нафти та військові витрати' та 'Прозорість військових витрат', *Щорічник СІПРІ 2018* (співавтор).

Кітері де Лаббі (*Quitterie de Labbey*, Франція) – науковий співробітник Фламандського інституту миру (*Flemish Peace Institute*) в Бельгії, де досліджує питання переадресації поставок вогнепальної зброї в Європі. З липня по грудень 2018р. стажувалася у Програмі СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, відповідала за збір даних про міжнародне співробітництво та допомогу в імплементації Договору про торгівлю зброєю у різних регіонах світу. Сфери наукових інтересів: контроль над торгівлею зброєю, розповсюдження стрілецької зброї і легких озброєнь, злочинність із застосуванням вогнепальної зброї. Має ступінь магістра міжнародного та європейського врядування Ліллського Інституту політичних наук (*Sciences Po Lille*), Франція, та Мюнстерського університету (*University of Münster*), Німеччина. Стажувалася також у МО Німеччини та в Групі з питань досліджень та інформації про мир і безпеку (*Group for Research and Information on Peace and Security*).

Д-р Кетріона Макліш (*Dr Caitríona McLeish*, Велика Британія) – старший науковий співробітник відділу науково-політичних досліджень Університету Сассекса та співдиректор Програми Гарвард-Сассекс з досліджень хімічної та біологічної зброї (*Harvard Sussex Program on Chemical and Biological Weapons*). Головною сферою її досліджень є урядування у сфері технологій подвійного використання з точки зору ефективного впровадження обмежень, передбачених Конвенцією про заборону хімічної зброї та Конвенцією про біологічну та таксинну зброю, а також створення ефективних механізмів попередження зловживань результатами легітимних досліджень і технологій. Її останні роботи містять аналіз програм розробки хімічної та біологічної зброї в минулому; питань використання та звинувачень у використанні хімічної зброї; дослідження реальної та можливої участі неурядових гравців у заходах хімічного та біологічного роззброєння.

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідження у сфері експортного контролю охоплюють питання дотримання та виконання норм з акцентом на політиці контролю над експортом товарів подвійного використання і зброї у країнах-членах ЄС. Також координує діяльність, пов'язану з участю СІПРІ в Консорціумі ЄС з нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-proliferation*

and Disarmament Consortium). Сфера наукової діяльності поширюється також на планування співпраці та допомоги з питань поставок озброєнь і контролю над СЗЛО, а також на імплементацію Договору про торгівлю зброєю.

Д-р Ніл Мелвін (*Neil Melvin*, Велика Британія) – керівник Проекту СІПРІ з питань миру та безпеки на Африканському Розі. Має різноманітний досвід як дослідник і як практик. Був політичним радником Спеціального представника ЄС на Африканському Розі та консультантом ООН з питань безпеки в Африці. Раніше посідав керівні посади в ОБСЄ, Секретаріаті Енергетичної хартії та в ЄС. Серед останніх публікацій: *'The Foreign Military Presence in the Horn of Africa region', SIPRI Background Paper* (квітень 2019р.); *'The New External Security Politics of the Horn of Africa region', SIPRI Insights on Peace and Security* (квітень 2019р.); *'Managing the new external security politics of the Horn of Africa region', SIPRI Policy Brief* (квітень 2019р.).

Ден Сміт (*Dan Smith,* Велика Британія) – директор СІПРІ. Відомий вчений та аналітик з великим переліком наукових праць і публікацій з широкого спектру питань конфліктів і миру. Поточна робота зосереджена на вивченні зв'язків між зміною клімату та небезпекою, питань миру та безпеки на Близькому Сході, глобальних тенденцій конфліктів. Чотири роки працював у Консультативній групі Фонду ООН з питань розбудови миру (*UN Peacebuilding Fund Advisory Group*), упродовж двох з яких (2010-2011рр.) був її головою. У 2014-2017рр. викладав курс миру та конфліктів у Манчестерському університеті (*University of Manchester*). Автор регулярних видань атласів з питань політики, війни та миру, Близького Сходу, а також блогу з питань міжнародної політики.

Тімо Сміт (*Timo Smit,* Нідерланди/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за супровід баз даних СІПРІ (включно зі збором даних) про багатосторонні миротворчі операції, досліджує тенденції миротворчої діяльності. До повернення в СІПРІ у 2014р. працював на замовлення Інституту ЄС досліджень безпеки (*European Union Institute for Security Studies, EUISS*) та Парламентської асамблеї НАТО. Серед останніх публікацій: *Trends in Women's Participation in UN, EU and OSCE Peace Operations, SIPRI Policy Paper* (жовтень 2018р., співавтор); *'Multilateral peace operations and the challenges of terrorism and violent extremism', SIPRI Background Paper* (листопад 2017р.).

Д-р Енекен Тікк (*Dr Eneken Tikk,* Естонія) – керівник досліджень питань влади і впливу в Інституті кіберполітики (*Cyber Policy Institute*, *CPI*) в Юваскюла, Фінляндія. У 2012-2013рр., 2014-2015рр. і 2017р. була радником естонського експерта у Групі урядових експертів ООН з розробок у галузі інформації і телекомунікацій у контексті інформаційної безпеки. Читає курс лекцій з питань Загального регламенту захисту даних, а також з питань кібероперацій у Таллінському технологічному університеті

(*Tallinn University of Technology*, *TalTech*). Серед останніх публікацій: *Strategic Dossier on The Evolution of the Cyber Domain* (*IISS/Routledge*, 2016р.); *Voluntary, Non-Binding Norms for Responsible State Behaviour in the Use of Information and Communications Technology: A Commentary* (*UNODA*, 2018р., співавтор); *Parabasis: Cyber-diplomacy in Stalemate* (*NUPI*, 2018р., співавтор).

Д-р Пьотр Топічканов (*Dr Petr Topychkanov*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Досліджує питання, пов'язані з ядерним нерозповсюдженням, роззброєнням, контролем над озброєннями і впливом нових технологій на стратегічну стабільність. Перед приходом до СІПРІ у 2018р. обіймав посаду старшого наукового співробітника Центру міжнародної безпеки в Національному дослідному інституті світової економіки та міжнародних відносин ім.Є.Примакова Російської академії наук. У 2006-2017рр. був науковим співробітником програми з питань нерозповсюдження в Московському Центрі Карнегі. У 2009р. отримав ступінь кандидата історичних наук в Інституті країн Азії та Африки Московського державного університету. Серед останніх публікацій: *'US-Soviet/ Russian dialogue on the nuclear weapons programme of India', Strategic Analysis Journal* (травень 2018р.); *Setting the Stage for Progress towards Nuclear Disarmament, SIPRI Working Paper* (квітень 2018р., співавтор).

Д-р Нань Тянь (*Dr Nan Tian*, Південна Африка) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, де очолює Проект з питань військових витрат. Сфера наукових інтересів: причинно-наслідкові зв'язки між військовими витратами і громадянськими конфліктами, питання прозорості та підзвітності військових бюджетів, витрат і закупівель з акцентом на регіонах Африки та Латинської Америки. Раніше працював економістом з питань зміни клімату у Всесвітньому фонді природи (*World-Wide Fund for Nature*, *WWF*) та викладачем у Кейптаунському університеті (*University of Cape Town*). Публікувався у виданнях *Defence and Peace Economics, The Economics of Peace and Security Journal* та *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*.

Д-р Оде Фльора (*Dr Aude Fleurant*, Канада/Франція) – директор Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера її наукових інтересів: трансформація військових ринків та аналіз взаємозв'язку між динамікою попиту і пропозицій. Раніше працювала директором відділення озброєнь і військової економіки в Інституті стратегічних досліджень Військової академії у Парижі (*Military Academy Strategic Research Institute, Paris*). Під час роботи у Військовій академії і в СІПРІ написала кілька статей з питань виробництва озброєнь і військових витрат. Серед останніх публікацій: *'Trends in world military expenditure, 2017', SIPRI Fact Sheet* (травень 2018р., співавтор); *'Trends in international arms transfers, 2017', SIPRI Fact Sheet* (лютий 2018р., співавтор).

Щорічник СІПРІ 2019

© Центр Разумкова, 2020
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2020
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 10.04.2020р.
Папір офсетний 80 г/м^2. Друк офсетний.
Наклад 500 прим.